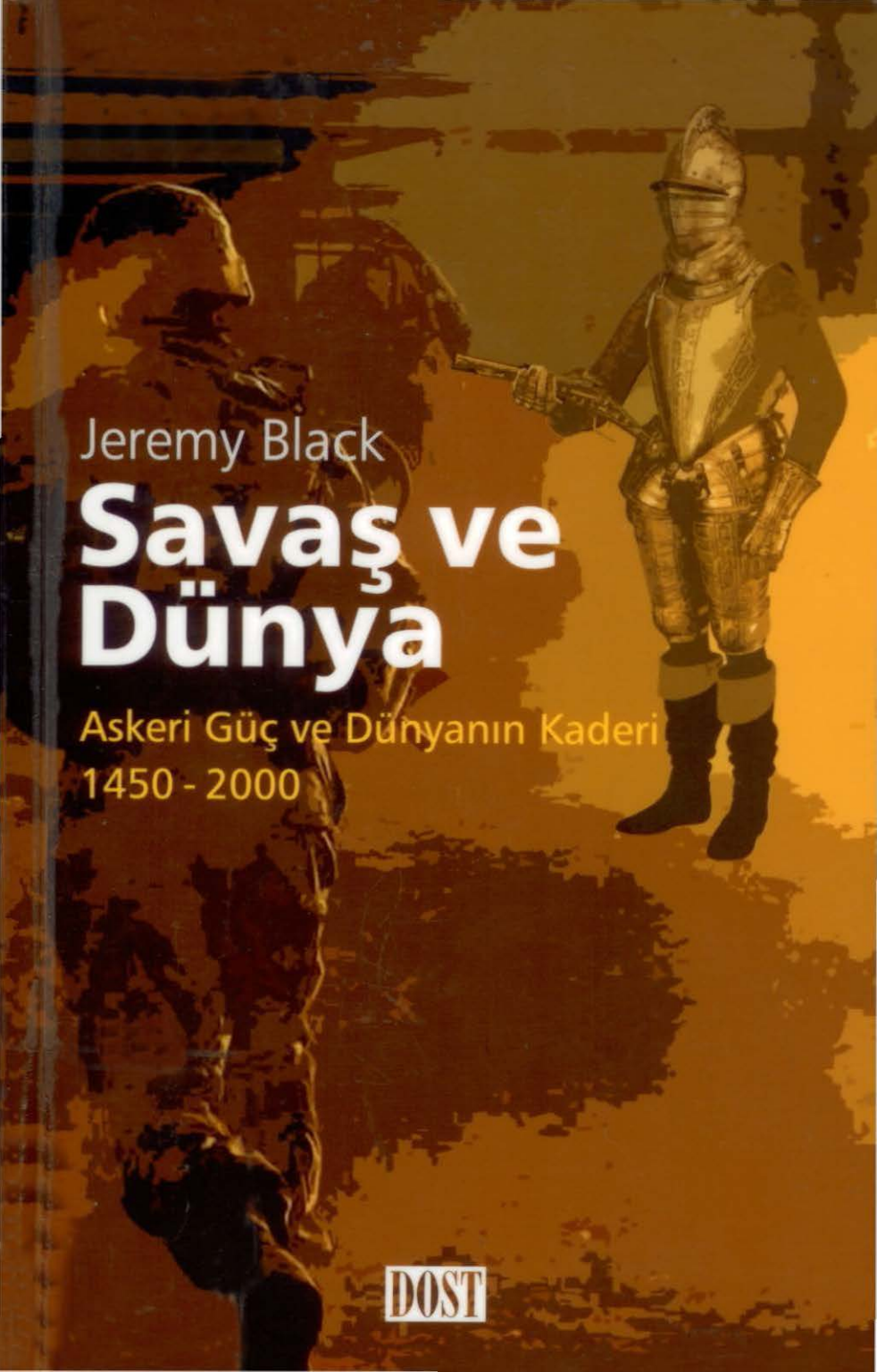

Jeremy Black
Savaş ve Dünya
Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi
1450 - 2000
DOST

Savaş ve Dünya

Askeri Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000

Jeremy Black
(1955)

İngiliz savaş tarihçisi. Exeter Üniversitesi'nde profesör olmasının yanı sıra Dış Politika Araştırma Enstitüsü'nde de savaş tarihi üzerine dersler vermektedir. Cambridge'teki Queen's College'te eğitim gördükten sonra akademik kariyerine St. John's, Merton ve Durham üniversitelerinde devam etti. Kanada, Avustralya, Almanya, Fransa, Danimarka gibi ülkelerde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1996 yılından bu yana Exeter Üniversitesi'nde profesör olarak ders vermektedir. Başlıca yapıtları arasında *World War Two: A Military History* (2003), *Rethinking Military History* (2004), ve *Kings, Nobles and Commoners: States and Societies in Early Modern Europe* (2004) sayılabilir.

D

Black, Jeremy
Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000
ISBN 978-975-298-388-5 / Türkçesi: Yeliz Özkan / Dost Kitabevi Yayınları
Mart 2009, Ankara, 504 sayfa.
Tarih-Savaş Tarihi-Toplumbilim-Notlar-İsim Dizini

SAVAŞ VE DÜNYA

Askeri Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000

Jeremy Black

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-388-5

War and the World:
Military Power and the Fate of Continents
JEREMY BLACK

© Jeremy Black, 1998

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akcalı Telif Ajansı aracılığıyla
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Mart 2009, Ankara

İngilizceden çeviren, Yeliz Özkan

Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.;
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
588. Sokak No: 28-30, Yenimahalle / Ankara
Tel: (0312) 395 25 80-81 • Fax: (0312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4 Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Fax: (0312) 435 7902
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Önsöz	9
Teşekkürler	11
1 Giriş	13
2 Gibbon Stratejileri	17
3 On Beşinci ve On Altıncı Yüzyıllar: Yayılma ve Savaş	40
4 On Yedinci Yüzyıl	110
5 Devrim Öncesi On Sekizinci Yüzyıl	167
6 Devrim Çağı ve Emperyal Büyüme 1775-1815	221
7 On Dokuzuncu Yüzyıl	280
8 Savaş ve Devlet 1450-1900	347
9 Yirminci Yüzyıl	392
İsim Dizini	494

Geoffrey Parker'a

Önsöz

Yeni bir göreve getirilmem ve 1400-2000 arasındaki savaşlarla ilgili bir ders verme kararım beni bu kitabı yazmaya itti. Kitap, uzun yıllardır verdiğim askeri tarih derslerimin bir yansıması ve daha önceki çalışmalarımın, özellikle de *European Warfare 1660-1815* (Londra ve New Haven, 1994) isimli kitabımın daha geliştirilmiş bir şeklidir. Giriş bölümünde de açıkça belirtildiği gibi, birçok açıdan yeni yaklaşımlar getirmeyi amaçladım. Bu çapta bir konu ve bu büyüklükte bir çalışma ile bu kitap yalnızca konuya bir katkı olarak görülmelidir: savaş, çok geniş ve gelişen bir konudur ve tarih meselesinde olduğu gibi küresel bir bakış açısı ile dünya askeri tarihini özellikle de tek bir ciltte anlatırken kesin konuşuyormuş gibi davranmak yanlış olur. Bu kitapta eğilimleri incelemenin yanı sıra önemli bilgileri vermeyi amaçladım. Bazı kısımlarda, özellikle tarihler bakımından büyük oranda bilgi bulunmaktadır, fakat bu bilgiler Batılı okurların da bilmediği olayları biçimlendirmek ve ilişkilendirmek için gereklidir. Kitabın konusu sayfaların elverdiği oranda geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Notlar, metine daha fazla yer kalması ve bu kitabın yazılmasını sağlayan bursun reklamını yapmayı değil daha geniş okur

kitlelerine ulaşmayı amaçladığım için çok kısıtlı ölçüde kullanılmış, doğrudan alıntılarla ve mümkün olduğunca da erişilebilir ikincil literatür ile sınırlandırılmıştır.

Teşekkürler

Kitabın ilerleyen bölümlerindeki argümanları geliştirmem konusunda aşağıda sıraladığım kurumlarda konuşma yapmam için aldığım davetlerle sunulan fırsatlar için müteşekkirim: Aberdeen, Bristol, British Colombia, Cambridge, Denver, Dundee, Edinburgh, Illinois (Urbana), Indianapolis, Maine, Manchester, Marburg, Missouri (St. Louis), New Hampshire, Northumbria, Odense, Oxford, Plymouth, Southeastern Lousiana, Victoria, Virgina ve Yale üniversiteleri ile West Point, Royal Military College of Canada, Brown, Lamar, Lethbridge, McMaster, Pennsylvania State, Rice, St. Andrews, Simon Fraser, Stirling, Temple, Texas Christian, Washington (St. Louis), Wesleyan (Normal), Western Ontario ve Wilfrid Laurier üniversiteleri, Austin, Corpus Christi ve Peterhouse yüksekokulları, Cambridge Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Londra'daki Alman Tarih Enstitüsü, Oxford'daki Virginia Mezun Yaz Okulu ve York'taki Açık Öğretim Üniversitesi Yaz okulu, Dartington, Huddersfield, City of London School ve St. Swithun's School'da verdiğim donanma tarihi konferansları. Tom Arnold, Chris Bartlett, Ian Beckett, Volker Berghahn, George Boyce, Ahron Bregman, Martin van Cre-

veld, Brian Davies, Kelly DeVries, Jan Glete, Jeffrey Grey, John Hattendorf, Nicholas Henshall, Stewart Lone, Peter Lorge, Piers Mackesy, John Pocock, George Raudzens, Dennis Showalter, Gene Smith, Lawrence Sondhaus, Edward Spiers, Armstrong Starkey, David Stevenson, John Thronton, Spencer Tucker, Bruce Vandervort, Arthur Waldron, Geoffrey Wawro, Scott Wheeler, Russell Weigley ve Peter Wilson'a ilk taslakla ilgili yorumları için teşekkür ederim. Wendy Duery'e ise sekreterya işlerinden ötürü müteşekkirim. Bu kitabı Sarah'ın sevgisi ve desteği olmadan yazamazdım.

Bu kitabı yazmayı San Jacinto Devlet Savaş Alanı Tarihi Parkı'nda bulunan Amerikan gemisi *Texas*'ı ziyaret etmemden kısa bir süre sonra bitirdim. Bu özel gün, yaptığım seyahatin beni Galveston'daki Gulf'e, Baton Rouge'daki Mississippi'ye ve Pontchartrain Gölü'nü aşan geçite götürmesi gibi en çok sevdiğim iki şeyi bir araya getirdi; birincisi, Amerika Birleşik Devletleri'ni gezerek canlılıktan, çeşitlilikten ve Amerikalıların arkadaşlıklarından keyif almak ve ikincisi, ışığın ve suyun tadını çıkarmak – dalgalanan denizde ışığın oynaşması, altın ışık altında barış arayışı.

1
Giriş

Tekrar olamaz. 1770'lerde yazan Edward Gibbon'ın, çağdaş Avrupa'nın kendisinin barbar olarak nitelendirdiklerine yenilip yenilmeyeceğini değerlendirirken vardığı iyimser sonuç buydu. Gibbon'ın cevabı askeri ilerleme ile ifade edilir: "Büyük toplar ve surlar artık Tatar atına karşı aşılmaz bir engel halini almıştır."[1] Gibbon'ın analizi, bu kitapta, Avrupa askeri gücünün küresel boyutta yükselişi ve Avrupalı olmayan halkların göreceli askeri gelişimi ve başarısı arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşan bir dizi çok önemli ve ilişkili meseleyi ele almak için başlangıç noktası olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Geniş bir alandaki sosyal ve politik sistemlerin savaşın sonsuz mücadelesine uyarlanabilirliğini gösterme ve harekât malzemesi ve 'yeni askeri tarih' başlığı altında toplanan daha kapsamlı konular arasında bir denge amaçlanmıştır.

Başlangıçta iki noktayı ele almak gerekmektedir. İlk olarak, Avrupalı gücün yükselişinin iyi bir şey olduğu öne sürülmemiş ve zaferci bir yaklaşım

1) Edward Gibbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, (yay. haz.) J. B. Bury (7 cilt, Londra, 1896-1900), IV, 166-7.

kesinlikle benimsenmemiştir. Bu, yalnızca savaşın bölgesel kontrol açısından doğurduğu sonuçlar için değil, aynı zamanda çatışmanın doğası ve şekilleri için de geçerlidir. İnsanları daha 'etkin biçimde' ya da acımasızca öldürmek medeniyetin arzulanan bir yönü veya gelişmenin bir safhası olarak görülmemektedir. Bu nokta önemle vurgulanmalıdır, çünkü bu gibi varsayımlar savaşla ilgili yazınların tümünde olmasa da çoğunda saklıdır.

İkinci olarak, bu konu *tabula rasa* değildir; önemi göz önünde bulundurulmasına rağmen konuya daha fazla ilgi gösterilmemiş olması şaşırtıcıdır. Bu durum, bir bakıma, son kırk yılda akademik çevrelerin askeri tarihi, özellikle de 1990 öncesini, nispeten ihmal ettiğini göstermektedir. Bir bakıma da, ister eylemsel isterse daha geniş çaplı bir sosyal yönü olan sözde 'yeni askeri tarih' olsun, askeri tarih çoğunlukla Batı tarihine odaklanmış ve dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmeleri değerlendirirken bile çok fazla Avrupa merkezli olmuştur.

Bu da birkaç etkene bağlıdır. Mevcut kaynaklar ve dil becerisi elbette çok önemlidir, ancak değerlendirmesi daha zor olan tutumlara ilişkin etkenler de öyledir. Bunlardan ilki ve veri ile dil meseleleriyle ilişkili olanı askeri tarihin çoğunluğuna hâkim olan olumlu havadır. Bu ise hem eylemsel hem de 'yeni' askeri tarihle uğraşmak için geliştirilen yaklaşımların tartışmalı sonuçları, modern Avrupalı askeri güçlerin bürokratik doğası, askeri tarihçi olan insan tipleri ve konunun 'kültürü' ile başa çıkabilmek için geliştirilen yaklaşımların bir sonucudur.

Ayrıca, daha kapsamlı küresel durumu anlamaya karşı bir isteksizlik ya da konuya klasik olarak Batının teknoloji vasıtasıyla zafer kazandığını söyleyen belirli açıklayıcı modelin bir işlevi olarak yaklaşma eğilimi vardır. Bu, entelektüel ve görsel açıdan, askeri tarihe "Rorke's Drift" yaklaşımı meselesidir: teknoloji ve bir görev aşkıyla az sayıda Avrupalı pek çok Avrupalı olmayan 'diğer' askerleri yenebildi, hatta mahvetti. Avrupalı olmayanların askeri kültürleri büyük oranda göz ardı edildi ve edilmekte; bunun bir nedeni, meseleyi incelemede karşılaşılan problemler, yani tarafsız 'akademik' bir yaklaşımdır; diğeri ise, Avrupalı olmayan halkların eskiden olduğu gibi şimdi de anakronik ve kaybetmeye mahkûm görünmeleridir.

Aslında, Avrupalı olmayanlar geçmişte ve günümüzde genellikle ancak Avrupalılarla ilişkili olduğunda ve özellikle de Avrupalıların kullandıkları silahları ve yöntemleri benimseyip benimsemedikleri söz konusu olduğunda askeri yönden ilgi görürler. Birincisi, "Plassey Yaklaşımı"na işaret eder. Bu yaklaşımda, örneğin Hindistan ve Plassey, Afgan işgalciler ile Marathalar arasında verilen ve Marathaların hezimete uğradığı büyük

Panipat Çarpışması veya İranlıların 1739'daki Hindistan işgali (ki bu İranlıların Karnal'da zafer kazanmasını, Delhi'nin yağmalanmasını, İran Şahı Nadir'e Sind ile İndus Nehri'nin batısındaki Moğol topraklarının verilmesini sağlamıştır) gibi daha büyük ve Avrupalıların yenildiği savaşlardan ziyade, özellikle de Avrupalıların galip olduğu Plassey (1757) Savaşı gibi savaşlara odaklanılır. Avrupa merkezci Plassey yaklaşımı hiçbir zaman etkili olmamıştır, çünkü Amerikan deneyimi Avrupalı ve Amerikan yerlileri arasındaki mücadele 'Batının yükselişi' şeklinde ele alınarak sağlanabilir. Bu nedenle, askeri tarih yanıltıcı bir Batı ve Diğerleri haline gelir.

Hiçbir askeri tarihçinin küresel askeri tarih ve askeri teknoloji ile uğraşmadığını söylemek yanlış olacaktır. Aslında, üç akademisyen büyük katkılar sağlamıştır. Becerikli bir küresel tarih araştırmacısı olan William H. McNeill, *Gücün Peşinde. Teknoloji, İS 1000'den Bu Yana Silahlı Kuvvet ve Toplum* (Oxford, 1983)[2] adlı kitabında ve askeri tarih uzmanı, yenilikçi Martin van Creveld, *Teknoloji ve Savaş. İÖ 2000'den Günümüze* (New York, 1989) isimli kitabında, her ikisi de eylemsel askeri tarihle pek ilgilenmemelerine ve teknolojinin altını çok fazla çizmekle eleştirilmiş olmalarında rağmen, savaşın teknoloji rolünü aydınlatmışlardır. Geoffrey Parker, *Askeri Devrim. Askeri Yenilik ve Batının Yükselişi, 1500-1800* (Cambridge, 1988, ikinci basım, 1996) isimli kitabında on altıncı yüzyıldaki Avrupa askeri gelişmelerini küresel boyutta ele almıştır.

Elinizdeki bu çalışma, bu girişimleri yok saymak için değil, üzerine bir şeyler koymak için yazılmıştır. Özellikle de Parker'ın iki başarısı üzerinde yoğunlaşmıştır: birincisi, deniz ve kara savaşlarını aynı çerçeve içinde değerlendirmesi; ikincisi, Avrupa'daki ve Avrupa dışındaki savaşları bir araya getirmesi. Peki bu konu zaten ele alınmışsa bu kitap gereksiz bir çalışma mı olmuştur? Hayır, çünkü Parker, birincisi, kitabındaki tarihlere karşın 1650 öncesi döneme çok fazla odaklanmıştır. İkincisi, Parker'ın Michael Roberts'tan aldığı, on altıncı yüzyıldaki Avrupa 'askeri devrimi' fikri pürüzsüz değildir.[3] Parker'ın da belirttiği gibi, Avrupa'nın on altın-

2) Askeri teknolojinin rolü, McNeill'in The Rise of the West (Chicago, 1963) isimli kitabında ve The Age of Gunpowder Empires 1450-1800 (Washington, 1989) başlıklı özetinde karşımıza çıkar.

3) J. M. Black, A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800 (Basingstoke, 1991) ve European Warfare, 1660-1815 (Londra, 1994), s. 3-11; C. J. Rogers (yay. haz.), The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe (Boulder, Colorado, 1995).

cı yüzyılda Yeni Dünya ve Hint Okyanusu'nda gösterdiği başarı on dokuzuncu yüzyılda diğer yerlerde karada pek askeri yetkinlik sergileyememesi ile çelişmiştir. Üçüncüsü, bu konu çok geniş olduğu için birden fazla yoruma açıktır.

Geoffrey'nin bu kitabı ona adamama izin vermesi benim için bir zevktir. Onun çalışmalarını okumak her zaman bana ilham vermiştir. Geoffrey, büyük bir kabiliyeti, zekâsı ve metaneti olan bir akademisyendir.

2
Gibbon Stratejileri

Özellikle Edward Gibbon'ın (1737-94) görüşlerini değerlendirerek başlamak uygun olacaktır. Geride bıraktığımız bin yılın tartışmasız en büyük tarihçilerinden biri olmasının yanı sıra, Gibbon iki nedenden ötürü önemlidir. Birincisi, Avrupa merkezci olmaya çalışmamış ve yaşadığı dönemin entelektüel yapısı ve akademik çevrelerinin yarattığı kısıtlamalar içinde amacına ulaşmıştır. Bu, en bilinen ve tartışmalı biçimiyle, Gibbon'ın dini ele alış şeklinde ortaya çıkmıştır; Gibbon, İslam'ın gücüne hayranlık duymuş ve Hıristiyanlığı da bolca eleştirmiştir. Daha genel bir deyişle, Gibbon bir Avrupa zafercisi olmamıştır. İkincisi, imparatorlukların yükselişleri ve çöküşleri Gibbon'ı büyülemiştir. Sadece Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle ilgili yazılar yazdığına dair genel görüş ise yanıltıcıdır. Aslında, Gibbon, yazılarında bin yılı aşkın bir tarihi ele almıştır. Batı ve Doğu Roma imparatorluklarının ardından kurulan devletleri incelemiş, ayrıca daha pek çok konuyu ele almıştır; örneğin İran ve daha ziyade bir özet gibi olsa da Çin, Gibbon'ın ilgilendiği konular arasındadır.

Gibbon, imparatorluklar hakkındaki görüşlerini Avrupalıların konu hakkında uzun zamandır süregelen söylemlerinin karşıtı olarak yazmıştır.

Bu söylemler ahlaki ve polemik amaçlara hizmet eden ve özellikle ahlaki terimlerle ifade edilen söylemlerdir. Hıristiyan kavramları uluslararası ilişkiler hakkındaki tartışmaları şekillendirmiş ve bu nedenle, bu gibi ilişkilerin geleneksel olarak ele alınışı saldırgan hareketleri yorumlayamamıştır.

Hıristiyan inançlarından ziyade kültürel görecelik Gibbon'ın Aydınlanma ideolojisinin önemli bir yönüdür. Gibbon, 'bir dünya vatandaşı' olduğunu ve çatışma yandaşı olmadığını iddia eden bir entelektüeldi. "Komşu ülkeler arasındaki ayrılıkları azaltan, önyargıları yumuşatıp çıkarlarını ve endüstrilerini birleştiren ve gelecekteki anlaşmazlıklarının daha az sayıda ve daha çözümlenebilir olmasını sağlayacak her anlaşma bana mutluluk verecektir".[1] Üstelik Gibbon bu hayali sadece Pan-Avrupalı değerleri benimseyerek değil, aynı zamanda Avrupa dışındaki kültürlere kendisi gibi yazarlardan daha büyük bir sempati ile bakarak gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Gibbon'ın analizinde askeri gelişmeler hem Avrupa tarihini açıklamak hem de Avrupa'nın büyük dünya içindeki konumunu anlatmak için çok önemliydi. Gibbon'ın iddiasına göre, Avrupa'da askeri imkân ve kabiliyetteki açıklar, politik toplum ile uluslararası ilişkilere özgü doğanın temeli ve sonucuydu. Gibbon, medeni hükümet şeklinin rekabetçi ortamında işleyen bir devletler ağının ilerleme için gerekli olduğunu ileri sürer. 1772'de yazdığı ve "Roma İmparatorluğu'nun Batı'daki Çöküşü Hakkında Genel Gözlemler" başlıklı ve *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü* ("Decline and Fall of the Roman Empire", Londra, 1776-88) kitabında yer alan makalesinde Gibbon, İmparatorluk Roma'sının merkezi hükümeti ile (bununla ilgili olarak da İmparatorluk Roma'sının otokratik suiistimale açık olduğunu hissetmiştir) on sekizinci yüzyılın çoklu hükümet biçimini karşılaştırır:

> Avrupa artık güçlü ama eşit olmayan on iki krallığa bölündü; üçü saygın cumhuriyetler, diğerleri ise bir dizi daha küçük ama bağımsız devlet; en azından hükümdar sayısı ile kral ve bakan olabileceklerin sayısı arttı. (...) Korku ve utancın birlikte yarattığı etki sayesinde zorbalıklar kısıtlandı; cum-

1) J. E. Norton (yay. haz.), The Letters of Edward Gibbon (Londra, 1956), III, 61. Gibbon hakkında R. Potter'ın yazdığı Gibbon (Londra, 1988) ve R. McKitterick ile R. Quinault'ın (yay. haz.), Edward Gibbon and Empire (Cambridge, 1996) isimli kitaplarına bakınız.

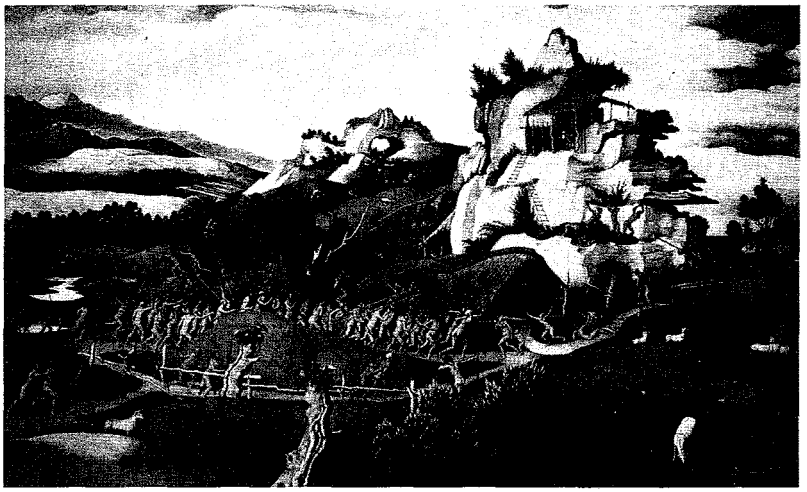
> huriyetler düzen ve istikrar kazandı; monarşiler özgürlük veya en azından ılımlılık prensiplerini özümsedi ve en kusurlu anayasalar çağın getirdiği genel tutumlar sayesinde onur ve adalet hissi kazandı. Barış zamanında bilginin ve sanayinin ilerlemesi faal pek çok rakipten daha iyisini yapma dürtüsü ile hızlanır; savaş zamanında ise ılımlı ve sonu belirsiz çekişmelerle Avrupalı kuvvetler kullanılır.[2]

Gibbon'a göre, bu 'şen birleşme ve bağımsızlık karışımı' Antik Yunan'da ve ilk Roma Cumhuriyeti döneminde öngörülmüş ve on beşinci yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da çoktan gelişmişti. Buna karşın diğer güçlerin rekabet ve daha iyisini yapma, durum ve süreç dürtüsü yoktu. Örneğin, Gibbon'a göre dili ve kibri ile diğerlerinden ayrılan Bizans "yabancı ülkelerin değerlerinin kıyaslanmasından rahatsız olmadı. Ne onları gelişmeye itecek rakipleri ne de başarılarını taçlandıracak hakemleri olduğundan bu yarışta geri kalmaları şaşılacak bir şey değildir". Bu durum on birinci yüzyıldan Batı Avrupalı gücün Haçlılar ile doğuya yönelmesine kadar değişmedi, "ki bu dönemde de Avrupa ve Asya milletleri birbirine karıştı (...) ve ancak Komnenos hanedanlığı süresince Bizans İmparatorluğu'nda bilgi ve askeri erdem edinmede cılız bir girişim oldu" (*Decline and Fall* VI. 108-9; VII. 116).

Son zamanlarda, benzer bir sav, Çin gibi Asyalı güçlerin barutlu silahlar alanındaki ilerlemelerini devam ettirmede neden başarısız olduklarını açıklamada kullanılmaktadır. William MacNeill'in iddiasına göre, 'ağır silahların kullanımı ve tekelleştirilmesi yoluyla merkezi otoritelere önemli bir avantaj sağlandığında, barutlu silahların kendiliğinden gelişimi sona erdi. (...) Yeni araçları denemeye pek ilgi gösterilmedi." MacNeill, yeni askeri örgütleme biçimlerini deneme konusunda da isteksizlik olduğunu, bunun da on altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'daki piyade ve deniz örgütlemelerinde meydana gelen gelişmelere tezat teşkil ettiğini ileri sürer.

Batı, barutlu silahlar teknolojisinde böyle hızlı ilerleme kaydederken Asya ve Bizans'ın bunu neden beceremediğine ilişkin verilebilecek cevap, sürekli veya en azından sık sık çıkan savaşlar değildir, çünkü bu

2) Edward Gibbon, The History of Decline and Fall of the Roman Empire, (yay. haz.) J. B. Bury (7 cilt, Londra, 1896-1900), IV, 165-6. Askeri teknolojinin savaş alanındaki sınırlı etkileri için bkz. G. Raudzens, "Firepower Limitations in Modern Military History", Journal of the Society for Army Historical Research, 67 (1989), s. 151-2.

Resim 1: Jan Mostaert, *West Indian Landscape* (Batı Hindistan Manzarası). İspanyol imparatorluk gücü yeni savaş biçimlerinin yanı sıra yeni bir çeşit ekonomik, politik ve sosyal örgütlenme yarattı.

açıklama kültürel, politik ve eylemsel faktörleri hariç tutmakta veya en aza indirgemektedir. Ayrıca, on beşinci yüzyılda Bizans yoksul bir devletti ve bu yoksulluk kayda değer bir silah endüstrisi geliştirememelerine neden olmuş olabilir.

Birçok ekonomi tarihçisi, özellikle de Eric Jones ve Joel Mokyr, politik bölünmelerin Avrupa'da teknolojik gelişmeleri sürdürme konusundaki önemine işaret eder. Detaylara inecek olursak, teknolojik yenilik yarışının başını çeken bir güç yarışı bıraktığında diğeri onun yerini alırdı ve aynı şey ticari enerji ile mali teşebbüsler için de geçerli olurdu.[3] Bu bakış açısından ele alındığında bu bölünmeleri tetikleyen ve devamını

3) McNeill, The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since AD 1000 (Oxford, 1983), s. 98 ve J. A. de Moor ve H. L. Wesseling'in (yay. haz.) Imperialism and War. Essays on Colonial Wars in Asia and Africa (Leiden, 1989) isimli eserindeki "European Expansion, Power and Warfare since 1500" başlıklı kısım, s. 14; E. L. Jones, The European Miracle. Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia (Cambridge, 1981), s. 45, 123-4; J. Mokyr, The Lever of Riches. Technological Creativity and Economic Progress (New York, 1990), s. 206-7; I. Wallenstein, The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century (New York, 1974).

sağlayan politik ve askeri faktörler teknolojik değişiklik süreci ile kuvvetlendi, Dolayısıyla, uluslararası rekabet baskısı askeri yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlarken, matbaa fikirlerin yayılmasını ve ulusal kimliklerin oluşmasını sağlayıp askeri güçte uzun dönemli boşluklar oluşmasını engelledi.

Bu nedenle, Avrupa'daki uluslararası sistemin özelliği kıtadaki savaşın kendine özgü doğasını hem taktikler, teknoloji ve tekniklerin işlevi ve uygulanması hem de idari ve sosyal eylem ile değişim için baskı açısından açıklamada önemli bir değişken haline gelir. Çok kutuplu Avrupa'da, dünyanın diğer bölgelerinde, güçlü komşulardan yoksun devletlerin durumunda olduğu gibi, toplumlar savaş için kaynaklarını harekete geçirme imkânına sahip değildi. Bunun yerine, uluslararası rekabet baskısı devletlerin doğasını, politik tutumları, toplumların kültürünü, askeri açıdan hazır olma derecesini ve diplomatik örgüt ile araçlarda güvenlik sağlama için alternatif yol arayışlarını etkiledi.

Güç Dengeleri

Gibbon'a göre, bir güç dengesi, ortak güvenliğin ve ortak güvenlik sağlamanın hayati bir aracıydı. Gibbon, güç dengesinin kendi içindeki hataları düzelttiğine, hegemonyayı engellediğine, temelinde rekabetçi olan ama Avrupa'da 'o dönemin tutumları' ile şekillenen ilerlemeyi taklit etme yoluyla mümkün kıldığına inanmaktaydı. Dolayısıyla, Gibbon, herhangi bir çağa ait olmayan jeopolitik ve bütünü etkileyen bir anlatımdan ziyade, uluslararası ilişkilerin ideolojik bağlamının önemli olduğunu iddia eder.

Uluslararası güç dengesi üzerindeki baskı, iç politika dengesine benzer bir önem taşıyordu. Gibbon, toplumlardaki gücün dağılımında ve kullanılmasında bir denge olmasını yeğlemişti, ancak bu dengenin anayasal-yapısal olduğu kadar ideolojik-kültürel etkenler barındırdığını da çok iyi bilmekteydi: denge en iyi şekliyle erdemli toplumlarda var olabilecekti. Gibbon'a göre, cumhuriyetçi Roma anayasasının sağlam ve eşit terazisi biraz da anlaşılmaz bir biçimde üç farklı unsuru 'birleştirdi': halk meclisleri, senato ve kraliyet sulh hâkimi (IV. 160), ve "yasama yetkisi halk meclislerinde çok dengeli bir mülk ve hizmet terazisine göre dağıtılıyordu" (V. 263). Bunun aksine, klasik dönem sonrası dünyada 471-526 arasında Ostrogot kralı Büyük Theodorich denge yoluyla 'Gotlara ve Romalılara' katılmayı başaramayıp Roma medeniyeti ile barbar gücünü

bir potada eritebilen sarsılmaz bir devlet yaratamadı (IV. 187). 'Barbarlar'ın Batı Roma İmparatorluğu'nu devirmek için kullandığı askeri imkân ve kabiliyet politika kapasitelerine denk değildi: bu, Nazi Almanya'sı ve Japon İmparatorluğu için de öne sürülebilecek bir iddiadır. M.S. sekizinci yüzyıl Roma'sında denetim ve denge mekanizmalarıyla birlikte 'vasat bir cumhuriyetçi hükümet modeli'ni yeniden yaratma girişimi başarısız oldu, çünkü 'ruh yoktu', böylece bağımsızlık, ahlaksızlık ve baskının büyük çatışması yüzünden gözden düştü' (V. 263-4).

Ancak Gibbon'ın hem iç hem de uluslararası politikada denge kavramını kullanması beraberinde birçok soruyu da getirmektedir. Dengenin ifade ettikleri ve görüntüsündeki aşikâr keskinlik ve doğallık Newton ve mekanik fizik çağında popülerliğini büyük oranda artırmıştır. Ayrıca, denge ılımlılığın değerini ve on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde ahlaki ve sükûnet etiğinin en az anlaşılır değeri olan 'nezaketi' vurgulayan bir kültür için uygun bir *leitmotif* olarak işe yaramıştır. Denge askeri bakımdan, uluslararasında ve ülke içinde eşitliğe hizmet etmeleri için yaratılmış olmamalarına rağmen disiplin, askeri talim ve savaş bilimine verilen önem ile ilişkili olmuştur.

Fakat güç dengesi fikri, teorinin tanımlayıcı ve normcu olasılıkları arasında temel bir çelişki varken güç ile askeri imkân ve kabiliyet ölçmek, niyetleri değerlendirmek veya değişime cevap vermek için hangi kıstasların kullanılacağını göstermede yetersiz kalmıştır. Uluslararası ilişkilerde bölgesel dengenin genel denge ile nasıl bir ilişkisi olduğu da, yani askeri-politik sistemin nasıl işlediği, açık değildi. Bölgesel hegemonyalar dengeyi korur veya tehdit ederken görülebiliyordu. Örneğin, Gibbon, Theodorich'i uluslararası istikrarı tehdit etmek yerine, destekleyen bir kişi olarak tanıtır: "[Theodorich] gücü sayesinde Batı'da dengeyi korudu (...) ve Vizigot kralı atılgan ve şanssız akrabasını destekleyememesine rağmen (...) pek çok zafer kazandıkları bir dönemde Frenkleri durdurdu (...) Alemanlar korunuyordu (...) Burgonyalıların baskını şiddetle cezalandırılıyordu" (IV. 186). Gibbon'ın ifade ettiğine göre, "Lombardların gidişi ve Gepidlerin yok edilmesiyle Tuna Nehri'ndeki güç dengesi bozuldu" (V. 53), ama bölgedeki Avar hâkimiyeti Constantinopolis'i tehdit etse de, bu çaptaki bölgesel dengelerin daha geniş anlamda nasıl bir etkisi olacağı net değildi.

Diğer kavramlarda olduğu gibi, bu kısıtlamalar analitik güçlükler bakımından dengenin politik ve polemik bir araç olarak değerine zarar vermemiştir. Aslında, yoruma açık oluşu kavramı daha esnek kılmış ve

dolayısıyla yazınlardaki kullanımı artmıştır:[4] kavramların geçmişteki kullanımı ve gelişimi göz önüne alındığında, akademik çevrelerde arzulanan kesinlik temelde yanıltıcıdır.

Gibbon'ın güç dengesine dair övgüleri kültürel açıdan çok daha fazla Avrupa merkezcisi olan diğer on sekizinci yüzyıl tarihçilerinin görüşleri ile uyum içindeydi. Bu tarihçiler, güç dengesini Avrupa politik toplumunun bir özelliği, Avrupa ilerlemesinin ve gücünün bir nedeni ve sonucu olarak değerlendirirler. Avrupalı olmayanlar genellikle denetim ve denge mekanizmalarından yoksun kabul edilir. Denge, ayrıca, Papa'nın otoritesine ve on altıncı yüzyıldan beri süregelen Yüce Roma İmparatorluğu'nun kurumlarına karşı verilen başarılı mücadelenin damgasını vurduğu Ortaçağ sonrası dünyanın bir özelliği olarak görülmekteydi. Bu da savaşın bu dönemden itibaren değiştiği hissini yaratmaktaydı.

William Robertson, *Roma İmparatorluğu'nun Yıkılışından On Altıncı Yüzyıla Kadar Avrupa'daki Toplumun İlerleyişine Dair Bir Bakış Açısı ile İmparator V. Charles'ın Hükümdarlık Tarihi* ("The History of the Reign of the Emperor Charles V. With a View on the Progress of Society in Europe, from the Subversion of the Roman Empire, to the Beginning of the Sixteenth Century", 1769) adlı kitabında dengeyi politika biliminin bir ürünü olarak tanımlamıştır.

> (...) Genel özgürlük ile bağdaşmadığı için herhangi bir hükümdarın böyle bir güce ulaşmasını engelleyen bir metot (...) gücün, sistemin –ki Avrupa devletleri bu sistemin içine doğmuştur– tüm üyelerine uygun bir şekilde dağıtılmasını sağlayan modern politikanın bu büyük sırrı. (...) Bu döneme bakarak [1494-1516 arasındaki İtalyan Savaşları] Avrupa güçlerini birbirlerine çok sıkı bir biçimde bağlayan uluslararasındaki ilişkinin gelişimini izleyebilir ve barış zamanında uzaktaki beklenmedik tehlikelere karşı savunma sağlayan ve savaş zamanında hızlı ve yıkıcı işgalleri önleyen bu ihtiyatlı politikanın işleyişini anlayabiliriz.[5]

4) Black, "The Theory of the Balance of Power in the First Half of the Eighteenth Century: A Note on Sources", Review of International Studies, 9 (1983), 855-61.

5) William Robertson, The History of the Reign of the Emperor Charles V. With a View on the Progress of Society in Europe, from the Subversion of the Roman Empire, to the Beginning of the Sixteenth Century (Londra, 1769; Londra 1782 baskısı), I. 134-5. Robertson ve Gibbon hakkında bkz. W. Nippel'ın "Gibbons 'philosophische Geschichte' und die schottische Aufklärung", W. Küttler ve diğerleri, Geschichtsdiskurs (Frankfurt am Main, 1994), II. 219-28.

Batı'daki Roma'nın çöküşü ve ardından İslam'ın yükselişi, Moğollar, 'Timur ya da Timurlenk' ve Osmanlı Türkleri ile ilgili olarak Gibbon'ın anlattıkları, bir bakıma bu gibi işgallerle ilgiliydi; içinde denge bulunmayan bir dünyanın resmini çiziyordu. Gibbon'a göre, barbarlar ve Doğulular devletler değil, sadece denge nedir bilmeyen despot imparatorluklar kurdular. Robertson'ın oldukça başarılı kitabı, özellikle de kitabın kapanış bölümleri, Gibbon'ın uluslararası ilişkilerle ilgili düşünceleri için önemli bir kaynaktır. Bu kitap, çağdaş Avrupa nosyonunun hegemonya gücüne karşı işlerliği olan bir alternatif için ampirik bir destek ve sadece iç gelişmeyi sağladığı için değil fakat aynı zamanda rekabetçi ama sınırlı taklitler Avrupa'ya Avrupalı olmayan güçler karşısında askeri ve politik bir üstünlük sağladığı için daha iyi bir alternatif sunar. Gibbon şöyle devam eder:

> Kendi vatanının çıkarlarını ve zaferini kutlama ve sürdürme bir vatanseverin görevidir. Ama bir felsefeci, görüşlerini geliştirip, içinde yaşayan çeşitli milletlerin hemen hemen aynı düzeyde bir nezaket ve görgü sahibi olduğu Avrupa'nın tek ve büyük bir cumhuriyet olduğunu düşünebilir. Güç dengesi dalgalanmaya devam edecektir ve kendimizin veya komşu krallıkların refahı ya yüceltilecek ya da zayıflatılabilecektir; ama bu taraflı olaylar bizi tüm insanlıktan, Avrupalılar ve kolonilerinden üstün kılan genel mutluluk halimizi, sanat sistemimizi, kanunlarımızı ve tavrımızı önemli ölçüde zedeleyemez (IV. 163).

Böyle bir bakış açısı –evrenselciliğin Avrupa versiyonu– Roma'nın çöküşüne ve ardından 'barbar' gücün gelgitlerine rağmen değerleri canlı tutmaya çalışan ve *Decline and Fall*'da övgüyle bahsedilen felsefecilerin görüşleri ile bağdaşmaktadır. Ancak, Gibbon'a göre güç dengesi, gücün gelgitlerinin artık daha işe yarayan bir biçimde ve bağlamda, Ortaçağ döneminden bu yana ilerleyen ve artık 'barbar' güçlere karşı koyacak kadar güçlenen bir Avrupa'da yer almasını sağlar.

Belki de Gibbon, denge ve biraz da iç rekabet içeren çokuluslu sistemin avantajlarını abartmıştı, ama bu kavram pek çok Çinli yazarın da gözünden kaçmıştır: onlar *tat'ung* veya büyük uyum/birliğin peşindeydiler. Bu bir noktaya kadar uygulanabilirdi ve Çin'in büyüklüğü ile gücü son bin yılın uzun yılları boyunca Doğu Asya'nın pek çok bölgesine barış getirdi, fakat entelektüel, politik ve idari katılığı olan ve büyük alanlara yayılan bölgesel bir devletin başını çekti. Sonuç olarak, on dokuzuncu

yüzyılda Çin İmparatorluğu savunulması imkânsız hale geldi: hem *saifang* (Asya'nın içlerindeki toprakların savunması) hem de *haifang*'ı (deniz savunması) başarmak mümkün değildi, dolayısıyla seçimler yapılmalıydı. Bunlar yetersiz kalıp, krallığın politik gücünü zayıflattı. Batılı olmayan toplumların zayıflığını artıran bu gibi politik ve askeri konularla ilişkisi olmayan diğer nedenler, Batı'nın neden zafer kazandığının açıklanmasında teknolojik kararlılığın önemsenmemesini sağlamaktadır.

'Barbarlar', bunlardan sadece Roma'yı alaşağı edenler değil, genellikle beş ve on beşinci yüzyıllar arasında yerleşik Avrasya halkları üzerinde baskı kuran göçebe, seyyar, akıcı kuvvetler *Decline and Fall*'da önemli bir rol oynadılar. Gibbon, Moğollar ve Tatarlar'ın 'hızlı işgallerini' 'yerkürenin yüzeyini karıştıran ve değiştiren doğanın ilkel çırpınmaları' ile kıyaslayarak barbar enerjisini ve arayışını tarih öncesi çağlara ait bir güç gibi sunar (VII. 1). Barbarların askeri potansiyeli toplumlarının ve sınırlı gelişmelerinin doğal bir işleviydi; onların toplumunda politika kabaydı ve mertlik evrensel kabul edilirdi (VII. 2):

> Doğal olarak her insanın silah gücü ile kendisini ve sahip olduklarını koruma; karşı koyma ve hatta düşmanlarının vahşetini önleme ve intikam alıp tatmin olana kadar da düşmanlığını sürdürme hakkı vardır. Özgür Arap toplumunda krallık kullarının ve vatandaşların görevleri küçük bir engel teşkil etmiştir.

Eski Roma şenliği Lupercalia'da sergilenen "vahşi ve basit ayinler, sanat ve tarımın icadından önceki toplumun durumunu gösterir". Gibbon'a göre, törenlerdeki farklılaşma askeri ve uluslararası sonuçları olan sosyal gelişmenin önemli bir yönüydü. Bu sayede, on ve on sekizinci yüzyıl Batı Avrupa'sını kıyasladı.

> Birincisinde hükümet zayıftı ve her bölgenin soyluları iktidara karşı çıkıyordu (...) ve kendi denklerine veya komşularına bitmek bilmeyen bir düşmanlık besliyordu. Hükümet biçimini altüst eden özel savaşları ulusun askeri ruhunu biçimlendirmişti. Çağdaş Avrupa sisteminde kılıç gücü aslında en az beş veya altı güçlü hükümdarın elindeydi; hayatlarını askerlik sanatının incelenmesi ve uygulanmasına adayan bir dizi insanın oluşturduğu uzak bir hudutta harekâtlar yapılıyor, ülkenin geri kalanı ve toplum savaşın ortasında barışın sükûnetini yaşıyor ve yalnızca kamu vergilerinin artırılması veya azaltılması ile oluşan değişikliklerden haberdar ediliyordu. On ve on birinci

yüzyılların kargaşasında her köylü bir asker, her köy bir istihkâm alanıydı. (V. 358-9; IV. 33; VI. 98).

Göçebe ve ilkel halklar çok daha savaşçıydı, çünkü onların aykırı yaşam alanlarında, "toplumun ilk çağlarına, yani daha vahşi hayvanların insanoğluyla sık sık sahipsiz topraklar üzerinde kavgaya düştüğü zamanlara geri dönmek mümkündü". Bunun tersine, 'Roma İmparatorluğu'nun medeni şeklinde vahşi yaratıklar uzun zaman önce insanın önünden ve kalabalık şehirlerin çevresinden çekilmişti" (I. 93). Robertson, sınırlı sosyo-politik gelişim ile savaşa bağlılık ve savaş enerjisini ilişkilendirir. Roma İmparatorluğu'nu işgal eden barbarlar hakkında şöyle yazar:

> Bunlar, çoğu kısmı ormanlar ve bataklıklarla kaplı topraklardan gelen işgalciler; sadece avlanarak veya otlaklarla yaşayan barbar ulusların en önemlilerinden bazıları; ki toplumun her iki şeklinde de yalnızca birkaç

Resim 2: Sir John Smythe'nin zırhı. Muhtemelen Augsburglu bir İngiliz askeri ve diplomatı, y. 1585. Kaplama zırh barutlu silahlar karşısında çok az koruma sağlayabiliyordu, ama göğüs göğse mücadelelerde değerliydi. Özellikle başlıklar ve göğüs kaplamaları değerliydi.

> yerleşimcinin hayatını sürdürebilmesi için geniş araziler gereklidir ve hepsi sanata veya endüstriye yabancılar – ki bunlar olmadan bir toplum herhangi bir gelişmişlik düzeyine ulaşamaz. Bu koşullar, barbar ulusların nüfusunun artmasını engellediyse de, kendilerini farklı kılan savaşçı ruhlarının beslenip güçlenmesini sağladı (...) bu insanlar, harekete geçmek için sürekli hazırlık yapmayı ve savaşmak dışında her işi hor görmeyi içeren bir yaşam biçimine alışıklardı; askeri girişimlerini gayret ve şiddetle başlatıp sürdürdüler – ki nazik zamanların incelikleriyle yoğrulmuş insanlar bununla ilgili hiçbir fikir yürütemeyeceklerdir.[6]

Dolayısıyla, barbarlar savaşmaya yatkın oldukları için bir tehdit teşkil ediyorlardı. Avrupalı güçlerin, tek başlarına veya toplu olarak, onlara meydan okuyup yenmek için barbarların avantajını dengeleyecek bir şeye ihtiyaçları vardı. Bunun sadece tarihsel açıdan bir önemi yoktur, çünkü Gibbon'a göre, medeniyet ve barbarlık, hatta Avrupa medeniyeti ile barbarlık arasındaki çatışma bitmemiş, daha ziyade yer değiştirmişti, çünkü barbarlar Avrupa dışına olmasa da geri püskürtüldü. Ancak, Avrupalılar okyanus aşan koloniciler haline geldikleri için Gibbon'ın bu konudaki görüşleri pek net değildir.

Asya

Ancak, Asya'da medeniyet ve barbarlar arasındaki mücadele benzer şekilde yön değiştirmedi. Gibbon, barbarlar hakkında şöyle yazmıştır: "Barbarlar her çağda bu doğal güçleri askeri sanatın kaynakları ile dengelemeyi ihmal etmiş ve hâlâ ihmal eden nazik ve barışçı Çin, Hindistan ve İran uluslarını baskı altına almışlardır" (IV. 166).

Bu, Çin ve göçebeler arasındaki ilişkinin genellikle sembiyotik doğasına ve daha genel olarak on sekizinci yüzyılda Çin dinamizmine pek imkân tanımadı. 1449'da Çin'in Zhengtong imparatoru bir Moğol saldırısı sırasında tutsak alınıp ordusu yok edildi[7] ve 1640'larda Ming Hane-

6) Robertson, Charles V, I. 5-6.

7) T. J. Barfield, The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757 (Oxford, 1989); F. W. Mote, "The T'u-mu incident of 1449", F. A. Kierman ve J. K. Fairbank (yay. haz.), Chinese Ways in Warfare (Cambridge, Mass., 1974), s. 243-72. Daha genel bilgi için bkz. D. O. Morgan, "Edward Gibbon and the East", Iran, 33 (1995), s. 85-92.

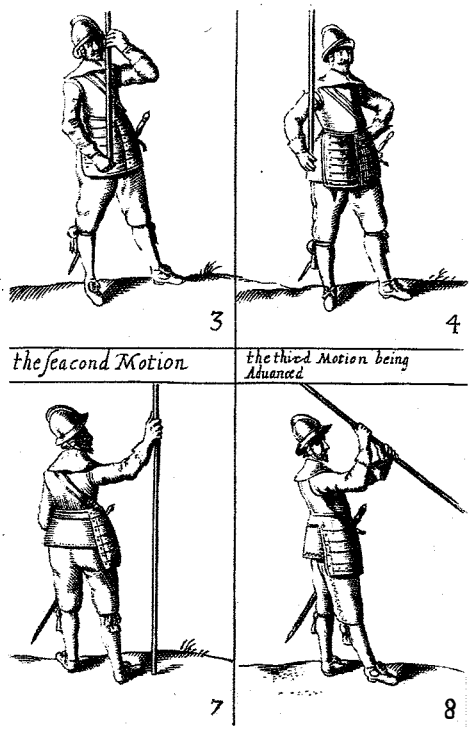
danlığı, Mançu işgalcilerinin eline geçti ve bu işgal 1650 ve 1660'lara kadar uzanıp güçlendi. Ancak, on sekizinci yüzyılda durum farklılaştı. 1680'lerden itibaren gelişen iç istikrar ve büyük çaplı demografik büyüme Çin İmparatorluğu'nun genişleyip, Çinli olmayan insanlarca yerleşim alanı olarak kullanılan büyük bölgeler üzerinde söz sahibi olduğu muazzam bir dönemin temelini oluşturdu. Ruslar, 1680'lerde Amur bölgesinden çekildi ve 1695'te Moğollara karşı yapılan seferin ardından Dış Moğolistan Çinlilerce kontrol altına alındı. 1718'den itibaren Tibet'te ve 1720'den itibaren de Qinghai'de askeri müdahaleler oldu ve bu bölgelere sırasıyla 1750 ve 1724 yıllarında hükmedilmeye başlandı. 1750'lerde Çin gücü Balkaş Gölü'ne kadar uzandı; 1759'da Kaşgar ele geçirildi. 1746-9, 1765, 1781-4 ve 1787-8 yılları arasında Çinli olmayanların çıkardığı ayaklanmalar bastırıldı. Kısacası, Gibbon, barbarlığın alt edilmesi için gerekli olan ön şartın çokuluslu bir devlet, bu ulusun iç rekabeti ve güç dengesi ile sağlanan askeri imkân ve kabiliyeti olduğu fikrinde yanılmıştır.

Decline and Fall'un daha şaşırtıcı özelliklerinden biri, büyük bir okur kitlesi olan Gibbon'ın kendisini çağdaş Asya ve Güney Asya'dan ziyade on üçüncü yüzyıldaki Doğu hakkında bilgili bir kişi olarak ortaya koymasıdır. Gibbon, Batılılar haricindekilerin geri kalanlarını ele alışında bitkin bir 'doğulu' monarşinin yanıltıcı stereotipini yaratmıştır. Aynı zamanda, "Charlemagne'dan Haçlılar dönemine kadar (çünkü uzaktaki Çin Krallığı'nı göz ardı ediyorum) dünyanın Yunanlılar, Sarazenler ve Frenkler olmak üzere üç büyük imparatorluk veya ulus tarafından işgal edildiğine" (VI. 91) dair Avrupa merkezci, yanıltıcı bir fikir öne sürmüştür. Ayrıca, çağdaş Asya'nın askeri açıdan önemsiz olmasının ötesinde, o bölgede Gibbon'ın 'askeri sanatın kaynakları' olarak nitelendirdiği şeye büyük ilgi gösteriliyordu. Haydar Ali ve Mysore sultanı Tipu ve Maratha önderi Sindhia Mahadaci gibi Hintli hükümdarlar, birliklerinin en azından bir kısmını Avrupa hatlarında eğitmek ve modern top ve tüfekler edinmek konusunda istekliydiler. Aslında, Asya'nın bir kısmında, Gibbon tarafından hayati olarak nitelendirilen rekabetçi taklitçiliğin askeriye tarafındaki süreci on sekizinci yüzyılda da gerçekleşiyordu. Fakat bu noktada farklı olan bir şey vardır; o da, 1760'ların ortalarından itibaren Hindistan'ın büyük bir kısmındaki en önemli tehdidin, o ve daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, göçebelerin (özellikle Afganlar) değil İmparatorluk İngilteresi'nin Hindu Kuş Dağları'nı geçerek ilerleyişiydi.

Avrupa ve 'Barbarlar'

Gibbon, Avrupa'daki askeri gelişime odaklanarak medeniyet ve barbarlar arasındaki çatışmanın nasıl yön değiştirdiğini açıklar:

> Askerlik sanatı insanı doğanın en güçlü iki aracına, havaya ve ateşe hükmetmesini mümkün kılan barutun icadı ile değişti. Matematik, kimya, mekanik, mimari savaşın hizmetine sunuldu ve düşman taraflar birbirlerine karşı en detaylı saldırı ve savunma şekillerini kullanmakta. Tarihçiler, hiddetle, bir kuşatma hazırlığının büyüyen bir koloninin temellerini atıp yaşamasını sağladığını gözlemlemekteler, yine de bir şehrin ele geçirilmesinin pahalıya patlayan ve zor bir iş olduğunu ya da üretken bir halkın askeri ahlâkı kokuşturan usullerle korunması gerektiğini görmekten hoşnutsuzluk duyamayız. Artık top ve istihkâmlar Tatar atına karşı zapt edilemez bir

Resim 3: Henry Hexam'ın *Principles of the Militarie* (Askeriyenin Temelleri) isimli eserinde resmedilen Kargı Taliminden detaylar. Bir kargılı asker birliğinin tatbikat yapması talime dayalı uyumlu eylemler gerektiriyordu. Yaylım ateşlerinde de metodolojik eğitim gerekliydi.

> engel oluşturmakta ve Avrupa Barbarların gelecekteki herhangi bir saldırısına karşı güvende, çünkü Barbarlar Avrupa'yı fethetmeden önce barbar olmayı bırakmalıdırlar. Barbarların askerlik ilmindeki kademeli ilerlemeleri, Rusya örneğinde gördüğümüz gibi, barış ve sivil politika alanında her zaman aynı oranda gelişme ile izlenecektir ve barbarlar boyunduruk altına aldıkları nezaket sahibi ulusların arasında yer almayı hak etmelidirler.[8]

Gibbon, askeri teknolojinin Avrupalı güçleri barbarların eline düşüp kurtulma döngüsünden çıkardığını öne sürdü ve bu görüş on sekizinci yüzyılda makul kabul edilebilir göründü. Daha önce, 1650'lerden 1680'lere kadar, Osmanlı Türkleri çok dinamik bir güç olmaya devam ettiler. Aslında, 'askeri devrim' olarak isimlendirilen bir durum –savaşın yapılma ve örgütlenme şeklinde büyük bir değişiklik– ister Michael Roberts'ın seçtiği dönemde (1560-1660)[9] isterse daha önce, Geoffrey Parker'ın topları önlemek için oluşturulan istihkâm kuvvetlerindeki ilerleme konusu üzerinde yoğunlaşarak veya John Guilmartin'in İspanya'da kargılı askerler, makineli el silahı taşıyan askerler ve süvarilerden oluşan silahlı güçlerin yapılandırılmasını vurgulayarak söylediği gibi gerçekleşmiş olsun,[10] bu gelişmeler o zamana kadar Hıristiyanlık âlemi ve İslam arasında bulunan sınırdaki askeri bir denge veya harekette keskin bir değişikliğe yol açmadı. Ancak, 1718'e gelindiğinde durum kökten değişti ve *Decline and Fall*'un teması olacak olan Hıristiyan Avrupa üzerindeki Doğu baskısı artık tersine döndü. 'Batı' ve 'Doğu' arasındaki askeri dengeler değişti.

Bu ilişki yerleşik halka, göçebe kavimler karşısında zafer kazandıran barutlu silahlar meselesinden daha karmaşıktır ve sadece Avrupa ile sınırlı değildir. Çin geleneklerinde de bir göçebe stereotipi ve göçebenin geldiği el değmemiş topraklar vardı. *Hu*, yani atlı göçebeler, Gibbon'ın üzerinde durduğu Avrupa örneğinde olduğu gibi, Çin için kontrol edilmesi güç bir tehdit oluşturuyordu. Gibbon yaptığı analizde top ve surla-

8) "Historians" Voltaire'in 1706'daki Torino kuşatması hakkında yazdıklarına bir referanstır.

9) M. Roberts, The Military Revolution 1560-1660 (Belfast, 1956), yeniden baskısı, Roberts (yay. haz.), Essays in Swedish History (Londra, 1967), s. 195-225.

10) G. Parker, The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800 (2. baskı, Cambridge, 1996), s. 9-12; J. F. Guilmartin, "The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad", C. J. Rogers (yay. haz.), The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe (Boulder, 1995), s. 307-8.

rın göçebe kavimlerin yarattığı yıkımı durdurma konusundaki önemini Çinlilerin seddine benzetir, oysa Çinliler barutlu silahların yanı sıra tatar yayı da kullanıyorlardı.

Cengiz ve Timur'un iki büyük göçebe kavmi ve bu kavimlerin kademeli yaylarla silahlandırılmış hafif süvarileri, sırasıyla on üçüncü ve on beşinci yüzyılın başlarında güçlerini artırmada sıra dışı bir biçimde başarılı oldular. Ortaya koydukları güce 'Batı', Çin ve Güney ile Güneybatı Asya devletleri, uzun bir zaman boyunca karşılık veremedi. Müslümanlar, Hindistan'la atlı okçuları tanıştırdılar. Aslında, Avrasya'yı etkin biçimde kontrol edenler Moğol imparatorluklarıydı ve on üçüncü yüzyıl itibariyle Avrasya'nın askeri tarihinin oluşmaya başlamasını sağlayan şey, onların geri çekilmeleri ile dağılmaları oldu. Böyle bir yaklaşım, Avrupalı askerleri başkalarıyla dolu bir tür karanlık boşluğa sürmekten ziyade, Avrupalıları güvenilir bir bağlama yerleştiren geniş bir örgütleme prensibi sağlamaktadır.

Timur'un imparatorluğu ve diğer imparatorluklar çok büyüktüler ve genellikle bilindiğinden daha fazla örgütlenmişlerdi. Ama Avrupalıların on beşinci yüzyıldan itibaren kullandıkları kaynaklar ve uzmanlıktan yoksundular. Bu imparatorlukların askeri sınırlanmalar veya başarısızlıklardan ziyade yasama prensiplerinin olmayışı, haleflik mücadeleleri, ortak etnik köken eksikliği ve coğrafi güçlükler yüzünden gerçekleşen politik çürümeleri, Avrupa'ya hudutlarda askeri başarı kapılarını açtı. Avrupa'nın politik bölünmesiyle beslenen yoğun askeri çatışmaların Batı'nın teknoloji önderi olmasını sağladığının da altını çizerek askeri teknoloji etkeninden bu noktada bahsedilebilir; bu, en azından Avrupa ve Ming Çin'deki ateşli silahların kaderi arasındaki kıyas bakımından önemlidir.

Yerleşik ve göçebe halklar ile her birinin kendine has askeri tarzları arasındaki farklar dikkatle ele alınmalıdır. Batı Avrupalılar 'askeri devrim'den çok önce yerleşik yaşama geçtiler, ama kendilerine göre, gezgin düşmanları üzerinde askeri bir üstünlüğe sahip değillerdi: Moğollar on üçüncü yüzyılın ortalarında, Osmanlılar ise on dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa'ya ciddi yenilgiler yaşattılar. Osmanlılar, 1683'te Viyana'nın dışında yenildikleri dönemde,[11] artık göçebe bir ka-

11) T. M. Barker, Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting (Albany, New York, 1967) ve "New Perspectives on the Historical Significance of the 'Year of the Turk'". Austrian History Yearbook, 19-20 (1983-4), s. 3-14.

Resim 4: Viyana Kuşatması, 1683. 16 Temmuz'da Büyük Vezir Kara Mustafa'nın komutasındaki Türklerin hızlı bir akını ile şehir kuşatıldı. Bir kurtarma kuvveti toplanırken, Türkler kuşatma silahlarını konuşlandırmaya ve saldırılar düzenlemeye başladılar. Türkler giderek daha fazla başarı kazanırken garnizonda ağır kayıplar verildi ve dizanterinin de bunda payı oldu. Türkler de benzer sıkıntılar yaşadı ve zayıf konuma düştü, ama Ağustos boyunca şehrin dışındaki savunma mevzileri ardı ardına düştü. Yüksek kalibre topları olmayan Türkler, savunmaları zayıflatmak üzerinde yoğunlaştı ve bunda biraz başarı da gösterdiler. Yine de, kurtarma ordusu 12 Eylül'de Viyana'yı çevreleyen dağlardan indi, saldırıya geçti ve Türkleri yenilgiye uğrattı.

vim değil büyük bir imparatorluktu. Gibbon, on dördüncü yüzyıldaki eğitimli Osmanlı piyadelerinden oluşan 'düzenli bir oluşumun' gelişimini vurgular, ki bu oluşum Osmanlılara Hıristiyanlar karşısında ezici bir üstünlük getirmiştir. Osmanlılar, barutlu silahlarla oldukça geç tanışmış olsalar da, 1450'ye gelindiğinde hem top hem de elde taşınan barutlu silahları kullanmaktaydılar.

Yine de, 1683'ten sonra Türkleri geçerek ilerlemelerini sağlayan şey, kısmen, barutlu silahlar konusundaki üstünlükleriydi. Fakat bu, sadece teknolojiyle ilgili bir mesele değildi. Piyade ateş oranı için çok önemli olan Osmanlı disiplini ve becerisi o dönemde zayıftı. Gibbon, yeniçerilerin cesaretlerinin azaldığını, disiplinlerinin gevşediğini ve dağınık dü-

zenlerinin modern taktiklerin düzeni ve silahlarıyla başa çıkamadığını yazmıştır (VII. 25, 32). Türkler hiçbir zaman kapsamlı bir askeri kurum sistemi veya göçebe ruhlarından tamamen bağımsız bir askeri tavır geliştirmemişlerdir. 1683'te Batı karşısında, sayı ve vahşilik açısından avantaj sağlamışlardı; disiplinli değillerdi ve toplarla kaleler konusunda üstünlük gösteremiyorlardı.

On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren, Avrupa ordularındaki nitel değişiklikler, süngü, çakmaklı alaybozan tüfeği ile isabet oranı yüksek ve hareket eden, peşrev mermili toplar gibi, ateşli silahlarla donatılmış ordular arasında büyük iktidar farklılıklarına neden oldu. Yanaşık düzendeki birliklerinin yaylım ateşi de çok önemliydi: Alaybozan tüfeği olan bir askerin ve hatta bunların oluşturduğu bir kalabalığın etkinliği sınırlıydı. Uzun bir dönem boyunca bozkır göçebelerinin kademeli yayları ile sağlanabilen ateş, isabet ve yayılma oranı ancak alaybozan tüfeği ile başarılabilecek kadardı, fakat bu durum değişti ve örneğin Angola'da okçular önemini koruduysa da, yalnız atlı okçuların becerileri ne olursa olsun, alaybozan tüfekli birliklerin toplu ateş gücü arttı.

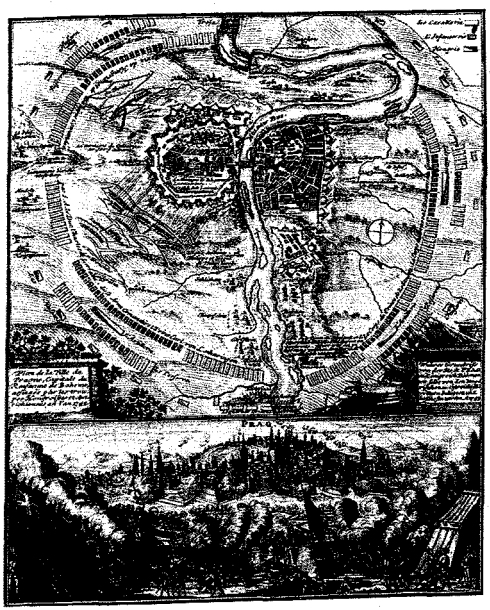
Avrupa'nın kara ve deniz taktiklerinde talim, disiplin ve profesyonelliğe önem veriliyordu. Bu da hızlı, kalabalık, çok sayıda yaralı olması riskini içeren yakın mesafeli ateş gücüne verilen önemin doğal bir sonucuydu, oysa Ortaçağ'da askeri uyum ve işbirliği açısından bunların benzerleri vardı.[12] Ortaçağ Avrupa'sında piyadelerin etkin biçimde kullanılması ve bireysel kahramanlığı değil, disiplini vurgulayan askeri yapılar ile sosyal ve kültürel uygulamaların yaratılması, Avrupa ordularının ateşli silahlara başarıyla uyum sağlamaları için gerekli bir arka plan oluşturmuştur.

Bu nedenle, askeri imkân ve kabiliyet sadece teknolojik bir mesele değildi ve Gibbon'ın askeri gelişmeyi daha geniş bir bağlamda incelemesi yerindeydi. Avrupa'nın askeri teknik ve altyapı avantajı Avrupa'nın yüzyıllar boyunca süren sosyal ve kurumsal değişim temellerine dayanır.[13] Teknoloji ve kültür birbiri içine geçer; bunlar basit alternatifler değillerdi ve değillerdir. Teknoloji içinde bulunduğu bağlamda değerlendirilmelidir.

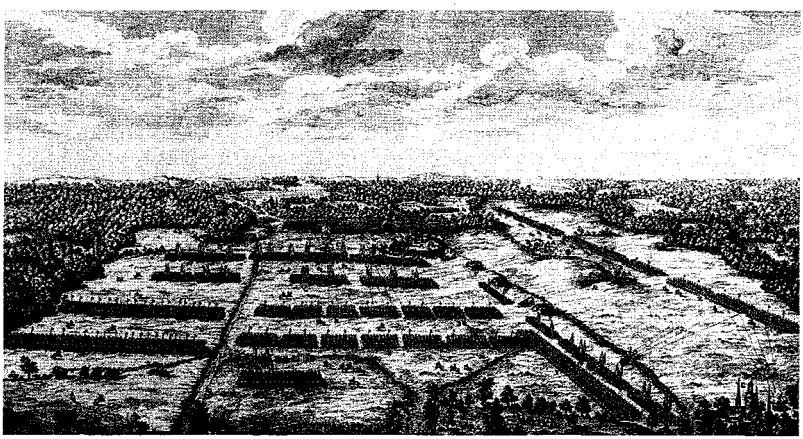
Gibbon'ın yazdığı dönemde 'barbarlar' gerçekten de yenilmiş görünüyorlardı. 1736-9, 1768-74 ve 1787-92 savaşlarında Osmanlılara karşı

12) D. Showalter, "Castle, Skill and Training: The Evolution of Cohesion in European Armies from the Middle Ages to the Sixteenth Century", Journal of Military History, 57 (1993), s. 407-30.

13) Black, European Warfare 1660-1815 (Londra, 1994).

Resim 5: Prag kuşatması, 1742. Kasım 1741'de Fransa ve Alman müttefiki tarafından hücuma uğrayan Prag, Temmuz'da Avusturyalılarca kuşatıldı. Fransızlar, Aralık 1742'deki zorlu kış şartlarında şehri terk etti. Bu geri çekiliş Moskova'dan Napoléon'u işaret ediyordu. Prag, Bohemya'nın kontrolü ve dolayısıyla Ortadoğu Avrupa'daki hegemonya açısından çok önemliydi.

Resim 6: Fontenoy Çarpışması, 11 Mayıs 1745. Blarenberghe'nin resminden (bkz. Resim 34) daha biçimlendirilmiş bir bakış açısı olan bu resim, savaş alanının sıralı düzenini ve düşman kuvvetlerinin yakınlığı ile oluşumlarının geometrik doğasını yansıtır.

kazanılan başarılar sayesinde Rusya, göçebelerin Doğu'dan Avrupa'ya saldırmak için kullandıkları geleneksel rota olan Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları ele geçirdi. 1783'te Kırım istila edilmişti; Kırım Tatarlarının Hanlığı artık yoktu. Kağan, 1683'e kadar her yıl Rusya'dan vergi aldı ve bu, ancak 1700'de, Kağan'ın Türk derebeyi tarafından durduruldu.[14] 1787'de Rusya kraliçesi Büyük Katerina, Avusturya hükümdarı, İmparator II. Joseph ile birlikte Ukrayna ve Kırım'ı gezerken bu geziyi Rusya'nın askeri zaferini Avrupa medeniyetinin bir öncüsü olarak göstermek için kullandı.

Daha önce Balkanlar'da hizmet etmiş olan 1740'ların önde gelen generali Marshal Saxe, "Galyalılar'ın savaş disiplinlerinde veya tarzlarında herhangi bir değişikliğe gitmeyerek kaybettiklerini geri almaya çalışmadan, sürekli olarak Romalıların istilasına uğradığı yıllar" hakkında yazdığı *Rêveries*'te, Osmanlılar ve Galyalılar ve dolayısıyla da Avusturyalılar ile Ruslar ve Romalılar arasında doğrudan bir kıyas yapmıştır. "Artık Türkler de aynı örneği teşkil etmektedir". Saxe'ın yaptığı kıyas Avrupa'da Klasik dünya bilgisinin büyük bir önemi olduğuna ilişkin daha genel bir görüş yansıtmaktadır, bu da Gibbon'ın kitabına gösterilen ilgiyi artırmıştır.[15]

Gibbon'a göre, Avrupalı olmayan halkların Avrupa'nın büyük askeri avantajı karşısında denge sağlayabilmeleri, Rusya'nın Deli Petro'nun (1689-1725) hükümdarlığı altındayken yaptığı gibi, 'barbar' olmayı bırakmalarıyla mümkündü. 'İlerleme' çok safhalı bir süreçti. On altıncı yüzyıldaki Sibiryalıların çoğu gibi, demir çıkaramayan halklar ateşli silahlar da üretemiyordu. Ancak Gibbon, daha ziyade sosyo-politik gelişme ile ilgileniyordu. Ona göre Avrupalılaşma, 'sanat ve politikadaki ilerleme', kendilerinden daha güçlü olan Rusya karşısında gelişmenin anahtarı olmuştu, fakat Gibbon, bunun askeri teknolojileri ödünç almaktan daha öte bir şey olduğunu düşünüyordu (IV. 120-1). Bu konu, David Ralston'ın süreçle

14) A. Fisher, The Russian Annexation of the Crimea, 1772-83 (Cambridge, 1970) ve daha genel olarak, The Crimean Tatars (Stanford, 1978); B.W. Menning, "Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century". War and Society, 2 (1984), s. 23-41; W. C. Fuller, Strategy and Power in Russia 1600-1914 (New York, 1992) s. 158-66.

15) Saxe, Rêveries (Londra, 1757) s. 47; F. Gilbert, "Machiavelli : the Renaissance of the Art of War", E. J. Earle (yay. haz.), Makers of Modern Strategy (Princeton, 1943), s. 3-25; G. E. Rothenberg, "Aventinus and the Defense of the Empire against the Turks", Studies in the Renaissance, 10 (1963), s. 62-5.

ilgili son çalışmasında da ele alınmıştır.[16] Gibbon, Robertson'ın, taklit ve kültürel yayılmanın büyüyen Avrupa homojenliğinde önemli bir rol oynadığı görüşüne de katılıyordu ve bunu Avrupalı olmayanların karşısında göreli bir güç kaynağı olarak sunuyordu.[17]

Gibbon, bazı askeri tekniklerin barbarlar tarafından da kullanıldığını kaydeder: "Ülkesinin fidye ödemeyi reddettiği bir tutsağın umutsuzluğu Avarlara askeri motorların icadını ve uygulamasını göstermiştir; ama ilk denemeleri ilkelce tasarlanmış ve beceriksizce kullanılmıştı." 626'daki Constantinopolis kuşatmasında Avarlar 'saldırı sanatında bir ilerleme' gösterdi ve Cengiz Han, on üçüncü yüzyılda Hazar Denizi ve Hint Okyanusu arasında bulunan istihkâm şehirlerini başarıyla kuşatmak için Çinli mühendisleri görevlendirdi. Benzer biçimde, Çinlilerin dokuzuncu yüzyıldan itibaren barut hakkında öğrendikleri, Moğolların on üçüncü yüzyılda Çin'i fethetmelerini engellemedi; Moğollar hem kuşatma sanatı tekniklerini hem de yabancı uzmanlar kullandılar (V. 56, 58; VII. 9,11-12; VI. 141).

Birbirini taklit etme konusu da ele alınmıştır. Gibbon, arada sırada 'barbarlar' ve daha 'medeni' düşmanları arasındaki askeri teknoloji boşluğunun altını çizmiştir. Oklar gibi fırlatılabilen silahlara tutturulan söndürülemez bir madde olan ve Gibbon'ın detaylı biçimde anlattığı 'Yunan ateşi' (VI. 10-11) Bizans İmparatorluğu'na henüz kendisi kadar medenileşmemiş olan düşmanları karşısında hayati bir teknolojik üstünlük sağlayan barutun işareti olarak sunulmuştur, ancak Gibbon'ın 'Yunan ateşi' hakkında anlattıkları yanlıştır. Gibbon, 668-75 yıllarında Arapların Constantinopolis'i işgali sırasında Sarazenlerin yapay ateşin garip ve muazzam etkisi karşısında dehşete düştüklerini yazmıştır. Bu kuşatma ile 716-18 arasında gerçekleşen ikinci kuşatmada Constantinopolis'in kurtuluşu asıl olarak, barutun savaş sanatında ve insanlık tarihinde yeni bir çığır açmasına kadar kullanılan *Yunan ateşinin* getirdiği yenilik, terör ve gerçek etkiye atfedilebilir. 'Yunan ateşi' 941 ve 1043'te Rusya'nın Constantinopolis'e yaptığı saldırıları da durdurmuştur (VI. 3, 9 12).

Yine de, Gibbon, 'Yunan ateşinin' Müslümanlar tarafından ya keşfedildiğini ya da çalındığını ve Haçlılara karşı kullanıldığını iddia etmiştir (VI. 11-12, 156). Gibbon, uluslararası ilişkilerdeki askeri etkenleri ince-

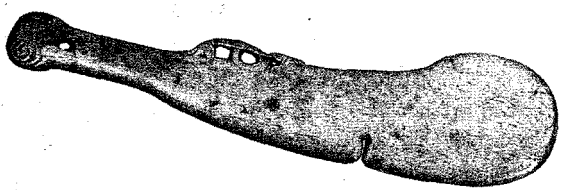
16) D. B. Ralston, Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Instructions into the Extra-European World, 1660-1914 (Chicago, 1990).

17) K. O'Brien, "Between Enlightenment and Stadial History: William Robertson on the history of Europe", British Journal for Eighteenth-Century Studies, 16 (1993), s. 60.

Resim 7: Fiji Sopası. Bu gibi silahlar göğüs göğse mücadelede çok önemliydi. Bu dönemde, Avrupalıların ve barutlu silahların gelmesinden önce Pasifik'te yapılan savaşlarda büyük bir değişim gerçekleşmemiştir.

Resim 8: Yeni Zelanda, Maori kemik Sopası. Göğüs göğse mücadelede kullanılan çeşitli silahların bir örneği. Barutlu silahların ortaya çıkması bir standartlaştırma önlemi alınmasını gerektirdi.

lediği çalışmasında, önce 'Yunan ateşinin' ve daha sonra barutun Avrupalı olmayan halklar tarafından kullanılmasının yarattığı sonuçları göz ardı eder. Taklit etme sadece 'Yunan ateşi' ve barutla sınırlı değildir. Aslında, on bir ve on üçüncü yüzyıllar arasındaki Avrupa askeri tarihi kısmen şu iki konuya odaklanıyordu: birincisi, şövalyelerin, kalelerin ve kuşatma tekniklerinin Frenk tarzındaki gelişiminin bunları kullanan hükümdarların güçlerini içteki düşmanlarına karşı ve hudutlarında nasıl artırdıkları; ikinci olarak da İskoçya, Prusya ve Litvanya gibi ikincil bölgelerdeki hükümdarları bunları kullanmaya sevk etmeleri.[18] Ancak, bu taklit etme ve yayılma süreci, örneğin Avrupalı olmayanların 'Yunan ateşini' kullanmalarının aksine, sosyokültürel değişiklik gerektirdi. Daha geniş çaplı bir sosyal değişimin olmayışı silahların ve belirli askeri tekniklerin benimsenmesini sınırladı, dolayısıyla da dikkati Gibbon'ın Avrupalılaştırma konusunda vurguladıklarına çekti.

Gibbon'ın anlattıkları birçok nedenden ötürü değerlidir. Uzun vadeli ve tarihsel bakış açısı, Avrupa ve dışındaki dünya arasındaki askeri ilişkiye hem saldırganlık hem de savunma açısından bakmasını sağla-

18) R. Bartlett, The Making of Europe (Londra, 1994).

mıştır. Aynı durum, İngiliz İmparatorluğu'nun en şaşalı döneminde önde gelen bir jeo-politikacı olan Halford Mackinder için de geçerlidir. Mackinder, 1904'te "Avrupa ve Avrupa tarihini (...) Asya ve Asya tarihinden daha önemsiz olarak değerlendirmiştir, çünkü Avrupa medeniyeti (...) Asya işgallerine karşı verilen asırlık bir mücadelenin sonucudur (...) bin yıl boyunca bir dizi at binen halk Asya'dan çıkıp gelmişlerdir".[19]

Gibbon, Avrupa yayılmacılığının sorunlu doğası ve askeri yönünün farkındaydı. Barutlu silah kullanabilmeleri Avrupalıların "yeni dünyanın vahşileri karşısında kazandıkları kolay zaferlerin" nedeni olarak gösterilmekteydi (VII. 82). Bu zaferler, politik kontrol kaybedilse de devam edecek olan Avrupalılaştırmanın bir yönü olarak tartışılmaktaydı; gerçekte, Gibbon bu noktaya parmak basmamış olsa da, Avrupalılaştırma, Avrupa politik kontrolünün Yeni Dünya'da başarıyla reddedilmesi için gerekli bir başlangıç noktası oldu. Daha genel olarak, ancak böyle bir toplum ve ekonominin böyle bir kontrolü yenebilecek askeri imkân ve kabiliyeti olabilirdi. Gibbon'ın iddiasına göre, yeni barbar saldırılarından önce Avrupa'da medeniyetin çökme ihtimali yokmuş gibi görünen dönemde "Avrupa, hâlihazırda kolonileri ve kurumlarıyla dolu olan Amerikan dünyasında tazelenip gelişiyordu". Çağdaş Amerikan devrimi ile İngiliz otoritesine (1775-83) atıfta bulunan bir dipnotunda ise şöyle der: "Amerika'da artık Avrupa soyundan altı milyon kişi bulunmaktadır ve sayıları en azından Kuzeyde sürekli olarak artmaktadır. Politik durumlarındaki değişiklikler her ne olursa olsun Avrupalı tutumlarını korumak zorundalar" (IV. 166).

Fakat Gibbon, Avrupa yayılmacılığının sorunlu doğasının da farkındaydı. Yayılmacılığın genel olarak sağladığı faydalar konusunda ikna olmuştu, "çünkü beşeri ilimlerin, savaşın, ticaretin ve din coşkusunun keşfi bu paha biçilemez armağanları eski ve yeni dünyanın vahşileri arasına sokmuştu (...) dünyanın her çağında gerçek zenginlik, mutluluk, bilgi ve belki de insan ırkının erdemleri çoğalmış ve çoğalmaktadır". Ama zekice bir dipnot da eklemiştir: "Keşiflerde bulunmanın fazileti sık sık açgözlülük, zalimlik ve fanatizm ile lekelenmiştir ve uluslararasındaki ilişki hastalık ve önyargının bulaşmasına neden olmuştur" (IV. 168-9).

Yine de, İS 1. yüzyıl İskoçya'sındaki durumla ilgili yaptığı karşılaştırmaya rağmen, "doğanın onlara kazandırdığı erdemler ile ışıldayan eğitim-

19) H. J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", Geographical Journal, 23 (1904), s. 423, 429.

siz Kaledonyalılar, ve zenginlik ile köleliğin getirdiği kötü huylarla yozlaşmış Romalılar" (I. 130), Gibbon, Parker ve Keegan tarafından yakın zamanda ifade edilen ve Avrupalı olmayanların savaşlarının çok vahşi ve yıkıcı olmadığı ve düşmanlarını öldürmeye daha az niyet ettiklerine dair modern görüşü onaylamamıştır.[20] Bu görüş şüphe götürmektedir ve tarih öncesi savaşların modern zamanlardaki savaşlara kıyasla daha öldürücü, sık ve acımasız olduğu tartışmalıdır.[21] Ancak Avrupalıların savaşlarda Avrupalı olmayanlardan daha acımasız ve yıkıcı olduğu görüşü, Modern Çağ'ın ilk yıllarındaki Kuzey Amerika, Sibirya ve Güneydoğu Asya konusunda yapılanlar dahil bazı araştırmalarla desteklenmektedir.[22] Amerikalı Kızılderililer bazen Avrupalılardan farklı dürtülerle savaştılar. Nüfuslarını koruma endişesi onları mahkûmlara daha çok dikkat etmeye ve ağır yaralılar vermekten kaçınmaya itti. Dolayısıyla, onların zafer tanımları zaman zaman Avrupalılarınkinden farklıydı.

Doğanın heyecan verici değerleri askeri bakımdan başarı getirebiliyordu: Romalılar, Graupius Dağı'ndaki çarpışmada (İS 84) Kaledonyalıları (İskoçya) yenmesine rağmen onları boyunduruk altına alamadılar. Gibbon, Avrupa yayılmasının zalim yanını da görmüştü: yayılmanın bu yönü Azteklerin İspanyolları barbar anlamına gelen *popolocas* şeklinde isimlendirmelerine neden oldu,[23] bu da sürecin başlangıcını irdelemek için dönüp bakılması uygun bir noktadır.

20) Parker, Military Revolution, s. 118-19; J. Keegan, A History of Warfare (Londra, 1993), s. 387-92. Ayrıca bkz. McNeill, "European Expansion, Power and Warfare since 1500", Moor ve Wesseling (yay. haz.), Imperialism and War, s. 19-20.

21) L. H. Keeley, War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage (Oxford, 1996).

22) W.J. Eccles, The Canadian Frontier 1534-1760 (New York, 1969), s. 6; S. Malone, Indian and English Military Systems in New England in the Seventeenth Century (Ann Arbor, 1971), s. 30-1; D. K. Richter, "War and Culture: The Iroquois Experience", William and Mary Quarterly, 40 (1983), s. 528-59; J. Forsyth, A History of the Peoples of Siberia. Russia's North Asian Colony 1581-1990 (Cambridge, 1992), s. 19, 51; A. Reid, Europe and Southeast Asia: The Military Balance (Townsville, Queensland, 1982), s. 1, 5; H. Macedo, "Reorganizing the Unknown: The Discoverers and the Discovered in the Age of European Overseas Expansion", Camões Center Quarterly, 4, (1992), s. 13. Fransızların İtalyan düşmanlarını yenerek sergiledikleri acımasızlık için bkz. A. Santosuosso, "Anatomy of Defeat in Renaissance Italy: The Battle of Fornovo in 1945", International History Review, 16 (1994), s. 240, 245-7.

23) N. Wachtel, The Vision of the Vanquished. The Spanish Conquest of Peru through Indian Eyes 1530-1570 (Hassocks, 1977; Fransızca orjinalinden 1971 yılında yapılan çevirisi), s. 20.

3
On Beşinci ve On Altıncı Yüzyıllar: Yayılma ve Savaş

Hıristiyan Gücünün Sınırları

On beşinci yüzyılın ilk üç çeyreğinde, Hıristiyan Avrupa olarak bilinen Avrupa politik açıdan dünyadaki en etkileyici güç değildi. Avrupa terimi, aslında var olmayan bir uyum seviyesi ifade ettiği için yanıltıcıdır. Avrupa'da uyumdan ziyade, en önemlisi İngiltere ile Fransa ve Burgonya ile Fransa arasında büyük çatışmalar vardı; bunlar, Türklerin ilerlemesini sınırlayacak olan çatışmalardı. Bu bölünmelerin yanı sıra Avrupa politik alanında da baskı vardı. Osmanlı Türklerinin Balkanlar'a doğru genişlemesi (Hıristiyan) Avrupa'nın politik kontrolünü kaybetmesine sebep oldu, bu da din, ırk, dil ve ekonomi sahalarında bir harekete yol açtı. İki ay süren bir kuşatmadan sonra 1453'te Constantinopolis'in Osmanlıların eline geçmesi önemli olduğu kadar sembolikti ve asıl önemlisi sembolik olmasıydı. Hıristiyan olmayan halkaların yaklaşık bin yıl süren saldırılarına direnen bir güç odağı nihayet yenildi ve 'barbar' bir topluma değil, kökenindekinden çok farklı devletçilik tekniklerini benimsemiş bir rejime teslim oldu.

Dahası, Osmanlı Türkleri barutlu silahlar kullandı ve bunu Osmanlıların sayı üstünlükleri de çok önemli olmasına rağmen Sultan II. Meh-

met'in becerili yönlendirmeleri sayesinde etkili biçimde yaptı.[1] Bizans donanmasını püskürten ve Constantinopolis surlarında gedik açan topçu birlikleri, 'medeni' toplumu, yani Hıristiyanları koruyor gibi görünen askeri tutum ve uygulamalara dikkat çekilmesini sağladı. 'Barbarları' durdurmak, sayılarını, canlılıklarını, hareketliliklerini ve saldırganlıklarını dengelemek için istihkâma güvenmek artık inandırıcı bir politika gibi görünmüyordu.

Constantinopolis'in 1453'te düşmesi ve Belgrat'ın 1521'te I. Süleyman'ın eline geçmesi genellikle Türklerin Avrupa'ya yaptığı saldırılar olarak görülmemektedir. 1456'da II. Mehmet, daha önce 1440'ta Osmanlı kuşatmasına direnen Belgrat'ın dışında yenildi ve 1480'de Rodos Adası'nı fethedemedi. Fakat Türkler, Arnavutluk, Sırbistan, Attika, Mora (Peloponnesos) ve Ege dâhil olmak üzere önemli bölgeleri topraklarına kattılar. Türklerin 1461'deki başarılı Mytilene kuşatmasının ardından Lesbos (Midilli Adası) kaybedildi. Venedik ile 1463-79 arasında yapılan savaş sırasında kilit konumdaki adaların ve üslerin ele geçirilmesi Türklere Ege'de baskın bir pozisyon kazandırdı. 1480'de Güney İtalya'daki Otranto hem karadan hem de sudan saldırabilen 12.000 Türk tarafından zapt edildi, ancak bir sonraki yıl uzun süren bir kuşatmadan sonra Türkler teslim oldu.

Daha önce 1454'te Tatar Türklerine başarıyla karşı koyan Kefe'nin Cenevizlilerden alınması Osmanlıların Kırım'a yerleşmesini sağladı. Kefe, Kılburun, Kerç, Özi, Azov ve Kırım'ın güney kıyıları doğrudan Osmanlı yönetimi altına girdi. Dinyester Nehri'nin ağzındaki Akkerman 1484'te Türkler tarafından ele geçirildi. Türkler, Anapa'dan Kuban'a hükmedip, Kafkasya'ya nüfuz ettiler. Anadolu'da Trebizond'daki (Trabzon) Yunan krallığı ve batısındaki İslami İsfandiyar Beyliği kontrol altına alınıp Türklere Karadeniz'in güney kıyılarında hâkimiyet sağladı: hem Sinop hem de Trabzon 1461'de ele geçirildi ve Köyhisar ile Karahisar'ın İsfandiyar kaleleri Mehmet'in toplarınca bombalanmalarının ardından düştü.

Karadeniz artık Türklerin egemenliğine geçti, bu da Türklere Karadeniz'e akan nehirler ve dolayısıyla bu denizin etrafındaki topraklar

1) K. DeVries, *Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-16th Centuries* (Leyden, 1996) kitabından "Gunpowder Weapons at the Siege of Constantinople, 1453" bölümü. Yenilenler hakkında M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453* (Philadelphia, 1992).

üzerinde kontrol veya etki sağladı. Moğol İmparatorluğu'nun batıya yaptığı fetihlerdeki halef devleti Altınordu, on beşinci yüzyılın ilk yarısındaki liderlik mücadeleleri sonucunda Tatar Hanlıkları'na bölündü; bu ise Karadeniz'in kuzeyinde egemen bir İslamcı güç bırakmadı. Dolayısıyla, İran'ın yaptığı ve Memlûk Mısır'ın diğer yerlerde yapmaya çalıştığı gibi, hem Osmanlı'nın hem de Hıristiyan güçlerin ilerlemesini durduracak bir güç yoktu. Kırım Hanlıkları, Kazan, Altınordu ve Astragan Moskof ilerlemesini durduracak kadar güçlü değillerdi, ama on beşinci yüzyılda Karadeniz'in kuzeyini egemenliği altına alan Moskova değil Türkiye idi, dolayısıyla da o bölgede himaye altında olanları askere almak için en iyi konuma sahip olan devletti. 1441'de kurulan Kırım Hanlığı 1475-6'dan itibaren Türklerle yakın ittifak kurdu ve önemli sayılarda köle sağladı. Bu ise Tatarları, ilişkileri 1470'lerden sonra gerilen Moskova'ya saldırmaları konusunda cesaretlendirdi. Ruslara yıllık vergiler ödetildi, ama bu, köle bulmak için yapılan saldırıları durduramadı.

Türkler, sürekli ve güçlü bir karşıt ittifakın bulunmayışından hem Avrupa hem de Asya'da çıkar sağladı. Irak ve İran'daki Akkoyunlu Konfederasyonu'nun başı Uzun Hasan, 1458'de Trabzon kralı David Komnenos ve birkaç Kafkas hükümdar ile bir koalisyon kurdu. 1460-1'de ise bu tehlikeli ittifak Avrupalı Hıristiyan âleminden destek talep etti. Fakat, Türklere karşı harekâtlarda birlikte hareket edecek güçlü bir birlik oluşturulamadı. Avrupalılar gibi Türkiye'nin İslamcı karşıtları da birleşemedi ve kutuplaşmanın her iki tarafında da rol oynayabilecek bir birliğin oluşamayacağı ortaya çıktı.

Küresel Erişim

Türk baskısının haricinde Avrupalılar on beşinci yüzyılda genel olarak yerkürede yayılma göstermedi. Çinlilerle Avrupalıların bu bağlamda kıyaslanması öğreticidir. Büyük bir Moğol-Çin kuvveti 1292'de Cava'yı işgal etti. 1350'lerden itibaren donanması top taşıyan Ming Hanedanlığı döneminde Amiral Zeng He (1371-1433) komutasında Hint Okyanusu'na yedi sefer yapılıp, bir Müslüman ve Çin gücü okyanus kıyılarının büyük kısmında kendini gösterdi. En büyük gemiler 1200 metre uzunluğundaydı ve dokuz direk taşıyordu. Bu kuvvet Burma ve Vietnam'a karadan baskı yaparken, Çinliler büyük bir güç gösterisi ile

Aden ve Mogadişu'ya varıp 1411'de yaptıkları üçüncü seferde Sri Lanka'yı başarıyla işgal ettiler. Güney Asya ticareti de önemli ölçüde etkilendi.[2]

Buna kıyasla, Portekizliler 1415'te Fas'ı kuşattı ama 1437'de Tanca'yı ele geçiremedi. Fakat İberyalılar, Afrika'nın kuzey batı kıyıları boyunca ve açıklarında deniz kuvveti olarak giderek önem kazandılar. Portekiz'in Madeira yerleşim alanı 1424'te, Asor ise 1430'larda kurulmaya başladı, 1440'larda Portekiz modern Gine'ye kadar Afrika kıyılarını keşfetti. Kastilyalıların Kanarya Adaları'na gösterdikleri ilgi de arttı.

Bu durumu, askeri bir devrimi oluşturan ve yansıtan bir değişimi göstermek için on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa gücünde ve varlığındaki kayda değer artışın arka planı olarak kullanmak mümkündür. Böyle bir incelemenin odak noktası, Portekiz gücünün Hint Okyanusu'na girmesi ve devamında Portekiz denizcilik imparatorluğunun yaratılması ile İspanyolların Yeni Dünya'daki Aztek ve İnka imparatorluklarını devirmesiyle ilgili iki yönlü bir süreç olacaktır.

Bunlar çok önemli değişikliklerdi, ancak Avrupalıların dünyadaki yegâne dinamik güç olmadıklarına işaret etmek ve daha genel olarak Avrupa askeri gücünün sınırlı yönlerine dikkat çekmek de gerekecektir. Her iki konu da bu kitap boyunca tekrarlanacaktır, ama hangisinin vurgulanması gerektiği sorusu da önemlidir. Bir bakıma uzak bölgelere gücünü yetirebilmenin sonucu, gücün belirli bir alandaki tesirinden çok daha önemlidir. Örneğin, on altıncı yüzyılda Portekiz varlığı hem Çin hem de Japonya için bir meseleydi, ama tersi geçerli değildi. Fakat bu dikkatle ele alınması gereken bir görüştür: Viking kuvveti Kanada'ya kadar uzanmış ancak etkisi yetersiz olmuştur. Ayrıca deniz ve kara kuvvetlerini yaymanın en iyi nasıl ilişkilendirileceği ve deniz gücü ile karadaki direniş arasındaki ilişkinin nasıl bağdaştırılacağı sorusu da vardır. Avrupalılar deniz güçlerini uzak bölgelere eriştirmede karada olduklarından daha iyiydi.

Daha genel olarak, deniz gücünün tanımlanması bir sorundur. Deniz gücü her biri bir diğeriyle yakından ilişkili olan gemilerin, insan gücünün, üsler ve lojistik desteğin bir işleviydi ve deniz gücünün birden fazla ta-

2) J. Lo, "The Decline of the Early Ming Navy", *Oriens Extremus*, 5 (1958), s. 149-68; R. Finlay, "The Treasure Ships of Zheng He: Chinese Maritime Imperialism in the Age of Discovery", *Terrae Incognitae*, 23 (1991), s. 1-12; L. Levathes, *When China Ruled the Seas. The Treasure Fleet of the Dragon Throne 1405-1433* (New York, 1995).

nımını yapmak gerekir. Ayrıca, kaynakları ele geçirme, güç kullanarak kazanç sağlama şeklini şiddet açısından düşünmenin ayartıcılığı, ticaretin sembiyotik doğası ve gelip geçici yağmacılardan daha üstün olmak istiyorlarsa kendilerini kara merkezli ekonomik sistemin tanıdığı fırsatlara ve taleplere uydurmak için uzun menzilli okyanus taşımacılığında düzenli bir tekel oluşturan deniz güçlerine duyulan ihtiyaçla ilişkilendirilmelidir.

Kıyas konuları ve farklı sistemleri karşılaştırmadan doğan problemler önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, bu gibi kıyaslamaların neden yapılmak zorunda kalındığını da bilmek gerekir. Böylece, Hıristiyan Avrupa'daki güçlere ilaveten on beşinci ve on altıncı yüzyılların başındaki birkaç dinamik güce odaklanmak da çok yararlıdır.

Türklerin İlerlemesi

Osmanlı Türkiye'si hem Avrupa hem de Avrupa dışındaki topraklara uzanan böyle bir güçtü. Aslında jeopolitik açıdan kabaca söylemek gerekirse, Portekiz'in Hint Okyanusu'na kadar yayılması ile Türkler tarafından kazanılan Güneybatı Asya'nın önemli kısımlarında ve Kuzey Afrika'nın çoğundaki daha merkezi yönetim arasında aşikâr bir tezat vardı. Askeri ve politik açıdan bu önemliydi, çünkü bu yayılma gelişmemiş göçebe rejimler pahasına değil, bir imparatorluk sisteminin (Safevi İran'ın) yenilmesi ve bir diğerinin (Memlûk Mısır'ın) devrilmesi ile başarılmıştı. Gibbon, Osmanlıların 1402'de Timur'a yenilmesinde barutun kullanılamamasının önemli olduğunu iddia etse de (VII, 59), on beşinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlılar ateş gücünü İslamcı rakipleri karşısında bu konuya eğilen modern âlimlere destek sağlayarak ustalıkla uyguluyordu. 1473'teki Başkent Savaşı'nda Osmanlı Türklerinin Türkmen süvarilerine karşı kullandıkları toplar ve el silahları Irak ve İran'ın büyük bir bölümünü kontrol altında tutan Akkoyunlu Konfederasyonu'nun başı Uzun Hasan'ın yenilmesine yol açtı. Osmanlılara kıyasla, Hasan'ın ordusu süvari birliklerine odaklı klasik bir Orta Asya ordusuydu: yay ve kılıç kuşanmış, iki kanatlı süvari birliği şeklinde konuşlanmış klanlar ordunun yüzde yetmişinden fazlasını oluşturmaktaydı. Ancak savaş sadece teknolojik bir mesele değildi. Osmanlılar, süvari saldırılarına karşı koymak için takviye edilmiş bir kampa sahip olmanın ve hem sayıca üstünlüklerinin hem de daha disiplinli olmalarının

faydasını gördüler.[3] Osmanlılar, başlangıçta, atlı okçulara bel bağlamış, ancak on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında savaş topları ve el silahlarıyla donatılmış ve merkezden ücret alan sürekli bir piyade birliği kurmuştur.

Osmanlı hükümdarı I. Selim ('Yavuz') döneminde (1512-20), Türkler için en büyük mücadeleler ve fırsatlar Avrupa'da değil Asya'da ortaya çıktı. Bu da, Avrupa merkezli bir yaklaşımı ister Osmanlı isterse Roma İmparatorluğu ve ardında da Bizans tarihi ve jeo-politikasına uyarlanmanın ne kadar tehlikeli olduğunu anımsatacaktır. Bir bakıma Güneybatı Asya'da önemli bir istikrar bulunmaktaydı. Büyük İskender'in kısa ömürlü imparatorluğu bir istisna olsa da, Akdeniz'de bulunan hiçbir devlet İran'ı işgal edememiş, hatta Sudan da kontrol edilememiştir; benzer şekilde, İskender'in İran'ı yıkmasının ardından Anadolu üzerindeki kontrol, daha ziyade Ege tarafı, İran'ın elinden çıktı. Yine de, Anadolu ve İran arasında bulunan bu zengin ve büyük toprak parçası, bu bölgeleri yöneten devletler arasında sık sık hâkimiyet mücadelesine neden oldu.

Avrupa merkezci anlatımlarda, Türklerin Avrupa'ya karşı oluşturduğu tehdide verilen önem, İran'ın rolü ve öneminin genellikle azımsandığını ortaya koymasına rağmen –ki bu da Avrupalı olmayan halkların göz ardı edilmesinin benzeri bir durumdur– altıncı yüzyılın başında Safevi İran'ın dinamizmi Osmanlı Türkiye'sininki kadar gözler önündeydi. Safeviler, güçlü bir askeri boyut geliştiren militan Müslüman düzenine sahipti. 1500'te Şirvan vilayetini işgal ettiler. Kuzey İran'ın Şarur'daki Türkmen Akkoyunlu hükümdarlarını yenip Tebriz'i ele geçiren ve burada kendini şah ilan eden I. Şah İsmail (1501-24) ve onun Azerbaycan'dan gelen göçebe Türkmen yandaşları, 1501'de İran'daki Safevi gücünü kurdu. Akkoyunlular, 1503'te, Hemedan yakınlarındaki Alme-Qulaq'ta yüzyılın en kanlı savaşlarından biri ile büyük bir yenilgiye uğratıldılar. Bu yenilgi İsfahan, Şiraz, Yezd ve Kirman dahil İran platosunun düşmesine yol açtı. 1507-8'de Diyarbakır fethedildi ve 1508'te Bağdat, İsmail'e karşı bir direniş gösteremeden düştü. 1510'a gelindiğinde, modern İran ve Irak Safevi hâkimiyeti altındaydı. Safeviler, Akkoyunluların uyumsuzluğu ve çatışmalarından fayda sağlamışlardı.

3) H. R. Roemer, "The Safavid Period", S. Jackson ve L. Lockhart (yay. haz.), *The Cambridge History of Iran VI* (Cambridge, 1986), s. 179-80; J. E. Woods, *The Aqquyunlu, Clan, Confederation, Empire: A Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics* (Minneapolis, 1976), s. 122; Baskent hakkında, *a.g.e.*, s. 132-44.

Safeviler, pek çok alanda çalıştılar ve pek çok yönden tehdit edildiler. Başka bir Orta Asya bozkır rejiminin, Özbeklerin, baskısı altındaydılar. Özbek kabileleri çok hareket ediyordu ve başarıları hafif süvari birliklerinin gücünü yansıtıyordu. Maveraünnehir'e sürekli saldırıp, 1499'da Buhara'yı, 1500'de Semerkant'ı, 1503'te Taşkent'i, 1504'te Fergana ve Kunduz'u, 1506'da Baglan'ı ve 1507'de Herat'ı aldılar. 1510 yılında ise İsmail, Türkistanlı Özbekleri Merv yakınlarında gerçekleşen bir savaşta yendi. Özbek hükümdarı Muhammed Şeybani'nin kafatası altınla kaplanıp bir içki bardağına dönüştürüldükten sonra İsmail'in diğer büyük düşmanı Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e (1481-1512) gönderildi. Doğu Anadolu halkları arasında Safevilere ve binyılcılıklarına (*millenarianism*) verilen destek, özellikle 1511-12'de bu bölgede isyanları tetiklediğinde, Osmanlı'nın hem güvenliği hem de dini kimlik anlayışına karşı bir tehdit oluşturuyordu.

Selim, isyancıları zalimce bastırdı ve Hernan Cortes'in Aztek başkentine emsalsiz büyüklükte bir ordu ile yürümesinden beş yıl önce, 1514'te İran'ı işgal etti. Safevilerin ekonomik sistem ve mesafeler ile politik kültürün desteklediği ilk kavrulmuş toprak stratejisi Osmanlı kuvvetleri için ciddi lojistik sorunlar yaratıyordu. Ancak İsmail, 23 Ağustos'ta Çaldıran'daki sayısız düşmanı ile savaşmayı seçti.

Safevi ordusu geleneksel Orta Asya göçebe tipinde bir orduydu: hareket kabiliyeti ve ateş gücü ile büyük alanları kontrol edebilme ve savaş alanında etkin biçimde dövüşebilme yeteneğini birleştiren atlı okçuları vardı. Ancak Osmanlılar daha karışık bir kuvvet düzenine geçmişlerdi ve yeni silah sistemleri vardı. Süvari birliklerinin yanı sıra el silahlarıyla kuşatılmış piyadeleri ve savaş topları vardı. Karışık veya birleşik silah gücünün varlığı çok önemliydi; bu, İspanyollar Fransızlara yüzyılın ilk dönemlerinde İtalya'da başarıyla saldırırken de ispatlanmıştı.

Safeviler kuşatmalarda top kullanmış olsalar da, Çaldıran'da topları yoktu. Kültürel etkenler önemliydi: Safeviler, ateşli silah kullanmayı korkaklık olarak değerlendiriyordu ve başlangıçta topları isteksizce benimseyip savaşlarda değil kuşatmalarda kullanıyorlardı. Sayıca üstünlükleri ve ateş güçleri sayesinde –ki bunlardan hangisinin daha önemli olduğunu anlamak güçtür– Osmanlılar Safevi süvarileri karşısında ezici bir zafer kazandı. Ancak toplar başka bir nedenle de önemliydi: birbirlerine zincirlenen toplar süvari hücumlarına karşı bir duvar oluşturuyordu.[4]

4) R. Savory, *Iran under the Safavids* (Cambridge, 1980), s. 41-4.

Osmanlıların herhangi bir bölgesel ilerlemesi ile karşılaşmayan Baskent'in aksine, İran'ın başkenti Tebriz'in 1514'te alınmasının ardından Çaldıran geldi. Fakat Osmanlının desteklediği ve Akkoyunlu lideri Sultan Murad'ın liderliğinde yapılan ilerleme Çaldıran'dan haftalar sonra Ruha yakınlarında durduruldu ve Murad öldürüldü. Ayrıca, İranlıların kavrulmuş toprak taktikleri nedeniyle ciddileşen lojistik sorunlar Tebriz'in yitirilmesi anlamına geliyordu. Yine de Osmanlı sınırları büyük oranda doğuya doğru kayıyordu. Safevilerin kavrulmuş toprak taktikleri, Türkler 1534, 1548 ve 1554'te işgal ettiklerinde Osmanlı'nın toprak kazanımlarını sınırlasa da, Safeviler yüzyılın büyük kısmında savunma halinde kalmaya zorlanmışlardır. Safeviler, 1516'da küçük bir alaybozan tüfekli asker ve topçu birliği kurdu.

Osmanlılar için güneye doğru yayılma fırsatı da doğdu. İranlıların yenilmesi Türklerin hem Memlûkler hem de Hıristiyanlara karşı ilerlemelerinin çok önemli bir önkoşulu oldu. Anadolu ve Mezopotamya arasındaki Dulkadiroğulları Beyliği 1515'te ele geçirildi; daha sonra, Selim, 1485-91 arasında, Toros Dağları ve çevresindeki takviye edilmiş mevziler için verilen ve esasen Memlûkler tarafından kazanılan mücadeleyle sınırlı bir çatışmadan ibaret olan ve babasının yaptığı bu sonuç getirmeyen savaştaki yayılmacılığına başarıyla direnip, Memlûk İmparatorluğu'nu hızla devirmeyi başardı. Yeni savaştaki ateş gücü, Memlûklerin ağır süvarilerinin Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) muharebelerinde yenilmesine neden oldu. Bu savaşlardan birincisi, Suriye'nin ve Halep ile Şam'daki güç merkezlerinin işgaline, ikincisi ise Mısır'ın fethedilmesine yol açtı.

Bu nedenle, Osmanlı kuvveti, (Portekizlilere karşı direnebilecek bir deniz kuvveti oluşturabilmek amacıyla Memlûklerin yardım talepleri üzerine yardım gönderdikleri 1511 yılından itibaren bölgede önemli bir varlık gösterseler de) Kızıl Deniz'de konuşlandı. Memlûk'un Süveyş'teki deniz üssü 1517'de alındı; Osmanlılar önemli bir prestij kaynağı ve Müslümanlığın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'yi ele geçirdi. Ardından Aden (1538) ve Massava'yı (1557) kazanıp Afrika Boynuzu'ndaki çatışmalara yoğunlaşarak, Hint Okyanusu'nda aktif hale geldi.

Safeviler gibi Memlûkler de topçu birliklerine büyük önem verdiler ve ateşli silahların kullanımını kabul edilir bir savaş tarzı olarak görmediler. Japonya'daki samurayların on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar ateşli silahlara karşı nefret duymalarında olduğu gibi, ateşli silahlar toplumu çökerten bir unsur olarak kabul edildi. On altıncı yüzyılın

başında bir top dökümhanesi kurulmasına ve Memlûk ordusu Dulkadiroğulları Beyliği'nin Şah Suvar'a karşı barut kullanmasına karşın, alaybozan tüfekli askerlere gösterilen düşmanlık Memlûk sultanlarını 1498 ve 1514 yıllarında daha önce yetiştirdikleri birlikleri dağıtmaya zorladı. Fakat süvari birlikleri kullanmamış olan Aztekler gibi Memlûkler de bireysel cesaret ve kendine denk bir düşman ile göğüs göğse, adam adama cengi vurgulamıştır; bu ise onları, daha çok ortak yapılan manevralara ve dolaylı çarpışmaya[5] önem veren kuvvetler karşısında zayıf bıraktı.

Memlûk dünyasının fethedilmesi Osmanlı yayılmasının son noktası olmadı. 1534'te I. Süleyman (Muhteşem, 1520-66) burayı işgal ettiğinde İranlılar geri çekildi. Safeviler ise çatışmaya girmekten kaçındı; dolayısıyla Süleyman İran'ın çetin ikliminde harekât yapmayı bıraktı ve bunun yerine Kuzey ve Orta Irak'ı istila etti. Daha sonra Basra ve Güney Irak ele geçirildi ve Osmanlının gücü doğuya doğru genişleyip Basra Körfezi'ne kadar uzandı. Bahreyn yakınlarındaki Arap limanı Katif 1550'de ele geçirildi. Mısır'ın tahıl ambarının ve çok önemli limanı İskenderiye'nin fethedilmesi, Osmanlılara taze bir güç kazandıran ve Büyük Roma ile Bizans tarihinin ilk dönemi arasında yeniden çok önemli bir bağ olan Constantinopolis-İskenderiye eksenini oluşturdu. Bu güç, Osmanlı deniz kuvvetinin büyümesinde ve 1517'de Kıbrıs'ın vergi veren bir bölge olmasına, 1522'de Rodos'un ele geçirilmesine ve Osmanlı hâkimiyetinin Kuzey Afrika kıyıları boyunca uzanmasına neden olan Akdeniz'deki nüfuzunun artmasında açıkça görülmüştür. Osmanlılar Karadeniz'de baskın olmaya devam etti.[6]

5) S. Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491* (Leyden, 1995); D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society* (Londra, 1956); H. İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", V. J. Parry ve M. E. Yapp (yay. haz.), *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975), s. 195-217; A. R. Zaky, "Gunpowder and Arab Firearms in the Middle Ages", *Gladius*, 6 (1967), s. 57-8; S. Christensen, "European-Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages", B. S. McGuire (yay. haz.), *War and Peace in the Middle Ages* (Kopenhag, 1987), s. 234; C. F. Petry, *Protectors or Praetorians? The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power* (Albany, 1994); I. Clendinnen, "The Cost of Courage in Aztec Society", *Past and Present*, sayı: 107 (Mayıs 1985), s. 60-1.

6) A.C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborn Empire in the Age of Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, 75 (1970), s. 1892-1919, ve "The Ottoman Conquest of Egypt and the Beginning of the Sixteenth Century World War", *International Journal of Middle East Studies*, 4 (1973), s. 3-17; C. M. Kortepeter, "Ottoman imperial policy and the economy of the Black Sea region in the sixteenth century", *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1966), s. 86-113.

Osmanlılar, 1453'te Constantinopolis'e saldırdıklarında bu şehrin kurtarılmasını engellemeye yardım eden bir donanma yarattı; daha önce kurulan bir donanma 1416'da Çanakkale Boğazı'nda Venedik donanması tarafından yok edilmişti. Bunun ardından Osmanlılar, daha uzak bölgelerde harekât yapabilen ve top taşıyabilen bir donanma yaratıp bu donanmayı 1499 ve 1500 yıllarındaki Zonchio Deniz Savaşı'nda Venedikliler karşısında etkin biçimde kullandılar. Venedik'le yapılan bu savaşta (1499-1503) Osmanlılar, Venediklileri Mora (Peloponnesos) üslerinden çıkarmak için çarpışma yerine hem deniz hem de kara harekâtlarını desteklemek için geliştirilen güçlü bir donanma ve deniz yolu ile taşınan ağır kuşatma silahlarını başarıyla birleştirdiler. İnebahtı 1499'da, 'Venedik'in gözleri' Modon ve Koron ise 1500'de düştü. Akdeniz'de geriye kalan Venedik ve Cenevizsömürgeleri de 1537-40 ve 1566'da büyük oranda fethedildi.[7]

Osmanlı Devleti, Avrupa-Asya ve biraz da Büyük Sahra-aşırı ticaret ağlarının mirasçısı ve Hint Okyanusu ile lider Avrupa antreposu Venedik arasındaki değerli ekonomik alan üzerinde bulunan değişken ticari hegemonya yarışında önemli bir katılımcı haline geldi. Osmanlı deniz gücü bu süreçte çok önemli oldu, çünkü Venedik gibi diğer güçleri zayıflatarak ikili ilişkilerde bu güçleri ikincil kıldı. Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'ndaki Portekiz ilerlemesi Osmanlıların Avrupa-Asya sahasındaki konumlarını güçlendirdi, çünkü Portekizlilere direnebilecek top ve donanma gücüne sahip tek güç onlardı. Osmanlılar Körfez'de güçlü bir donanma bulunduramamasına rağmen, Irak'ın fethedilmesi Osmanlı gücüne Akdeniz'den Basra Körfezi'ne uzanan diğer önemli bir eksen kazandırdı.[8] Ancak Portekizlilerin bölgede yayılmalarını sınırlandırdı.

7) F. C. Lane, "Naval Actions and Fleet Organisation, 1499-1502", J. R. Hale (yay. haz.), *Renaissance Venice* (Londra, 1973), s. 149-54; J. H. Pryor, *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean* (Cambridge, 1988), s. 177-83.

8) S. Brummett, "Kemal Reis and Ottoman gunpowder diplomacy", S. Deringil ve S. Kuneralp (yay. haz.), *Studies in Ottoman Diplomatic History V* (İstanbul, 1990), s. 1-15, ve *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery* (Albany, New York, 1994); S. Özbaran, "Ottoman naval policy in the south", M. Kunt ve C. Woodhead (yay. haz.), *Süleyman the Magnificient and His Age. The Ottoman Empire in the Early Modern World* (Harlow, 1996), s. 66. İslam ticareti hakkında bkz. S. Risso, *Merchants and Faith, Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean* (Boulder, Colorado 1995).

Bir Yığın Dinamik Güç

On beşinci yüzyılda bahsedilmeye değer diğer dinamik güçler şunlardı: Hindi-Çin'de, 1471'de Çampa'yı (Güney Vietnam) yenen ve 1476'da başkent Vijaya'yı topraklarına katıp devletin bağımsızlığını sona erdiren Annam (Dai Viet); Güneydoğu Asya'da, Güney Malaya'nın büyük bir kısmını ve Doğu Sumatra'yı işgal veya kontrol eden Malakka; Sri Lanka'da, devamı olmasa da VI. Parakramabahu (1411-66) hükümdarlığındaki Kotte Krallığı; Batı Afrika'da, Hausa'yı çok fazla zorlayıp Kano'dan takdir gören orta Nijer Songay İmparatorluğu ve Yeni Dünya'da, Aztekler ve İnkalar. Güney Amerika'da 1438'den sonra Pachacuti Inca güç kazanınca oldukça merkezci bir İnka Devleti kuruldu. İnka dinamizmi Peru'nun kuzey kıyılarını kontrol altında tutan Çimuların 1476'da yenilmesiyle net olarak ortaya kondu. Topa Inca (1471-93), Şili'deki Maule Nehri'nin güney tarafı İnka ilerlemesini engellemiş olsa da, İnka hâkimiyetini modern Şili ve Kuzey Arjantin'e kadar götürdü. Halefi Huyana Capac (1493-1525) İnka topraklarını kuzeye doğru modern Ekvador'a kadar genişletti.[9] Orta Amerika'da Aztekler militarist kültürleri ve profesyonel orduları[10] ile o zamana kadar daha güçlü olan şehir devleti Atzcaportzalco'yu 1428'de yendi ve daha sonra Meksika Körfezi'nden Pasifik'e kadar uzanan bir imparatorluğu fethetti.

Benzer biçimde, on altıncı yüzyılda, askeri dinamizm Avrupalıların tekelinde olmadı. Portekizliler Hindistan'da Babürlülerden daha etkili olmadılar. Babür hanedanlığının kurucusu Babür, Cengiz Han ve Timur (Tamberlaine) soyundan gelmekteydi ve Gibbon'ın 'barbar' ruhunun kaynağı olarak gösterdiği Orta Asya'nın sıra dışı askeri gücüne başka bir örnek oluşturuyordu. Babür, 1494'te, Timur'un imparatorluğunun halef devletlerinden biri olan Orta Asya krallığı Fergana'yı miras aldı; 1504'te Kâbil ve Gazni'yi fethederek Doğu Afganistan'ın kontrolünü ele geçirdi; 1525'te Pencap'ı istila etti ve 20 Nisan 1526'daki ilk Panipat muharebesinde Kuzey Hindistan'ın hâkimi Afgan Delhi Sultanlığı Lodi'yi hezimete uğrattı.[11]

9) M. Parssinen, *Tawantinsuyu: The Inca State and its Political Organization* (Helsinki, 1982).

10) R. Hassig, *Aztec Warfare: Imperial Expansion and Political Control* (Notman, Oklahoma, 1988).

11) M. Hasan, *Babur, Founder of the Mughal Empire in India* (Delhi, 1985); D. E. Streusand, *The Formation of the Mughal Empire* (Delhi, 1989). Daha önceki durum hakkında bkz. J. N. Sarkar, *The Art of War in Medieval India* (Yeni Delhi, 1984). Göçebe saldırılarının rolü, K. N. Chaudhuri, *Asia before Europe: Economy and Civilization of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge, 1991) kitabında vurgulanmıştır.

Behlül Han Lodi (1451-89) ve İskender Lodi (1489-1571) hâlihazırda Lodi sömürgelerini Delhi'nin doğusu ve güneyine dek genişletmişlerdi. Babür'ün afyon bağımlısı halefi Hümayûn Şah, (1530-56), Çausa ve Kanauc'da Afgan şahı Şir Han'a 1539 ve 1540'ta yenildikten sonra Hindistan'dan sürüldü, ama 1555'te kazanılan zaferlerin ardından Delhi'nin kontrolünü yeniden ele geçirdi. Oğlu Akbar (1556-1605) büyükbabasının imparatorluğunu yeniden inşa edip genişletti. Gucerat (1572-3), Bengal (1575-6), Kâbil (1585), Keşmir (1585-9), Tatta (Sind) (1586-93) ve Orissa (1592) fetihlerini yaptı.[12] Kazanılan bu toprakların bazıları diğer yayılmakta olan politikaların önünü kesti.

Asya'nın diğer bölgelerinde Altan Han (1550-73) Moğol gücünü canlandırıp, 1550'de Pekin surlarının altında at binerek Ming Çin'e saldırdı. Altan Han, aynı zamanda, 1552'de Karakurum'u alarak Kuzey Moğolistan'ın Oyrat konfederasyonunu yendi: 'Barbar' güçler daha yerleşik devletlerin güçleriyle olduğu kadar birbirleriyle de savaşabilmek zorunda kaldılar. Birman Taungo Hanedanlığı'nın, 1535-41'de Pegu'yu, 1542'de Pagan çevresindeki toprakları ve 1555'te düşman Ava Krallığı'nı istila etti. Bunun sonucunda ortaya çıkan dinamik devlet 1556'da Chiang Mai'yi ve 1564 ile 1569'da Siyam başkenti Ayutthaya'yı ele geçirerek 1550 ve 1560'larda oldukça genişledi. Daha da doğuda, *sengoku jidai*, yani 1467'de başlayan ve uzun süren bir iç savaş dönemi olan 'savaşan devletler çağı'nın ardından, Toyotomi Hideyoshi 1590'da Japonya'yı siyasal bir birlik haline getirdi ve bu yeni devlet 1592 ve 1597-8'de Kore'ye yaptığı saldırıları başlattı.[13] Doğu Afrika'da, Adal Emirliği'nin İslam Sultanı Ahmad ibn İbrahim al-Ghazi, 1528'de Shimbra Kure'deki İmparator Lebna Dengel emrindeki Hıristiyan Etiyopya'nın çok daha büyük ordusunu sevk etti. Batı Afrika'da Songay İmparatorluğu 1546'da Mali'yi yok etti ve kendisi de 1591'de Tondibi'deki Faslı sefer kuvvetlerinin zaferinin ardından çöktü.

Çatışmanın Doğası

Genişleyen güçlerin listesi bu dönemdeki çatışmaların ne kadar sert geçtiğini açıklamaktadır ve bu liste daha da uzayabilir, fakat bir sınıflan-

12) I. Prasad, *The Life and Times of Humayun* (Kalküta, 1955); Streusand, *Mughal Empire*.

13) M. E. Berry, *Hideyoshi* (Cambridge, Mass., 1982).

dırma daha yararlı olacaktır. Bunu ilk olarak sosyo-politik açıdan yapabiliriz. Avrupa ve Çin'deki gibi yerleşik zirai toplumlar göçebe veya yarı göçebe toplumlardan, örneğin Kuzey Amerika, Sibirya, Orta Asya ve Avustralya'dakilerden farklıydı. Zirai toplumların, özellikle de doğu yarıküredeki saban toplumlarının tarımı daha büyük nüfusları besleyebiliyordu; dolayısıyla da önemli silahlı kuvvetler için ve para politikaları ve vergilendirme sayesinde gelişmiş hükümet yapıları için gerekli olan kaynaklara sahiptiler. Modern açıdan bakıldığında kesin hatlarla çizilmiş sınırlar olmasa da, nispeten iyi belirlenmiş kontrol bölgeleri bu gibi yapıların önemli bir yönüydü ve istihkâmı önemli kılıyordu, bu da en açık şekilde bir kısmı on altıncı yüzyılda inşa edilen Büyük Çin Seddi ile görülüyordu. Muskovi/Rusya tarafından step göçebelerinden korunmak için yapılandırılan istihkâm hatları, mesela 1630 ve 1640'ların Belgorod Hattı ile 1670'lerin İzyum Hattı, diğer örneklerdir.[14] Yerleşik toplumlar haberleşme sistemleri geliştirdiler: yollar, köprüler ve yeni doğan atlar için yedek istasyonlar inşa ettiler. Yine de, hiç at olmayan Güney Amerika'da İnkalar, sadece ticareti değil aynı zamanda birlikleri ve komutaları geniş sömürgeleri boyunca hızlandıran etkin bir yol ve köprü sistemi yarattılar.[15]

Yerleşik toplumların aksine göçebe halkların nüfusu daha azdı ve hükümet yapıları gelişmiş değildi. Dolayısıyla, istihkâm ve bunun doğal sonucu olarak kuşatma sanatı veya farklı biçimde geliştirilen silahlar veya silah sistemleri açısından mukayese edilebilir bir askeri uzmanlık geliştirme eğiliminde olmadılar. Göçebe halklar, savaş sırasında 1521'de Kırım ve Kazan Tatarlarının Moskova'ya ilerlemesinde olduğu gibi düşmanlarına baskın yaptılar – ki bu, kuşatma sanatındaki eksiklikleri ile birleştiğinde toprak alma ve koruma becerilerini zayıflattı.

Yerleşik ve göçebe halklar arasındaki bu önemli ayrım, dünya çapındaki savaşları etkileyen genel koşullardan da etkilenerek benzerliklere mi yoksa farklılıklara mı vurgu yapılacağı konusunda alışıldık akademik problemlere neden olmuştur. Sosyal yapı ve uygulamalardaki farklılıkların yanı sıra çok önemli benzerlikler de bulunmaktaydı. Öncelikle,

14) A. Waldron, *The Great Wall of China: From History to Myth* (Cambridge, 1990); D. J. B. Shaw, "Southern Frontiers of Muscovy, 1550-1700", ve I. Stebelsky, "The Frontier in Central Asia", J. H. Bater ve R. A. French (yay. haz.), *Russian Historical Geography*, (Londra, 1983), I, 117-73.

15) J. Hyslop, *The Inka Road System* (New York, 1984).

savaşın yönetilmesi tüm toplumlarda erkeğin göreviydi. Kadınlar ise sadece yaralanmaları sebebiyle değil, savaşan toplumların ekonomik açıdan hayatta kalmaları için son derece önemli olan tarım işçilikleri nedeniyle savaşa dâhil oluyorlardı; fakat çatışmalara doğrudan katılımları çok nadirdi.

En gelişmiş on altıncı yüzyıl toplumlarında bile nispeten zayıf teknoloji, tüm savaşların dünya çapında karşılaşılan fiziksel engellere açık olmasına neden oldu. Düşük tarımsal üretim ile sınırlı sanayi faaliyetleri kaynakları, refahı ve vergiye tabi potansiyeli kısıtladı.

Tarım toplumlarının yetersizlikleri ve insanoğlunun düşmanlık dolu bir ortam karşısındaki savunmasızlığı, özellikle de bulaşıcı hastalıklar ve bunların bulaşmasını sağlayanlarla ilgili hiçbir doğru anlayışın olmayışı, her yerde nüfusun az olmasına neden oldu; dolayısıyla da potansiyel asker sayısı sınırlı kaldı. Demografik genişleme dönemleri boyunca, özellikle Avrupa'da on altıncı ve on dokuzuncu, Çin'de on sekizinci yüzyılda, bu durum o kadar ciddi değildi, fakat on yedinci yüzyılda dünyanın çoğu bölgesinde olduğu gibi gerileme ve durgunluk dönemlerinde daha ciddi bir hâl aldı.

Hastalıklar hem belirli harekâtları hem de savaşın genel parametrelerini etkiledi; belki de en önemlisi, kuvvetlerin ağır kayıplar vermeden hareket edebildikleri mevsimler ve ortamları oluşturarak bunu yaptı. Hastalık, alışıldık olmayan ekosistemlere giren birliklere mahsus bir problem oldu. Bu, onlar için Tropikler olan bölgelerde harekâtlarda bulunan Avrupalılar için net bir dezavantajdı. Örneğin, sıtma 1526'da Güney Carolina'daki Pee Dee Nehri'nin ağzında kurulan İspanyol kolonisinin hızla bölgeden çekilmesine yol açtı ve 1582'de Doğu Antiller'deki Ternate'ye yapılan bir İspanyol seferini mahvetti. Ancak, farklı ekosistemlere adapte olma ihtiyacı diğer halkları da etkiledi. Kuzey Hindistan ovalarında etkin biçimde faaliyet gösterebilen Afgan ve diğer Orta Asya atlıları, Bengal, Assam ve Dekkan Yaylası'ndan hoşlanmadılar. 1761'de, Delhi'nin kuzeyindeki Panipat'ta Marathalar karşısında kazandıkları zaferden sonra Afganlar, Hindistan'ın sıcak ve nemli ikliminde kalmak istemediler.

Tüm toplumların askeri potansiyeli enerji kaynaklarının doğası ve intikal ettirilmesi ile haberleşmenin doğasından da etkilendi. En çok çaba genellikle yetersiz beslenmiş insan ve hayvanlarca gösterildi ve diğer güç kaynakları doğal kaynaklardı; bunların çoğu da taşınamazdı: örneğin, su ve rüzgâr gücü ve ağaçların yakılması. Ancak, büyük orduları

karayolu ile konuşlandırma, teçhizi ve topları nehir filotillaları ile göndermek mümkün olduğunda azaldı, çünkü yük taşıma suda, karadakinden daha kolaydı. Böylece, Rus steplerinin geniş alanlarında harekât yapmak, 1550'lerde Kazan ve Astrahan'a saldırırken IV. İvan için Volga'yı kullanabilme becerisinden ötürü kolay oldu. Don Nehri, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Azov'a karşı gerçekleştirilen Rus harekâtlarında kullanıldı. Dinyeper Nehri'nin aşağı kısımlarındaki ivinti yerleri bu nehrin Ruslar tarafından kullanılmasını engelledi.

Hızlı haberleşmenin olmayışı dünyanın her yerinde askerlerin, mühimmatın ve mesajların iletilmesinde rol oynamış ve bu da lojistik kapasite ile kumanda ve kontrol kapasitesi bakımından ciddi sonuçlar doğurmuştur. Gerçek zamanlı bir tarih bakışı ve askeri dönemin imkân ve kabiliyeti ile birleşmedikçe modern haritalar bu dönemin stratejileri ve taktikleri değerlendirilirken yanıltıcı olabilir. Örneğin, Akdeniz'de yaygın rüzgâr biçimleri, akıntılar ve iklim, gemiciliğin genellikle birkaç rota ile sınırlamış, böylece stratejik seçenekleri etkilemiş ve bu rotalardaki düğüm noktalarını kontrol etme konusunda baskı yaratmıştır.[16] 1588'de mevsim normallerinden farklı olan hava İspanya donanmasının İngiltere karşında yenilmesine neden olmuştur.[17]

Bu engellere ilaveten, modern savaşla kıyaslandığında zıt bir durum da vardı. Yirminci yüzyılın son döneminde düzenli askeri kuvvetler her zamanki düşmanlarının kullandıklarına nispeten biraz farklı silahlar kullandı ve taktikleri tüm dünyada benzerlikler gösterdi. Ancak durum on beşinci yüzyılın sonlarında böyle değildi. Büyük Osmanlı ordularının topları ve ateşli silahları ile Avustralya ve Sibirya'nın Aborijin halklarının kullandığı ağaç, kemik ve taştan yapılma silahları arasında dünyalar kadar fark vardı. Osmanlı'nın topçu kuşatma birliği, 1500'de gerçekleşen ve başarıyla sonuçlanan Modon kuşatmasında çok büyük bir rol oynadı: 22 top ve iki havan topu günde toplam 155 ile 180 arası atış yaptı. Batı Sibirya'daki Tunguzlular bu gibi kaynaklarla Muskovi'ye saldıramazlardı.

Böylece, çok farklı askeri sistemler birlikte var olmuş ve hatta yarışmışlardır. Bu da bize farklı bir sınıflandırma yapma fırsatı sunmaktadır; bu da, sosyo-politik bağlamdan ziyade silahlara odaklanan bir sınıflandır-

16) Pryor, *Geography, Technology and War*.

17) Hava koşullarının savaşlardaki rolü, F. Fernandez-Armesto'nun *The Spanish Armada: the experience of war in 1588* (Oxford, 1988) isimli kitabında vurgulanmaktadır.

madır. Birçok durumda on altıncı yüzyıldaki ezici galibiyetler farklı silah sistemlerindeki teknolojik açığı ortaya çıkarmıştır; özellikle de denizde kullanılan topların rolü ve barutlu silahların karada, piyadelere birbirleri üzerinde sağladığı avantaj veya keskin ve süngülü silahlar kullanan süvariler bu açığı oluşturmuştur: misiller şok saldırıya üstün gelmiştir (ateşli silahlar kullanan süvariler şok saldırıya önem veren süvarilerden farklıydılar). Böyle bir açık olduğunda teknoloji, kısa veya uzun vadede diğer etkenler kadar olmasa da, elbette önemli bir etkiye sahip olur.

Ateş Gücünün Rolü

1498'de Portekizli denizci Vasco da Gama Asya savaş gemilerinde olmayan ve savaş esnasında başarıyla karşı koyamayacakları toplar taşıyan gemilerle Hindistan sularına ulaşarak 20 Mayıs'ta Kalikut yakınlarında demir attı. Bu teknolojik fark, Kalikut filosu Arap gemileri ile desteklenmesine rağmen, 1502'de gerçekleşen çarpışmada Portekiz'e zafer kazandırdı. Aynı teknoloji 1513'te Japara ve 1528'te Gucerat filoları karşısında da üstünlük sağladı. Güney Asya ticaret rotaları da değişti.

Gemi yapımı ve denizcilikte on dördüncü yüzyılın sonlarında ve on beşinci yüzyılda gerçekleşen gelişmelerden, özellikle de gemi omurgası, üç köşeli yelken ve dört köşeli yelken yapımında Atlantik ve Akdeniz tekniklerinin bileşiminden ve denizde konum tespitiyle ilgili ilerlemelerden[18] faydalanan Portekizliler, top taşıyor olsalar da olmasalar da, diğer gemiler üzerinde avantaj sağladılar. 1484'te Ekvator'un güneyindeki enlemin ölçümünde yaşanan problem için geliştirilen çözümdeki gibi, denizcilikle ilgili diğer gelişmeler ve pusulanın kullanılması sayesinde denizin haritasını çıkarmak ve bununla ilgili bilgileri toplayıp yaymak, okyanusun uçsuz bucaksızlığı ile insanoğlunun hiç olmadığı kadar fani oluşu arasındaki ilişki üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilmeyi mümkün kıldı.

18) R. C. Smith, *Vanguard of Empire: Ships of Exploration in the Age of Columbus* (Oxford, 1993); J. H. Parry, *The Age of Reconnaissance* (Londra, 1964), s. 113-14; C. M. Cipolla, *Guns and Sails and Empire. Technological Innovation and the Early Pirates of European Expansion*, 1400-1700 (Londra, 1965); S. Chaunu, *L'Expansion Europeenne de XVIII au XV siècle* (Paris, 1969), s. 268-88; F. C. Lane, "The Economic Meaning of the Invention of the Compass", *American Historical Review*, 58 (1963), s. 605-17; D. W. Waters, *The Art of Navigation in England in Elizabethan and Early Stuart Times* (Londra, 1958).

Portekizlilerin denizlerdeki gücü Hint Okyanusu'ndaki hafif gemileri batırabilen ağır, dövme demir silahları taşıyabilecek kadar güçlü, tam armalı gemilere dayanmaktaydı. Bir geminin gemilere yüklenmiş silahlarla batırılması on altıncı yüzyılın başına kadar gerçekleşmemesine rağmen, on beşinci yüzyılın ortalarından itibaren oldukça ağır toplar bazı Avrupa savaş gemileriyle taşınmaktaydı. Bu toplar özellikle denizde kullanılmaları amacıyla karada konuşlandırılmış silahların kullanımından farklı bir biçimde geliştirilmişti: bu, uzmanlaşmanın önemli bir yönüdür. Ayrıca, iki direği olan büyük yelkenli gemilerde, kürekçilere bağımlı kürekli savaş gemilerinden daha az kaide gerekiyordu: mürettebat sayıları daha azdı ve daha fazla yiyecek ve su taşıyabiliyordu. Sonuç olarak, makul bir maliyet ile büyük bir yükü uzun mesafelere taşıyabilen bu gemiler topları sayesinde saldırılara karşı da kendilerini koruyabiliyordu.[19]

Portekiz savaş gemilerinin ağır silahları, daha fazla askeri ve gemisi olan düşmanlarının sayı üstünlükleri karşısında hayati idi. Portekizliler başlangıçta hızlı ve denize dayanıklı ama nispeten küçük bir gemi olan karavela ve kalyon tipli büyük bir gemi olan *nau* ya da 'büyük gemi'yi kullandılar. Ardından, enine ve boyuna omurgası kısaltılıp daha hızlı yapılan, daha uzun ve dar olan, daha fazla manevra yapabilen ve daha ağır silahları taşıyabilen kalyonu geliştirdiler. Toplar geminin yan tarafından ateşlendi, bu ise silah iskelesinin geliştirilmesi sayesinde gerçekleşen bir değişiklik oldu. Bu gibi toplar su düzeyi yakınına ciddi hasar verebildi, böylece düşman gemilerde gedik açabildi.

Silah dökmeciliğinde ve barutta kaydedilen gelişmeler nispeten hafif silahları daha etkili kıldı ve taşınabilen top sayısını artırdı. 1518'de dahi bir Portekiz kalyonunun standart silahları 35 toptan oluşuyordu ve Portekizliler, bazen kalyonlarını Osmanlıların denizden gelen tehditlerine karşı koymak için Hint Okyanusu'nda konuşlandırdılar. Japon hükümdarı Toyotomi Hideyoshi 1592'deki Kore işgalini planladığında, iki Portekiz kalyonunu kiralamak istedi, ama başarısız oldu.

Ateş gücünde karşılaşılan farklılıklar karada yapılan savaşlarda da görülmektedir. İspanyolların iki önde gelen Amerikan devletini, Mek-

19) K. DeVries, "A 1445 reference to shipboard artillery", *Technology and Culture*, 31 (1990), s. 828-29; S. Padfield, *Guns at Sea* (Londra, 1975), s. 19-29; J. F. Guilmartin, "The Early Provision of Artillery Armament on Mediterranean War Galleys", *Mariner's Mirror*, 59 (1973), s. 257-80; K. N. Chaudhuri, "The Containment of Islam and the Background to European Expansion", F. Fernandez-Armesto (yay. haz.), *The Global Opportunity* (Aldershot, 1995), s. 308.

Resim 9: İlkel zırhlı atış aracının resmedildiği, Jan Mandign'in *The Temptation of St Anthony* isimli tablosu. Resmin arka sol tarafında görünen bu gibi araçlara en çok şeytan fantezileri âleminde rastlanırdı.

sika'daki Aztek İmparatorluğu ve And Dağları'ndaki İnka İmparatorluğu'nu fethetmesi genellikle yeni bir askeri dünyanın, Avrupa'nın eski dünya üzerindeki etkisi olarak sunulur, çünkü ne İnkaların ne de Azteklerin ateşli silahları veya atları vardı. Bu toplumlar demir ve çeliğe değil, oduna ve taşa dayanmaktaydı. Sapanlar, tahta sopalar ve obsidiyen taşından yapılma bıçaklar İspanyol silahlarının hiç dengi değildi. İspanyolların topları, makineli el silahları ve tatar yayları düşmanlarının silahlarından daha uzun bir menzile ve öldürme gücüne sahipti. Ayrıca, Azteklerin ele geçirdikleri silahları kullanıp kullanmadıkları veya ateşli silahlar kullanmaları için eğitilen Hindistan birliklerinin İspanyollar tarafından ne zaman kullanılmaya başladığı bilinmemesine rağmen, muhtemelen Aztekler ele geçirdikleri ateşli silahları kullanamıyorlardı, çünkü hiç barutları yoktu ve gerekli eğitimden yoksundular. İspanyollar, göğüs göğse mücadelede tek elle taşınabilen çelik kılıçları ve çelik miğferlerinin gücü ve esnekliğinden de fayda sağladılar. Yakın dövüşlerde, hatta atsız yapılanlarda bile, bunlar İspanyollara Aztek ve İnkalar karşısında üstünlük sağ-

Resim 10: 1542'ye tarihlenen İngiliz Bronz Culverin topu. Mary Rose gemisinin enkazından çıkarıldı. On altıncı yüzyıl Avrupa savaş gemileri üç tip top kullandı: demir dökme toplar, taş mermiler atan ince duvarlı bronz toplar ve fazla barut hakkından kaynaklanan yüksek basınca dayanıklı ve çok büyük delici gücü olan demir gülleleri yüksek hızda atabilen kalın bronz dökme toplar. 1540'lardan itibaren demir dökme toplar İngiltere'de üretildi. Donanma savaş gereçlerinde kaydedilen gelişmeler Avrupalılara büyük bir avantaj sağladı.

ladı: metal silahlar taştan daha etkiliydi; metal zırhlar pamuklu yorganlardan daha çok koruma sağlıyordu.

Teknolojik üstünlüklerden küçük Avrupa kuvvetlerinin zaferlerine ilişkin açıklamalarda sık sık bahsedilir. Hernan Cortes 1519'da Veracruz'a vardığında, sadece 500 İspanyol asker, 14 küçük top ve 16 ata sahipti. Francisco Pizarro'nun yalnızca 168 Avrupalı askeri, 4 topu ve 67 atı vardı, yine de 1531-3'te İnkaları yendi: Pizarro, makineli el silahlarının açtıkları ateşe şimşek anlamına gelen *Yllapas* ismini verdi. 1536'da İspanyol süvarileri bir İnka isyanını şiddetle bastırdı: açık arazide İnkalar çok savunmasızlardı. Pizarro'ya komutası altında hizmet eden ve 1539-1543 arasında şimdinin Güney Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yerli halkı acımazsıca yağmalayan Hernando De Soto, 1541'de Mabila'da (Selma, Alabama) Çoktavlar ile yapılan savaşı kazandı – ki bu savaşta, süvarileri açık araziye mücadele etmeden hâkim oldular. Macellan, 1512'de Filipinler'deki Cebu'ya vardığında, oradaki nüfusu kudreti konusunda ikna edebilmek için ateşli silahlarını ve zırhlı güçlerini gösterdi.

Ateşli silahlar doğu yarıküredeki başlıca savaşlarda da önemli oldu. Macaristanlı II. Louis'in ağır süvarileri, Mohaç Meydan Muharebesi'nde

(1526) Kanuni Sultan Süleyman'ın daha hafif olan süvarilerini geçti, ama atışları büyük hasara yol açan topları ve piyadeleri tarafından durduruldu ve Macarlar yenildi. Aynı yıl, Panipat'taki ilk savaşta, Babür, hem fitilli tüfek birliklerini hem de topçu birliklerini Lodilerin ateşli silahları olmayan süvarileri karşısında başarıyla kullandı. Babür'ün Orta Asya süvari birlikleri tarafından kullanılan esnek kuşatma taktikleri etkili ve savaş sırasında atlı okçular fitilli tüfek piyadelerinden daha önemli olsa da, 1527'de Moğol ateş gücü, Kanua'daki Sarga (Mewarlı Rana) tarafından yönetilen bir konfederasyonunun hükümdarlarına ait olan süvari birliklerinin ve zırhlı savaş fillerinin yenilmesinde rol oynadı. Bir sonraki yıl Jam Savaşı'nda, Safevi topçu birlikleri İran hükümdarı I. Şah Tahmasb'ın Özbekleri yenmesinde etkili oldu. Bunun ardından da Horasan'ın fethi geldi.

Panipat, Mohaç, Kanua, Jam ve Çaldıran'daki taktikler benzerdir. Kazanan taraf Türkçe'de *tatar cengi* olarak bilinen bir taktik kullanmıştır:

Resim 11: 26 Ağustos 1526, Mohaç Meydan Muharebesi. II. Louis'in komutasındaki Macarların Kanuni Sultan Süleyman komutasındaki Türkler karşısında aldıkları ağır yenilgi. Macar süvarileri saldırıya geçip Türk süvarilerini geriletti ve ancak yeniçeri piyadeleri ve topları ile durdurulabildi. Açılan ateş büyük bir tahribata neden oldu ve güçleri tükenen Macarlar ön ve arka cephelerde sayısız Türk askerinin saldırısına uğradılar. Louis ve krallığından pek çok soylu savaş alanında veya Karasu bataklığında can verdi.

Resim 12: Hint işlemeli ve vernikli çok parçalı yay, on sekizinci yüzyıl. Bu süslemeli ölümcül bir silah örneğidir. Çok parçalı yay ile oklar kayda değer bir ivme ile fırlatılabilirdi.

düşman kuvvetlerin ilerlemesini durdurmak için zincirlerle birbirlerine bağlanmış at arabaları merkez boyunca dizilmiş, ardına da topçu birlikleri ve süvariler konuşlandırılmıştır. Atlı okçular kanatlara yerleştirilmiştir. Osmanlılar, Başkent'te (1473) Timur'un araba konvoyuna (*wagon fort*) benzeyen takviye edilmiş bir kamp kullandı, fakat toplarla da savunma yaptı: ilk başta süvarileri takviye konumunda kaldı. Osmanlının çok önemli bir katkısı ateş gücüydü. Araba konvoyu fikri Orta Asya'daki Moğol Türklerine yabancı gelmedi, fakat ateş gücü ile desteklendi. Babür de bu taktiği Osmanlıdan aldı.[20]

Ateş gücü başka bir savaşta da önemli bir rol oynadı. 1556'daki İkinci Panipat Savaşı'nda Akbar'ın saltanat vekili Bayramhan yönetimindeki Moğol ordusu, Hemu idaresi altındaki çok daha büyük bir isyancı gücü, *tatar cengi* ya da görünürde ağır silahlar kullanmadan yendi. Hemu, fil gücüne güvenmişti, fakat Moğolların merkezi, bir koyağın arkasına konuşlandı ve nihayetinde atlı okçularına müteşekkir kaldı.[21] Gogunda Çarpışması'nda (1576) bir Moğol kuvveti bir Racput ordusunu yendi, çünkü sadece Moğolların alaybozan tüfekli askerleri vardı ve Moğol okçuları düşmanlarının ordusu için çok önemli olan fil binicilerini öldürebildi.[22] 1591 yılında Tondibi Savaşı'nda, Fas'ın açtığı yaylım ateşi ile Songay süvarileri yenildi.

Liderlik gibi diğer etkenler de önemli olmuştur, ama ateşli silahlara erişim nispeten küçük kuvvetlerin çok daha fazla sayıdaki düşmanlarını yenmelerini sağlamıştır. Kesin rakamların doğrulanması zor olmasına rağmen bu olgu İspanyolların Aztek ve İnka imparatorluklarını işgalinde,

20) Streusand, *Mughal Empire*, s. 52; R. K. Phul, *Armies of the Great Mughals* (Yeni Delhi, 1978), s. 271-7; Woods, *The Aqquyunlu*, s. 131-2; İnalcık, "Socio-Political Effects", s. 204.

21) Streusand, *Mughal Empire*, s. 53; J. Sarkar, *Military History of India* (Bombay, 1960), s. 65-9.

22) Streusand, *Mughal Empire*, s. 56-7.

Racput hükümdarlarının Moğol yenilgisinde ve Tondibi Savaşı'ndaki Fas zaferinde gerçekleşmiştir. Kanua'da Babür'ün sadece 12.000 civarında adamı, Racput düşmanlarının ise, iddialara göre 80.000 süvarisi ve 500 savaş fili vardı. Jam Savaşı'nda I. Şah Tahmasb'ın 24.000, düşmanlarının ise, söylenene göre yaklaşık 120.000 adamı vardı.

Ateşli Silahların Yayılması

Ateşli silahların kullanımı devletler, halklar ve bölgeler arasındaki askeri avantaj dengesini bozdu. Ateşli silahların sahibi ve uzmanı olmak, askeri üstünlük ve hatta hayatta kalabilme mücadelesi için öncelikli hale geldi. Bu durum çok fazla değişkenlik gösterdi, çünkü ateşli silahlar ve bunları kullanma eğitimleri ihraç edildi, bazı hallerde ise hızla yayıldı. Macar ve Alman topçuları 1453 yılında Sultan II. Mehmed'e Constantinopolis'te yardım ettiler. Yunan sömürgeleri üzerindeki Türk baskısından endişe duyan Venedikliler, 1470'lerde Akkoyunlu İranlılarına Türklere karşı kullanmaları için ateşli silahlar sağladı ancak başarısız oldular. 1472'de Uzun Hasan top, topçu ve makineli el silahı talep etti. 1473'de elinde bu istedikleri yokken Başkent'te Sultan II. Mehmed'e yenildi, ama beş yıl sonra, kaynağı belli olmasa da, Akkoyunlu ordusu hem savaş toplarına hem de el silahlarına sahip oldu.

Portekizliler, on altıncı yüzyılın başında, Basra Körfezi'nin kuzey kıyılarındaki Hürmüz üssünden İran'a topçu birlikleri göndermenin önemini kavradı ve okyanus ticareti yapamadığı için top edinemeyen Özbeklere karşı kullanabilmeleri için top tedarik ettiler. İranlılar Rusya'dan da top aldılar. 1600'de İran Safevilerinin yaklaşık 500 topu varken, yüzyılın ortalarında Osmanlılar Özbeklere ateşli silahlar ve birkaç topla silahlandırılmış 300 kişilik güçlü bir yeniçeri kuvveti gönderdi.

Osmanlılar, Kırım Hanı'na korumalık yapan *sekban* isimli 1200 kişilik yeniçeri birliğine de ateşli silahlar ve top tedarik etti. Kademeli yaylar ve/veya kılıçlar kuşanmış Kırım Tatarları hafif süvari birliklerini tercih ettiği için, *sekbanlar*, barutlu silahların yayılmasında sınırlı bir rol oynasalar da, Han'ın politikası üzerinde kontrol görevi de gördüler.[23] Daha

23) Woods, *The Aqquyunlu*, s. 128 ve yayımlanmamış bölüm, "Firearms in Iran and Central Asia". Bana bir kopyasını gönderdiği için kendisine teşekkür ederim. A. W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783* (Cambridge, 1970), s. 14-15.

doğuda, Osmanlılar, Kabartay'daki Rus müdahalesine karşılık olarak Kafkas destekçilerine 1560'larda silah sağladılar. 1580'lerde ise, Ruslar Kafkas destekçilerine ateşli silahlar verdiler.

1520'lerin ortalarında Afrika Boynuzu'ndaki Adal'ı fetheden ve Etiyopya'ya karşı kutsal bir savaş başlatan İmam Ahmad ibn İbrahim al-Ghazi, adamlarını, 1517'de Mısır'ı almalarının ardından Kızıl Deniz çevresine Osmanlılar tarafından getirilen yeni ateşli silahlar ve taktikler konusunda eğitti. Daha iyi silahlar 1528'de Ahmed'in Shimbra Kure'de zafer kazanmasını sağladı, fakat bu durum kurmuş olduğu kavim konfederasyonu çöktüğü için 1529'da sona erdi. Fakat 1530'da, yedi top satın almak ve bunları kullanacak yabancı uzmanlar getirtmek için 1528'deki seferinden elde ettiği ganimeti kullandı; ayrıca bir Arap okçu kuvveti de tuttu. Ahmed'in topları 1531 yılında Etiyopyalılar karşında Antika zaferini getirdi. 1520'de iki topu hediye olarak göndermiş olan Portekizliler, 1541'de Etiyopya'ya (burada ilk alaybozan tüfekler Türk tüccarlardan alınmıştır) yardım için 400 alaybozan tüfekli asker sevk etti ve birleşmiş bir Etiyopya ve Portekiz ordusu Ahmed'i yendi. Ahmed ise yardım istemek için Osmanlılara döndü ve onlardan 900 alaybozan tüfekli asker ile 10 top alıp Etiyopya-Portekiz ordusu karşısında 1542 yılında zafer kazandı, ancak bir sonraki yıl tekrar yenildi.[24]

Çad Gölü bölgesinde bir İslam devleti olan Bornu'nun *mai*'si (hükümdarı) (1569-*y*.1600), Akdeniz'de bulunan ve 1551'de Osmanlılar tarafından ele geçirilen Trablus'tan alaybozan tüfekçilerini aldı ve bu askerlerin yardımı hükümdarın başarısında rol oynadı. Tüfekler ya diplomasi ya da maceracılar veya tüccarlar yoluyla edinildi. Benzer biçimde, Osmanlılar Müslüman Sumatra'nın Açe Sultanlığı'na donanmasının yetkinliğini artıran silah dökümcüleri ve topçu neferleri sağlayarak yardım etti: 1530'larda yüzlerce asker gönderildi; 1560'larda daha da fazla yardım geldi. Portekizliler kadar Türkler ve Açeler de on altıncı yüzyılda Cava eyaleti Demak'ın askeri kuvvetini artırdılar. Güney Hindistan'da, dinamik lideri Aliya Rama Raja'nın (1542-65) hükmündeki Hindu eyaleti Vijayanagara, Portekizli veya Müslüman topçuları olan topçu birlikleri ile donatılmış

24) H. G. Marcus, *A History of Ethiopia* (Berkeley, 1994), s. 31-4; R. Pankhurst, *A Social History of Ethiopia: The Northern and Central Highlands from Early Medieval Times to the Rise of Emperor Tewodras II* (Trenton, New Jersey, 1992), s. 16, 277-8; R. S. Whiteway (yay. haz.), *The Portugese Expedition to Abyssinia in 1541-1543 as related by Castanhoso and Bermudaz* (Londra, 1902).

ordularını yayarak pozisyonunu korudu. 1565'te Rama Raja'nın yenilmesinde büyük rol oynayan Golkonda şahı İbrahim Kutb (1530-80), hem soylular tarafından yönetilen ağır süvari birliklerine hem de Avrupalı özel topçu birliğine bel bağladı. Golkonda, Açe Sultanlığı'na Malakka'ya saldırması için silah ve asker de sağladı.[25] Batı Hindistan'da, Gucerat şahı Bahadur, 1530'larda Portekiz topçularının kullandığı yeni toplarla donatılmış büyük bir ordu kurdu. Şah Bahadur'u öldürenler ise Portekizliler oldu.

El silahı ve top kullanan Portekiz yardımcı birlikleri on altıncı yüzyılda Arakan'da önemli rol oynadılar ve Birman Taungo Hanedanlığı'ndan gelen Tabinshweithi (1531-51) ile Bayinnaung'a (1551-81) güçlü bir Birmanya devleti kurmalarında yardımcı oldular. 1535-41 yıllarında Pegu, 1555'de Shan Platosu'nun büyük alanları Ava fethedildi. Siyam eyaleti Chiang Mai dâhil olmak üzere Laos ve Siyam istila edildi ve Siyam başkenti Ayutthaya 1564 ile 1569 yıllarında ele geçirildi.[26] Gerçekten de, on yedinci yüzyıla gelindiğinde, askeri etkileri abartılamayacak olsa da, yerel hükümdarlar için top imal eden muhtemelen binlerce Avrupalı hain bulunmaktaydı.[27] Portekizli tüccarlar yeni teknolojinin tanıtılmasını sağladı, ancak Bayinnaung'un ordusundaki rolleri selefinin ordusundaki rollerinden daha önemli olmadı. Benzer şekilde, iki Müslüman hain Etiyopya ordusundaki ilk topu işletmekten sorumlu oldular. 1540'larda Etiyopyalılar, Portekizli alaybozan tüfekçilerini toprakla ödüllendirdi ve bu alaybozan tüfekçiler ile onların soyları devam eden yüzyılda da önemli bir rol üstlendi. Türk alaybozan tüfekçileri ve tüfekleri Orta Asya hükümdarları arasında tartışmalara neden oldu.[28]

25) A. R. Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680. II. Expansion and Crisis* (New Haven, Conn., 1993), s. 146-7, 226; S. Subrahmanyam, *The Political Economy of Commerce: Southern India 1500-1650* (Cambridge, 1990), s. 151-3.

26) V. Lieberman, "Europeans, Trade and the Unification of Burma, c. 1540-1620", *Oriens Extremus*, 27 (1980), s. 208-14.

27) M. A. Lima Cruz, "Exiles and renegades in early sixteenth-century Portugese Asia", *Indian Economic and Social History Review*, 23 (1986), s. 249-62; S. Subrahmanyam, "The Kagemusha effect: the Portugese, firearms and the state in early modern South Asia", *Môyen Orient et Océan Indien*, 4 (1989), s. 97-123; G. V. Scammel, "European exiles, renegades, and outlaws and the maritime economy of Asia, c. 1500-1700", *Modern Asian Studies*, 26 (1992), s. 641-61; C. R. Boxer, "Asian Potentates and European Artillery in the 16th-18th Centuries", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*, 28 (1996), s. 156-72.

28) Parker, "Europe and the Wider World, 1500-1750: the Military Balance", J. D. Tracy (yay. haz.), *The Political Economy of Merchant Empires* (Cambridge, 1991), s. 177-8; Reid, *Southeast Asia*, II, 224-5; Pankhurst, *Ethiopia*, s. 178-9; İnalcık, "Socio-Political Effects", s.209.

Yayılma konusu ve daha genel olarak ateşli silahlara sahip olma, Avrupalıların ne barutu icat ettiklerini ne de bunun tekelini yürüttüğünü bize hatırlatmaya yarayacak meselelerdir. Aynı şey, örneğin süvarilerle yapılan savaşlardaki ilk yenilikler için de geçerlidir. Bu kabul edilmekle beraber, Avrupalıların bu silahları diğer toplumlardan daha etkili biçimde kullandıkları ve bu sayede askeri üstünlük elde ettikleri iddia edilebilir. Benzer şekilde, Ortaçağ'da Orta Asyalı Müslüman atlıların Hindistan'daki başarısı, taktikleri ve profesyonel askerleri konusunda ezici bir avantaja işaret etmektedir.[29] Ancak böyle bir çözümleme, on altıncı yüzyılda Avrupalıların gösterdiği başarı oranı, kazanılan başarıların nedenlerindeki çeşitlilik ve o dönemdeki ateşli silahların kısıtlamaları konularını da karşılaştırmalıdır.

Avrupa Yayılmacılığı

Başarı zor elde edilir bir şeydir. Diğer dinamik güçlerin sayısına dikkat çekmek, ister istemez Avrupalılara yalnızca askeri harekâtları ve bölgesel yayılmayı biçimlendirenler olarak bakılmaması gerektiğini gösterecektir. Ancak, böyle bir yaklaşım da kıyas yapmayı güçleştirecektir.

Bakılacak ilk nokta, Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar arasında gerçekleşen askeri uyuşmazlıklar ve çatışmalardır. Bunlar on altıncı yüzyılda birçok anlaşmazlığı içine almıştır ve bazı sınıflandırmaları doğurmaktadır: en açık olarak karada ve denizdeki çarpışmalar; ya da barutlu silahları kullanan ve kullanmayan halklar veya Avrupa ve çevresindeki sularda yaşayanlara karşılık daha uzaklarda olanlar; ya da gelişmiş rejimleri olanlar ile yapıları o kadar gelişmiş olmayanlar. Ayrıca, başarıyı ölçerken ne tür standartlar kullanılması gerektiği sorunu da vardır. Bir bölgeyi ele geçirmenin en iyi ölçü olduğunu düşünmek çok kolay olacaktır, ama bu muhtemelen yanıltıcı ve çağdışı bir ölçütü benimsemektir. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın 'Yeni Emperyalizm' döneminde, özellikle de 'Afrika'ya Hücum', çok önemli olan bölgesel tahakküm 350 yıl önce çok daha önemsizdi. Bunun yerine, Portekizliler ve on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren Almanlar ve İngilizler, Hint Okyanusu'na yoğun şekilde ticaret yapmak için geldiler. Şiddet, özellikle de toprak kazanmaktan ziyade rakipleri saf dışı bırakarak, ticaret şartları üzerinde söz sahibi olmak ve hatta

29) B. Stein, *The New Cambridge History of India. I.2 Vijayanagara* (Cambridge, 1989), s. 22.

zorla kabul ettirmek için kullanıldı. Portekizlilerin Asya'da önemli bir bölgesel güç haline gelmek için yeterli sayıda adamı olmadı. On altıncı yüzyılda yaklaşık bir milyon olan Portekiz nüfusu büyük değildi ve özellikle de daha yakın olan Brezilya kolonisi gibi daha pek çok göç edilebilecek yer vardı. Tropik hastalıklar Hindistan'a giden pek çok Portekizliyi ölüme götürdü ve göç eden kadın sayısı azdı.[30]

Güney Asya'daki kara savaşlarında Yeni Dünya'dakilere oranla daha fazla yetkinlik sergilendi. İnka ve Azteklerin aksine, Portekizlilerin Hintli düşmanları barutlu silahlara[31] çelik zırh ve kılıçlara ve savaş atlarına sahipti ve bu diğer bazı Asyalı düşmanları için de geçerliydi. Portekizliler, 1510'da Goa'yı ele geçirdiklerinde cephane deposunda 3000 ateşli silah buldular. 1511'deki saldırıda Portekizlilere teslim olan Malakka'nın en büyük antreposunda pek çok bronz top bulundu, oysa sonucu belirleyen çarpışma Sultan'ın savaş filleri ile ateş gücü kadar kargıya da güvenen ve iyi koordine edilmiş, kararlı Portekiz kuvveti arasında gerçekleşti. Fakat Portekiz topları düşmanlarınınkinden daha fazla üstünlük gösterdi. Yine de, on altıncı yüzyılda, Asyalılar Portekizlilere hem ticari hem de askeri bakımdan daha etkili biçimde cevap verdiler. Bu nedenle de Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki hâkimiyet oranı abartılmamalıdır.[32]

Kısaca söylemek gerekirse, Avrupalılar on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlının ilerlemesini durdurdu, okyanusta hâkimiyet kazandı ve Yeni Dünya'daki dinamik güçler haline geldiler; fakat Afrika ve Asya'da sınırlı biçimde ve sadece kıyılarda etkili olabildiler. Böyle bir cümle, kazanılanları vurgulamak isterse de, yenilgilerin ve kısıtlamaların üzerinde durmak için uzunca ve çeşitli açılardan açıklanabilir. Dikkat genellikle kazanılanlara çekildiği içindir ki, bazı başarısızlıklar anlatılmaya değerdir.

30) C. R. Boxer, *The Portugese Seaborne Empire, 1415-1825* (Londra, 1969); B. W. Diffie ve G. D. Winius, *Foundations of the Portugese Empire, 1415-1580* (St. Paul, 1977).

31) I. A. Khan, "Origin and Development of Gunpowder Technology in India, AD 1250-1500", *Indian Historical Review*, 42 (1977), s. 20-9, ve "Early Use of Cannon and Musket in India A.D 1442-1526", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 24 (1981), s. 146-64.

32) Diffie ve Winius, *Foundations of the Portugese Empire*, s. 259; S. J. Marshall, "Western Arms in Maritime Asia in the Early Phases of Expansion", *Modern Asian Studies*, 1 (1980), s. 17-19.

Yeni Dünyadaki Avrupalılar

En başından itibaren, İspanyollar zorluklarla karşılaştılar. Yerli Guanchelerin gayretli bir direnç gösterdiği Kanarya Adaları üzerinden Batı Hint Adaları'na geldiler. İspanyollar, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, Avrupa ve Akdeniz'deki mücadelelerde gösterdikleri çabaya kıyasla Yeni Dünya'ya asla askeri kaynak tahsis etmediler. Yeni Dünya'da, İspanyollar Küba'yı 1511-13 yıllarında ve Yeni Gırnata'yı (Kolombiya) 1536-9 arasında nispeten hızla ele geçirirken, diğerleri daha da ileri gittiler. Bunun nedenleri çeşitlidir, ama yerel direniş, zorlu çevre koşulları, sınırlı İspanyol insan gücü ve yayılmacılığa karşı yetersiz ilginin tipik bir bileşimidir. Meksika'da kuzeye doğru ilerleme 1550-90 yılları arasında Chichimec kabileleri tarafından[33] ve daha kuzeyde yağmalayacak altın zengini bir medeniyet olmadığının anlaşılması ile engellenmiştir.

İspanyollar, Orta Amerika'da da sorunlarla karşılaştılar. Bizzat Cortés, 1524'te Honduras'ta pahalıya mal olan bir saldırıyı yönetti. Guatemala 1542'de fethedildi, ancak Maya medeniyetinin merkezi Yucatán hemen ele geçirilemedi: yine de Yucatán'ın büyük bir kısmı 1527-41 arasında istila edildi; Orta Petén'deki Itzálar karşısında1697'ye kadar zafer kazanılamadı ve batıdaki Lakandonların toprakları asla işgal edilemedi.[34] İspanyolların Meksika'nın güneydoğusundaki cengel bölgeleri üzerindeki hâkimiyeti sınırlıydı ve bozguna uğratılabilen Aztek veya İnka imparatorluklarına benzeyen önemli imparatorluk devletlerinin olmayışı İspanyolların daha fazla sayıda grubu kontrol edip etmemeyi ve nasıl kontrol edeceklerini düşünmelerini gerektirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Afrika'da olduğu gibi, Avrupalılar gelişmiş rejimleri asefala sınıfından halkları alt etmekten daha kolay buldular.

Güney Amerika'da, Orta Şili 1540-58 arasında fethedilip, 1541'de Santiago kuruldu. Ancak, meydan muharebesinden ziyade gerilla savaş-

33) A. M. Stevens-Arroyo, "The Inter-Atlantic Paradigm: The Failure of Spanish Medieval Colonization of the Canary and Caribbean Islands", *Journal of Comparative Studies in Society and History*, 35 (1993), s. 515-43; S. Powell, *Soldiers, Indians and Silver: The Northward Advance of New Spain, 1550-1600* (Berkeley, 1952); S. Gerhard, *The North Frontier of New Spain* (2. basım, Norman Oklahoma, 1993), s. 5-9.

34) R. S. Chamberlain, *The Conquest and Colonization of Yucatan 1517-1550* (Washington, 1948); Gerhard, *The Southeast Frontier of New Spain* (Princeton, 1979); G. D. Jones, "The Last Maya Frontiers of Colonial Yucatan", M. J. MacLeod ve R. Wassertrom (yay. haz.), *Spaniards and Indians in Southeastern Mesoamerica: Essays on the History of Ethnic Relations* (Lincoln, Nebraska, 1983), s. 64-91.

larını tercih eden İspanyollar tarafından Arakuanyalılar olarak isimlendirilen Şili yerlileri yenmesi güç düşmanlar oldular. At binmeyi öğrenerek ve ele geçirdikleri İspanyol silahlarını kullanarak yayılmadan bir ölçüde fayda sağladılar.[35] Sürekli bir süreç olan İspanyol ilerlemesinden çok uzakta olan İspanyollar, 1598-1604 arasındaki dönemde Orta Vadi'den çekilmeye zorlandı ve ardından da Bió-Bió Irmağı'nın öte tarafı Arakuanyalılara özgürlük alanı tanıyan bir sınır olarak hizmet etti.

Florida'da pek çok kıyı üssü bulunmasına rağmen, en önemli üs St. Augustine kurularak İspanyol hâkimiyeti kısıtlandı. İspanyollar, 1513'te buraya ilk vardıklarında Timucua ve Calusa kabilelerinin okçuları tarafından geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Pánfilo de Narváez'in 1528'de yaptığı sefer, İspanyol zırhlarını delip geçebilen oklar kullanan Apalacheeler ve Auteler tarafından geri püskürtüldü. St Augistine'de 1565'te inşa edilen ilk liman bir sonraki baharda Timucua kabilesi tarafından yakılarak yerle bir edildi.[36]

Karayipler'de, Küçük Antiller'deki Kulinago ve Guianas'taki Karipler ve Aravaklar, İspanyol saldırılarını engelledi ve tropik ağaçlardan oyma, hızlı, manevra yapabilen sığ su gemileri ile karşı saldırılar yaptılar.[37] St. Vincent'teki Karipler İspanyolların bölgeye girmesine izin vermedi ve aslında 1772-3'deki İngiliz saldırısına dek Avrupalı güçlere boyun eğmediler.[38] Pamuklu yorgandan yapılma zırhlarla korunan ve yaylar, sapanlar, ucunda taş olan mızraklar ile çakmaktaşı veya obsidiyen taşı uçlu kılıçlar taşıyan savaşçılar, 1517'de Yucatán ve Campeche kıyılarında köle arayan Hernández de Córdova liderliğindeki küçük bir İspanyol birliğini geri püskürttü.

Benzer biçimde, Portekizliler, 1500'de 'keşfettikleri' Brezilya'da, kabileler arasındaki rekabet ve bazı kabilelerin de müttefikleri olmasından faydalanmalarına rağmen,[39] Tupinambá ve Tapuya[40] pahasına yavaş bir

35) L. de Armond, "Frontier Warfare in Colonial Chile", *Pacific Historical Review*, 23 (1954), s. 125-32; R. C. Padden, "Cultural Change and Military Resistance in Araucanian Chile, 1550-1730", *Southwestern Journal of Anthropology* (1957), s. 103-21.

36) I. K. Steele, *Warpaths. Invasions of North America* (New York, 1994), s. 7-13, 33.

37) J. Thornton, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1680* (Cambridge, 1992), s. 40-1.

38) P. Boucher, *Cannibal Encounters. Europeans and Island Caribs, 1492-1763* (Baltimore, 1993).

39) J. Hemming, *Red Gold: The Conquest of the Brazilian Indians, 1500-1760* (2. basım, Londra, 1995), s. 70, 74-6, 89.

40) A.g.e., s. 72-3, 78-9, 90-3.

ilerleme sağladılar. Portekiz tüfeklerinin uzman okçular ve orman savaşlarına iyi uyum sağlayan gezgin savaşçılar olan göçebe Aimoré karşısında pek değeri olmadı.[41]

Yine de, Avrupa hâkimiyetine karşı gösterilecek olası direnç köleleştirme ve hastalık yüzünden azaldı. Köleleştirme, sosyal yapı, hane halkı ve toplumsal ekonomiyi sarsıp açlığa ve nüfusun azalmasına sebep oldu. Köle halkların, örneğin 1510'larda Bahama Adaları'ndan Hispaniola altın madenlerinde çalıştırmak üzere getirilen Aravakların bir araya getirilmesi hem yeni hem de eski hastalıkların şiddetini artırdı. Çiçek hastalığı, 1519'da Hispaniola nüfusunun büyük bölümünü yok etti.[42] Köleleştirme olmasa bile, Avrupalıların getirdiği hastalıklar, özellikle de çiçek hastalığı, yerli nüfuslarm büyük oranda azalmasına yol açtı.[43]

İspanyol işgali sadece başta gösterilen askeri başarıdan ibaret değildi. Koloniciler ve çiftlik hayvanlarının gelmesi, Hıristiyanlığın yayılması ve rakip dini ayinlerin yok edilmesi, idari ve mülkiyet yapılarının getirilmesi, İspanyolların yerel seçkinleri ve yerel maddi kültürleri kabul etmeleri ve İspanyolların bölgeye uyum sağlamaları ile devam etti. Altın külçelerinin İspanyol ekonomisi ve Habsburg maliyesi için önemi, hükümet denetimi ve sorumluluğunu artırsa da, kolonicilerin toprak arayışı İspanyol hâkimiyetinin genişlemesini sağladı.

Hint Okyanusu

Osmanlıların devlet politikası, en hırslı oldukları dönemde mümkün olan her hudut bölgesinde saldırganlıkla toprak edinmek olsa da, Portekiz, Akdeniz'deki Venedik İmparatorluğu'na ait daha farklı bir modele sahipti; bu da antrepoları koruyan ve tekelci veya tekel benzeri ticari şartlar uygulayan bir adalar ve kaleler zinciriydi. Bu, Portekiz İmparatorluğu'nun özüydü: küresel bir imparatorluk.

41) *A.g.e.*, s. 94-6.

42) L. A. Newson, *Aboriginal and Spanish Colonial Trinidad: A Study in Culture Contact* (Londra, 1976); F. Moya Pons, "The Tainos of Hispaniola", *Caribbean Review*, 13 (1984), s. 47; N. D. Cook, *Demographic Collapse: Indian Peru, 1520-1620* (Cambridge, 1981).

43) A. Crosby, *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492* (Westport, Conn., 1969) ve *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 1500-1900* (Londra, 1986); J. D. Daniels, "The Indian Population of North America in 1492", *William and Mary Quarterly*, 49 (1992), s. 298-320.

Portekizliler, Hint Okyanusu'nda ilk büyük etkiyi yarattı. Kale zincirinde Kızıl Deniz yakınlarında bulunan ve çok az su olduğu için hızla terk edilen Sokotra (1507), Basra Körfezi'nin ağzındaki Hürmüz Limanı (1507 ve 1515'te burayı kaybetmişlerdir), Koçin (1503), Kananor (1505), Goa (1510), Diu (1534) ve Hindistan'ın batı kıyısındaki Bassein (Pathein) (1534) ile bölgenin boğazındaki Malakka (1511) yer almaktaydı.[44] Portekizliler, Maskat ve Suhar'dan Basra Körfezi'nin girişindeki Arap kıyılarını kontrol ettiler. Bir Memlûk karşı saldırısı Hindistan sularında durduruldu: 1507'de Süveyş'ten yola çıkarılan ve Gucerat gemileriyle desteklenen bazı kadırgalardan oluşan bir Mısır filosu başlangıçta, sayı olarak çok üstün bir Portekiz filosunu 1508 yılında Chaul'da yendi, ama Diu'da Francisco de Almeida tarafından bozguna uğratıldı (1509). Portekiz Hindistan'ın ilk genel valisi olan Almeida, daha önce Gırnata'ya karşı verilen İspanyol savaşında görev yaptı. Genel vali Alfonso de Albuquerque (1509-15), bölgedeki deniz gücünün stratejik öneminin değerini bildi ve bunu sistematik bir biçimde uyguladı. Avrupa ekonomik hegemonyasının askeri temelleri üzerinde durarak modern dünya sisteminin temelleriyle ilgili çalışmaları daha somut hale getirmek için Portekiz'in başarılarını göz önünde bulundurmak gerekir.

Yine de, bu başarı öyküsü sınırlandırılabilir ve sorgulanmalıdır. Öncelikle, Portekiz'in hedeflediği tüm bölgeler ele geçirilemedi. 1513 yılında Albuquerque Aden'de yenildi, bu da, Kızıl Deniz'in İslam donanmalarının yürüttüğü karşı saldırılar için ana rota olması göz önüne alındığında, önemli bir yenilgidir. Portekizliler, duvarları, önce top ateşi ile delmeye değil, yükseltilebilen merdivenler kullanarak aşmaya çalıştılar. Toplar, ateş taşları savunmacılar tarafından kullanıldı. 1517'de girişilen ikinci bir deneme de başarısız oldu; Memlûklar da 1516'da aynı yerde geri püskürtülmüştü. 1517 yılında Cidde'de bir Türk kadırga filosu, Portekizlilerin Albuquerque'nin yerine gelen Lopo Soares'in emrinde kıyı topçularının koruması altındaki sıra kayalarla çevrili limanda savunma pozisyonuna geçerek Kızıl Deniz'in yukarısına kadar açılma girişimini kontrol altına aldı. Bölgedeki istihkâm, en önemlisi de Cidde'de, Portekizlilere karşı destek sağlamaları amacıyla gönderilen Memlûk kuvvetleri tarafından büyük oranda iyileştirildi.[45]

44) K. S. Mathew, *Portuguese Trade with India in the Sixteenth Century* (Yeni Delhi, 1983).

45) Ayalon, *Gunpowder and Firearms*, s. 113; J. F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge, 1974).

İkinci olarak, 1522'de Ternate'de kurulan üsleri, sadece beş aylık bir kuşatmadan sonra 1575'te düşmesine rağmen, özellikle Malakka sınırlarının dışında, Portekiz üsleri, Elmina, Goa ve Malakka gibi takviye edilmiş mevkiler değil genellikle ticari merkezlerdi ve Solor (1562) ile Tidore'de (1578) diğer garnizonlar kuruldu. Portekizliler, Çin'deki Macau (1557) ve Japonya'daki Nagasaki (1570) üsleri ile birlikte Malakka'dan Uzakdoğu'ya kadar geliştirdikleri ticaret yollarından kazanç elde ettiler, fakat bölgede herhangi önemli bir askeri iktidar gösteremediler. 1568 ve 1570'deki girişimlerine rağmen Filipinlerde bir İspanyol gücünün oluşmasını önleyemediler veya Felemenklilerin Doğu Hint Adaları'nda artan menfaatlerine etkin biçimde karşı koyamadılar.

Portekiz'e Karşı Osmanlılar

Üçüncü olarak, Portekizliler daha batıda ciddi mücadelelerle karşılaştılar. Osmanlıların Mısır ve Irak içlerine kadar yayılması bu dinamik İslam gücünün Kızıl Deniz ve Basra Körfezi ile ilgilenmesini sağladı. Oysa 1520'lerde ve 1530'ların ilk yıllarında Süleyman, bölgeye çok az ilgi göstermiş ve aslında 1532'de Süveyş'ten Akdeniz'e top ve cephane taşımıştı. 1538'de Diu'ya gönderilen 72 gemilik güçlü Osmanlı filosu –ki bu Osmanlıların Hint Okyanusu'na gönderdiği en büyük filodur– Guceratʼın desteğini alamayıp geri püskürtüldü. Fakat Türkler, bu yol üzerinde, bir Portekiz saldırısını bertaraf eden Aden'i kuşatıp Osmanlının Yemen eyaletinin temellerini attı ve Osmanlının Kızıl Deniz'i savunma ve Afrika Boynuzu'na müdahale becerisini güçlendirdi. Osmanlı amiralleri Piri Reis ve Seydi Ali Reis, Aden'deki Basra ve Süveyş üslerinden yüzyılın ortalarında büyük bir baskı yarattılar. 1552'de, Piri Reis, 30 savaş gemisi ve 850 asker ile Süveyş'ten denize açılıp Portekiz'in Maskat üssünü yağmaladı ve sonra da Hürmüz Limanı'nı kuşattı. Ancak, Hürmüz başarıyla karşı koyarak Piri Reis'in idamına neden oldu ve Seydi Ali Reis komutasındaki bir Osmanlı filosu 1554'te burada ağır bir yenilgiye uğratıldı. Çarpışmalarda ateş gücünün rolü büyüktü, ama 1552 seferinde de çok önemli bir teçhiz gemisinin kaybı ile uzlaşma sağlandı.[46]

46) İnalcık, "Socio-Political Effects", s. 203, 205; Özbaran, "The Ottoman Turks and the Portuguese in the PersianGulf, 1534-1581", *Journalof Asian History*, 6 (1972), s. 45-87.

1568'de topçu birlikleri ve silahçılar Sumatra'nın Açe Sultanlığı Malakka karşısında destek olmaları için gönderilmiş olsa da, 1560'lardan itibaren Osmanlının Hint Okyanusu'ndaki donanma faaliyetleri azaldı: Sultan, gemi yapımı ve istihkâm konularında uzman kişilerin de gelmesini talep etti. 1570'lerin ortalarından sonra Akdeniz'deki İspanyollar ve Osmanlılarda olduğu gibi, donanma hegemonyası alanları veya en azından donanma faaliyetleri arasında kaba bir ayrım geliştirildi. Portekizliler, 1541'de Kızıl Deniz'e bir sefer yapmış olsa da, ki bu seferde Süveyş'teki Osmanlı filosunu yok etmeyi başaramadı ve o bölgeyi hâkimiyet altına alma ümitleri boşa çıktı. 1585 ile 1589 yıllarında Türkler, Portekizlilerin Doğu Afrika'nın Shawili kıyısındaki konumunu tehdit etti: Mir Ali Bey komutasındaki filolar Mogadişu ve Kilva arasındaki kıyı şehirlerinin çoğunu Osmanlı hükümdarlığını kabul etmeye zorlayabildi.

Ancak, Portekizliler İranlıların yardımı ile Osmanlının Basra Körfezi'ndeki varlığını sınırlandırabildi ve ayrıca Osmanlı denizciliği (Karadeniz ve Akdeniz'in yanı sıra) Körfez ve Kızıl Deniz ile önemli ölçüde kısıtlandı. Savaşların doğası göz önünde bulundurulduğunda bu da beklendik bir şey olmuştur. Osmanlı kadırgaları Hint Okyanusu'na Portekiz gemileri kadar uyum sağlayamadı. 1570'de Osmanlılar, uzaktaki Açe Sultanlığı'na yardım göndermek yerine Kıbrıs'a saldırmayı tercih etti. Hudutlar sağlamlaştırıldı. Etiyopyalıların direnişi 1578'den itibaren Massawa'daki Kızıl Deniz üssünden içeri doğru yapılan Türk ilerlemesinin bozguna uğratılmasına neden oldu.[47]

Portekiz Gücünün Karşılaştığı Güçlükler

Hint Okyanusu'nun diğer bölgelerinde Portekizliler Asyalı güçler tarafından mücadeleye zorlandı. Endonezya Sultanlıkları, özellikle de Açe Sultanlığı, birkaç kez Malakka'ya saldırdı. Sultan Ali Mughayat Syah, 1524'te bir Portekiz filosunu yenip bölgedeki Portekiz varlığını sona erdirerek[48] Kuzey Sumatra'nın doğu ve batı kıyılarının büyük kısmını

47) Reid, "Sixteenth-century Turkish influence in western Indonesia", *Journal of South-East Asian History*, 10 (1969), s. 395-414; Cipolla, *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion*, s. 102-3; Pankhursc, *Ethiopia*, s. 278-9.

48) Reid, *Southeast Asia*, II, 212.

1520-4 arasında istila ettiğinde, büyük oranda genişleyen bir Sultanlık olan Açe İslami faaliyetlerin merkezi haline geldi. Japara'nın kuzey eyaleti Cava 1513 ve 1574'te Malakka'ya ve Malakka hükümdarlık ailesinin Portekiz tarafından alınmasının ardından yerleştiği Johor, 1551'de yapılan da dâhil olmak üzere saldırılar başlatmışken, 15.000 asker ve 300 gemilik bir Açe filosu 1553'te Malakka'ya saldırdı ve daha sonraki saldırılar da 1568, 1570, 1573 ve 1595'te yapıldı. 1587'ye kadar Açe Sultanlığı ile barış sağlanmadı.

Portekizliler, yüzyılın sonuna doğru, 1590'larda Kotte Krallığı'nı alıp[49] Sri Lanka'da üstünlüğü ele geçirmiş olmalarına rağmen, Asya'da giderek artan bir baskı altında kaldılar. İmparatorluğun savunma maliyetleri arttı. Portekizlilerin Hindistan ile yaptığı ticaret saldırıya uğrayıp 1580'den itibaren azalarak savunma giderlerinin arttığı dönemde gelirlerin azalmasına neden oldu. Maluku Adaları'ndaki İslam kimliği güçlenmiş, Portekizlilerin Ternate Sultanları ile olan ilişkileri zayıfladı. 1575'te Portekizliler mevzilerinin uzun süre kuşatılmasının ardından Ternate'den çıkarıldı ve Portekizlilerin Maluku baharat ticareti üzerinde tekel yaratma çabaları bununla birlikte kaybolup gitti. 1580'den itibaren Portekiz kralı da olan, İspanya kralı II. Felipe, 1558'de Goa genel valisinin Açe'ye saldırmak üzere kuvvet isteğini geri çevirdi. Portekizliler, 1589'da Osmanlıların ilerlemesini kontrol altına almak için Shawili kıyılarına büyük bir kuvvet göndermek zorunda kaldılar. Portekizliler, 1587'de Maskat'ta ve 1593'te Mombasa'da istihkâm yapmaya başlamak gerektiğini düşündü. 1596'da ilk Felemenk filosu Batı Cava'daki Banten'e ulaştı ve 1602'de Sri Lanka'ya ilk kez ayakbastılar. Portekizliler, 1599'da Solor Adası'ndaki bir isyanı bastırdıktan sonra Felemenkler tarafından 1613'te kovuldu, ama 1636'da geri döndüler.[50]

Bu mücadeleler imparatorlukların aşırı gerilmesine atfedilmiş ve bunu yansıtmıştır: gerginlikler karşılıksız taahhütler için çabalayan, büyük ama en nihayetinde sınırlı kaynakları olan emperyal bir gücün problemleriydi. Genel olarak, Portekiz ve İspanya'nın okyanus aşırı faaliyetleri, zaferlerin ve yenilgilerin nedenleri meselesine ve böylece o dönemdeki ateş gücünün yetersizliklerine bakılmasını sağlar.

49) T. Abeyasinghe, *Portuguese Rule in Ceylon, 1594-1612* (Colombo, 1966).

50) C. Wessels, *Histoire de la Mission d"Am-hoinc, 1546-1601* (Louvain, 1934), s. 85-95; M. A. S. Meilink-Roelofsz, *Asian Trade and European Influence in the Indone-sian Archipelago between 1500 and about 1630* (The Hague, 1962).

Daha önceki gelişmelerde olduğu gibi, örneğin üzengi ile yapılan süvari savaşlarında, başarı askeri teknoloji açısından açıklanabilir, fakat bu açıklama ilave veya alternatif etkenlerle genişletilebilir de. Böylece, askeri imkân ve kabiliyet bakımından büyük bir açık varken Asya'da Portekiz İmparatorluğu'nun ortaya çıkması donanma gücü ile neler başarılabileceğini göstermektedir. Ancak Portekiz'in başarısı kayda değer politik bölünmelerin ve dolayısıyla da nispeten az muhalefetle ve bazı yerel rejimlerle işbirliği yaparak yeni politik bağlar veya varlıklar yaratma ihtimali olan Maluku Adaları gibi bölgelerde ve Shawili ile Hindistan kıyılarında kolonilerin ilerleyişine ilişkin çabaların doğurduğu avantajı da yansıtır. Albuquerque, 1511'de Güneydoğu Asya'nın önde gelen antreposu Malakka'yı 1200 asker ve 17 veya 18 gemi ile işgal ettiğinde yerel politik hava önemliydi. Albuquerque, Sultan'a karşı destek kazanmak için büyük, çok kavimli ticari toplum içindeki bölünmeler üzerine oynadı. 1528'de donanması Portekizliler tarafından yenilgiye uğratılan Gucerat şahı Bahadur, 1535'te Moğollar tarafından saldırıya uğradı. Daha sonra Diu'da bir kale inşa eden Portekizlilerle bir savunma antlaşması yaptı.

Buna kıyasla, Asyalı hükümdarların politik güçlerini sağlamlaştırma girişimleri, örneğin Vijayanagaralı Rama Raja'nın 1544-54 yıllarında Hindistan'ın Koromandel ve Malabar kıyılarında yaptıkları, Portekizlilerin yayılmasını engelledi. Daha önce Albuquerque, Vijayanagara İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmuş ve bu durum Portekizlileri düşman Müslüman eyaleti Bijapur ile karşı karşıya getirmiş ve Portekizlilere yerel güç politikalarına dâhil olma hakkı tanımıştır. Benzer biçimde, Türklerin Afrika Boynuzu'ndaki etkisi Etiyopya'nın direnişi nedeniyle azaldı. Etiyopyalılar, ganimet olarak, esir aldıkları Türklerden ve gizli yollardan ateşli silahlar edindi.[51]

Portekiz harekâtı nispeten etkili oldu, çünkü bir devletin kaynakları ile desteklenmişti. Portekizliler, başlangıçta, daha gayri resmi faaliyetlerde bulundular. Böylece, örneğin, Batı Afrika'nın Altın Kıyısı'ndaki Portekiz varlığı, zengin bir sermayedar olan Fernão Gomes'in emrinde çalışan deniz kaptanlarının 1469'da Mina'yı keşfetmesiyle başladı. Ancak Portekiz Devleti, hemen çok daha büyük bir rol oynar hale geldi. Aslında, Mina'nın altın ticareti bir kraliyet tekeli olarak kontrol edildi.[52] Felemenk Doğu Hindistan Şirketi gibi büyük özel kurumların daha

51) Stein, *Vijayanagara*, s. 55, 114-15; Pankhurst, *Ethiopia*, s. 279.
52) J. Vogt, *Portuguese Rule on the Gold Coast, 1469-1682* (Atina, Georgia, 1979).

planlı müdahaleleri toprak kazanılmasını sağlamış olsa da, politik hırslar ve mevcut kaynaklar Avrupa devletlerinin okyanus aşırı müdahalelerinin korsanlarınkilerden daha etkili ve kalıcı olduğunu gösterdi.

Çoğu toprak İspanya tarafından ele geçirildi. İspanya yayılma modelinin özü Portekiz modelinden çok farklı değildi. Adalarda ve anakarada bulunan kale limanlarına dayanan bu model Kanarya Adaları ile Septe'de uygulandı. Ancak Cortés, İspanya yetkililerininkini değil kendi ihtiras dolu projesini uyguladı ve Meksika'da ruhsatının gerektirdiklerine ve ruhuna aykırı davrandı. Başarı kendine özgü bir canlılık kazandı ve İspanya'nın geniş toprak fetihleriyle ilgili resmi politikasında bir değişime neden oldu.

Avrupa Yayılmacılığı ve Yerel Bölünmeler

İspanya'nın Yeni Dünya'da başarılı olmasının askeri teknolojiden başka nedenleri de oldu; bunlar, özellikle Aztek ve İnka liderlerinin ve sosyopolitik yapılarının zayıflıkları ve İspanya'nın yerel müttefikler bulma becerisiydi. Buna ilaveten, İspanyollar daha ziyade kazanacakları çok şey bulunan Yeni Dünya bölgelerinde başarılı olduğu için yayılmadaki başarısızlıkları ille de askeri nitelikli değildi. Aztek ve İnka'nın yenilgisinde teknolojinin rolünü abartmamak gerekir. Azteklerin çakmaktaşı ve obsidiyen taşı uçlu tahta sopaları, savaşçıların becerileri sayesinde İspanya atlıları karşısında etkiliydi. Sapan atışlarına karşı koruma sağlayan metal miğferlerinden vazgeçmemelerine rağmen İspanyollar da yerlilerin pamuklu yorgandan yapılma zırhlarını kullandılar, çünkü bu zırh oradaki iklim koşullarında metal zırhtan daha kullanışlıydı ve mızraklar ile yaylar karşısında koruma sağlıyordu.

Ortak kültürel anlayış noksanlığı Aztek yenilgisinde rol oynadı. Panik içindeki Aztek lideri Montezuma, Cortés'e hayran olup, onun bir tanrı veya güçlü bir kralın elçisi olabileceğinden endişe duyarak Cortés'e karşı kararlılıkla hareket etmekte isteksiz davrandı. Cortés, savaşmak zorunda kalmadan Aztek başkenti Tenochtitlán'a girdi. 1520'de Montezuma ya İspanyollar tarafından ya da İspanya karşıtı bir ayaklanma esnasında öldürüldükten sonra Azteklerin belli bir lideri kalmadı. Yerine geçen girişimci kardeşi Cuitlahuac, 1520'deki bir çiçek salgınında öldü: Amerika'ya İspanyollar tarafından taşınan hastalık Aztek nüfusunun en az yarısını öldürdü ve hayatta kalanların morallerini çökertti.

Benzer şekilde, Hindistan'da Sultan İbrahim Lodi'nin ve 1526'da Panipat'taki Lodi seçkinlerinden çoğunun ölümü Moğol gücünün kurulmasında kolaylık sağlarken, Babür'ün işgali kendisine önemli ölçüde insan gücü sağlayan İbrahim'in muhalifleri tarafından desteklendi.

Bölünmeler İspanyolların müttefik kazanmasını da sağladı. İnka hükümdarı Huyana Capac (1493-1525), sırasıyla oğlu Atahuallpa ve üvey erkek kardeşi Huescar tarafından yönetilen imparatorluğun kuzey ve güney bölgelerinde ihtilaflı bir haleflik bıraktı. İspanyollar tarafından ele geçirilince, Atahuallpa, 1533'te boğazlanarak öldürülmeden önce rakibi Huescar'a karşı kullanıldı. Bu hiziplerden birine veya öbürüne gösterilen bağlılık İspanyollara karşı tepkileri büyük oranda etkiledi. Pizarro'nun gücü ele geçirmesi bir işgal olduğu kadar kısmen bir darbe de oldu. Ayrıca, on beşinci yüzyıldaki Aztek ve İnka yayılması işgale uğrayan halkları İspanyollarla işbirliği yapmaya hazır hale getirdi. Totonak ve Tlakskala halkları Cortés'i hoş karşıladı ve o da, 1519'da Zempoala hükümdarına karşı yapılan bir isyanı destekledi. Cortés, 1520'de Tenochtitlán'dan sürüldükten sonra, Tlakskala halkının desteği ile gücünü topladı ve 1521'deki nihai zaferi yaklaşık 200.000 Hintli müttefikinin yarattığı etki sayesinde kazandı. Avrupa silahlarına, özellikle de ateşli silahlara karşı koymak için taktiklerini değiştirmeyi öğrenmiş olan Azteklerin devasa sayı üstünlüklerini dengelemek için yerli halkın desteğini almak çok önemliydi.[53] Pizarro, Kanarya Adaları'ndaki Hintlilerin desteğini aldı. İspanyollar, Guatemala seferinde, Maya grupları arasındaki anlaşmazlıklardan

53) I. Clendinnen, *Aztecs: An Interpretation* (Cambridge, 1991), s. 111-28, 267-73; H. Thomas, *The Conquest of Mexico* (Londra, 1993); Hassig, *Aztec Warfare, Mexico and the Spanish Conquest* (Harlow, 1994) ve "War, Politics, and the Conquest of Mexico", J. Black (yay. haz.), *War and Warfare 1450-1815* (Londra, 1998). Aztek bakış açısı için bkz. M. Leon-Portilla (yay. haz.), *The Broken Spears: The Aztec Account of the Conquest of Mexico* (Boston, 1966). N. Wachtel, *The Vision of the Vanquished. The Spanish Conquest of Peru through Indian Eyes, 1530-1570* (Hassocks, 1977) isimli bu kitap Aztekler hakkında başlığının ifade ettiğinden daha fazla şey öne sürmekte ve Aztekler ile Mayalar hakkında bir tartışma da içermektedir. Aztek savaşları "The Cost of Courage in Aztec Society", s. 56-64 isimli kitapta da yer almaktadır. Silahlar hakkında, A. Bruhn de Hoffmeyer, "Las armas de los conquistadores. Las armas de los Aztecas", *Gladius*, 17 (1986), s. 5-56. Teknolojik açıdan bakmayan ve son zamanlarda yazılmış bir araştırma için bkz. G. Raudzens, "So Why Were the Aztecs Conquered, and What Were the Wider Implications? Testing Military Superiority as a Cause of Europe's Pre-industrial Colonial Conquests", *War in History*, 2 (1995), s. 87-104, özellikle s. 102-3.

fayda sağladı. 1559'da Pensacola Körfezi'ne yapılan İspanyol seferi, Coosa halkının Napochi'lere boyun eğdirmesini sağladı.[54]

Yerel politik durum İspanyolların Filipinlerin büyük kısmında kontrolü ele geçirmesinde hayati öneme sahipti. Filipinlerdeki Avrupa deniz gücünün küresel boyutu ve bağımsız veya otonom harekât ve sistemin tarafları arasında ortak desteğe dayalı çok yaygın Avrupa askeri sistemlerinin kapasitesini işaret eden ilk İspanyol sömürgesi, İspanya'dan yapılan bir seferle değil, Meksika'dan çıkıp Pasifik Okyanusu'nu aşan bir seferle kuruldu. 1565'te Miguel López de Legaspi, Cebu Adası'nda bir üs kurdu ve 1572'de ölmeden önce Leyte, Panay, Mindoro ve en büyük ada Luzon'un merkez ovasında olduğu kadar bu adadaki İspanya hâkimiyetini de yaydı.

Filipinlilerin ada doğası İspanya harekâtlarını kolaylaştırdı, çünkü burası denizden gelecek saldırılara çok açık bir bölgeydi. Yerel istihkâmın sınırlı oluşu da önemlidir. Legaspi 1572 yılında Manila Körfezi'ne vardığında, yerel topluluklar Pasig Nehri'nin ağzında sadece bir bambu şarampolü ile korunmaktaydı ve İspanyollar gelmeden önce Filipinler'de yalnızca bir tane taştan yapılma kale olduğu bilinmektedir. Yine de, politik koşulların daha önemli olduğu tartışmalıdır. Bu, çok az mücadele içeren bir fetihti, çünkü Filipinlerde direnişi harekete geçirecek herhangi güçlü bir politik varlık bulunmuyordu. Nispeten küçük bir hısım grubu olan *barangay* yegâne önemli politik birlikti ve bu da direnişin örgütlenmesini kısıtlamıştı.

Buna ilaveten, animi ve örgütlenmiş bir kilise yapısına sahip olmayan Filipin dininin doğası ve İspanyanın etkin Katolik misyoner faaliyetleri desteklemesi kültürel asimilasyonu kolaylaştırdı. Filipinler'de İslam dininin çok etkili olduğu bölgeler olan Mindanao Adası ve Sulu'da İspanyolların en ciddi direniş ile karşılaşması anlamlıdır. Sulu'ya yapılan ilk büyük İspanyol saldırısı 1578'te başladı ve Mindanao Adası'na 1596'da yapılan sefer gibi başarısız oldu. Neyse ki, Filipinler İspanyollar için dindaşlara destek sağlayabilecek uzak merkezlerin olduğu İslam dünyasının bir ucundaydı,[55] ancak bu merkezler de, örneğin Açe, İberya kuvvetinin

54) P. Bakewell, *A History of Latin America* (Oxford. 1997), s. 98; C. Hudson ve diğerleri, "The Tristan de Luna Expedition, 1559-1561", J. T. Milanich ve S. Milbrath (yay. haz.), *First Encounters: Spanish Explorations in the Caribbean and the United States, 1492-1570* (Gainesville, Florida, 1989), s. 119-34.

55) J. L. Phelan, *The Hispanization of the Philip-pines: Spanish aims and Filipino responses, 1565-1700* (Madison, Wis., 1967).

yerel merkezleri, özellikle de Malakka ile çatışmaya girdiler. İspanyollar, Filipinleri daha ileri yayılma için bir başlangıç noktası olarak gördüler. 1589'da II. Felipe, valisine Formoza Adası'nı (Tayvan) işgal etmesini emretti ve 1598'de iki İspanyol savaş gemisi Keelung Limanı'nı kuşatmak için gönderildi, fakat bu gemiler hava koşulları nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı.

İberyalı azimli maceracılar için varolan fırsatlar Yeni Dünya'da yapılan ilk fetih dalgasının ardından Asya'da daha büyüdü, çünkü kraliyet kuvveti ve bağımsızlık iddiaları Yeni Dünya'da hızla arttı. Portekizli bir tüccar olan Diego Veloso'nun liderliğinde İspanyolların desteklediği maceracılar, 1590'larda Kamboçya'yı almaya çalıştı ve 1597'de onların çıkardığı bir aday kral ilan edildi. Sayıca çok üstün olan İspanyollar bir direniş esnasında öldürülünce bu gayretler 1599'da sonlandı, ama aynı yıl Portekizli bir maceracı olan Felipe de Brito, bölgeye saldıran Arakan hükümdarı tarafından Pegu'daki Syriam Limanı'nda görevlendirildi. Brito, 1570'lerden itibaren Arakan hükümdarı Minyazagyi'ye hizmet etti. Portekiz hükümdarı de Brito'ya Syriam kaptanlığını vererek kendisini tanıdı ve de Brito, Bengal Körfezi'nin doğusu ve Aşağı Burma arasındaki ticarette etkili olmaya çalıştı.

Ruslar, Kazan ve Astrahan

Muskovi gücünün doğu ve güney doğuya yayılması potansiyel düşmanlar arasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle çok kolay hale geldi. III. İvan (1462-1505), Muskoviler ve Tatarlar arasında uzun zamandır süregelen mücadelede üstünlüğü ele geçirdi. 1467-9 arasında Kazan'a bir dizi saldırı düzenledi ve daha sonra Hanlıktaki hanedanlık çekişmesinden avantaj sağladı, böylece 1487'de İvan'ın kuvvetleri uyumlu ve iddialı bir Han çıkardılar.

III. Vassily (1505-33) başlangıçta Kazan ile iyi ilişkiler içinde bulundu, fakat Kırım Tatarları, 1521'de Kazan'ın Muskovi yanlısı hükümdarını tahtından eden bir Tatar birliği kurup Kırım Hanı'nın kardeşi Sahib'i başa geçirdiler. Aynı yıl, Kırım ve Kazan Tatarları, güneyden ve doğudan Moskova'ya doğru ilerledi ve şehir ancak Astrahan Tatarlarının Kırım'a düzenlediği bir saldırı ile kurtarılabildi. 1524'te Kazan Hanı, Kanuni Sultan Süleyman'ın sultanlığını tanıdı, fakat 1532'de Vassily, başka bir Muskovi yanlısı Han, Djan Ali'yi atamayı başardı. Ancak, bu Han, 1535'te

öldürüldü ve yerine Sahib'in yeğeni Safa-Giray getirildi. Tatar süvarilerinin sık sık düzenlediği saldırılar nedeniyle Muskovi ve Kazan arasındaki ilişkiler gerildi. Çağdaş Rus kaynakları Kazan Hanlığı'nda en az 60.000 Rus tutsağın bulunduğundan bahsetmektedir.

1545'te IV. İvan (Korkunç) (1533-84), Tatarlar arasındaki uyuşmazlıklardan çıkar sağlayarak üstünlüğü ele geçirdi. 1547-8 ve 1549-50 yıllarında kışın Kazan'a iki kez saldırı başlattı, ancak Rus ordusunun bölgede takviye edilmiş bir üssü olmaması nedeniyle, sağanak yağmur yüzünden topları geride bırakıp Kazan kalesini kuşatmada işe yaramayan özel bir süvari birliği ile yaptığı saldırılarını sonlandırmak zorunda kaldığı için, bu saldırılar başarısız oldu.

Fakat üçüncü bir sefer için üs sağlamlaştırıldı. 1551'in kış ve baharında, Ruslar kale kulelerini ve duvar bölümlerini Ugliç yakınlarında önceden imal edip bunları top ve birliklerle birlikte mavnalar üzerinde Volga'nın aşağısına, (Kazan'dan 25 kilometre uzaklıkta bulunan) Sviiaga Nehri ile birleştiği noktaya taşıdılar; burada da sadece 28 günde Rus kalesi Sviiazhsk dikildi. Sviiazhsk sadece Kazan'a karşı yapılan harekâtlarda bir üs görevi görmeyip aynı zamanda Volga'nın yukarısındaki şehirleri Kırım Tatarlarının saldırılarından korudu. O yaz, kuşatma silahları ve erzakı Oka ve Volga'dan aşağıya doğru Sviiazhsk'a nakledildi ve Kırım'ın muhtemelen Türkiye'den aldığı top desteği ile yaptığı güney Muskovi işgali Haziran ortasında Tula yakınlarında bozguna uğratıldıktan sonra Rus ordusu Kazan'a doğru ilerleyip 20 Ağustos'ta buraya vardı. İstihkâm eri ve taşımacı olarak zorla toplanan köylüler dâhil Rus ordusu, söylenenlere göre, 150.000 kişilik bir güçtü. Ayrıca 150 kuşatma topu vardı.

Kazan, Kazanka ve Bulak nehirlerine bakan yüksek bir kayalığın üzerinde bulunuyordu. Kille ve ara ara da taşla kaplanmış meşe kütüklerinden yapılmış ikili duvarları ve çevrelerinde derin çukurlar açılmış 14 tane taş kulesi vardı. Garnizonda 30.000 asker ve 70 top bulunuyor, şehrin dışındaki 20.000'den fazla süvariyle destekleniyordu.

Ruslar, topların ateş açtığı kuşatma hatları oluşturdular ve tekerlekler üzerinde hareket eden ve top taşıyan tahtadan yapılma kuşatma kulesi de kullandılar. Kazan'ın destek süvari birliği 30 Ağustos'ta gönderilip şehri çevreleyen hendek çalı demetleri ile dolduruldu, istihkâm erleri duvarların altından tüneller açtı. 2 Ekim'de mayınlar patlatılarak iki geçidin duvarları yıkıldı, bunun üzerine de yedi kola ayrılan Rus ordusu şehrin yedi kapısının hepsine aynı anda saldırdı. Kısa bir zaman sonra

içeri girdi ve Kazan 25 gün süren kuşatmanın ardından düştü. Ruslar ilk kez bu harekâtta büyük çapta top ve mayın kullandı.

Ruslar, daha gelişmiş silahlar, özellikle de toplar sayesinde zafer kazandı ve bu savaş İvan'ın yeni piyade ve topçu birliklerinin etkinliğini ortaya koydu. Fakat diğer önemli etkenler de vardı. Demografik üstünlük Rusya'dan yanaydı ve liderlik ahengi ile kalitesinde aşikâr bir farklılık vardı. IV. İvan'ın azınlığı döneminde Rus hükümeti zayıf ve parçalanmış olmasına rağmen, 1546 ile 1552 arasında tahtın altı kez el değiştirdiği Kazan'daki durumdan pek de farklı değildi. Bu da Ruslara müdahale edebilmeleri için sayısız fırsat sağladı.

Kazan düşünce, 1553, 1554 ve 1556'da pek çok ciddi direniş baş gösterdi ve direnişler acımazsıca bastırıldı: şehirler yıkıldı, insanlar katledildi, kadın ve çocuklar tutsak edildi, taşra harabeye döndürüldü. Örgütlü direniş ancak 1556'da son buldu.[56]

Step halkları arasındaki uzlaşmazlıklar da Rusların işine yaradı. Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Nogayların desteğinden oldukça yarar sağladılar. 1520'lerin sonlarında Nogay at ticaretinin merkezi Constantinopolis'ten Moskova'ya kayıp politik ilişkilerin güçlenmesini sağladı. Bunun karşılığında, Ruslar biraz ateşli silah dahil mal tedarik etti. Nogay ittifakı birkaç nedenle önemlidir. Nogaylar, Rusların 1556'da Astrahan'ı ve 1582'de Sibir Hanlığı'nı almalarını mümkün kıldılar. At tedarik etmeleri Rusların Kuzey Rusya'yı çevreleyen ormanların dışında hareket etmelerini sağladı. Buna ilaveten, Kazan'ın düşmesinin ardından Ruslar, Tatar direnişini bastırmaları konusunda Hanlığın daha önceki uyruklarının çoğundan gördüğü destek ile yardım aldılar.

Kazan'ın fethi Rusların Kafkasya ve Ural Dağları üzerinden Batı Sibirya'ya kadar genişleme yollarını açtı. Güneydoğu hududunda Tatarların askeri baskısı biraz azaltıldı ve Muskovi, Kafkasya ve Orta Asya ticaret yollarına daha fazla erişim kazanıldı. Rusların Güney Volga'yı istila etmesi, aynı dönemde Safevilerin Kafkasya'da kendilerine meydan okurken Osmanlıların Sünni dindaşları ve Semerkant'taki ticaret ortakları ile bağlarının kopmasına yol açtı. Rusya ve Osmanlı arasındaki rekabet yoğunlaştı ve Avrasya jeo-politikasında başlıca unsur oldu. Fakat Rusların yerel parçalanmalardan fayda sağlama politikası, 1580'ler ve 1590'larda Osmanlı karşıtı koalisyonlar kurma çabalarının sonuçsuz

56) J. Pelenki, *Russia and Kazan: Conquest and Imperial Ideology, 1438-1560s* (The Hague, 1974), s. 48-9.

kaldığı ve 1594 ile 1605'te Rus seferlerinin tamamen yollandığı Kuzey Kafkasya'da pek başarılı olmadı. Türkiye veya Rusya değil, İran bölgedeki hâkim güç haline geldi.[57]

Benzer biçimde, en önemlisi de Rus hudutlarında merkez kançılaryaları ve askeri valilerin ortaya çıkmasıyla 1550'lerde Rus askeri imkân ve kabiliyeti gelişme göstermiş olmasına rağmen, 1558-83 arasında İsveç ve Polonya'ya karşı verilen Livonya Savaşı'nda yenilgiye uğradılar. Ruslar, İsveçlileri dışarı sürme ve 1575-7 arasında Reval'den Riga'ya kadar Baltık Denizi kıyılarını istila etme konusunda oldukça başarı gösterdiler. Fakat o dönemde IV. İvan, belki de hükümdarlığının sallantıda olduğunu düşündüğü Polonya kralı Stefan Batory'e kendi lehine olan ateşkes şartlarını kabul ettirebileceğini düşünerek, Güney Livonya'nın giriş kapısı olan Riga'yı işgal etmeme hatasına düştü. Sonuç olarak, Çar Livonya'yı terk eder etmez Riga'dan gelen kuvvetler kaleleri tekrar ele geçirmeye başladı ve bir zamanlar tahtını sağlama aldığı Batory, Litvanya ile birliğini daha önce Polonya kralları için mümkün olmayan daha büyük bir gücü harekete geçirmek için kullanabildi. Batory, 1579'da Polotsk'un büyük kısmını geri alabildi, çünkü kuvvetleri (41.000 ve beraberinde 10.000 İsveçli) sayıca Ruslardan üstündü; Muskovi ordusunun bir kısmı Kırım Tatarlarına karşı koymaları için güney hududuna yönlendirildiği için, Ruslar kuzeybatı hududunda 35.000 kişiydi. Fakat, Polonyalılar 1581-2'de Pskov'u kuşattıklarında pek başarılı olamadılar. Sayıca çok üstün olan Rus savunmacılar dayanıp Polonya ordusunu yordu ve böylece Polonyalıların daha ileri gitmesini engellediler. Bu duruma katkıda bulunan diğer etken, İsveçlilerin Polonyalılarla daha yakın askeri işbirliğini reddetmeleriydi. Bu nedenle, Avrupa yayılmacılığında olduğu gibi, askeri kaynaklar başarıyı garanti etmezken, politik ortam, ittifak politikası ve stratejisini belirlemede veya etkilemede önemli bir rol oynamıştır.

57) H. İnalcık, "The Origin of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal (1569)", *Annales de l'Universite d Ankara*, (1947), s. 47-110; C. Lemercier- Quelquejay, "Cooperation of the elites of Kabarda and Daghestan in the sixteenth century", M. B. Broxup (yay. haz.), *The North Caucasus Barrier. The Russian Advance towards the Muslim World* (Londra, 1992), s. 22-3, 39-40.

Fetihlerin Politik Yönü

Dönemin askeri tarihiyle ilgili bu kadar şeyin yanı sıra şunu da anlamak gerekir; fethi kolaylaştıran politik ortam –ki bu IV. İvan'a Kazan karşısında çok fazla fayda sağlarken nihayetinde Livonya'da aynı etkiyi göstermedi– sadece Avrupa yayılmacılığına özgü değildi ve bu konu daha geniş bir açıdan bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle, Adal'dan Ahmad ibn İbrihim al-Ghazi, 1527-40 arasında Etiyopya'nın büyük kısmını fethetmesini, Etiyopya'nın Hıristiyan derebeyleri arasında yarım asır süren sürtüşmeye ve devletin doğasına borçludur. Etiyopya sayısız dilin konuşulduğu, sayısız etnik köken ve dinden gelen ve normal koşullarda kültürel asimilasyon veya politik uyum sayesinde elde edilen ahenkten yoksun topluluklardan oluşan çok heterojen bir rejimdi. Bunun yerine, ancak modern bir maddeleştirme yapmak için 'merkez hükümetin' askeri üstünlüğü[58] ortadaysa birlik sağlanabiliyordu.

Bu durum sadece Etiyopya için değil, aslında daha çok Aztek Meksika ve Moğol İmparatorluğu,[59] Güney Hindistan'daki Vicayanagar[60] ve Doğu Antilerde bulunan Sumatra'da Açe, Selebes Denizi'nde Gowa ve Cava'daki Mataram gibi dönem devletleri için geçerliydi. Delhi'deki Lodi Sultanlığı 1518'den itibaren iç savaş nedeniyle zayıflamış ve bu da Moğol işgalini kolaylaştırmıştı. Bu devletlerin hükümet ve politika şekilleri böyle hızla devrilmelerini açıklama konusunda faydalı olur. Bunu yapmak için askeri teknoloji açısından bakmak gerekli değildir ve aslında böyle hızlı yenilgileri sadece Avrupalı güçlerin başarıları açısından görmek yanlış olur. Fakat Girnata'nın düşüşüyle ilgili ve iç çatışmaların rolünü ele alan yeni bir anlatımda bu yenilgilerin İspanya'nın büyük oranda Alman askerlerinin olduğu topçu birliklerini kullanmasından daha önemli olmadığı ileri sürülmüştür. Yine bu anlatımda Moroların sergilediği direnişin İspanyolları, taktiklerini uyarlamak ve düzeltmek zorunda bırakarak 1500'lerde İtalya'da Fransızlarla düştükleri çatışmada kendilerine faydası olacak elzem bir eğitim almalarını sağlamıştır.[61]

58) T. Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527* (Oxford, 1972), s. 297-8.

59) M. Alam, *The Crisis of Empire in Mughal North India. Awadh and the Punjab 1707-1748* (Delhi, 1986), s. 5-6, 15, 50.

60) Stein, *Vijayanagara*, s. 71, 110.

61) W. F. Cook, "The Cannon Conquest of Nasrid Spain and the End of the Reconquista", *Journal of Military History*, 57 (1993), s. 69-70; A. D. McJoynt (yay. haz.), *The Art of War in Spain: The Conquest of Granada* (Mechanicsburg, Penn., 1995).

Kuzey Afrika'daki Hıristiyan-Müslüman Çatışması

Avrupalılar, Kuzey Afrika'da ciddi güçlüklerle karşılaştılar ve bu durum Afrika kıyılarının önemli bir kısmında Türklere karşı verilen ve 1520'lerden itibaren Müslümanların inisiyatifi ele geçirdiği büyük mücadelenin bir yönü haline geldi.[62] 1492 yılında, *Reconquista*, yani Hıristiyanlarm yüzyıllar süren İberya (İspanya ve Portekiz) işgali İspanya'nın en mağribi eyaleti Granada'nın ele geçirilmesiyle doruğa ulaştı. Bu başarı geniş askeri kaynakları ile İspanyolların top kullanımı sayesinde kazanıldı. Düşmanlarının silahları sayıca daha azdı ve İspanyollar yalnızca daha fazla ve daha iyi donatılmış toplarla değil, aynı zamanda ateş gücünü 'harekât merkezine' kaydırarak ve saldırgan topçu taktikleri kullanarak üstünlük sağladılar. 1487'de Malaga, ardından da 1489 yılında Baza, Almería ve Guadix düştü.[63]

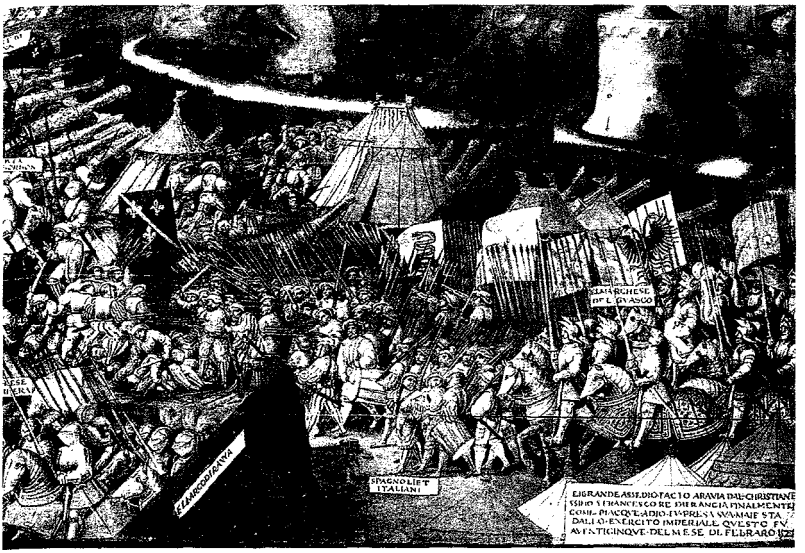
Reconquista İberya toplumunun askerileşmesine neden oldu ve daha sonra İspanyolların ve Portekizlilerin Kuzey Afrika'da toprak kazanma, özellikle de bölgesel ticaretin kontrol edilebileceği limanları ele geçirme istekleriyle askerileşme gelişti; zaten 1415'te Septe, Portekizliler tarafından alınmıştı. İspanya'nın toprak edinme isteği dini nedenlerle daha da arttı: Granada'nın fethi İspanya'daki Müslümanların sadakati ve yabancıların onlar adına yapabileceği müdahale konusunda endişeler uyandırdı. Ve gerçekten de 1487'de Granada destek bakımından hem Osmanlılara hem de Memlûklara cazip geldi. Akdeniz harekât ve müdahale için bir engel olmadı; bunun yerine harekât ve müdahaleyi tetikledi ve kolaylaştırdı. Bu mesele 1502 ve 1525'te vaftiz ve Müslümanların sürgüne gönderilmesi kararlarına yol açtı, ama İspanya, sadakatleri şüpheli önemli bir azınlık olan ve din değiştiren *moriscolar* ile kaldı.[64]

Portekizlilerin de Fas'a yayılmak gibi bir tutkuları bulunmaktaydı ve kıyı boyunca bir üs ağı kurmuşlardı. Akrabalık, fırsatlar ve duydukları ilgi Portekizlilerin Fas'taki taahhütlerini diğer yerlerde olduğundan daha güçlü kıldı. 1502'de Vasco da Gama'nın Hindistan'a yaptığı ikinci seferde 20 gemi vardı ve bu filo o zamana dek Avrupa'dan bu kadar uzağa açılan herhangi bir filodan daha büyük, ama yine de 20 gemilik bir fi-

62) Hess, *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier* (Chicago, 1978).

63) Cook, "Cannon Conquest", s. 43-70, özellikle s. 50-1, 70.

64) J. F. Powers, *A Society Organized for War* (Berkeley, 1988); Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth- Century Spain", *American Historical Review*, 74 (1968), s. 1-25.

Resim 13: Pavia Savaşı, 25 Şubat 1525. Ressamı bilinmiyor. Pek çok savaş gibi bu da bir kuşatmayı sonlandırma çabaları nedeniyle patlak verdi. Lombardia'da gerçekleşen Pavia Savaşı Fransa kralı I. François tarafından açıldı. Habsburg imparatoru V. Charles komutasındaki bir İspanyol kurtarma ordusu, karanlık basınca Fransız hatlarına saldırdı ve Fransız karşı saldırılarını beklemek için Fransız muhaberatı karşısında konuşlandı ve kanatlarda arkebüzlü ve kargılı erler, ortada ise süvariler şeklinde savunma pozisyonu aldılar. Fransız süvarileri İspanyol süvarilerini yenilgiye uğrattı, ama İspanyol kargılı askerleri tarafından zapt edildi ve arkebüzler ile paramparça edildiler. Daha sonra, Fransa hizmetindeki İsviçreli kargılı askerler, arkebüz ateşi ile geri püskürtüldüler. Günün sonunda François esir düştü. Pavia Savaşı'nın sonucunu belirleyen, savaş alanı istihkâmlarından ziyade açık alanda çarpışan kargılı ve arkebüzlü erlerin bileşimiydi.

loydu. Hindistan Portekiz'in genel valisi Alfonso de Albuquerque (1509-15), 3000 Portekizliden oluşan büyük bir donanma istemiş ancak bunların hiçbiri on altıncı yüzyıl boyunca Hint Okyanusu'na gönderilmemişti. 1513'te 1000 Portekizli ve 700 Malabar okçusuyla birlikte Aden'e saldırdı. Oysa rakamların abartılmış olma ihtimaline rağmen, söylenenlere göre, Portekizliler Fas kıyılarındaki Arzila'yı 1471'de ele geçirmek için 400 gemi ve 30.000 asker kullanmışken, 1515 yılında Fas'ta yenilen kuvvet Albuquerque'nin emrindeki kuvvetten daha büyüktü. Benzer biçimde, II. Felipe, 1583'te Asor Adaları'ndaki Terceira'yı almak için 98 gemi ve 15.000 asker gönderdi, ki bu Filipinlere gönderilenden çok daha büyük bir kuvvettir. Doğu Antilerle Portekiz-İspanya tarafından gönderilen

en büyük filo, 1606'da 43 savaş gemisi ile Malakka'ya doğru yola çıkan filoydu.

Portekiz'in Fas kıyılarındaki toprakları ele geçirmesinde toplar önemli bir rol oynadı.[65] Portekizliler, 1458'de Alcacer'i, (1437, 1463 ve 1464 yıllarında Tangier'i alma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından) 1471'de Larache ve Tangier'i, 1505'te Agadir'i, 1508'de Safi'yi, 1513'te Azamor'u ve 1514'te Mazagão'yu almış, böylece Fas'ın Atlantik kıyılarındaki şehirlerinin çoğuna hâkim oldu. Bu nedenle de bölgedeki ticarete el koymaya çalıştılar.

Uzun süren Granada Savaşı askeri çarklarını bilediği ve düşmanları hem zayıf hem de bölünmüş olduğu için İspanyollar, Kuzey Afrika'da başlangıçta çok başarılı oldular. Melilla 1497'de, Portekizlilerin 1501'de başarısızlığa uğradıkları Mersü'l Kebir 1505'de, Oran 1509'da ve Bougie, Tripoli ile Cezayir'e hâkim Peñón d'Argel Kalesi 1510'da alındı.

Ancak, İspanya'nın, Aşağı Ülkeler'in, Habsburg'a miras kalan toprakların (Avusturya, Bohemya, Silezya) ve Güney İtalya'nın hükümdarı olan Habsburg Kutsal Roma imparatoru V. Charles, Fransa kralı I. Francis ile –özellikle Lombardiya'da (Milano'ya ait) savaşa daha fazla kaynak ayırdıkça– bu durum 1520'lerde kötüleşti. Bu da Müslümanların Kuzey Afrika'da inisiyatifi ele geçirmesini sağladı. Bu süreç, özellikle Kemal Reis ve daha sonra Oruç ve kardeşi Barbaros Hayrettin gibi korsanlarla başladı, ancak 1517'de Mısır'ın alınmasının ve 1523-4'te buradaki Memlûk isyanının bastırılmasının ardından Kanuni Sultan Süleyman, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz ile daha fazla ilgilenmeye başladı. 1516'da Cezayir hükümdarları, Barbaros'tan Peñón'u tekrar almasını istedi. Barbaros, 1529'da bunu yaptığında, Cezayir ve arka bölgelerine hâkim olup Müslüman hükümdarları, özellikle de Tilimsen Sultanı Zayanid'i, yerlerinden etti. Oruç, 1517'de Tilimsen'i aldı, ama 1518'de İspanyollar tarafından öldürüldü. Türkler ve Hıristiyan güçler arasındaki çatışmalara yapılacak bir vurgu, Türklerin dindaşları ile düştükleri çatışmalara yeterli özeni gösterdikleri yanılgısına düşmeye neden olabilir.

İspanyollar, Bougie'yi yine 1529'da kaybetti. Osmanlı donanmasından Barbaros Hayrettin Paşa, Süleyman tarafından görevlendirildi ve 1534'te İspanyolları 1532'de aldıkları Mora'daki Koron'dan sürdü, Güney İtalya kıyılarına saldırdı ve Tunus şehrinin Mağribi, İspanya yanlısı

65) J. Vogt, "Saint Barbara's Legions: Por-tuguese Artillery in the Struggle for Morocco", *Military Affairs*, 41 (Aralık 1977), s. 176-82.

amiri Mulay Hasan'ı da sürgüne gönderdi. İspanya ve İtalya arasındaki deniz ilişkisi ile Habsburg gücünün temel eksenleri tehdit edildi.

Buna ilaveten, Avrupa ve Osmanlı arasındaki hudutların daralması, yalnızca, Osmanlılar doğudan batıya giderken, batıdan doğuya kayan İspanyolların Akdeniz'e ilgi göstermesi değil, aynı zamanda dini gerilimlerin artışı ile ilişkiliydi. 1480-1'de Türklerin İtalya'daki Otranto'yu ele geçirmesi ve beraberindeki zulüm Avrupa'yı doğudan gelen tehdide karşı harekete geçirip 1430'lardan beri Bizans sığınmacılarının istediği bir şeyi gerçekleştirdi. 1499'daki Venedik-Türk savaşı sırasında Türk akınları Kuzeydoğu İtalya'daki Friuli sınırlarına kadar ulaştığında, Türklerin Hıristiyan köylüleri yakalamak için mastı kullandıkları dedikodusu yayıldı. Fransa kralı VIII. Charles'ın Napoli'yi almak için 1494-5'te İtalya'yı işgal etmesinin sözde amacı daha büyük bir haçlı seferiydi. Seferler 1500, 1517 ve 1530'da ilan edildi. Batı Avrupa'daki çeşitli Kutsal Birlikler nihai amaçlarının Türklere saldırmak olduğunu düşündü ve bu amaçla 1538 ile 1571 yıllarında bir araya gelip harekete geçtiler.

Barbaros'un 1534'de Tunus şehrini ele geçirmesine bir tepki olarak Avrupa'dan bir haçlı seferi başlatıldı ve V. Charles'ın bizzat kendisi La Goletta ve Tunus şehrini 1535'te fethetti. İspanya yanlısı bir Müslüman amir de Tunus şehrine atandı. Charles, 1541'de Cortés'le birlikte, önemli bir lojistik başarı olan büyük bir amfibi sefere, bu defa önde gelen korsan merkezi Cezayir üzerine düzenlenen bir haçlı seferine liderlik etti, ancak donanması bir sonbahar fırtınasında büyük hasar aldı ve bunun ardından dikkatini Fransa'ya ve artan Alman Protestancılığı meselesine yöneltti.

1551 yılında Barbaros'un halefi Turgut Reis, Trablus'u St. John şövalyelerinin elinden alıp Sultan'ın hâkimiyetindeki bir korsan üssü haline getirdi. Charles'ın oğlu İspanya kralı II. Felipe Trablus'u tekrar almak için bir İspanyol kuvvetini görevlendirdi, ancak 1560'da bu kuvvet 10.000 asker kaybederek Tunus şehri ve Trablus arasında yer alan Djerba'da yenilgiye uğradı. Türkler 1565'te Malta'ya saldırdıklarında zapt edildi ve donanmaları İspanya, Venedik ve Papa'nın ortak donanması tarafından 1571'de İnebahtı'da mağlup edildi. Fakat 1570-1'de Kıbrıs'ı, 1574'te Tunus şehrini ve Bizerta'yı[66] aldılar ve 1578'e gelindiğinde Oran'ın doğu

66) S. Soucek, "The rise of the Barbarossas in North Africa", *Archivium Ottomanicum*, 3 (1971), s. 238-50; Hess, "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History", *Past and Present*, sayı 57 (1972), s. 53-73. Daha genel bir görüş açısı için bkz. J. R. Hale, "Men and Weapons: the Fighting Potential of Sixteenth-Century Venetian Galleys", B. Bond ve I. Roy (yay. haz.), *War and Society* (Londra, 1975), s. 1-23.

tarafında İspanyollara ait toprak kalmadı. Venedik 1573'te Türklerle çoktan bir barış antlaşması yapmış, İspanya da 1578'de bir ateşkes imzalamıştı.

1570'lerin başındaki etkili harekâtların ardından, kısmen hem İspanya hem de Osmanlıların karşılıklı taahhütlerini (sırasıyla Hollanda Ayaklanması ve İran ile yapılan savaş) yansıtan uzun bir stratejik durağanlık dönemi geldi, ancak bu aynı zamanda, askeri imkân ve kabiliyet konusundaki boşluğun yarattığı bir sonuçtu. Her iki taraf da toplu kadırgalardan oluşan etkin filolara sahipti, öte yandan bunların menzili hâkim rüzgâr yönleri ve üslerin varlığından etkilendi.[67] Mesafelerin Osmanlı harekât etkinliğinde yarattığı tahdidi gözler önüne seren ve Astrahan'a karşı yapılan başarısız 1569 seferinin gerçekleştirildiği Güney Rusya'dan farklı olarak, Osmanlılar 1560'lar ve 1570'lerde Akdeniz'deki olası büyük çaplı saldırı menzillerini aşamadı. Korfu, Güney İtalya ve Malta hâlâ muhtemel hedeflerdi.

Ancak, Türkler Hıristiyan istihkâmındaki gelişmelerden ve bu amaç için ağır masraflar yapılmasından etkilendiler. Modon ve Rodos gibi Hıristiyan kayıpları, Venediklilerin imparatorluklarında oldukça hızlı kullandıkları açılı kale burcu mimarisinin kullanıma konmasından önce gerçekleşti. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, Girit'teki Kandiye'de (Iráklion) bir kale ve 1573'ten sonra Réthimnon'da önemli bir hisar inşa edildi. Bu gibi hisarları ele geçirmek Türkler için zor oldu, öte yandan tamamen en modern tasarıma göre inşa edilen genişletilmiş *duvarlarla çevrelenen* ilk şehir olan Kıbrıs'taki Lefkoşe'yi 1570'de ancak zulüm ederek aldılar. Türkler, istihkâmı Avrupalılar kadar büyük oranda gözden geçirmediler, çünkü on altıncı yüzyılda saldırı altında olmadıkları için buna hemen hemen hiç ihtiyaç duymadılar.[68]

Fakat, bir sonraki yüzyılda, üzerlerindeki dış baskı arttıkça, Türkler birçoğu ancak uzun süren kuşatmalardan sonra düşen etkileyici istihkâmlar inşa ettiler: Belgrat, Buda ve Tuna Nehri üzerindeki Vidin, Tisza üzerindeki Temeşvar, Dinyester Irmağı üzerindeki Hotin ve Bender, Dinyeper Halici'ni kontrol eden Özi ve Kılburun ile Don Irmağı üzerindeki

67) Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 18; Hess, "Ottoman Seaborne Discoveries", s. 79. 1910.

68) W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century* (Londra, 1963); S. Pepper, "Fifteenth-Century Ottoman Military Architecture: A Reassessment". Yayımlanmamış bu çalışmasını bana ödünç verdiği için Prof. Pepper'a teşekkür ederim.

Azov. Türk mevkileri, teknik açıdan Vauban'ın XIV. Louis için inşa ettiği istihkâmlar kadar etkileyici olmasalar da aynı amaca hizmet etti: genel olarak, düşmanın eline geçmeden önce büyük oranda kuvveti masetti ve aynı zamanda Osmanlının elinde bulunan kaynakları yansıttı.

Fas'taki Yenilgi

On altıncı yüzyılda Avrupalıların yayılma esnasında yaşadıkları en önemli tek yenilgi 1578'te gerçekleşti. Portekiz'in genç hükümdarı Kral Sebastian, Fas'ı bağımlı bir devlet haline getirmek ve ayrıca gittikçe yayılan Osmanlı tehdidinden bağışık kılmak için, Portekiz'in Fas'ta uzun zamandır süregelen çıkarlarını cesurca genişletmeye çalıştı. Fakat, Fas'ın askeri imkân ve kabiliyeti yüzyıl önce Portekizliler "çok yönlü harekât, taktik uzmanlığı ve silah çeşitliliği, sayısı ve tekniği açısından önemli bir üstünlük" geliştirdikleri dönemde çok fazla ilerleme kaydetmişti.[69] O zamandan itibaren, Fez şehrinde yaşayan Vattasi hükümdar sülalesi daha gayretli düşmanlar olan Sadiler tarafından Fas'ın büyük kısmından sürüldü. 1536-49 arasındaki yıllar Fas için hayati öneme sahipti. Yerel hanedanlık daha çok toprak edinip, Avrupalı mühimmat kaynakları ile ilişkileri sağlamlaştırıp zaferler kazandıkça, ateşli silahlarla kuşatılmış kuvvetler ve top cephanelikleri önemli ölçüde büyüdü. Sultanlar, arkebüzleri ve sahra toplarını kuvvetlerine katmak ve muharebeleri için birleşik piyade ve süvari taktikleri geliştirmek üzere gayretle çalıştılar. Hafif süvari birlikleri Memlûklerin ve Batı Avrupa ordularının ağır birliklerinden çok daha esnektiler.

Sadiler, 1541'de Agadir'i aldı ve Portekizliler Safi (1542), Azamor (1542) ve Arzila'yı (1549) terk etmeye mecbur bırakıldılar. 1549'da Muhammad ash-Shaykh, Fas'a nesillerdir olmadığı kadar birlik ve beraberlik getirdi: o yıl Fez (Fas) şehrini Vattasi Hanedanlığı'ndan aldı. Santa Cruz'un Portekiz'den alınması Fas'ın saldırı harekâtlarında ilk topçu birliği zaferi oldu ve kara savaşındaki teknolojik açığın kapandığına işaret etti. Artık Fas ele geçirilmeye çalışılan bir toprak değil, Akdeniz'deki savaşta yer alan gizil bir düşmandı. Portekiz istihkâmı karşısındaki devinimsiz kuşatmalardan piyade-süvari birliklerinin İslamcı düşmanlara,

69) Cook, "Warfare and Firearms in Fifteenth Century Morocco, 1400-1492", *War and Society*, 11 (1993), s. 31.

özellikle de 1550'lerde ilerlemekte olan Osmanlılara karşı hızlı manevralarına dönüştükçe, Fas'ın askeri imkân ve kabiliyeti gelişti. Dışarıda kazanılan başarılar Fas'a içeride istikrar sağladı. Sebastian ise buna meydan okudu.

1578'de Sebastian, kötü bir şekilde hazırlanmış 18.000-20.000 askerlik bir orduyu Sultan Abdal Malik'in 70.000 kişilik ordusuna meydan okumak için Fas'ın iç bölgelerine gönderdi. Sebastian, amcası Abdal Malik tarafından azledilen bir önceki Sultan Muhammed el-Mütevekkil'e yardım ederek Fas'taki bölünmelerden fayda sağlamaya çalıştı. Bu şekilde kendine bağımlı bir hükümdar kazanacağını umdu. Ayrıca, Fas kuşatmasında Türklerden ve Habsburglulardan destek gören Abdal Malik'in de tahttan edilmesi gerektiğini hissetti.

Sebastian, piyadelerinin Fas süvarilerine başarıyla karşı koyacağına inanarak, 4 Ağustos'ta Kasrü'l Kebir'de (Alcazarquivir) savaş başlattı. Piyadelerini, yanda süvariler ve önde toplarla derin bir falanjın içine mevzilendirdi. Faslılar ise arkebüzlü atlılarla ardı ardına saldırılarla savaş açıp desteksiz Portekiz toplarını aştı. Ancak Portekiz piyadeleri iyi savaştı ve Fas piyadeleri üzerinde çok baskı yaptı. İkinci bir Fas süvari atağı her iki kanattaki Portekiz süvarilerini sıkıştırdı ama Faslılar yine güç kaybetti. Portekiz piyadelerinin yeni bir saldırısı sol kanatlarında bir açığa yol açtı ve Faslılar da bundan beceriyle faydalandı. Ardından Fas'ın arkebüzlü atlıları Portekiz arka sağ kanadının bütünlüğünü kırmada başarılı oldu ve Sebastian'ın ordusu dağıldı. Sebastian öldürüldü ve tüm ordusu ya katledildi ya da esir düştü. Becerikli, disiplinli Fas kuvveti, üstün liderlik ve disiplin ile daha esnek birlikler, taktikler ve muharebe sayesinde ezici bir zafer kazandı. Fas ordusu ilk dönem barut kuvveti olarak olgunlaştı ve at sırtındayken ateş etmek üzere eğitilen arkebüzlü erleri etkin biçimde kullandı.[70] Fas, 1844'e kadar Avrupa istilasına uğramadı.

Kasrü'l Kebir Muharebesi'ne savaş tarihinde genellikle önem verilemez. Batı'nın büyük yükseliş temasında kendine yer bulamaz gibi görünür. Hıristiyan dünyası ile İslam arasında on altıncı yüzyılda gerçekleşen askeri mücadelenin incelenmesi, Afrika Boynuzu ve Rusya'da gerçekleşenler dâhil diğer mücadelelere zarar vererek Osmanlı-Habsburg çatışması üzerinde yoğunlaşır. Buna ilaveten, askeri tarihçiler (veya aslında pek çok

70) E. W. Bovil, *The Battle of Alcazar* (Londra, 83, 1952); Cook, *The Hundred Years War for Morocco. Gunpowder and the Military Rev-olution in the Early Modern Muslim World* (Boulder, 1994).

diğer tarihçi) asla Fas'ı önemli bulmamışlardır. Kasrü'l Kebir ele alınırsa da, Sebastian'ın akılsızlığına bakılarak göz ardı edilir.

Bu yaklaşım yanıltıcıdır. Avrupa'nın askeri becerisi ve yayılması tartışmalarında, Kasrü'l Kebir birkaç nedenle önemlidir. Özellikle, Avrupa'nın Fas üzerindeki baskısını sona erdirerek Avrupa yayılmasında sınırlayıcı olması önemlidir. Daha genel olarak, Fas, Cezayir ve Tunus'un sözde Berberi Eyaletleri'ni alma konusunda sergilenen başarısızlık, Avrupa askeri sisteminin ülkelerin iç kısımlarında saldırı yapıldığında yetersiz kaldıklarını ve ayrıca hem kıyılardaki konumlara karşı düzenlenen amfibi harekâtlar hem de kazanılmış topraklarda güçlerini pekiştirmek ve toprakları ellerinde tutmak için gösterdikleri savunma çabaları konusundaki sınırlamalarını ortaya koyar.

Bu hususlar yalnızca on altıncı yüzyıldaki Kuzey Afrika ile ilişkili değildir ve aslında hem kronolojik hem de coğrafi açıdan çok daha geniş çaplı bir alanla ilgilidir. Kasrü'l Kebir, Avrupa askeri imkân ve kabiliyeti ile ateşli silahları yaygın ve etkin biçimde kullanan diğer devletlerin askeri becerisi arasındaki ilişki meselesine de dikkati çekmektedir. Portekizlilerin Hint Okyanusu'na girmesi, yalnızca Müslüman kuvvet karşısında kısmen jeopolitik bir üstünlük sağlanması şeklinde değil, aynı zamanda karşı konması güç bir askeri tehdit ve daha kolay kullanılabilir bir faaliyet sahası arayışı olarak yorumlanıp yorumlanmaması sorusunu da gündeme getirmektedir.

Portekiz İmparatorluğu

Son olarak, Kasrü'l Kebir Portekiz'in bağımsızlığını sona erdirdi. Sebastian'ın çocuğu yoktu. Halefi, Kardinal Henrique yaşlı, hasta ve çocuksuzdu ve 1580'de öldüğünde II. Felipe, hem geniş çapta rüşvet vererek hem de bölükleri kullanarak tahtta hak iddia etti. Cádiz'den gelen bir filodan destek gören Alba Dükü, Haziran sonunda saldırıya geçti. 18 Temmuz'da Sétubal, Ağustos sonlarında Lizbon ve 8 Eylül'de Coimbra düştü. Portekizliler Alcântara'da yenilgiye uğradı. Bu saldırı yüzyılın en hızlı ve kati saldırılarından biriydi. Koşulların farklı olmasına rağmen, Portekiz İmparatorluğu Aztek ve İnka imparatorluklarından çok daha çabuk düştü. Uzun Portekiz direnişi Asor Adaları ile sınırlı oldu ve burada Portekiz'in taht sahibi Don Antonio'yu destekleyen Fransız savaş gemilerini bozguna uğratan 1582 ve 1583 İspanyol seferleri ile nihayet son buldu.

Dünyanın önde gelen iki okyanus aşırı koloni imparatorluğundan biri olan Portekiz, rakip imparatorluk İspanya tarafından nispeten az mücadele verilerek ele geçirildi; bu da Portekiz ve İslam arasındaki mücadeleye bariz bir tezat oluşturmaktadır. Yine de, bu, on altıncı yüzyıl Avrupa rejimlerindeki hanedanlık konusunun önceliğini yansıtır: hanedanlığın yıkılması ve tükenmesi (Sebastian'ın ölümü ve tahtın vârisinin olmayışı) bağımsız Portekiz'in sonunu getirdi. Fakat 1603'te İskoçya ve İngiltere'de olduğu gibi, bağımsız kurumların ve ayrı uygulamalar ile ayrıcalıkların korunmasına gösterilen istek, hanedanlığın devredilme sürecini kolaylaştırdı. II. Felipe, Portekiz kralı I. Felipe oldu. Herhangi yeni bir eyalet kurulmadı.

Fakat Portekiz 1580'den 1640'a kadar İspanya kralları tarafından yönetildi. O zamana kadar ciddi problemlerle karşılaşmış olsalar da, bu durum Portekiz'in imparatorluk faaliyetlerini ve yayılmasını tehlikeye attı. Portekiz kaynakları, ilk olarak 1580'den sonra, kısmen İspanya'nın Avrupa'da ve diğer yerlerdeki çıkarlarını genişletmek için kullanıldı ve bu süreç 1588'de en canlı halini aldı. İngiltere karşısındaki İspanyol Armadası Lizbon'dan denize açıldı ve sonraki savaşların asıl ağırlığı Portekiz kalyonlarınca taşındı. 1583'de Asor Adaları'ndaki Terceira ele geçirilince, Angra'daki kale İspanya'nın transatlantik ticaretini korumak için güçlendirildi.

Portekiz kaynaklarının kullanımındaki bu sapma çok önemlidir, çünkü bundan önce Portekiz'in eline pek çok fırsat geçmiştir. Ne var ki, İtalyan Savaşları'na ve 1494-1559 yıllarında meydana gelen Franco ile Habsburg arasındaki üstünlük mücadelesine karışmadığı gibi, ne de, 1546-7 Habsburg-Alman Protestan çatışmasıyla başlayan ve 1560'larda II. Felipe Krallığı'na karşı başlatılan Hollanda ayaklanmasının yanı sıra Fransa Din Savaşları ve İskoçya, İngiltere ve İrlanda'daki günah çıkarmalarla ilgili iç çatışma ile daha da yaygınlaşan 'Din Savaşlarına' bulaşmıştır. Böylece, Portekiz, diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak, nüfus yoğunluğu az olsa da, askeri kaynaklarını ister Fas isterse daha öte yerler olsun Avrupa dışındaki topraklarda düzenlediği harekâtlara yönlendirdi, ancak Fas dışındaki bölgelere girmeye çalışması İspanya ile ilişkilerini gerdi. Örneğin, İspanya'nın müdahalede bulunabileceği endişesi Portekizlileri Maluku Adaları'nda, Ative'de (1564) ve Hitu'da (1568) kaleler inşa etmeye itti. Bu sayede Portekiz, Waterloo'dan sonra yüzyılın büyük kısmında İngiltere'nin konumunu belirleyen askeri bir başarı elde etti: İngiltere Avrupa'nın kıyısında ve kıtada yaşanan mücadelelerden nispeten uzakta yayılmacı bir güç oldu.

İkinci olarak, Portekiz, İspanya sisteminin bir parçası haline gelince, sistemin kendinden doğan saldırılarına maruz kaldı ve gerçekten de Portekiz İmparatorluğu'nun zenginliği ve aşikâr savunmasızlığı onu cazip bir kurban haline getirdi. 1580'den önce Portekiz'in küresel askeri-ekonomik örgütlenmesi pek çok güçlükle karşı karşıya kaldı. 1580'den sonra bu güçlükler daha çözülmez bir hâl aldı. 1580'den önce İngilizlerin Portekiz ticaretine yaptığı saldırılar küçük çaplıyken, bu tarihten sonra Portekiz'in sahip oldukları İspanya donanması ve kolonilerine karşı ardı ardına yapılan İngiliz saldırılarından doğrudan etkilendi. Hollandalılar da Portekizliler için ciddi bir tehdit oluşturdular. II. Felipe, 1594 yılında Hollanda'nın Lizbon ile ticaret yapmasını yasakladı ve Hollanda'nın baharat almak için Asyalı kaynaklara yönelmesine neden oldu.

İngiliz gemileri Hint Okyanusu'na ilk defa 1591 yılında vardı. Daha önce Portekiz'e hizmet eden James Lancaster'ın kaptanlığını yaptığı *Edward Bonaventure*, 1592 yılında üç Portekiz gemisini almıştı. Lancaster, saldırılara devam ederek 1595'te Brezilya'daki Portekiz üssü Pernambuco'yu alıp büyük bir ganimet ele geçirdi ve 1600'de kurulan İngiliz Doğu Hindistan şirketine ait ilk filoyu komuta etti. 1602'de Açe'ye vardığında, İngilizlerin Portekizliler karşısında müttefik olarak kabul edildiklerini gördü. Buna ilaveten, Portekizlilerin artık bu gibi saldırılara nasıl karşılık verileceğini belirlemek için gerekli olan diplomatik bağımsızlıkları kalmamıştı. Böylece, çelişkili olsa da, 1580-1640 arasındaki İspanyol-Portekiz birliği, Avrupa dışındaki topraklarda harekâtlar yapan Avrupalı güç sayısını azaltmış olmasına rağmen bu güçler arasındaki rekabeti artırdı veya en azından şiddetlendirdi.

Portekiz ve Aşağı Sahra Afrika'sı

Avrupalılar, Kuzey Afrika'da olduğu kadar Aşağı Sahra Afrika'sında da sorunlarla karşılaştılar. Daha önce Portekizliler, köleler için yapılan baskınların Senegal Nehri'nin güneyinde bulunan güçlü krallıklar tarafından büyük bir dirençle karşılandığını fark etmişlerdi. Bunun yerine de, bu bölgeye girmek[71] ve daha ileriye yayılma hareketini finanse etmek için ticareti kullandılar. 1482'de kurulan ticaret üssü São Jorge da Mi-

71) M. Newitt, "Prince Henry and the Origins of Portuguese Expansion", Newitt (yay. haz.), *The First Portuguese Colonial Empire* (Exeter, 1986), s. 29.

na'dan edinilen kâr, Diogo Cão ve Bartolomeu Diaz gibi daha sonra yapılan deniz seferleri için kullanıldı. Hepsi Portekiz'de hazırlanan taşlar, kalaslar ve kiremitlerle önceden inşa edilen Mina, lojistik bir başarıydı.

Genel olarak üsleri kurmak ve ele geçirmek, Portekizlilerin Doğu Afrika'daki Sofala (1505), Kilwa (1505) ve Mozambik (1507), Angola'daki Luanda (1576) ve Batı Afrika'daki Mina (1482), Axim (1495) ve Accra'da (1515)[72] yaptığı gibi mümkün olsa da, iç bölgelere doğru ilerlemek zordu. Bu da Angola'daki ve Zambezi Vadisi'ndeki Portekizliler için sorun teşkil etti. Monomotapa altınlarını ele geçirmek için 1571-3'te 700 alaybozan tüfekli asker ile Zambezi Vadisi'ne yapılan seferde askerlerin çoğu hastalık nedeniyle kaybedildi. Hiç altın madeni bulunamadı. Portekizliler, açıkça İspanyolların Yeni Dünya'da başardıklarından daha iyisini başarmaya çalıştılar. Ama bunun yerine Avrupa askeri sisteminin Aşağı Sahra Afrika'sındaki kara saldırılarının hepten yetersizliğini ortaya koydular. Biri 1569-75 arasında Mozambik, diğeri ise 1575-90 yıllarında Angola olmak üzere, Portekizlilerin Afrika'daki en büyük iki işgal girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Hastalıklar Afrika'daki Avrupalılar için olduğu kadar Yeni Dünya'daki rakipleri için de yıkıcıydı. 1575-90 arasında Angola'da çarpışan Portekiz askerlerinin yaklaşık yüzde 60'ı hastalıktan öldü. Geri kalanların çoğu ise ya öldürüldü ya da terk edildi. Ayrıca atlar da hayatta kalamadı. Genellikle, buradaki ortam Yeni Dünya'dakinden çok daha vahşiydi. Meksika ile Peru nüfusu kalabalık ve bir işgalci için bolca kaynak sağlayabilen iyi gelişmiş bir tarım sistemine sahipken, Afrika'nın ambarları, yağmalanacak yiyecekleri ve yolları yoktu. Ayrıca, Meksika ve Peru politik açıdan daha merkeziydi ve dolayısıyla hükümdar bir kez tutuklandığında toprağı ele geçirmek kolaylaşıyordu. Portekizliler, ayrıca, Afrikalıların Yeni Dünya'nın tahta ve obsidiyen taşından yapılma silahlarından kesinlikle daha üstün ve bazı açılardan kendi çelik silahları kadar iyi olan demir silahlarla kuşanmış olduklarını gördüler.

Ancak, Batı Avrupa kıyılarındaki Portekiz varlığı, altın ve diğer değerli varlıkların Sahra üzerinden Magrip'in (Kuzey Afrika) daha eski antrepolarından ziyade, Orta Batı Afrika'dan kıyı antrepolarına kaymasına neden oldu. Bu nedenle, Fas'ın ele geçirilmesi ticari açıdan on beşinci yüzyıldaki kadar önemli değildi. Buna ilaveten, Portekiz etkisi sadece bir çatışma meselesi değildir. 1483'te Portekizli denizci Diogo Cão, Kongo

72) A. W. Lawrence, *Trade Castles and Forts of West Africa* (Londra, 1963).

Krallığı'na ayak basan ilk Avrupalıydı. Barışçıl ilişkiler kuruldu ve 1491'de Kral João olarak vaftiz edildi. Birbiri içine geçmiş Hıristiyanlık ve yerel dini değerler hızla yayılıp Avrupa'nın Avrupa dışındaki dünyada yarattığı etki süreci için iyi bir model oluşturan bir bileşim oldu.

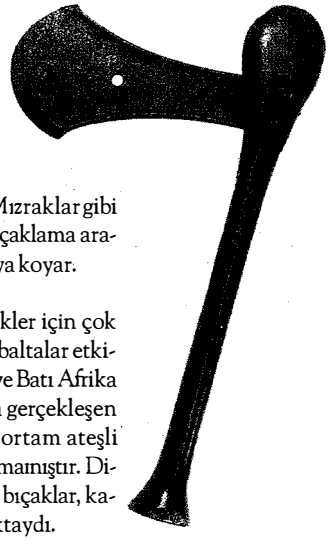
Ateş Gücünün Sınırları

On altıncı yüzyıldaki tüm savaşların neticesini elbette sadece ateş gücü belirlemedi. Safevilerin Alme-Qulaq'ta (1503) Akkoyunlu'yu yenebilmesinin bir nedeni, Akkoyunlu içindeki bölünmelerin bir araba konvoyunun arkasındaki top arabalarının koşum parçalarını çıkarma uğraşlarını engellemesiydi. 1573'te, Moğol hükümdarı Akbar'ın 3000 askeri, Guceratat'taki bir isyanı bastırmak için deve sırtında yola çıktı, 500 mili (800 km.) yalnızca 11 günde kat etti ve sonra bir süvari çarpışmasında 15.000 isyancıyı alt etti. Sekiz yıl sonra Akbar'ın devasa sahra ordusu hâlâ 28 top arabası, 50.000 kişilik süvari kuvveti ve 500 savaş filine sahipti. Moğolların Hindistan'daki savaş atı kaynaklarını elinde tutabilmesi on altıncı yüzyılda alt kıtadaki atlı okçulara hâkim olmasını sağladı ve bu okçuluk şekli o zamana kadar Hindistan savaşlarında çok daha önemli olan fillerin nispeten önem kaybetmesine neden oldu. Bu değişimde topçu birlikleri kadar atlı okçular da kayda değerdi ve Babür ateşli silahlardan çok bu gibi okçuları kullanarak zafer kazandı. Tukaroi Savaşı'nda (1575), Todar Mal yönetiminde Doğu Hindistan'daki Moğol ordusu, Bengal'in Afgan Sultanı Davud Kararani'yi, fillerle Moğol merkezine yapılan başarılı bir saldırının ardından toparlanıp, okçuluğun büyük rol oynadığı zorlu bir muharebe ile bozguna uğrattı.[73] İran hükümdarı I. Şah Abbas 1598'e Herat'a doğru ilerlerken, Özbeklerin biraz daha büyük bir kuvvetini, Şah'ın bizzat kendisi tarafından yönlendirilen atlı korumasının yaptığı saldırı ile sona eren Rabât-i Pariyân Savaşı'nda yendi.

Orta Asya kökenli atlı okçular, on ikinci ve on üçüncü yüzyılda İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı tehlikelere, Haçlı Seferlerine ve özellikle de Moğollara verilecek en uygun cevap oldu. On altıncı yüzyılın başlarında Türkler atlı okçuların artık eskidiğini göstermiş olsa da, Güney ve Orta Asya'da önemini korudu.

73) Woods, *The Aqquyunlu*, s. 175; S. Digby, *War Horse and Elephant in the Delhi Sultanate* (Oxford, 1971), s. 23-82; Phul, *Armies*, s. 64-6.

Resim 14: Fırlatma bıçağı, Sudan. Mızraklar gibi bu bıçaklar da silahları fırlatma ve bıçaklama arasında fark gözetme tehlikesini ortaya koyar.

Resim 15: Kongo baltası. Şok taktikler için çok önemli olan göğüs göğse savaşlarda baltalar etkili silahlardı. Bu gibi taktikler Kongo ve Batı Afrika Altın Sahili gibi ormanlık alanlarda gerçekleşen çoğu savaşın özelliğiydi. Böyle bir ortam ateşli silahların kullanılmasına imkân tanımamıştır. Diğer hücum silahları arasında kılıçlar, bıçaklar, kamalar, baltalar ve ciritler bulunmaktaydı.

Afrika'da ateşli silahlar en çok Akdeniz kıyılarından gelen 'yabancı' İslam etkisinin en çok hissedildiği Savana bölgesinde tesirli oldu, ama bu tesiri abartmamak gerekir. Faslılar 1591'de Timbuktu'yu istila etti, ancak güçlü Songay direnişi daha ileri gitmelerini engelledi. Ahmad İbn Fartuwa'nın çağdaş anlatımlarında, Bornu kralı İdris Aloma ve Kanem arasındaki savaşlarda silahların önemli bir rol oynadığına dair herhangi bir yorum bulunmamaktadır ve Fartuwa, Aloma'nın ordusundaki diğer birliklerin ve ateşli silahların olmadığı yöntemlerin üzerinde yoğunlaşır. Etiyopya'da ateşli silahların kullanımı var olan atım ve barut ile sınırlıydı. On yedinci yüzyılın başlarında, hiçbir sefere 500'den fazla alaybozan tüfekli asker katılmadı.[74]

Yerli Afrika savaş yöntemleri çok etkiliydi. Afrika'nın okçu ve kargılı asker taşıyabilen kısa kürekli kıyı gemileri, Batı Afrika kıyılarında Portekiz akıncılarına meydan okuyabildi. Daha büyük ve yanları yüksek Portekiz gemilerini geri püskürtmeleri zor olsa da, Portekiz toplarının vura-

74) H. J. Fisher, "The central Sahara and Sudan", R. Gray (yay. haz.), *The Cambridge History of Africa IV* (Cambridge, 1975), s. 71. Ayrıca bkz. G. White, "Firearms in Africa: An Introduction", ve H. J. Fisher ve V. Rowland, "Firearms in the Central Sudan", *Journal of African History*, 12 (1971), s. 173-84, 15-39; Pankhurst, *Ethiopia*, s. 16.

mayacağı kadar hızlı ve küçük hedeflerdi. Örneğin, 1535'te Portekizliler Batı Afrika açıklarındaki Bissagos Takımadaları'nı almaya çalışınca bir kez daha geri püskürtüldüler.

Portekiz topları karada, Afrika'nın toprak tabyaları üzerinde pek etkili değildi. Angola'da alaybozan tüfeklerinin yavaş atış oranı ve Afrika savaş tertibinin açıklığı ateşli silahların tesirini azalttı ve Portekizliler, ancak yerel birliklerden destek aldıklarında zafer kazanabildiler. Süvariler açısından ise Portekizliler küçük bir kuvvetten fazlasına sahip olmadıklarından, düşmanlarının açık düzen savaş biçimine karşı koyamadılar.[75] Benzer şekilde, kuzeydeki steplerin göçebe atlılarına karşı yapılan Çin saldırılarının başarılı olabilmesi için genellikle göçebe müttefiklere ve göçebe toplumun politik ve ekonomik dinamiklerini anlamaya karşı istekli olmak gerekti.[76] Batı Afrika'nın iç bölgeleri söz konusu olduğunda, Kuzey Afrika'da yetiştirilen daha iri at cinsleri, yeni binicilik teknikleri ve yeni süvari savaşı yöntemlerinin yayılışı ateşli silahların kullanımından daha önemli oldu, oysa bu süreç en azından on dördüncü yüzyılda başlamıştı.

Japonya

Asya'daki durum sadece barutlu silahlara yönelmiş olmanın ortaya koyduğu durumdan daha karmaşıktı. Ateşli silahlar Japonya'da da gerçekten önemliydi. On dördüncü yüzyıla kadar temel çatışma şekli, ana silahlar yay ve ok olmak üzere at üzerinde savaş olarak kalmış ve bu tarihten sonra yapılan savaşlarda piyade erleri daha çok yer almaya başlamıştı. Japonlar barut ile on üçüncü yüzyılın sonlarındaki Moğol istilaları döneminde tanıştı ve on beşinci yüzyılda Çin'den derme çatma silahlar aldı, ancak işlevsel olarak etkili ilk silahlar Portekizli tüccarlar tarafından 1543'te getirildi. Bu silahlar on yıl içinde büyük çapta kopyalandı, çünkü Japonya'nın metalürji endüstrisi büyük sayılarda alaybozan tüfeği üretebildi. Shinano Asahiyamajo Savaşı'ndan (1555) sonra ateşli silahlar

75) Thornton, "The Art of War in Angola, 1575-1680", *Comparative Studies in Society and History*, 30 (1988), s. 360-78.

76) A. Waldron, "Chinese Strategy from the Fourteenth to the Seventeenth Centuries", W. Murray, M. Knox ve A. Bernstein (yay. haz.), *The Making of Strategy. Rulers, States, and War* (Cambridge, 1994), s.109, 113.

savaşlarda elbette önemli rol oynadı ve Nagaşino Savaşı'nda (1575) Oda klanından gelen Nobunaga ordusundaki 3000 tüfekli asker yaylım ateşi ile Takeda süvarilerinin hücumlarını bastırıp savaşı kesin sonuca götüren bir zafer kazandılar. Bu sahne 1980 yılında Akira Kurosawa tarafından yapılan *Kagemusha* filminde canlandırıldı. Japon savaşlarının gidişatı ve birleşme süreci üzerinde yarattığı etki tartışmalı olsa da, böyle ateş taktikleri o dönemde ne Çin'de ne de Avrupa'da kullanılmaktaydı. Ateş gücü, Shizugatake Savaşı'nda (1583), Hideyoshi komutasındaki kuvvetlerin siperler arkasına konuşlandırıldığı Kyuşu Savaşı'nda (1587) olduğu gibi, Japonya'nın savunma taktiklerine yoğunlaşmasına yol açtı. Korelilerin çok az alaybozan tüfeği olduğundan, 1592'de Japonya'nın istilasına uğradıklarında zayıf kaldılar.

Japonlar 1551'de top ile tanıştı, oysa toplar ancak yüzyılın son çeyreğinde önem kazandı ve 1582'den başlayarak kuşatmalarda kullanıldı. Kore savaş gemilerinin ve istihkâmlarının 1590'larda uğraştırıcı olması

Resim 16: Sakai Daimyo askerinin zırhı, y. 1550. Japon vücut zırhları ile esneklik ve korunmanın birleştirilmesi amaçlandı, ama bu zırhlar ateşli silahların gelişiyle değişti.

Japonları karada ve denizde ağır silahlar geliştirmeye itti, oysa 1598'e gelindiğinde Koreliler özellikle denizde ağır silahlar konusunda liderliği ele geçirmiş gibiydi.[77]

Japonya'daki en büyük değişiklikler, on beşinci yüzyılın başlarından itibaren savaşların hızı arttıkça meydana geldi. Bu savaşlar daha büyük orduları, sayıca daha üstün piyadeleri, giderek gelişmiş taktikler ve komuta planlarını ve özellikle mızrak ve zırhlarda olmak üzere silahlarda değişimi içerdi. Portekizlilerin getirdiği en büyük değişiklik ateşli silahtı. Bu, önemli bir silah haline geldi ve zırh tasarımını büyük oranda etkilese de, savaşların yönetilme şeklinde Avrupa'da olduğu kadar bir devrim yaratmadı. Avrupalılar, Japon harplerinde Moğol istilaları kadar etkili olmadılar. Moğollar, samurayların karşısına daha gelişmiş taktikler ve hem kılıç, yay ve zırh gibi tanıdık silahların yeni biçimlerini hem de patlayan top mermileri gibi tamamen yabancı silahları kullanan bir düşman çıkardılar. İstilalar, Japonya'nın, ayakta savaşmaya daha uygun zırhlar, daha kısa kılıçlar, daha ağır bıçaklar kullanmasını ve örneğin daha koordine piyade hareketleri oluşturmalarında olduğu gibi, taktiklerinde de değişiklikler yapmasını tetiklemiş görünmektedir. Tüm bu değişiklikler on dördüncü yüzyıl boyunca görüldü, ancak bunların otonom iç gelişmelerden mi yoksa Moğol deneyiminden sonra teknik ve taktiklerin yayılması ve iyileşmesinden mi kaynaklandığını söylemek zordur.

Gibbon'a göre, on altıncı yüzyılın büyük kısmında Japon klanları arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi, daha iyi olmak için birbirleriyle rekabet edip ateşli silahları benimseme ve büyük istihkâmların inşa edilmesi sonucunda, askeri gelişmeye katkıda bulundu. 1590'larda Kore ile yapılan savaş taklit etme yoluyla da gelişmeyi sağladı. Fakat on yedinci yüzyıldaki Japonya uluslararası ilişkilerde benzer bir eylem biçimini başlatmayı seçmedi ve askeri imkân ve kabiliyeti ne karada ne de denizde gelişti. Halktan insanlara silah verilmesine karşı güçlü bir sosyo-kültürel muhalefet oluştu. Dışa kapalı samuray elit sınıfı dışındaki hiç kimseye kılıç da dâhil olmak üzere silahlanma izni verilmedi.

Doğu Asya'nın diğer yerlerinde ateşli silahlar daha önemsiz bir rol oynadı ve bu da ateşli silahlara gereğinden fazla yoğunlaşmanın tehlikeli olduğuna bir işarettir, çünkü böyle bir yoğunlaşma yalnızca askeri tekno-

77) D. M. Brown, "The Impact of Firearms on Japanese Warfare, 1543-98", *Far Eastern Quarterly*, 7 (1948), s. 236-53; J. L. Boots, "Korean weapons and armour", *Transaction of the Korean Branch of the Royal Asia: Society*, 23, sayı 2 (1934), s. 25.

loji etkenlerinin rolünü değil, aynı zamanda barutlu silahların özel rolünü abartmaya neden olacaktır.

Çin

Barutlu silahlar ilk kez barut üretmek için kullanılan doğru formülün dokuzuncu yüzyılda keşfedildiği ve metal namlulu etkin silahların on üçüncü yüzyılda üretildiği Çin'de geliştirildi.[78] Topların ve diğer ateşli silahların kullanımı Burma, Kamboçya, Siyam, Vietnam ve diğer yerlere on dördüncü yüzyılda Çin'den başlayarak yayıldı. Portekizliler 1511'de Malakka'yı aldıklarında pek çok top buldular, oysa İspanyollar 1579 yılında Brunei'de 170 top ele geçirmişlerdi. On altıncı yüzyılda Cava'da büyük toplarla da atış yapıldı.[79] Fakat Çin önemli gelişmelerden sorumlu olmasına rağmen, elde taşınır ateşli silahlar alanında liderliği kaybetti. Fitilli tüfek muhtemelen hem Sincan Uygur Müslümanları vasıtasıyla Türkler, hem de ya doğrudan ya da Japon korsanlar aracılığıyla maceraperest Portekizli tüccarlar tarafından Çin'e sokuldu. Buna ilaveten, Çinliler, çakmaklı tüfekler geliştiremediler.[80]

Moğollar, on altıncı yüzyılın ilk yarısında yaşadıkları iç çatışmaların ardından ayağa kalktığında Çin'e ağır baskı yaptılar. 1550'den 1566'ya kadar her yıl saldırılar düzenlediler ve 1552 yılında steplerde pusuya düşürdükleri bir Çin ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Sonuç olarak, yıllık askeri harcamaları hızla artan Çinliler, stratejik geçitler ve surlardaki garnizonlara bel bağlayarak ve Moğollara ayak uydurmak için başarılı adımlar atarak savunmaya döndüler. 1571'de Atlan Han'la bir antlaşma imzaladılar. Ticaret ve armağanlar etkili savunma araçları olarak kullanıldı.[81]

78) J. Needham, *Military Technology: The Gun-powder Epic* (Cambridge, 1987); Needham, *Science in Traditional China* (Cambridge, 1981) isimli kitabından "The Epic of Gunpowder and Firearms, Developing from Alchemy" s. 27-56, ve *Gunpowder as the Fourth Power, East and West* (Hong Kong, 1985); L. C. Goodrich ve F. Chia-Sheng, "The Early Development of firearms in China", 36 (1946), s. 114-23.

79) Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce*, II, 219-23.

80) Needham, *Military Technology*, s. 444-465.

81) F. W. Mote ve D. Twitchett (yay. haz.), *The Cambridge History of China VII. The Ming Dynasty, 1368-1644, Bölüm 1* (Cambridge. 1988), s. 478; Barfield, *The Perilous Frontier; Nomadic Empires and China* (Oxford 1989), s. 249-50.

Yer değiştirebilen topçu birlikleri 1570'lerde Çin'de geliştirildi ve Çin Seddi tüfekli askerlerin Moğollara direnebilmeleri için yeniden yapılandırıldı,[82] fakat Ming İmparatorluğu'nun askeri gücü temelde yaklaşık yarım milyonluk ordusunun büyüklüğüne, kısmen de ateşli silahlardan ziyade istihkâmlara dayanmaktaydı. Daha gelişmiş ateşli silahlar ve istihkâm faydalı olsa da, Ming İmparatorluğu 1550'lerde Sarı Deniz kıyılarına saldıran Çin'deki *wako* (Japon korsanları) üslerini ele geçirmek için geleneksel silahlar (yaylar, kargılar ve kılıçlar) kuşanmış çok sayıda adam kullandı. Topların güvenilmez ve/veya hatalı olduğu düşünüldü. 1593'te önemli olan şey, Korelileri Japon istilasına karşı desteklemek için gönderilen ordunun askeri teknoloji düzeyi değil, büyüklüğüydü. Japonlar Pusan yakınlarındaki bir köprübaşına kadar geriledi, ancak Çinliler bu köprübaşını yıkamadılar. Buna kıyasla, 1582-3 ve 1484 yıllarında Birmanya'ya yapılan seferler başarılı oldu.

Çin kuşatma tekniklerinde rakamlar da önemliydi. Barutun Çin'deki ilk kullanımı, takviye edilmiş şehirlerinin on altıncı yüzyılın toplarına dayanabilen çok kalın surları olmasını sağladı. Sonuç olarak, bombardıman yerine saldırı yapmak istihkâma karşı kullanılan bir taktik oldu. Ayrıca, bu, var olan büyük kuvvetler için de uygun bulundu. Ağır kayıplar verme riski kabul edilebildi –ki bu hem pragmatik askeri düşünceler hem de kayba, acıya ve disipline karşı takınılan kültürel tutum meselesidir– ve büyük orduları beslemede yaşanan lojistik problemler nedeniyle kuşatmalar mecburen hızla sonlandırıldı.

Güneydoğu Asya

Ateşli silahlar Güneydoğu Asya ve Doğu Antiller'de, Cava üzerinde verilen savaşta olduğu gibi, nispeten önemsiz bir rol oynamıştır. Bu da kültürel varsayımları yansıtmaktadır. Vurgulanan nokta büyük rakamlar değil, bireylerin savaşma kalitesi ve savaşçı elitler olmuştur. Genel olarak silahşorlar hor görülmüş ve bu elitler grubunun üyeleri olarak kabul edilmemişlerdir. İsabet oranı düşük alaybozan tüfeklerinin yoğun ateş açabilme etkinliğinin artırılması, düzenli bir biçimde kullanılmalarını gerektirmiştir. Gerekli disiplin ve talimler bölgede savaşla ilgili sosyal varsayımlarla örtüşmemiştir, çünkü bireysel beceriyi ve sosyal mevkii toplu, düzenli

82) A. Chan, *The Glory and Fall of the Ming Dynasty* (Norman, 1982), s. 51-63.

birliklere nazaran ikinci plana atılmıştır. Ayrıca, toplar, katil makinelerden çok otoritenin sembolik destekçileri olarak görülmüştür. Toplar sarayların eklentileri olmuş ve manevra kabiliyetlerinden ziyade büyüklüklerine önem verilmiştir.[83]

Buna ilaveten, tıpatıp aynı olması şöyle dursun, sayıca çok benzer silahların yayılması yerel metalürjik kapasitenin ötesinde olmuştur. Avrupa tipi fitilli tüfekler, Burma ve Vietnam gibi birkaç ülkede üretilmiş ama çakmaklı tüfekler ve emniyet kilitleri Avrupa'dan ithal edilmiştir. Pek çok şehir surlarla çevrili olmadığı için kuşatmalar sınırlı bir rol oynamıştır, ki bu Malakka, Johor, Brunei ve Açe için kesinlikle geçerlidir. Ancak, Avrupa yaptığı baskıya karşılık olarak, Cava'da olduğu gibi şehir surlarının inşa edilmesi on altıncı yüzyılda yaygınlaşmıştır. Yine de, bir şehri almak için savaşma düşüncesi kültürel bakımdan gelişmemişti. Bunun yerine yerel savaş kültürü genellikle daha güçlü ve ayrılmadan önce şehri yağmalayan saldırganlarla karşılaşıldığında şehri terk etme yönünde olmuştur. Harekâtların genel amacı toprak değil tutsaklardır. Avrupa'nın istila ve istihkâm ile pozisyonu güçlendirmeye yönelmesi ise başka bir kültürü yansıtmaktadır. Farklı varsayımlar herhangi bir teknolojik fark kadar önemli olmuştur: Portekiz topları Endonezyalı rakipler tarafından çabucak ele geçirilmiş ve Portekiz karadaki teknolojik üstünlüğünü kaybetmiştir.[84] Atlı okçuluk Güney Asya'nın büyük kısmında çok önemli kabul edilse de, bu, Güneydoğu Asya'da böyle olmamış, savaş filleri önemini korumuştur. Güney Hindistan'daki Kerala, Kuzey Hindistan'dan çok Güneydoğu Asya ile benzerlikler göstermiştir.

Hindistan

Moğol Hindistan göz önünde bulundurulduğu takdirde askeri başarının çoğulcu yorumlanması gerektiği aşikâr olacaktır. Akbar (1556-1605) egemenliğindeki Moğol bölgesinin müthiş genişlemesi, Akbar'ın enerjisini ve kararlılığını, düşmanları arasındaki parçalanmaları, Hindistan'ın etki-

83) L. Y. Andaya, "Interactions with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800", N. Tarling (yay. haz.), *The Cambridge History of South-East Asia* (2 cilt, Cambridge, 1992) s. 380-95; Reid, *Southeast Asia*, II. 223-9.

84) Reid, *Europe and Southeast Asia: The Military Balance* (Townsville, Queensland. 1982), ve *Southeast Asia*, II. 87-90; M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since 1300* (2. basım, Basingstoke, 1995) s. 24.

leyici demografik, ekonomik ve mali kaynaklarını, fetihlerle alınan bölgeleri ve Moğol askeri sisteminin gücünü ortaya koyar. Elbette ateşli silahların da rolü olmuştur. Akbar, alaybozan tüfeklerinin geliştirilmesine ilgi gösterip kendisinin bizzat denediği özel bir tüfek koleksiyonu yaptı.[85] Piyadeleri alaybozan tüfekleri ile silahlandı ve topları düşman toplarından üstündü. 1569'da Ranthambor'un Racput kalesi gibi istihkâmı iyi konumların alınmasında Akbar'ın kuşatma topları yararlı oldu, ancak 1568'de Chittoor'un kuşatılmasında istihkâm erleri tarafından döşenen barut yüklü mayınlar daha önemliydi.[86]

Yine de Moğol askeri kuvveti sadece ateşli silahlarla sınırlı kalmadı. Moğollar, kılıç ve kargı kuşanmış ağır süvariler, atlı okçular ve savaş filleri de konuşlandırdı. Akbar, buna ilaveten, konumunu birkaç kale ile sağlamlaştırdı: Agra, Allahâbad, Lahor, Acmir, Rohtak ve Attock. Barutlu silahlar Akbar için önemli olsa da, düşmanları da bu silahlardan faydalandı ve aldığı zaferler kolay olmadı. Chittoor ve Ranthambor kuşatmaları, topların mevzilendirilmesindeki gibi, uzun ve güçtü. Lojistik kuşatmalarda büyük rol oynayarak kuşatma sürdürülürken pazarlıkların yapılmasını sağladı.[87] Akbar, başarılarının büyük kısmını askeri imkân ve kabiliyeti ve devletinin güçlü yapılanmasına borçludur. Ayrıca, birçok silahın birlikte başarıyla kullanımı da önemli oldu. Bu nedenle, ateşli silahlara odaklanma değerlendirilmeli, daha ziyade bir bağlama oturtulmalıdır. Teknoloji tarihçileri, nadiren herhangi bir gelişmeyi teknolojiye karşı verilen basit bir tepki olarak görürken, askeri tarihçilerin bakış açısına göre taktikler pek çok nedenle değişmekteydi ve teknolojideki yenilikler bunlardan sadece biriydi.

Denizlerdeki Durum

Avrupalıların barutlu silah kullanımını değerlendirirken barut kullanan diğer toplumlarla kıyas yapmak öğretici olsa da, okyanus geçebilen top yüklü savaş gemilerine dair hiçbir referans noktası yoktur. Batı Hindistan kıyılarında veya Kızıl Deniz ile Basra Körfezi arasında yolculuk eden Mısır ve Türk gemileri uzun mesafeleri kat edebilmeleri ve daha az

85) J. F. Richards, *The Mughal Empire* (Cambridge, 1993), s. 288.
86) Streusand, *Mughal Empire*, s. 57-87. *A.g.e.*, s. 63-5.
87) *A.g.e.*, s. 63-5.

miktarda ağır silah taşımaları bakımından farklıydılar. Gerçekten de, on altıncı yüzyıldaki kara savaşlarında kayda değer bir oranda yeni silahlar ve teknikler yayılırken deniz silahlarında ve tekniklerinde böyle bir yayılma bulunmamaktaydı.

Yine de, bu Avrupa savaş gemilerinin savunmasız olduğu anlamına gelmemektedir. Afrika, Hindistan ve Endonezya sularında ağır silahlar taşıyan Portekiz gemileri, derin sularda ilerlemeleri ve yelkenlere bağlı olmaları nedeniyle sığ sularda seyredebilen kürekli botlar karşısında zayıftılar. Hintli (Malabar) ve Malay korsanları bu gemilere biraz zarar verdiler. Genel olarak, Portekiz savaş gemileri diğer Avrupalı güçlerin gemileri gibi kıyıya yakın yerlerde, haliçlerde, deltalarda ve nehir kıyılarında sınırlı bir güce sahipti ve bu durum on dokuzuncu yüzyılda çelik toplar taşıyan ve sığ sularda seyreden buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasına dek sürdü. Güneydoğu Asya hükümdarları Avrupalı savaş gemilerinin oluşturduğu tehdide karşılık olarak bu gemilerin aynısını yapmak yerine, kürekleri sayesinde kıyıya yakın yerlerde manevra yapabilen daha büyük silahlı kadırgalar yaptılar. 1643'te, 50 Koçin-Çin kadırgasından oluşan bir filo, üç Hollanda savaş gemisini yok etti.[88]

Ancak derin sulardaki büyük Portekiz gemilerine başarıyla saldırmak zordu ve Avrupa savaş gemilerinin top taşıyabilmedeki etkinlikleri su hattının hemen üzerindeki silah limanları ve su geçirmez muhafazaların geliştirilmesi ile arttı. Bu da silahların daha yukarılarda olduğu kadar su hattında da taşınmasını sağladı, dolayısıyla da üstteki ağırlığı ve artan ateş gücünü azalttı.

Dünya okyanuslarında Avrupa'nın askeri teknolojisine meydan okuyacak çok az şey vardı, fakat bu, teknolojik determinizm ile öne sürülebileceğinden daha karmaşık bir durumdur. Avrupa'nın okyanus aşırı sulardaki üstünlüğünü değerlendirirken sessiz bir tehlikenin varlığını da göz önünde bulundurmak uygun olacaktır. Dünyadaki en kalabalık ve en zengin ülke olan Çin –ki bu devlet en büyük orduya sahipti ve on beşinci yüzyılın başlarında diğer herhangi bir devletin yaptığından daha fazla uzun menzilli deniz kuvveti konuşlandırdı– Portekizlilerin Hint Okyanusu'na veya Endonezya sularına kadar gelmelerine itiraz etmedi ve İspanyol gücünün Filipinler'de yerleşmesine karşı koymadı. Çin'in denizlerdeki büyük seferlerinin ardından 1420'lerde biraz da Vietnam'da yaşanan başarısızlığa bağlı olarak bir zayıflama dönemi geldi. Deniz tica-

88) Reid, *Southeast Asia*, II, 229-30.

Resim 17: Malay hançeri. Bu gibi silahlar alaybozan tüfeğinin geliştirilmesinden sonra da önemini korudu. Askeri tarihçiler, haksızlık yaparak, göğüs göğse mücadelede silahların kullanılmasını en çok ateş gücünü vurgulayıp küçümsediler.

retine karşı beslenen düşmanlık, bu dönemin öne çıkan özelliğiydi. Başkentin 1421'de Nanjing'ten Pekin'e taşınması, Güneydoğu Asya'ya gösterilen ilginin azalmasına neden oldu, bununla beraber de ticaret geriledi.[89] Gemi inşaatları sınırlı hale geldi. Top kullanan bir Çin deniz filosu 1522'de Tuen Mun (Tou-men) açıklarında bir Portekiz kuvvetini yendi, fakat bu yenilgi Macau yakınlarındaki Tuen Mun ile ilgili bir meseleye de dikkati çeker. Çin yelkenlileri Hint gemilerinden daha güçlüydü. Portekizliler, Hint Okyanusu'na sekiz yıl önce gelmedikleri için şanslıydılar. On altıncı yüzyılın başlarında, Çinliler, kıyıya yakın yerlerde donanma gücüne sahipti, ama artık uzun menzilli filolar konuşlandırmamaktaydılar ve donanmaları Japon korsanları ile mücadelede sorunlar yaşamaktaydı.[90] Çinliler, on altıncı yüzyılda, hiç de barışsever olmadılar: Moğollarla çarpıştılar, Japonya'yı geri püskürtmek için Kore'ye büyük bir ordu gönder-

89) J. Lo, "The Decline of the Early Ming Navy", *Oriens Extremus*, 5 (1958), s. 151-2.
90) K. So, *Japanese Piracy in Ming China during the Sixteenth Century* (East Lansing, 1975).

diler ve Güneybatı Çin yerlilerine karşı saldırılar başlattılar. Ancak Portekiz ile savaşa girmediler. Olsaydı, az sayıda silah taşıyacak olmalarına rağmen, Çinlilerin çok fazla savaş gemisi olurdu.

On altıncı yüzyılda yenmesi güç filolar konuşlandıran Doğu Asya güçleri ile ilgili de benzer bir kanıya varılabilir. Japonya'yı tek bir çatı altında birleştiren Toyotomi Hideyoshi 1578'deki Kyuşu istilasında gemileri kullandı ve 1592'de Kore'ye saldıran amfibi kuvveti yüzyılın en büyük armadasıydı. 1592 ve 1597'de yaklaşık 150.000 asker ile işgallerde bulundu. Çinlilerin Kore tarafındaki kara müdahaleleri kadar deniz harekâtları da önemliydi. Japon filosu Sarı Deniz Savaşı'nda (1592) Yi Sun-Shin'in kumanda ettiği ve zamanın etkileyici savaş gemilerinden bir kaçına sahip olan bir filo tarafından mağlubiyete uğratıldı. Bunlar, Kore'nin 'kaplumbağa gemileri' idi. Bu gemiler küreklerle ilerliyor, top ateşi açabiliyordu, ayrıca kanca atılmasını ve borda etmeyi önlemek için yapılan altıgen metal tabakalarla kaplıydı ve muhtemelen mancınıklarla donatılmıştı. Ancak Japonlar hızla gemilerine top yükleyip 1593 ve 1597'de bunları etkin biçimde kullandılar.[91] 1598'de Koreliler, bir top uzmanı olan Ch'en Lin'in komutasındaki bir Çin filosundan destek aldılar.[92] Aynı yıl içinde Japon filosu Yi tarafından Jinhae Körfezi'ndeki savaşta yenilgiye uğratıldı.

Ancak, ne Japonya ne de Kore uzun menziller kat edebilen bir donanma geliştirdi ve Asya sularındaki İberya varlığına karşı mücadeleye girişti. Japonlar demir tabakalarla korunan gemiler inşa etmek üzere adımlar attı, fakat Kore'yi işgal etme arzuları 1598'de Hideyoshi'nin ölümüyle son bulunca bu adımlardan vazgeçildi. Kore'nin kaplumbağa gemileri artık başka savaşlara katılmadı. 1603'te Portekizlilerin bir filosu Johor açıklarında yenilgiye uğradı ve Sri Lanka'daki ana üsleri Asyalılar değil Hollandalılar tarafından ele geçirildi.

Askeri tarihçiler, hem gerçeklik karşıtı terimler hem de göreceli kapasiteyi belirlemek açısından, meydana gelenler kadar meydana gelmeyen muharebeleri, harekâtları ve savaşları da değerlendirmelidirler. Portekizliler, Hint Okyanusu'nda Türklerle çarpışmış olsalar da Akdeniz'deki ana Türk donanması ile çatışmaya girmediler.[93] On altıncı yüzyılda kayda

91) A. L. Sadler, "The Naval Campaign in the Korean War of Hideyoshi (1592-8)", *Transactions of the Asiatic Society of Japan* (1937), s. 177-208.

92) Mote ve Twitchett (yay. haz.), *Cambridge History of China. VII*, s. 573.

93) Hess, "Ottoman Seaborne Empire", s. 1918.

değer bir Avrupa-Doğu Asya çatışmasının olmayışı diğer bir önemli örnektir. 1577'de Antiller Konseyi, İspanya'nın Çin'i ve/veya Japonya'yı işgal etmesi önerilerini reddetti ve bu önerilerin 1583-6'da yinelenmesi de sonuçsuz kaldı.[94]

Yüzyılın ikici yarısında, birkaç Güneydoğu Asya devleti, özellikle de Açe, Johor, Bantem ve Brunei, önemli savaş kadırgası filoları geliştirdi ve bu filolar o dönemde zayıflamakta olan Portekiz İmparatorluğu karşısında başarı gösterdi.[95] Ama bu durum, daha iddialı Hollandalılar ve İngilizler ağır silahlar taşıyan gemilerini on yedinci yüzyılda konuşlandırınca değişmeye başladı ve Doğu Hindistan ticaret teşebbüslerinin otonom yapısı sayesinde Doğu Antiller'de kazandıklarını, güçlü konumlarını korumak için kullanabildiler.

Sonuç

Yakın zamanda ortaya konan etkileyici bir çalışmada, Charles Tilly, askeri gelişim, kapitalizm ve hükümet gücü arasında ortaklaşa sürdürülen bir ilişki olarak gördüğü bir konuya dikkat çekmekte ve Modern Çağ'ın ilk dönemlerinin bu süreçte önemli olduğunu ileri sürmektedir:

> On beşinci ve on altıncı yüzyıl savaşlarındaki örgütsel ve teknolojik yenilikler ile büyük sayıda askere ve önemli miktarda sermayeye sahip olan devletler, net bir avantaj elde edip ya haraç toplayanları geri sürdü ya da daha dayanıklı bir devlet yapısı inşa eden bir köken kalıbına girmeye zorladı.[96]

Bu bölümde daha önce bahsedildiği gibi, temelde Gibbon'ın görüşlerini yansıtan ve Tilly'e ait olan yorum, göçebelerin şiddetli saldırılarına karşı koyacak olan Avrupa'nın daha uzun dönemli iktidarını açıklamak için

94) Parker, "David or Goliath? Philip II and his world in the 1580s", R. L Kagan ve Patker (yay. haz.), *Spain, Europe and the Atlantic World. Essays in Honour of John H. Elliott* (Cambridge, 1995), s. 247-8, 254-6; Boxer, "Portuguese and Spanish Projects for the Conquest of Southeast Asia, 1580-1600", Boxer, *Portuguese Conquest and Commerce in Southern Asia, 1500-1750* (Londra, 1985), s. 118-36.

95) P. Y. Manguin, "The Vanishing *Jong*. Insular Southeast Asian Fleets in Trade and War", Reid (yay. haz.), *Southeast Asia in the Early Modern Era* (Ithaca, 1993), s. 197-213; Reid, *Southeast Asia*, s. 233.

96) C. Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990* (Oxford, 1990), s. 65.

bir nebze değerlidir. İkinci bir Moğol saldırısı olsaydı, Moğollar muhtemelen on üçüncü yüzyılda karşılaştıklarından daha güçlü bir dirençle karşılaşırlardı. Kırım Hanı Devlet Giray, 1571'de Moskova'yı yağmaladı; fakat bunu başarabilmesinin sebebi, Korkunç İvan'ın Baltık'ın doğu kıyılarındaki Livonya üzerinde hâkimiyet sağlama mücadelesine yoğunlaşmasıydı. Benzer biçimde, Tatarların 1633'de Muskovi'ye yaptıkları ana saldırı, Rusların Smolensk'i kuşatmakla meşgul olmasından ötürü kolaylaştı. Fakat Tilly'in yorumu hem Avrupa devletleri ile diğer rejimler arasındaki askeri ilişkiyi anlatma hem de diğer hiçbir devletin değil ama birkaç Avrupa gücünün okyanus aşırı kapasitelerinin artışını açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Buna ilaveten, hem savaşlardaki teknolojik yeniliklerin hem de bunların on altıncı yüzyıldaki küresel etkilerinin vurgulanması, Michael Roberts ve Geoffrey Parker'ın öne sürdüğü ve Avrupa savaşlarındaki değişimlerin aslında devrimci değil ancak uzun dönemli ve evrimsel olduğunda dair görüş ile sorgulanır. Askeri devrim teorisinin yandaşları on beşinci ve on altıncı yüzyılda meydana geldiğini savundukları yeni taktikler, daha büyük ordular, artan askeri harcamalar ve *trace italienne* tekniği ile yapılan kalelerinin yayılmasının Ortaçağ'da barutlu silah teknolojisi ile ortaya çıkmamış emsalleriydi. Gerçekten de, İtalya'daki on beşinci yüzyıl kuşatmaları savaşçıların ruh ve sadakatlerinin önemine ve barutlu silahlardan ziyade, gedik açmak için yetişen piyadelerin varlığına işaret eder. Buna karşıt olarak, Roberts-Parker döneminden önce Avrupa'daki barutlu silahların etkisi vurgulanabilir.[97]

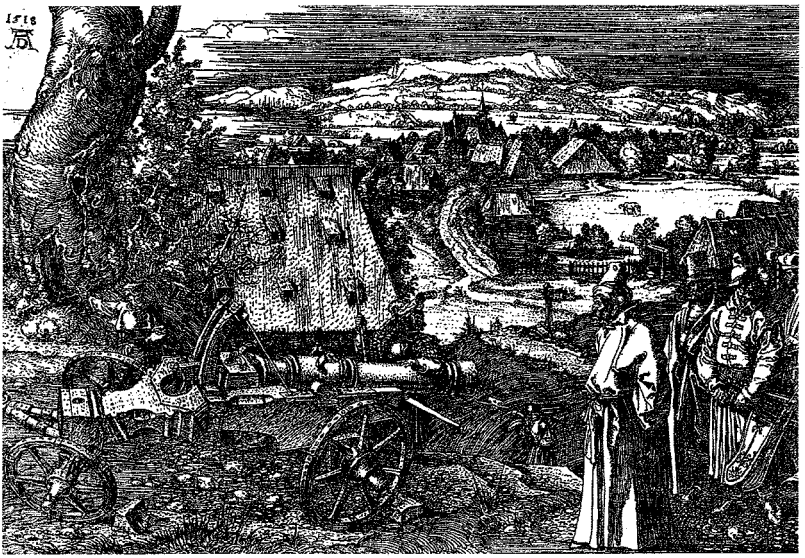
97) M. A. Vale, *War and Chivalry: Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of the Middle Ages* (Londra, 1981), s. 129-46; S. Contamine, *War in the Middle Ages* (Oxford, 1984), s. 249-50; K. DeVries, *Medieval Military Technology* (Peterborough, Ontario, 1992), s. 143-68, "The Impact of Gunpowder Weaponry on Siege Warfare in the Hundred Years War", I. A. Corfis ve M. Wolfe (yay. haz.), *The Medieval City under Siege* (Woodbridge, 1995), s. 227-44, ve "The Use of Gunpowder Weaponry by and against Joan of Arc during the Hundred Years War", *War and Society*, 14 (1996), s. 1-15; M. Mallett, "Siegecraft in Late Fifteenth-Century Italy", ve B. S. Hall, "The Changing Face of Siege Warfare: Technology and Tactics in Transition", Corfis ve Wolfe (yay. haz.), *Medieval City*,s.245-55, 256-76; D.Braid, "Ordnance and Freedom of Thought: the Development of Gunmaking in Bohemia, 3350-1450", *Journal of the Ordnance Society*, 5 (1993), s. 75-93; B. S. Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe* (Baltimore, 1997); M. Mallett, "The Art of War", T. A. Brady, H. A. Oberman ve J. D. Tracy (yay. haz.), *Handbook of European History 1400-1600. Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. I. Structures and Assertions* (Leiden, 1994), s. 535-6.

Ayrıca, Roberts ve Parker'ın değerlendirdiği Avrupa'daki değişikliklerin devrimci karakteri ve önemi, kapsam, ölçek, kronoloji ve sonuçlar açısından sorgulanabilir.[98] Askeri Devrim teorisinin bir eleştirisi, devrimci öncülüğe verilen önemden ziyade pek çok teknoloji tarihçisinin evrimci teorileri ile daha iyi örtüşmektedir. Avrupa savaşlarının yeniden değerlendirilmesi, Avrupa küresel gücünün on altıncı yüzyılda genişlemesi esnasındaki savaşlarda teknolojik yeniliklerin rolünü anlamak için önemli sonuçlar doğuracaktır.

Avrupa'daki teknolojik yayılmaya bakıldığında yeni gelişmelerin hızla yayıldığı aşikârdır. Gibbon'ın rekabetçi taklit tezi temel bulmuştur. İsveç kargılı askerlerinin Burgonya kralı Cesur Charles'ın ordusu karşısında 1476-7'de gösterdiği etkinlik, diğer güçleri İsveçlileri kiralamaya (Fransa) veya onları taklit etmeye (birçok Alman hükümdar) itti. Disiplinli düzendeki kargılı askerler hep beraber (*en masse*) yıkıcı bir güç oluşturdu ve bunun uyarlanması pek çok Ortaçağ askerinden çok daha üstün eğitimli, profesyonel piyadelere ihtiyaç duyulmasını gerektirdi. Fakat ister taktik ister teknolojik açıdan olsun, bir kapasite farkı yaratan askeri yeniliklerde çok sık rastlandığı üzere, farkın sebeplerini, kapsamını ve doğasını değerlendirirken dikkatli olmak gerekir. İsveçliler, Cesur Charles karşısında aldıkları zaferde kargılı askerilerinden olduğu kadar düşmanlarının zayıf liderliğinden ve müttefiklerinin sağladığı süvarilerden faydalandılar ve İsveç taktiklerinin katı olduğu çok çabuk ortaya çıktı. V. Charles'ın ordusundaki toplar, arkebüzlü ve kargılı erler 1522'de Bicocca'da gerçekleşen savaşta bir İsveç kargılı asker saldırısını geri püskürtüp ağır kayıplar verdirdi.

Fransa kralı VIII. Charles, küçük güllelerin büyük taşlarla yapılan atışların yol açtığı yıkım kadar etkili olmasını sağlayan demir top güllelerini kullanarak, 1494'te İtalya'yı işgal etti. Dolayısıyla sürekli tekerlekli arabaların üstünde duran daha küçük, hafif ve daha çok manevra yapabilen toplar kullandı. Toplar o zamanlarda yaşayan pek çok İtalyan'ı etkileyip Aragonese'nin 1495'te Napoli'deki tophanede demir toplar dökmesini, Venediklilerin 1496'da yeni toplar (6 ile 12 librelik mermi

98) C. J. Rogers (yay. haz.), *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder, 1995) okunmalıdır, ama konuyu ele alan en sert eleştirmenlerin değerlendirmelerini içermemektedir. Bunlar için bkz. J. Plowright, "Revolution or Evolution?", *British Army Review*, 90 (1988), s. 41-3 ve B. S. Hall ve K. DeVries, "The Mili-tary Revolution Revisited", *Technology and Culture*, 31 (1990), s. 500-7.

Resim 18: *Top*, Albrecht Dürer. Alman sanatçı hiçbir savaşta yer almadı, ama 1527'de *Etliche Underrich zur Befestigung der Stett Schloss und Flecken* başlıklı bir istihkâm incelemesi yayımlandı. Silah platformları da içerecek devasa kulelerin önemli bir yer tuttuğu duvarlar yapılmasını önerdi.

atan 100 adet tekerlekli top) sipariş etmesini ve Ferrara Dükü'nün aynı yıl yeni istihkâm inşa ettirmeye başlamasını sağladı.[99] Toplar mükemmel hale gelmişti; bunun en önemli nedeni ise, namlunun dikey bir düzlemde dönebildiği top muylusunun eklenmesi ve hareket edebilen arabaların geliştirilmesiydi. Bu gelişmeler ve Avrupa toplumunda alan ve zamanın giderek daha çok ölçülmesi menzilin tahmin edilmesini ve hesaplanmasını sağladı. Bu sayede de savaşın önemli bir yönüyle ilgili araçlar geliştirildi.[100]

99) Mallett, "Art of War", s. 544; S. Pepper, "Castles and cannon in the Naples campaign of 1494-95", D. Abulafia (yay. haz.), *The French Descent into Renaissance Italy 1494-95. Antecedents and Effects* (Alder-shot, 1995), s. 264, 290; Mallett and Hale, *The Military Organization of a Renaissance State: Venice, 1400-1617* (Cambridge, 1984), s. 81-7.

100) J. Bennett ve S. Johnston, *The Geometry of War 1500-1750*, Bilim Tarihi Müzesi sergi kataloğu, Oxford, 1996; A. W. Crosby, *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250-1600* (Cambridge, 1997).

Avrupa'daki teknolojik değişim, Asya'da, elbette İslam dünyasında ve giderek de Çin'de olduğundan daha hızlı gerçekleşti.[101] Bu önemlidir, ancak savaşı sadece yayılmanın ve kültürleşmenin bir yönü olarak değerlendirmemek daha uygundur. Uygulanması bakımından Avrupa merkezli olan böyle bir model farklı savaş geleneklerinin enerjisi ve başarısını değerlendirmeye yetecek kadar geniş bir bakış açısı sunmaz.

Genellikle, kelimenin tam anlamıyla, 1490'lardan 1590'lara kadar dünya sahnesinde patlama yaşayan ve Kolomb ve da Gama'dan Kampuçyalı Khmerlere Cortés'in Azteklere yaptığını yapmaya çalışan İspanyol maceracılara kadar resmedilebilecek bir Avrupa'nın bütün ve sonsuz öneminin altını çizerken diğer genişleyen güçlerin ve kültürlerin varlığı en iyi nasıl vurgulanabilir sorusu ortaya çıkar. Hindistan'ın büyük kısmını istila edenler Portekizliler değil Moğollar olsa da, Avrupa'nın göreceli konumu tamamen değişmiştir: Portekizliler Dejima Adası'nda bulundular, ama Japonlar Wight Adası'nda bulunmadı. İspanyollar Septe ve Melilla'yı ellerinde tutarken, Osmanlılar çok uzaklara yayılmadan, Otranto'yu almaya çalıştı ancak başarısız oldular. Habsburg İspanya hem Avrupa içinde hem de dışında yayıldı. Osmanlılar, İnkalar, Aztekler, Safeviler, Moğollar ve Japonlar, en azından on altıncı yüzyılın bir kısmı boyunca ilerlemiş olmalarına rağmen hiçbir Avrupalı olmayan güç Habsburg'a kadar yayılmadı. On altıncı yüzyıl aynı zamanda küresel savaşların yapıldığı ilk yüzyıldı. İslam ve Hıristiyan güçleri arasında yöresel ve atalardan kalma mücadele büyük oranda arttı:[102] Osmanlılar ile müttefikleri ve İberyalılar ile müttefikleri arasındaki çatışmalar Batı Akdeniz'den Güneydoğu Asya'ya kadar genişledi. Bunların hemen ardından da Avrupa içindeki küresel çaplı savaşlar geldi.

101) Çin"in zaten geçilmiş olduğuna dair iddialar için bkz. L. White, *Medieval Religion and Technology. Collected Essays* (Berkeley, 1978), s. 218-19, ve Avrupa'daki gelişmelerle bunların nedenleri hakkında bkz. K. David, "Technological Change in Early Modern Europe, 1500-1780", *Journal of the Japan-Netherlands Institute*, 3 (1991), s. 32-44. Bu mesele Vasco da Gama'dan bu yana bilim ve teknolojinin aktarılması hakkındaki konferansta sunulan raporların basılması nedeniyle daha fazla ilgi görür. 1991'de Amsterdam ve Leiden'de verilen bu konferansta bazı önemli raporlar sunulmuştur. Ekmeleddin İhsanoglu'nun Osmanlı bilimi ve Avrupa bilimi ile teknolojisi arasındaki ilişkiye dair katkıları büyük bir açığı kapatmıştır. Güney Asya'nın Avrupa'dakilerle kıyaslanabilir ölçekte endüstrileşme taraftarı bölgeler içerdiğine ilişkin iddia için bkz. F. Perlin, "Proto-industrialization and Pre-colonial South Asia", *Past and Present*, 98 (1983), s. 30-95.

102) N. Housley, *The Later Crusades, 1274-1580: From Lyons to Alcazar* (Oxford, 1992).

4
On Yedinci Yüzyıl

Bir önceki bölümde altı çizilen ana meseleler on yedinci yüzyılda hâlâ geçerliydi: Bunlar, Avrupalıların denizaşırı yayılmasını kolaylaştıran denizcilik ve ateşli silah teknolojisinin rolü; göçebe ve yerleşik halklar arasında süregelen çatışmalar ve yerleşik halkların göçebelerinkinden üstün askeri yetkinlikleri olduğunu öne süren görüşün sınırlı olduğu noktalardı. Teknik üstünlük açık denizlerde ve istihkâm mevkilerinin korunmasındaki haller dışında Avrupalılara nadiren kazanç getirdi ve pek çok fetih insan gücüne ve 'savaş sanatına' sahip ve Avrupalıların katılımından fayda sağlayacak olan yerlilerin ittifakıyla ve genellikle onların çıkarları daha üstün tutularak, ama bu çıkarların altında ezilmeden yapıldı.

Bu arada kayda değer gelişmeler de oldu. Temelde, Avrupa güçleri çok eski ve yeni düşmanlıkları içlerinde taşıyarak karada ve denizde saldırgan bir tutumla genişlediler. Avrupalı güçler arasındaki okyanus ticareti, denizlerin kontrolü ve koloni kazanılmasına ilişkin büyük rekabet, Avrupalı olmayan güçlere karşı girilen herhangi bir okyanus aşırı mücadeleden daha önemliydi ve on yedinci yüzyılda, Kuzey Amerika halkları

üzerinde Avrupa'nın etkisi büyüktü. Askeri imkân ve kabiliyetteki bir değişim, bazı Avrupalı olmayan güçlerin çöküşünün ve Avrupa'nın baskın olduğu ve kısmen bugüne dek süregelen yeni bir güç dengesinin başlangıcının habercisiydi.

Avrupa'daki Osmanlılar bir kara savaşında ilk defa hezimete uğratıldı ve ilk defa dominyonlar ve bunların Avrupalı düşmanları arasındaki sınırlar Constantinopolis'e kadar daimi olarak çekildi. Rusya, Sibirya'da çok büyük oranda Asya toprağı ele geçirdi ve bu sayede Avrupa hâkimiyetini Pasifik'e kadar genişletti.

Bu, Avrupa ile Çin'in doğrudan sınır komşuları olmasını sağladı ve gerçekten de bölgede bir sınır düşüncesi yarattı. Ancak Avrupalı olmayan güçlerin hepsi geri çekilmedi: Rus yayılması Çinlilerin kazandığı ve kısa süren bir çatışmaya yol açtı; bu da hem Çinlilerin askeri kapasitesinin bir kanıtı oldu, hem de yirminci yüzyılın sonlarına dek sürecek olan sınır gerilimlerinin başladığına işaret etti. Hollandalıların P'enghu Adaları ve Formoza'dan (Tayvan) kovulması Çinlilerin dinamizmine örnekti.

Ancak, 1680'lerdeki Çin, yarım yüzyıl önce Mançu işgalcilerinin giderek artan baskısı altındaki Ming hükümeti zamanındakinden çok farklı bir askeri güce sahipti. Çin'den bahsetmek on yedinci yüzyıl çatışmasına ilişkin iki noktaya değinilmesini sağlar. İlk olarak, tarihçiler, ya yüzyılın ortalarına özel, ya da daha çok yüzyılın bütünü ile çeşitli demografik, ekonomik, sosyal ve politik problemlerle ilişkilendirilen genel bir 'on yedinci yüzyıl krizi' saptamışlardır. Yiyecek tedariki ve tüm dünyadaki insanlar üzerinde şiddetli etkileri olan küresel ve ani bir iklim değişikliği bu krizi tetiklemiş olabilir. 1644'te Ming hanedanlığı bu genel istikrarsızlık haline kurban gitmiş ve hanedanlığın yerini Mançurya'dan gelen göçebe güçler almıştır. 1690'larda Rusya'ya meydan okuyanlar da bu güçler olmuştur.

İkinci olarak, Ming hanedanlığının devrilmesi ve Mançuların gelişi göçebeler ve yerleşik dünya arasındaki bitmez tükenmez mücadelenin başka bir safhası olarak görülebilir – ki yakın zamanda Denis Sinor, bu mücadelenin bir kısmını "İç Asya halkları ile yerleşik nüfuslar arasındaki yöresel çatışma" olarak isimlendirmiştir. Fakat Çin ve komşuları arasındaki ilişkinin doğası değişkendir. Bu ilişkiye düşmanlıklar açısından bakılabilir; ancak, genellikle iddia edildiğine göre, kuzey sınırlarını kontrol eden göçebe hükümdarların pek çoğu Çin'i işgal etmek yerine buradan kaynaklar almak istemiş ve ilişkiler barış içinde ise bu alımlar

verimli olmuş ve müdahaleler genellikle Çin içindeki politik parçalanmalara verilen bir tepki olarak doğmuştur.[1]

Avrupa yayılması şüphesiz rekabet halindeki Avrupalı olmayan güçler arasında çatışmaları kışkırtırken, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Çungar hanedanlığı gibi Avrupalı olmayan yayılmacı güçlerin de olduğu ve Avrupa yayılmasının muhtemelen yerkürenin diğer bölgelerindeki çatışmalara bağlı olarak geliştiği unutulmamalıdır. 1690'lara gelindiğinde, dinamik Mançu Çin, başarıyla Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nin içlerine doğru ilerledi; bu da bize, tarihi uzun süren eğilimlere bakarak basitleştirme tehlikesini hatırlatır.

Deniz Gücü

Avrupa yayılmasının arkasındaki ana teknoloji denizcilikti. Avrupalılar, on yedinci yüzyılda dünya topraklarının daha çoğunu ele geçirmenin yanı sıra, çok önemli deniz üslerini ele geçirerek ya da inşa ederek ana ticaret rotalarındaki konumlarını sağlamlaştırdı;[2] böylece uzak bölgelerdeki sömürgelerini destekleyip onlardan yarar sağladılar. Fakat Avrupa deniz gücü asla sonsuz olmadı. Avrupalıların, Afrika, Hindistan ve Endonezya kıyı sularındaki hâkimiyetleri sınırlıydı ve savaş gemileri, manevra kabiliyetlerinin olmayışı ve derin sularda seyredebilmeleri nedeniyle, bu sularda gerçekleşen çatışmalarda güçlükler yaşadı. Ancak Portekizliler, Goa, Diu ve Basra Körfezi'nde kıyı filoları geliştirdiler. Bu filolar yerli kürekli tekneler veya küçük yelkenlilerden oluşuyordu.

Önemli başarılar da elde edildi. 1664'te Bengal Körfezi'nin Arakan kıyılarındaki Çhittagong'da üslenmiş Portekizli *feringhis*'den (maceracılar) oluşan bir filo, ırmak üzerinde Dakka'ya doğru yelken açıp, 260 gemilik bir Moğol filosunu kaçmaya zorladı ve bunların yarısından fazlasını yok etti. Arakanlı Magh halkı da Bengal kıyılarına saldırdı. Ancak, 1644'te, Bengal'in yeni Moğol valisi Mirza Abu Talib, yeni bir filo

1) D. Sinor, "The Concept of Inner Asia", *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Sinor (yay. haz.) (Cambridge, 1990), s. 3; T. J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China* (Oxford, 1989); S. Jagchild ve V.J. Symons, *Peace, War, and Trade along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through Two Millenia* (Bloomington, Indiana, 1989).

2) B. I. Watson, "Fortification and the 'idea' of Force in Early English East India Company Relations with India", *Past and Present*, sayı 88, Ağustos 1980, s. 70-87.

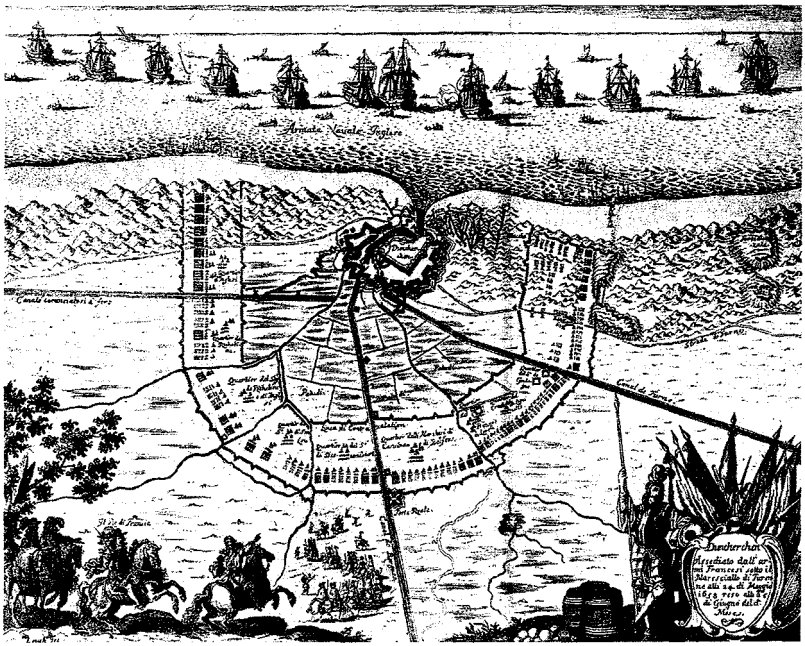
kurup dışarıdan gelen tehditlere meydan okudu. *Feringhis* ise Magh halkı ile çatıştı ve bazıları taraf değiştirip, filosu Arakanlı rakiplerini yenen ve Çhittagong bölgesini ele geçiren Mirza Abu Talib'i destekledi. Moğol ve Magh filolarının varlığı, Portekiz'in on altıncı yüzyılda edindiği başarılardan sonra, artık büyük ve muhtemelen güçlü bir Güney Asya donanması olmadığının sanılması gibi bir hataya neden olur.

Benzer biçimde, 1629'da, Açe Sultanı İskender Muda, 236 gemiyle Portekiz'in Malakka üssüne karşı büyük bir kara ve deniz saldırısı başlattı, ama tamamen başarısız oldu. Açe Sultanlığı'nın, 600'ün üzerinde asker taşıyabilen bu büyük kadırgaları, 1614'te bir Portekiz filosunu yenmişti. Mataram Sultanı Agung (1613-46), Cava'nın, önemini gemi yapımında kullanılan kerestesinden alan kıyı bölgelerini ele geçirdikten sonra, düşman Surabaya Devleti'yle çatışmalarında kendisine fayda sağlayacak bir donanma oluşturdu; aynı zamanda Hollanda donanmasının da desteğini almaya çalıştı ama başaramadı. 1622'de, Mataram donanması, gidebileceği kadar uzağa gitti ve Borneo'daki Sukadana Limanı'nın ele geçirilmesinde önemli bir rol oynadı.[3]

Avrupa ve Avrupa dışındaki devletlere ait donanmaların güç eşitsizliği en çok Avrupa gemilerinin giderek daha çok silahlandığı açık denizlerde ortaya çıktı. Avrupa Atlantik güçleri, özellikle de İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar, din değiştirmiş tüccarlara güvenmektense ağır silahlarla donatılmış, buna uygun olarak da omurgası dayanıklı ve belli bir amaca hizmet etmek için inşa edilen savaş gemilerini kullandılar. Bu da donanma memuriyeti, kıdem sıralamaları ve altyapının oluşturulmasını sağlayıp, aynı zamanda, 1652-4 arasında yapılan ilk İngiliz-Hollanda Savaşı'nda kullanılanlar gibi, daha hafif silahlara sahip gemileri kullanışsız hale getirdi.

Silahlarda, donanımda ve yelken kalıplarındaki gelişmeler, Akdeniz'deki savaşlarda, kadırgalardan çok yelkenli gemilerin daha önemli hale gelmesini sağladı. Bu sayede, savaş gemileri yerel üslere bağımlılıktan kurtuldu. Bu değişim büyük çapta yaygınlaştı: Türkler ve Kuzey Afrika'daki Berberi devletler de dâhil olmak üzere, Akdenizli güçler, Akdeniz'deki donanma savaşlarına yeni yöntemler getiren bu İngiliz ve Hol-

3) A. Deshpande, "Limitations of Military Technology: Naval Warfare on the West Coast, 1650-1800", *Economic and Political Weekly*, 27 (1992), s. 900-4; C. R. Boxer, *Portugese Conquest and Commerce in Southern Asia, 1500-1750* (Londra, 1985) bölüm 4; D. Lombard, *Le Sultanat d'Arjeh au temps d'Iskandar Muda, 1607-1636* (Paris, 1967); Ricklefs, *Indonesia*, s. 43. 45.

Resim 19: Dunkirk Kuşatması, 1658. Kuzey Denizi'ndeki en önemli İspanyol donanma üssü Dunkirk, deniz yolu ile İspanyol Hollanda'ya ikmal yapılmasında çok önemliydi. Fransızlar bu üssü 1646'da ele geçirdi ve 1652'de kaybetti; daha sonra ise İngilizlerin kara ve deniz desteği ile 1658'de yeniden aldılar. Bu üssün düşmesinin ardından Dunes Muharebesi patlak verdi ve bu muharebede İspanya kurtarma girişimi bertaraf edildi: İspanyollar sayıca azdı, topları gelmedi ve arazi şartları süvarilerinin etkin biçimde kullanılmasını engelledi ve kanatları İngiliz savaş gemilerince bombalandı. Yapılan barışta Dunkirk İngiltere'ye armağan olarak verildi, fakat II. Charles burayı 1662'de XIV. Louis'ye sattı.

landa gemilerini taklit etti. İngiliz ve Hollandalı korsanların arabuluculuğu vasıtasıyla, –on altıncı yüzyılın sonlarında– Atlantik donanma teknolojisini ilk uygulayanlar Kuzey Afrika'daki Berberi devletleriydi. Türkler, meydan okuma ve tehdide uzun süre maruz kalmadı ve yelkenli gemileri yüzyılın ikinci yarısına dek benimsemediler. O zaman bile iyi topçuya olan gereksinimleri devam etti.

Savaş gemilerinin menzili ve rolü büyüdü. Ağır toplar ve top taşıyan gemiler Yeni Dünya'nın büyük bir kısmının İspanyollar ve Portekizliler tarafından fethedilmesinde yalnızca küçük bir rol oynamasına rağmen, Avrupalılar arasındaki çatışma İberya imparatorluklarını ele geçirme ve

Resim 20: Orta Akdeniz'deki deniz çarpışmalarında Türkler de yer almasına rağmen, 1670'lerde Avrupa donanmaları arasında bir dizi muharebe gerçekleşti. Fransızlar, 1675'te sergiledikleri etkileyici bir donanma ateş gücüyle Augusta'nın Sicilya Limanı'nı kolayca ele geçirdiler. Bir sonraki yıl, İspanyollar ve Ruyter komutasındaki Hollandalılar, mevzii yeniden almaya çalıştı ama Fransa ile girdikleri bir donanma muharebesinde geri püskürtüldüler. XIV. Louis, her iki çarpışma için de zaferi kutlayan resimler yaptırdı.

deniz rotaları için Avrupa güçleri arasında verilen müteakip mücadeleler anlamındaydı.[4] On yedinci yüzyılın sonlarında Avrupa'nın demir top dökmede gerçekleştirdiği bir buluş, büyük miktarda ve nispeten ucuz ve güvenilir demir toplar üretilmesini kolaylaştırdı. Bunlar, genellikle o dönemde kullanılan pahalı bronz topların yerini aldı ve Avrupa savaş filolarının hızla yayılmasına doğrudan fayda sağladı. Demir, (patlamaktan ziyade şişen ve yarık açan) bronzdan daha ağır ve öldürücüydü; fakat ağırlık, denizde karada olduğu kadar önemli değildi ve demirin çok daha ucuz olan maliyeti önem kazandı.

4) J. R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Harlow, 1996), s. 38-42; P. Earle, *Corsairs of Malta and Barbary* (Londra, 1970), s. 30, 49-52; J. Glete, *Navies and Nations. Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500-1650*', *Mariner's Mirror*, 82 (1996), s. 269-300, 301-24.

Avrupa donanma teknolojisine meydan okuyacak çok az güç olmasına rağmen, on altıncı yüzyılda olduğu gibi çatışmalar gerçekleşmedi. Örneğin, İspanya, Filipinler'deki Manila'da bulunan kalesinden, (IV. Felipe'nin ada üzerinde hak talep ettiği 1627 yılını da kapsayan yıllar arasında) Formoza'da (Tayvan) üsler inşa etti –1626'da Chi-lung'da ve 1629'da Taipei'de– ve ciddi bir direniş ile karşılaşmadan böylesine büyük sularda egemen olunabildiği ölçüde Batı Pasifik'teki hâkim güç haline geldi. İspanya hâkimiyeti bölgenin bazı takımadalarına dek yayıldı: 1668'te Mariana Adaları ve 1696'da Caroline Adaları. Pasifik-aşırı ticaret Meksika'nın Pasifik kıyılarındaki Manila ve Acapulco arasında o kadar gelişti ki, Meksika gümüş doları bölgenin uluslararası para birimi haline geldi ve Çin ile Japonya ekonomisi üzerinde büyük bir etki yarattı.

Pasifik'teki bu gibi yerleşim alanları ve ticaret Doğu Asya güçlerince kurulmadı, ancak Formoza'ya yerleşen ve Ming destekçisi olan Koxinga halefleri 1673'te Filipinlere bir sefer düzenlediler. Japonlar İspanyol Manila'ya bir saldırı yapmayı tasarladı fakat bunu gerçekleştirmediler. Bunun yerine, Japonya, on yedinci yüzyılda tüm uzun menzilli denizcilik faaliyetlerini terk etti.

Bunun bir sebebi ülke içindeki güç anlaşmalarıydı. Japonya'nın güçlü Satsuma klanından gelen Şimazu Ailesi'ne, Çin ile Ryukyu Adaları üzerinden yapılan kârlı ticareti canlandırması için izin verildi. İlk girişimleri başarısız oldu, dolayısıyla 1609'da Satsuma'nın hükmünün kabul edilmesi için 1.500 askerden oluşan bir istila gücü gönderildi. Satsuma'nın gücünden endişe eden yeni samuray Tokugawa Ieyasu Güneybatı Japonya'daki tüm büyük gemilerin yok edilmesini emrederek karşılık verdi.

1616'da Tayvan Adası'nı fethetmesi için gönderilen bir haydut filosu utanç içinde cezasını buldu; Japon askerleri ile dolu 13 yelkenli gemi bir fırtınada battı. Sadece bir gemi Formoza'ya vardı ve yerli halk mürettebatı öldürdü. Maceraperest bir Japon tüccar tarafından başlatılan girişim tekrarlanmadı. Başarısızlığının nedeni bir fırtına olsa da, daha sonra bir girişimde bulunulmaması Japon maceracıların askeri faaliyetlerine getirilen daha yaygın bir kısıtlamayla ilişkilendirilebilir. Oysa Avrupalı hükümdarlar, maceracılara daha fazla alan tanıdı ve bunlar birliklerin yetiştirildiği askeri girişimcilik sistemi için çok büyük önem teşkil ettiler.

Japonya'daki samuraylar, kısmen, ülkeye yeni gelen Avrupalı misyonerler ve tüccarlar arasındaki çekişmeler ile alevlenen iç huzursuzluktan korktular. 1630'lara gelindiğinde bunların çoğu, 1639'da Portekizlilere yapıldığı gibi, sürüldü. Japonlar, on altıncı yüzyılda Güneydoğu Asya ile

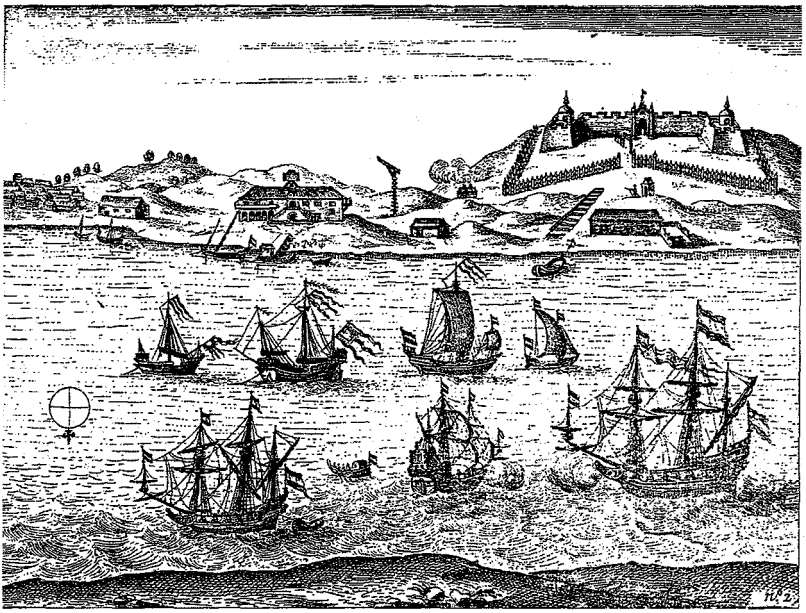
ticaret yapmış olsalar da, 1630'larda denizaşırı ülkelere gitmeleri yasaklandı. 1603'te Tokugawa samuraylığını kuran Ieyasu, güç kullanarak yükseldi. 1600'deki Sekigahara Meydan Muharebesi onu hükümdarlık koltuğuna taşıdı ve o da konumunu zorbalıkla korudu: Toyotomi muhalefetini sona erdirdi ve 1614-15'te Osaka Kalesi'ni iki kez kuşattı. Ancak, uzun dönemli bir iç istikrarı ve dış barışı başlattı ve dış ülkeleri fethetmek gibi bir arzusu olmadı. Japonlar top dökmeye devam etti, ama on altıncı yüzyılda Ainu'nun Japon kuvvetlerine şiddetle direndiği Yezo'daki (Hokkaido) hâkimiyetlerini yaymak için ciddi bir adım atmadılar.[5] 1647'de Ruslar Ohotsk Denizi'nde bir üs inşa ettiler ve buradan Kuzey Pasifik'i keşfetmeye çıktılar – ki bu süreç Japonya tarafından denetlenmedi. Ancak kuzeyde olanlara karşı gösterdikleri bu ilgisizlik on dokuzuncu yüzyıldan itibaren köklü bir değişikliğe uğradı.

Dünya Gücü Hollanda

Rusya, Kuzeybatı Pasifik'e serbestçe girerken, Hollandalılar da Güney Asya ve Doğu Antiller'in kıyı bölgelerinde büyük Asya güçlerinin engellemesi ile karşılaşmadan ticaret yapabiliyor ve üsler kurabiliyordu. Doğu Antiller'e ilk Hollanda seferi, 1595 yılında 249 asker ve 64 top taşıyan dört gemi ile yapıldı. 1598'de yirmi iki gemi daha yollandı, 1601'de ise 14 sefer daha yapıldı. Avrupa'ya gemilerle baharat taşıma ticaretinden elde edilen kâr Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'nin temellerinin atılmasını sağladı ve bu şirkete bir imtiyaz verilerek savaş açma, barış ve antlaşma yapma ve kale inşa etme dahil olmak üzere politik ve askeri güçler tanındı. 1603'ten itibaren ticari bir Hollanda üssünü barındıran Cayakerta, 1619'da bir hücuma uğrayıp Bantam yenildikten sonra Hollanda kuvvetinin Doğu Antiller'deki merkezi haline geldi. Şehrin yeni ismi Cakarta oldu. Hollandalılar, 1608'de Bengal Körfezi'nde meydana çıkıp Masulipatam ve Pulicat'a yerleşti ve Portekizlileri körfezden çıkarma amacıyla hareket etmeye başladılar.

Ancak, Hollandalılar, Çin topraklarına çok yaklaşıp 1622'den itibaren Formoza Adası'nın batısındaki P'enghu Adaları'nda bir üs kurmaya çalışınca, büyük bir filo tarafından taşınan on binlerce askerlik bir Çin ordusu 1624'de işgal başlattı ve 800 kişilik Hollanda kuvvetini suların-

5) J. A. Harrison, *Japan's Northern Frontier* (Gainesville, 1953), s. 7, 10.

Resim 21: Zeelandia Kalesi, Tayvan, 1632. 1624-62 arasında Tayvan'daki ana Hollanda üssü. Bu mevzi dokuz ay süren bir kuşatmadan sonra 1662'de Koxinga tarafından alınmıştır. Hollandalıların Çin'e bu kadar yakın olan askeri varlıklarını koruyamamaları iki yüzyıl önce İngilizlerin Hong Kong'a yerleşmelerini Çinlilere kabul ettirmeye zorlamaları ile oldukça çelişmiştir.

dan sildi.[6] Hollandalılara Zeelandia Kalesi'ni kurdukları Tayvan Adası'na geri çekilme izni verildi. 1641'de Tayvan Adası'ndaki İspanyol mevzilerini istila edememiş olsalar da, 1642'de sekiz savaş gemisi ve 690 askerden oluşan bir Hollanda kuvveti kumanda pozisyonlarına top yerleştirerek zayıf İspanyol konuşlanmalarını teslim olmaya zorladı.[7]

Hollandalılar, yüzyılın ilk yarısında dünyanın önde gelen deniz kuvvetiydi, denizdeki üstünlükleri deniz ticareti konumlarıyla da yakından ilintiliydi. Hollandalılar, Avrupa'daki baş ticaret simsarlarıydı ve benzer mallar satan ticari aracı olmaları ucuz toptan ticaret yapmalarını sağlıyordu – ki bundan çok kâr elde ediyor ve rakiplerinden ucuza mal

6) L. Blusse, "The Dutch occupation of the Pescadores (1622-1624)", *Transactions of the International Conference of Orientalists in Japan*, 18 (1973), s. 28-43.

7) E. Van Veen, "How the Dutch Ran a Seventeenth-Century Colony. The Occupation and Loss of Formosa 1624-1662", *Itinerario*, 20 (1996), s. 59-77.

ediyorlardı. Asya sularındaki Hollanda Doğu Hindistan Şirketi benzer şekilde ticaret bölgelerini bağlıyor, böylece ekonomide uzmanlaşma ve değiş tokuş gelişiyordu. Bu durum daha sonra Hollandalılara rakiplerini yerinden etme gücünü verdi ve bunu yapabilmeleri için de kaynak sağladı. Dolayısıyla, İspanyollar Tayvan Adası'ndan, İngilizler Maluku Adaları'ndaki Ambon'dan ve Portekizliler Sri Lanka,[8] Ambon, Hindistan'ın Malabar kıyısı ve Malakka'dan sürüldüler. Fakat Hollandalılar 1622'de Portekiz Maçao'suna saldırdıklarında başarısız oldular ve başta kazanılan zaferlere rağmen Portekizlileri Brezilya, Angola ve Batı Afrika'dan çıkaramadılar. Fransa ile 1672-8 arasında (ve Fransa'nın müttefiki İngiltere ile 1672-4 yıllarında) yapılan savaşın Avrupa kaynak üssü ve ticari konumunu kötü biçimde vurmasına kadar Hollandalılar yüzyılın küresel bakımdan en yayılmacı Avrupalı gücüydü. Bu güç, askeri kuvvet ile ticari becerileri en iyi şekilde birleştirdi. Ama bundan sonra, Hollandalıların deniz aşırı teşebbüsleri azaldı ve yükselmekte olan İngiliz ticareti ve deniz gücünün karşısında nispeten zayıfladılar.[9] Bu açıdan bakıldığında yayılma ve imparatorluk yurttaki askeri kuvvetin yerini alamamıştır.

Umman'ın Yükselişi

Avrupa deniz gücüne sadece Hint Okyanusu'nun batı kısmında ciddi biçimde meydan okundu ve Portekizliler buradaki Umman deniz gücünün yükselmesinden etkilendi. 1650 yılında Umman Sultanı Bin Saif el-Yarubi Portekiz'in Muskat üssünü aldı ve limanda ele geçirdiği gemilerle bir filo kurup Muskat'taki melez kültürü ele geçirdi. Ummanlılar, iyi silahlarla kuşatılmış yenmesi güç savaş gemilerinden oluşan bir donanma kurdu ve bu Hint Okyanusu'nun batı kısmındaki en büyük filo oldu. Avrupalı denizciler ile Hollandalı ve İngiliz dümenciler, topçular ve silah tedarikçilerinden fayda gören Ummanlılar, Portekiz'in deniz aşırı büyük imparatorluğunun sürekli Hollanda saldırıları karşısında zayıflamış olmasından da çıkar sağladı. Portekizliler, Batı Afrika kıyılarında kısıtlı bir var-

8) G. D. Winius, *The Fatal History of Portugese Ceylon: Transition to Dutch Rule* (Cambridge, 1971).

9) J. I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford, 1989); G. V. Scammel, *The World Encompassed* (Londra, 1981); K. Glamann, *Dutch-Asiatic Trade, 1620-1740* (2. baskı, The Hague, 1981).

lık gösterdiler: Asker, gemi ve para sıkıntısı çektiler. Ummanlılar, 1661'de Mombasa'yı yağmaladı ama oradaki Portekizlilerin güçlü Jesus Kalesi'ni bıraktılar. Ummanlılar, 1670'de Mozambik'i yağmaladılar ama kale garnizonu tarafından geri püskürtüldüler. Sadece Doğu Afrika'daki Portekizlilere değil, aynı zamanda Hindistan'a da baskı uyguladılar: 1661-2'de Bombay'a, 1674'te Bassein'e saldırılar oldu ve 1668 ile 1676 yıllarında Diu yağmalandı.[10]

Yine de Umman gücünün çapını ve ağırlığını abartmamak önemlidir. Diu'da etkili olmaları dışında Hindistan'da pek varlık göstermedi. Ummanlıların Anjedive'yi bir üs haline getirmeyi öneren Marathalar ile bağları olmasına rağmen, bu ilişkiler Portekizlilere karşı ortak bir harekete öncülük etmedi. Buna ilaveten, Doğu Afrika kıyılarına yapılan Umman saldırıları nadiren büyük bir etki yarattı. Pate Adası düştü, ama zaten neredeyse hiç savunulmadı. Jesus Kalesi 1698'de düştü fakat kuşatma iki yıl sürdü ve Ummanlıların hiç kuşatma topu yoktu. Portekizliler, garnizonun onda dokuzunu öldüren beriberi ve diğer hastalıklar nedeniyle zayıf düştü. 1728 yılında Portekizliler tarafından tekrar ele geçirilen Mombasa 1729'da yeniden Ummanlılara geçti; fakat kuşatmacıların topları yoktu ve çok az ateşli silahları vardı. Dolayısıyla, garnizon düşük moral ve yiyecek ikmalinde yaşanan sorunlar nedeniyle teslim oldu.

Jesus Kalesi'nin kaybedilmesi Afrika'nın Hint Okyanusu kıyı şeridindeki Avrupa varlığını zayıflattı, ancak kalenin tarihi buranın güvenilir bir yer olmadığını zaten ortaya koymuştu. Kale, 1631'de Mombasa Sultanı Muhammed Yusuf'un ani saldırısı ile düştü ve 1632'de Goa'dan hareket eden bir Portekiz seferi ile geri alınamadı. Ancak, Sultan, Portekiz saldırılarının baskısı altındaki kaleyi terk edince geri dönebildiler.[11]

Kuzey Afrika'da on beşinci yüzyıldaki Hispanik ilerlemesinde büyük bir canlanma görülmemiştir. İspanyollar, 1601, 1602 ve 1609'da olmak üzere Berberi korsanlarına karşı deniz seferleri başlattı ama 1610'da Fas kıyılarındaki el-Araiş'in alınmasına rağmen kazanılan toprak miktarı azdı. 1655 yılında Robert Blake komutasındaki bir İngiliz filosu Porto Farina'da bir Tunus filosuna saldırıp hem filoyu hem de kıyıdaki topçu bölüğünü yok etti.

10) R. D. Bathurst, "Maritime Trade and Imamate Government: two principal themes in history of Oman to 1728", D. Hopwood (yay. haz.), *The Arabian Peninsula. Society and Politics* (Londra, 1972), s. 99-100, 102-3.

11) C. R. Boxer ve C. De Azevedo, *Fort Jesus and the Portuegese in Mombasa 1593-1729* (Londra, 1960), s. 59-73, 81-3; J. Kirkman, *Fort Jesus* (Oxford, 1974), s. 4-5.

Afrika'daki Portekizliler

Afrika'daki Portekiz tecrübesi, genellikle, Avrupalıların kendi kıtaları dışında bulunan topraklarda yaptıkları savaşlardaki tahdidatı ortaya çıkardı. Sena ve Tete gibi Zambezi şehirlerinde yaşayan Portekizli maceracılar imparatorluğun sınırları içinde güçbela hareket ederek Mozambik'ten Zambezi Nehri'nin yukarı kısımlarını kontrol altına almaya çalıştılar, fakat az sayıdaki kuvvetlerini güçlendirecek teknolojik çarpana sahip değildiler: Portekiz'in alaybozan tüfekli askerleri bölgede savaşmaya alışık daha büyük güçler karşısında duramadı. Maceracılar, köleleri arasından özel ordular yetiştirip, bu orduları Mutapa'daki (modern Zimbabve) iç savaşlarda ücretli olarak hizmete sundular; hatta bazen iki maceracı, düşman taraflar için hizmet verdi. Bunun karşılığında da, o zamanlar Portekiz'de toprak bağışı olarak gösterilen gelir toplama sorumluluğu ile ödüllendirildiler ve bunların Portekiz krallığı tarafından tanınmasını sağladılar. Askeri büyüme yerel halkın kendi kuvvetlerinde hizmet vermek üzere istihdam edilmesiyle gerçekleştirildi. Maceracılar, yerel savaşlarda hiçbir zaman tamamen bağımsız olarak hareket etmedi, ama hâkimiyetini kabul edip tanıdıkları Afrika hükümdarı ile her zaman işbirliği içinde oldular. 1693'te Butua Çangamire'si (hükümdar) Portekizlileri platodan sürünce aşağı Zambezi'deki Tete'ye kadar gerilediler.[12]

Angola'daki Portekizliler ancak Afrika kuvvetleri ile birleştiklerinde etkiliydiler: Aslında, pek çok on dokuzuncu yüzyıl koloni ordusunda olduğu gibi, Angola'daki Portekiz ordusu temelde bir Afrika kuvvetiydi ama yapısı farklıydı. Afrikalı askerlerin oluşturduğu on dokuzuncu yüzyıl Avrupa tipi örgütlenmiş birliklerin aksine, on yedinci yüzyıl Angola'sındaki Portekizlilerin hepsi kendi kumanda şekline sahip tek bir birlik halinde örgütlenmiş iken, Afrikalılar, ister ücretli askerler isterse uyruk hükümdarları ya da müttefikler olsun, kendi birlikleri içinde kendilerine özgü kumanda şekilleri ile ayrı ayrı örgütlendiler. Portekizli subaylar ancak tüm ordunun harekâtları söz konusu olduğunda kumandaya geçebildiler.

Portekiz'in alaybozan tüfekli askerlerinin etkisi, yavaş ateş etmeleri ve rakiplerinin doğrusal olmayan, dağınık nizam savaş metotları nedeniyle azaldı. Ateşli silahlar hızla yayıldı ve 1620'lerde Ndongo Kraliçesi Ana de Sousu Nzinga'ya (1626-8) karşı açılan ilk savaşta sayıları bildiril-

12) R. Gray, "Portuguese musketeers on the Zambezi", *Journal of African History*, 12 (1972), s. 531-3; M. Newitt, *Portuguese Settlement on the Zambezi* (Londra, 1973), s. 1-73.

diğinde Afrikalılar muhtemelen bu silahlara eşit rakamlarda sahiptiler. Mbumbi Savaşı (1622) sırasında Kongo Krallığı'nın kalkanlı ağır piyadeleri karşısında ezici sayı üstünlüğü sayesinde Portekiz zaferi elde edildi ve Portekiz ordusu hızla geri çekilip Bakongo ordusu bölgeye vardığında yakalamış oldukları esirleri bile geri vermedi. Portekiz kuvvetleri Afrika'nın hafif piyadelerinden yoksun kalınca, Ngolomene Savaşı'nda (1644) Kraliçe Nzinga'nın da yaptığı gibi yok edilebildiler.

Ateş gücünün yanı sıra zırhları ve kılıç kullanma ustalığı olan Afrika ve Avrupa piyadelerinin birleşmesi Portekiz'in Cavanga Savaşı'nda (1646) Nzinga'ya ve Mbwila (Ambuila) Çarpışması'nda (1665) Kongo kralı I. Antonio'ya karşı aldıkları zaferlerde etkili oldu. Antonio'nun ordusu iki topun yanı sıra küçük bir alaybozan tüfekli asker birliğinden oluşuyordu. Portekiz'in Mbwila (Ambuila) Çarpışması'nda kazandığı zafer dikkatleri üzerine çekti, ama Kongo çabuk düşmedi: Portekiz bunu başarmak için uzun bir süre uğraşmak zorunda kaldı. Portekizlilerin Kitombo'daki Kongo iç savaşına müdahale etme girişimleri felaketle sonuçlandı (1670). Bu da, iç savaşta ciddi biçimde parçalanmış olduğu zamanlarda bile Kongo'ya müdahale etme ümitlerinin terk edilmesine yol açtı. İç savaş, pek çoklarının Portekiz'in en büyük başarılarından biri (Mbwila) olarak kabul ettiği bir dönemin ardından 1665'te henüz başlamış olduğu için, daha önce fethedilemez olan bir ülkede hangi menfezlerin var olduğu şüpheli kalmıştır. Kitombo, zayıflamış bir Kongo karşısında bile kazanılacak çok az şey olduğunu ortaya koymuştur.

Buna ilaveten, 1579'da Ndongo Krallığı'na karşı başlatılan uzun süreli bir dizi savaş 1680'lerin ilk yıllarında Portekizlileri bir açmaza sokarak sonlandı. 1672'de gerçekleşen görkemli bir kuşatma ile Pungo Andongo'yu kayda değer kayıplar vererek aldıktan sonra, Orta Afrika'daki Portekiz politikası büyük çaplı savaşlardan uzaklaştı. Orta Angola'yı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dek fethetmediler.[13] Portekizliler için savaşı herhangi bir örgütlü ve kararlı direniş karşısında daha doğuya doğru taşımak uzun ikmal hatlarına duydukları ihtiyaçtan ötürü güç olurdu. Aynı şey kuzey yönü (Kongo'ya doğru) için de geçerliydi ve 1680'lerden itibaren yaşanan durgunluk dönemi kısmen bu gerçeğin kabul edilmiş olduğunun göstergesidir.

13) J. Thornton, "The Art of War in Angola, 1575-1680", *Comparative Studies in Society and History*, 30 (1988), s. 360-78, ve *The Kingdom of Kongo: Civil War and Transition, 1641-1718* (Madison, Wisconsin, 1983).

Avrupalılar ve Yerel Mücadeleler

Angola örneği, daha genel olarak Avrupa askeri gücünün daha geniş bir dünyada kullanılmasıyla ilgilidir. Salt bir Avrupa'ya karşı yerliler durumundan ziyade, Batı'ya karşı Geri kalanlar durumunda, bu Avrupalı güçler, Avrupa'daki askeri bağlantılarını kendi amaçları için kullanan bir grup yerli liderle açıkça veya zımnen ittifak kurmuşlardı. Avrupalılar tarafından sıkça yanlış anlaşılan bu ilişkilerin kullanılması yerel politika açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Ayrıca, Portekiz kuvvetleri yalnızca Afrika'da yenilgiye uğramadı. 1630'daki Randeniwela Savaşı'nda Sri Lanka'daki ordu Kandy birliklerince kurulan tuzağa kurban gitti ve Başkumandan öldürüldü. 1638'de ise başka bir yenilgi yaşandı ve diğer bir Başkumandan öldürüldü. Bizzat Kandy, 1638'de Hollandalılar ile ittifak kurdu ve 1640'ta yapılan ortak saldırılar Portekizlilerin elindeki Galle ve Negombo'nun düşmesine yol açtı.

Özellikle kıyılardan ve liman kalelerinden uzaktaki Avrupa askeri gücünün doğrudan etkisi sadece Afrika ile sınırlı kalmadı. Bu güç Sibirya'nın dışında Asya'da da sınırlıydı ve Avrupalılar Güney Asya'da toprak kazanmaktan çok ticaretle ilgilendiler. Moğol İmparatorluğu'nu ele geçirmek mümkün olmadı, ama burada ticaret yapılabildi. Hollandalılar Doğu Antiller'in bazı kısımlarında kontrolü ele geçirdi, ama bu süreç pek kolay olmadı. Örneğin, Selebes Adası'ndaki Gowa ancak 1669'da uzun süren mücadelelerin ardından ele geçirilebildi. Hollanda'nın başarısı, karadaki çatışmanın büyük kısmını yönlendiren yerli hükümdar Bugi lideri Arung Palakka'da tarafından desteklenmesine çok şey borçludur. Yine de Hollandalılar, Makassar hisarlarına yapılan saldırıya 600 bölük ile katıldı ve 30.000 misket topu kullandılar. Aynı zamanda Makassar filosunu yenen Cornelis Speelman komutasına 21 gemi verdiler. Nihai antlaşma ile Makassar'ın Ujung Pandang kalesi Hollandalıların eline geçti; onlar da kaleye Rotterdam ismini verdiler.[14]

Benzer şekilde, Hollandalılar yerli kuvvetlere Avrupalı düşmanlar karşısında destek verdiler. 1605'te Maluku Adaları'nda Hollandalıların

14) R. Buckley, "Colonial Military History: A Research Note", *Itinerario*, 5 (1981), s. 68-77; L. Y. Andava, *The Heritage of Arung Palakka, A History of South Sulawesi (Celebes) in the Seventeenth Century* (The Hague, 1981), s. 76-8, 130-3; A. Reid, *Europe and Southeast Asia: The Military Balance*. Occasional Paper, sayı 16 (Townsville, Queensland, 1982), s. 8.

Hitulara yardım etmesi Portekizlilerin Ambon kalesini teslim etmelerine neden oldu ve Ternate Sultanı Zaide Portekizlileri Ternate ve Tidore'deki kalelerinden sürerken Hollandalılardan destek gördü. Oysa 1606'da yapılan bir İspanyol seferi ile müttefikler yenilgiye uğratıldı ve Ternate Adası'nda bir garnizon bırakıldı. 1639 yılında Portekizliler ve Hollandalılar, Vicayanagara asilzadeleri arasındaki çatışmada karşı saflarda yer aldılar.[15] Kandy Krallığı'nın içerideki hükümdarı Kral II. Rajasimha onlardan destek istediğinde Hollandalılar, Portekizlileri Sri Lanka'daki kıyı üslerinden 1638-42 yılları arasında sürebilmelerine rağmen yüzyılın ikinci yarısında Kandy'ye karşı böyle bir başarı gösteremediler. Hollanda kuvvetleri, 1678-81 arasında Cava Adası'nın iç kısımlarına doğru ilerledi, ama bunu ancak isyancıların karşısında duran Mataram kralı II. Amangkurat ile ittifak yaparak başardılar. Hollandalılar, Asyalı düşmanlarına göre daha iyi silahlanmış, daha iyi eğitilmiş ve daha disiplinli olmuşlardır, fakat lojistik, arazi, düşman kuvvetlerin sayısı ve müttefiklerinin güvenilirliği nedeniyle problemlerle yüz yüze kalmışlardır.[16]

Avrupa'nın Güney Asya'daki istihkâm mevkileri genellikle saldırılara dayanacak kadar güçlüydü: 1628-9 arasında, Cava Adası'nda bulunan ve Hollanda'nın kontrolündeki Cakarta, Mataram Sultanı Agung'un düzenlediği iki kuşatmayı atlattı ve Portekizlilere ait Malakka Açe Sultanının yaptığı bir kuşatmadan kurtuldu. Açe'nin yenilgisinde Johor Sultanı Abdul Jalil'in filosu tarafından Portekizlilere sağlanan desteğin rolü büyüktü. Ancak, Malakka, 1641'de Abdul Jalil'in desteğini alan Hollandalıların eline geçti. Portekiz'in Goa kolonisi 1510, 1654 ve 1659'da Bicapur Sultanlığı'nın ve 1683'te Marathaların düzenlediği saldırılara direndi. Goa ve 1683'te saldırıya uğrayan Chaul, aynı yıl Moğollar Marathalara saldırdığı için kurtuldu.

1634'te Portekizliler tarafından Diu'da başlatılan ana yapılar gibi, Avrupa istihkâmları yerli kaynaklar güç kullanarak elde edilse bile çok pahalıya mal oldu. 1599'da Aşağı Birmanya'daki Syriam'ı ele geçiren Portekizli maceracı Felipe de Brito, bir Avrupa devletinin veya ticaret şirketinin kaynaklarından yoksun kaldı. Aşağı ve Yukarı Birmanya'yı işgal eden Birmanyalı hükümdar Anaukpetlun, karadan ve denizden yürütülen uzun bir kuşatmanın ardından 1613'te Syriam'ı ele geçirebildi. Goa

15) Ricklefs, *Indonesia*, s. 62-3; Stein, *Vijayanagara*, s. 125.

16) S. Arasaratnam. *Dutch Power in Ceylon 1658-87* (Amsterdam, 1958); Ricklefs, *Indonesia*, s. 76-7.

garnizonu rahatlatmaya yarayacak kadar kısa zamanda bir filo göndermedi ve savunmacılardan biri kapıları açınca ihanete uğradı. De Brito çarmıha gerildi veya kazığa oturtuldu (söylentiler farklıdır) ve Portekizlilerle Avrasyalılar köleleştirilip nişancı olarak görevlendirildiler.

İstihkâmı Goa'dan daha zayıf olan Portekiz mevzileri, Asya saldırıları karşısında düştü: 1632'deki bir kuşatmadan sonra Arakan şahı Selim Portekizli maceracıları Sandvip Adası, Çhittagong ve Dianga'daki mevzilerini bırakmaya zorladı. Bengal'in Moğol Valisi Bengal'deki Hugli'yi ele geçirdi. 1650'lerde İkkeri kralı Sivappa Nayaka, Hindistan'ın Kanara kıyılarındaki Portekiz sömürgeleri Honawar, Basrur, Gangolli ve Mangalor'u ele geçirdi. 1662'de Sâo Tomé'deki Portekiz garnizonu Golkonda tarafından alındı. Böylece, Bengal Körfezi'ndeki Portekiz varlığı Hollanda ve İngiltere saldırıları nedeniyle olduğu kadar Hindistan saldırıları sonucunda azaldı. Portekizlilerin genellikle küçük garnizonları vardı ve bunlar 1636'da Etiyopya'dan sürüldü.

Genel olarak, Avrupalılar denizlerdeki konumlarını ve kıyı üslerini koruma konusunda oldukça başarılı olmalarına rağmen durumlarını belirleyen ticari çıkarları vardı. Bu da, karadaki haberleşme rotalarını, mal kaynaklarını ve pazarlara girişi kontrol eden kara güçleriyle ilişkilerinin Avrupa planlarının ve mevkilerinin başarısı için çok önemli olmasını sağladı. Bu Asyalı güçlerin rolü ve ticaret sisteminin doğası, Hint Okyanusu'nda yapılan ticaretin büyük kısmının Avrupalı güçlerin kontrolü dışında gerçekleşmesini garanti etti. Avrupalılar garnizonları ele geçirdiklerinde bir tekel yaratmak şöyle dursun ticaretlerini korumada bile zorlandılar. Dolayısıyla, Malakka Portekiz için pek değerli olmadı ve Goa'dan elde edilen gümrük vergisi on yedinci yüzyılın başında azaldı.[17]

Asyalı güçler, Avrupalıların rekabetinden çıkar sağladı. İran şahı Abbas, İngilizlerin İran ile ticaret yapma arzusunu ve İspanya'nın İngiltere ile olan rekabetini Portekiz üssü Hürmüz'e karşı İngilizlerin desteğini kazanmak için kullandı. Safevilerin yerli Hürmüz hükümdarının anakaradaki varlıklarını ele geçirmesinden sonra, dostça davranan iç bölgelerden ve İngiliz kuvvetlerince sağlanan deniz desteğinden yoksun olan Hürmüz 1622'deki bir kuşatmadan sonra teslim oldu. Yeterli topu da yoktu. Bunun karşılığında Türkler, 1624 yılında Portekizlilerden İranlı-

17) E. Winius, "Portugal's 'Shadowy Empire in the Bay of Bengal'", *Camoes Center Quarterly*, 3, sayı 1 ve 2 (1991), s. 40-1; S. Arasaratnam, *Maritime India in the Seven-teenth Century* (New York, 1994); Ricklefs, *Indonesia*, s. 24.

lara karşı yardım istedi. Batı Antiller'deki Selebes Adası'nda bulunan Gowa Sultanlığı, Hollandalıları bir baharat tekeli yaratma girişimlerinden caydırmak için diğer Avrupalı güçlere döndü ve bu da 1615'ten itibaren Hollanda ile bir anlaşmazlığa yol açtı.

Avrupa'nın askeri, kültürel ve ekonomik yayılması kendi kontrollerinde olduğu kabul edilen bölgelerde bile sınırlıydı. Filipinler tarihi atlaslarda 1570'den itibaren İspanyol olarak gösterildi. Yine de, on altıncı yüzyıl sona ermeden İspanya seferleri Kuzey Luzon'a varmış olmasına rağmen, bulgulara göre İspanyollar, denizden uzak bir tarım bölgesi olan ve günümüzdeki Orta Ifugao'da ancak 1736'dan itibaren varlık gösterdiler. Luzon'un bu bölgesindeki İspanyol askeri ve misyoner faaliyetler on dokuzuncu yüzyılda halen düzensizdi. Pek çok Avrupa imparatorluğununki gibi İspanyol varlığı da en çok kıyı bölgelerde kendini gösterdi. Böylece, 1635 yılında Mindanao kıyısındaki Zamboanga fethedildi ve misyoner mühendis Melchor de Vera'nın yönlendirmesi ile güçlü bir kale inşa edildi.

Sibirya'nın Fethi

Luzon'daki Avrupa gücü dağınık bir hükümet yapısı olan halklarla karşılaştı. Bu, Avrupalıların on yedinci yüzyılda çok geniş topraklar kazandıkları bölgeler olan Sibirya ve Kuzey Amerika için de geçerliydi. Sibirya, o çevrede avcılık, balıkçılık ve kırsal olanaklara alışkın az sayıda göçebe ve yarı göçebe halkların yaşadığı çok büyük bir alandı. Ayrıca, dünyanın başta gelen kürk kaynağıydı ve kürk zenginlik ile prestijin çok önemli bir şekliydi. Sonuç olarak, Rus tüccarlar, özellikle de Novgorodlu Stroganov Ailesi, on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren Sibirya ile daha çok ilgilenmeye başladılar.

Neredeyse yüz yıl süren bir çatışmanın ardından 1552'de IV. İvan'ın (Korkunç) fethettiği Kazan'ın İslamcı Tatar hanı Sibirya'ya erişimi uzun bir süre engelledi. O dönemde İvan, Volga Nehri boyunca acımasız seferler yapıp güç kullandı ve nihayet 1556'da hiç mücadele etmeden Astrahan'ı istila etti. Aynı yıl, soyluları ömür boyunca askeriyede veya idari mekanizmalarda hizmet vermeye mecbur kılan bir Hizmet Kararnamesi yayımladı. Böylece askeri kaynaklarını çok büyük oranda artırdı. Ancak, bunlar batıdaki Hıristiyan güçlere, yani Polonya ve İsveç'e karşı verilen mücadelelere tahsis edildi. Doğuya yayılma ise çok daha az politik ittifak ve askeri destek gerektirdi.

Astrahan'ın ve özellikle Kazan'ın fethi Rusların Ural Dağları'na ve sonra birkaç alçak geçidin bulunduğu Güney Urallar'a kadar ilerleyebilmelerini sağladı. Ateşli silahlar Sibirya fethinin 1581-2'deki ilk safhalarında en önemli rolü oynadı. Stroganov Ailesinin hizmetindeki Yermak Timofeyevich'in komutasındaki 800 askerden oluşan bir Kazak kuvveti 1581'de ilerleyip Sibir'in Tatar Hanlığı'nı pek çok muharebeden sonra 1582'de fethetti. Kazaklar, başlangıçta üç küçük topa sahipti, ancak bunlar muhtemelen bir süre önce yol üzerinde terk edilmişlerdi. Yine de, 1581-2'de Kazakların ateşli silahlara, düşmanlarının ise sadece yay ve oklara sahip olmaları çok önemliydi. Fakat bu durum başlangıçta başarı getirmiş olsa da, Tatarlar sayı ve hareket edebilme avantajları sayesinde 1585'te Yermak kuvvetinin büyük kısmını yok ettiler.

Rusya, Hanlığı kontrol edebilmek için 1586-98 arasında daha fazla sefer başlatmaya ihtiyaç duydu. Sibiryalı Tatarlar, 1598'de Küçüm Han'ın yenilmesine dek direnmeyi bırakmadılar. Rus ateşli silahları savaşlarda önemli rol oynasalar da barut ve mermi stoklarını tekrar yerine koymak güç olduğu için bunların dikkatli kullanılması gerekti.

Avrupalılar Sibirya'da ilerlerken teknolojik açıdan bariz bir üstünlük sergilediler ve bu üstünlüklerini zalimce kullandılar. Düşmanlarının hiç barutlu silah teknolojisi yoktu ve aslında pek çoğunun, özellikle Kuzey ve Doğu Sibirya'dakilerin, askeri teknolojisi çok ilkeldi: Sürekli savaş veya metal bulunması gibi askeri yeniliklerin gerçekleşmesini sağlayacak bir katalizör yoktu. Rusların hizmetindeki Kazaklar ateşli silahları Sibirya yerlileri ve Tobol ile İrtiş ırmakları boyunca uzanan Tatar Altın Boynuzu'ndan kalanlara karşı etkili biçimde kullandı. Bir Moğol kabilesi olan Buryatlar 1630 ve 1640'larda Rus ateş gücü vasıtasıyla yenilgiye uğratıldı.

Yerli halklar Rusların kale inşa etmeleri sayesinde de zapt edildi. 1586'da Samara Irmağı ve Ufa'da ve daha sonra Urallar boyunca 1586'da Tyumen'de ve 1587'de Sibir mevkisinin yakınlarında bulunan Ob Irmağı üzerindeki Tobolsk'da üsler kuruldu. Rus gücü buradan 1619'da Yenisey Irmağı üzerindeki Yeniseysk'te, 1632'de Lena Irınağı üzerindeki Yatuksk'ta, 1647'de Ohotsk Denizi'ndeki Ohotsk'ta ve 1661'de Irkutsk'da kurulan üsler ile Sibirya'yı aşarak (kuvvetli step göçebelerine karşı güneye doğru genişlemektense) doğuya doğru genişledi. Pasifik'e ise ilk kez 1639'da ulaşıldı ve Ulya Nehri ağzında bir garnizon kuruldu. Rus şehirleri tipik olarak kazıklarla çevrildi ve her birinin bir kale, kışlalar, bir hapishane, bir kilise ve vali konağı olmak üzere kontrol ve kuvvet binaları vardı. Kaleler ateşli silahların savunma potansiyelini en yüksek dereceye

Resim 22: Adam Brand'in *A Journal of the Embassy from their Majesties over Land into China* (Londra, 1698) adlı eserinden bir resim. Ok ve yay kuşanmış Sibiryalı kabileler Rus kuvvetlerinin ilerleyişine çok sınırlı bir biçimde karşı koyabildiler; bunun en önemli sebebi ise aralarındaki parçalanmalar ve Avrupa'dan çıkan hastalıklardı. Ancak, bazı kabileler zorlu rakiplerdi.

çıkardı ve Rus hatlarını Pasifik'e kadar uzattı. 1666-7'de Evenklerin Zashiversk Kalesi gibi kalelere yaptığı saldırılar savunma ateşi ile geri püskürtüldü, ama 1654'te Ohotsk Evenkler tarafından yağmalandı. Bu kale Ruslar tarafından hızla tekrar inşa edildi ve ardından da 1665 ve 1677 yıllarında çıkan yerel isyanlara direndi. Son isyanda yay ve kemik uçlu oklarla kuşanmış 1.000 asker tarafından başarısızlıkla sonuçlanan bir ablukaya alındı.

Buna ilaveten, Rusların Kazan'ı ilk fetihlerinde olduğu gibi, yerel parçalanmalar dolayısıyla direniş zayıfladı. Sibirya'nın durumunda ise dayanışık düşman kabilelerin çoğu Ruslara destek sağladı. Böylece, Ketler ve Evenkler arasında Yenisey Irmağı üzerinde gerçekleşen çatışmalardan çıkar sağlayarak Ketlerin desteğini aldılar. Ayrıca, Çarlığın derebeyliği olmayı kabul eden ünlü Tatarlar ve diğerleri askeri hizmet karşılığında konumlarını korudular. Direnenler ise barbarca muamele gördü. Bu ve Rusların kürk üzerinden zorla vergi alması, *yasak* ve, özellikle 1630'dan

itibaren, suçiçeği gibi hastalıklarla karşılaşılmasının yanı sıra yerli kadınlara el konulması yerel nüfusun çok büyük oranda azalmasına neden oldu. Nüfustaki azalma yerlilerin direniş ve sonraki isyan kapasitelerini azalttı, dolayısıyla sayılarının az olmasından kaynaklanan zayıflıklarını ve yerel halkların zaten sınırlı olan devlet gelişimlerini kötüleştirdi.[18] Yakutların yüzde sekseni suçiçeği yüzünden yok oldu. Bu nedenle Ruslar İspanyolların Karayipler'deki etkisine benzer bir demografik etki gösterdiler. Ancak, başarılı direnişler kuzeydoğuda, özellikle de Kuzeydoğu Sibirya'nın Çukçi halkı ve Kamçatkalı Koryaklar arasında devam etti.

Rusların sınır yerleşimlerinin güneye doğru yayıldığı Güneybatı Sibirya'da, Ruslar bir yüzyıldan fazla bir zaman boyunca Kalmıklar, Yenisey Kırgızları, Halha Moğolları ve Çungarlar gibi savaşçı göçebe atlılarla savaşmak zorunda kaldılar. Bu göçebeler Rus silahlarını ele geçirerek ateşli silah teknolojisine de sahip olabildiler. Yenisey Kırgızları 1640'larda bile Ruslara karşı silah kullandı. Ruslar da Güney Sibirya'da İşim Hattı gibi güçlendirilmiş hatlar inşa etmeyi gerekli buldular. Ancak, Rusların Yukarı Yenisey'e ilerlemelerini geciktiren Kırgızlar, 1690-2 ve 1701 yıllarında hezimete uğradı. Ruslar potansiyel düşmanları arasındaki parçalanmalardan yine fayda sağladı: 1635'te Rusların müttefiki olan Çungarlar Kazakları yendi.

Ruslara karşı Çinliler

Rus yayılması yalnızca kürk üreten bölgeleri hâkimiyet altına alma çabasından ibaret değildi; Amur Vadisi içlerine kadar yayılmayı da amaçlamışlardı. Bu vadiyi Sibirya yerleşim bölgeleri için bir yiyecek kaynağı olarak görmüş, ancak buna ilaveten kara üzerinden Çin ile ticaret yolları geliştirmeyle de ilgilenmişlerdi.[19]

18) G. A. Lantzeff ve R. A. Pierce, *Eastward to Empire. Exploration and Conquest on the Russian Open Frontier, to 1750* (Montreal, 1973); T. Armstrong, *Yermak's Campaign in Siberia* (Londra, 1975); I. Stebelsky, "The Frontier in Central Asia", J. A. Bates ve R. A. French (yay. haz.), *Russian Historical Geography I* (Londra, 1983), s. 145-7; Forsyth, *History of the Peoples of Siberia*, s. 26-83. Tarihler konusundaki tavsiyeleri için James Forsyth'a müteşekkirim.

19) M. Bassin, "Expansion and colonialism on the eastern frontier: views of Siberia and the Far East in pre-Petrine Russia", *Journal of Historical Geography*, 14 (1988), s. 3-8.

Fakat Ruslar 1640'larda vadiye doğru ilerlerlerken, Mançular Ming hanedanlığını devirme harekâtlarını tamamlayınca Ch'ing (Mançu) Çin'in şiddetli tepkisi ile karşılaştılar. Amur'da başlangıçta başarılı olan Kazak kuvveti 1658 yılında bir Çin filosu tarafından yenilgiye uğratıldı. 1682'de Çinliler, Ruslara Amur Vadisi'ni terk etmelerini emretti ve 1685'te Rus kalesi Albazin'i başarıyla ablukaya aldı. Ruslar kaleyi tekrar inşa etti, ama 1686'da yapılan ikinci bir kuşatma ile yeniden kaybetti. Kuvvetlerin büyüklüğüne dair tahminler değişiklik gösterse de, Rus kuvvetlerinin sayısı Çin kuvvetleri karşısında oldukça azdı.[20] Her iki taraf da toplarla donanmıştı, ancak Albazin'i ele geçirirken büyük sayılarda askeri olan Mançular karşı tarafın açlığın pençesine düşmesi sonucunda kazanan taraf oldu. 1683-4 yıllarında diğer Çin kuvvetleri Amur havzasının kuzeyindeki Rus mevzilerine saldırıp, Zeya, Selemja ve Tugur nehirleri üzerindeki kaleleri yerle bir ederek deniz bölgesinden Rusları sildi.

1689'da büyük bir Çin ordusu Nerçinsk'e kadar ilerledi. 1689'da yapılan Nerçinsk Antlaşması ile Ruslar, Çin'in Amur Vadisi'ndeki hâkimiyetini tanıdı; ancak Ruslar Pasifik kıyı şeridini terk etsinler diye Çinlilerin Rusya'dan Baykal Gölü'nün gerisine çekilmesi talebi kabul görmedi. Ruslar Çin ile daha iyi ilişkiler içine girebilmek için Amur'u vermeye hazırdı, fakat kaynakları, prestiji ve Pasifik ile bağlantısı nedeniyle Sibirya'yı ellerinde tutmaya niyetlendiler. Yine de, Rusların Çin'e doğru ilerlemeleri durduruldu.

On yedinci yüzyıl Çin'i askeri kudrete sahip, yayılmacı ve Avrupalı olmayan bir güçtü. 1690'larda Moğolistan'da alınan zaferlerle birlikte Çinlilerin Rusları Amur'dan çıkarması Çin'e on beşinci yüzyılın başından beri görülmemiş güçte ve gelişmiş bir kuzey hududu sağladı. Çinliler, 1680'lerde Rusları Amur'dan sürerek Moğolistan'a kadar olan mevzilerini kuvvetlendirdi. Rusların yayılmasından değil ama Rusların toplu adı Oyratlar olan ve 1635'ten itibaren dinamik yeni Çungar konfederasyonu altında birleşen Batı Moğolistan kabileleri ile askeri bir ittifak kurup onlara silah sağlama tehlikesinden endişelendiler ve erken davranıp bunu engellemek için de Nerçinsk Antlaşmasını imzaladılar. Ruslar, 1690'da Çungar'ın ittifak teklifini gerçekten de geri çevirdi.

20) Lantzeff ve Pierce, *Eastward to Empire*, s. 175'teki tahmine gore 2.000 ile 10.000 arasında Mançu 350 Rus'a karşı iken, N. I. Nikitin, *Sibirskaia Epopeia XVII Weka*'da (Moskova, 1987) 5.000'e karşı 800 diyerek bir tahmin yürütmektedir.

Böylece, hem Çin'in Asya içlerine kadar yayılması hem de Rusya'ya karşı güttükleri politika Çungar'dan gelmesi beklenen tehdit ile şekillendi: Rusya ve Çin arasındaki çatışmanın daha önemli olduğu sonradan anlaşıldı. 1667'de Çungarlar Kuzeybatı Moğolistan'daki Altan Han'ın topraklarını ele geçirdi ve 1670'de Tuva'nın batı kısmında bulunan önceki derebeylikleri karşısında galip geldi. Galdan (1671-97) hükmündeki Çungarlar, Moğolistan yakınlarındaki İslamcı vahaları 1679'dan itibaren ele geçirdi: Hami ve Turfan 1679'da, Kaşgar 1680'de ve hemen ardından da Yarkent kaybedildi. Çungarlar, 1688'de Moğolistan'ın Halha bölgelerini aldı. Halhalar Çin'e sığınıp pek çoğu da Çin ordusuna katılınca Çungarlar Çin ile doğrudan karşı karşıya geldi. 1690'da iki ordu Pekin'e 300 kilometre uzaklıktaki Ulan Bator'da çarpıştı: Galdan'ın savunma taktikleri –ki bunlardan en önemlisi askerlerini keçe ile kaplanmış develerin arkasında saklamasıdır– Çinli topçuların etkinliğini sınırladı ve Çinli kumandan memnuniyetle bir ateşkes imzaladı. Çungarların Mançulara göre başarısız olacakları belli değildi. Ancak 1696'da Kangxi imparatoru kuzeye doğru ilerleyerek Jao Modo'da Galdan'ın ordusunu yok etti ve bu zaferi kendisine çok fazla yardım eden Galdan'ın isyancı yeğeni Tsewang Rabtan'a borçlu oldu. Çin-Rus düşmanlığı ancak göçebe halkların yenilgisinden sonra bölgedeki odak noktası haline geldi.[21]

Rusların Sibirya ve Çinlilerin Moğolistan içlerine doğru ilerlemesi gelişmiş hükümet yapıları olan devletlerin hâkimiyeti altındaki Avrasya'nın önemli ölçüde büyümesine neden oldu: Avrasya'nın büyük kısmı uzaktaki yerleşik halkların politik ve askeri yapılarının yönetimi altındaki koloniler haline geldi. Örneğin, Mançular, Rusların ilerlemesine bir tepki olarak, Amur ve Argun nehirleri arasındaki bölgeyi doğrudan hâkimiyetleri altına alıp yerli halkı kendi birliklerine yardım etmek üzere oluşturulan çok iyi ordular olarak örgütlediler. Hindistan'daki benzer bir süreçte, Moğol kuvvetleri 1641, 1643 ve 1661'de arka arkaya yapılan saldırılar ile Cheros isimli kabile halkının yaşadığı Bihar'ın güneyindeki ormanlık ve dağlık bir bölge olan az nüfuslu Palamau kabilesini ele geçirdi.

Rusların azametine dair günümüz düşünceleri on yedinci yüzyıla dayanır. Ohotsk Denizi'ne doğru ilerlemeleri Rusların çok geniş bir toprağa

21) M. Mancall, *Russia and China: their diplomatic relations to 1728* (Cambridge, Mass., 1971), s. 146-62; M. A. Courant, *L'Asie centrale aux XVIIe et XVIIIe siecles: Empire kalmouk ou empire mantchou?* (Lyons, 1912); Barfield, *Perilous Frontier*, s. 275-87.

hâkim olmalarını sağladı ve Ruslar, sonraki iki yüzyıl boyunca susamuru kürkü peşinde oldukları için Aleut Adaları'na ve sonra da Alaska'ya kadar geldiler, buradan da Kuzey Amerika'nın batı kıyılarına doğru yayıldılar. Bu faaliyetler diğer Doğu Asya güçlerinin faaliyetlerini baskılamış olmasına rağmen Rus Devleti'nin Pasifik'e karşı gösterdiği bağlılık sınırlıydı. Rusya'nın Avrupa yakasındaki nüfus yoğunluğu, kaynaklar ve yönetim Deli Petro'nun sermayesini Moskova'dan yeni şehri St. Petersburg'a getirmesi ile 1712'den itibaren daha da arttı. Doğu Baltık'ta yapılan fetihler Rus liderler için daha önemliydi. Ancak Petro'nun hükümdarlığı sırasında madenler gibi devlet teşebbüsleri Sibirya'daki özel girişimlerden daha önemli hale geldi. Sibirya'daki Rus nüfusu 1701'de 100.000 iken 1721'de 700.000'e yükseldi. Madencilik ve metalürji ilk olarak Urallar'da ve ardından da Altaylar'da gelişti ve beslenmesi ve korunması gereken önemli sayılarda nüfus yoğunlaşmasına yol açtı.[22]

Yine de, çetin Sibirya ortamı sadece bölgenin uçsuz bucaksız mesafeleri nedeniyle ortaya çıkan güçlüklerle şiddetlendi ve kıyı boyunca hiçbir sıcak su hattı yoktu. Ayrıca, Ohotsk çok zayıf bir limandı ve burada inşa edilen gemiler kalitesizdi. Ruslar, 1860'da Vladivostok'u kurana dek Pasifik'te iyi bir limana sahip olmadılar. On yedinci yüzyıl denizcilik teknolojisi Avrupa yayılmasını desteklemeye her zaman yetmemiştir.

Sibirya üzerinde bir nehir hattı da yoktu: Ana nehirler batıdan doğuya değil güneyden kuzeye akmaktadır. Dolayısıyla Rusların Ukrayna nehirlerini kullanmalarına denk düşecek bir şey olmadı; örneğin 1646'dan itibaren Azov ve Kırım Hanlığı karşısında Don Nehri boyunca küçük filo seferleri yapıldı, ancak bunlar bile güçlüklerle karşılaştı. Örneğin, Dinyeper Irmağı'nın ivintileri 1680'lerde Kırım'a karşı sefer yapılmasını zorlaştırdı. On yedinci yüzyılın sonlarında, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Ruslar askeri kaynaklarını Avrupa'daki savaşlarda ve Türklere karşı verdikleri mücadelelerde kullandılar. 1904-5'te gerçekleşen ve Japonlarm başlattığı Rus Japon Savaşı'na kadar da Uzakdoğu'da çok büyük bir savaşta yer almadılar. Bunun ardından, 1939 ve 1945 yıllarında Japonya ile yaşanan anlaşmazlıklara ve 1969'da Çin'le karşı karşıya gelmelerine rağmen, Ruslar tüm dikkatlerini yine Avrupa'ya yönelttiler.

22) A. Wood (yay. haz.), *The History of Siberia, From Russian Conquest to Revolution* (Londra, 1991), s. 5, 74.

Kuzey Amerika

On yedinci yüzyıl Sibirya'sında ilerlemekte olan Avrupalılara karşı direnci artırmak için Ruslardan transfer edilen askeri teknoloji sınırlıydı. Oysa Kuzey Amerika'da hem ateşli silahlar hem de atlar yerli halklar tarafından tedarik ediliyordu. Avrupalılar bir dizi yerleşim yeri kurdular; bunlar Fransızlar tarafından kurulan Québec (1608), İngilizlerin kurduğu Jamestown (1607) ve Plymouth (1620) ve Hollandalıların kurduğu New Amsterdam (1614) ve Albany (1624) şehirleridir. Avrupalıların giderek artan varlığının ve yerli haklara sağladığı büyük ticari fırsatlar, Avrupalılarla haberleşmeyi kontrol etmek istedikleri için kabileler arasında artan savaşlar ve Avrupa'nın savaşlarda daha çok yer alması sonucunu doğurdu. Fransızlar, başlangıçta ateşli silahlar tedarik etmeyi reddetti, ama ilk engellemelerin ardından Hollandalılar ticaret yapmaya başladı ve savaşların çapı büyüdükçe ateşli silah tedarikine uygulanan kısıtlamalar azaldı. 1640'ların başlarında Fransızlar da vaftiz edilmiş yerli müttefiklere 1643 ve 1648'te yapılan anlaşmaların ardından kendileri de serbestçe Hollanda alaybozan tüfeği ticareti yapan Mohavklar karşısında güç kazanmaları için alaybozan tüfekleri satmaya başladılar. 1648'e gelindiğinde, Mohavklar en azından 800 adet alaybozan tüfeği toplamışlardı. İsveçliler, 1660'ların ilk yıllarında Delaware Vadisi'nde yaşayan Suskehanna kabilesine top sağladı; onlar da bu topları hem İrokua kabilesine hem de İngilizlere karşı kullandılar. Ancak ağır silahlar nadiren nakledildi ve Amerikan yerlileri toplar olmadan Avrupa kaleleri üzerinde çok az etki yarattılar.

Böylece, Avrupa yayılması savaş ve teknolojide bir yükselme ile sonuçlandı. Çok sık olduğu gibi Avrupa güçleri arasındaki parçalanmalar Avrupalı olmayan devletlere silah sağlama arzularını artırdı ve Avrupalılar buna ilaveten yerel mücadelelerin içine çekilip yarattıkları etki en çok bu mücadelelerde aldıkları rol ile hissedildi. Aynı şey Batı Afrika için de geçerliydi: on yedinci yüzyılda Avrupa güçleri arasında gerçekleşen rekabet Portekiz ile hissedilen Avrupa varlığının başlangıçtaki hâkimiyetinin yerini aldı. Portekizliler, on altıncı yüzyılda Afrikalılara silah satmayı reddederken on yedinci yüzyılda tüm Avrupalılar bunu yapmak istedi. Eğer Avrupalılar Altın Sahil'deki Afrika parçalanmalarını kendi çıkarları için kullandılarsa, Afrikalılar da Avrupa içindeki düşmanlıklardan fayda sağladı. Yerel mücadeleler Yeni İspanya'nın İspanya işgalinden ziyade Amerikan yerlileri arasındaki düş-

manlıklar nedeniyle ciddi değişikliklerin oluştuğu kuzey sınırında önemli bir rol oynadı.[23]

Kuzey Amerika'daki Amerikan yerlileri sınırları çizilmemiş iç bölgelerde savaşmaya alışkındılar ve belirli savaş pozisyonlarının olmayışı Avrupalıların net askeri hedefler koymasını zorlaştırıp, yaylım ateşi açılmasını engelledi. Ayrıca, Doğu Amerika halkları yay ve ok kullanımında uzman oldukları için misil savaşında ustalık gösterdiler ve böylece nişan alması daha kolay ve okların aksine kurşunları daha az sapan ve hedefi vuran alaybozan tüfeklerine kolaylıkla uyum sağladılar. Bu etkenler birleşince göçmenlerin askeri teknoloji konusunda sahip olabilecekleri kayda değer herhangi bir avantajı zayıflattı. 1637 yılında yapılan Pequot Savaşı'nda, Connecticut Irmağı vadisinde İngilizlere zafer kazandıran ateşli silahlar ilk ezici üstünlük oldu, fakat düşmanlarının diğer kabileler tarafından desteklenmemesinin de bunda payı vardı. Ancak 1640'lardan itibaren ateşli silahların yerli halklar arasında yayılması bu halkları Avrupalı koloniciler için daha etkili düşmanlar haline getirdi.

New England'ta 1675-6 yıllarındaki isyan (Kral Philip Savaşı), büyük zorluklarla bastırıldı ve 1682'de Fransızların batıdaki İrokua kabilesini ezip geçme girişimi, Fransız kuvvetinin grip ve lojistik problemler yüzünden zayıflamasının ardından, küçük düşürücü bir çöküş ile sonuçlandı.[24] Hastalıkların yol açtığı tahribata rağmen, İrokua konfederasyonu on yedinci yüzyılda büyük bir Kuzey Amerika gücü olarak kaldı; İngiltere ve

23) R. Law, "'Here is No Resisting the Country'. The Realities of Power in Afro-European Relations on the West African 'Slave Coast'", *Itinerario*, 18 (1994), s. 51-2; A. H. Schroeder, "Shifting for Sur-vival in the Spanish Southwest", *New Mexico Historical Review*, 43 (1968), s. 291-310. Amerikan yerlileri arasındaki parçalanmalar için ayrıca bkz. L. V. Eid, "The Ojibwa-Iroquois War: The War the Five Nations Did Not Win", *Ethnohistory*, 26 (1979), s. 297-324.

24) S. M. Malone, "Changing military technology among the Indians of southern New England 1600-77", *American Quarterly*, 25 (1973), s. 48-63, ve *The Skulking Way of War. Technology and Tactics among the Indians of New England* (Londra, 1991); M. L. Brown, *Firearms in Colonial America: The Impact on History and Technology 1492-1792* (Washington, 1980); B. Given, "The Iroquois and Native Firearms", B. A. Cox (yay. haz.), *Native Peoples, Native Lands. Canadian Indians, Inuit and Metis* (Ottawa, 1987), s. 3-13; T. B. Abler, "European Technology and the Art of War in Iroquoia", D. C. Tkaczuk ve B. C. Vivian (yay. haz.), *Cultures in Conflict: Current Archeological Perspectives* (Calgary, 1989), s. 273-82; D. Delage, *Bitter Feast: Amerindians and Europeans in Northeastern North America, 1600-64* (Vancouver, 1993). 1682'de Fransızlar hakkında bkz. W. J. Eccles, *Frontenac: The Courtier Governor* (Toronto, 1959), s. 157-72.

Fransa ile bölgedeki askeri mücadeleler konusunda aşağı yukarı eşit bir mücadele verdi. New England'taki Amerikan yerlileri, kurşun ve silah çakmağı dökmeyi öğrendi, ama barut imal edemedi. Bazı Amerikan yerlisi kabileler 1670'lerde kale burçlarını ve 1675'te çakmaktaşlı silah kullanmayı öğrendiler. En azından on iki yaşından itibaren yetiştirilen, günde en az 30 mil yürüyebilen, atıcılık ve kalkan altından ateş açmada uzman ve askeri liderlik meziyetlerine güvenen yerliler, yenmesi güç düşmanlardı.

Bölgedeki askeri denge ancak Amerikan yerlilerin sayıca azınlıkta olduğu bir sonraki yüzyılda Avrupalıların lehine döndü. Avrupa kaleleri önemliydi, çünkü garnizonları saldırı birliklerine direnebildi. Fakat hâkimiyeti garanti edemediler. 1658'de Fransa'nın Sainte-Marie-de-Gannentaha garnizonu, yakında başlayacak olan saldırının haberini alınca kaçtı. İngilizler, 1750'lere kadar Kuzey Amerika'ya bir kaç düzenli birlik yolladı ve ilk kez 1665'te gönderilen Fransız düzenli birlikleri, kayda değer bir başarı sağlayamadı. Avrupalıların deniz yoluyla seyahat edebilme becerileri kıyı bölgelerinden ayrılınca eski önemini kaybetti. İngiliz kolonicileri dağınık düzende ilerleyerek, var olan gizlenme yerlerine uyum sağlayıp belirli hedeflere ateş açtıklarında, Kral Philip isyanını bastırdıklarında olduğu gibi, Avrupalıların Angola'daki Portekizlilere benzer biçimde Kuzey Amerika'daki hudutlarda gerçekleşen savaşlarda başarılı olması, yerlilerin desteğini almaları veya bu insanların savaş şekline uyum sağlamaları gerekti.

Yerliler ve koloniciler arasındaki güç dengesinde oluşan değişiklik silahlardan ziyade demografiden kaynaklandı. Avrupalılar, Kuzey Amerika'ya ticaret yapmak yerine burayı kolonileştirmek için ve giderek artan sayılarda geldiler. Yeni göçmenler olarak sürekli bir değişim içinde olmalarına rağmen Anglo-Fransız göçmenlerin yerleşik hükümet şekilleri ve sosyal örgütleri vardı. Amerikan yerlilerinin sayısında ise bir artış görülmedi. New England'ın kolonileşme öncesi nüfusu 150.000'den azdı. Çiçek hastalığı yüzünden Beş Ulus (İrokualar) 1633'te, Huronlar 1634'te ve Beş Ulus'tan biri olan Mohavklar ise hemen ardından perişan oldular.

Sık sık Avrupalılar ile ittifak kuran Amerikan yerlileri arasındaki uyuşmazlık da çok fazla önem teşkil etti. 1609'da Amerikan yerlileri Huronlar ve Dağlılar (Montagnais) Mohavklar karşısındaki Fransız lider Samuel de Champlain'e katıldı. Fransız lider, tahta zırhların kullanıldığını, okların uçuştuğunu ve toplu düzenlerin oluşturulduğunu rapor etti. İngilizler, Pequot Savaşı'nda Narragansetlerden destek gördü,

ancak 1675'te Büyük Bataklık Çarpışması olarak bilinen bir savaşta Pikuat savaşçıları İngilizlere Narragansetler karşısında yardım etti. İngilizlerin Metacom yerine 'Kral Philip' olarak adlandırdığı Pokanoket kabilesi Reisi, 1676'da İngiliz ve Amerikan yerlileri ittifakının başı Benjamin Church'ün kurduğu bir tuzağa düşürülerek bir Amerikan yerlisi tarafından öldürüldü. Pek çok Amerikan yerlisi din değiştirerek Hıristiyan oldu ve din değiştirenler hem Kanada hem de New England'ta Avrupalıları destekleme eğilimi gösterdiler. Bununla birlikte geleneklerindeki kültürel ve dini inançlar kaybolup gitti.

Ancak, Fransız hâkimiyeti altındaki St. Lawrence boyunca ve Kuzey Amerika'nın giderek daha çok İngiliz hâkimiyeti altına giren doğu kıyısında Avrupalıların giderek artan sayıları ve hareket kabiliyeti, lojistik destek ve takviye avantajları sayesinde çatışına noktalarında kuvvetleri yoğunlaştırma becerileri çok önemliydi. Bu da, Denis Sinor'un iddia ettiğine göre, Avrasya'daki durum ile paralellik gösteriyordu:

> Her bir İç Asya saldırısının etkisiz hale getirilme tarzı ve uzunluğu durumdan duruma değişiklik gösterdi, ama yerleşik halk zulmederek nadiren zafer kazandı (...) neredeyse hep üstün olan doğurganlık oranı çatışmanın sonucunu belirleyen bir etkendi (...) dıştan içeriye doğru yavaş yavaş ilerleme her şeyden önce ister doğal nedenlerle, isterse göç vasıtasıyla olsun, yerleşik nüfusun artışından kaynaklandı.[25]

Temelde tedrici olan bu düşünce dünyanın bazı bölgelerinde diğerlerine oranla daha uygun bir zemin buldu. Rusların steplere doğru yayılması hem bir askeri başarı hem de yeni toprakları tarıma uygun hale getiren Rus köylülerinin yayılmaları meselesiydi.[26] 1694-1718 arasında Volga ve Don nehirleri arasında inşa edilen Tsaritsyn hattı gibi güçlendirilmiş savunma hatlarının oluşturulması ve bunlara bağlı askeri koloniler Rusların tarım alanlarını korudu. Sinor'un yaklaşımı yerleşik veya göçebe halklar arasındaki politik veya askeri ilişkiler meselesini ele almamış, ancak farklı toplum yapıları arasındaki başarı farkları konusunda

25) G. Raudzens, "Why Did Amerindian Defences Fail? Parallels in the European Invasions of Hispaniola, Virginia and Beyond", *War in History*, 3 (1996), s. 352; Sinor, "Concept of Inner Asia", s. 3.

26) W.H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800* (Chicago, 1964), s. 199-200, 2-14; M. Raeff, "The Style of Russia's Imperial Policy and Prince G.A. Potemkin", G. N. Grob (yay. haz.), *Statesmen and Statecraft of the Modern West* (Barre, Mass., 1967), s. 37.

–ki bunların birinde askeri açıklamalar iddiasız bir rol oynamaktadır– yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Böyle bir bakış açısı demografik savaşları gündeme getirir. Halkların yok edilmesi çağdaşlar için gerekli gibi görünebilir. Örneğin, 1665 ve 1666 yıllarında Fransızlar, İrokualar konfederasyonunun oluşturduğu tehdidi sonlandırmak için karar aldı; ana Mohavk kasabalarını ve tahıllarını yakmak üzere anlaşma yapmaya zorladılar. Fransızlar ve Ottawa gibi müttefiklerinin 1687'de Seneca üzerine veya Irokualarn 1689 yılında Montreal yakınlarındaki Fransız yerleşim yerlerine düzenledikleri gibi yıkıcı saldırılar harekâtlar için hayati önemi olan yiyecek ikmaline son verdi. Lojistik olduğu kadar demografik etkiler de oldu. Örneğin, Kral Philip Savaşı'nın arifesinde New England'ın güney kısmında yaşayan 11.600 Amerikan yerlisinden 7.900'ü savaş, hastalık veya korunmasızlık nedeniyle öldü, ya da köle olarak satılıp veya daimi sığınmacılar haline gelip yerlerinden edildiler.[27] Dolayısıyla, gelecekteki direniş olasılığı azaldı.

Avrupa savaşlarında uygulanması beklenen teröre ilişkin engeller, Avrupa dışındaki topraklarda genellikle göz ardı edildi.[28] Bu durum on yedinci yüzyılda Portekiz'in Brezilya'da gerçekleştirdiği harekâtlarda da ortaya çıktı: Pek çok durumda zulme başvuruldu. On sekizinci yüzyılın uluslararası ilişkiler konusunda önde gelen yazarı Emmerich de Vattel, savaş kanunlarının 'vahşi' insanlarla çarpışırken uygulanması gerekmediğini düşünmüştür.[29] Yirminci yüzyıl savaşlarında genellikle katliam şeklinde görülen vahşetin emsalleri olmamış değildir. Ancak, Avrupalılar kazanmak için birliklerinin büyük kısmını feda etmeye hazırdılar ve bu da, yerli halkın kayıp vermenin kabul edilebilir sosyal sınırları oldu-

27) J. Axtell, *Beyond 1492: Encounters in Colo-nial North America* (New York, 1992), s. 239; F. Jennings, *The Ambiguous Iroquois Empire* (New York, 1984). Demografi konusu için bkz. D. K. Richter, *The Ordeal of the Longhouse: The Peoples of the Iroquois League in the Era of European Colonization* (Chapel Hill, N.C., 1992). Avrupa'nın etkisi için bkz. B. G. Trigger ve W. E. Washburn (yay. haz.), *The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas. North America* (Cambridge, 1996).

28) H. E. Selesky, "Colonial America", M. Howard, G. Andreopoulos ve M. R. Shulman (yay. haz.), *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World* (New Haven, 1994), s. 66.

29) Hemming, *Red Gold*, örneğin 1690-1700'ler için s. 365-9; E. de Vattel, *The Laws of Nations: or the Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Sovereigns* (İngilizce baskısı, Philadelphia, 1861, 1758 tarihli Fransızca orijinali), s. 361. Bu kaynağı Armstrong Starkey'e borçluyum.

ğuna dair görüşlerin yaygın olmadığı Kuzey Amerika'daki gibi toplumlar karşısında kendilerine avantaj sağladı.[30]

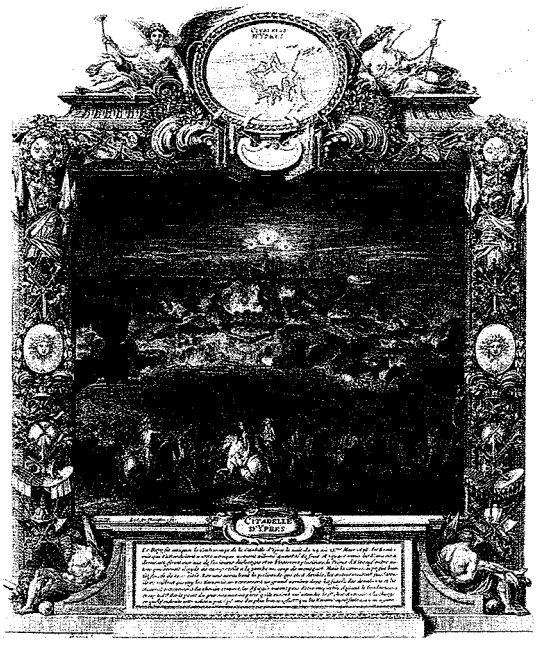
Toplumlar ve Devlet Gelişimi

Dolayısıyla, savaşlar değerlendirilirken değişik toplum biçimleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu da bizi Gibbon'ın paradigmalarına getirir. Gibbon'ın öne sürdüğü gelişim sosyolojisi sadece kuvvetlerin uzmanlaşması ışığında değil, aynı zamanda farklı demografik oranların yoğunluğu ve artışına daha uygun olan belirli sosyal örgütlenme şekilleri açısından değerlendirilebilir mi? Ayrıca, en önemlisi de, kayıp vermeye gönüllü olan bu çeşitli şekillerin askeri imkân ve kabiliyet bakımından doğurduğu farklı sonuçları var mıdır?

On yedinci yüzyıl, Gibbon'ın 'barbar' olarak nitelendirdiği 'göçebe' halkların küçüldüğü bir dönemdi. Bunlar güçlü ve uzak yerlere yayılmış hükümet kurumları olmayan toplumlardı. Sonuç olarak, bu dönem, daha güçlü devlet düzenleri olan toplumlar karşısında bu gibi toplumların nispi kapasitesindeki değişiklikler bakımından önemliydi. Yüzyılın ortalarında pek çok devletin içinde yaşanan politik krizlerin askeri güçlerini farklı şekillerde etkilediği doğrudur ve bu krizlerden etkilenen devletler arasında Çin, Osmanlı İmparatorluğu, Moğol Hindistan, Rusya, Fransa, İspanya, Polonya ve İngiltere bulunmaktadır. Büyük bir göçebe kuvvet olan Çungarlar politik çalkantılardan etkilenmelerine rağmen, göçebe halklar bundan çıkar sağladılar. Diğer bir göçebe toplumu olan Don Kazakları, 1637 yılında Türklerin elindeki Azov'u aldı, aynı zamanda Ukrayna'daki Polonya mevzilerini de zayıflattılar.

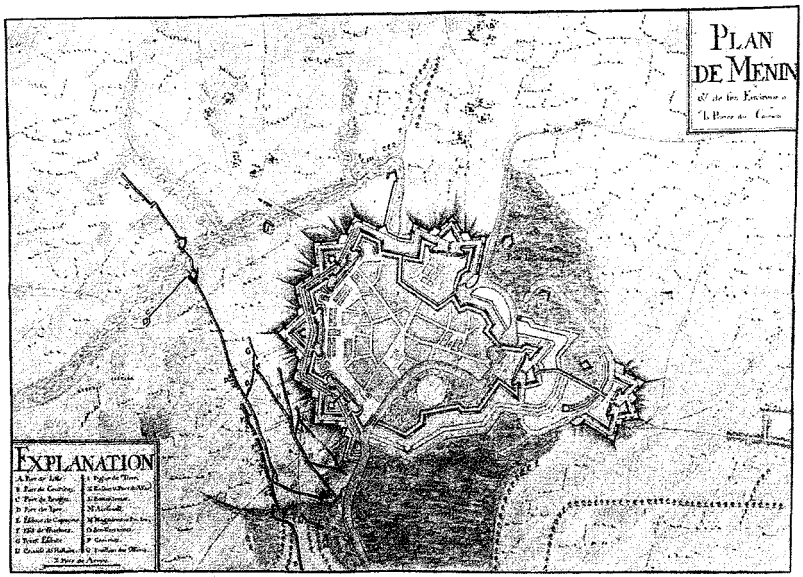
Yine de, tüm dünyada ekonomik problemlerden kurtulma ve hükümet gücünün sağlamlaştırılması süreci yüzyılın ikinci yarısında somutlaştı. Bu da, yaygın demografik durağanlık ve süregelen ekonomik güçlüklere rağmen devletin kullanımına hazır kaynaklarda ve birçok gücün askeri faaliyetlerinde artışa yol açtı. Bu güçler Çin, Osmanlı İmparatorluğu, Moğol Hindistan, Rusya, Fransa, Avusturya ve İngiltere idi, ancak

30) L. V. Eid, "'A Kind of Running Fight': Indian Battlefield Tactics in the Late Eighteenth Century", *Western Pennsylvania Historical Magazine*, 71 (1988), s. 171; A. Hirsch, "The Collision of Military Cultures in Seventeenth-Century New England", *Journal of American History*, 74 (1987-8), s. 1187-212.

Resim 23: 24-25 Mart 1678'te Ypres Kalesi'ne yapılan gece saldırısı. Louis, kaleyi İspanyollardan, torunu XIV. Louis ise 1744'te Hollandalılardan aldı. Daha önce ise, 1648 ve 1658'de, Fransızlar bu kaleyi ele geçirmişlerdi. En çok mevzi harbi uzmanı Sebastien Le Prestre de Vauban (1633-1707) komutası altından geliştirilen daha sistemli kuşatma teknikleri sayesinde, kuşatma savaşlarında giderek daha çok beceri kazandılar. Kalelerin savunmasız oluşu savaş alanında uzmanlığın önemini ortaya koydu, ancak bu savunmasızlık genellikle başarılı kuşatmacıların önemli sayılarda kuvvet konuşlandırmasını da gerektirdi.

Polonya ve İspanya bunlara dahil değildi. Bu faaliyetlerden bazıları Moğolistan'daki Çinliler, Sibirya'daki Ruslar ve Yeni Dünya'daki Avrupalılar gibi dağınık devlet yapıları olan halklara yöneltildi. Don Kazakları Azov'u ellerinde tutamadı ve Ukrayna, iki ülke arasında 1654-67 arasında yapılan savaştan sonra, Rusya ve Polonya arasında bölüşüldü, oysa her iki devletin de bölgedeki gücü sınırlıydı. Ancak, pek çok askeri devlet faaliyeti benzer hükümet şekilleri olan devletler karşısında gerçekleştirildi ve yüzyılın ortalarında yaşanan krizlerden kısmen sorumlu olan dış askeri kuvvetler genellikle benzer politika şekilleri olan yerleşik devletlere aitti. Bu, Ming Çin için değil ama Avrupa devletleri için geçerliydi. Böylece, örneğin yüzyılın başında Rusların 'Sorunlar Zamanı' (1598-1613)

Resim 24: Menin Kuşatması, 1706. Geometrik istihkâmlar ve sistemli kuşatma sanatı. Malborough dükü komutasındaki Müttefiklerin gerçekleştirdiği başarılı bir kuşatma. Toplara korunak sağlamak için hendekler kazıldı ve ağır ateş altındaki Fransızlar, İngiliz bataryaları karşı yara konuşlandırılır konuşlandırılmaz teslim oldular.

Tatarların veya Hazar Denizi'nin doğusundaki halkların değil, Polonya ve İsveç ordularının elinde yenilgiler gördü (1610'da Kluşino'da alınan İsveç zaferi gibi).

Bir nebze tutarlılık, süreklilik ve bürokratik gelişim gösteren devletler, dağınık hükümet yapısına sahip devletler karşısında pek çok avantaja sahipti. Bu devletler toplumlarının demografik ve ekonomik kaynaklarından fayda sağladı ve haberleşme teknolojisi geniş çaplı okuryazarlık ile bir baskı ve yayın endüstrisinden yoksun olan toplumlara uğramadı. Topçuluk, taktikler, talim, istihkâm ve kuşatma sanatıyla ilgili basılı el kitapları, tekniklerin sözlü anlatım veya el yazmaları ile olduğundan daha hızlı yayılmasını sağladı ve ayrıca hem askeri imkân ve kabiliyeti artıran hem de gelişmiş ve kalabalık devletlerin askeri kaynakları başarıyla kullanması için önemli olan bir standardizasyon oluşmasını mümkün kıldı. Matbaanın Avrupa'daki rolü bunu kullanan devletlere matbaacılığın hiç olmadığı ya da sınırlı ölçüde bulunduğu devletlerin yoksun olduğu askeri potansiyel konusunda bir avantaj sağladı.

Devlet gelişimi ve askeri potansiyel arasındaki başka bir ilişki, seçkin kuvvetlerden ziyade büyük kuvvetlere göre yapılandırılmış ateş gücünü sağlamak için büyük sayıda insanı hareket ettirebilen idari politika yapısına duyulan ihtiyaç ile doğdu. Bu da en çok on yedinci yüzyılın ikinci yarısında çok büyük kuvvetler yaratan Avrupa devletleri için geçerliydi, fakat diğer yerlerde de aynı durum gelişti. Örneğin, Altın Sahil'deki (modern Gana kıyıları) ve Köle Kıyısı'ndaki (modern Togo ve Benin kıyıları) baskın taarruzlarının yerini misil taktiklerinin alması tamamen ateşli silahların yayılmasına dayalıydı. Bunun yerine, mesele politik, sosyal ve ekonomik gelişmeler bağlamında ele alınmalıdır. Bahsedilen askeri değişimler Altın Sahil'deki Akwamu ve Asanti ile Köle Kıyısı'ndaki Dahomey devletlerinin yükselişiyle ilişkilidir. O zamana kadar nadiren rastlandığı veya hiç bilinmediği bir bölgede ateşli silahların yayılma sebepleri, süreci ve sonuçları ile ateşli silahların uzun zamandır kullanılmakta olduğu Avrupa gibi bir bölgede yayılma nedenleri, süreci ve sonuçları arasında bir fark vardır.

Moğollar

'Göçebe' halkların on yedinci yüzyıl boyunca destek kaybettiğine dair görüş değerlendirilmelidir. En önemlisi, başarıları sayesinde 'yerleşik' hale gelmelerine rağmen Çin'deki Mançu isyanı unutulmamalıdır. Moğolların (yüzyılın ortasında yaşanan Çin problemleri, sonrasında dünyanın lider askeri kara gücüyle problemlere bakıldığında) hem Hindistan'da hem de komşu bölgelerde ciddi engellerle karşılaştığının da altını çizmek gerekir. Bu durum özellikle toprakların Moğol kuvvetleri için uygun olmadığı bölgelerde gerçekleşti. Aslen Birmanya'nın yukarı kısmından gelen bir Şan halkı olan Ahomlar, Brahmaputra Vadisi'nde 1612'den itibaren ciddi bir tehdit oluşturdu, çünkü tüm savaş kaynaklarını seferber ettiler. Nehir kıyısı ve cengel arazi Moğolların yoğun biçimde harekâtlarda bulundukları ve bu bölgede çarpışmak için uygun silahlara ve taktiklere sahip oldukları Racasthan ovaları ve tepelerinden farklılık gösterdi. Nüfusu az Ahomların savaş teknikleri ise arazi ile uyum içindeydi. Alaybozan tüfekleri veya ok ve yaylarla kuşanmış piyadelere güvenip ani gece saldırıları gibi esnek taktikler kullandılar ve hızla bambu kazıklarla güçlendirilmiş mevziler oluşturdular. 1636-8 arasında gerçekleşen çetin bir savaş bir barış uzlaşması ile sonuçlandı, ama 1682'de Moğollar geri çekilmeye zorlandılar.

Afganistan da Moğollar için zor bir araziydi. 1646'da Özbeklerin üzerine doğru ilerleyip Bedehşan ve Baglan'ı aldılar, fakat 1647'de sahra topları ve alaybozan tüfekli askerleri daha çok hareket edebilen düşmanlarını yenemedi ve ayrıca koşulları çetin bu bölgede yeterli derecede teçhizat sağlayamadılar. Bölgenin bilinmesi, teçhizat ve askeri intibak kabiliyeti burada başarı kazanmak için elzemdi. 1647'de Prens Evrengzib, Baglan'ı boşalttı ve ağır kayıplar vererek karlar altındaki Hindukuş Dağları'na kadar geri çekildi. Ceyhun, Moğol Hindistan'ın hududu haline gelmedi. 1672-4 yıllarında, Kâbil yakınlarındaki bir Peştu kabilesi olan Afridiler, Moğol ordularını başarıyla yağmaladı. Evrengzib ise Peştuları sessiz tutmak için rüşvet vermek zorunda kaldı.

Bu yüzden, Moğollar askeri güçleri ve kararlılıklarına rağmen hudut bölgelerindeki kötü koşullarda varlıklarını sürdüremediler. Ayrıca, 1650'lerden itibaren Marathaların hareket kabiliyeti olan, hafif zırhlarla korunan atlıları ve alaybozan tüfekli askerlerinin elinde çok acı çekti-

Resim 25: Dekkan'daki Moğol komutanı. Dekkan'ın Moğollar tarafından fethedilmesi ilk dönem modern Hindistan'ın jeopolitikası açısından çok önemliydi. Moğollar, en çok süvarileri kullandı. Bu komutan mızrak, kılıç, ok ve yay kuşanmış.

ler. Şivaci (1627-80) hükmündeki Marathalar çevresel ve politik koşulların yarattığı problemlere çok iyi ayak uydurdular. Savaştan kaçınıp, bunun yerine teçhizat hatlarını kestiler ve akınlar yaptılar. Marathalar, savaşlarda Moğolları hezimete uğratmadı, ama Moğolların zaferlerini ve karada yayılmalarını kabullenmediler.

Ancak, Moğol kuvvetinin merkezleri on yedinci yüzyıl boyunca yaşadıkları sorunlardan dolayı İspanya veya Türkiye'nin kuvvet merkezlerininki kadar da düşmedi. O dönemde karşılarına gerçek bir rakip kuvvet çıkmadı. Moğollar, politik açıdan Güney Hindistan'daki diğer devletlerden daha güçlüydü – ki bu devletlerden bazıları, örneğin Vicayanagara, güçlü eyalet valilerini kontrol etmekte zorlandı.[31] Gerçekten de, bazı hudut sorunlarının vurgulanması Moğolların Dekkan Sultanlıkları, Bicapur ve Golkonda'yı 1636'da derebeyliğe dönüştürme başarılarını önemsiz kılmamalıdır. Bağımsızlıklarını yeniden kazandıktan sonra, 1686 ve 1687'de yeniden istila edildiler. Ayrıca, Moğollar kuzeye doğru, Baltistan ve Ladah'a (1637-9) hücum ettiler. Evrengzib ve ordusunun büyük kısmı Marathalar ile sürüncemede kalan çatışmalarla meşgulken bile Kuzey Hindistan'daki hâkimiyetlerini koruyabilmeleri anlamlıdır. Buna ilaveten, Moğollar Maratha kaleleri karşısında zafer kazandı: Evrengzib, 1689'da ve 1700-7 arasında bir dizi kaleyi aldı ve böylece Bicapur Sultanının 1659'da yapabildiğinden çok daha fazlasını başardı. Kaleler Moğollar için açık hedefler ve etkin kuşatma donanımı sağladı. Marathalar mevzilerini korurken hareket etme avantajlarını kaybettiler, ama kalelerin hem bir güç sembolü hem de gerçek güç için gerekli olduğuna kanaat getirdiler.

Ming Çin'in Çöküşü

On yedinci yüzyılda yaşayan Moğolların çıkışları ve inişleri Çin'deki Ming ve Mançu tecrübeleri ile kıyaslanabilir. Burada devlet çökmüş ve hanedanlık sona ermiştir. İlk önce Güneydoğu Mançurya Dağları'nda konuşlanan Ruzhenler, Nurhaçi (1559-1626) hükümdarlığı altında on yedinci yüzyılın başlarında Çin Seddi'nin kuzey tarafındaki topraklara hâkim olmak için genişlediler. Nurhaçi, hem savaş, evlilik ittifakları ve Çin vergi sisteminden yararlanarak Ruzhen kabilelerini birleştirdi, hem

31) T. V. Mahalingam, *Readings in South Indian History* (Delhi, 1977), s. 154.

de atlı okçulara dayalı güçlü bir süvari ordusu kurdu; bunlar kabile gruplarını da içlerine alan birlikler olan 'sancaklar' şeklinde örgütlendi. 1616'ya kadar da kuvvetlerini Doğu Mançurya'nın büyük bir kısmını ele geçirmek için kullandı. Nurhaçi, 1615 yılında kendisini Han olarak ilan etti ve Mançu Devleti'ni kurdu. 1618'de Çinlilere saldırıp Fushun'u aldı. Nurhaçi'ye karşı yapılan Kore destekli Çin saldırıları 1619'da hezimetle sonuçlandı; Çin ve Kore ateşli silahları ile askerleri kararlı, iyi idare edilen ve sayısız Mançu süvarilerinin hareket taktiklerine karşı koyamadılar. Sonuç olarak, Çin orduları, Siyanggiayan (1619), Niu-mao chai (1619) ve Kuang-ning (1622) olmak üzere bir dizi ana savaşta yenilgiye uğradı.[32] Liaoyang 1621'de Mançuların eline geçti ve Nurhaçi, istila edilmiş toprakları yağmalamak ve sancakları arasında bölüştürmek yerine Çinli bürokratlar tarafından yönetilmesi için kabile sisteminin dışında bıraktı. Böylece, Çinlileri ve Ruzhenleri ayrı ayrı yöneten ikili bir devlet oluştu.

Mançuların dinamik yayılmaları devam etti ve 1636 yılında L'ung Taiji (Abahay; 1626-43) kendisini Mançu imparatoru ilan etti. 1627 ve 1636-7 yıllarındaki istilalarından sonra Çin'in en önemli müttefiki Kore derebeylik konumuna getirildi: Koreliler 1636-7 arasında kışın gerçekleşen istila karşısında iki ay içinde teslim oldular. Moğolistan'ın iç bölgeleri 1633-4'te Mançu egemenliği altına girdi ve bu süreç Moğollar arasındaki ayrılıklar ile kolaylaştı: Halhalar hem Çaharlara hem de Oyratlara yardım etmeyi reddettiler. Çaharların lideri Likdan Han (1604-36), 1618'de Ming ile ittifak kurdu, ancak Çinliler para yardımını kesti ve 1628'de Han'ın desteğini kaybettiler. Likdan, bozkırın kontrolünü kaybedip 1632 ve 1634'te Mançular tarafından yenilgiye uğratıldı. Çinliler, uzun zamandır süregelen bozkır komşularını yönlendirme politikaları konusunda başarısız oldu ve, çok sık rastlandığı gibi, 'barbarlar' arasındaki mücadele, 'barbarlar' ve yerleşik toplumlar arasındaki mücadeleler bakımından çok önemliydi. Mançular, Moğolistan seçkinleri ile yaptıkları ittifak evlilikleri, Ming vergilerini birleştirme ve Moğol atlarını satın almadan da büyük çıkar sağladı. Moğol sancakları Mançular tarafından örgütlendi. Moğolların işbirliği, en önemlisi Kuzeydoğu Çin'deki Shanhaiguan'da bulunan Çin savunmalarını tuzağa düşürerek, Çin'e saldırmayı kolaylaştırdı. Amur bölgesi de fethedildi ve Amur ve Argun

32) R. Huang, "The Lung-ch'ing and Wan-li reigns. 1567-1620", Mote ve Twitchett (yay. haz.), *History of China VII*, s. 552-3, 602; Barfield, *Perilous Frontier*, s. 251-7.

nehirleri arasında bulunan daha kuzeydeki alan 1643'te Mançu hâkimiyeti altına girdi.

1627 ve 1630'da Çin'e yapılan saldırılar başarısızlıkla sonuçlandı, ancak Dalinghe Kalesi 1631'de, Ming yardım girişimi engellendikten sonra düştü ve 1629, 1632 ve 1634'te Kuzey Çin içlerine doğru yapılan yağmalama seferlerinin ardından, 1638-40 yılları arasında, Shandong ve Hebei'deki pek çok şehrin ele geçirildiği ana istilalar geldi. Mançu süvarilerinin 1644'te gerçekleşen Pass (Shanghai-Kwai) Savaşı'ndaki zaferini Pekin'in alınması izledi. Mançular, Kuzey ve Doğu Çin'i 1644-5'te, Sichuan'ı 1646'da, Kanton'u 1650'de, güney bölgelerinin büyük kısmını 1652'de ve güneybatıdaki Yunnan'ı 1659'da ele geçirdi.

Bazıları bunun 'barbar başarısı'na ilişkin çok net bir örnek olduğunu söyleyip, en son Jin (Ruzhen) ve Moğollar gibi, Çin'in önce çoğunu sonra her yerini ele geçiren önceki bozkır halklarının zaferlerinin ardından göçebe ve yerleşik halklar arasındaki mücadelenin başka bir safhası olarak görecektir. Mançu zaferi Çin'in devinimsiz askeri sistemi ve savaşı karşısında süvarilerin üstünlüğü olarak kabul edilebilir. Bu, ayrıca, on yedinci yüzyılda Avrupalıların önce Kazan'ı sonra da Türkleri yenebilmesinde olduğu gibi, Çin'in Avrupa karşısındaki muhtemel askeri zayıflığına da işaret eder.

Ancak böyle bir inceleme yanıltıcıdır ve fetihlerin karmaşıklığını basite indirger. İlk olarak, Çin tarafındaki birlik eksikliğini ve bunun direnci zayıflatıp bazı durumlarda Mançu ilerlemesini doğrudan kolaylaştırdığını görmek gerekir. İkinci olarak, Gibbon'ın Avrupa'daki 'barbarlara' başarıyla meydan okunması halinde çok önemli olarak nitelendirdiği ve buna örnek olarak Deli Petro hükümdarlığındaki Rusya'yı verdiği medenileşme süreci de Mançuların Çin'e karşı oluşturduğu askeri tehdide kadar uzanabilir. Mançuların kendisi tam değil ama yarı 'barbar' olarak görülmelidir; Mançular, 1126'dan 1234'e kadar Huai Irmağı'nın kuzey kısmında kalan Çin'in tümüne hâkim olan Jin (Zurhen) soyundan geliyorlardı. Mançu fethi bir göçebe halkın neredeyse hiç değişmeden Çin'in gelişmiş bürokratik yapısını devralıp süreç içinde yerleşik olmaları ile sonuçlandı.

Mançuların eline geçen Çin, içteki istikrarsızlık ve düzensizlikten ötürü ciddi biçimde zayıfladı. 1582'den başlayarak zayıf imparatorlar, giderek daha keyfi hareket eden bir merkezi hükümet, baskıcı vergilendirme ve artan mali sorunlar vardı. Bu, hem isyancıları hem de hırslı liderler arasında güç arayışını tetikledi. 1644'te Pekin'in alınmasından ve

son Ming imparatorunun intihar etmesinden sorumlu olan kişi, güçlü bir mahalli diktatör olan Li Zcheng'dir. 1641'de Hunan'da bir üs kurdu ve Ming kuvvetleri ile istihkâmlarının kuzeyde yoğunlaşmasından ve buradan gelecek olan saldırılara direnmek üzere oluşturulmasından çıkar sağladı. Li, Shun hanedanlığını ilan etti, ama ordusunun disiplini zayıftı ve meşrutiyetin, güçlü müttefiklerin ve idari düzenin desteğinden yoksundu. Mançulara fırsat tanıyan şey, Li sayesinde Ming hanedanlığının çöküşü ve böylece hudut savunma sisteminin dağılmasıydı.

Diğer güçlü Çin şahsiyetleri Mançulara doğrudan destek verdiler. Kuzey sınırındaki en büyük Çin ordusunu kumanda eden Wu Sangui, Li'ye teslim olmayı reddetti ve bunun yerine Mançuları destekledi. Wu ve Mançular birlikte hareket ederek Pass Savaşı'nda Li'yi yenip, 1644'te Pekin'i bırakmaya zorladılar. Wu, Li'nin peşine düştü ve 1645'te ölümüne sebebiyet verdi. Mançular, Çin birliklerini tekrar örgütledi ve bu birlikleri Çin'in geri kalanının alınmasında yardımcı kuvvet olarak kullandılar. Hong Chengchou, Mançu generali oldu ve Hankou ile Nanjing'i alıp Fujian'ı etkisizleştirdi. Keng Ching-chung da bir Mançu generali oldu. Mançular daha önce 1619'da Shenyang ve 1621'de Liaoyang'ı alırken beşinci kolculardan da destek gördüler.

Diğer yayılmacı güçler gibi Mançular da yerel müttefik arayışına girdi. Önemli Çin unsurları ile işbirliği Mançuları askeri bakımdan güçlü kıldı. Örneğin, Çinliler 1631'de Dalinghe yakınlarında gerçekleşen bir savaşta Mançu süvarilerinin cepheden taarruzlarını engelledi, ama daha sonra Mançuların Çinli müttefiklerinin topları ve ateşli okları ile dağıldılar. Dolayısıyla, Mançu süvarileri nihayetinde başarılı oldular.[33]

Mançular düşmanlarının askeri teknolojisinden faydalanmaya çalıştı ve buna uyum sağladılar. On altıncı yüzyılın sonunda, Mançurya'da bir metalürji sanayi kuruldu, böylece cephane üretimi ana faaliyet alanı haline geldi. Top üretimi de gelişti. Mançular, 1629'da Portekiz toplarını dökmede becerili olan Çinli topçu neferlerini ele geçirdi ve 1631'e gelindiğinde tutsaklarından yaklaşık kırk parça edindiler. Ming düşman kuvvetleri sadece Portekizli top teknisyenlerinin değil, aynı zamanda kendileri için daha küçük ve hareket kabiliyeti daha fazla toplar geliştiren Avrupalı astronom Adam Schall'ın da tavsiyelerini almak istedi.

33) F. Wakeman, *The Great Enterprise. The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth-Century China* (2 cilt, Berkeley, 1955), I, 178; Barfield, *Perilous Frontier*, s. 258-65.

Mançular sadece askeri teknolojiyi kopyalamadı. İmparatorluk Çin'in politika tekniklerini ve idari yapılarını da taklip edip, kabilecilikten gözle görülür şekilde ayrılan bir sistem kurdular. Bu da Mançuların 1644'teki akımdan daha fazla fayda görmesini sağladı; buna kıyasla, dağınık biçimde örgütlenmiş Shun hanedanlığı Li yenilince çöktü.

Dolayısıyla, tarihte çoğu kez görüldüğü gibi, kesin kabul edilen şeyler incelendiğinde altından başka şeyler çıkmaktadır. Mançu fetihleri bir süreç olarak bakıldığında daha karmaşıklaşır ve sonuç olarak buna askeri bir açıklama getirmek hemen anlaşılması güç ve çok katmanlı bir hal alır. 1618-21 yılları arasında gerçekleşen harekâtların da açıkça ortaya koyduğu gibi, Çin askeri sistemi aynı sorunları yaşadı ve Çin politikası ile hükümetinin yetersizliğinden zarar gördü. Fakat imparatorluk Roma'sının 'gerileme ve çöküşünde' ve 'barbarların' hem Roma'yı yenmeleri hem de Roma için savaşmalarında da olduğu gibi, keskin hatlarla birbirinden ayrılmış iki tarafın var olduğu pek açık değildir. İki tarafın etnik veya kültürel tanımları veya açıklamaları yapılırken dikkatli olmak gerekir. Mançuların fetih süreci, Çinliler ve 'barbarlar' arasındaki farkların giderek ortadan kalktığı ve tanımların daha esnek olduğu kültürel sadakatin yeni tanımlarını barındırdı. Bu değişim hem Çinlileri hem de Mançuları etkiledi. Kimlik kültürel ve politik açıdan esnek biçimde ifade edildi.[34]

Bu tanımlama sorunları Mançu hükümdarları Güney Çin'de güçlü bir direniş ile karşılaştıklarında daha da aşikâr hale geldi.[35] Korsanlık ve ticaretten elde ettiği gelirle Fujian merkezli büyük bir filo kuran ve bazıları Avrupa tarzı silahlar kuşanmış 50.000'den fazla askerden oluşan çok büyük bir ordu toplayan Zheng Chenggong (Avrupalılarca Koxinga olarak bilinirdi) yüzünden Mançuların konumları tehdit altına girdi. 1656-8 yılları arasında Ming için Güney Çin'in büyük bir kısmını geri aldı. Koxinga'nın başarısı barutlu silahlara odaklamanın yarattığı tehlikeyi hatırlatır. 1659'da Nanjing'e yapılan seferde idare ettiği 250.000 askerlik kuvvet genellikle kılıç –iki elle taşınan uzun ve ağır kılıçlar– veya kalkanların taşıdığı kısa kılıçlar kuşanmıştı. Koxinga'nın ordusunda top-

34) O. Schall, J. Waley-Cohen, "China and Western Technology in the Late Eighteenth Century", *American Historical Review*, 98 (1993), s. 1531-2; J. A. Gross, "Approaches to the Problem of Identity Formation", Gross (yay. haz.), *Muslims in Central Asia. Expressions of Identity and Change* (Durham, Kuzey Carolina, 1992), s. 17.

35) L.A. Struve, *The Southern Ming 1644-1662* (New Haven, 1984).

lar ve alaybozan tüfekli askerlerin yanı sıra, alaybozan tüfekli askerlerden daha etkili özel okçu birlikleri de vardı.[36] Bu ordu, Mançu süvari ve piyade saldırıları sonucunda Nanjing dışında yenilgiye uğradı, fakat başta kazandığı başarı askeri imkân ve kabiliyeti tek bir küresel standarda göre değerlendirme tehlikesini ortaya çıkarır.

Bu, 1661'de Mançuların 1659'da Fujian'a girmesinin ardından anakara üslerinden yoksun kalan Koxinga, dikkatini Tayvan Adası'na yöneltince daha çok ispatlandı. Ada, daha önce Çin hâkimiyeti altına girmemiş ve Hollandalıların buradaki etkisi büyük olmuştur. Koxinga, 1661'de 300 yelkenli gemi ve 250.000 asker ile adayı istila etti ve dokuz ay süren bir kuşatmadan sonra Hollanda üssü Zeelandia Kalesi'ni aldı – ki bu kuşatma sırasında garnizonun bir kısmı ihanet edip kaleye en iyi nasıl saldırılacağını açıklayarak Koxinga'ya yardım etti.

Koxinga, başarısını eski ve yeni stildeki silahlara borçluydu. Kalkanlı askerlerini saldırgan hücum kuvveti olarak kullandı, ama pek çok piyade saldırısı geri püskürtüldü. Koxinga, bazıları Hollandalı firariler tarafından kumanda edilen 28 adet Avrupa stili topa da sahipti ve kale Utrecht tabyası ağır ateş sonucunda çökünce teslim oldu.[37] Hollandalıların Cava Adası'ndaki Cakarta'dan yardım gönderme girişimleri zayıf liderlik, kötü hava şartları ve yetersiz bölüklerden ötürü sonuçsuz kaldı. 1662, 1663 ve 1664'te Hollanda mevzilerini yeniden oluşturmak için gönderilen fırkaların hepsi başarısız oldu.

Koxinga'nın top kullanması önemli olsa da, Avrupa standartları ile kıyaslandığında kuvvetleri hafif şekilde silahlanmıştı. Ayrıca, diğer Çin orduları gibi Koxinga'nın ordusu da çakmaktaşlı silah kullanmamıştı. Fakat Çin'deki top sayısı 1674-81 arasında Üç Derebeyliğin Savaşı olan ve Güneybatı Çin'in büyük kısmını kontrol eden Wu San-kuei, Keng Ching-chung ve Shang Chih-hsin isimlerindeki eyalet valileri güçlü generaller tarafından başlatılan San-fan isyanı sırasında arttı. Derebeylikler tapınak çanlarından elde ettikleri bronzu top dökmek için kullandı ve İmparator da bunun karşılığında Avrupa Matematik Kürsüsünün Cizvit başkanı Peder Ferdinand Verbiest'e ordunun toplarını tamir ettirdi ve 152 yeni parça döktürdü. Verbiest, Avrupa tipi yeni topları kullanıma

36) Wakeman, *Great Enterprise*. II, 1047.

37) C.R. Boxer, "The Siege of Fort Zeelandia and the capture of Formosa from the Dutch, 1661-2", *Transactions and Proceedings of the Japan Society of London*, 24 (1926-7), s. 16-47.

sokmaktansa Çin'in hafif ve demir dökme mühimmatını iyileştirdi. Onun topları 1685-6'da Amur üzerindeki Ruslara karşı yapılan harekâtlarda da kullanıldı ve 1839 yılında gerçekleşen Afyon Savaşları'nda bu toplar hâlâ yarar sağlamıştı.[38] Yine de, on yedinci yüzyılda Çinliler, Cizvitler sayesinde hemen hemen yeni Batı teknolojisine erişebildiler.

Derebeylikler Güney Çin'in pek çoğunu aldı, ama yerel Çin kuvvetleri olan Yeşil Askerler'in kullanılması sayesinde 1677'de güneybatıya kadar geri çekilmeye zorlandı. Mançu birlikleri daha önce isyancıları yenme konusunda başarısız oldu ve bu, Mançu kabilelerinin Çin yönetim tekniklerinin, personelinin ve önceliklerinin vurgulanmasına artık karşı koyamadıkları yeni bir politik sistemin oluşmasını sağladı. Wu 1678'de öldü, fakat Çinlilerin Türkistan'daki Çungar yayılmasına muhalefet etmesini engelleyen isyan 1681'e dek son bulmadı.[39] Bu, Avrupa merkezli önyargı nedeniyle savaş tarihinde genellikle göz ardı edilmiş önemli bir savaştır.

Asya Askeri Gelişmeleri

1670'lerdeki duruma rağmen Çin'deki topların bölüklere oranı Avrupa standartları ile kıyaslandığında önemsizdi ve 1620'lerde Çinliler Mançulara karşı destek sağlamak için Macau'dan top aldılar ve Portekizli topçu eğitmenlerine başvurdular.[40] Bu durum Çin ile sınırlı kalmadı. Silahlar bakımından, on yedinci yüzyıl Hindistan savaşları da hiç yenilikçi değildir. Çakmaktaşlı silahlar Avrupa'da olduğundan daha yavaş bir şekilde benimsendi ve süngü kullanılmadı. Savaş alanı taktiklerini ateş gücüne odaklamak için herhangi bir çaba gösterilmedi. Moğol Hindistan, Avrupalıların topçulukta gösterdiği ilerlemeyle, özellikle de demir dökme teknolojisi ile başa baş bir gelişme gösteremedi. Akbar'ın halefleri ateşli silah teknoloji ile ilgilenmedi.

Bu başarısızlık birkaç açıdan değerlendirilebilir. İlk olarak, başarıyı engelleyip engellemediğine bakılabilir. Daha iyi ve daha fazla sayıdaki

38) Needham, *Military Technology; The Gun-powder Epic*, s. 393-8; Waley-Cohen, "China and Western Technology", s. 1531.

39) L. D. Kessler, *K'ang-hsi and the Consolida-tion of Ch'ing Rule, 1661-1684* (Chicago, 1976).

40) Needham, *Military Technology*, s. 392-3.

ateşli silahların Çinlilerin Mançuları yenmesini sağlayabilir ya da Koxinga'ya zafer kazandırabilirdi, ama böyle bir analiz bu gibi mücadelelerin geniş 'politik' bağlamını göz ardı etmektedir.

İkinci olarak, Asya güçleri arasındakiler gibi diğer askeri boyutlar ve farklılıklara odaklanılmalıdır. Dolayısıyla, Arakan, Burma ve Nepal'de Kuzey Hindistan'daki gibi paralı askerler yerine silah altına alınmış bölüklerin kullanılması, ateş gücüne odaklanılmasından daha çok savaşın karakteri bakımından önemlidir. Ayrıca, Arakan, Burma, Kerala ve Nepal'de kazık çitlerin başarıyla kullanılması gibi diğer önemli taktik farklılıklar vardır. Kerala ve Kuzey Hindistan'daki savaşlar arasındaki farklılıklar Hindistan'da yapılan savaşların ortak bir biçimi veya yönü olduğunu varsayma tehlikesini de anımsatır.

Üçüncü olarak, Çin ve Hindistan üzerindeki dış baskıların askeri değişim ve yeniliklerin hızını artıracak kadar büyük olmadığı ileri sürülebilir ve Gibbon da Avrupa'nın askeri üstünlüğünü açıklamak için bunu kullanmıştır. 1629'da Malakka'ya yapılan Açe saldırısının hezimete uğraması ve aynı yıl Mataram'ın ikinci Cakarta kuşatmasında başarısız olması, Avrupa'nın denizlerde ve Doğu Antiller'in kıyı üslerindeki varlığının yerel güçlerin en kuvvetlisine karşı bir kanıt olduğuna işaret etti. Çin ve Hindistan devletleri Avrupalılardan böyle darbeler aldı.

Ancak diğer dış tehditlerle de karşılaşmışlardır. Üç Derebeylik isyanından sonra Çin ciddi bir tehditle karşılaşmazken, 1618-81 arasındaki dönem tam bir kriz zamanıydı ve bundan sonra Çungarlardan korkuldu. Hindistan örneğinde ise sürekli bir dış baskı vardır. Ahomlar veya Peştularla kötü koşullarda gerçekleşen çatışmalar askeri teknolojiye itibar gösterilmesini sağlamamış olabilir, ama ister Ahmednagar, Bicapur ve Golkonda'ya isterse Marathalara karşı olsun, Dekkan'da yapılan harekâtlar örneğinde böyle hiçbir çevresel avantaj olmadı.

Buna ilaveten, Safevilerin Moğol ilerleyişine direnen Dekkan Sultanlıklarında etkili olması Moğollar ve İran Safevileri arasında uzunca bir zaman süren bir husumete neden oldu. Fakat bu husumette, İranlılar için Güney Afganistan'ın ve İndus Vadisi'nin kapısı konumundaki Kandahar üzerindeki hâkimiyete odaklanıldı. İran hükümdarı I. Şah Abbas'ın ele geçirdiği Kandahar, kendi hükümdarlığınca infaz edilmekten korkan İranlı kumandanın teslim olduğu 1638 yılında yeniden alındı. II. Şah Abbas, 1649'da Kandahar'ı tekrar ele geçirdi ve Moğolların burayı yeniden kazanmak için 1649, 1652 ve 1653'te gerçekleşen girişimlerinin hepsi başarısız oldu. Moğol gücünün merkezinden bu kadar uzaktayken

etkili harekâtlar yapmak zorlaştı ve çetin kış başlamadan önce zafer kazanılması gerekiyordu. Moğolların ağır kuşatma silahları kuşatmacılara ağır kayıplar verdiren İran toplarına kıyasla kalitesizdi ve atışlardaki isabet oranı daha düşüktü. 1653'te, üç özel dökülmüş ağır silah Kandahar surlarında gedik açtı, ama kış mevsiminin gelmesi ve lojistik problemler nedeniyle bu durumdan yararlanılamadı.

Bu nedenle, Japonya örneğinde var olan yabancı düşmanların olmayışının askeri gelişime karşı bir umarsızlık doğurduğu iddiası Moğol Hindistan için geçerli olamaz. Benzer nedenlerle, bu iddia İran Safevileri ve Osmanlı Türkiye'si için de geçerli olmayacaktır. Moğol Hindistan gibi, bunlar da yenilmez ve güçlü dış düşmanlarla karşı karşıya kaldılar – ki bu düşmanlar da birbirleriydi. Ayrıca, bu devletler askeri imkân ve kabiliyetlerini açık şekilde geliştirmişlerdi. İranlılar, askeri imkân ve kabiliyet

Resim 26: Eksiksiz bir Kuzey Hindistan zırhı, Lahor, on sekizinci yüzyılın sonu. Bu zırh alaybozan tüfekleri ile açılan yaylım ateşi karşısında değersizken, göğüs göğse çarpışmalarda kullanışlıydı.

ile yönetim reformu arasındaki etkileşimin örneğiydi. I. Şah Abbas (1587-1629) Kafkas askeri tutsaklardan (*ghulam*'lar) oluşan düzenli bir ordu yarattı. Bu orduda 12.000 askerlik topçu birlikleri ve 500 silah bulunmaktaydı, oysa *ghulam*'ların çoğu geleneksel silahlarla savaşmaktaydı. Bu kuvvet kabile şeflerine bağlı eyaletlerden elde edilen gelirden ziyade devlet kasasından doğrudan ödeme yapılmasını sağlayan yönetim değişiklikleri sayesinde desteklenebildi. *Gluham*'lar eyalet valileri olup Şahın konumunu güçlendirirken, Abbas doğrudan hâkimiyeti altındaki toprakları genişletti. Hükümet ile ordu arasındaki bu güçlenmiş bağ, İran'ın bir dizi önemli askeri başarısına katkıda bulundu. 1598'de Herat Özbeklerden ve, her ikisi de 1622'de olmak üzere, Kandahar Moğollardan ve Hürmüz Adası Portekizlilerden tekrar alındı. Abbas, Tebriz'i 1603'de ve Erivan'ı 1604'te Türklerden alıp 1605'te Sufiyan Savaşı'nda yendi ve 1623 yılında Bağdat'ı da ellerinden aldı.[41]

Sumatra'nın Açe sultanı İskender Muda (1607-36), Abbas'ınkinden daha küçük bir orduya sahipti, ama 1629'da Malakka'ya saldırdığı sırada Portekizliler tarafından çoğu yok edilen büyük bir filosu da vardı. Yine de, Muda'nın ordusunda piyadeler, süvariler ve fillerin yanı sıra pek çok top da bulunmaktaydı. Bu ordu, piyade koordinasyonu ve önde gelen Avrupa ordularında çok önem verilen ateş gücünden yoksun olmasına rağmen Güney Sumatra'daki hâkimiyetini çok iyi bir şekilde sürdürdü.

Moğollar ellerindeki ateşli silahların kalitesine pek önem vermeseler de, karma silahlara sahip çetin bir orduya sahiptiler. 1647'de tarihçi Abdul Hamid Lahori, Moğol askeri kuvvetinde 200.000 maaşlı süvari, 185.000 diğer tür süvari ve 40.000 alaybozan tüfekli asker ve nişancıdan oluşan bir merkez garnizonu olduğunu yazmıştır.[42]

Büyük bir süvari kuvveti tek başına askeri bir eskimenin işareti değildi. Hindistan, Orta Asya, Çin ve Afrika'nın sahel bölgesinde (Sudan) süvarilere verilen değer ve Yeni Dünya'da atın yayılmasının dışında süvarilerin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'daki rolü (kargılı askerlerin rolü gibi) ateşli silahlara odaklanılması nedeniyle küçümsendi.

41) R. Matthee, "Unwalled Cities and Restless Nomads: Firearms and Artillery in Safavid Iran", *Pembroke Papers*, 4 (1996), s. 389-416. Bu kaynakta Safevi askeri gelişimi mükemmel biçimde ele alınmıştır.

42) J. F. Richards, *The Mughal Empire* (Cambridge, 1993), s. 139. Toplar için bkz. W. Irvine, *The Army of the Indian Moghuls: its Organisation and Administration* (Delhi, 1962), s. 113-59. Ayrıca bkz. J. Sarkar, *The Military Despatches of a Seventeenth Century Indian General* (Calcutta, 1969).

Ancak, süvarilerin geleneksel yakın menzil çatışmalarının ne kadar önemli olduğu Otuz Yıl Savaşları (1618-48) boyunca Almanya'da gerçekleşen muharebelerde ortaya kondu.[43] Katolik Birliği süvarileri Danimarka'nın 1626 yılında Lutter'de aldığı yenilgide çok önemli bir rol oynadı.[44] Moğolların ağır süvarileri Avrupalı benzerlerinden daha etkin ve daha hareketliydi.

Osmanlı Türkleri, 1683-99 yılları arasında, Avusturya karşısında başarısızlığa uğradı, ancak askeri bakımdan genellikle etkiliydiler. Gerçekten de, Osmanlı İmparatorluğu on yedinci yüzyılın ortalarında yaşadığı krizi atlatıp 1660'lardan itibaren gözle görülür bir canlılık sergiledi. Polonyalılar, 1672'de Podolya'yı bırakmaya zorlanırken ve savaş sonuçsuz kalsa da 1677-8'de Doğu Ukrayna'daki Türk istilaları Ruslar üzerinde büyük baskı yaparken, verilen ağır kayıpların ardından Girit Adası nihayet Venediklilerden 1669 yılında alındı. Yine de, 1681'de Ruslar ve Türkler arasında imzalanan Bahçesaray Antlaşması Ukrayna'nın sağ yakası (batı) üzerinde Türklere hak tanıdı. Türklerle karşı girilen mücadele Ruslar için Amur Vadisi'nde Çinlilerle karşı karşıya gelmelerinden daha önemliydi. 1682'de Avusturya Habsburg'a karşı saldırılar düzenleyen ve Macar Tökeli İmre'yi destekleyen Türk kuvvetleri, Kösice'yi aldı ve Tökeli İmre, Macaristan kralı olarak taç giydi.

1683 yılında Türkler Viyana dışında yenilgiye uğrayıp, 1686-7 arasında Macaristan'ın büyük kısmından geri çekilmeye zorlandılar, ancak 1690'da başarılı bir karşı saldırı düzenleyerek Niş ve Belgrat'ı yeniden aldılar. 1717'de Belgrat'ın dışına püskürtülen Türkler bu şehri 1739'da tekrar ele geçirdiler. Benzer biçimde, Osmanlı donanmasının modernleştirilmesi 1650'lerde başladı ve 1680'lerde çok daha fazla gelişti: Yelkenli gemilerin sayısı arttı.[45] Osmanlı askeri sistemi özellikle liderlik niteliklerine dayanıyordu. 1657'de güçlü yeni Başvezir Köprülü Mehmed Paşa Venediklilerin Çanakkale Boğazı'ndaki ablukasını yardı; 1690'da bece-

43) D. A. Parrott, "Strategy and Tactics in the Thirty Years' War: The 'Military Revolution'", C. J. Rogers (yay. haz.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder, 1995), s. 239, 245-6.

44) S. D. Lockhart, *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648* (Cranbury, New Jersey, 1996), s. 148.

45) R. Murphey, "The Ottoman Resurgence in the Seventeenth-Century Mediterranean: the Gamble and its Results", *MediterraneanHistorical Review*, 8 (1993), s. 198-200. Daha genel bir bakış açısı için bkz. K. M. Seton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia, 1991).

rikli ve enerjik yeni Başvezir Fazıl Mustafa Paşa orduda yeniden düzen sağladı ve Niş ve Belgrat'ı tekrar aldı. 1695-6 arasında cevval yeni Sultan II. Mustafa, Macaristan'da inisiyatifi ele geçirdi. Bu nedenle, bariz bir sorun olan ve net bir açıklama gerektiren Asya askeri başarısızlığını çözümlerken dikkatli davranılmalıdır.

Eğer Hindistan, İran ve Türkiye çok net bir baskı ve düşmanlık ortamında operasyonlar yaptıysa, aynı şey Avrupa devletleri için de geçerliydi. Bu da birbirlerinden daha iyi olma rekabetine hız kazandırdı. Her bir güç, düşmanlarının güçlü yönlerini alt etmeye çalıştıkça, on altıncı yüzyılda gerçekleşen İtalyan savaşlarındaki kayda değer muharip ordularının ayırıcı özelliği olan farklı silah sistemlerinin yerine, önemli derecede düzen geldi. Paralı askerler, askeri uygulamaların yayılmasını sağladı ve yabancı ülkelerdeki gelişmelere büyük ilgi gösterildi. Böylece, on yedinci yüzyılın başlarında Danimarka kralı IV. Christian Hollanda örneklerinden medet umdu.[46] Göreli türdeş bir ölçüt Batı Avrupa'nın tören sahaları, savaş alanları ve tersanelerinde yaygınlaşmaya başladı. Bu da, güçlerin askeri imkân ve kabiliyet konusunda ister yeni silahlar isterse savaş gemileri için geliştirilen pruva hattı gibi taktikler açısından kalıcı farkların oluşmasını engellemelerini sağladı. Bu gibi farklar, örneğin hazırlıksız Fransızların 1636 yılında Capelle ve Le Câtelet kalelerini hızla teslim etmelerine neden olan İspanya havan toplarının patlayıcı bombaları,[47] çabucak karşılığını buldu. Askeri imkân ve kabiliyette farklılık olmayışı, hem karadaki hem de denizdeki kalelerin daha büyük hale getirilmesini tetikledi.

Türkler ve Avrupa

Avrupalı olmayan halklara kıyasla Avrupa'nın etkinliğini artıran rekabet ve kaynakların kullanımı vasıtasıyla oluşan askeri 'ilerleme' sürecinin uzunluğunu hesaplamak zordur. Daha önce de bahsedildiği gibi, Avrupa kuvvetlerince yürütülen okyanus aşırı operasyonlar kara savaşlarındaki teknolojik güçlerinin bir ölçütü olmadı. Karada ne kadar savaş

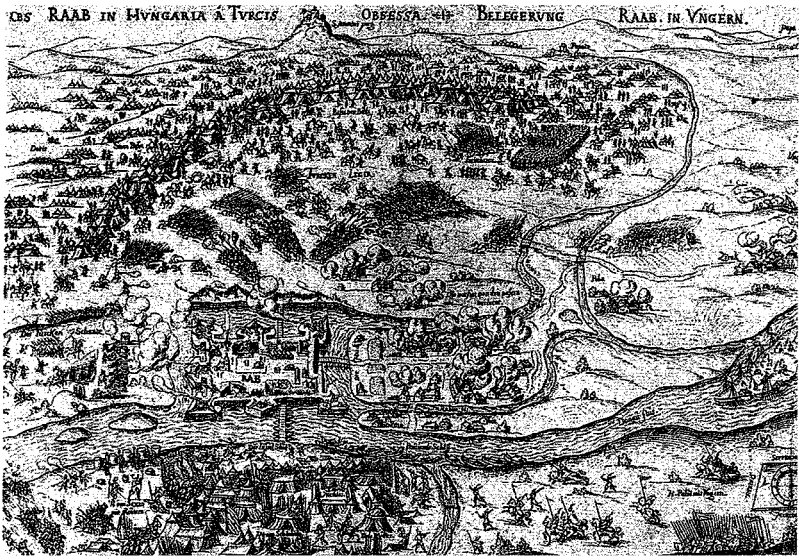
46) Lockhart, *Denmark*, s. 65-6.

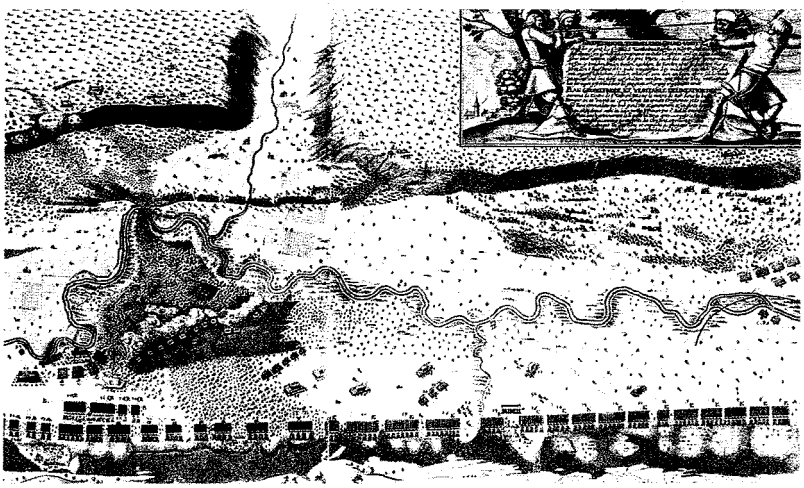
47) J. Israel, "Olivares, the Cardinal-Infante and Spain's Strategy in the Low Countries (1635-1643): the Road to Rocroi", Kagan ve Parker (yay. haz.), *Spain, Europe and the Atlantic World*, s. 280.

yapıldığı ancak Türklere karşı verilen mücadeleler söz konusu olduğunda kolayca söylenebilir. Yine bu noktada askeri ve politik bağlamları farklı taahhütleri olan muhariplerin kararlılığını ve Hıristiyan tarafındaki koalisyon savaşlarının dinamikleri ve sorunlarını da ele alarak daha geniş çapta değerlendirmek gerekir. Ayrıca, lojistiğin sürdürülmesi Türk tarafında çok önemli olmuştur ve Hıristiyan kuvvetler ilerlemeye başlayınca onların tarafında da önemli hale gelmiştir. Türk saldırılarına direnen ama yenilgiye uğratamayan Hıristiyan kaleler örneğindeki askeri imkân ve kabiliyetin en iyi nasıl değerlendirileceğine karar vermek her koşulda güçtür. Kuşatmaların nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusu da çok karınaşıktır, çünkü 1526'da, Mohaç Meydan Muharebesi'nde Türklerin Macarlara karşı aldığı zaferin ardından nispeten çok az savaş yapılmıştır.

1529'da Muhteşem Süleyman Viyana'yı kuşattı, ancak 27 Eylül'e kadar şehre varamadı ve şehir 14 Ekim'de Osmanlılar geri çekilmeye başlayana kadar saldırılara karşı koyabildi. Sağanak yağmur yolları çamurlaştırıp Türkleri ağır silahlarından yoksun bıraktı. Bölükler ve teçhizat ha-

Resim 27: 1594 yılında Türklerin Yanıkkale (Macarca: Győr, Almanca: Raab) kuşatması. Yanıkkale, Tuna Nehri üzerindeki Habsburg savunma sisteminin çok önemli bir kısmıydı. Topların ve savunmanın sağlamlaştırılmasının önemi apaçıktır.

Resim 28: Saint Gotthard savaş planının bir bölümü, 1664. Bu savaş Türklerin Avusturyalılar karşısında aldıkları büyük bir yenilgiyle sonlandı ve 1683'ten itibaren gelişen bir dizi savaşın başlangıcı oldu. Avusturyalılar, Türk kuvvetlerinin yayılmasını engellemek için artık kalelere bağımlı kalmadılar.

rekât sahasına ulaşana kadar aylarca yollarda kalırken, kışın gelişi harekât süresini sınırladıkça, üslerinden bu kadar uzakta harekât yapmak lojistik problemlere neden oldu.

Süleyman'ın bir sonraki seferine (1532 Güns kuşatması) kadar hiç savaş yapılmadı. 1534-5, 1548 ve 1554 yıllarında İranlıların da yaptığı gibi, Avusturyalılar en iyi politikanın büyük savaşlara girmekten kaçınmak olduğunu öğrenmişlerdi, oysa Süleyman'ın böyle bir mücadeleyi kışkırtmak konusunda başarısız olduğu da söylenebilir.[48] Ancak, Avusturyalılar, Osmanlıların etkin Osmanlı harekât mesafesi içinde kalan bölgelerdeki ilerleyişlerini engelleyemediler. Böylece, Osmanlılar, Macaristan'da, Gran'ı (Estergon) 1543'te, Višegrad'ı 1544'te ve Temeşvar'ı 1552'de aldı. Osmanlılar, muharebeler yapılırken 1552 yılında Szeged ve Fülek'teki gibi başarılı oldu.

1566'dan sonra, 1593-1606 arasında, 13 yıl süren savaşa kadar büyük çaplı hiçbir çatışma olmadı. Bu mücadele 1590'da gerçekleşen Osmanlı-

48) C. Oman, *The Art of War in the Sixteenth Century* (Londra, 1937), s. 678-81; J. F. Guilmartin, "The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad", Rogers (yay. haz.), *Military Revolution Debate*, s. 308.

İran savaşının sona ermesinden sonra patlak verdi. Osmanlının Avrupa üzerindeki baskı süreci ancak Osmanlı taahhütleri açısından bakıldığında anlaşılacaktır. Avusturyalılar, 1593'te Hırvatistan'daki Sisak'ı kuşatan bir Osmanlı kuvvetini yenilgiye uğrattı, ancak hemen ardından aynı Avusturya ordusu lojistik sorunlar nedeniyle dağıldı.[49] Sayısız hudut kalesine sürekli asker göndermek mali baskı yaratsa da, Osmanlılar lojistik açısından daha etkindi.[50]

Söz konusu savaşta Avusturya piyadelerinin ateş gücü daha etkindi, ancak savaş alanındaki üstünlük taraf değiştirmedi. Bunun bir nedeni, Osmanlıların daha fazla alaybozan tüfekli asker kullanmasıdır.[51] 1596 yılında III. Mehmed'in bizzat kendisinin ordunun başına geçmesi –ki Süleyman'dan beri bunu yapan ilk Sultan olmuştur– Osmanlı ordusunu sürekli olarak etkili kıldı. Eğri Kalesi başarıyla kuşatıldı ve Mehmed, Kereşteş Savaşı'nda ağır silah ve süvari avantajı ile düşmanın kanadını çevirip Osmanlı merkezini delen Avusturya piyadelerini yendi.

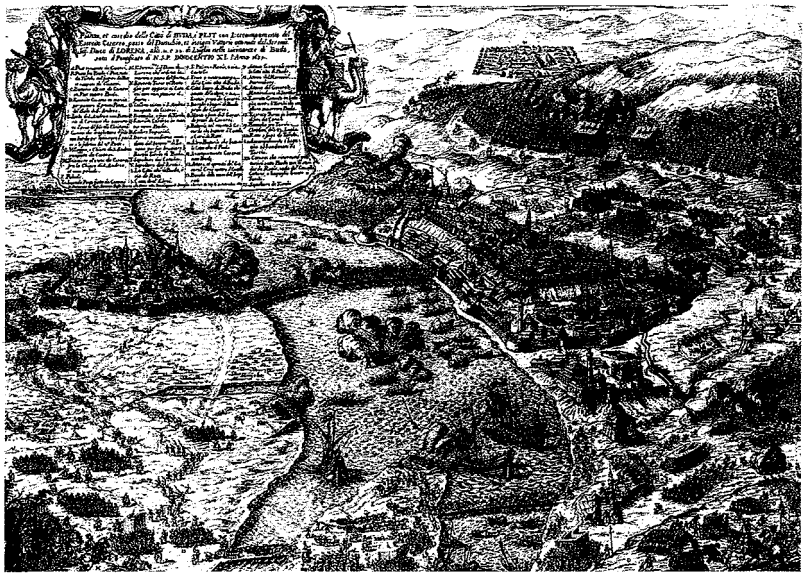
Fakat Kont Raimondo Montecuccoli hükmündeki Avusturyalılar, Osmanlı ilerlemesine karşı yürütülen başarılı bir savunma operasyonu ile SaintGotthard (1644) Savaşı'nı kazandı– ki bu savaş 1683-99 arasında yapılan bir sonraki savaş sırasında yaşanan tek önemli çatışmadır. Viyana kuşatmasını tetikleyen ve Osmanlının ardı ardına aldığı başarıları sonlandıran 1683 Kahlenberg Savaşı ile başlayarak devamındaki 1683-99 savaşları sırasında birkaç zafer de kazandılar. Türk kumandanları arasında ortak bir amaç ve güvenilir kumanda yapılarından yoksun olduklarını gösteren ayrılıklar Osmanlıların 1683'teki yenilgisinin ana nedeni olarak görünmektedir. Kırım hanı Murat Giray, Köprülü'ye itimat etmemiş ve Hıristiyan kuvvetlerinin Tuna'yı geçmelerini kasten engellememiştir. Türk sağ kanadı ise bir sonraki savaşı kendiliğinden terk etmiştir.[52]

49) G. E. Rothenberg, "Christian Insurrections in Turkish Dalmatia 1580-96", *Slavonic and East European Review*, 40 (1961), s. 141.

50) C. Finkel, *The Administration of Warfare: Ottoman Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Viyana, 1988), and "The Costs of Ottoman Warfare and Defence", *Byzantinische Forschungen*, 16 (1990), s. 96.

51) H. İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", V. J. Parry ve M. E. Yapp (yay. haz.), *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975), s. 199-200.

52) A. Arkayin, "The Second Siege of Vienna (1683) and its consequences", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 46 (1980), s. 114-15.

Resim 29: Buda'ya yapılan saldırı, 1684. Avusturyalılar, Viyana'daki Türk yenilgisinin devamını getirmede zorlandılar. Lorraine dükü Charles, Macaristan'a açılan kapı Buda'yı kuşattı. Ama kalenin güçlü toplarla desteklenmesi ve hastalık ile ikmal problemleri nedeniyle dört ay süren kuşatma engellendi ve nihayetinde sonlandırıldı. Ancak, 1686'da ana barut cephaneliği üzerine düşen bir bomba surlarda büyük bir gedik açtı ve ardından gelen sürekli saldırılar şehrin düşmesine neden oldu. Bu resim Tuna üzerindeki donanma kuvvetlerinin önemini gösterir.

Savaşın sonraki yıllarında, Baden markgrafının* Köprülü Mustafa Paşa'nın ordusunu Salankamen'de (1691) yenmesi ve Prens Eugène'nin 1697 yılında Zenta'da kazandığı zafer bilhassa önemlidir. İlk olarak, Avusturya kuşatma sanatındaki zayıflık, ki 1684'te Buda kuşatmasında başarısızlığa yol açmıştı,[53] giderildi: Novç Zamsky 1685'te, Buda 1686'da, Eğri 1687'de, Petervaradin ve Belgrat 1688'de düştü.

Ruslar üstünlüğü ele geçirdiği için Karadeniz'in kuzeyinde benzer bir değişim yaşandı. On altıncı yüzyılın başlarında ve hatta 1633'te Tatarlar Muskovi'ye hücum etti ve çok fazla sayıda köle ele geçirdi. Tatarlar 1659'da

* Markgraf (Al.): Sınır bölgelerindeki kontlukların yöneticilerine verilen unvandır. Bir konta göre daha geniş yetkilere sahiptir. (y.n.)

53) J. Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli. Soldier and Virtuoso* (New Haven, 1994), s. 37-8.

Ukrayna hetmanı* Vyhovsky'ye ve Kazaklara katılıp Konotrop'ta Rus ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı: Bu, bozkır süvarilerinin Rus süvarileri karşısında aldıkları bir zaferdir. Türkler, 1672'de Polonya'yı Batı Ukrayna üzerindeki Türk hükümdarlığını tanımaya ve yıllık ağır bir vergi ödemeye zorladı. Sultan IV. Mehmed, Kamaniçe'yi ziyaret edip bir camiye dönüştürülmüş olan katedralinde dua etti. Türkler, 1677-8'de Doğu Ukrayna'da Ruslara şiddetli baskı uyguladı.

Ancak, 1695'te Deli Petro 90.000'in üzerinde askerden oluşan bir ordu ile önemli Türk üssü Azov'u kuşattı ve 1696'daki ikinci bir kuşatmadan sonra da üssü ele geçirdi. Başarısında Don Nehri üzerinde bir filo oluşturulmasının büyük payı vardır. Petro, Azov'u aldıktan sonra Taganrog'da bir donanma kurdu. Güç dengeleri değişti ve bu Rusya'nın büyük bir güç olarak doğmasında çok önemli oldu. Ruslar, Tatarlar ve Türklere karşı başarıyla savaş açtılar. Türkler, Karlofça Barışı (1699) ve İstanbul Antlaşması (1700) dolayısıyla Macaristan'ın büyük kısmı ve Transilvanya'dan Avusturya'ya, Mora'dan Venedik'e ve Azov'dan Rusya'ya kadar çok fazla toprak kaybettiler. Tatar hanının Rusya'dan yıllık vergi alma talebi de geri çevrildi.

Bir sonraki yüzyıl önemli başarısızlıklara rağmen devam eden Avusturya ve Rusya zaferleri, bir bakıma Avrupa askeri teknolojisindeki genel gelişmelere, özellikle de on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren her ikisi de önem kazanmış olan süngüye geçiş ve çakmaktaşlı tüfeklerin benimsenmesine ve hafif demir dökme silahların kullanılmasına atfedilebilir. Ruslar çakmaktaşlı tüfekleri yüzyılın ortalarından, fakat süngüyü 1700'lerden itibaren kullandılar. Bu süreç, Rusya'nın yalnızca 1700 ve 1710 yılları arasında 125.000 el silahı üreten etkin metalürji ve silah endüstrisi ile desteklendi. Çakmaktaşlı tüfeklerin ve süngülerin kullanılması Rus piyadelerini saldırgan taktikler geliştirmeye teşvik etti:[54] Daha etkili piyade silahları Avrupa güçlerinin zırhları yavaş yavaş bırakmasını sağladı, bu da birliklerin hareket kabiliyetini artırdı. Rus topçuları, 1701'de düzenli bir kola ayrıldı ve 1706'da topları çeken sürekli atlı birlikler oluşturuldu.[55] Buna kıyasla, Türkler silahlar ve taktikler bakımından daha

* Hetman: 16. ve 17. yüzyıllarda Polonya-Litvanya Devleti'nde kullanılan unvan. (ç.n.)

54) R. Hellie, "The Petrine Army: Continuity, Change, and Impact", *Canadian-American Slavic Studies*, 8 (1974), s. 239-40.

55) *A.g.e.*, s. 242.

tutucuydu. Hareket kabiliyeti olan saha toplarından yoksundular ve çakmaktaşlı tüfeklerle süngüyü benimsemekte ağır davrandılar: Bu silahlar ancak 1730'lardan itibaren nispeten az kullanıldı. Türk kuşatma sanatı Avrupalı rakiplerininki kadar gelişememişti. Türkler toplarını standart hale getirmede veya topçu neferlerinin kalitesini geliştirmede yetersiz kaldılar.[56]

Günümüzde bu yaklaşımın ne kadar kabul göreceği belirsizdir, ama kanıtlar Gibbon'ın tezinin ispatlandığını göstermektedir. Avrupalı güçler arasındaki çatışma o dönemde Avrupalı olmayan halklara karşı etkin biçimde kullanılmakta olan yeni silahların hızla yayılmasına neden olmuştur, oysa Kuzey Amerika'nın yerli halkları bu gibi silahlara erişebilmişlerdir. Buna ilaveten, yeni silahlarının kapasitesindeki artış, XIV. Louis komutasındaki Fransız ordusunda olduğu gibi, disiplin ve talime odaklanılmasını sağlamıştır. Bu durum, önemli ölçüde asker sıkıntısı çekilen on yedinci yüzyılın demografik durağanlığıyla ve askerliğin doğası ve algılanmasında kısmen bir değişikliğin yanı sıra askeri birlikler ile kuvvetlerin devamma daha fazla önem verildiğini garanti etmek için yurtiçinde ve uluslararası alanda oluşan politik değişimlerle birleşmiştir.

Avrupa'daki Gelişmeler

Ancak, Avrupa askeri değişiminin hem Avusturya hem de Rusya için kısmen küresel askeri mücadelelerin bir sonucu olduğunu öne sürerek Doğu Avrupa'daki değişimi farklı şekilde kavramlaştırabiliriz. Doğu Avrupa'yı, özellikle de Roberts ve Parker'ın yavaş olarak kabul ettiği erken dönem modern Avrupa 'Askeri Devrimini' benimseyen Avusturya ve Rusya'yı 'gelişmemiş' güçler olarak değerlendirmektense, çok merkezli bir erken dönem modern Avrupa 'Askeri Devrimi' açısından değerlendirmek muhtemelen daha uygun olacaktır. Roberts ve Parker'ın odaklandığı Batı Avrupa kara savaşlarındaki *trace italienne* isimli yeni kale yapım tekniği ve diğer değişikliklere ilaveten, Atlantik donanma devrimi ile Türkler ve Tatarlar arasındaki çatışmanın sağladığı ivmeyle çok etkilenen Doğu Avrupa kara savaşlarındaki değişiklikleri de tartışmak müm-

56) G. Agoston, "Ottoman Artillery and Euro-pean Military Technology in the fifteenth to seventeenth centuries, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 47 (1994), s. 46-78.

Resim 30: *Kargılı askerler tarafından desteklenen imparatorluk alaybozan tüfekli askerleri.* Ressamı bilinmemektedir. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında resmedilmiştir. Bu ağır tüfeklerin, bazı gemilerde ve Asya'nın bazı yerlerinde kullanılan döner kancalı ateşli silahların tersine, sabit kancaları vardı. Bu tür tüfeklerin göğüs göğse savaşta sağladığı koruma yetersizdi.

kündür. Dolayısıyla, dış tehditlere uyum sağlama Avrupa içi çatışmaların sunduğu örnek kadar önemlidir. 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi'nde yok edilen Macar süvarilerinin yerine ve Osmanlı piyadeleri ve toplarına karşılık olarak –ki Batı Avrupa savaşlarının sunduğundan daha güncel ve acil bir örnektir–, Habsburglar, savaş meydanı istihkâmıyla desteklenen mevzi savaşlarında piyadeleri ve topları konuşlandırdılar. Ruslar da benzer şekilde, piyadeler, toplar ve istihkâmlar arasında bağlantı oluşturdu. Türkler, yeniçerilerden örnek alınarak oluşturulan yeni *streltsy* piyadeleri ile on altıncı yüzyılın ortalarında oluşturulan Rus ordusunun kuvvet yapısı ve taktikleri üzerinde etki yarattılar.

Dış baskı ve fırsatlar ve belirli bölgelerdeki çatışma koşulları kesinlikle önemliydi. Buna ek olarak da silahlar ve taktikler Avrupa içinde yayıldı. Böylece, on altıncı yüzyıl Rusya'sı Avrupa'nın diğer yerlerinde meydana gelen gelişmelerden, en önemlisi de İtalyan askeri mühendisliğinden ve

Resim 31: Avusturya köylüleri tarafından Linz kuşatması, 1626. Sonunda başarısız olmalarına rağmen köylü ordusu düzenli bir kuşatma yapabildi. Ayaklanma nizami birlikler tarafından bastırıldı.

silah yapımından etkilendi. 1610'larda Hollandalı gemi yapımcıları İsveç donanmasına yardım etmeleri için tutuldular. 1617'de Venedikliler, 4.000 Hollanda birliğini Avusturya'ya karşı yürüttükleri operasyonlarda destek kuvvet olarak kullandı ve 1618'de Hollandalı bir deniz filosundan Avusturya'nın müttefiki İspanya'ya karşı destek almaya çalıştılar.[57] Büyük sayılarda İngiliz, İrlandalı ve İskoç askerleri bu yüzyıl boyunca yabancı ordularda görev aldılar – ki 1625 ve 1632 arasında bu sayıya İskoçya'daki yetişkin erkeklerin yüzde 10'u dahildi. Bunun ardından pek çoğu savaş deneyimlerinden Britanya'da faydalandı.[58] Saint Gotthard'daki savaşın galibi Montecuccoli Otuz Yıl Savaşlarında savaştı; Eugène, XIV. Louis'ye karşı savaştı.

57) G. E. Rothenberg, "Venice and the Uskoks of Senj: 1537-1618", *Journal of Modern History*, 33 (1961), s. 155-6.

58) R. A. Stradling, *The Spanish Monarchy and Irish Mercenaries: the Wild Geese in Spain 1618-68* (Dublin, 1994); Parker, "The World beyond Whitehall: British Historiography and European Archives", R. M. Smuts (yay. haz.), *The Stuart Court and Europe* (Cambridge, 1996), s. 280-1.

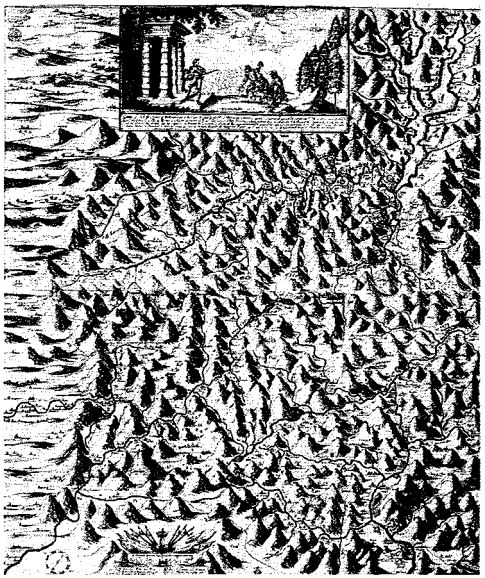
Ruslar, Polonya ve İsveç ile uzun zamandır süre gelen bir çatışma içindeydi ve Batı tarzı birlikler oluşturmalarına yardım etmeleri için yabancı subaylar tutmuşlardı. Deli Petro, babası Alexis'in politikasını izledi. Avusturya ve İsveç'ten el kitapları ve talimatlar ödünç alındı.[59] 1651 ve 1663 yılları arasında İsveç ve Polonya ile yapılan savaşların baskısı altındaki Rus ordusunun Avrupa metotları ile eğitilmiş 'yeni düzen birlikleri'nin oranı ciddi şekilde azaldı. Bu gibi birlikler daha önce, Polonya'nın paralı askerleri kadar tecrübeli olmasalar da, Polonya'ya karşı 1632-4 yıllarında verilen Smolensk Savaşı'nda kullanıldı. Ancak, Smolensk'i alamamalarının asıl nedeni kötü hava koşulları ve ilkel yollar nedeniyle Rus toplarının geç kalmalarıydı. Avrupa içinde askeri örnekleme ve yayılmanın önemli rolüne rağmen, Avrupa silahları ve askeri metotlarının dünyanın diğer yerlerine yayılmasında olduğu gibi, teknoloji ve taktiklerin benimsenmesi ile bunların etkinliğinin yerel koşulları ve durumu yansıttığı da unutulmamalıdır. 1685'te İngiliz Ordu Donatım Dairesi Jacob Richards'ı Tuna cephesine gönderdi:

> "Mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde Macaristan'a doğru yola çıkacak, orada yalnızca Hollanda'nın değil yolunuz üzerindeki istihkâmları ve toplarını araştıracak, öğrenecek ve inceleyeceksiniz (...) ve İmparator ordusunun bir sonraki seferine ulaştığınızda tüm yürüyüş ile geri yürüyüşü ve herhangi bir şehri kuşatırken yaklaşmaları, bataryaları, mayınları, koruma hatlarını ve kuşatma ordusu tarafından kazılan hendek hatlarını nasıl yaptıklarını gözlemleyeceksiniz (...) mevki ve istihkâmların seviyelerini hesaplayacaksınız."[60]

Richards da Buda kuşatmasında yer alarak bunları yaptı. İngiltere'ye döndükten sonra da III. William'ın İrlanda, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'ya düzenlediği seferlerde hizmet verdi.

Avrupalıların, Türklerden ve hemhudut düşmanlarından askeri metotları ödünç alma oranının ne derece düştüğü önemlidir. On beşinci yüzyılın sonlarında, İtalya'daki savaşlar Osmanlı ilerlemesinden ve buna verilen tepkilerden etkilendi. Venedik, 1482-4 arasında gerçekleşen Ferrara Savaşı'nda ilk başta Mora ve Friuli'de Türklerle çarpışmaları için tutulmuş olan Arnavut ve Yunan *stradiot*'larını (hafif süvari birlikleri)

59) Hellie, "The Petrine Army", s. 238, 241-3.
60) British Library (bundan sonra BL.) Stowe Man-uscripts, 447 f. l.

Resim 32: Valtellina içindeki yolları gösteren el yazması harita. Kuzey İtalya'daki İspanyol Habsburg hanedanı ile Avusturyalı kuzenlerinin güçlerini birleştiren bu Alp vadisi, Lombardiya ve Tirol arasında hayati öneme sahip bir yoldu. Fransızlar gibi Habsburg düşmanları bu yolu kapatmaya çalıştılar. İspanyollar 1620'de vadiyi istila ettiler. Dağlık arazi Avrupalıların harekât güçlükleriyle yalnızca Avrupa dışında karşı karşıya kalmadıklarını da gösterdi. Valtellina'da Rohan dükü komutasındaki Fransız kuvvetleri 1635'te yarı belleerindeki kar ile uğraşmak zorunda kaldı ve yiyecek, hayvan yemi ve para sıkıntısı çekti.

kullandı. Venedik'in düşmanları ise 1481'de Otranto'nun düşmesinden sonra ele geçirilen ve tekrar görevlendirilen Türk süvari bölüklerini kullandı. *Stradiot*'lar, ana savaşta ön çarpışmalardaki kadar değerli olmamalarına rağmen, 1495'teki Fornova Savaşı'nda Fransızlara karşı kullanıldı.[61] Türklerle savaşmaları için oluşturulan hafif süvari birlikleri ardı ardına gelen pek çok olayda Avrupa içindeki çatışmalar için kullanıldı; Avusturya'nın Macar süvarilerini Avusturya Veraset Savaşı'nda kullanması bilhassa etkili oldu. Fakat hem Avusturya ve Türkler arasında gerçekleşen çatışmaların Tuna tarafında, hem de genellikle Avrupa'da piyadelerin ateş gücüne verilen önem arttıkça, Türkler ve Türk askeri metotları ile savaş örnekleri ve savaş yapılabilmesi giderek önemini kaybetti. Bunun yerine, Türkler, Belgrat'taki yeni istihkâmların tasarlanmasında ve Kandiye kuşatmasında İngiliz ve Hollandalı nişancılar ile

61) M. E. Mallett ve J. R. Hale, *The Military Organization of a Renaissance State: Venice, 1400-1617* (Cambridge, 1984), s. 71-4; Mallett, "Venice and the War of Ferrara, 1482-84", D. S. Chambers, C. H. Clough ve Mallett (yay. haz.), *War, Culture and Society in Renaissance Venice* (Londra, 1993), s. 66; A. Santosuosso, "Anatomy of Defeat in Renaissance Italy: The Battle of Fornovo in 1495", *International History Review*, 16 (1994), s. 226, 242-3.

Resim 33: Anglo-Hollandalıların Meuse Kalesi'ni ele geçirmelerini anmak için dövülen bir madalyonun arka tarafı, 1702. Madalyonun üzerinde mevzilerin bombalanmasını gösteren bir resim bulunmaktadır. Bazı istihkâmlara yapılan hücumlardan sonra açılan baraj ateşinin ardından Venlo düştü. Kuşatma sırasında 40.000 batına demeti kullanıldı.

İtalyan silah yapımcılarını kullanmalarında olduğu gibi daha çok Batılıyı istihdam ettiler.[62]

Sonuç

Avrupa merkezciliği sadece neye odaklanıldığıyla ilgili değildir. Kapsanacak hatta bahsi geçecek konularda da önemli bir role sahiptir. Örneğin, küresel ve askeri tarihe ilişkin kitaplarda Özbekler genellikle göz ardı edilir. Fakat Özbekler, Orta Asya askeri gücünün sürekli canlılığını etkileyici biçimde temsil eden halklardan biridir. Kendileri üretim yapamadıkları için Özbeklerin çok az ateşli silahları vardı ve Türkler, silah taleplerine az sayıda silahla karşılık verdi, ama Özbekler yine de önemli bir kuvvetti. On altıncı yüzyılda birkaç kez Horasan'ı işgal eden Özbekler, uzun bir süre Safevilerle savaştı. Kendileri Kazakların baskısı altında olmalarına rağmen, Moğolistan'ın Dörben Oyrat etnik grubuna şiddetli baskı yaptılar. Özbek göçebe sistemi politik bakımdan bölünmeciydi ve kabileler arasındaki savaşlarda çok fazla enerji harcandı. On altıncı yüzyılın sonlarında Sultan Abd Allah, Maveraünnehir bölgesini birleştirmek için en son ve esaslı bir girişimde bulundu. 1573'de Baglan'ı, 1578'de Semerkand'ı, 1582'de Türkistan'ı, 1584'te Bedeşhan'ı ve 1598'de He-

62) Brett Steele'in yayımlanmamış "Early Modern Science and Military Culture: the European and Ottoman Reactions" isimli çalışmasından oldukça faydalandım. Bana bir kopyasını verdiği için teşekkür ederim.

rat'ı ele geçirdi. Ancak, Kâbil, Horasan ve Kaşgar'ı fethedemedi ve 1598'de Kazaklar, Özbek topraklarını işgal ettiler. Abd Allah o yıl öldü ve Özbekler parçalandı. Yine de, Cani (Aştarhan) Hanedanlığı, özellikle de Şeybani Han'ın hükmü altındaki Özbekler yaklaşık 1660'lara kadar geniş topraklara yayılmış büyük bir güç olmayı sürdürdüler, ama bu tarihten sonra da Ceyhun'un güneyinde bulunan topraklardaki hâkimiyetlerini kaybettiler. Halen Caniler tarafından yönetilen Özbek Buhara Hanlığı, 1740 yılında (Safeviler değil Şah Nadir hâkimiyetindeki) İranlılar tarafından fethedildi, ama Şah'ın 1747'de ölmesinden sonra yeniden bağımsızlığını kazandı.[63]

Bu dönemde, örneğin, yenmesi güç kuvvetler içerebilen muharebelerin yapıldığı Madagaskar ve Güney Hindistan tarihi[64] gibi Özbekistan tarihi de burada yaşayanlar hariç hiç kimse için uzun dönemde büyük bir önem arz etmiyor gibi görünebilir ve bu tarihin neden genellikle atlandığı kolaylıkla anlaşılabilir. Yine de, bu gibi kararların temelini oluşturan teleoloji, Avrupa merkezciliği ve önyargı tartışmalıdır. Benzer şekilde, Kuzey Afrika da göz ardı edilmiştir. Ancak, Sultan Muley İsmail (1672-1727) hâkimiyeti altındaki Faslıların baskısı İspanyolları La Mamora (1681), Larache (1689) ve Arzila'dan (1691) ve İngilizleri Tanca'dan (1684) çıkardı; İspanya'nın elindeki Septe başarısız bir biçimde kuşatıldı (1694-1720) ve Faslıların Cezayir pahasına yayılması Şelif Ovası'nda aldıkları ağır yenilgi ile 1701'de durduruldu. Bu gelişmeler hem kendi içlerinde önemliydi, hem de daha yaygın eğilimlerin, en önemlisi de İslamcı güçlerin canlılığının göstergesiydi.

Yine de bunlar genellikle göz ardı edilmiştir. İlk dönem modern savaşları hakkındaki çalışmalarda muharebeler ve kuşatmalara çok fazla dikkat yöneltilmesi ve lojistik, sonuçsuz seferler, yüksek rütbeliler arasındaki tereddütler ve politik bağlamlara yetersiz yer ayrılması gibi Avrupa içindeki mücadele süreci gereğinden fazla vurgulanmıştır. Özbeklere gelince, Moğolların 1647'de Hindukuş Dağları'nın ötesine dek yayılmasını önemsiz kılan başarıları imparatorluk güçlerinin sınırlarını ve çetin arazilerde gerçekleşmesi mümkün olaylara çok iyi ayak uyduran kuvvetlerin canlılığını gösterir. Alınan bu ders, aynı arazide bu sefer İngilizler ve Sovyetlerin yenilmesiyle on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda tekrarlanmıştır.

63) Özbekler hakkında çok az çalışma bulunmakta. "Western Turkestan: The Emergence of the Uzbeks" başlıklı yayımlanmamış bir çalışmanın kopyasını verdiği için David Morgan'a teşekkür ederim.

64) Mahalingam, *South Indian History*, s. 155.

5
Devrim Öncesi On Sekizinci Yüzyıl

Prusya kralı II. Frederick (Büyük) (1740-86) ve İlk Konsül Napoléon (1799-1804) ile sonraki Fransa imparatorunun (1804-14, 1815) yaratığı etki sayesinde on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar olan dönem, askeri tarihteki Avrupa merkezciliğinin klasik bir örneğini temsil eder. Bu çelişkili bir durumdur; çünkü, örneğin İspanya kralı II. Felipe, on yedinci yüzyıl Hollanda Cumhuriyeti veya Kraliçe Victoria'nın hükmündeki Britanya'nın aksine, ne Friedrich yanlısı Prusya ne de Napoléoncu Fransa gibi Avrupa dışında doğrudan bir askeri etki yarattı. II. Frederick ve kuvvetleri Avrupa toprakları dışında hiç savaşmadı ve Prusya donanması hem küçük hem de önemsizdi.

On sekizinci yüzyılın sonunda, Napoléon Mısır'da herkesçe bilinen harekâtlar yaptı, ancak deniz aşırı imparatorluğu kaybedildiği için hükümdarlığı süresince Fransa'nın askeri bakımdan küçüldüğüne şahit oldu. Askeri tarihi anlatmaya sadece Prusya ve Fransa'ya dikkat çekilmemesi gerektiğini söyleyerek başlamak, hem bu dönemde küreselleşebilen Avrupa gücü Britanya hem de Türkleri yenerek pek çok toprak elde eden Avrupa gücü Rusya'ya dikkat çekmek demektir.

Önceki iki yüzyılda olduğu gibi, Avrupa'nın Asya ve Ortadoğu'daki askeri etkisi sınırlıydı ve 1560 ile 1660 arasında durumun göze çarpar biçimde tersine dönmesiyle Çin yüzyılın en yayılmacı güçlerinden biri oldu. Yine de, diğer yerlerde Avrupa etkisi giderek açık hale geldi. Gibbon'ın uygarlık ve 'barbarlar' arasındaki çatışması söz konusu olduğunda ise göçebelerin Avrupa içlerine doğru yaptıkları geleneksel akın yolları, Rusya 1736-9, 1768-74 ve 1787-92 yıllarında Osmanlılara karşı aldığı zaferler sayesinde Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları ele geçirdikçe Avrupa'nın kontrolü altına girdi. Buna ilaveten, Kırım Tatarları Hanlığı'nın 1783'te Rusya kraliçesi Büyük Yekaterina tarafından istila edilmesi bir zamanlar Moskova'yı tehdit etmiş olan bir gücü sona erdirdi ve 'barbarlar' arasında önde gelen isimlerden birinin yok oluşuna damga vurdu.

Avrupalılar, Kuzey Amerika'da kayda değer ölçüde toprak elde etti, ama 'barbarlar' dayanıklı olduklarını gösterdiler. Bu durum da en çok Güneybatı Asya'da görüldü: Afganlar, 1710'lar ve 1720'lerde İranlılara karşı pek çok kez başarı kazandı; Arap ve Kürt kabileleri 1730'lar ve 1740'larda Osmanlı hükümdarlığına karşı ayaklanmalar çıkardı ve 1741'de İran hükümdarlığına karşı bir Arap isyanı çıktı. Türkler ise karşılık vermek için hücumları Irak ve Suriye arasındaki kervan yollarını tehdit eden Sincar Yezidilerine 1753'te saldırdılar.

Moğolistan, Sinkiang Türkmenleri ve Tibetlileri yenen Çin önemli toprak kazanımları elde etse de ve Çin ile Rusya arasındaki topraklarda yaşayan halklar bu iki ülkeden birinin hâkimiyeti altına girmiş olsa da, bu türden süreçler Güneybatı Asya'daki durumu açıklayamaz. Rusya, Türkiye, İran ve Moğol Hindistan, müdahaleci halkları ve diğer komşu kabileleri boyunduruk altına alamadı ve İran, Afgan saldırıları karşısında yenilgiye uğradı. Genellikle, 1720-60 yılları arasında özellikle Afgan, İran, Türkmen ve Arap kabilelerinin komşu devletleri işgal etmeleri ve bölgedeki kabile süvarilerinin önemini artırmalarıyla bir kabile patlaması yaşandığı iddia edilir.[1] Bu da, Gibbon'ın göçebe halkların ilerleyişlerinin durmamış olabileceğinde dair görüşünü haklı çıkarır.

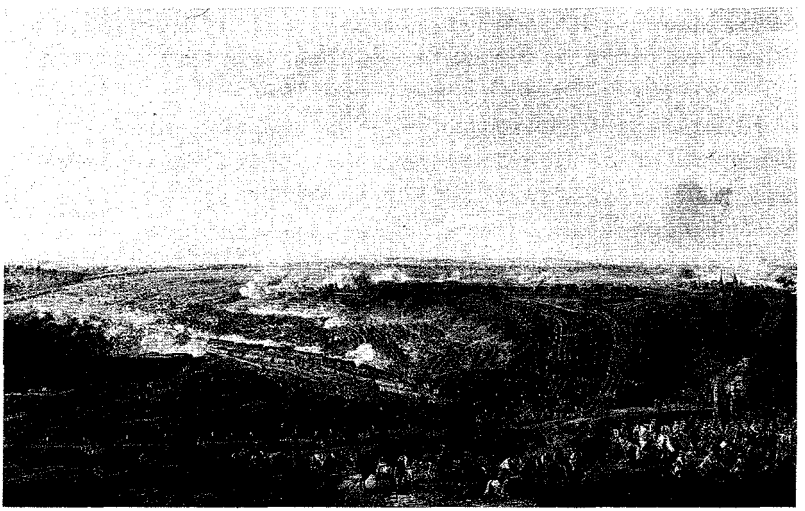
Okyanus aşırı bölgelerde üstünlük Avrupalıların elindeydi, çünkü kenevir, yelken bezi ve demir gibi denizcilik için gerekli donanma levazımına ulaşmalarını sağlayan ticaret düzenine ve okyanusta seyredebilen savaş gemilerinden oluşmuş büyük filoları inşa etmek ve ayakta tutmak için gereken tekniklere ve sistemlere sahiptiler. Gerçekten de, on

1) C. A. Bayly, "India and West Asia, c. 1700-1830", *Asian Affairs*, 19 (1988), s. 3-19.

sekizinci yüzyılda Avrupalı olmayan hiçbir güç bölgesel bağlamda olsa da Avrupalıları savunma yapmaya zorlayan Ummanlılar ve Koxinga'nın on yedinci yüzyıl donanma hamleleriyle rekabet edemedi. Ummanlılar, Luanda, Rio de Janerio veya Lizbon'u değil Mombasa'yı; Koxinga ise Malakka, Cakarta veya Amsterdam'ı değil Zeelinda Kalesi'ni aldı.

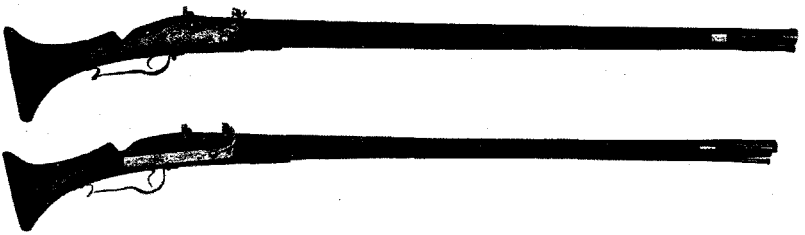
Hindistan'daki İngilizlerin 1757'den itibaren karadan ilerledikleri ve 1788 yılında Avustralya'da bir İngiliz mevzisinin kurulduğu iyi bilinmektedir. Fakat Güney Amerika'da 1760'larda bir Fransız üssünün geliştirilmesi veya 1785'te bir Hollanda filosunun Kuala Selangor ve doğunun Malakka Boğazı'na yaklaşmasını kontrol almış olan Riau Adaları'nın fethedilmesi gibi göze pek batmayan hayli hamle yapıldı. Ayrıca, Avrupalı olmayan hükümdarların Avrupa'nın askeri uzmanlarını ve silahlarını kullanma süreci devam etti. Bunların her ikisi de Hindistan Marathalar örneğinde önemliydi. 1790'larda Hawaii takımadalarındaki üstünlüğünü kanıtlayan I. Kamehameha, Avrupa silahlarını kullanması saye-

Resim 34: *Fontenoy Savaşı, 11 Mayıs 1745*. Louis-Nicolas van Blarenberghe tarafından resmedildi. Bu savaş, 1761'te Panipat'ta Afganlar ile Marathalar arasında yapılan diğer uzun bir savaşla tezat oluşturmaktadır. Daha ziyade bir piyade savaşı olan Fontenoy'da süvariler çok daha az rol oynadı ve toplar ile sahra istihkâmı daha önemliydi. Marathalar gibi bir koalisyon ordusu olmalarına rağmen Müttefikler Fontenoy'da uyum içinde çarpıştılar. Her iki savaşta da gücü elinde tutmak büyük önem teşkil ediyordu. Fontenoy, Panipat'a kıyasla savunmanın kazandığı bir zaferdi.

Resim 35: Timothy Tindall tarafından resmedilen piyade süngüsü. On yedinci yüzyılda geliştirilen ve alaybozan tüfeklerinin ağzına takılabilen ince saplı bir bıçak olan bu silah, askerlerin piyade ve süvari saldırılarına karşı koyabilmelerini sağladı, ama bu süngü takılıyken tüfek ateşlenemiyor ve aynı zamanda namluya zarar veriyordu. 1680'ler ve 1690'larda bu süngüler için halka ve soketler üretildi. Avrupalılar, barut kullanan diğer toplumlara nazaran süngüyü daha kolay benimsediler ve bu da Avrupa piyadelerini daha etkili kıldı.

Resim 36: Alaybozan tüfeği, İngiliz veya Flaman y. 1642 (*üstte*) ve İngiliz y. 1640. Toplar gibi alaybozan tüfekleri de modern dönemin ilk zamanlarında kayda değer oranda değişikliğe uğradı. Bu değişiklikler hem silahların kendisi hem de kullanımlarıyla ilgiliydi. Disiplinli yaylım ateşi çok önemliydi, çünkü yaylım ateşi alaybozan tüfeklerinin düşük ateş ve sınırlı isabet oranı problemini ortadan kaldırdı.

sinde aynısını yaptı. Silahlar mızrak, sopa, hançer ve sapanların yerini aldı ve Kamehameha'yı takımadaların hükümdarı yapan Nuuanu (1795) zaferi gibi çok büyük zaferler kazanılmasını sağladı.

Bu geniş açıklama on yedinci yüzyıla ilişkin açıklama ile büyük oranda benzerlik göstermektedir ve değişimin doğasını ve seviyesini belirlemek için daha fazla detaya girmek uygun olacaktır. Avrupalıların hem karada hem de denizdeki göreceli askeri kapasiteleri on sekizinci yüzyılda bir önceki yüzyılda olduğundan daha büyük oldu. Karada, daha fazla alaybozan tüfekli asker kargılı askerin yerini aldı; on yedinci yüzyıl bitip on sekizinci yüzyıl başlarken tüfeklerin üzerindeki süngüler ile savunma kapasiteleri gelişti. Fitilli tüfekler yerine çakmaktaşlı tüfekler kullanıldı. Her iki değişim de Avrupa piyadelerinin ateş gücü için çok önemliydi. Ayrıca, silahların standartlaştırılması piyadelerin manevra kabiliyetini artırdı. Talim ve disiplinin ateş gücü için şart olması gibi, silah sistemlerinde daha etkin talimlere olanak sağlayan değişim de önemliydi. Yükse-

len burgunun geliştirilmesi ve döküm tekniklerindeki ilerlemeler topların etkinliğini artırdı.

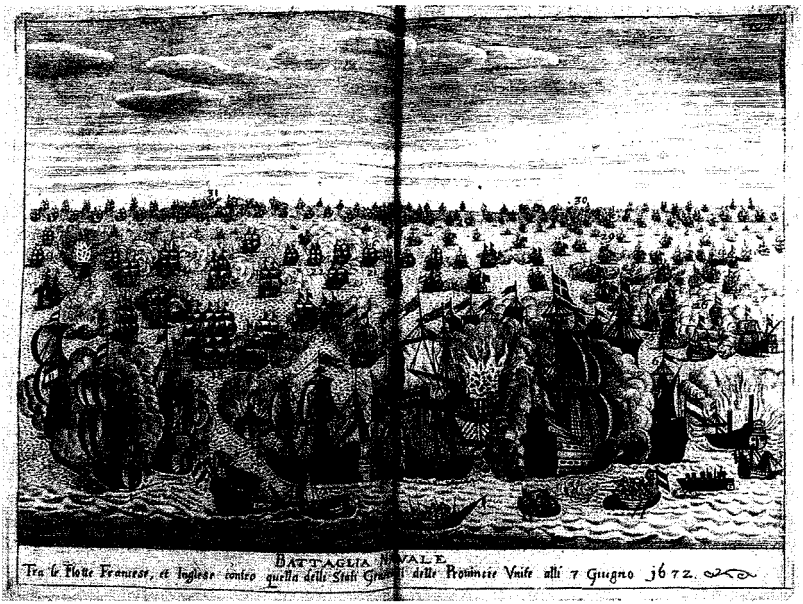
Britanya ve Fransa, yüzyılın ortasında, Hindistan ve Kuzey Amerika topraklarının kontrolünü ele geçirmek için çatıştı. Her iki ülke, Hindistan'da, çoğunlukla Hindistan birliklerini istihdam etti, ama Kuzey Amerika'da Amerikan yerlisi ve Avrupalı göçmen milisler her iki tarafta da kullanılmasına rağmen, o zamana dek görülmemiş büyüklükteki orduların konuşlandırılması ile savaş Avrupalılaştırıldı. Birleşik kara ve deniz operasyonları, uzun kuşatmalar ve çok çeşitli stratejik planlar da temel bir rol oynadı.

Denizcilikteki Gelişmeler

Denizlerde, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında birkaç Avrupa kuvveti tarafından geliştirilmiş pruva hattı taktiklerini uygulayan ağır silahlanmış gemi filoları, on sekizinci yüzyılda kısmen gemi tasarımındaki değişiklikler sayesinde daha fazla uzak mesafe harekâtı yapabilir hale geldi.

Hiçbir Avrupalı olmayan güç Avrupa'nın denizcilik gelişmeleri ile rekabet edemedi. İngilizler, 1756'da Batı Hindistan hükümdarı Angres'in üssünü ve filosunu yok ettiler. Bu zaferde Maratha desteğinin payı büyüktü. Umman Arapları, filoları 1717 veya 1718'de Bahreyn'i fethetmiş olmasına rağmen donanma menzillerini artırmadılar. Umman, Basra Körfezi'nde Buşir merkezli ve Gombroom'daki bir top dökümhanesi ile desteklenen bir donanma yaratmayı amaçlayan İran şahı Nadir'in askeri müdahale hedefiydi. İngiliz ve Hollandalı Doğu Hindistan şirketlerini gemi satmaya zorladı ve 1737'de iki tanesini İngilizlerden aldığı dört adet büyük savaş gemisinden oluşan bir filoya sahip oldu. İranlıların 1735'te Basra'yı Türklerden almaya çalışıp başarısız olmalarından bir yıl sonra Bahreyn ele geçirildi. Bu filo 1737'de Umman'a 5.000 süvari, 1738'de ise 6.000 asker taşıdı.

Genellikle, Avrupalıların yaptığı pek çok seferde olduğu gibi, İran harekâtlarını birbirlerinden açıkça ayrılmış iki gücün arasındaki bir çatışma olarak değil, her iki tarafın da işbirliği yaptığı bir mücadele olarak görmek gerekir. Bunun sonucu olarak, İranlılar, 1737 ve 1738'te Umman imamının kendileriyle ittifak yapmasıyla hücum etti ve söz konusu yıllarda yenilgiye uğrayan Bal'arab ibn Himyar Al-Ya'riba'nın emrindeki isyancıların direnişi ile karşılaştı; ancak ittifaklar aynı yıllarda bozuldu.

Resim 37: Sole Körfezi Savaşı, 1672. Üçüncü Anglo-Hollanda Savaşı'nda De Ruyter kumandasındaki Hollandalılar, düşmanın ağır kayıplar vermesine neden olarak ve Hollanda kıyısına yapılacak bir saldırıyı erteleyerek York dükü James komutasındaki İngilizleri ve Fransız müttefiklerini şaşırttılar.

İran seferi sırasında ciddi yiyecek ve para sıkıntısı da yaşandı ve bir önceki yıl Arap filosunu yenen donanma 1740'ta kazan kaldırdı.

Şah Nadir, 1740'tan itibaren yeniden bir filo inşa edilmesi için yabancı gemiler almaya çalıştı ve bu amaçla 1741'de Surat'a 11 gemi sipariş edildi. Bu yıldan sonra Buşir'de daha fazla gemi yapıldı. İranlılar, 1739-42 yılları arasında Resü'l Hayme Limanı'nda istikrarsız bir konuma geriledikten sonra Umman'da 1742'de başlayan yeni bir iç savaştan çıkar sağladılar. Fakat özellikle Türklere karşı başka taahhütler para ve erzak sıkıntısına yol açarken İran birliklerinin burayı terk edip teslim olmalarına neden oldu ve birlikler İranlı kumandanı Nadir'e karşı ayaklandı.[2] Takviye eksikliği Umman'daki İran varlığının 1744'te sona ermesine yol açtı:

2) A. Deshnande, "Limited of Military Technology. Naval Warfare on the West Coast, 1650-1800", *Economic and Political Weekly* (Bombay), 25 Nisan 1992, s. 902-3; L. Lockhart, "Nadir Shah's Campaigns in Oman, 1734-1744", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 8 (1935-7), s. 157-73.

Özbekler ve Türklerle yapılan savaşlar daha fazla önem kazandı. İranlılar, denizcilik planlarında ısrarlı davranmadılar; bu nedenle de Moğollara ve Belucistan'a denizden değil karadan baskı yaptılar.

Osmanlının Basra merkezli Basra Körfezi filosu, bu yüzyıl boyunca karşı tarafınkinden daha etkili olamadı. Osmanlı donanma kuvveti Karadeniz ve Akdeniz'de çok daha önemliydi, ama Türkler Ege'de 1770'de gerçekleşen Sakız Adası ve Çeşme Deniz savaşlarında 23 savaş gemisi kaybederek Ruslar tarafından yenilgiye uğratıldı. Karadeniz'deki Dinyeper (1788) ve Tendra (1790) savaşlarında Türkler 12 savaş gemisi kaybederken, Ruslar sadece bir adet gemi yitirdiler. Kuzey Afrika güçleri Fas, Cezayir ve Tunus'un donanma kuvvetleri esasen filo muharebeleri değil ticari baskınlar için uygun korsan kuvvetlerdi. Madagaskarlı Sakalavalar ve Betsimisarakalar yüzyılın sonunda kuzey Mozambik'in ana topraklarına kadar akınlar yapabilen uskundra kanolarından oluşmuş filolar geliştirdi. Savaş kanoları Batı Afrika'nın kıyı lagünlerinde kullanıldı ve 1780'lerde kano filolarına mil üzerinde dönen toplar yerleştirildi, ancak bu filoların menzili sınırlıydı.

Avrupa'nın büyük askeri imkân ve kabiliyeti, Avrupalı/Avrupalı olmayan dengesi açısından bakıldığında, beklenildiği kadar etkili olamadı. Bunun en büyük nedeni, Avrupalıların askeri kaynaklarını birbirleriyle olan çatışmalarına ayırmasıydı. Gibbon'ın Avrupalı güçlerin mücadelesiyle ilgili anlatımı dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleşen, Kuzey Amerika'daki Anglo-Fransız savaşları gibi, buna benzer çatışmaları da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Yine de bu durum özellikle yüzyılın ilk üç çeyreğinde Avrupalı olmayanlara karşı büyük kuvvetlerin konuşlandırılmasına yol açmadı. Bu safhada Çinlileri ve Japonları ticaret yapmaya veya belli malların ticaretini yapmaya zorlamak için deniz kuvvetlerini kullanmaya ilişkin bir girişim olmadı; bir sonraki yüzyılda ortaya çıkacak olan gambot ticaretine bir başlangıç yapılmadı. Avrupalı olmayanlarla girilen çatışmalar sınırlı bir düzeyde kaldı ve 1740'lar ve 1750'ler boyunca Hindistan'da gerçekleşen ve müttefik ve kendilerine bağımlı hükümdarların dâhil olduğu Anglo-Fransız mücadelelerinde olduğu gibi, Avrupalıların arasındaki rekabetin doğurduğu bir sonuç ortaya çıktı.

Artan deniz kapasitesi Avrupalı olmayan güçler ile yeni ilişkiler doğurmamış olsa da Avrupa ateş gücünün büyük etkisi sonuçsuz kalmadı. 1757'de Bengal'deki Plassey Çarpışması'nda İngilizlerin kazandığı zafer bu sürecin açık bir neticesiydi. Fakat bu tip bir incelemeye çok da fazla anlam yüklenmemelidir. Bengal *nevabı* (mülki amir), Afgan Durrani Ha-

nedanlığı'nın kurucusu Ahmed Han Abdali'den gelecek muhtemel bir saldırıyı karşılamak için kuvvetlerini bölerken, ordusu içinde oluşan bir ihtilaf İngilizlerin Plassey'de zafer kazanmalarında önemli rol oynadı.[3] Buna ilaveten, Osmanlı'nın dayanıklılığı 1737-9 arasındaki Avusturya-Türkiye Savaşı'nda fazlasıyla ortaya kondu ve Ruslar, 1768-74 arasında Türklere karşı zafer kazanabilmek için daha iyi sahra ateş gücünden fazlasını sergilediler.

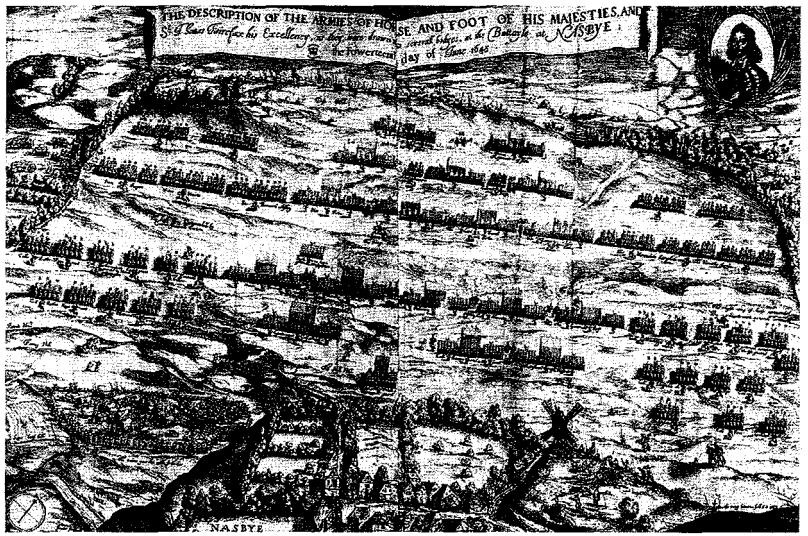
Avrupalılar ile Türkler Arasındaki Çatışma

Yine de, 1683'e kadar süren durumun tam tersine, Türklerle yapılan mücadele, başlangıçta olmasa da, Hıristiyanlar lehine gelişti. Osmanlılar, 1710'da Rusların Polonya'daki hâkimiyetinden endişe duyup, özellikle İsveç kralı XII. Charles gibi Rusya düşmanlarının etkisinde kalarak Deli Petro'ya savaş açtılar ve Balkanlar'ı işgal ettiler. Modern dönemin ilk zamanlarındaki pek çok Avrupa saldırılarında olduğu gibi, bu işgalde de Petro'nun düşmanlarının parçalanmasına çalışıldı. 1680'lerdeki yaygın taktik, düşman devletin içine zorla çekilen halklardan destek almaktı: İspanya ve Aztekler, Adal ve Etiyopya, 1680'lerdeki Avusturyalılar ve Balkanlar, bunun en bariz örnekleridir. 1708-9 yıllarında güç kullanarak Ukrayna'nın hâkimiyetini ele geçiren Petro, bu taktik karşısında savunmasız kaldı.[4] 1711'de 'Karadağ Halkı' ve 'Türk hâkimiyeti altındaki Hıristiyan Halkı'ndan yardım talep etti. Petro, Boğdan prensi Demetrius Cantemir ile bir antlaşma imzalayarak kendi hükmündeki bağımsız bir Boğdan üzerinde Rus koruması sağladı ve Türklere karşı Boğdan'ın desteğini aldı. Başarılı olsaydı bu antlaşma Rus gücünü Karadeniz'e taşıyabilirdi.

Fakat Petro'nun gerçekleştirdiği işgal, kendisini gülünç duruma düşüren bir fiyasko ile sonuçlandı. 1709 Poltava Savaşı'nda İsveç kralı XII. Charles karşısında zafer kazanılmasını sağlayan ordu ve devletin yeniden yapılandırılması, Türkler söz konusu olduğunda benzer sonuçlar yaratmadı: Güçleri uzak yerlere konuşlandırma becerisi işe yaramadı. 1711'de 54.000 askerden oluşan ordu Çar Alexis'in hükmü altına girme-

3) B. J. Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India* (Leiden, 1966), s. 116-26.

4) O. Subtelny, "Russia and the Ukraine: the Difference that Peter I Made", *Russian Review*, 39 (1980), s. 10-11.

Resim 38: Parlamenterler tarafından görülen Naseby Savaşı, 1645. I. Charles'ın sadece 3.600 süvari ve 4.000 piyadesi; Yeni Model Ordunun Başkumandanı Fairfax'ın ise 14.000 askeri vardı. Parlamenter sağcı Oliver Cromwell kral yandaşı süvarilerini yenilgiye uğratıp sayıca üstün parlamenter kuvvetlerine mağlup olan ortadaki kral yandaşı piyadelerine saldırırken Kralcı General Prens Rupert parlamenterlerin kuvvetlerini savaş alanının sol tarafından çevirdi, ama daha sonra yük trenine saldırdı.

siyle bölgedeki Rus askeri imkân ve kabiliyetini büyük oranda geliştiren Kiev'den çıkıp ilerlemeye başlayarak, Polonya üzerinden Boğdan'a doğru yürüdü, ancak erzak problemleri ve Tatarların tacizlerinden kötü etkilendi. Bu iki problem Prens Golitsin'nin Kırım'a 1687 ve 1689'da yaptığı seferleri de ciddi biçimde etkiledi ve seferlerde yaşanan sorunların aslında şehir üsleri veya erzak sağlanabilecek bir nüfustan yoksun bölgelerde ortaya çıktığını gösterdi.

1711'de Deli Petro Boğdan'ın desteğini aldı, ama Eflak prensi Konstantin Brancovan, büyük bir Osmanlı ordusunun hızlı ilerleyişi karşısında sözünü tutamayarak kuvvetlerini göndermekten caydı ve bunun yerine Petro'nun Sırp takviye birliklerinin ilerleyişini engelledi. Boğdan'ın alınamaması Rus lojistiğini de etkiledi. Büyük bir orduyu uzak mesafeler kat ederek düşman topraklarına götürmek güçtü. Gerçekten de, kuvvetin insan gücüne oranla yüksek olduğu bu girişimde donanma gücü, eğer kullanılabilseydi, fayda sağlayabilirdi. Rusya'nın temel dezavan-

tajlarından biri, denizlere erişiminin ve denizcilik kapasitesinin sınırlı kalmasıydı – ki bu dezavantaj Rus liderlerini St. Petersburg, Sivastopol ve Vladivostok gibi limanlar inşa etmeye itti.

1711'de Petro, Türkler geçmeden önce Tuna Nehri'ne varmayı planladı ve Türklerin ondan korktuğuna dair yalan haberlerden cesaret aldı. Ancak Ruslar çok yavaş ilerlediler ve üstünlüğü kaybettiler. Bir orduyu ilerleterek lojistik baskıyı artırıp Türklerin onları çevirmesini kolaylaştırdılar. Çok daha büyük olan Türk kuvvetleri Tuna Nehri'ni çoktan geçmiş ve Prut Irmağı'nın sağ kıyısı boyunca kuzeye doğru ilerlemişlerdi. Petro şaşırıp, manevra değiştirdi ve geri çekilirken teslim oldu. Hareket halindeki Tatarlar, Rusların Iaşi'ye doğru giden geri çekiliş yollarını bloke ettiler. Rus mevzilerine hâkim olan dağlarda üslenen Osmanlı topları, Rus kampını bombardımana tuttu. Osmanlı saldırıları güçlükle püskürtüldü ve yiyecek, su ve saman sıkıntısı yaşayan Petro, Temmuz 1711'de bir barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı.[5]

Bu, Osmanlıların 1710'larda elde ettiği tek başarı değildi. Aslında, 1711-15 arasında Osmanlılar, Avrupa'daki herhangi bir güçten daha fazla askeri başarı kazandılar. Türkler, hafif bir direnişle karşılaşmaları nedeniyle olsa da, 1715'te Venediklileri Mora Yarımadası'ndan sürdüler. Fakat 1716'da savaşın sürmekte olduğu Macaristan cephesinde durum çok daha farklıydı. Osmanlılar, Avusturyalı General Prens Eugène'i Petervaradin'deki bir istihkâm kampında kuşattı. Ancak, Eugène, 5 Ağustos'ta 70.000 askerle kuşatmadan çıktı ve 120.000 askerden oluşan düşman kuvvetini yendi. Türk yeniçerileri Avusturya piyadeleri karşısında bir nebze başarılı oldu, ancak Avusturya süvarileri düşmanı püskürtüp korumasız kalan yeniçerilerin hemen hemen hepsini yok etti. Köprülü ve Silahtar Ali Paşa dahil olmak üzere, muhtemelen 30.000 Türk öldürüldü. Otuz Yıl Savaşları'ndaki (1643) Rocroi ve İngiliz İç Savaşı'ndaki (1645) Naseby gibi diğer olaylarda da süvari muharebelerinin kaybedilmesi ile korunmasız kalan ve savunma hattında konuşlandırılan güçlü bir piyade kuvveti saldırıya açık hale geldi.

Eugène, muharebeleri ve kuşatmaları başarıyla birleştirdi – ki bu ilk dönem modern generallerinin beceremediği ve Eugène'nin hem becerisini hem de Avusturya ordusunun kapasitesini ortaya koyan stratejik bir

5) B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire* (Oxford, 1949), s. 39-42; L. R. Lewitter, "Jean Nicole Moreau de Brasey's letter on the Moldavian campaign of Peter I", *Jahrbilcher Geschichte Osteuropas*, 40 (1992) s. 517-29; E. V. Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia* (Moscova, 1993), s. 127-34.

yetenektir. Eugène, aldığı zaferden sonra 1690'larda Avusturyalılara karşı koymuş olan ve Doğu Macaristan'ın büyük kısmını kontrol veya tehdit eden Temeşvar'a yürüdü. Nehir ve bataklıklarla korunmasına ve istihkâmı kuvvetli olmasına karşın Temeşvar ağır bombardımanın ardından 23 Ekim'de teslim oldu.

Eugène, 1717'de Belgrat'a saldırmak için ilerledi ve şehrin doğusundaki Tuna Nehri'ni 15 Haziran'da geçti. Belgrat'ta Mustafa Paşa komutasındaki 30.000 askerlik büyük bir garnizon bulunmaktaydı. Ağustos'ta Vezir Halil Paşa kumandasındaki ana sahra ordusu şehre yardım etmek üzere buraya gelmişti ve Avusturyalıları yüksekten bombardımana tuttu. Zor durumda kalan Eugène ani bir saldırı yapmaya karar verdi ve 16 Ağustos sabahı 60.000 Avusturyalı Halil'in ordusunu yok etmek için sisli havada ilerledi. Bu, altı gün sonra Belgrat'ın teslim edilmesine ve 1718'te Pasarofça Antlaşması'nın yapılmasına neden oldu: Bu antlaşma Avusturya'ya önemli ölçüde toprak kazandırdı: Temeşvar'ın Banat eyaleti, Küçük (Batı) Eflak ve Kuzey Sırbistan.

Belgrat Muharebesi karışık bir saldırıdır. Birbirine ateş eden belirgin birlikler yoktu ve bunun Avrupa ateş gücünün getirdiği bir zafer olduğuna karar vermeden önce iyi düşünmek gerekir. Yine de, bazı Avrupa birliklerinin, kendilerinden sayıca çok üstün kuvvetler karşısındaki savaş alanı üstünlüklerini ortaya çıkardı. 1526 yılında Mohaç Meydan Muharebesi'nde Macarların ayırıcı özelliği olan ateş gücü eksikliği artık fazlasıyla giderilmişti.

Çatışmanın bir sonraki safhası, 1735-9 arasında gerçekleşti. Bu dönemde iki ilişkili mücadele oldu: Osmanlı-Rus[6] ve Avusturya-Türkiye. Birincisinde daha az çatışma yaşandı, çünkü Karadeniz'in doğusundaki topraklar Osmanlının Avrupa'da askeri açıdan asıl dikkate aldığı Tuna Vadisi'ne göre önemsizdi. Ruslar mücadelede üstünlüğü ele geçirdi, dolayısıyla bu savaş Rusların güçlerini düşman topraklarında ve oldukça uzak mesafelerde nasıl başarıyla ortaya koyacakları meselesi haline geldi. Bu savaş başarılı kuşatmalar –1736'da Azov, 1737'de Özi ve 1738'de Hotin– üzerine odaklansa da, asıl harekât mücadelesi, mesafe ve araziyle ilgiliydi. Ruslar, 1736'da Kırım'ı ilk kez işgal ettiklerinde, Tatarlar muharebeden kaçındı ve hastalık, sıcak ile yiyecek ve su sıkıntısından ötürü yorgun düşen işgalciler geri çekildi. 1737 ve 1738'de Kırım işgalleri de

6) C. H. von Manstein, *Contem-porary Memoirs of Russia from the Year 1727 to 1744, ed. D. Hume* (Londra, 1856) isimli eser çatışmanın çağdaş bir yorumunu içermektedir.

Resim 39: Chiari Savaşı, 1 Eylül 1701. Prens Eugène kumandasındaki Avusturyalılar, Villeroi kumandasındaki Franco-İspanyol ordusunu yenilgiye uğrattı. Hem Türkler hem de Burbonlar ile çarpışan Eugène'nin kariyeri bazı Avrupa ordularının karşı karşıya kaldıkları düşmanların çeşitliliğini gösterir. 1697'de Zenta'da zafer kazanan Eugène, Macaristan'daki savaşın hareket kabiliyetini batı Avrupa'ya da aktararak 1701-2 ve 1706 yıllarında Kuzey İtalya'daki manevralarda cesaret sergiledi. Savaşmak ve zafer kazanmak için duyduğu arzunun önüne geçilmemesi için Fransızların savunmaya önem vermelerini engelledi.

başarısızlıkla sonuçlandı. Ruslar, 1737 Kırım harekâtında hastalık yüzünden 34.500 kayıp verirken, savaş alanında 2.114 askerleri öldü. Rusların lojistik kapasitesi 1711'de Savaş Komiserliği'nin yaratılması ve levazım teminindeki gelişmeler ile artsa da, lojistik görevi oldukça güçleşti. 1737'de Özi üzerine yürüyen kuvvet Dinyeper Irmağı'ndan aşağı doğru teknelerle ve yine bu yolu takip eden 28.000 atlı yük arabası tarafından taşınan levazım ile desteklendi.

Hastalık ve lojistik problemleri 1737 yılında Rusların sonraki ilerlemelerini de engelledi ve 1738'de Mareşal Münnich'in Dinyester Nehri'ni geçerek Balkanlar'ı işgal etme hayalleri de suya düştü. Özi binlerce Rus'un ölümüne neden olan vebanın patlak vermesi karşısında terk edildi. Ekinlerin ve hayvan yemlerinin yakıldığı ve kuyu sularının zehirlendiği kavrulmuş toprak stratejisi uygulayan Tatar düzensiz süvarileri de baş edilmesi güç bir tehdit oluşturdu. Bu strateji 1736 yılında Kırım'da da uygu-

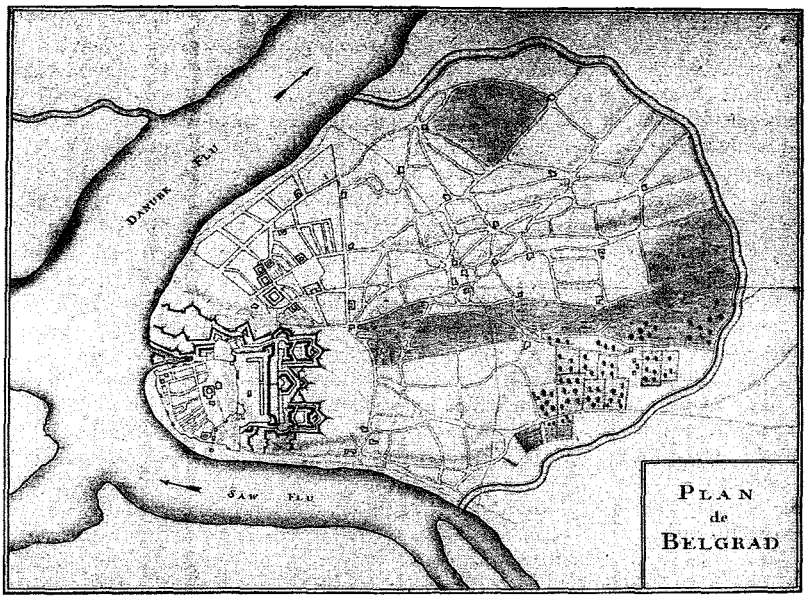
lanmıştı. Tatarlar, 1737'de Bug ve Dinyester ırmakları arasındaki çayırları yakarak Münnich'in Özi'yi işgal ettikten sonra düzenlediği harekâtları engellediler. Hem Harp Okulu başkanı hem de bir Alman olan Münnich, Alman taktikleri ve metotlarının fazlasıyla etkisi altındaydı. Ağır süvari birlikleri ve ağır silahları tercih etmesi, Türklerle yaptığı savaşlar için uygun olmadı ve ordusunu gerekli hareket kabiliyetinden yoksun bıraktı.

Yine de, başarısızlığa odaklanarak, Rus askeri makinesinin düzensiz veya 'barbar' düşmanları ile çetin arazi koşullarının birleşmesinden dolayı işe yaramaz kabul edildiğini öne sürmek yanlış olacaktır. Ruslar kuşatma savaşlarında başarı gösterdiler, böylece hem Azov hem de Özi'de görüldüğü gibi, bir sahra ordusunun korumasından yoksun kalan Türk istihkâmları ise savunmasız kaldı. Buna ilaveten, Polonya arazisi üzerinden 1739'da gerçekleştirilen bir ilerleyiş başarılı oldu. Münnich, Karadeniz yakınındaki topraklardan ve Tatarlardan uzak durdu; Dinyester Nehri'ni geçti ve Osmanlı ordusunu Stavuchanakh'daki kampından sürdü. Stavuchanakh Savaşı, başlangıçta, 1711 bozgununun bir tekrarı gibi görünüyordu. Rusların ilerleyiş yolları toplamda 70 topa ulaşan 10 bataryalı üç siper hattına gizlenen 80.000-90.000 Türk tarafından engellendi. Bu arada Tatar süvarileri de Rus kanatlarını çevirdi. Fakat sonuç farklı oldu. Münnich, kuvvetlerini tüm topları ve ordu ağırlığıyla birlikte Shulanets Nehri üzerindeki dubalar üzerine kurulu 27 köprüden geçirdi. Ruslar nehrin karşı tarafında tek bir kitle halinde yeniden toplandı; toplarını yüksek tepelere yerleştirdi ve parçalanıp Hotin'e kaçan Türklerin üzerine yürüdüler. Ruslar çok az kayıp verdiler. Münnich, zaferini nişan alarak ateş etmeyi önemsemesine bağladı.[7]

Münnich, daha sonra Hotin'in büyük kalesini ve Boğdan başkenti Iaşi'yi ele geçirdi. Boğdan soyluları da İmparatoriçe Anna'ya bağlılık yemini ettiler. Böylece, Rus askeri sistemi, Türklerin Avusturyalılara yönelmesinden faydalanması oranında olsa da, zafer getirebildi. Ancak, 1739'da Rusları hayal kırıklığına uğratan da buydu, çünkü savaşta kötü duruma düşen Avusturyalılar Osmanlı ile tek taraflı bir barış imzaladılar.

Avusturya'nın savaştaki kötü performansı Osmanlıların askeri bakımdan yorulduğu veya askeri tarihin değişmiş olduğu ya da yavaşça değiştiği kanısına kapılma tehlikesine işaret eder. Avusturya'nın 1737'de Sırbistan içlerine doğru ilerlemesi, 1695'den itibaren görülmüş en başarısız saldırıydı. Mareşal Seckendorf, 1737'de Sırbistan içlerine ilerledi,

7) W. C. Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600-1914* (New York, 1992), s. 158.

Resim 40: Önerilen istihkâmları gösteren Belgrat krokisi, y. 1720. Türk yardım ordusunun yenilgiye uğratılmasından sonra, 1717'de Avusturyalılar tarafından ele geçirilen Tuna üzerindeki bu önemli mevzi o zamanlarda sekiz büyük tabyalık yeni bir istihkâm muhiti ile yoğun olarak tekrar tahkim edildi. Ancak, savaş alanındaki yenilgiler ve inancın kaybedilmesi Avusturyalıların hâlâ sapasağlam duran kaleyi 1739'da teslim etmelerine neden oldu. Avusturyalılar, 1789'da ağır bir bombardımandan sonra Belgrat'ı yeniden aldılar, ancak içteki huzursuzluk ve Anglo-Prusya ittifakı nedeniyle oluşan baskı altındayken yapılan barış sonucunda şehri geri verdiler.

ama geri püskürtüldü. Oysa Türklerin Transilvanya'daki Habsburg mevzisini bozma girişimleri de başarısız oldu. Türkler Eflak ve Sırbistan'ı 1738'in başlarında yağmaladı ve Haziran'da Yeni Orşova'yı kuşattılar. Yeni kumandanları Kont Königsegg komutasındaki Avusturyalılar, kaleyi kurtarmak üzere yola çıkıp Cornea yakınlarında Türkleri yendiler. Daha sonra Türkler kuşatmayı kaldırdı, ama ikinci bir Türk ordusu karşısında ve Mehadya'da alınan diğer bir zafere rağmen, Königsegg geri çekilip hem Mehadya'yı hem de Yeni Orşova'yı terk etti. Avusturya ordusu hastalıktan kırıldı, çünkü Tuna Vadisi, özellikle yaz aylarında, bataklıkları ile çok sağlıksız koşullara sahipti.

Komuta 1739'da Habsburg hizmetindeki bir İrlandalı olan Kont Wallis'e geçti, ancak ilerlemekte olan birlikleri Belgrat'ın güneydoğu-

sunda bulunan Grocka/Krozka'daki dar bir boğazdan geçerken Osmanlı ordusu karşısında ağır kayıplar verdi. Avusturyalılar savaş alanının kontrolünü ele geçirmiş olsa da, Wallis tedbirli davranma yanılgısına kapılarak geri çekildi. Durumdan faydalanan Türkler ise Belgrat'ı kuşattılar. Bu şehir 1717'de Avusturyalılar tarafından tekrar alınmasından itibaren yeniden güçlendirildi, ancak kendilerine güvenlerini yitirmiş yerel Avusturyalı komutanlar teslim oldular ve Belgrat, Küçük Eflak ve Kuzey Sırbistan'ı vererek barış yaptılar. Ruslar da barış yapmak zorunda kaldılar. Güney stepleri ve istihkâmsız Azov kendilerine ait olsa da, Karadeniz'de bir kıyı şeridine hâlâ sahip değildiler.

Fransa, Sardinya ve İspanya ile yapılan Polonya Veraset Savaşı'nın (1733-5) yıprattığı ve kötü biçimde komuta edilen Avusturya ordusu 1737-9 arasında çok zayıf bir haldeydi; Avrupa sistemi içindeki rekabet, bu kez Avrupalı olmayan bir gücün aleyhinde etkinliği artırmadı. Buna ilaveten, Avusturyalılar tarafından uygulanan standart düzen –süvariler kanatlarda olmak üzere doğrusal konuşlanma– yetersizdi, çünkü hem sayıca az olan Avusturya süvarileri kanatları koruyamıyordu, hem de Türkler Avusturya cephesinin bütününden ziyade kısımlarına ayrı ayrı saldırılar yapıyordu ve bu da hat düzenini zayıf kılıyordu.[8]

1730'larda yaşanan kriz Osmanlıların sahip olduğu potansiyel avantajı ortaya koydu: Merkezi konumları hangi düşmana odaklanacaklarına karar verebilmelerini sağladı ve düşmanlarının harekâtları koordine etmelerini güçleştirdi. Bunun askeri olduğu kadar politik bir yönü de bulunmaktadır. 1730'larda Doğu Avrupa Hıristiyan güçlerinin Avrupa politikasında Doğu Sorunu ortaya çıktı: Bu sorun aslında Osmanlı veraseti için Avusturya ve Prusya arasında verilen bir mücadeleydi. Bu da Türklerin oldukça işine yaradı. Avrupa içindeki rekabet, daha önce Osmanlıların Balkanlar'da ve daha kuzeyde ve kuzeybatıda toprak almasını kolaylaştırırken, aynı rekabet Balkanlar'daki Osmanlı etkisinden kurtulma sürecini de yavaşlattı. 1739'dan sonra Habsburg'un Balkanlar üzerinde uyguladığı politik baskıdaki azalma Rus etkisinin artmasını sağladı ve Rusya 1760'lardan itibaren Habsburg'un yerini alarak Balkan Hıristiyanlarının en önemli politik umudu haline geldi.[9]

8) A. Balisch, "Infantry Battlefield Tactics in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on the European and Turkish Theatres of War: the Austrian Response to Different Conditions", *Studies in History and Politics*, 3 (1983-4), s. 51.

9) I. Parver, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade 1683-1739* (Boulder, Colorado, 1995).

Askeri gelişmeler daha geniş bir uluslararası bağlamda ele alınmalıdır. Hıristiyan ve Osmanlı askeri imkân ve kabiliyetinin göreceli gelişimini değerlendirmek güçtür, çünkü her iki taraf da sürekli savaş halinde olmamıştır. Ayrıca geniş bir alana yayılmış bir imparatorluk olan Osmanlılar pek çok cephede sorunlarla karşılaşmış ve askeri sistemleri de bu sorunlara cevap verebilmek zorunda kalmıştır. Osmanlılar, Afganların başarılı işgali sonucunda Safevi hükümdarlığının 1722'de çöktüğü İran'daki gelişmelerden çok fazla endişe duymaktaydı. Osmanlılar o dönemde Batı İran'ın büyük bir kısmını ele geçirdi, ancak 1730'da geri püskürtüldüler ve 1732-3 ve 1743 yıllarında Bağdat'ı İran'ın yeni hükümdarı Şah Nadir'in düzenlediği saldırılara karşı korumak zorunda bırakıldılar. Avusturyalılar da buna benzer şekilde çeşitli tehditlerle karşı karşıya kaldı ve Prusya kralı Büyük Frederick, 1740'ta Silezya'yı işgal edip hükümdarlığı süresince devam eden ve 1740-2, 1744-5, 1756-63 ve 1778-9 arasında gerçekleşen dört Avusturya-Prusya Savaşı'ndan birincisini başlatınca Almanya'daki üstünlüklerini korumak için bir mücadelenin içine çekildiler.

Gerçekten de, Ruslar 1768'e, Avusturyalılar ise 1788'e kadar Türklerle savaştılar. Bu arada askeri değişimin iki yönü ortaya çıktı. Osmanlı'yı Avrupalılaşma telaşı sardı. Türkler, kadırga filoları yerine savaş gemilerini getirip en büyük başarıyı donanmalarını geliştirmede elde ettiler. Zaten on yedinci yüzyılın sonlarında ağırlıklı olarak yelkenli savaş filosu üzerinde değişiklik yaptılar – Venedikliler aynı dönemde yelkenli filolar inşa ettiler. Aslında Türkler on sekizinci yüzyılın sonlarına dek kararlı bir şekilde birçok kadırgayı ellerinde tutan çoğu İtalyan donanması kadar tutucu davranmadılar – Türkler, bu dönemde kadırgalardan neredeyse tamamen vazgeçip yerlerine kürekli küçük gemileri getirdiler.

Türklerin ordularını modernleştirme konusunda pek başarılı olamamaları tutuculuğun kazandığı bir zafer ve ordunun Türk kültürü, toplumu ve politikasındaki ana rolünün yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak, tutuculuk askeri tarih ve diğer tarih türlerinin evrensel ve genel kavramıdır, çünkü en önemlisi bir kavram olarak tanımlayıcı, analitik ve açıklayıcı görünmemektedir. Bu ise yanıltıcıdır. 'Tutucu' toplumların bir dinamizmi ve kendilerine has bir intibak yeteneği vardır ve bu ikisini göz ardı etmemek gerekir.

Türklere bakıldığında, askeri sistemlerinin bariz biçimde kusurlu ve on sekizinci yüzyılın ortalarında güçlü yönlerinden gerçekten de yoksun olduğunu göstermek zordur. 1723'te Kirmanşah'ı ele geçirdiler, oysa 1726'da Kirmanşah ve Hemedan arasında ağır bir yenilgiye uğradılar ve Şah Nadir

1730'da Nihavend'deki ordularını yenerek Osmanlıları Batı ve Kuzey Sırbistan'dan sürdü. Ancak, 1739'da Moğollar ve 1740'ta Özbekler Şah Nadir'in karşısında hiç varlık gösteremediler ve Osmanlılar Bağdat ve Musul'u 1732-3'te ve tekrar 1743'te Şah'a karşı başarıyla savundular. Şah Nadir, 1744'te 80 günlük bir kuşatmaya rağmen Kars'ı almayı başaramadı, fakat bir yıl sonra 100.000 askerden oluşan bir Osmanlı ordusunu Erivan yakınlarında bozguna uğrattı.[10] Ruslar 1739'da Türklerden önemli topraklar aldı, fakat bunlar Türklerin Avusturyalıları püskürtmeleri kadar önemli olmadı.

Alınan birkaç zafere rağmen Türkiye'nin tepesindekiler askeri yenilikleri biraz desteklemekteydiler. Sırasıyla XIV. Louis ve Prens Eugène ile ters düşen bir Fransız asili olan Bonneval Kontu Claude-Alexandre* Müslüman oldu ve 1730'lardan itibaren Türk ordusunu Avrupalılaştırmaya çalıştı. Savaş gereçlerinin yenileştirilmesine de gayret gösterdi ve 1734'te bir askeri mühendislik okulu açtı. Diğer yabancı danışmanlar, kendilerine din değiştirmelerini veya Osmanlıya ayak uydurmalarını şart koşmayan Sultan I. Abdülhamit (1774-89) tarafından getirtildi. Fransız ordusunda (topçu sınıfı) yükselmiş bir Macar soylusu olan Baron François de Tott 1770'lerde etkili oldu. 1774'te hızlı ateş eden yeni bir topçu kolordusu kurdu ve modern bir top dökümhanesi ile bir matematik okulu inşa etti. Bu gibi hamleler, silahları yayma girişimi, taktikler ve askeri altyapının –ki bu durumda da Batılılaşmanın– safhaları idi.

Ancak, Batılılaşmaya gösterilen ilgi dini hâkimler olan *ulema* tarafından desteklenen üst düzey memurların bir kısmınca reddediliyor ve kitlelerin büyük kısmı 1730 yılındaki Patrona Halil isyanında olduğu gibi zaman zaman şiddetli direniş sergilemeye yönlendiriliyordu. Petro Rusya'sında da benzer şeyler oluyordu, fakat seçkinler daha az direniş gösteriyordu, çünkü en önemlisi Batılılaşmaya karşı çıkan dindar gruplarla aynı görüşlere sahip değillerdi. Bu gruplar yerleşik dini yapı olan Rus Ortodoks kilisesi içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki benzerleri kadar önemli bir yer tutmuyordu.

Batılılaşmanın yanı sıra sistemdeki gelişmeler, yani Avrupa savaşlarının taklit edilmesi de önemlidir. Bu, Fransızlar yeni bir filo inşa etmeye

10) R. W. Olson, *The Siege of Mogul and Ottoman-Persian Relations 1718-1743. A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire* (Bloomington, Indiana 1975). Osmanlının bilimsel askeri kültürü beniseyememesi konusunda bkz. B.D. Steele, "Early Modern Science and Military Culture: the European and Ottoman Reactions", yayımlanmamış rapor.

* Ahmet Paşa. (y.n.)

başladığı için 1720'lerden itibaren en çok denizde görüldü; karada ise Prusya'nın başarıları on sekizinci yüzyılın ortasında Avusturya, Fransa ve Rusya'yı askeri etkinliklerini geliştirmek üzere büyük girişimlerde bulunarak cevap vermeye ittiği için görüldü. Başarısızlıklara karşı verilen bu tepkiler genellikle benzerdi. Böylece, örneğin Fransız donanması Yedi Yıl Savaşları'nda aldığı yenilgiye savaş sonrası yeniden yapılandırma ve reform programı ile cevap verdi ve aynı şeyi Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra da yaptı.

Silahları standartlaştırma girişimleri geliştirilmiş Avrupa etkinliğinin önemli bir yanıydı – ki bu, ustalık becerilerini, yani belirli bir silahın özelliklerini ve ayrıntılarına dair bilgiyi azaltan ve yerine intizamın gelişmesini sağlayan bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında, silah üretimi modern sanayi tekniklerini müjdeliyordu. Bu, özellikle de ustalığın öneminin azalması açısından modern sanayi üretimine geçişin bir parçasıydı. Benzer şekilde, Amerikan silah üreticileri on dokuzuncu yüzyılda Amerikan üretiminin sanayileşmesinde odak noktası haline geldi. Böylece, örneğin 1718-36 yılları arasındaki İspanyol denizcilik bakanı José Patiño, her iki kilo yedi yüz gramlık top güllesinin iki kilo yedi yüz gram ağırlığında olmasını sağlamaya çalıştı.

Bu gibi bir standartlaştırma, karada ve denizdeki ateş gücünün azami dereceye çıkarılması için çok gerekli olan talim ve disipline verilen önemin tamamlayıcısıydı. Ruslara bakıldığında, talimler topçu sınıfının hızını ve isabet oranını artırarak savaşlarda daha etkin hale getirirken, bir dizi yeni top daha büyük ateş gücü sağlıyordu. Avusturya topçu sınıfı da yüzyılın ortasında büyük gelişme kaydetti. Rus ordusunun günlük yürüyüş hızları arttı. Ruslar, sahra istihkâmlarının kullanımında, savaş düzenlerinin oluşturulmasında ve hafif birliklerin kullanılmasında da gelişme gösterdiler. İkmal sisteminin esnekleştirilmesi Rus sahra ordusunun hantal yük trenini kullanma oranını azalttı, ama lojistik demiryollarının geliştirilmesine dek ciddi bir problem olarak kaldı. Bunun da en önemli nedeni, imparatorluktaki yönetim sisteminin ilkel doğasıydı.[11] Ruslar, genellikle, diğer Avrupa ülkelerinin çözümlerini uygulamaktan ziyade, kendi çözüm yolları ile Rus askeri imkân ve kabiliyetini değiştirmekle ilgilenen profesyonel subay kolordusu geliştirdiler. Bu da stratejik ve taktik düşünce ile uygulamayı etkiledi.

11) J. Keep, "Feeding the Troops. Russian Army Supply Policies during the Seven Years War", *Canadian Slavonic Papers*, 29 (1987), s. 24-44.

Bu gelişmelerin tümü Rus ordusunun Yedi Yıl Savaşları'ndaki (1756-63) çarpışma deneyiminin ve Türkler ve Tatarlarla uzun zamandır yaptıkları step savaşına uyum göstermelerinin işlerine yaraması gibi, 1768'de Türklere karşı verilen savaş sürerken fayda sağladı. Rusların Yedi Yıl Savaşları'nda uyguladığı saldırgan hücum taktikleri ve stratejisi ile daha önceki çatışmalar yüzyılın ortasında ordunun iyileştirilmesi sayesinde daha başarılı sonuçlar doğurdu. Bunlar birleştirildiğinde çok etkiliydi. Rus stratejik planlaması önceki Osmanlı-Rus savaşlarına nazaran bu sefer çok daha iyiydi. Golitsin, 1769'da Hotin ve Münnich'in ancak 1739'da varabildiği mevzi Iaşi'yi fethetti. Golitsin'in yerine gelen Kont Peter Rumyantsev, hem stratejik hem de taktik hücuma katı biçimde bağlı kaldı. Bu bir mizaç meselesidir, ancak Rumyantesev'in büyük bir ordunun karşı karşıya kaldığı lojistik güçlüklerin farkında olduğunu ve üstünlüğü ele geçirme ihtiyacı duyduğunu da gösterir. 1770'te Prut'tan aşağı doğru ilerleyip sırasıyla Ryabaya, Mogila, Larga ve Cahul savaşlarında Osmanlı mevzilerine hücum etti. Osmanlılar ağır kayıplar verirken Rusların kayıpları nispeten azdı.[12]

Rumyantsev, muharebede geleneksel tek düzen taktiğini bırakıp piyadelerini hem hızlı hem de bağımsız biçimde ilerleyebilen ve ortak saldırılarda birbirlerine destek verirken dörtlü tümen düzenine geçebilen kollar şeklinde örgütledi. Bu kollar önemli rol oynayan seyyar toplar içeriyordu ve Rumyantsev, Osmanlı saldırılarını püskürtmek için ağırlıklı olarak ateş gücünü kullandı. Fakat önemli rol oynayan bir diğer şey ise süngüyle hücumdu: Ateş açılmasının ardından göğüs göğse mücadeleler verildi. Hem stratejik hem de taktik açıdan Rumyantsev hücumdan taraftı. 1770'de Prut'a yaptığı sefer 1711'de Deli Petro'nun seferinin üstüne büyük bir gelişmeydi. Rus ordusu daha profesyonel ve etkiliydi.

Sadece *eski rejim* Avrupa savaşlarına at gözlüğü ile bakanlar bunun değişim ve gelişim için yarattığı imkânı inkâr edecektir. Hücum taktiklerinin Fransız devrimciler tarafından icat edildiğini düşünmek yanıltıcı olacaktır: Kol düzeninin ortaya çıkması için ideolojik gelişmelerin oluşması gerekmemiştir. Doğu Avrupa'daki savaşlar batıdakilerden daha yenilikçi görünüyordu, ama bölgenin güçleri on sekizinci yüzyıldaki Batı Avrupalı entelektüellerin ve onlardan sonraki âlimlerin iddiasına göre politik, kültürel, ekonomik ve askeri bakımdan 'geri' kaldı.

Rumyantsev, Prut Irmağı'nda büyük kuvvetler karşısında kazandığı zaferlerin ardından Tuna Nehri'nin aşağısına doğru ilerledi ve burada

12) Fuller, *Strategy and Power*, s. 165.

önemli İzmail, Kilya ve Brăila kalelerini hızla ele geçirdi. Akkerman ve Bükreş de düştü. 1769-70 arasında Akdeniz üzerinden Baltık'a giden Rus donanması, Çeşme'de (1770) Türkleri yendi – ki bu zafer baş ve kıçtan birbirlerine çok yakın bağlanmış Türk filosuna karşı ateş gemilerinin etkin biçimde kullanılması sayesinde kazanıldı. 1771'de Kırım istila edildi, fakat Ruslar 1772'de Polonya'nın İlk Paylaşımı ve 1773'te Pugaçev köle isyanı ile meşguldü.

Rumyantsev, 1774'te Tuna'daki ana Osmanlı kaleleri Silistre ve Rusçuk'u kuşattı ve öncüleri Kozludzhi yakınlarındaki ana Osmanlı ordusunu yerinden etti. Osmanlı kale sistemi tamamen çöktü ve Ruslar Tuna'nın güneyine doğru hücuma kalktı. Osmanlılar önemli Eflak ve Boğdan tarım alanlarını kaybettiler. Türkler, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile çabucak bir barış yaptılar ve Ruslar bu anlaşma ile gemilerinin Karadeniz'de seyretme hakkı ile Karadeniz'in kuzeyinde toprak elde ettiler. Bu topraklara Dinyester'e kadar olan kıyılar ve Kafkasya dâhildir. Türklere karşı alınan zafer Rusların Polonya'nın İlk Paylaşımı sırasında Polonya'da toprak kazanmalarının Türkler tarafından engellenmemesini sağladı. Bu başarı Litvanya ve daha sonra on beşinci yüzyıldan itibaren bölgede daha güçlü görünen Polonya-Litvanya yerine bölgedeki hâkim Hıristiyan gücün Rusya olması sürecinin neticelenmesinde belirleyici oldu.

Rus başarısının sırrı sadece silahların etkin kullanımında yatmamaktadır. Türkler de kötü liderler nedeniyle zayıf düştüler. Örneğin, 1770'de Büyük Vezir Mehmed Emin Paşa askeri beceriden yoksundu; etkili herhangi bir planı yoktu ve ordusuna yeterli ikmal veya maaş düzenlemeleri yapamadı. Kötü liderlik kısmen telafi edilebilir. Yine de, her ne müsamaha gösterilirse gösterilsin, 1768-74 arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı, özellikle de önceki seferlerle kıyaslandığında, Rus askeri yiğitliğinin etkileyici bir gösterisiydi.[13]

Rus Yayılması

Rus zaferleri, muhtemelen, Avrupa'nın askeri bakımdan devrim öncesi on sekizinci yüzyılda Avrupalı olmayanlara göre daha başarılı olduğu-

13) Daha eleştirel bir görüş için bkz. V. Aksan, "The One-eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774", *International History Review*, 15 (1993), s. 221-38.

nun en göze çarpan örneğidir. Ancak bu yegâne örneği de teşkil etmemektedir. Ruslara bakıldığında, Sibirya'daki sürekli ilerlemeden bahsetmek de uygun olacaktır. Kamçatka'da yaşayan ve ellerinde yalnızca taş veya kemik uçlu oklar ve sapanları olan Kamçadallar Rusların kürk arayışı sırasında vahşi muamelelere maruz kaldılar. Bu halk 1706'da ayaklandı ama bastırıldı. 1731'de yeniden ayaklandıklarında Kamçadallar Ruslardan edindikleri birkaç ateşli silaha sahiptiler ve bunun sonuncunda da pek çok kayıp verilmesine yol açabildiler. Fakat hastalıklar ve düşmanları nedeniyle sayıları giderek azaldıkça, en nihayetinde hezimete uğratıldılar. 1741'deki diğer bir ayaklanma da bastırıldı.

Yaylar ve ganimet olarak toplanmış ateşli silahları kullanmada etkili olan ve Ruslara karşı birleşme konusunda istekli ve hiddetli Kamçatka halkı Koraklar, Kamçadallara kıyasla daha güçlü bir düşmandı. İlişkiler öldürücüydü ve Ruslar, en çok da 1745-56 arasındaki savaşta, öldürebildikleri kadar Korakı öldürmeye çalıştılar. Bundan sonra Koraklar teslim oldular. Kuzeydoğu Sırbistan'ın Çukçi halkı, 1729'daki bir Kazak seferini yenilgiye uğratarak ve 1730-1 ile 1744-7 arasındaki ırkçı saldırılara direnerek çetin bir düşman oldu. Sonunda Ruslar, henüz 1726'da gerçekleşen kuşatmaya başarıyla direnmiş olan Anadyrsk'deki kalelerini terk ederek 1764'te savaşmayı bıraktılar. Ticaret bağlantıları oluşturuldu ve nihayet Ruslar Çuçki'ye toprakları üzerinde hak tanıdılar.[14]

Ruslar İran'da da yayıldılar. Deli Petro, 1722-3 yıllarında Hazar Denizi boyunca ilerledi ve İran içindeki parçalanmalardan faydalanarak ipek yolunun kontrolünü ele geçirmeyi, toprak istila etmeyi ve Osmanlı yayılmasını etkisiz kılmayı umuyordu. 1722'de Derbent, 1723'te ise Bakü ve Rasht düştü. Rus yayılmasının öncesinde çok dikkatli planlar yapılmıştı: Denizcilik ve kartografiye ilişkin görevlendirmelerle kıyı şeridi araştırılarak haritası çıkarıldı ve bir ordu görevlisi yolları inceledi.[15] Yine de harekâtın bazı yönleri yanlış idare edildi: Özellikle yiyecek ve mühimmat ikmali bakımından lojistik zayıftı. Bu açıdan bakıldığında savaşın daha çok katmanında profesyonelleşme başlamıştır, ancak uzun mesafe çarpışmalarının ana öğesi olan lojistik, kötü biçimde ve kısmen de plansız programsız düzenlenmişti.

Hazar'ın fethi Ruslara pek fayda sağlamadı: Önemli sayılarda garnizon birliği, muhtemelen 130.000 asker, hastalık nedeniyle kaybedildi ve

14) Forsyth, *History of the Peoples of Siberia*, s. 135-6, 138-40, 144-50.
15) Olson, *Mosul*, s. 45; Anisimov, *Reforms of Peter the Great*, s. 255-61.

Ruslar, İran gücünün yükseldiği bir dönemde, Hazar'ın güneyindeki toprakları 1732'de terk ettiler. Ruslar, Hazar'ın güneydoğusunda da toprak ele geçirdiler, ama Çungarya Havzası'ndaki altın kumları bulmak için daha doğuya gönderdikleri bir seferi kuvveti 1715'te haberleşme sistemlerini tehdit eden üstün güçler karşısında teslim olmak zorunda bırakıldı. 1719'da gönderilen ikinci bir seferi kuvveti Rusların ateşli silah üstünlüklerine rağmen bariz bir yenilgiye uğradı. Rusların Obi Nehri'nin yukarı sularına doğru ilerlemeleri nedeniyle Çungarlarla ilişkiler hali hazırda gerilmişti. Biysk 1709'da bir üs olarak kurulmuştu, ama Çungarlar bunu yıkarak ve Kuznetsk'i başarısızca kuşatarak cevap verdiler. Bu ise Rusların standart bir tepki göstermesine yol açtı: istihkâm yoluyla yayılma ve takviye. Çungarlara cevaben İrtiş Irmağı üzerinde Omsk (1716) ve Öskemen (1719) dâhil olmak üzere bir dizi kale inşa edildi. Ayrıca, Rusların Altay eteklerindeki mevzisi Kalmık, saldırıları engellemek için tasarlanan Kuznetsk-Kolivan Hattı vasıtasıyla korundu.

1715-16 yıllarında Hazar Denizi'nin doğu kıyılarında iki Rus kalesi inşa ettiren Prens Cherkasskii, Hive hanını Rus hükümdarlığını kabul etmeye ikna etmede ve bundan sonra da Hindistan yolunu araştırması yönünde aldığı emirleri yerine getirmede pek başarılı olamadı. Prens'in kuvveti 1717'de Hive halkı, Özbekler ve Kazakların saldırısına uğradı ve bu ordu kamplarının ateş gücü ile koruması altında olmalarına rağmen kampı terk ettiklerinde imha edildi. Yine de, Başkırlar 1730'lar ve 1740'larda bastırıldılar. Kazaklarla ilişkiler ise 1731'den itibaren iyileşti ve Kalmıklar, Başkırlara karşı destek verdiler. Başkırlar üzerindeki hâkimiyet Volga'dan, Orenburg'da 1733'te inşa edilmeye başlayan yeni bir kaleye dek uzanan yeni bir kale hattı ile güçlendi. Urallar'ın doğusundaki tarım alanlarını korumak üzere, Uy Nehri boyunca, Troitsk merkezli Usinskaya Hattı (1743) kuruldu. Rus yerleşimleri güneye doğru yayıldıkça İşim Hattı etkisiz hale geldi ve yerine Petropavlovsk (1752) ve bunun Presnogor'kovskaya Hattı (1755) kuruldu. İstihkâmların güneye doğru yayılmaları Rus piyadelerinin ve topçularının hücum taktikleri ile paralellik gösteriyordu. Gibbon'ın sözünü ettiği 'toplar ve istihkâmlar' sadece 'barbarlara' karşı savunma yapmak için değil, aynı zamanda bunların Batı Avrupalılar tarafından okyanus aşırı savaşlarda kullanılmalarına denk düşen bir saldırgan tavır için kullanıldı.

Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, uzunluğu 4.000 kilometreyi bulan bir kale zinciri Hazar Denizi'nden Altayların eteklerindeki Kuznetsk'e kadar uzanmaktaydı. Bunlar Kuzey Amerika'daki İspanyol *presi-*

dios'a (askeri kaleler) göre daha etkiliydi, çünkü en önemlisi Ruslar bu iş için daha fazla askeri kaynak ayırdı; sadece beş düzenli piyade alayı 1745'te İrtiş Hattı'na ilave edildi. Kazaklar, Kalmıklar ve Başkırlar arasındaki rekabet Rusların Başkırları zapt edebilmesinde önemli rol oynadı. Kazaklar, Çungarlara karşı askeri destek almak için 1731'de Ruslara başvurdu ve önce Genç Kazakistan Aşireti, ardından da Orta Kazakistan Aşireti 1740'ta Rus derebeylikleri oldu.[16]

Kuzey Afrika

Hıristiyan-Müslüman 'Cephesi'ndeki çatışmalar Avrupa'da sık sık ve Asya'da nispeten az gerçekleşmişse de, Kuzey Afrika'da hemen hemen hiçbir hareket olmadı. Cezayirliler İspanya'nın iç savaş ve yabancı müdahaleleri ile sarsılmış olduğu 1708'de Oran'ı ele geçirdiler. 1732 yılında birleşmiş ve güçlü İspanya limanı yeniden aldı, ama bu saldırı İspanya eylemlerinin ve yayılmasının olduğu bir dönemde bölgede gerçekleşen tek saldırıydı. Oysa V. Felipe, Sardinya Adası (1717), Sicilya (1718, 1734), Napoli (1734) ve Savoie'ye (1743) saldırılar başlatmayı tercih etti. Septe 1694-1720 ve 1732'deki Fas kuşatmalarına ve Melilla 1774-5 arasındaki başka bir saldırıya direndi, fakat Fas 1765'te Mazagam'ı Portekizlilerden aldı ve Fransızların Fas'taki el-Araiş'e çıkma girişimi yoğun ateşle karşılaşmaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Portekizliler, Doğu Afrika'daki Mombasa'yı 1728 yılında yeniden ele geçirdi, ancak 1729'da tekrar kaybettiler ve 1769'daki diğer bir fetih girişimleri sonuçsuz kaldı.

Güneydoğu Asya

Hindistan hariç olmak üzere Güney Asya'daki Avrupalılar, anakaradan çok adalarda etkinlerdi. Hollandalı Doğu Hindistan Şirketi, krallıktaki Birinci ve İkinci Cava Adası Veraset Savaşları (1704-8, 1719-23) sırasında

16) A. S. Donnelly, *The Russian Conquest of Bashkiria, 1552-1740* (New Haven, Conn. 1968); M. Khodarkovsky, "Uneasy Alliance:Peter the Great and Ayuki Khan", *Central Asian Survey*, 7, sayı 4 (1988), s. 25-7, ve *Where Two Worlds Met: the Russian State and the Kalmyk Nomads 1600-1771* (Ithaca, New York, 1992); Stebelsky, "Frontier in Central Asia", s. 149-51.

meydana gelen anlaşmazlıklara müdahale ederek Cava'da önemli bir rol oynadı. Ancak, zayıf Hollanda ordusunun kıyı bölgelerinden uzak alanlardaki harekâtlarda başarılı olma oranı, Üçüncü Cava Veraset Savaşı (1746-57) ve Bantam'a karşı 1750'de yapılan harekâtta da görüldüğü gibi, sınırlı kaldı. 1686 ve 1741 yıllarında Hollanda garnizonları Mataram'ın başkenti Kartasura'dan geri çekilmeye zorlandı. 1749'da imzalanan bir antlaşma ile Hollandalılar Mataram üzerinde egemenlik kazandı, ama uygulamada çok az bir hâkimiyet sergilendi ve aslında Hollandalılar da ülkenin iç bölgelerini istila etmeye pek heves etmediler. Bunun yerine, buradaki hükümdarların kıyı mevzileri ve ticaretlerini ele geçirmemelerini sağlamaya çalıştılar.[17] Hollandalıların sadece bir tane ve küçük düzenli kuvvetleri vardı ve çoğunlukla yerel birlikleri kullandılar.

Sumatra'daki Siak prensi Raca Muhammed, 1759'da Pulau Gontong'daki Hollanda garnizonunu yerle bir etti, fakat Hollanda'nın 1761'de gerçekleştirdiği bir misilleme seferi ile katliamın intikamı alındı ve Raca'nın kardeşi tahta çıkarıldı. 1761-6 arasında alınan Kandy zaferi Hollandalılara Seylan'ın tüm kıyı bölgelerinde hâkimiyet tanıdı. İspanyollar ise Güney Filipinleri boyunduruk altına alma ve Hıristiyanlaştırma konusunda pek de başarılı olamadılar.

Güneydoğu Asya anakarasındaki Avrupa gücü çok az etki yaratabildi. İngilizlerin ve Fransızların 1750'lerde Burma'da varlıklarını kabul ettirme girişimleri başarısız oldu. Daha batıda ise Portekizliler, Marathalar ile felaketle sonuçlanan bir savaşın içine sürüklendikleri 1737-40 yılları arasında şiddetli bir baskı altında kaldılar. 1737'de Salsette Adası alındı, bir kuşatmanın ardından 1739'da Bassein düştü ve aynı yıl Goa'nın kaybedilmesine ramak kaldı. Chaul ise 1740'ta alındı. Marathalar başkaldıran köylülerden fayda sağladılar. Köylüler Maratha süvarilerini tamamlayacak olan piyadeler ile destek sağladı ve bu piyadeler başarılı kuşatmalarda hayati bir rol oynadı. Bu arada Hindistan'da, Hollandalılar Travankor tarafından 1741 yılında yenilgiye uğratıldılar. Basra Körfezi Avrupa güçlere kapalı kalmaya devam etti ve Hollandalılar buradaki son üslerini 1765'te kaybettiler. İngilizler ise ticarette yaşanan sorunlar nedeniyle Körfez'deki Bender Abbas'ı 1763'te bıraktılar.

17) M. C. Ricklefs, *War, Culture and Economy in Java, 1677-1726* (The Hague, 1990), ve *Indonesia*, s. 85-97.

Hindistan'daki İngilizler

Hindistan'daki bölgesel çatışmalar Avrupalılara yayılma için daha fazla fırsat tanıdı ve yüzyılın ortasında meydana gelen büyük bir değişim Avrupalıların burada önemli kara üsleri kurmalarını sağladı. Hem İngiltere hem de Fransa 1740'lardan itibaren Karnataka (Güneydoğu Hindistan) hükümdarları arasındaki birbirlerini yıkıp geçen ihtilaflarda önemli rol oynar hale geldi. Fransız Vali General Joseph Dupleix, Güney Hindistan politikasında becerikli bir oyuncu oldu, ama İngilizler tarafından beceriyle alt edildi ve amaçlarını gerçekleştirebileceği kaynaklardan yoksun kaldı.

Dupleix'in müttefiki Chanda Sahib 1749'da Karnataka kral naibi oldu, fakat bunu isteyen başka bir rakip İngilizler tarafından desteklendi. Robert Clive, Chanda Sahib'in başkenti Arkot'u fetheden 500 askerlik bir şaşırtma kuvvetini kumanda etti ve daha sonra bu kuvvetleri büyük düşmanlarına karşı kullandı. 1752'de hem Fransızlar hem de Chanda Sahib teslim oldu. Lally komutasındaki Fransızların Yedi Yıl Savaşları (1756-63) sürerken, 1758 yılında St. David Kalesi'ni almalarıyla Karnataka'daki mevzilerini geri kazanma girişimleri başlangıçta başarılı olsa da, Madras kuşatması Fransızların Masulipatam'da (1759) yenilgiye uğramaları ile sona erdi ve Lally, daha sonra Sir Eyre Coote tarafından Vandivaş'a (1760) gönderildi.

Yedi Yıl Savaşları sırasında gerçekleşen Fransız muharebeleri ile Avrupa çarpışmalarının bileşimi ve 1759'daki İngiliz deniz zaferleri Fransa'nın kolonilerine daha fazla yardım göndermesini engelledi. Fransızların Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında –ki bu dönemde İngiltere başka şeylerle meşguldü ve Fransa Avrupa kıtasında savaşmamaktaydı– Hindistan'da yeniden hayat bulmaları ise bunu desteklemektedir. Tüm dünyada yapılan savaşlar giderek daha fazla birbirlerine bağlı hale gelmekteydi: Avrupa'daki çatışmalar Kuzey Amerika veya Hindistan'ı etkilemekteydi ve tam tersi de olmaktaydı. Bu ise on sekizinci yüzyılın giderek önem kazanan bir özelliği idi. Savaşlar arasındaki ilişki büyüyen Avrupa hâkimiyeti ile alakalıydı, ama bu da kesinlik kazanmadı.

Fransa ile rekabet İngilizlerin Bengal'e yaptığı müdahalelerde de rol oynadı, fakat İngiltere'nin buradaki rakibi 1756'da Doğu Hindistan Şirketi'nin ticaret üssü William Kalesi'ni ele geçiren ve mahkûmlarını acımasızca 'Kalküta'nın Kara Deliği'ne kapatmış olan Bengal genel valisi Siraj-ad-Daula ismindeki bir Hintliydi. Clive, 850 Avrupalı ve 2.100

Hintli *sepoy*'dan oluşan bir kurtarma seferi ile Madras'tan yola çıktı – ki bu İngiliz gücünün önemli bir stratejik tertiplenmesiydi. Tümamiral Charles Watson komutasındaki bir deniz mangasının silahları sayesinde William Kalesi geri alındı. Vali, bunun ardından Kalküta'ya doğru ilerledi, ama yoğun sabah sisi içinde yapılan bir şaşırtma harekâtı ile Clive tarafından kontrol altına alındı. Bu da bir barış yapılmasını sağladı ve Clive bu barış süresince Watson'ın savaş gemilerinden açılan ateşi kullanarak Chandannagar'daki Fransız üssünü teslim olmaya zorladı. Clive, daha sonra Fransızlarla entrika çevirdiğinden şüphelendiği valinin yerine başkasını getirmeye karar verdi. Valinin generallerinden biri olan Mir Jaffir ile bir anlaşmaya vardı ve başkente doğru yürüdü. Vali, çok daha büyük olan kuvvetini Clive'ın ilerlemesini durdurmak için Plassey'de konuşlandırdı, fakat Hintliler topçu ve piyade ateşi ile engellenen iki yürüyüş dışında saldırı yapmaya pek gayret etmedi. Daha sonra Clive'ın askerleri ilerleyip Hint kamp yerine hücum etti. Doğu Hindistan'daki İngiliz mevzisi 1764 yılında Patna ve Baksar'da alınan zaferlerle sağlamlaşmıştı – ki bu savaşların her ikisinde de demet atışıyla Hint saldırılarını durdurdu ve düşmana ağır kayıplar verdirdi.

1762'de Madras'tan yelken açan İngiliz kuvvetinin Manila'yı düşürmesi Avrupa toplarının değerini bir kez daha ortaya koydu. Bu da Avrupa 'topçu kalelerinin' daha üstün toplarla yürütülen saldırılara karşı savunmasızlığını açığa çıkarır ve Avrupalı olmayan güçlerin bu kaleleri alırken karşılaştıkları güçlüklerle çelişir. İngiliz kuvvetlerinden Albay George Manson şöyle demiştir:

> 2 Ekim gecesi kale duvarlarından 300 yarda (274 metre) uzaklıktan sekiz topluk bir batarya bitirildi ve sabah olduğunda güneybatı burcu üzerine üçüncüsü açıldı. Bu da düşmanın silahlarını hemen susturdu ve kalenin dışında bir gedik açtı. Gece açılan dördüncü batarya ile güneydoğu burcunun ve şehrin batısındaki küçük tabyaların savunması çökertilmeye başladı. Sabah on civarında ise general bir sonraki gün bölgeye hücum edilmesi için emirler verdi. Sabah yedide bu emir yerine getirildi ve bizim taraftan çok az kayıp verildi.[18]

Fakat istihkâmlar zayıf, garnizon küçüktü ve saldırı beklendiği gibi ol-

18) George Monson to Charles Townshend, Secretary at War, 30 Ekim 1762, Public Record Office (bundan sonra PRO), War Office, 1/319, s. 392.

madı.[19] Aynı yıl Havana'da İngiliz topçuları daha güçlü istihkâmlar karşısında etkili oldu:

> Şehre karşı kullandığımız yeni bataryalar kusursuzlaştığı için (bunlar kırk dört parça top içeriyordu) hepimiz birden aldığımız bir işaret ile bunları açtık ve muazzam biçimde kullandık. Toplarımız o kadar iyi doldurulup ateşleniyordu ve özellikle de şehrin savunması üzerine açılan ateş o kadar ağır ve devamlıydı ki, İspanyolların silahlarını bırakmaması mümkün değildi.[20]

Avrupa ateş gücü çarpıcı biçimde artmaktaydı. Bu da 1760'da İngilizler Hindistan'ın Karnataka kıyısındaki Karaikal'ı Fransızların elinden aldığında ortaya çıktı. Bölgedeki İngiliz başmühendis John Call şöyle yazar: "94 adet silah bulduk (...) bu sayı giderek artıp 6 adet havan topu ve bol mühimmat ile birlikte toplamda 155'e ulaştı." Call, daha sonra Hindistan'daki ana Fransız üssü Pondiçeri'yi kuşatmak için hazırlıklara başladığında şunlara sahip olduğunu kaydeder: "Küçük silahlar, 6 büyük havan topu ve 12 Royal veya Coehorn havan topunun yanı sıra 30,24 librelik ve 20,18 librelik toplar ile günde 25 topu ateşleyemeye yetecek 40 günlük mühimmat sayesinde Fransız üssü bir sonraki yıl düştü." Call, on yıl içinde Avrupalıların Delhi'yi kimin yöneteceğine karar vereceklerine dair tahmininde yanılmıştır,[21] fakat kendisinin kariyeri Avrupa ateş gücü potansiyelinin bir göstergesiydi. 1762'de Hindistan'ın ana kalesi Vellor'un alınmasından sorumludur; İngiliz toplar yerel istihkâmlar karşısında oldukça etkiliydi. Ocak 1760'da Sir Eyre Coote, Karnataka'daki Chetteput'tan şöyle yazar:

> Burayı 27'si gecesi kuşattım. Ordu 28'inde garnizondan üç mil uzaklıkta kamp kurdu; aynı gece iki librelik bir batarya oluşturdum ve bu sabah gün ağarırken kalenin güneybatı kulesini vurmaya başladık. Saat 11'e gelirken bir delik açıldığında teslim bayrağı açıldı.[22]

İngilizlerin Hindistan'da ve diğer yerlerde aldıkları zaferin yegâne anahtarı ateş gücü değildi. Mir Jaffir, 1757 yılında politik ve askeri etmen-

19) N. Tracy, *Manila Ransomed. The British Assault on Manila in the Seven Years War* (Exeter, 1995).

20) Francis to Jeremy Browne, 26 Ekim 1762, BL. RP. 3284.

21) Call to Colonel Draper, 15 Temmuz 1760, BL. India Office Collections (bundan sonra IO.), H/Misc/96, s. 28-9, 31.

22) *Bengal and Madras Papers. III*, 1757-85 (Kalküta, 1928), 1760 kısım, s. 29.

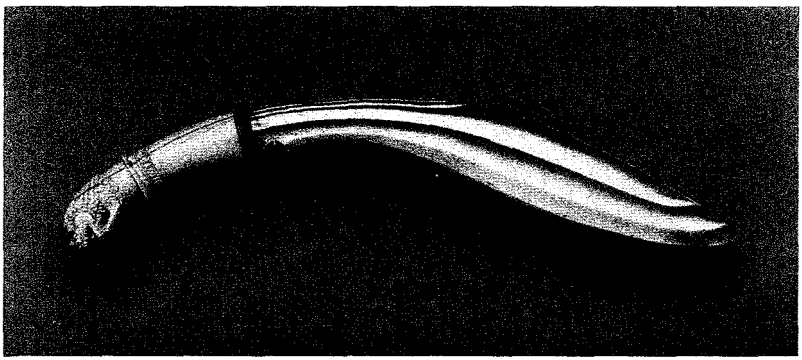
lerin birbirlerini etkilediği Bengal'de önemli bir rol oynadı. Benzer şekilde, İngilizler Oudh (Ayodhya) ile işbirliği yaparak 1774'te Rohilla devletini yıktı ve burası Oudh tarafından istila edildi.[23] Yine de ateş gücü önemliydi ve bu açıdan bakıldığında Asyalıların Avrupa'daki gelişmelere ayak uyduramadıkları açıktır. Örneğin, Baksar'da (1764) Hindistan ordusunun daha fazla topu vardı ve bunları oldukça etkin biçimde kullandı,[24] ancak İngiliz ateş gücü üstünlük sergiledi. 1750'lerde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Karnataka'daki Hintliler alaybozan tüfekleriyle birlikte kendilerinin hizmetine girince bundan memnun oldu, fakat bu silahları Avrupalı benzerleri kadar etkili bulmadı ve yerlerine mümkün olduğunca kısa sürede başka silahlar koydu.

Bunun önemli bir nedeni, Hint ordularındaki süvarilerin oynadıkları büyük rol ve prestij sonucunda, piyadelere daha az dikkat yöneltilmesi olabilir. Seyyar hafif süvariler, örneğin Bhopal yakınındaki Haydarabad Nizamı'nın 1737'de yenilgiye uğratılmasında ana görevi gördüklerinden Maratha güçleri için çok büyük önem teşkil etti. Hindistan savaşlarında süvarilerin rolü 14 Ocak 1761'de Delhi'nin kuzeyindeki platolarda yapılan Üçüncü Panipat Muharebesi, diğer bir deyişle yüzyılın en büyük savaşı sırasında fazlasıyla sergilendi. Ahmed Han komutasındaki Afgan fatihleri, büyük oranda, çakmaktaşlı tüfekler kuşanmış atlı nişancıların yanı sıra, zırhlı ve kılıç ile mızrakları olan ağır süvari birliklerinden oluşmaktaydı: daha önce çakmaktaşlı tüfekler kuşanmış atlı nişancılar, atlı okçuların yerini almıştı ve bu da Orta Asya savaş biçiminin barutlu silahlara geçişini temsil ediyordu. İlk önce atlı nişancılar ve sonra ağır süvari birlikleri tarafından yapılan Afgan süvari saldırıları, Maratha merkezinin çöküşünde işlevsel oldu. Develere yüklü mil üzerinde dönen topları da olan Afganlar iyi çarpıştılar, fakat aldıkları zaferde Maratha çapındaki koordinasyon eksikliği, özellikle de bir araya gelmiş farklı orduların etkin bir merkezi kumandasının olmayışı çok fazla işlerine yaradı. Kısacası, politik ve askeri etkenler komuta ve kontrol alanında hayati bir rol oynadı.[25]

23) J. Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire c. 1710-1780* (Leiden, 1995), s. 178.

24) 1764'teki Hindistan toplarına ilişkin övgüler için bkz Yarbay Alexander Champion'ın kişisel günlüğü, 23 Ekim 1764, IO. H/Misc./198, s. 112, ve Kaptan Harper'ın güncesi, IO. Mss. Eur. Orme OV 219, s. 40-1, 44, ve 1794'teki Mysore top ateşi için bkz. Major Skelly'nin anlatımları, BL. Add. 9872 f. 21.

25) J. Gommans, "Indian Warfare and Afghan Innovation during the Eighteenth Century", *Studies in History*, 11(1995), s. 271-3; T. S. Shejwalkar, *Panipat: 1761* (Poona, 1946); H. R. Gupta (yay. haz.), *Marathas and Panipat* (Chandigarh, 1961). Maratha'nın koordinasyon eksikliği için s. 182, 191, 193, 248.

Resim 41: Gurka kılıcı (kukri), on dokuzuncu yüzyıl. Gurkalar, hem geleneksel silahlar hem de Avrupa silahlarını kullandılar. Arazi şartları nedeniyle orduları piyadelerden oluşuyordu. Uyguladıkları taktikler arasında pusuya düşürmek, hileler, geçici istihkâmlar, özellikle de kazık çitler bulunuyordu. Gurkalar, 1814-16 yıllarında Britanya ile yaptıkları savaşta savunma mevzileri, özellikle de tepe kaleleri ve kazık çitler ile İngiliz müfrezelerine düzenledikleri saldırıların bir bileşimi sayesinde başlangıçta başarılı oldular. İngilizlerin 1815-16 yıllarında süngü saldırıları, şans, kumandan subayların becerisi ve Sihler ile Marathaların Gurkalara destek verememesi sayesinde kazandıkları zaferler gidişatı değiştirdi.

Hindistan kuvvetlerindeki pek çok süvari İngilizlerden daha iyi at binmekteydi ve İngiliz generalleri de buna en iyi nasıl karşılık verileceği konusunda endişe duymaktaydı. Afganların Hindistan'da at ve süvari birliği ihtiyacını karşılama rolleri İngilizlere kıyasla kendilerine bir askeri önem kazandırdı.[26] Hafif süvarilerin etkin biçimde kullanılması Haydar Ali'nin Birinci Anglo-Mysore Savaşı'nda (1767-9) İngilizleri kontrol altına almasını sağladı.

Hindistan hükümdarlarından bazıları, yüzyılın son yıllarında topçu birliklerini geliştirmek ve Avrupa modelini izleyerek etkin piyade birlikleri yaratmak için büyük bir çaba gösterdiler. Panipat'ta Maratha kuvvetleri İbrahim Gardi isimli bir kumandanın eğitimli piyadelerini zaten bünyesinde bulunduruyordu. Nepal'in büyük bir kısmını tek bir çatı altında toplayan Gurka hükümdarı Şah Prithvi Narayan (1742-75), İngilizle-

26) G. J. Bryant, "The Military Imperative in Early British Expansion in India, 1750-1785", *Indo-British Review* 21, 2 (1996), s. 32; J. Gommans, "The Horse Trade in Eighteenth-Century South Asia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 37 (1994), s. 247, 250.

rin askeri örgütlenme modelini uygulamaya çalıştı. On sekizinci yüzyılın sonunda, çakmaktaşlı tüfeklerin, süngülerin ve piyade talimlerinin birlikte kullanıma konmasının ardından ve Avrupa tehdidinin ve Avrupa örneğinin etkisi altında, barutlu silahlar Hindistan savaş alanı taktiklerinde daha büyük bir rol oynar hale geldi. Eskiden hareket kabiliyeti önemliyken artık darbe gücü önem kazanmıştı.

Güneydoğu Asya'da ise adaptasyon, aslında Batılılaşma, çok daha az oranda gerçekleşti. Burada ateşli silahlar yaygın biçimde kullanılıyor olsa da yaylım ateşi tekniği uygulanmadı. Hâlâ ağırlıklı olarak savaş filleri, kargılar, kılıçlar ve mızraklar kullanılmakta ve ateşli silahlar taktikler üzerinde pek etkili olmamaktaydı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, Güneydoğu Asyalılar hem ateşli silahlar hem de barut üretimindeki yeni gelişmelere ayak uydurmaktan vazgeçtiler. Bu nedenle, Güneydoğu Asya dökümhanelerinde emniyet kilidi ve çakmaklı silah mekanizmaları değil, sadece fitilli tüfekler imal edilmekteydi.[27]

Bu durum, o dönemdeki devletler için bir problem teşkil etmedi. Yüzyılın ikinci yarısında Birmanya hanedanlığı Alaungpaya'nın da ortaya koyduğu gibi, Avrupa tarzı ateşli silahlar olmadan da başarılı ve dinamik kalınabiliyordu. Ancak bu, Avrupa'nın ateşli silahlarına tamamen ilgisiz kalındığı anlamına gelmemektedir: 1787'de Kral Bodawpaya, Fransızlardan Bengal'deki Chandannagar üssünde ateşli silah istedi.[28] Ancak, bu silahlar olmaksızın 1784-5 yıllarında Arakan'ı işgal etti; Laos'un bir kısmını geri aldı; Kra Isthmus'u istila etti ve Siyam'daki Chiang Mai'ye yürüdü.

Çin

Benzer şekilde, Doğu Asya'da, Çin ve Japonya, ordularını değiştirmeye veya deniz kuvvetlerini geliştirmeye bile teşebbüs etmediler. Çinliler hâlâ (çakmaklı tüfek değil) fitilli tüfek, alaybozan tüfeği kullanmakta ve askeri modernleşmeye hemen hemen hiç ihtiyaç duymamaktaydı. Denizden gelen bir tehdit yoktu ve Çin karada hızla genişledi.

27) L. Y. Andaya, "Interactions with the outside world and adaptation in southeast Asian society, 1500-1800", N. Tarling (yay. haz.), *The Cambridge History of Southeast Asia* (2 cilt, Cambridge, 1992), I, 380-95.

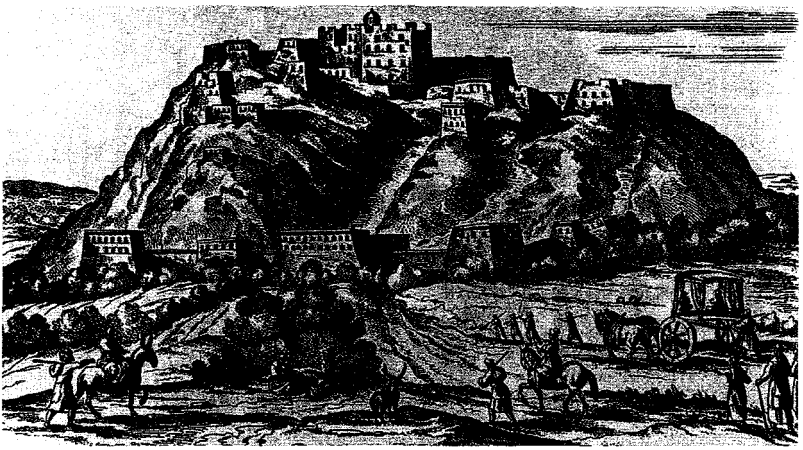
28) W. J. Koening, *The Burmese Polity, 1752-1819* (Ann Arbor, Michigan, 1990), s. 22-5.

Çinliler, Formoza Adası'nı fethedip Rusları Amur bölgesinden sürdükten ve 1690-7 yıllarında Dış Moğolistan'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra hızla yayılmaya devam ettiler. Kısmen, Moğollara karşı yürüttükleri harekâtları canlı tuttular ve Moğol gücünün sorun yarattığı bölgelere girdiler. Tibet, kralın tahttan indirildiği 1642 yılından itibaren kısmen Moğolların hâkimiyeti altında kaldı, fakat Moğolların Dalay Lama ile ilişkileri her zaman sorunsuz olmadı. Tibet Budizm'inin Moğol politikasında oynadığı önemli rol, Çin'in müdahalesine zemin hazırladı. Dalay Lama'nın halefinin kim olacağına ilişkin 1705'ten beri süren ihtilaf, Çin'in diplomatik eylemde bulunmasına neden oldu. Çungarlar, 1717'de Tibet'i işgal ederek Çin karşısında Tibet desteğini almayı umdular. Lhasa'yı ele geçirip Çinli bağımlı hükümdar Lajang Han'ı öldürdüler. Çinliler, 1718'de 7.000 askerden oluşan bir orduyu harekete geçirdiler, ama bu ordu Çungarlar tarafından yok edildi. 1720'de Çinliler, hem Tibet hem de Çungarya Havzası üzerine daha geniş çaplı saldırılar yapıp Lhasa'yı aldılar; bunun üzerine Çungarlar da Tibet'ten çekildi ve Çinliler himayeleri altında bir devlet kurdular. Belki Çin'in yirminci yüzyıl politikalarından çok farklı olmasa da, Lhasa işgal edildi, surları yıkıldı ve içine bir Çin garnizonu yerleştirildi. Çinliler, 1730'da bir Tibet derebeyliği olan Bhutan üzerinde hâkimiyetlerini ilan ettiler.[29]

Çinliler başka topraklarda da faaliyet gösterdiler: Türkistan'daki Urumçi 1722'de işgal edildi ve Qinghai'nin istila edilmesi Çinlilerin 1724'ten itibaren kontrolü ele geçirmelerini sağladı. 1727'de Sulu, Çin'in askeri faaliyetlerine uygun düşmese de, Çin'e vergi vermeye devam etti.

1730'larda Çungarlarla yeni çarpışmalar gerçekleşti. Bir Çin ordusu 1731'de yok edildi ve bunun ardından Çungarlar 1731 ve 1732 yıllarında Moğolistan'a saldırdı. 1739'da ise barış yapıldı. Fakat 1750'de başlayan haleflik anlaşmazlıkları bir iç savaşa ve Çungarya'daki birlik beraberliğin kaybedilmesine yol açtı. Sonuç olarak, Çinliler yerel müttefikler buldular. Çinliler, 1755'te Çungarya'yı istila ettiler ve ciddi bir direnişle karşılaşmadılar: Düşmanları Ili Nehri'nde yenilgiye uğradı. Yine de, Çinliler, o dönemde ancak 1757'de Çungarların yarısının ölümüne neden olduğu söylenen bir çiçek salgını sayesinde bastırabildikleri isyanlarla karşı karşıya kaldılar. Çin ordusu hastalığa yakalanmamış olanların çoğunu öldürdü ve sağ kalanların bazılarını Mançurya'ya sürgüne yolladı.

29) L. Petech, *China and Tibet in the Early Eighteenth Century. History of the establishment of the Chinese protectorate in Tibet* (Leiden, 1950).

Resim 42: Lhasa Kalesi, Potala. Athanasius Kircher'in *La Chine Illustrée* (Amsterdam, 1670) isimli resminden alıntılandı. Lhasa pek çok çatışmaya sahne oldu. 1706'da Dalay Lama, Lha-bzan Han tarafından azledildi; Lhasa kendisini deviren bir Çungar ordusu tarafından 1717'de sağanak hücumuna uğradı ve Çinliler 1720'de şehri ele geçirdiler. Bu dönemde yalnızca Avrupa tarzı kaleler önemli ve etkili değildi.

Nihayetinde de, Çungarlar ismini kullanmak yasaklandı.[30] Çinliler, bütün bunların aksine, Kaşgarlar ve Tibet'te yerel yönetim hakkını yerli seçkinlere verdiler.[31] 1750'deki bir Tibet ayaklanması ve 1756-7 arasında Moğolistan'da gerçekleşen bir Halha isyanı da bastırıldı.

Bu sayede, Çin gücü 1750'li yıllarda Sinkiang'ı aşarak Balkaş Gölü ve Müslüman Doğu Türkistan'a kadar uzandı; Kaşgar 1759'da Çinlilerin eline geçti. Ukrayna'daki Ruslar örneğinde de görüldüğü gibi, Çin'in o zamana dek yerli halklar ve gruplarla mücadele etme becerisine dayandığı bölgelerde artık doğrudan güç kullanılmaktaydı. Çinliler, Rusların 1756'da topraklarına katılmış olduğu Güney Altaylar'a doğru da ilerlediler. İki taraf da birbirinin taleplerini tanımamış olmasına rağmen çatışmadan kaçınıldı. Bazı kabileler her iki tarafa da vergi vermeye zorlandı.

Çinli olmayan halkların Çin'deki ayaklanmaları, örneğin 1771-6'da yapılan İkinci Jinchuan Savaşı[32] sırasında yüksek taş kalelere karşı havan

30) T. J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China* (Oxford, 1989), s. 290-4.

31) Gommans, *Indo-Afghan Empire*, s. 31.

32) J. Waley-Cohen, "China and Western Technology in the Later Eighteenth Century", *American Historical Review*, 98 (1993), s. 1537-9.

toplarının kullanılması vasıtasıyla şiddetle bastırıldı ve 1766-9 arasında Çinlilerin Birmanya istilaları pek ilerleme sağlamamış olmasına rağmen Birmanyalıları zayıflattı ve Birmanyalılar Çin'i istila etmediler. Çinliler, 1788'de Vietnam'a müdahale ettiklerinde başarısız oldular.

Çin nüfusundaki artış ülke içindeki istikrarla birleşince geniş çaplı yayılmayı kolaylaştırdı. Mançu Hanedanlığı birçok açıdan Çin'i yöneten bir hükümet olmaktan ziyade, Çin, Mançurya, Moğolistan, Tibet, Kore ve daha sonra da Sinkiang'a hükmeden bir imparatorluk gücü olarak görülebilir. Çin ve Mançurya dillerinde yazılmış ve başlangıçta sadece çevrilmiş metinler olduğu düşünülen dokümanların her iki dilde de farklı şeyler anlattıkları ortaya çıktı. Hem Tibetlilere hem de Moğollara hâkim olmak için Budizm de açık şekilde kullanılıyordu. Dolayısıyla, 1750'lerde Sinkiang'da yapılan fetihlerin sadece Çinlilerin Türk halkını alt etmeleri olarak tanımlanması sorunsaldır. Ordunun büyük bir kısmı Mançu ve Moğol sancak askerlerinden oluşuyordu ve askeri sistemleri örgütlenmedeki bu gibi yeniliklere bağlıydı. Sancak sistemi Moğollar, Çinliler ve Mançuların tek bir askeri makinenin parçası olarak faaliyet göstermelerini sağladı. Bir bakıma, Mançuların Çinli birlikleri kullanma biçiminin İngilizlerin Hindistan'da *sepoy*'ları (yerli birlikler) kullanma biçimine çok benziyordu. Ancak, Mançuların Çin kültürüne uyum sağlama ve asimile olma oranı daha büyüktü ve bundan dolayı Çin terimini kullanmak daha uygundur. Yine de, Mançu Çin gücünün büyük kısmını ilk Mançu anavatanını oluşturan araziler ve alınmış toprakların (kuzeydoğu, Moğolistan) bir önceki Ming Hanedanlığı (etnik olarak Çinli) için çözümlenmesi zor problemlerin kaynağı olmasına borçludur.

Çin'e kıyasla Japonya yayılmacı değildi. Ülkede Ruslar konusunda endişe oluşmuş ve bunun sonucunda Hokkaido'yu kuşatmaya daha fazla ilgi gösterilmişti,[33] fakat Rus baskısı on dokuzuncu yüzyıla kadar en az düzeyde kaldı. Bu arada, Tokugava Samuraylığı kendisini ülkedeki politik birleşmeye adadı. Ne Çin ne de Japonya'nın kendilerine meydan okuyan bir rakibi oldu ve bu iki ülke de Avrupa'da askeri teknoloji alanında gerçekleşen gelişmelere ayak uydurma ihtiyacı duymadılar. Aslında, Avrupalılar, Çin ile yaptıkları ticareti bir sonraki yüzyılda sergilenecek olan tehditler yoluyla değil, sadece diplomatik yollarla geliştirdiler.

Bu nedenle, Avrupa'ya nispeten Doğu Asya'daki askeri imkân ve kabiliyetin herhangi bir değerlendirmesi teknoloji ile ilişkilendirilmelidir.

33) J. A. Harrison, *Japan's Northern Frontier* (Gainesville, 1953), s. 17.

Yani silahlar arasındaki farklar nedir veya olayların kıyaslanması bakımından, savaş yapılsaydı ne olurdu? Fakat iki yaklaşımın da pek bir faydası yoktur. Daha önce de belirtildiği gibi, Birmanya ordusu gibi Çin ordusu da ellerindeki görevlerin çaresine bakabildi. Bu ordu fazlasıyla bürokratikleşmişti ve bir merkez devlet tarafından desteklenen muazzam şekilde gelişmiş lojistik sistemine sahipti. Bölgede ciddi bir askeri varlık göstermeyen Avrupalı kuvvetlerle varsayıma dayanan savaşlara hazırlanmak hiç gerekli olmamıştı ve bu nedenle ateşli silahların ve topların nispeten bol olmasının henüz önemi yoktu. Kazaklar, 1726-9 yıllarındaki bir Çungar istilasına karşı koydu ve bu olayda iki tarafın da 'gelişmiş' Avrupa silahlarına ihtiyacı olmamıştı. Elbette bir tarihçinin bir sonraki yüzyılda gerçekleşen olayların ışığında gelişmelerin veya on sekizinci yüzyılda bu gelişmelerin olmamasının daha sonra zararlı sonuçlar doğurduğunu söylemesi mantıklıdır. Ancak bu söylem teleoloji, anakronizm veya kronolojik gerekircilik suçlamaları ile karşılaşılma riskini de içerir. Bu iddianın on sekizinci yüzyılda yapılan savaşlar ve Doğu Asya'daki askeri teknolojiyi yargılamak için uygun bir yol olduğu tamamen şüphelidir.

İran

Bu yaklaşım İran için de uygundur. Şah Nadir'in 1730'da Hemedan, Kirmanşah ve Tebriz'i Türklerin elinden alması veya 1735'te Türk General Abdullah Köprülü'yü yenmesi ya da 1739'da Delhi'nin ele geçirilmesi gibi harekâtlar işe yaramayan bir askeri sistemin var olduğuna dair iddiayı çürütmektedir. Karizmatik liderlerin komuta ettiği ve gelenekleriinde savaşçılık olan, isteğe bağlı askerlik yapan yığınla insan hâlâ önemli başarılar kaydedebilmekteydi. Ağır silahlar Şah Nadir'in amaçlarına hizmet etmekteydi. Şah Nadir, Ağustos 1743'te toplarından önce Osmanlının hâkimiyetindeki Kerkük'e vardı ve şehri ele geçiremedi, fakat ağır silahlar getirilince bir gün süren bombardımandan sonra kale teslim oldu. Elbette Şah Nadir de engellemelerle karşılaştı, fakat önemli olan, bunların bir Avrupa gücünü etkileyebilecek türden olmasıdır. Örneğin, Kafkasya'nın çetin toprakları 1741-3 arasında Dağıstan'ı fethetmeye çabaladığı sırada yenilgilere ve başarısızlıklara neden oldu, fakat askeri bakımdan daha gelişmiş Ruslar Kafkasya'yı zapt emek konusunda zorlandılar.

Şah Nadir'in 1747'de suikasta uğramasının ardından durum değişti. Parçalanmış ve zayıflamış İran hâlâ seferler yapıyor olmasına rağmen eski saldırganlığını yitirdi. Kerim Han Zend ve 30.000 asker gücündeki ordusu, 13 ay süren bir kuşatmadan sonra, 1776'da Basra'yı ele geçirdi.[34] Şah Nadir imparatorluğunun doğu kısmı yalnızca günümüz Afganistan'ı değil, aynı zamanda güney, doğu ve batıda Pencap, Sind, Belucistan ve Keşmir olmak üzere pek çok toprağı içine alan ve 1748'ten itibaren başkenti Kandahar olan Afgan Dürrani hükümdarı Ahmed Şah'ın (1747-73) eline geçti. Bunlar Moğol dünyasından alınan topraklardır ve İngilizlerin almasıyla Hindistan'da kaybedilen topraklar kadar önemlidir. Ahmed Şah, Özbeklerin 1768 yılında Baglan'ı yeniden ele geçirme girişimlerini de engelledi.[35]

Ahmed Şah ordusunu Şah Nadir'in örgütleme düzenine benzer bir biçimde örgütledi; en önemlisi, alaybozan tüfekli atlı askerler kullandı. Bu orduda hareket kabiliyetine çok önem verildi; bu nedenle de ateş gücü bakımından ne kadar değerli olursa olsun, ağır hareket eden her şeyden kaçınıldı. Ahmed Şah, ağır silahların yerine develerle taşınabilen silahları kullanmayı tercih etti: develerin eyerlerine sabitlenen döner milli toplar. Bu silah Afganların Gulnabad Savaşı'nda (1722) İranlılara karşı etkin biçimde kullandıkları bir araçtır. Afgan toprakları ve seferlerinin çapı ve doğası öylesine büyüktü ki, piyadeler yerine süvarilere önem verildi. 1721'de Kirman'ı ve 1722'de İsfahan'ı bombardıman değil, açlık sayesinde fethettiler.[36]

Afrika

Afrika'nın bazı bölgelerinde ateşli silahların kullanımı arttı, fakat buradaki gelişmeler, Avrupa'daki durumla kıyaslamadan önce dikkatle ele alınmalıdır. Örneğin, Batı Afrika'daki Avrupalılar sadece hastalıkların vurduğu birkaç kıyı üssüne sahipti ve yerel liderler için ciddiye alınacak bir askeri tehdit oluşturmadılar. Gerçekten de, pek çoğu zayıf biçimde korunan küçük Avrupa kaleleri Afrikalılar tarafından alınabildi: Offra'daki Hollanda üssü ve Ouidah'daki Fransız üssü 1692'de harap edildi; Chris-

34) J. R. Perry, *Karim Khand Zand. A History of Iran, 1747-1779* (Chicago, 1979).
35) Gommans, *Rise of the Indo-Afghan Empire, c. 1710-1780.*
36) Gommans, "Indian Warfare", s. 274-7.

tiansborg'daki Danimarka üssü 1693'te düştü. Fakat, Sekondi'deki İngiliz fabrikası 1694'te düşse de, Cape Kıyısı Kalesi'ndeki İngiliz ana üssü asla alınamadı ve 1688'deki Afrika saldırısına başarıyla direndi. İngiliz topları 1728'de Ouidah'daki kalelerine saldıran Dahomey kuvvetlerini geri püskürttü, fakat bu kuvvetler daha önce buradaki Portekiz kalesini ele geçirmişti (1727) ve Fransız kalesi 1728 yılındaki bir barut patlaması nedeniyle kısmen yıkıldı.

Ateşli silah trafiği kıyıdan uzak bölgelerde yavaş ilerlemesine rağmen, Avrupa silahları Batı Avrupa'da politik kontrol olmaksızın yayıldı. Alaybozan tüfekleri, barut ve mermiler giderek artan miktarlarda ithal edildi ve özellikle köle ticaretinde önem teşkil etti. Hükümdarlar Avrupa birliklerini ve bunların yerel desteklerinin tertiplenmelerini yakından izlemelerine rağmen, Avrupalıların ateşli silah kullanımıyla ilgili gerçek bir eğitim verdiğine dair çok az kanıt bulunmaktadır. Destek kuvvetleri Avrupa mevzilerinin güvenliği ve Avrupa kuvvetlerinin saldırı kapasiteleri için elzemdi, ayrıca uzmanlaşmada muhtemelen kilit görev gördü. Avrupalılara mevsimlik hizmet vermeleri ve örneğin Senegal Nehri üzerindeki nehir botu konvoylarında ateşli silahları kullanmaları için eğitilmeleri dolayısıyla uzmanlıklarını yerel hükümdarlara pazarlamak için bol fırsat elde ettiler. Bazı Afrika krallıklarına ait birliklerin tertipler şeklinde eğitildiklerine dair kanıtlar bulunmaktadır. Buna ilaveten, Afrikalılar, Avrupa toplarını ancak birkaç kez ele geçirebildiler ve kullandılar. Fakat sahra topları, bazıları hediye olarak verilse de, genellikle Afrikalılara satılmadı. Batı Afrikalı demirciler, 1690'dan itibaren temel ateşli silah olarak Altın Sahil ve Köle Kıyısı'na ihraç edilen ve fitilli tüfeklerin yerini alan çakmaktaşlı alaybozan tüfeklerini üretebilmişler ama top dökmeyi beceremişlerdi.[37]

Avrupa standartlarına bakarak Afrika'nın ateşli silahları eleştirilebilir, fakat bu silahlar amaca hizmet etti ve Afrika'nın büyük kısmın-

37) J. F. Searing, *West African Slavery and Atlantic Commerce. The Senegal River Valley, 1700-1860* (Cambridge, 1993), s. 21; R. A. Kea, "Firearms and Warfare on the Gold and Slave Coasts from the Sixteenth to the Nineteenth Centuries", *Journal of African History*, 12 (1971), s. 185-213, ve *Settlements, Trade, and Politics in the Seventeenth-Century Gold Coast* (Baltimore, 1982), s. 130-64; R. S. Smith, *Warfare and Diplomacy in Pre-Colonial West Africa* (Londra, 1976, 2. basım, Londra, 1989); J. E. Inikori, "The Import of Firearms into West Africa", *Journal of African History*, 18 (1977), s. 339-68; W. Richards, "The Import of Firearms into West Africa in the Eighteenth Century", *Journal of African History*, 21 (1980), s. 43-59.

da, örneğin Angola'da[38] ve Altın Sahili ve Köle Kıyısı'nda, genel misilleme silahı haline geldi. Kral Agaja (*y.* 1716-40) hükümranlığındaki Dahomey Krallığı on sekizinci yüzyıldaki yükselişini Avrupa ateşli silahlarını etkin biçimde kullanmasına ilaveten, Avrupalı gözlemcileri oldukça etkileyen eğitim ve disiplin standartlarına borçludur; salt silahlar yeterli olmamıştır. 1724'te Allada Krallığı istila edildi ve krallıkta ateşli silahların yaygın olarak kullanılmasına rağmen Dahomey kuvvetleri 1727'de Ouidah'ı fethetti. Köle Kıyısı'ndaki Avrupalılar, Dahomey'in görüşlerini dikkatle ele almak zorunda kaldılar, çünkü en önemlisi kavgaların bu krallık ile yapılan ticareti baltalamasını engellemeye mecbur oldular. İki Fransız subayı, 1720'ler boyunca Dahomeylilere nasıl hendek kazılacağına ilişkin talimler de dahil askeri danışmanlık yaptı.[39]

Etiyopya kralı Bekaffa'nın (1721-30) alaybozan tüfekleriyle donattığı yeni birlikler oluşturabilmesi isyancı eyaletleri yeniden kontrolü altına almasını mümkün kıldı. 1760'lı yıllarda Etiyopya hükümdarı Ras Mikail Sehul, 8.000 asker gücünde bir ordu oluşturdu ve bu askerleri alaybozan tüfekleriyle silahlandırdı. 1769 yılında da efendisi İmparator Iyoas'ı yendi. Ancak, pek çok Etiyopya askerinin elinde alaybozan tüfeği yoktu ve bu silaha sahip olan askerler de kıyıya en yakın eyalet olan Tigre'den gelmişti. Etiyopya'nın elindeki çakmaktaşlı alaybozan tüfekleri Massava üzerinden ithal edildiği için nispeten pahalıya mal oluyordu ve ikmal sorunları yaşanıyordu. Tigre'ye hâkim olması Ras Mikail'e baskın bir pozisyon kazandırdı, fakat 1771 yılında pek çok alaybozan tüfekli askeri olan ve baskın taktiklerinin Tigre'yi bozguna uğratacağından kuşku duymayan Bäwändwässan of Bägémder, Mikail'i yendi. Tigre ordusu silahlarını teslim etmek zorunda kaldı ve bu da ateşli silahların yayılmasını sağladı. Böylece, Etiyopya'da silah kapasitesindeki boşluk kapandı.[40]

Orta Madagaskar'da Merina, ateşli silahları etkin biçimde kullanarak yayıldı. Benzer şekilde, Fas ve Moritanya orduları Senegal Vadisi'nin orta bölgelerini başarıyla işgal ettiler. Ancak, Hindistan'da olduğu gibi,

38) Thornton, "Art of War in Angola", s. 366.

39) R. Law, "Warfare on the West African Slave Coast, 1650-1850", R. B. Ferguson ve N. L. Whitehead (yay. haz.), *War in the Tribal Zone: Expanding States and Indigenous Warfare* (Santa Fé, 1992), s. 103-26, ve "'Here is No Resisting the Country'. The Realities of Power in Afro-European Rela-tions on the West African 'Slave Coast'", *Itinerario*, 18 (1994), s. 55-6. Robin Law'un tavsiyelerinden yararlandım.

40) Pankhurst, *Ethiopia*, s. 81, 280-3.

ateşli silahların rolünü abartmamak gerekir. Süvariler Sudan'da önemini korudu ve büyük oranda Oyo İmparatorluğu'nun (modern Kuzeydoğu Nijerya) süvarileri sayesinde Dahomey'i yendi ve 1740'lardan itibaren vergi vermeye zorladı. Yüzyılın ortasında güçlerini yaygınlaştıran Doğu Angola'daki Lunda halkı, özellikle de kılıçlarla yapılan göğüs göğse mücadelelere itibar ettiler.[41] Bir kez daha askeri teknoloji ve taktikler yerel ihtiyaçlar ile koşullara göre değişti ve devam etti.

Güney Amerika

On sekizinci yüzyılda Güney ve Kuzey Amerika'da Avrupalıların hâkimiyetindeki topraklar hızla genişledi. Avrupa silahları da bu topraklarda daha çok kullanılmaya başlandı, ama Avrupa savaşlarının diğer yönleri benimsenmedi. Ayrıca, Kuzey ve Güney Amerika'daki durum farklılık gösteriyordu. Güney Amerika'da temelleri güçlü kolonilerin hâkimiyeti kıtanın her iki tarafında da arttı, ama teknoloji çok az yayıldı. İspanyollar, güneye doğru hem 1763'te San Carlos de Ancud'un kurulduğu Şili'de hem de 1779'da Carmen de Patagones'in kurulduğu Patagonya'da pek kayda değmeyecek şekilde ilerlediler, fakat Şili'deki yayılma sınırlı kaldı ve 1723, 1766 ve 1769-70 yıllarında saldırıya geçen Arakuanyalılarla yapılan savaşlar azaldı. Arokarya yerlileri de Arjantin'deki İspanyol mevzilerine meydan okumak için And Dağları'nı geçerek ilerlediler. Bölgesel ve ekonomik bakımdan Brezilya'daki Portekizlilerin ve İspanyolların And Dağları'nın doğusundan ve Buenos Aires'in kuzeyinden Güney Amerika'nın içlerine doğru ilerlemesi daha önemliydi. Brezilya'nın iç kısmındaki Minas Gerais'te altın ve elmas madenlerinin bulunması büyük bir kolonileşmeye neden oldu.

Avrupa'nın burada yayılması, sayıca üstünlük, ateşli silahlar ve örgütlenmiş büyük çaplı bir direnişin olmayışı ile kolaylaştı. Asker sayısı

41) H. J. Fisher, "The Central Sahara and Sudan", R. Gray (yay. haz.), *The Cambridge History of Africa IV* (Cambridge, 1975), s. 73; J. S. Smaldone, *Warfare in the Sokoto Caliphate* (Cambridge, 1977); Law, *The Oyo Empire y.1600-y.1836: a West African Imperialism in the Era of Atlantic Slave Trade* (Oxford, 1977), *The Horse in West African History: the role of the horse in the societies of pre-colonial West Africa* (Londra, 1980) ve "The Horse in Pre-Colonial West Africa", G. Pezzoli (yay. haz.), *Cavaliri dell' Africa* (Milano, 1995), s. 175- 84: R. L. Roberts, *Warriors, Merchants, and Slaves: the State and the Economy in the Middle Niger Valley, 1700-1914* (Stanford, 1987); S. S. Rtvna, *Wars Without End: The Political Economy of a Precolonial African State Hanover* (Hanover, New Hampshire, 1990).

ve ateşli silahlar isyanların –ki bunların 100'den fazlası And Dağları'nda yalnızca 1742-82 arasında gerçekleşmiştir– bastırılmasını sağladı, ama büyük ayaklanmalarla nadiren karşılaşıldı.[42] Ancak, insafsızca vergi toplanması 1780-1 arasında Peru'da son İnka hükümdarlarının soyundan gelen Tupac Amaru'nun başını çektiği genel bir isyanın çıkmasına neden oldu. Amaru, yerel kolonicilerden yardım istedi, fakat öldürüldü. Tupac Amaru'nun isyanı ile başlayan savaşta 100.000'in üzerinde insan hayatını kaybetti.[43] 1780 yılında Peru'daki Arequipa Savaşı'nda üstün ateş gücü, mızraklar, sopalar ve geleneksel And silahı sapanlarla kuşanmış yerel isyancıların sonunu getirdi. Benzer şekilde, ateş gücü, yani toplar ve alaybozan tüfekleri Caibate Savaşı'nda (1756) zafer kazanılmasını sağladı. Bu zaferde ortak bir Portekiz-İspanya ordusu Paraguay ve Brezilya'nın Cizvit misyonerliklerine doğru ilerlemelerini engellemeye çalışan bir Hint kuvvetini top ve tüfek ateşinin altında bırakarak ezip geçti ve öldürülen 1.400 Hintliye karşın Portekiz'in sadece üç kayıp verdiği iddia edildi. Top ateşinin kullanılması diğer bir Hint kuvvetinin geri çekilmesine neden oldu.[44]

Yine de, ateş gücü kapasitesi ancak bu kadarının başarılmasını sağladı. Bazı bölgelerdeki çetin arazi koşulları kararlı bir direnişin veya büyük bir Avrupa baskısının olmaması yerli kuvvetlere başarı getirdi. İspanyollar, 1770'lerde modern Kolombiya'daki Guajira Yarımadası'nda yaşayan Guajira yerlilerini boyunduruk altına almada başarısız oldular.[45] Nikaragua, özellikle de Miskito Kıyısı üzerindeki hâkimiyetleri de sınırlı kaldı. Amazonya'da Portekizlilerin Tapajós Irmağı'nın yukarısına doğru ilerleyişleri Mawé tarafından direnişle karşılandı ve Portekizliler Orta

42) L. Campbell, "Recent Research on Andean Peasant Revolts, 1750-1820", *Latin American Research Review*, 14 (1979), s. 3-50; A. McFarlane, "Rebellions in Late Colonial Spanish America: a Comparative Perspective", *Bulletin of Latin American Research*, 14 (1995), s. 313.

43) D. Cahill, "Taxonomy of a colonial 'riot': the Arequipa disturbances: 1780", J. R. Fisher, A. J. Kuethe ve A. McFarlane (yay. haz.), *Reform and Insurrection in Bourbon New Granada and Peru* (Baton Rouge, 1990), s. 276; S. J. Stern, "The Age of Andean Insurrection, 1742-1782", Stern (yay. haz.), *Resistance, Rebellion and Consciousness in the Andean Peasant World. 18th to 20th Centuries* (Madison, Wisconsin), s. 35; O. Cornblit, *Power and Violence in a Colonial City: Oruro from the Mining Renaissance to the Rebellion of Tupac Amaru, 1740-1782* (Cambridge, 1995).

44) Hemming, *Red Gold*, s. 489-90.

45) A. J. Kuethe, "The pacification campaign on the Riohacha frontier. 1772-1779, *Hispanic American Historical Review*, 50 (1970), s. 467-81.

Amazonya'da 1760'lar ve 1770'ler boyunca Portekiz kanolarını pusuya düşüren ve birbirlerinden uzak yerleşim alanlarına saldıran gezgin Muralar tarafından düzenlenen gerilla saldırılarına karşı koyamadılar. Muralar ateşli silahların nasıl kullanıldığını öğrenmemişti, ama okları ve yayları ile etkili oldular. Yine de, Muralar Portekizlileri asla yenemediler ve 1784'te barış yapmaları koloni gücü ile bir uzlaşmaya varma ihtiyacı duyduklarını yansıtmış gibi görünmektedir.[46] 1746'da büyük bir ayaklanmanın baş gösterdiği Yucatán'daki sık ormanlar İspanya'nın kontrolünü kısıtladı.

Avrupalıların on sekizinci yüzyılda Güney Amerika'da bulunmaları ile Güney Asya'da bulunmaları arasında pek çok fark vardır. Önemli bir demografik dengesizlik olmamıştır; Avrupalılar uzun süre önce kurulmuş koloni yerleşimlerinde kalmış, hâkimiyetleri altında olmayan bölgelerde güçlü devlet yapıları ile karşılaşmamış ve hâkimiyet altına aldıkları topraklarda da yerli nüfus ile büyük oranda birbirlerine karışmışlardır. Sonuç olarak, yerel askeri kuvvetler Fransa ve Hollanda'nınkinden çok farklı bir ortamda ve Güney Asya'daki İngiliz kuvvetlerinden daha fazla gelişmiştir.

Yine de, temeldeki askeri sorun aynıdır. Avrupa hükümetleri ve imtiyaz beratı olan ticaret şirketleri on sekizinci yüzyılda, özellikle de büyük bir konuşlandırmayı gerekli kılacak bir saldırı amacının olmadığı barış zamanlarında, ancak az sayıda birliği Avrupa dışındaki bölgelerde konuşlandırabiliyordu. Fakat bu tip bir konuşlandırmanın nedenleri de vardı ve bunlar malların güvenliğini sağlamak, hükümetin hâkimiyetini korumak, isyanları bastırmak ve dış saldırıları püskürtmekti.

Dışarıdan gelen saldırılar, özellikle Latin Amerika'daki İspanyollar için ciddi bir sorun teşkil ediyordu, çünkü uluslararası ortam İspanyollar için hali hazırda tehdit içerir hale gelmişti. On altıncı yüzyılın sonunda, Fransa ve İngiltere korsanları, örneğin Francis Drake, İspanya mallarını yağmalamış ve bazen daha önemli seferler yapmışlardı. Ancak, İngilizler ve Fransızlar, Drake'in 1585-6 seferi ile Cartegana ve St. Augustine'i yağmalamasında olduğu gibi, zarar vermelerine rağmen, temelde başarısız olmuşlardı. Fransızlar 1552'de Havana'yı yaksalar da Florida'ya yerleşme çabaları sonuçsuz kaldı. Etkili konvoyların örgütlenmesi de dahil olmak üzere Karayipler'deki İspanya savunma önlemleri on altıncı yüzyılda ge-

46) D. Sweet, "Native resistance in eighteenth-century Amazonia: the 'Abominable Muras' in War and Peace", *Radical History Review*, 53 (1992), s. 49-80.

liştî[47] ve Drake'in 1595-6 arasında yaptığı son Karayip seferi başarısızlığa uğradı. İngilizlerin İspanya menfaatlerine karşı yürüttüğü saldırılar sürekli hâkimiyetten ziyade kâr odaklı olduğu için genellikle yağmalama şeklindeydi ve dolayısıyla pek çok İngiliz kuvveti küçük kuvvetlerdi. İngilizler, üslerinde, altyapıdan ve İspanya hâkimiyetine ciddi bir tehdit oluşturmak için gerekli olan kara ve deniz kuvvetlerinden yoksun kaldılar.[48]

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde durum farklılaştı. İngilizler, Karayipler'de 1655 yılında İspanya ile savaşarak ele geçirdikleri Jamaika dâhil olmak üzere üslere sahip oldu ve savaş zamanında burada büyük kuvvetler konuşlandırdılar. Latin Amerika kıyılarına saldırılar düzenlendi. Bunun bir örneği, Amiral Vernon'un 1739 yılında Porto Bello'yu almasıdır. Bu ise aslında İspanya ve Portekiz arasındaki çatışmaların neden olduğu gibi savunma sistemlerinin geliştirilmesini sağladı. Zaten İspanyollar, bir İngiliz korsanı Robert Searles tarafından yönetilen başarısız bir saldırıya karşılık olarak 1672-87 arasında St. Augustine'de sabit bir garnizonu olan ve taştan yapılmış devasa Castillo de San Marcos kalesini inşa ettiler.[49]

İspanyollar, on sekizinci yüzyılda, 1764'ten itibaren giderek daha fazla Siyahın dahil edildiği milis kuvvetler tarafından desteklenen düzenli ordu birliklerine ve istihkâmlara dayalı bir sistem geliştirdiler.[50] Bu, tropik bölgelerdeki savaşların lojistik, çevresel ve ekolojik sorunları için çözüm getiren bir metottu ve İspanya Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra Fransızlardan Louisiana'yı aldıklarında koloninin savunma hatları buna uygun olarak yeniden düzenlendi. Fransız kolonisi Cayenne'nin iç kısımlarının korunması Amerikan yerlileri ve bir asker bölüğü şeklinde örgütlenen özgür Zenciler'in sorumluluğundaydı.[51] 1760 ve 1770'li yıllarda

47) S. E. Hoffman, *The Spanish Crow: and Defense of the Caribbean, 1535-1585* (Baton Rouge, 1980); S. Pierson, "The Development of Spanish Naval Strategy and Tactics in the Sixteenth Century", M. R. Thorp ve A. J. Slavin (yay. haz.), *Politics Religion, and Diplomacy in Early Modern Europe* (Kirksville, Missouri, 1994). s. 214.

48) Karayipler'deki İngiliz garnizonları hakkında bkz. S. S. Webb, *The Governors-General: the English Army and the Definition of the Empire, 1569-1681* (Chapel Hill, N.C. 1979).

49) Steele, *Warpaths*, s. 34-5.

50) C. I. Archer, *The Army in Bourbon Mexico 1760-1810* (Albuquerque, 1977); J. R. Booker, "Needed but unwanted: Black militiamen in Veracruz, Mexico, 1760-1810", *Historian*, 55 (1993), s. 259.

51) R. J. Singh, *French Diplomacy in the Caribbean and the American Revolution* (Hicksville, New York, 1977), s. 122.

tüm Brezilya'da süvari ve piyade alayları yetiştirildi, ayrıca siyah ve melez Brezilyalılar düzensiz piyade bölüklerine alındılar.[52] Ancak, bu birimlerde anavatanlara karşı düşmanlık oluştu, çünkü en önemlisi Latin Amerika'da Avrupa'dan getirtilen düzenli alaylar önemli sayıda yerliyi bünyesine dâhil etmiş ve yerliler yönetimde daha fazla söz sahibi olmuşlardı.

Kuzey Amerika

İngiliz kolonicilerinin Kuzey Amerika'daki askeri deneyimleri de uzun dönemde karışık politik sonuçlar doğurdu. Bunlar hem Amerikan yerlileri (Kızılderililer) hem de diğer Avrupalılarla –Kanada'da Fransızlarla, Florida'da İspanyollarla– savaşarak askeri deneyim kazandılar.[53] Çarpıştıkları Avrupalılar ise yenmesi güç düşmanlardı. Amerikan yerlileri Avrupa ilerlemesine kararlılıkla direndiler. Doğu kıyısı yakınındaki İngilizlere, Louisiana'dan başlayarak kuzey sınırı boyunca Fransız yayılmasına ve Meksika'dan kuzeye doğru ilerleyen İspanyollara karşı direniş gösterildi. İngilizlere karşı verilen mücadelede Kriklerin desteğini alan Yamasiler, 1715 yılında Kuzey ve Güney Carolina'daki İngiliz kolonilerini neredeyse yerle bir ederken, Abenaki kabilesinin yürüttüğü gerilla savaşları 1720'li yıllarda İngilizlerin Vermont'a girmesini engelledi.

Yine de, Amerikan yerlileri girdikleri rekabetten zarar gördüler. 1711'de Yamasiler, Kuzey Carolinalılara Tuskaroraların saldırısı sırasında yardım etti; 1715'te Çerokiler, Yamasi kabilesini yenmeleri için Carolinalılara destek verdi. Yenilgiler ise Amerikan yerlisi nüfusunu ciddi biçimde etkiledi. Tuskaroraların sayısı 5.000'den 2.500'e düştü. Pek çoğu İrokilerden sığınma talep ederek gitti ve kalanlar koloniciler tarafından kendilerine ayrılan yerlerde toplandılar – ve 1760'a gelindiğinde bu bölgelerde yalnızca 300 kişi kaldı. 1715'te Yamasi kabilesi üyelerinin çoğu ya öldürülmüş ya da köleleştirilmişti ve bu gibi kayıplar Avrupa'nın kontrolündeki sınırın sürekli olarak genişletilmesini sağladı.

On dokuzuncu yüzyıl Amerikan ordusunda da olduğu gibi, Avrupalılar varlıklarını müstahkem mevkileri ile sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Örneğin, Fransızlar Michillmackinac (1700), Detroit (1701) ve Niaga-

52) K. Maxwell, *Pombal. Paradox of the Enlightenment* (Cambridge, 1995), s. 120.

53) F. Anderson, *A People's Army. Massachusetts Soldiers and Society in the Seven Years' War* (Chapel Hill, N.C. 1984).

ra'daki kalelerle (1720) batıya doğru yayıldılar. Bu süreç zamanla hızlandı ve böylece İngilizler 1720'ler ile 1740'lar arasında geçmişe oranla daha fazla kale inşa ettiler. Bu kaleler Amerikan yerlilerinin oluşturduğu savunma hatlarından daha güçlüydü, oysa Büyük Illinois Bozkırı'ndaki Fox (diğer adıyla Mesquakie) Kalesi 1730 yılında Fox halkını Fransızların açtığı ateşten koruyan istihkâmı çok iyi yapılmış bir savunma çiti ile labirent gibi hendeklere sahiptir. Ancak, Foxların elinde top yoktu.[54]

Pemaquid'deki İngiliz kalesi William Henry'nin çevresi 737 ayak uzunluğundaydı ve 28 top mazgalı ve buna ilaveten 18 topu vardı. Yine de, Amerikan yerlilerin saldırılarını bertaraf etmek için tasarlanan kaleler arasında önemli bir fark bulunmaktaydı. Bir tarafta basit savunma çiti tasarımına bağlı kalınarak inşa edilenler, diğer tarafta ise İngilizlerin Vauban'ın tasarımlarından yola çıkarak yaptıkları Charleston ve Halifax kaleleri gibi Avrupa tarzı kuşatmalara dayanabilecek şekilde incelikle inşa edilen kaleler vardı.[55]

Fakat iç bölgelerde inşa edilen İngiliz ve Fransız kaleleri, 1750'lerde yalnızca Amerikan yerlilerinin değil Avrupalıların da saldırıları ile yüz yüze kaldı.[56] Avusturya Veraset Savaşı gazisi Marquis de Montcalm Louis (1712-59) komutasındaki Fransız düzenli kuvvetleri, topların, Amerikan yerlisi müttefiklerin ve ani saldırı yapabilmenin sağladığı avantaj ile, Yedi Yıl Savaşları sırasında İngilizlerin içteki kalelerine saldırdılar. 1756'da İngilizleri Ontario Gölü'nden sürüp Bull, George, Ontario ile Oswego kalelerini aldılar. Bir sonraki yıl Fransızlar Hudson'a doğru ilerleyerek kara yoluyla kuşatmaya getirilen 30 topun ağır bombardımanı sonrasında William Henry Kalesi'ni ele geçirdiler. İngilizler ise bunun karşılığında çok daha büyük kuvvetler kullanarak Louisbourg ile Frontenac Kalesi (1758), Niagara ve Québec (1759), ve Montréal'i (1760) aldılar.

Fransızlar 1699'da Biloxi'de, 1710'da Mobile'de, 1718'de New Orleans'da ve 1722'de Baton Rouge'da yerleşim yerleri kurarak Louisiana'yı geliştirdiler. Louisiana'da 800 askerden oluşan bir Fransız kuvveti sistemli bir katliam harekâtı ile 1729-31 arasında Natchez yerlilerini vahşice yok etti. Mahkûmların çoğu Karayipler'deki Santo Domingo'ya

54) R. D. Edmunds ve J. L. Peyser, *The Fox Wars. The Mesquakie Challenge to New France* (Norman, Oklahoma, 1993), s. 142-3, 147.

55) D. W. Marshall, "The British Military Engineers 1741-1783: a Study of Organization, Social Origin, and Cartography" (Doktora tezi, Michigan, 1976), s. 21-2, 25.

56) W. A. Hunter, *Forts on the Pennsylvania Frontier 1753-1758* (Harrisburg, 1960).

gönderildi ve burada köleleştirildi. Natchez yerlileri diğer kabilelerin desteğini kazanamadıkları için başarısız oldular. Fransızlar, 1730'lu yılların sonunda Çikasovlara yenildi ve 1747-8 ile 1752 yıllarında Çikasovlar tarafından yapılan baskınlara maruz kaldılar. Ancak, yerel köyleri ve ekinleri harap etmek şeklinde uygulanan aşırı metotlar Çikasovları 1752'de anlaşma yapmaya zorladı.

İstihkâm kaleleri Avrupa hâkimiyeti için çeşitli açılardan değerliydi. Hareket kabiliyeti olan bir kuvveti belirli bir noktada sabit kalarak savunma yapmaya zorlayarak sınırlayabildi ve bu durum da söz konusu kuvvetin pek de lehine olmadı. 1680 ile 1692 yılları arasında Pueblo isyanı nedeniyle New Mexico'nun Santa Fe bölgesinden çekilmek zorunda kalan İspanyollar, kuzeydeki topraklarını korumak için aşılması güç bir *presidios* (takviye edilmiş üsler) kordonu oluşturmaya çalıştılar, fakat Amerikan yerlilerinin savaşçıları bunları kolaylıkla aştı. Santa Fe 1680'de bir kuşatmaya direndi, ama burası daha sonra boşaltılmak zorunda kalındı. Büyük Düzlükler nüfusunda, özellikle de Komançilerin ve Utelerin güneye doğru hareket etmeleriyle oluşan değişimler İspanyollar üzerinde baskı yarattı. Apaçi, Komançi ve Büyük Düzlükler'de yaşayan diğer kabileler iyi at binicilerine ve silahlara sahiptiler ve silahlarını İngiliz tüccarlarla ve Louisiana İspanya hâkimiyeti altındayken (1763-83) burasıyla yaptıkları ticaret yoluyla edinmekteydiler: Buradaki yerleşik politika, kabileleri ticaret aracılığıyla kazanmak şeklindeydi. Yerliler arasında ateşli silahların yayılması İspanyolları askeri metotlarını yeniden gözden geçirmeye itti. Yerli kabileler İspanyolların askeri metotlarına önemli ölçüde esneklikle cevap verebildiler. İspanya'nın 1732 ve 1775 yıllarında Apaçiler üzerine yaptığı gibi seferler belirli saldırı pozisyonlarına sahip olmamalarından ötürü engellendi. Yerli müttefiklerin değişken yapılarından elde edilen desteğe bağımlı olan acımasız seferler en iyi şekilde yürütüldüklerinde bile sınırlı kaldı. 1751'de Arizona'nın Pima kabilesi isyan çıkardı. 1758'de Komançiler, modern Austin'in kuzeybatısına seksen mil uzaklıktaki San Sabá misyonerliğine saldırıp misyonerlerden biri hariç hepsini ve nüfusun büyük çoğunluğunu öldürdü. Bu da, İspanyolların Apaçileri dine kazandırma çabalarından caydırdı ve yüzyılın sonunda misyonerliklerin çoğu ile kuzeydeki *presidios* terk edildi. İspanya mevzilerinin yok edildiği 1781 Yuma ayaklanması, Colorado Vadisi ve Arizona'nın iç kısımlarına yayılma planlarını engelledi.

Ancak, Amerikan yerlileri arasında önemli bir rekabet olduğu için, İspanya ile yerliler arasındaki düşmanlığa odaklanmak yanlış olacaktır.

Bu rekabet İspanyolların 1692'de Santa Fe'yi yeniden işgal etmelerinde işlerine yaradı. Komançiler, 1700'lerde Penxaye Apaçilerini yenmiş ve yüzyılın ikinci yarısında güneyde yaşayan ve kendileri de 1710'lardan 1750'lere kadar Navajoları yenilgiye uğratmış olan önceki müttefikleri Uteler ile uzun süren bir mücadele içine girdiler.[57]

Amerikan yerli kabileleri arasındaki farklılıklar direniş gösterilmesini engellemiş olsa da, Avrupalılar arasında da rekabet gerçekleşti. Fakat iki 'taraf'ın mücadele ettiği güçlerin sayısı bakımından çok önemli bir fark vardır: Avrupa tarafında rekabet edenler sadece İngiltere, İspanya ve Fransa idi. Buna ilaveten, yerliler arasında ve Avrupalılar arasında oluşan rekabet kaçınılmaz biçimde birbiri ile ilişkiliydi. Bu durum da meseleye Avrupalılara karşı Avrupalı olmayanlar açısından yaklaşmayı tehlikeli kılar. Farklı bir açıdan bakıldığında, bu gibi rekabetler Avrupalılar ile Avrupalı olmayanlar arasındaki muhalifliğin önemli bir yönü ve ateşli silahların yayılma nedeni olduğu kadar, Avrupalıların çıkarlarını ve etkilerini artırdıkları bir yol olarak görülmelidir. İngiliz ve Fransız sömürgecileri iç bölgelerde ticaret yapabilmek için kıyasıya rekabete girdiler ve bu da çatışmayı körükledi. Örneğin, Mississippi-Illinois bölgesindeki Fox kabilesinin İngilizlerle bir entrika çevirdiğinden şüphelenen Fransızlar, Amerikan yerlilerinin desteğini de alarak 1712-34 yılları arasında bu kabileye beş kez saldırı düzenledi ve nihayet özellikle Illinois Grand Prairie'de 1730'da kazanılan bir zafer sayesinde Fox direnişini kırdılar. 1721'de İngiltere'nin Massachusetts kolonisi valisi Fransız Cizvit Sebastian Râle misyonunu yok etmek ve bu sayede Doğu Abenaki kabilesinin Fransız etkisini ortadan kaldırmak amacıyla modern Maine eyaletine bir sefer düzenledi. Fransızların 1740'lı yıllarda yerel müttefiklerinin İngilizlerle ticaret yapmalarını engelleme girişimleri İngilizler tarafından körüklenen bir direniş oluşmasına neden oldu: Huronlar Detroit'i yakıp yıkarken, Miami halkı Miami Kalesi'ni (1747) ve Vincennes Kalesi'ni (1751) yağmaladı. Fransızlar ise Miami'yi tekrar müttefik olmaya zorlayarak (1752) ve Yukarı Ohio'da yeni mevziler oluşturarak buna karşılık verdiler. Bu da Kuzey Amerika'da Fransız ve Kızılderili Savaşı ola-

57) D. J. Weber, *The Spanish Frontier in North America* (New Haven, Conn. 1992), s. 166, 213-14, 220-4, 258, 247; W. A. Beck and Y. D. Haase, *Historical Atlas of the American West* (Norman, Oklahoma, 1989), s. 17-18; A. B. Thomas, *The Plains Indians and New Mexico, 1751-1778* (Albuquerque, 1940); T. H. Naylor ve C. W. Pilzer, *Pedro de Rivera and the Military Regulations for Northern New Spain, 1724-1729* (Tucson, 1988); W. B. Griffen, *The Apaches at War and Peace: the Janos Presidio, 1750-1858* (Albuquerque, 1988).

rak bilinen bir çatışmayı, yani İngiltere ile yapılan Yedi Yıl Savaşları'nı tetikledi.[58]

Aslında, savaşa yol açan şey Fransızların Amerikan yerlileri ile yapılan ve ticaret yoluyla ayakta tutulan ittifaktan ziyade kalelere güvenmeleriydi. Avrupa yayılması sırasında pek çok kez karşılaşıldığı gibi, yerli halklar üzerindeki hâkimiyetin artırılmasına ve istihkâm mevkileri ile bu hâkimiyetin güçlendirilmesine yönelik girişimler sadece bu halkların değil, aynı zamanda diğer Avrupalı güçlerin de tepki vermelerine yol açtı. Bu durum Afrika, Asya ve Okyanusya'da on dokuzuncu yüzyılda, fakat Kuzey Amerika'da on sekizinci yüzyılda oluşmuştu; oysa on dokuzuncu yüzyılda ABD ve diğer Avrupa güçleri arasında ve İspanya ve Meksika Savaşı sırasında bir rekabet yaşandı.

1755'te General Edward Braddock komutasındaki İngiliz nizami askerlerinden oluşan bir kuvvet ve Virginia milisleri Duquesne Kalesi'ne doğru yürüdükleri sırada Monongahela Nehri'nde yenilgiye uğradı. Ormanı siper olarak kullanan daha küçük bir Fransız ve Yerli kuvvetinin açtığı isabetli ateş, nasıl karşılık vereceklerini bilmeyen bir kol kuvveti için yıkıcı sonuçlar doğurdu. Amerikan yerlilerinin ittifak yapmaması ve ormanda yapılan savaşlar konusunda deneyim eksikliği Braddock'un yenilgisinde büyük bir rol oynadı.

Yedi Yıl Savaşları'nın ardından yeni bir İngiliz-Amerikan yerlisi gerilimi oluştu. Yapılan barış anlaşması Amerikan yerlilerinin görüşlerini içermedi ve İngilizler yerlilere bekledikleri hediyeleri vermedikçe gerilim yükseldi; bu arada da İngiliz Amerikalı göçmenler yerlilerin topraklarına yerleşmeye başladı. Bu ise, özellikle Pontiac idaresindeki Ottawa başta olmak üzere, birkaç kabilenin katıldığı "Pontiac Komplosu'na (1763-4) yol açtı. Birkaç İngiliz kalesine başarılı saldırılar düzenlendi; bu arada İngilizler diğer pek çok kaleyi terk etmek zorunda kaldı. İngiliz sahra kuvvetleri de pusuya düşürüldü. İngilizler, sınır bölgelerinin orman-

58) Edmunds ve Peyser, *Fox Wars*; L. P Kellogg, *The French Regime in Wisconsin and the Northwest* (Madison, 1925); L. H. Gipson, *Zones of International Friction: North America, South of the Great Lakes Region, 1748-1754* (New York, 1939); G. F. G. Stanley, *New France: The Last Phase, 1744-1760* (Toronto, 1968); W. J. Eccles, *The Canadian Frontier, 1534-1760* (2. basım, Albuquerque, 1983); R. White, *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge, 1991), s. 199-232; M. N. McConnell, *A Country Between: The Upper Ohio Valley and its Peoples, 1724-1774* (Lincoln, Nebraska 1992), s. 61-120; C. J. Balesi, *The Time of the French in the Heart of North America, 1673-1818* (Chicago, 1991).

lık arazilerinde düşmanları kadar etkili olamadı ve İngilizlerin ikmal hatlarına bağımlı olmaları kurulan pusulara karşı savunmasız kalmalarına neden oldu. Ancak, İngilizlerin 1758-60 yılları arasında Kanada'yı fethetmeleri yüzünden, yerlilerin, ele geçirdikleri hariç, ateşli silahlara erişim olanakları kalmadı. Amerikan yerlilerine, örneğin Vermont'lu Abenaki kabilesine, silah ve mühimmat sağlayarak bir nebze fırsat tanımış olan Anglo-Fransız rekabeti de sonlandırıldı. İngilizlere karşı cephe alan Amerikan yerlileri Fransız desteğini kaybetti.

Buna ilaveten, 1763-4'deki Detroit, Niagara ve Pitt Kalesi gibi büyük garnizonları ve ağır silahları olan ana İngiliz mevzileri saldırılara başarıyla direndi. İngilizler, çiçek virüsü bulaşmış battaniyeleri dağıtmayı da planladı ve gerçekten de kabileler çiçek salgınına yakalandı – ki bu biyolojik savaşın ilk örneğidir. Uzun çatışmalara dayanamayan ve muhtemelen barut sıkıntısı yaşayan Amerikan yerlileri, 1764 yazının son günleri ve sonbaharında çatışmayı sonlandırdı. İngilizlerin Muskingum Vadisi'ndeki Ohio gibi Amerikan şehirlerine doğru ilerlemesi tehdidi ile de karşılaştılar ve çiçek hastalığından da etkilendiler.

Amerikan yerlilerinin Avrupa mühimmatına bağımlı olmalarından faydalanarak yaratılan problemler yeni değildi. İrokilerin, Kuzey Amerika'nın iç bölgelerindeki en güçlü askeri kuvvet olmayı sürdürdükleri on yedinci yüzyılın ikinci yarısındaki 'Aşil topuğu', Avrupa'nın ateşli ve demir silahlarına, özellikle de baruta giderek daha fazla bağımlı hale gelmesiydi.[59] Bu da, Avrupa silahlarının yayılması ile Avrupalıların elindeki askeri avantajın zayıfladığı iddiasının büyük oranda yanlış olabileceğini gösterdi. Bu durum ise ancak olası olmayan koşullar bir araya geldiğinde meydana geldi. Birincisi, silah yapmak, tamir etmek ve cephane üretmek için imkân yaratmak gerekiyordu. İkincisi, silahlar konusunda, ister Avrupa taktiklerini kopyalayarak isterse söz konusu çevreler ve toplumlar için geliştirilen taktiklerle birlikte silahları kullanıma sokarak, maharet kazanmak önemliydi. Aksi takdirde, Avrupa silahlarının benimsenmesi, devletleri ve bunlardan etkilenen halkları zayıflatabilirdi.

On sekizinci yüzyılda, Amerikan yerlileri daha sonra ABD halini alacak doğu eyaletlerinde büyük baskı altına girdiler. Bunun en önemli

59) H. H. Peckham, *Pontiac and the Indian Uprising* (Princeton, 1947); Eccles, *France in America* (2. basım, East Lansing, (Michigan, 1990), s. 48; McConnell, *Country Between*, s. 147-81; C. Calloway, *The Western Abenakis of Vermont, 1600-1800* (Norman, Oklahoma, 1990).

nedeni, Avrupa-Amerikalıların büyük nüfus yoğunluğuydu. Paris Barışı'ndan sonra, New England'ın kuzeyindeki Vermont'un Abenaki kabilesi, New Hampshire milislerinin Green Dağları'nda bir yol açmalarının ardından yayılan yerleşim karşısında tehlikeye düşerken, Avrupa-Amerikalıların yerleşmeleri Apalaş Dağları'nın batısındaki sayıyı artırdı.

Ancak bu baskı batıda henüz oluşmamıştı. Aslında, Avrupa silahlarının yayılması Amerikan yerlilerinin askeri potansiyelini artırdı. Büyük oranda silah temin edebilen Kriler ve Çipevyalar gibi kabileler rakiplerini alt edip ticaret ve kürk avcılığı imparatorlukları kurabildiler. Çipevyalar rakiplerine denk biçimde silahlanınca, Hudson Körfezi'nin batısında kuzeye doğru yayılan Krileri engelleyebildi.

Amerika'ya getirilen en önemli Avrupa askeri teknoloji öğelerinden biri at idi. Hayvanları ilk olarak on yedinci yüzyılın başında İspanyol yerleşim alanlarına yakın yerlerde yaşayan yerli halklar edindi ve bu, ticaret ile hırsızlık yoluyla kuzeye doğru, Kayalık Dağları'na ve Büyük Düzlükler'e yayıldı. Apaçi ve Komançi kabileleri yüzyılın sonuna gelmeden, Cheyenne ve Pavni kabileleri ise 1775'te at sahibi oldular. On sekizinci yüzyılda, St. Lawrence Vadisi'nden getirdikleri atların ticaretini yapan Avrupalılardan daha fazla at aldılar. Büyük Düzlükler üzerinde önemli bir binicilik kültürü gelişti. Dolayısıyla, Amerikan yerlileri daha fazla hareket edebildi ve silahlar ile atların bileşimi Büyük Düzlükler kabilelerini yenmesi güç askeri bir tehdit haline getirdi.

Buna kıyasla, uzaktaki Pasifik kıyılarında yaşayan Amerikan yerlileri ise hem silahlardan hem de atlardan yoksun kaldılar. Aşağı California'nın ele geçirilmesi için girilen ilk çarpışma olan 13 Kasım 1697 tarihli Loreto Conchó Muharebesi'nde, *mesquite* ağacının dikenli dallarıyla oluşturulan bir bariyerin koruması altındaki mevziiye yerleştirilen bir misyoner birliği, ok ve yay kuşanmış Californialıların saldırısına uğradı. Zaferi kazanan tarafın elinde ise taş fırlatabilen bir havan topu, bir çift üçayaklı döner milli top ve alaybozan tüfekleri vardı. İkinci ve daha küçük bir çarpışmada İspanyollar hiç adam kaybetmezken, yerliler altı kayıp verdiler.[60] İberyalıların Latin Amerika'yı işgali sırasında kanıtlandığı gibi, küçük ve zayıf yerli grupların din değiştirmeye daha açık olmaları nedeniyle, bu zaferin ardından Hıristiyanlık yayıldı.[61] İpailerin 1775'te San Die-

60) H. W. Crosby, *Antique California. Mission and Colony on the Peninsular Frontier, 1697-1768* (Albuquerque, 1994), s. 29-33, 39.

61) *A.g.e.*, s. 37.

go'daki misyonerleri yakmasına rağmen, 1770'lerde İspanyol gücü hızla Meksika'dan California'ya yayıldı.

Böylece, Kuzey Amerika'daki nüfus Avrupa silahlarını benimsemeyi çok fazla istemesine rağmen, Kuzey ve Güney Amerika'da nispeten küçük Avrupa birliklerinin konuşlandırılması, ele geçirilen topraklar bakımından Afrika veya Güney ve Doğu Asya'dakinden daha fazla bir etkiye neden oldu. Bunun ana nedeni, askeri değil demografiktir. Avrupa kolonicileri Kuzey ve Güney Amerika'ya akın ederken Afrika ve Güney Asya'ya bu kadar ilgi göstermediler. Amerika'da toprak sahibi olup oraya yerleşmek ticaretin önüne geçti: Kuşatma ortak yaşamaya tercih edildi. Buna ilaveten, Kuzey Amerika'da Güney Asya'ya nazaran çok daha küçük bir yerli nüfusu yaşamaktaydı. Arasında kıyas yapılabilecek tek şey ise Rus işgali ve Sibirya'nın topraklara katılmasıdır. Buradaki yerleşimcilerin sayısı daha azdı, ama yerli nüfus sadece 200.000-240.000 kadardı.[62] Ayrıca, Amerikan yerlileri parçalanmıştı, sık sık politikaları zıt kutuplara bölünmüştü ve Avrupa ilerleyişine karşı örgütlü, büyük çaplı ve sürdürülebilir bir direniş gösterebilmek için gerekli olan nüfus sayısının yanı sıra, altyapıdan da yoksundu.

Yine de, örneğin Kuzey Carolina'nın istila edilmesinin başarıyı temsil ettiğini, ama Çin'de herhangi bir toprak parçasının ele geçirilmemesinin başarısızlık işareti olduğunu varsaymak yanlış olacaktır. Pratikte, Carolina'ya yerleşilmesinden çok Canton ile yapılan ticaretten para kazanıldı. Avrupalıların Yeni Dünya'da ele geçirmiş oldukları altın külçeleri Avrupa'ya kârlı Asya ticaretinin yolunu açarak Avrupa ekonomik hegemonyasının oluşmasına katkıda bulundu, oysa buna ek olarak, 1757'den itibaren İngilizlerin Hindistan'da bulunmaları buradaki altın külçelerini tüketme konusunda İngiltere'ye avantaj sağladı. Gibbon, Hindistan'ın zenginliklerinden şöyle bahseder: "Artık Kuzey Okyanusu'ndaki uzak bir adadan gelen Hıristiyan tüccarlarına ait bir şirketin elindeki zenginlikler" (VII. 71).

Bununla birlikte, İngiliz Parlamentosu tarafından 1784'te kabul edilen Hindistan Yasası, "Hindistan'daki dominyonun fetih ve yayılma planlarının bu ülkenin istekleri, onuru ve politikasına zıt düşen önlemler" olduğunu söyler.[63] Avrupalı güçler Avrupalı olmayan ülkeleri fethet-

62) A. Wood (yay. haz.), *The History of Siberia* (Londra, 1991), s. 38.

63) B. B. Misra, *The Central Administration of the East India Company, 1773-1834* (Manchester, 1959), s. 32.

mekten ziyade, hem Avrupa'da hem de denizaşırı bölgelerde birbirleri ile çarpışmaya ilgi gösterdiler. İngilizler, Kentucky yerine Fransız üssü Québec'i ele geçirmeye çalıştılar. Yeni Dünya, Havana, Ekvator'daki Guayaquil ve 1776'dan itibaren de Montevideo'daki İspanyol deniz üsleri, İspanya'nın yerel direniş veya isyanlara değil, diğer Avrupalı güçlere karşı koyabilmesi için tasarlandı.

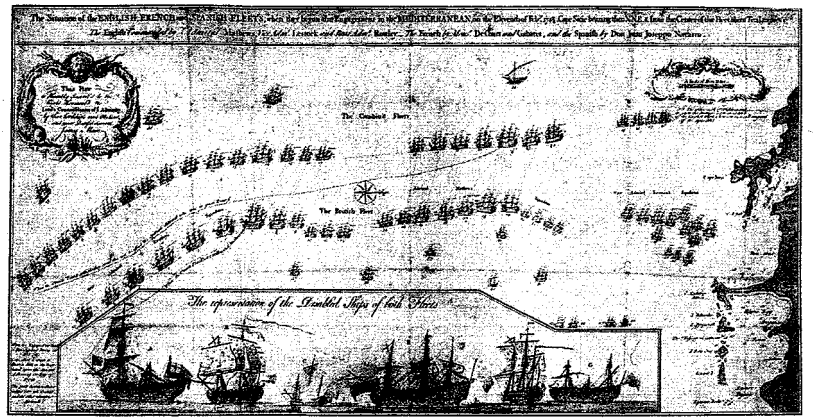
Küresel Güç İngiltere

Avrupalılar arasındaki mücadele Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-63) bir gücü, İngiltere'yi, 1580'de Portekiz İmparatorluğu'nu ele geçirmesinin ardından İspanya kralı II. Felipe'nin daha önce sahip olduğu bir konuma, yani küresel hâkim konumuna getirdi. İspanya'nın bu konumu Hollandalıların Hispanik dünyasına yaptığı saldırılarla tehdit edilmişti ve on yedinci yüzyılda İngiltere, Fransa, İspanya ve Hollanda güçlü ülkelerdi; fakat hiçbiri II. Felipe'nin 1580'lerin başında veya İngiltere'nin 1760'ların ortasında sahip olduğuna benzer bir konuma gelememişlerdi. İngilizler, 1758'te Batı Afrika'daki Fransız üslerini istila etti; 1758-60 arasında Kanada'nın Fransız kanyonunu, 1760-1 yıllarında Hindistan'daki Fransız mevzilerini fethetti ve 1762'de Havana ve Manila'yı İspanyolların elinden aldı. İngilizlerin başarıları, Fransızların denizaşırı üslerine yapılan düzenli saldırılar karşısında savunmasız kaldıklarını ortaya çıkardı. 1744'te İngiliz diplomat Robert Tremor, Avusturya-Hollanda'daki Hollanda sınır kaleleri hakkında şunları yazmıştır:

> Kalelerinin ele geçirilemez olduğunu söylemeye yeltenmiyorum. (...) Bu yerlerin savaş alanında düşmana karşı duran bir ordu tarafından korumaya alındığını görmeyi, ordunun bu yerlerde korumaya alındığını görmeye tercih ederdim. Sahip olduğu istihkâm mevkilerinin sayısına oranla bir ülkenin nasıl zayıf konumda olabileceğini anlamayanlardan olduğumu itiraf ediyorum; ancak istihkâm mevkileri genişleyeceği yere bir devletin askerlerini yutacaksa, durum böyle olmak zorundadır.[64]

İmparatorluk bağlamında bakıldığında, Yedi Yıl Savaşları boyunca Fransızlar ve İspanyollar, ister mevzilerine siper olması için ordularına (ya da

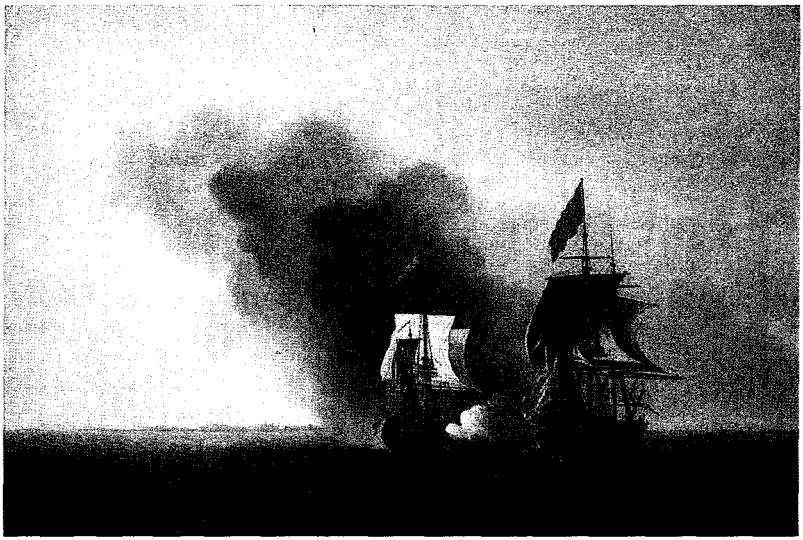
64) Trevor to Onslow Burrish, 5 Mayıs 1744, PRO. SP. 110/6.

Resim 43: Toulon Savaşı, 11 Şubat 1744. Politikanın rolü. Britanya Fransa ile savaşmazken, bir Franko-İspanyol filosunu en iyi ne şekilde savaşa sokulacağına karar vermek kolay olmadı. Fransızlar, pek fazla hasar veremeyecekleri bir mesafeden ateş açarken, İngilizler İspanyollar üzerinde büyük bir baskı kurdular. Tümamiral Richard Lestock'un hattı koruma kararlılığı nedeniyle kuvvetin geride kalan kısmı çarpışmaya girmedi. İngilizler sayı avantajlarını kullanamadı ve kumandanları Amiral Thomas Matthews görevden alındı.

donanmalarına) isterse üslerin kendi savunmalarına güvensinler, üslerini korumada zorlandılar. Bahsedilen birinci durumda Fransızlar, Québec (1759) dışında karada ve Hindistan'daki Wandewash'da (1760) yenilgiye uğradılar.

Culloden'de (1746) Jacobusçu tehdidi bertaraf edilince, İngiltere'nin zaferleri daimi üslerindeki güvenli kontrolüne, deniz gücü ve başarısına bağlı oldu. Ganimetler ve gemi yapımı sayesinde İngiliz donanması 1760'da yaklaşık 375.000 ton büyüklüğünde deplasmana sahip oldu – ki o dönemde bundan daha büyüğü bulunmamaktaydı. Gibbon'ın silahlar alanındaki benzerliklerin herhangi bir Avrupa gücünü hegemonyaya sahip olmaktan alıkoyacağına dair savı, denizcilik ve Avrupa toprakları dışındaki ülkeler söz konusu olduğunda, tamamen hatalıdır. Aslında İngiliz donanması, kullandığı silahlar bakımından düşman donanmaları ile çok benzeşmekteydi. 1755-71 yıllarında İngiliz donanması Mesahacısı Sir Thomas Slade, hem manevra yapabilen hem de yakın menzilden top atışları ile yapılan çarpışmalarda pozisyonlarını koruyabilen bir dizi iki güverteli ve 74 toplu savaş gemisi tasarlamak için 1740'larda ele geçiri-

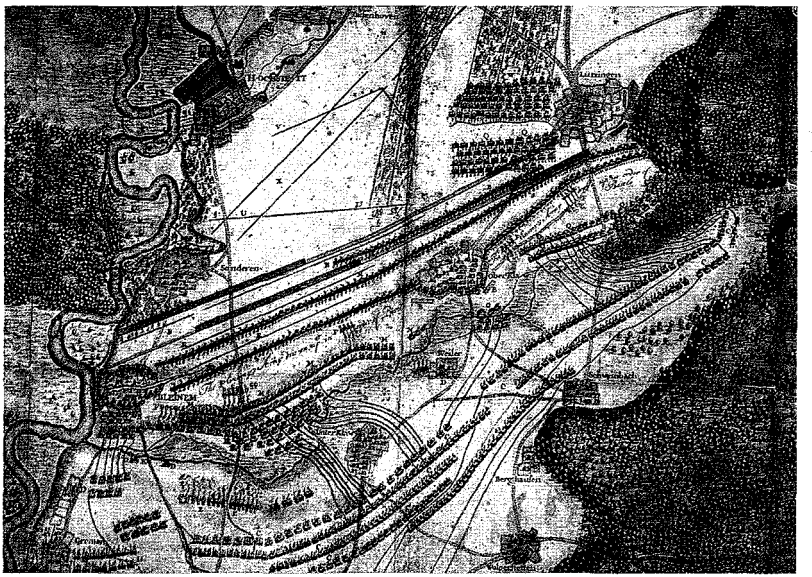

Resim 44: *Centurion ve Nuestra Senora de Covadonga Arasındaki Çarpışma, 20 Haziran 1743*, Samuel Scott. İngilizler tüm dünyada Burbon ticaretine saldırdı. Anson, Filipinler açıklarında ganimet yüklü Manila kalyonunu ele geçirdi.

len İspanyol ve Fransız savaş gemilerinde çalıştı. 1759'a gelindiğinde bunlardan on dört tanesi hizmete kondu ve Yedi Yıl Savaşları'ndaki İngiliz zaferlerinde önemli rol oynadı.

Bu, hem 'yelkenli savaş filosu kavramı' hem de 'deniz savaşlarının bürokratik şekli' açısından Avrupalı güçlerin birbirlerindeki gelişmeleri taklit ettikleri bir sistemin parçasıdır.[65] Taklitçilik için Deli Petro'nun Hollandalılar ile İngilizlere bel bağlamasında olduğu gibi, yabancı tersane işçileri ve tasarımcılara iş verildi ve yabancı savaş gemileri satın alındı. 1714-15 yıllarında İspanya başbakanlığını yapan Jean Orry, İspanya Veraset Savaşı'nın ardından yabancı ülkelerden gemi satın alarak İspanya donanmasını yeniden inşa etmeye çalıştı. Jorge Juan, 1749-50 arasında İngiliz donanma projelerini ve inşaatlarını incelemek üzere İspanya'dan ayrıldı. Juan, her iki konunun da rehberi olan *Examen Marítimo*'yu (1771) yazmakla görevlendirildi, Donanma İnşaatı Genel Müdürü oldu

65) J. Glete, "The European Navies 1688 to 1713", "IV ème Journées franco-britanniques d'histoire de la marine", *Guerres maritimes 1688-1713* (Vincennes, 1996), s. 300.

Resim 45: Blenheim Savaşı, 13 Ağustos 1704. Zaferin büyüklüğü. 108.000 savaşçıdan 30.000 kayıp verildiği çok çetin geçen bir çarpışma. Bu zafer John Churchill'in esnek bir taktik uygulaması, özellikle de kontrol ve manevra kabiliyetini elinde tutması sayesinde kazanıldı. Savaşın sonucunu belirleyen etkenler araziye hâkimiyet, rezervlerin korunması ve idare edilmesi ile ağır darbenin zamanlamasıydı. Savunma çarpışmalarında Fransız piyadelerinin çoğunu köşeye sıkıştıran Marlborough, merkezde tutarak savaşa dahil etmediği önemli bir kuvveti harekete geçirdi.

ve üç İngiliz uzman kiralayarak İspanya donanma mimarisi okulunu açtı. Bu uzmanlardan biri olan Mathew Mullan, 1769'da denize indirildiğinde dünyanın en ağır silahlı gemisi olan *Santissima Trinidad*'dan sorumlu olduğu Havana'ya gönderildi.[66]

Denizaşırı çatışmalarda İngilizler belirli noktalarda daha çok güç uygulayabilme avantajına sahip olmalarına rağmen, Avrupalı rakiplerininkine benzeyen silahlar ve taktikler kullandılar. Dolayısıyla, İngilizlerin başarısında silah kapasitesindeki bir farklılık rol oynamadı. İngiliz donanması rakip donanmalardan daha etkindi, ama bunun en büyük nedeni, daha fazla sayıda gemi, yaygın ve etkili bir yönetim sistemi, kamu

66) G. D. Inglis, "The Spanish Naval Shipyard at Havana in the Eighteenth Century", *New Aspects of Naval History. Selected Papers from the 5th Naval History Symposium* (Baltimore, 1985), s. 48, 56.

maliyesinin gücü, faziletlere dayalı terfi sistemi ve Fransa'nınkinden daha birleşmiş bir donanma geleneği, iyi donanma liderliği ve ulusal kaynakların kara savaşlarından ziyade donanmaya tahsis edilmesidir. Ulusal kaynakların donanmaya ayrılması ise kamu kültürünün ve ulusal kimliğin doğasını yansıtan politik bir tercihtir. Bu ise Çin'deki uygulamadan çok farklıydı, bu nedenle 1760'lar boyunca her ikisi de topraklarını büyük oranda genişleten dönemin en büyük iki gücü, politik, jeopolitik ve askeri açıdan büyük farklılıklar gösterdiler.

Bir İngiliz diplomatı olan Sir Horace Mann, 1779 yılında Avam Kamarası'na yaptığı bir konuşmada İngiliz gücünün temelini ve ekonomik şartlarını şöyle ifade eder,

> Gücümüzün ve büyüklüğümüzün kaynağı olan ve olduğu umulan şey, ticaretimizin yanı sıra denizcilerimizin sayısı ve hepimize birden zenginlik ve güç kazandıran donanma üstünlüğümüz ile yaygın ticaret yoluyla kazanılan her şey, sayısız sömürgeler ve denizaşırı dominyonlar ile bunları sürdürme ve koruma yollarımızdır. Acaba denizlerdeki üstünlüğümüzü kaybetsek kendimizi hangi noktada buluruz? Elbette Avrupa'nın birinci güçlerinden değil, sonuncularından biri oluruz. Pek çok ülke dominyonlarının çapı ile diğerleri ise yerli üretimleri ve belki de üreticileri ile bizden üstündür. Dolayısıyla, diğer herhangi bir güç ile bize özgü özelliğimiz konusunda eşit hale gelirsek önemimizi mutlaka kaybederiz; bu adanın dışında sahip olduğumuz her şey güvenilmez imtiyaz sahiplerinin elinde olacak ve Avrupa'nın en büyük güçleri arasındaki etki ve önemimiz kendisini yaratan amaçtan sapmak zorunda kalacaktır.[67]

67) Mann, 8 Mart 1779. W. Cobbett, *Parlia-mentary History of England from 1066 to 1803* (36 cilt, Londra, 1806-20), 20, 224.

6
Devrim Çağı ve Emperyal Büyüme 1775-1815

1775 ve 1815 yılları arasındaki askeri tarihe genel yaklaşım, Avrupa merkezci olsun veya olmasın, çeşitli açılardan ele alınabilir. Avrupa merkezci bir yaklaşım benimsenecekse, Fransız Devrimi'ne ve Napoléon Savaşları'na odaklanmak ve dönemin diğer yönlerini sonucu etkilemeyen taraflar olarak görmek mümkündür. Buna alternatif olarak da, Amerikan Devrimi (1775-83) ve Latin Amerikan bağımsızlık savaşlarının kökeni geniş olarak ele alınabilir. Bu meselelere, Fransız devrim savaşlarında olduğu gibi, askeri değişim sürecinin bir parçası olarak, özellikle de silah altına alınmış insanlar ve/veya yeni askeri gelişimin bir yönüne ilişkin örnekler olarak bakılabilir: Bu, Avrupa soyundan gelen insanların Avrupa silahlarını ve askeri tekniklerini kullanarak Avrupalı nizami askerlere karşı aldıkları zaferdir.

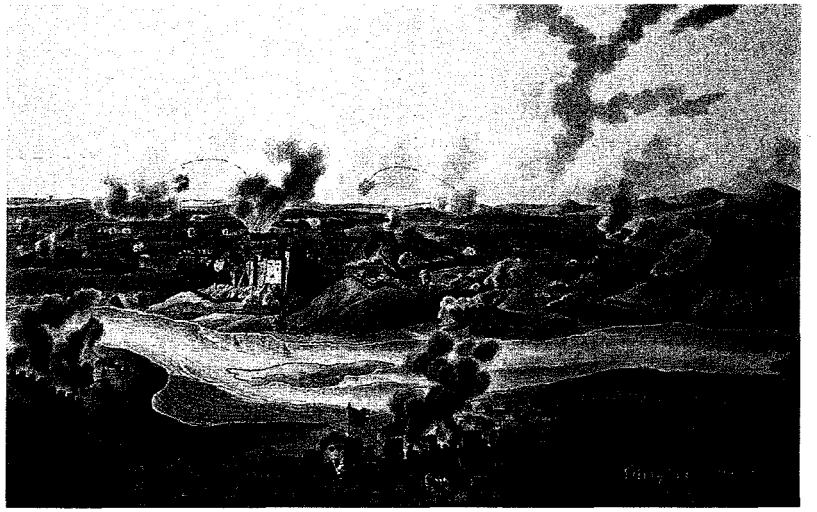
Avrupa merkezci bir bakış açısı getirmek de mümkündür, ama bu bakış açısı dikkatin doğrudan Avrupa'ya değil de Avrupa gücünün denizaşırı ülkelerdeki yayılmasına yöneltilmesi şeklinde olabilir. Diğer Avrupalı imparatorluk güçlerinin ve Avrupalı olmayan halkların yenilgiye uğratılması ile meydana gelen İngiliz İmparatorluğu'nun genişlemesi buradaki bariz konudur. Böyle bir yaklaşım ise Rusların hem Türklere karşı

hem de Kafkaslar'daki başarıları ile yayılmasından da bahsetmeyi gerektirecektir. Böylece, Avrupa askeri gücü Avrupa içinde ve dışındaki potansiyeli ile faaliyetleri değerlendirilerek daha iyi anlaşılacaktır. İngiltere'nin Amerikan Devrimi ile başa çıkmada sergilediği başarısızlık ile ateşli silahlar kuşanmış diğer düşmanları, özellikle de Mysore kralı Tipu Sultan ve hatta Marathalar karşısında gösterdiği başarı ilginç bir zıtlık ortaya koyar. Bu zıtlık ise çeşitli alanlardaki askeri potansiyel ve göreceli askeri imkân ve kabiliyet konusunda sorular doğurur. Yine de, daha az Avrupa merkezci bir bakış açısı da getirilebilir. Doğu Asya ve Afrika'daki durumun bir değerlendirmesi Avrupalı güçlere daha az odaklanılmasını sağlayacaktır. Ancak, İngiliz gücünün Güney Asya ve Asya kıtasının güneydoğusundaki adalara kadar uzanmasının bunu bir önceki yüzyıla göre daha geçersiz kıldığını söylemek uygun olacaktır.

1792 Olayları

1792'de gerçekleşen ve her biri farklı bir sonuca götüren veya belirli bir imge sunan dört olayla başlamak belki de en doğrusu olacaktır. Bunlardan ilki Prusyalıların Paris'e doğru ilerlemeleridir. Askeri açıdan eski ve yeni, genellikle Fransa'nın doğusundaki Valmy'de 20 Eylül 1792'de rekabet eden kuvvetler olarak görülür ve bunun sonucu da Fransız devrimcilerinin ilk askeri zaferi ve dolayısıyla da yeni bir askeri düzen olarak değerlendirilir. Sık sık bu savaşın savaş tarihinde bir devrim olduğundan bahsedilir: 'Popüler' veya ulusal bir ordunun bir hanedanlık ordusu karşısında kazandığı ilk zaferdir. Aslında bu harekât çok daha karmaşıktır. Büyük Frederik'in öğrencisi deneyimli Prusya kumandanı Braunschweig dükü, ilerleyişi sırasında Fransız cephesinin aşılmaz Argonne bölgesi, lojistik, yağmurun yollar üzerindeki etkisi ve orduda baş gösteren hastalıklar, özellikle de dizanterinin neden olduğu ciddi sorunlarla yüz yüze kaldı. Daha da ciddi olanı ise, Fransa'nın direnişi bırakmaması ve Braunschweig'in ordusunun büyük bir harekât için hazırlıklı olmamasıdır. Valmy tam bir savaş olmadı. Sayıca daha az olan Prusyalılar, Fransız mevzilerinin gücü, özellikle de *eski rejim* ordusundan gelen Fransız topları sayesinde durduruldu ve geri çekildiler.[1]

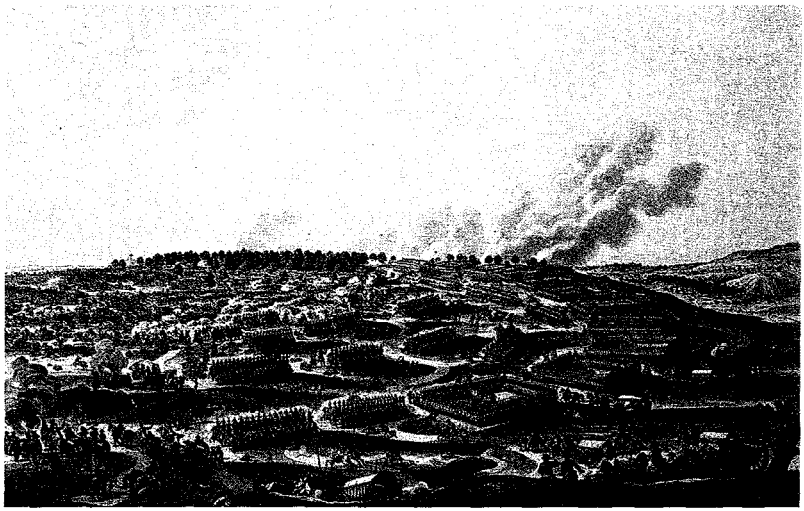
1) S. Bertaud, *Valmy, la Democratie en Armes* (Paris, 1970); E. Hublot, *Valmy ou la Defense de la Nation par les Armes* (Paris, 1987); J. Lynn, "Valmy", *Military History Quarterly*, 51 (1992), s. 88-97; T. C. W. Blanning, *The French Revolutionary Wars 1787-1802* (Londra, 1996), s. 75-80.

Resim 46: Türkler üzerindeki baskı, Hotin Kuşatması, 1788. Dinyester Nehri üzerindeki kilit kale Hotin, Avusturya ve Rus kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Bu kale daha önce de 1739 ve 1769 yıllarında Ruslar tarafından alınmıştı. Türklerin muharebedeki mağlubiyeti kalelerinin savunmasızlığı ile ilişkiliydi. Balkanlar'ı koruyan kaleler 1788-90 arasında hızla düştü.

İkinci olay, binlerce mil uzaklıktaki güneydoğuda meydana geldi. 1736-48 arasında Nepal'i fethetmeyi başaramayan Gurkalar 1767-9 yıllarında Katmandu'yu ve Nepal Vadisi'ni ele geçirdi ve daha sonra 1789'da Sikkim ile 1790'da Kumaun olmak üzere Himalayalar'ın çoğu kısmını istila etti. Bu faaliyetlerden ve saldırgan kral naibi Bahadur Şah'ın tetiklediği Gurka'nın Çin yönetimi altındaki Tibet'e göz dikmesinden endişe eden Çinliler, 1788'de askeri baskı uygulamaya başladı ve bu da 1792'de en başarılı generallerinden biri olan Fukang'an komutasındaki bir istila ile sonuçlandı. İngiliz başkumandanı ve Hindistan genel valisi Marquis Cornwallis, Doğu Hindistan Şirketi'nin dominyonları ile ticareti geliştirme arayışı içinde 1792 yılında Nepal'e yaklaştı. Nepal ise bunun karşılığında Çinlilere karşı askeri yardım talep etti, fakat temkinli Cornwallis arabuluculuk yapmaktan fazlasına gönüllü olmadı.[2] Çinliler, Katmandu'ya ka-

2) Cornwallis to Henry Dundas, President of the Board of Control, 15 Ekim 1792, 25 Ocak, 24 Mart 1793, PRO. 30/11/151 s. 138, 148-9, 156; K.C. Chaudhuri, *Anglo-Nepalese Relations from the Earliest Times of the British Rule in India till the Gurkha War* (Calcutta, 1960), s. 63-9.

Resim 47: Martinestie Muharebesi, 22 Eylül 1789. Avusturyalılar, 1737-39 arasında Türklere karşı uyguladıkları hat taktikleri yerine ortak destek sağlamak için oluşturulan dörtlü piyadeleri kullandılar. Rusların ağır baskısı altındaki Türkler etkin bir direniş gösteremediler ve 1789'un sonunda Belgrat ve Sırbistan'dan geri çekilmek zorunda kaldılar.

dar Nepal'e girebildiler. Çinlilerin ticari çıkar sağlamak için İngiltere'yi 1792'de terk eden Macartney elçiliğine karşı mesafeli bir tavır takınmış olmaları şaşırtıcı değildi; 1793'te Pekin'e ulaşan misyon başarısız oldu, ama İmparator Qianlong kendisine sunulan 110 toplu *Royal Soverign* gemisinin modelinden etkilendi ve savaş gemileri hakkında bir dizi teknik soru sordu.[3]

Üçüncü olay Güney Hindistan'da meydana geldi. Haydar Ali, 1761 yılında Mysore tahtına zorla el koyunca Haydarabad'ın güneyinde başka bir bölgesel güç ortaya çıktı. Haydar Ali, 1763'te Kanara'yı fethedip Mysore'a bir kıyı şeridi kazandırdı. 1780'de güçlü süvarilere sahip büyük ordusu ile Karnataka'yı işgal ederek Perumbakam Savaşı'nda William Baillie komutasındaki 3.720 askerlik bir İngiliz kuvvetini yok etti. 1782'de tahta geçen Haydar'ın oğlu Tipu Sultan, İngilizlere şiddetli bir baskı

3) A. Peyrefitte, *The Collision of Two Civilisations: the British expedition to China, 1792-4* (Londra, 1993); G. Staunton, *An Authentic Account of an Embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China* (3 cilt, Londra, 1797), III, 140-1.

uyguladı ve on ay süren bir kuşatmadan sonra 1784'te Mangalor'u aldı. İngiltere ve Tipu, 1784'te barış yapma konusunda uzlaştıktan sonra Tipu, Haydarabad'a baskı uygulamak ve Marathaları tehdit etmek için süvarileri kullandı ve piyadelerle topçuları eğitti.

İngiltere ve Tipu arasındaki savaş, Tipu'nun 1789'un sonunda İngiltere'nin müttefiki Travankor Prensliği'ne saldırması ile yeniden başladı. 1790 harekâtında General Medows pek etkili olamadı ve 1791'de Cornwallis göreve getirildi. Cornwallis, Tipu'nun Karnataka'ya yönelik yıkıcı hücumlarının ancak Mysore işgal edilirse durdurulabileceğine inandı ve Mysore kaleleri karşında çok etkili olan ateş gücü ile büyük hareket kabiliyetini birleştirebildi. Cornwallis, topları hareket ettirmek için hem süvarilerin hem de öküzlerin önemli olduğundan bahseder:

> Büyük demir silahlar hareket halindekiler için elbette uygun değildir, ama ben her zaman yeterli sayıda ağır silahı ve önemli miktarda parayı beraberimizde götürmedikçe Gat Sıradağları'na tırmanmaktan herhangi maddi bir çıkar sağlayamayacağımızı düşünmüşümdür.[4]

Cornwallis, lojistik problemlerin de farkındaydı ve Karnataka ile haberleşmek için Bangalore'yi kuşatmayı ve böylece Seringapatam'ın başkenti Mysore'ye yapılacak bir ilerleme için güvenilir bir ikmal sistemi yaratmayı önerdi. Bangalore Kalesi'ne 21 Mart 1791'de hücum edildi ve Cornwallis Seringapatam yakınında Tipu'yu yendi. Ancak, şehir çok iyi savunulduğu ve Cornwallis ikmal sıkıntısı çektiği için tekrar Bangalore'ye geriledi.

Cornwallis,1791'in sonunda, o dönemde ele geçirilemez olduğu düşünülen bir dizi tepe kalesini ele geçirdi ve, Malabar kıyısını daha önceden ele geçirmiş olan ve Bombay'dan gelen İngiliz kuvvetlerinin de kendisine katılmasıyla, 1792'de hızla Seringapatam'a doğru ilerledi. Cornwallis'in sürekli ikmal kolları Maratha hafif süvarileri tarafından korundu. Bu önemlidir, çünkü daha önceki çatışmalarda İngilizler geniş çaplı tertiplenmiş ama ezici güce sahip olmadıkça mevzilere saldırmayan Mysore süvarilerine yeterli bir tepki verememiştir.[5] Kuşatmanın hızla

4) Cornwallis to Medows, 28 Aralık 1790, PRO. 30/11/173 f. 38.

5) President and Council at Fort St George to Court of Directors, 31 Temmuz 1760, BL. IO. H/Misc/96 s. 61; Josias Du Pre to Robert Orme, 10 Haziran 1769, BL. IO. Mss Eur. Orme OV 30, s. 125-8; John Shore to Cornwallis, 4 Ekim 1787, PRO. 30/11/122 f. 33-4.

Resim 48: Prusya subaylarının üniforması, 1789. Üniforma ordıların birliği için önemli oldu. Hem kontrolü hem de standardı temsil etti ve her biri egemenliğe dayandırıldı. Avrupa tarzı üniformaların dünyanın diğer yerlerinde kullanılması Avrupa askeri modelinin yarattığı etkiye kanıt oldu. Pratikte pek çok üniforma hareket etme ve savaşmayı zorlaştırdı, fakat devlet gücü ve birlik uyumunun yansıtılması önemliydi.

ilerlemesi Tipu'nun teslim olmasına ve topraklarının büyük kısmını bırakmasına neden oldu.[6] İngiltere'nin yanı sıra müttefikleri de toprak kazandı.

1792'de meydana gelen dördüncü olay, Rusya'nın açıkça kazandığı bir savaşın ardından Rusya ve Türkiye arasında imzalanan Iaşi Anlaşması oldu. Anlaşma ile zımnen Kırım'ın 1783'te ilhak edilmesi onaylandı; Özi ve 1788'de fethedilen Dinyester'e kadar olan topraklar Rusya'ya verildi ve Karadeniz'in kuzey kıyıları üzerinde koşulsuz hâkimiyet tanındı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok önemli bir gelir ve kaynak sağlayan Karadeniz ticareti üzerindeki kontrolü yok edildi. Askeri durum ise açıkça değişime uğradı: 1792'de İngiliz hükümeti, Kaptan Sidney Smith'i karadan ve denizden yapılması muhtemel bir saldırının en iyi ne şekilde önlenebileceğini araştırması için Constantinopolis'e gönderdi. 'Doğu Meselesi', yani Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi, bir sonraki yüzyıl boyunca Avrupa siyasetinde giderek daha önemli bir rol oynadı.

Bu dört olay on sekizinci yüzyılın sonundaki savaşların farklı yönlerini ortaya çıkardı: Bunlar, Avrupa'da yapılan savaşlardaki değişimler,

6) F. Wickwire ve M. Wickwire, *Cornwallis. The Imperial Years* (Chapel Hill, N.C. 1980), s. 117-73.

Avrupalı olmayan güçlerin süregelen canlılığı ve hem karada hem de yerkürenin diğer tarafında güçlü devletlere karşı Avrupa gücünün konuşlandırılmasıdır. Sonuncusu en önemlisiydi, çünkü 1768-1813 yılları arasında güneydeki Türkiye ve İran ile arasındaki sınırlarda ve 1775-1815 arasındaki dönem boyunca Hindistan'da sırasıyla Ruslar ve İngilizler, önemli büyüklükte nüfusları ve ateşli silahları yaygın ve etkin biçimde kullanan ordular olan güçlü devletlerle başa çıktılar. Bu, on altıncı yüzyılda, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz yayılması açısından çok farklı bir durumdu.

Dolayısıyla, İngiltere'nin Hindistan üzerindeki etkisi Güney Asya'da daha önce uygulanan Avrupa askeri baskısından nitelik bakımından farklıydı. Bu etki küresel açıdan Avrupa içindeki gelişmelerden daha önemliydi. Avrupa dünyasındaki en kayda değer savaş Amerikan Devrimi'dir. Küresel tarih ve gelişimde önemli bir olay[7] olan bu savaş İngilizlerin yenilgiye uğramasının kaçınılmaz olup olmadığı sorusunu akla getirir. Bu da, bir yerleşim kolonisi (Avrupalıların yaşadığı bir koloni) karşısında Avrupalı bir gücün aldığı ilk yenilgi olması itibariyle büyük askeri öneme sahip olan bir mücadeleye ışık tutar. Bu, dünyadaki en güçlü askeri kuvvetin yenilgisi de olmuştur ve bu nedenle 1965-73 yılları arasında Amerika'nın Vietnam'da uğradığı başarısızlıkla kıyaslamaların yapılmasına yol açmıştır.

Varsayımsal tarihi eleştiren birileri her zaman olmuştur ve genellikle yanıltıcı olmasa da önemsiz gibi sunulur. Fakat bu tarih yaklaşımından da öğrenilecek çok şey bulunmaktadır. Geçmiş, genellikle anlatılanlardan çok daha karmaşıktır ve tarihçiler kaçınılmazlıkların olduğunu ima eden metotlar veya süreçlere karşı korunmalıdırlar. Yoksa şans ve ihtimaller göz ardı edilirse geçmiş anlaşılamaz. Kararları ve gelişmeleri etkileyen belirsizliklerle dolu bir seçimler dünyasını yaratırken, akademisyenler, öğretmenler ve öğrenciler özgür irade ve tarihe etik açıdan yaklaşılmasına ilişkin unsurları korurlar; bu da bizleri geçmişteki insanların nasıl seçimler yaptığını değerlendirirken aynı koşullar altında kendimizin neler yapmış olabileceğini veya yapacağını düşünmeye davet eder. Geçmişin belirsizlikleri genellikle bireylere ait olmayan kuvvetlerin hâkimiyetindeki tarihi imgeleme insani bir bakış açısını geri getirir.

7) Mücadeleye ilişkin son yazılar için bkz. J. M. Black, *War for America. The Fight for American Independence 1775-1783* (Stroud, 1991) ve S. Conway, *The War of American Independence 1775-1783* (Londra, 1995).

Askeri tarihi bugünün koşullarına göre değerlendirmek tehlikelidir. Savaş oyunlarını oynayanlar tamamen makul bir uğraşa zaman ayırarak muharebelerin, harekâtların veya çatışmaların farklı sonuçları olup olamayacağını sorarlar. Jacobusçular kazanabilir miydi, İngilizler Amerikan devrimcilerini yenebilir veya Konfederasyon Ordusu Amerikan İç Savaşı'ndan zaferle çıkabilirler miydi? Şansın ve bölgenin sunduğu ihtimallerin rolü, liderlik kalitesi, moral, rezervler ve bir barut cephaneliğini ateşleyen beklenmedik bir kıvılcım belirli çarpışmaları açıklarken önem arz eder. Savaşlar her zaman büyük müfrezelerle kazanılmaz ve Paul Kennedy'nin *Rise and Fall of the Great Powers* (Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü, Londra, 1988) adlı çarpıcı kitabında benimsenen bir yaklaşım olan ve belirli devletlerin ekonomik güçleri bakımından uluslararası ilişkilerdeki başarıyı anlatan gerekirci ekonomik açıklama, ciddi bir sorgulamaya açıktır.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı

Mücadelenin sonucuna bakıldığında, İngilizlerin Bağımsızlık Savaşı'nı kazanma ihtimallerinin olup olmadığını sorgulamak anlamsız gibi görünebilir. Ayrıca, Amerikalı okurlar için bir hakaret olduğu da düşünülebilir, ama Amerikan İç Savaşı ve Konfederasyon Ordusu'nun neden kaybettiğiyle oldukça ilgilenen Güney'deki kişiler için muhtemelen pek de öyle olmayacaktır. Bunun yeniden değerlendirilmesi ise ilgisiz olacaktır. Savaşın bildik resmi –İngiliz askerlerinin yanaşık düzende yavaşça ilerlerken ağaçlar ve duvarları siper alan cesur ve kamuflajlı Amerikan askerleri tarafından vurulmaları– çatışmanın sonucunun önceden belli olduğunu gösterecektir. Buna ilaveten, bir tarih hatası yapıldığına ilişkin bir iddia da bulunmaktadır: Bu iddiaya göre, İngiliz Savaşı devrim ve devrimci savaşın, özellikle de kitlesel politikleştirme, şevk, canlılık ve enerjinin oluşması karşısında başarısız olmaya mahkûm katı ve modası geçmiş *eski rejim* askeri sisteminin bir örneğidir.

Yine de böyle bir anlatım yanıltıcıdır, çünkü çatışmanın doğasını göz ardı eder ve aslında savaşın sonucunu kaçınılmaz gibi göstererek Amerika'nın başarısını hafife alır. Bunun yerine devrimi ideolojik yönleri açısından ve İngilizce konuşulan ülkelerdeki mücadelelerle birlikte ele almak yararlı olacaktır. Şu soruyu sormak da faydalıdır: Amerikalılar neden kazandı ve sürgün edilen Stuart Hanedanlığı'nın özellikle Kuzey

İskoçya'da 1715-16 ve 1745-6 yılları arasında isyan çıkaran destekçileri Jacobusçular neden kaybetti?

Bu soruya verilecek klasik cevap bellidir. Amerikalılar geleceği, hürriyetin, özgürlüğün, laikliğin ve bireyciliğin geleceğini temsil ettiler. Jacobusçular geçmiştir, gerici ve dincidirler – ki bunlar da hanedanlığa karşı gösterilen eski sadakat duygusunun harekete geçirdiği hiyerarşik toplumun yarattığı şeylerdir. Bu farklılığın da askeri metotlarında görece başarılarını ve başarısızlıklarını açıklayacak biçimde ortaya çıktığı söylenir. Bu nedenle, Kuzey İskoçya halkının büyük hücumları, disiplinli İngiliz piyadelerinin ateş gücü karşısında yenilmeye mahkûm oldukları için anakronik görülmüştür. Bunun aksine, vatansever Amerikan tüfekli askerlerinin her birinin isabetli atışları disiplinli İngiliz ve Hesse askerlerinin akılsız, mekanik metotlarından üstün kabul edilmiştir.

Bu zıtlık büyük ulusal mitleri yansıtmaktadır, ama öte yandan hatalıdır. Jacobusçulara, özellikle de Kuzey İskoçya halkına karşı küstah bir düşmanlık hissini ifade etmektedir ve yanıltıcıdır. Bu analiz Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın hatalı bir teleolojik yorumunu da benimsemektedir. Rekabetin söz konusu olduğu pek çok noktanın altını çizmeye değecektir. İlk olarak, on sekizinci yüzyıl İngiliz Devleti o dönemde muhtemelen dünyadaki en güçlü ve korkunç savaş makinesinin kontrolünü elinde bulunduruyordu ve Jacobusçuların yenilgisi George Washington'un New York'u yeniden ele geçirememesinden daha utanç verici veya anakronizmin delili değildi. İngiltere dünyanın en büyük donanmasını komuta ediyordu, en iyi kamusal finansa sahipti, en güçlü ticari güçtü ve okyanus aşırı operasyonlar konusunda yeni tecrübeler edinmişti.

İkincisi, İngiliz Devleti, içteki isyanları bastırma ve iç savaşları kazanmada iyi bir geçmişe sahipti. Bu devlet, 1715-16 ve 1745-6 yıllarında Jacobusçu ayaklanmalarını bastırmanın yanı sıra, Monmouth'un 1685'teki isyanını ve İrlandalıların 1690-1 yıllarındaki direnişlerini de ezip geçti ve 1798'deki İrlanda ayaklanmasını bastırdı.

Dolayısıyla, Amerikan Devrimi on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde başarıyla sonuçlanan tek ayaklanmaydı. Bu ise yalnızca Fransızların katılımı sayesinde gerçekleşmedi, çünkü Fransızlar iki tarafa da zafer kazandırmaksızın İskoç ve İrlandalı isyancılara yardım etmek için müdahalede bulundular. Mesafe etkeni de çok önemli değildi. İngilizler, 1757-60 arasında Kanada'yı fethetmeyi başardılar ve o dönemde tüm birliklerin deniz yolu ile gönderilmesi gerektiğinden ve Süveyş Kanalı'nın olmayışından ötürü çok daha uzak olan Hindistan'da etkin biçimde faaliyetler-

de bulunabildiler. Aslında, uzaklık etkeni İngilizlerin önemli bir yönden işlerine yaradı. Amerikalılar, Kuzey Amerika'da başarısız olsalar da, Jacobusçuların Aralık 1745'te yaptığı gibi, Londra'yı kuşatmak gibi bir tehlike arz etmediler. Oysa Fransızlar, 1778'te savaşa girdikten sonra Fransa'nın donanma planlarından endişe duyuldu ve 1779'da Fransa ile İspanya beraberce Güney İngiltere'yi istila etmeye çalıştılar. Yine de, İngilizlerin deniz gücü sayesinde Amerikan tehdidi kontrol altına alındı ve bu durum 1812'de yapılan savaş sırasında da korundu. Amerikan korsanları yalnızca İngiliz ikmal gemilerini ele geçirerek rahatsızlık verdiler. İngilizlerin Kuzey Amerika'ya levazım ve asker akışı kesilmedi.

Kıta donanması bir fiyaskoydu. Kendi kaynakları ile Kraliyet donanmasını püskürtecek kadar büyüyemedi.[8] Bu nedenle, 1776'nın başında St. Lawrence üzerindeki buz kırıldığında İngilizler engellemeyle karşılaşmadan Québec'i kurtarabildiler ve 1778'te İngiliz kumandan General Sir Henry Clinton Philadelphia'dan geri çekilince, Monmouth Courthouse Muharebesi'nin ardından hiç duraksamadan New Jersey kıyılarından New York'a yelken açabildi. Büyük Britanya'nın başmühendisi Korgeneral William Skinner, 1779'da "tüm garnizonların veya büyük kalelerin mümkün olduğunca kıyıya yakın konumlandırılmasını ve böylece filolarından yardım alabilmelerini"[9] önerdi.

Aslında, Amerikalıların, Jacobusçuların ve bundan dolayı da İngilizlerin Hintli düşmanlarının İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne meydan okuyamaması İngiltere gücünün temelini oluşturdu ve bu Fransız müdahalelerinin önemini anlamaya da yardım eder, çünkü Fransa dünyanın ikinci büyük donanma kuvvetine sahiptir ve üçüncü en güçlü donanmaya sahip olan İspanya ile de ittifak halinde olmuştur. Donanma gücü ile on altıncı yüzyılda Portekizliler tarafından geliştirilen takviye edilmiş deniz üslerinin bileşimi, İngiliz gücü için yalnızca Kuzey Amerika'da değil, özellikle Batı Antiller ve Hint Okyanusu kıyılarında olmak üzere diğer bölgelerde de önemliydi. Fakat Hollandalıların daha önce Portekizlilere meydan okumasında olduğu gibi, İngilizler kendilerine ve düşmanlarına ait deniz üslerinin kaderinden etkilendiler. 1782'de Tümgeneral Sir John Burgoyne, daha önce İngilizler tarafından Hollandalıların elinden alınmış olan Sri Lanka limanı Trincomalee'nin Fransızların eline geçmesi hakkında yorum yapmıştır: "Bu limanın kaybedil-

8) W. M. Fowler, *Rebels under Sail* (New York, 1976).

9) Skinner to General Lord Amherst, 4 Mayıs 1779- PRO. WO. 34/114 f. 104.

mesiyle tüm Karnataka'nın kaderinin etkilendiğine inanıyorum. Bu liman bizde kalsaydı, amiralin şu an elindeki gibi bir filo ile korkacak hiçbir şeyimiz kalmazdı."[10]

Kolonilerin iç bölgelerindeki savaş deniz üslerinde yapılan savaşlardan farklıydı. Amerika'da İngiltere karşıtları, 1778'ten itibaren orta kolonilerde ve 1780'den itibaren de Güney'de, zaman kazanmak için geri çekilme taktiğini* önemli ölçüde gerçekleştirdiler. Jacobusçular ve İrlandalılar geri çekilmek ve manevra yapmak için gerekli olan bu alandan mahrumdular. Ayrıca, Amerika uzun süren çatışmaların yarattığı baskıya İrlanda ve İskoçya'nın çetin arazilerinin elverdiğinden daha iyi bir şekilde karşı koyan kalabalık nüfuslu ve refah bir toplumdu.

Yine de Amerikalıların zafer kazanmasının, kraliyet ordusunun 1715-16 ve 1745-6 yılları arasında Jacobusçuları yenmesi kadar kaçınılmaz olduğu aşikârdır. Amerikalıların verdiği ağır kayıplar çatışmanın ciddiyetini kanıtlamıştır. Amerika muharebede yaklaşık 6.000 asker kaybetmesine rağmen, kamplarda ve mahkûmlar arasında verilen kayıplarla birlikte görev sırasında ölenlerin muhtemel sayısı 35.000'in üstündeydi. Bu rakam, Amerika'nın İç Savaş'taki yaklaşık 1,6, Birinci Dünya Savaşı'ndaki 0,12 ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki 0,28'lik nüfus kaybı oranı ile kıyaslandığında, 1780'deki Amerika nüfusunun yüzde 0,9'u kadardır.

Bu ağır kayıplar Bağımsızlık Savaşı'nın iki safhası olduğunu gösterir. 1775-6 yıllarında İngilizleri sürmeleri nispeten kolaydı, çünkü en önemlisi, asker sayısı az olan ve Massachusetts'te kuvvet sergilemenin gerekli olduğuna ve başarı getireceğine inanan İngilizler, birliklerini Boston'a yığarak kraliyet otoritesinin diğer bölgelerde kolayca çökmesine izin verdiler: Krala sadık kimseler bu mantıksız politika yüzünden güç kaybettiler. Massachusetts'te yapılan Bunker Hill Çarpışması (1775) sırasında İngilizlerin büyük oranda kayıp vermesi sonraki saldırı operasyonlarından vazgeçilmesini sağladı, dolayısıyla İngilizler hem stratejik hem de taktik üstünlüklerini kaybettiler.

Ancak, İngilizler 1776'da devrimi bastırmak için çok büyük bir ordu yolladı ve böylece başlangıçta tahmin edildiğinden daha yaygın, şiddetli ve uzun süreli ikinci safha başladı. Bu, İngilizlerin Jacobusçuların 1715 ve 1745'te İngiltere'ye doğru ilerlemelerine karşı yaptıkları hamle ile

10) Burgoyne to Earl of Shelburne, 1 Kasım 1782. Bowood, Shelburne Papers 37. cilt. Bu raporları kullanmama izin verdiği için Shelburne kontuna teşekkür ederim.

* "Trade space for time" yerine. (y.n.)

eşdeğerdi, fakat Amerikalılar mücadele etmek için alana ve kaynaklara sahipken, Jacobusçular bunlardan mahrumdu. Öte yandan, İngiliz Adaları'nda bulunan İngiliz üssü Amerikan saldırıları ile karşı karşıya kalmadı.

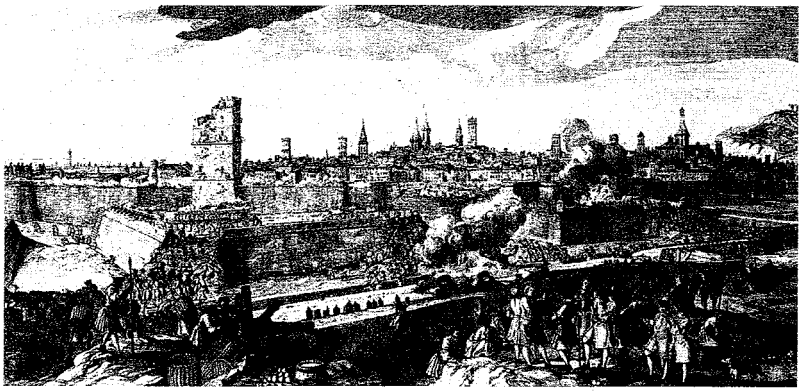
Bu mücadele mantıkla çelişir biçimde İngiltere'nin meydan okumasını azımsayıp yenilgisini kaçınılmazmış gibi gösteren ve dolayısıyla hem Amerika'nın başarısını en aza indirgeyip hem de çatışmanın asıl detaylarına dikkat edilmesini engelleyen Amerikan halk efsanelerinde anlatıldığından daha çetin geçti. 1780'e gelindiğinde, Amerikalılar, artan tükenmişlik hissi ve savaş yorgunluğu ile karşı karşıya kaldılar. Kongrenin güvenilir olmayışı ve eyaletlerin önceliklerini ve kaynaklarını arka plana atmaya karşı isteksizlikleri, ordunun açlık sınırında yaşamasına neden oldu. Ocak 1781'de para, yiyecek ve giyecek sıkıntısı çeken ve terhis edilmek isteyen Pennsylvania Hattı ile üç New Jersey alayı ayaklanma çıkardı. Bu olayın tümü devrimci davaya yönelik faydalı bir uyarıydı, fakat ordu Cornwallis'in 19 Ocak 1781'de Yorktown'da kuşatılmış bir İngiliz ordusunu teslim etmesiyle meydana gelen çatışmayı zaferle sonlandırması ümidi olmadan başka bir sert kış geçirmek zorunda kalsaydı ne olacağına dair spekülasyonları da artırmadı.

Tüfek, Amerikan halk efsanelerinde sık sık anlatıldığı gibi, Amerika'nın zafer kazanmasını kaçınılmaz hale getirmedi. Tüfeklerin süngüleri yoktu, doldurması bir dakika alıyordu ve ateşlemek için de bir uzman gerekiyordu – ki bu uzmanların sayısı nispeten azdı. Genellikle alaybozan tüfekleri çağındaki tüfekler bilindiğinden daha fazla kullanıldı, fakat çoğunlukla sporcular ile nişancılar tarafından ve çarpışmalarda sadece uzman piyadelerce kullanıldığı için savaşlarda pek etkili olmadı.[11] İngiliz alaybozan tüfekleri yivli tüfekten daha hızlı ateş alıyordu ve bunlara süngü takılabiliyordu. Amerikan askerlerinin çok azı tüfekli askerlerdi ve Amerikalılar genellikle, Fransızların sağladığı ve İngiliz Brown Bess alaybozan tüfeğinin tam anlamıyla benzeri olan Charleville alaybozan tüfeği de dahil olmak üzere, bu tüfeklerle silahlanmışlardı.

İskoç saldırıların anakronik bir savaş sistemi olarak göz ardı edilmemesi gerektiğine ilişkin iddia yoluyla, teknolojik bakımdan farklılığın olmayışı ile Jacobusçu örneği arasında bir benzerlik kurulabilir.[12] İskoç-

11) N. York, "Pennsylvania Rifle: a Revolutionary Weapon in a Conventional War?", *Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 103 (1979) s. 302-24.

12) J. M. Hill, "The Distinctiveness of Gaelic Warfare, 1400-1750, *European History Quarterly*, 22 (1992), s. 323-45; bu eser değerlidir ama taktik saldırılardan kaynaklanan sürekli tehditleri önemsememektedir.

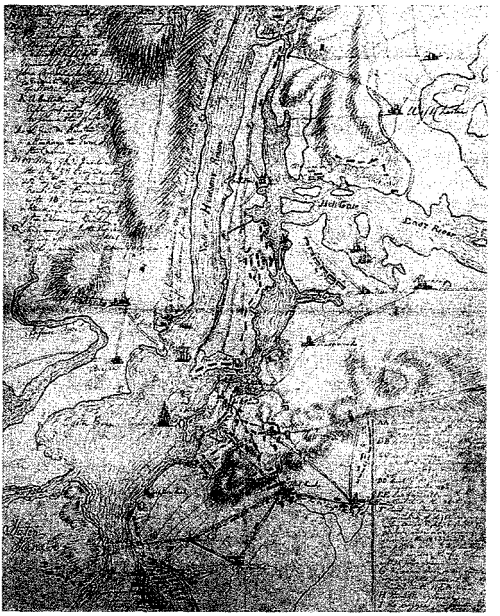
Resim 49: Barselona Kuşatması, 1714. Berwick dükü komutasındaki bir Franko-İspanyol kuvveti üç defa sağanak hücumu yapmaya çalıştı ama geri püskürtüldü. Sayıca az kalan savunmacılar daha sonra şartları kabul etti.

lar, 21 Eylül 1745'te Edinburgh'un doğusundaki Prestonpans'ta bir kraliyet ordusunu hezimete uğrattılar. Sir John Cope'un karşı ordusunun açtığı ateş ile dağılmayan İskoç saldırısı, kraliyet kuvvetlerinin birkaç dakika sonra panik içinde kaçmalarına neden oldu. İskoçlar, baltalarıyla tepelerine birmeden önce yalnızca bir kez ateş açabildiler.

Jacobusçular, Falkirk Savaşı'nda (17 Ocak 1746) yine başarılı oldular. Kuzey İskoçyalıların saldırıları yine çok sertti, hatta kraliyet bölükleri yokuş yukarı savaşmak zorunda kaldıkları için engellendi ve bu arada havanın giderek karardığı bir kış günü yağan sağanak yağmur barutları ıslattı. Böylece silahlar ateş almadı ve dolayısıyla ateş gücü savaşta rol oynamadı. Kuzey İskoçya halkı kazanmak için savaştı ve, yaptıkları saldırından anlaşılacağı üzere, karşı tarafı hezimete uğratacak bir zafer kazanmak uğruna her şeyi yapmaya hazırdı. Buna kıyasla, pek çok Amerikalı komutanının yaptığı gibi, George Washington da ordularının sonunu getirecek herhangi bir saldırıya karışmamak için hazırlıklıydı. Bu nedenle, Amerikalı komutanlar kazanmaktan ziyade kaybetmemek üzerine kurulu kısıtlı çarpışmalara girdiler.

Jacobusçuları Batı Avrupa savaşlarından ayırmak yanıltıcı olacaktır. Diğer ordular taktik ve/veya stratejik saldırıya dayalıydılar. Büyük Frederik cesur bir generaldi.[13] 1745'te Prusya piyade saldırıları Avusturya-

13) Daha yakın zamanda yazılmış kaynaklar için bkz. D. Showalter, *The Wars of Frederick the Great* (Harlow, 1996).

Resim 50: *İngiliz ve Amerikan birliklerinin konumlarını gösteren New York Haritası*, Charles Wilson Peale, 1776. Bu harita Long Island'a çıkan İngiliz kuvvetlerini göstermektedir. 27 Ağustos'ta burada yapılan muharebede Amerikalıların sol taraflarındaki Jamaika Geçidi'ni koruyamamaları, İngiliz ordusunun sol kanadı Amerikan cephesi ile çarpışırken sayıca üstün ve Amerikalıların kanadını çeviren İngilizlerin işine yaradı. Amerikalılar burada artçı bir çarpışma başlattı, ama esir düştüler veya ana kuvvetlerinin Brooklyn Tepeleri'ndeki mevzilerine dönmeleri nedeniyle dağıldılar.

Sakson kuvvetlerine Hohenfriedberg, Soor ve Kesseldorf'ta zafer getirdi. Bu zaferler 1741'te Frederik'in piyadelerine görev başındayken süngülerini sürekli hazır tutmalarını emretmeye iten soğuk çeliğe gösterilen ilgiyi haklı çıkarmış gibi görünmüştür. 1740'lı yılların ortasında önde gelen Fransız General Marshal Saxe de stratejik hücum ve göğüs göğse taktiklerinin savunucusuydu. 1745 yılı yaz aylarında Flanders'ta ve 1746'nın ilk aylarında Brabant'ta yürüttüğü saldırıların hızı Jacobusçuların ilerleme hızı ile karşılaştırılabilir. Benzer biçimde, Fransız-İspanyol kuvvetleri 1745'in sonunda Kuzey İtalya'ya doğru hızla ilerledi.

Batı Avrupa savaşları, uzun süren kuşatmalarla ilgili olarak, genellikle yavaş, sınırlı ve sonuca götürmeyen savaşlardı. Oysa ağır silahlardan yoksun Jacobusçular kuşatmalarla ilişkilendirilmemişlerdir. Yine de bu zıtlığın altını çok fazla çizmemek gerekir. Batı Avrupa orduları Bavyera, Fransız ve Sakson kuvvetlerinin 1741 yılında Prag'da ve Fransızların 1746'da Charleroi ile 1747'de Bergen op Zoom'da –ki bunlar Benelüks Ülkeleri'ndeki en son ve en iyi biçimde takviye edilmiş mevzilerdir– yaptıkları gibi hücuma bağlı kaldılar. Bu nedenle, Jacobusçu savaşlarının Batı Avrupa çatışmalarından tamamen farklı ya da Afrikalıların on doku-

zuncu yüzyılın sonundaki savaşları gibi yabancı olduğunu söylemek yanıltıcıdır. Aksine, Jacobusçu savaşları katı bir modele sahip olmaktan çok süreklilik arz etmeleri nedeniyle Batı Avrupa savaşlarının bir yönü olarak ele alınmalıdır.

Kraliyet kuvvetleri 1745'teki muharebelerden yalnızca birini kazandı, ama zafer çok keskindi. Culloden Savaşı'nda (16 Nisan 1746) arazi, savunma pozisyonundaki Cumberland dükü için uygun şartlar sağlarken, Jacobusçuların gece saldırısı planı suya düştü. Dükün topçuları ve piyadeleri hâlihazırda sayıca az olan öncü klan üyelerinin sayısını o kadar azalttı ki, kraliyet bölüklerine ulaşmayı başaranlar süngülerle geri püskürtüldü. Jacobusçuların karşı tarafı bozguna uğratacak bir ateş açmaması ile genel ateş oranı artarken, Kraliyet birliklerinin ön cephenin solundan ileri yanda mevzilenmesi Culloden'i katliam alanına çevirdi.[14]

Amerikalılar, ciddi darbelere maruz kalmış olmalarına rağmen daha önce Culloden'deki kadar ağır bir yenilgiye uğramadılar. Charleston, 5.500 kıta askeri, milis ile silahlı vatandaş ve Kıta donanmasından geriye kalanlarla birlikte 12 Mayıs 1780'de teslim oldu. 16 Ağustos 1780'de Camden'de Horatio Gates'in ordusu hezimete uğratıldı ve ordu kaybettiği teçhizatın ve mahkûm edilen 1.000 askerinin yanı sıra, 800 ölü ve yaralı verdi. Cornwallis'in ise yalnızca 300 kaybı oldu. Bunlar ciddi darbelerdir; İngilizlerin Güney Carolina kıyılarında mevzi oluşturmalarını sağladı ve Amerikalılar savaş boyunca bir daha Charleston'u yeniden ele geçiremediler.

Yine de, iki darbe de ölümcül değildi. Amerikan davasının gücü farklı toplulukların serbestçe birleşmesine dayanmasında yatmaktaydı. Savaş ideolojik şekli ve sosyo-politik bağlamından ayı düşünülemez. Her bir koloninin/eyaletin politik bir örgütü ve kendine ait askeri ve ekonomik kaynakları vardı ve İngilizlerin Amerika'nın bir bölgesinde aldıkları zafer diğer bölgelerde çok az etki yaratmaktaydı. Charleston'un düşmesi Boston'un düşmesini olası kılmadı.

Şüphesiz, iç kesimlerdeki koloniler coğrafi konumları nedeniyle Güney Carolina'dan çok daha fazla önem teşkil ediyorlardı. Ancak, buradaki Amerikalılar ciddi ama ölümcül olmayan darbeler de aldılar. 1776'da Long Island'da yenilgiye uğrayıp New York'u, 1777'de Brandywine Savaşı'nda Philadelphia'yı kaybettiler. Yine de, bu yenilgilerin ikisi de devrimin çökmesine neden olmadı. Amerikan kolonilerinden bir strateji

14) Black, *Culloden and the '45* (Stroud, 1990).

merkezi olmayışı İngilizler için sorun yarattı. Philadelphia'nın alınması bile devrimi sona erdiremedi.

Amerikalılar, yenilen kuvvetlerinin geri çekilebilmesinden büyük oranda fayda sağladılar. İngilizlerin Saratoga (1777) ile Yorktown'da (1781) ve Amerikalıların benzer şekilde Washington Kalesi (1776) ile Charleston'da (1780) verdikleri gibi toplu bir kayıpları olmadı. Yine de, İngilizler ister Long Island'da isterse Brandywine'da daha büyük bir zafer kazanmış olsalar bile, New England ve Güney'in yenilmezliğiyle yüz yüze gelmek zorunda kaldılar. Jacobusçulara kıyasla Amerikalılar daha fazla bölünmüş liderlik, daha fazla askeri ve politik özerklik ile daha fazla alana sahip olmaktan fayda sağladılar. Culloden'in ardından geniş iç kısımlarda Washington'unki gibi, örneğin Batı New Jersey'deki Watchung Dağları mevzisi, savunulabilir mevziler değildi. Soğuk, çıplak ve verimsiz dağ ülkesi İskoçya, Jacobusçu ordusunun yeniden örgütlenebilmesi için gerekli ortamı sağlayamadı.

Ancak, koloniler liderliğin bölünmesinden de zarar gördü. Her bir koloni, İngiliz kökenli olmasına rağmen, farklı bir geleneğe ve mirasa sahipti. Koloniler birlik içinde olmayı zor buldular ve onları ancak İngiliz varlığı bir araya getirebildi.

1789'daki Fransız Devrimi'nden de öğrenilecek çok şey vardır. Fransız devrimcileri, Jacobusçuların aksine, ama Amerikalılar gibi gücü ele geçirip, bunu hem içteki hem de dıştaki kuvvetler vasıtasıyla korumada başarılıydılar. Ancak, her iki devrim arasında büyük farklılıklar vardır. Amerikan devrimci konseyleri ve milisleri Krala sadık kimselerle ilişkilerinde oldukça sert davranmalarına rağmen, bunlara karşı takındıkları tutum Fransa'daki Kral yandaşlarına karşı takınılan tutumdan daha sert değildi: Amerika'da kurbanları idama götüren arabalar görülmemiştir. Amerikan toplumu devrimci Fransa toplumu kadar savaşa hazır değildi ve özel mülklere ve eskiden beri var olan kurumlara daha saygılı davranıyorlardı. Bunun nedeni, Fransa'daki devrime kıyasla Amerikan devriminde daha zayıf bir sosyal mücadele olmasıdır.

Buna ilaveten, Fransız yerel hükümeti, taşra meclislerini kapatarak kurumsal ve coğrafi açıdan yeniden örgütlendi. Amerika'da benzer bir merkezileşme yer almadı. Aslında, merkezileşmeden kaçınma Amerikan devrim ideolojisinin bir ilkesiydi. Söz konusu devrimden önce Amerika'nın İngiliz dünyasının bir parçası olması dışında güçlü bir kimliği yoktu – ki Fransızlar kıyaslanamayacak kadar güçlü bir kimliğe sahiptiler. Fransa'nın aksine, Amerika'da devrimi destekleyenleri terörize ede-

bilecek bir devrimci hareket kaynağı bulunmamakla birlikte, yeni devletin nasıl örgütlemesi gerektiğine dair alternatif ve daha az merkezci görüşler vardı. Ayrıca, devrimi ihraç etmeye yönelik, özellikle de Kuzey Amerika dışına taşırmak için bir girişimde bulunulmuyordu. Amerikalılar devrimci Fransa'nın pek çok politikacısını etkileyen evrensellik hayaline kapılmadılar ve dolayısıyla muhalefet bir koalisyonu harekete geçirmediler. Fransa ve İspanya Amerikalılarla ittifak kurabileceklerini düşündü. Böylece, Amerikan Devrimi'nin ideolojisi ve uygulaması, devrimin çok büyük bir destek görmesini sağladı ve bu destek savaşın gidişatı için önem teşkil etti.

Amerikan Devrimi'nin tutuculuğu Fransa'da gerçekleşen devrim ile taban tabana zıttır ve bu, Amerikan davasının –Amerika'nın farklı bölgelerindeki farklı politik kültürleri birleştirip işbirliği yapmalarını sağlamak– başarısı ve Amerikan politik karakterinin çizilmesi için çok önemliydi. Yine de, bu tutuculuğa rağmen, savaş Amerika'da yeni bir ulus yarattı.

Fransız devrimcileri haklar, sorumluluklar ve bireyler ile kurumların malları konusunda sert bir tutum sergilediler. Aynı zamanda devletin yeni bir takvim yaratarak ve Hıristiyanlığa saldırarak toplumu değiştirmesinin tamamen uygun olduğunu düşündüler. Amerikalılar kazanmak için devlete karşı böyle bir tutumu taklit etmiş olsalardı bunun sonucu çok farklı bir Amerikan toplum kültürünün gelişmesi olabilirdi – ki bu kültür, bireyden çok ulusal devletin ve haklardan çok zorunlulukların altını çiziyordu. Amerikan Devrimi'nin ideolojik temelleri o kadar güçlüydü ki, çoğu Amerikalı kendi prensiplerinden vazgeçmek gibi bir durum karşısında devrimi terk edebilirdi.

Jacobusçu ayaklanmaları da Fransız Devrimi ile kıyaslandığında tutucudur ve ayrıca Amerika'nın özgürlük ideolojisi ve uygulaması ile zıt düşer. Ancak Jacobusçuların başarısızlıkları kendi tutuculuklarından değil, çatışmanın belirli coğrafi koşulları ve birbiriyle ilişkili politik ve askeri etkenlerden kaynaklanıyordu. Jacobusçular, 1744-6 yılları arasında Fransız işgal planları konusunda etkin biçimde koordine olamamaktan büyük zarar gördü ve zayıf düştüler. 1745'in sonunda ise Bonnie Prens Charlie güneye doğru yürüyünce İngiltere'de ciddi destek sıkıntısı yaşayarak engellerle karşılaştılar. Buna ilaveten, 1781'de Fransız donanması karşısında Amerikan sularında yaşanan durumun aksine İngiliz donanması denizlerdeki üstünlüğünü kaybetmedi.

Bu etkenlerin karşısına, 5 Aralık 1745 tarihli 'Kara Cuma' günü Londra'ya yürümeme kararının alındığı Derby'den önce Jacobusçuların ba-

şarısı konmalıdır. Prestonpans'ta alınan zaferin yanı sıra, Jacobusçular İngiltere'yi işgal ettiklerinde de zafer kazandılar: Carlisle Kalesi, zayıf savunması ve küçük garnizonu nedeniyle 15 Kasım'da teslim oldu ve Jacobusçular bundan sonra güneye doğru ilerlerken hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Penrith, Kendal, Lancaster, Preston, Manchester ve Derby direniş göstermeden düştükçe Hanover Hanedanı'nın savunmasız olduğu vahşi biçimde ortaya çıktı – ki aynı durum 1775'te Amerika'da kraliyet otoritesinin kolayca çökertilmesinde de yaşandı. 1745-6 yıllarında Amerika'daki Hanover rejiminin savunması hem İskoçya hem de İngiltere'de 1745 yılında alt edilmiş olan nizami askerlerin elindeydi.

Aralık 1745'teki stratejik bir durumun değerlendirmesinden çıkacak ilginç sonuçlardan biri de, Jacobusçuların kazanabilecekleridir. Jacobusçuların hem Derby'den çıkarak ilerlemeleri hem de Fransızların işgal etmeyi planladığı[15] Güney İngiltere'yi istila etmeleri ciddi tehditlerdi. Bu ikisi birleştiğinde birinin oluşturduğu tehlike diğerininkini artırabiliyordu. Londra bölgesindeki Jacobusçu kuvvetler Fransız ilerlemesine karşı tutarlı bir direniş oluşmasını engellemiş olabilirler. Fransızlar ise Jacobusçulara mahrum oldukları şeyleri sunabildi: kuşatma topları, bir ateş muharebesi sırasında İngiliz nizami birliklerine karşı durabilecek düzenli piyadeler ve güvenli bir lojistik üs.

Fransızların 1744'te Güney İngiltere'yi işgal etme girişimlerinin kötü hava koşulları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanması, donanma güçlerinin ve amfibi kabiliyetlerinin 1745-6 yıllarında tehdit oluşturmadığı anlamına gelmemektedir. O zamana kadar Toulon açıklarında 1744'te yapılan tek deniz muharebesi sonuç getirmedi ve İngiliz amiraller ile zalim parlamenterler arasında sert tartışmalara neden oldu. Fransızların 1759'da bir sonraki işgal girişimlerine dek –ki bu girişim de Quiberon Körfezi'nde Hawke'ın aldığı zafer ile engellendi– İngilizler 1744-6 arasında ana Fransız deniz üssü olan Brest'i ablukaya alamadılar. Bu arada Forbin'in 1708'de bir Fransız işgal filosu Dunkirk'ten Forth Körfezi'ne götürmeyi başarması[16] bu limanın başarıyla ablukaya alınamayacağına işaret etti. 17 Aralık 1745'te Marshal Richelieu'nun emrindeki kuvvet Dunkirk'te gemiye binmiş olsaydı, kendisinin de tahmin ettiği gibi muhtemelen İngiltere'ye varırdı. Bu dönemdeki amfibi operasyonlar hiç de kolay

15) F. McLynn, *France and the Jacobite Rising of 1745* (Edinburgh, 1981).

16) J. S. Gibson, *Playing the Scottish Card. The Franco-Jacobite Invasion of 1708* (Edinburgh, 1988).

değildi, çünkü gemiler rüzgâr ve gelgit durumuna bağlıydı, hiç çıkartma gemisi yoktu ve yalnızca birkaç rıhtım vardı. Fakat Oranje Hanedanı Willem 1688'de Torbay'a çıkmayı başardı ve Richelieu da William gibi direnişle karşılaşmayan bir çıkarma yapacaktı. Richelieu kendinin ve Fransa'nın bir sonraki amfibi operasyonu olan İngiliz yönetimindeki Minorka'yı işgalinde (1756) başarılı oldu.

Bu nedenle, Jacobusçuların başarısızlıkları değerlendirilirken olasılıkların rolü sık sık ortaya çıkmaktadır ve bu da çatışmada teknolojik gerekircilik hususundaki herhangi bir iddiayı çürütebilir. Olasılıklar Amerika'nın aldığı zafer örneğinde de görülebilir. Amiral Howe, Amerika'nın Long Island'dan geri çekilmesini durdursa veya Washington, Trenton'da sürpriz bir başarı elde etmeseydi ne olurdu? Peki, Burgoyne, 1777'de Saratoga'ya doğru güneye harekete geçmese veya General Howe daha önce Philadelphia'yı ele geçirmeseydi? Fransa savaşa girmeseydi veya 1781'de Chesapeake'i engellemeseydi? Bu sorular listesi kolaylıkla uzatılabilir. Her bir hipotez üzerinde düşünülebilir ve bunların hiçbiri Amerika'nın konumunun güçlü, İngiltere'nin ise zayıf olduğu gerçeğini çürütmez. Yine de, her biri şansın savaştaki rolünü ve kaçınılmaz bir sonuç ummanın budalalık olduğunu hatırlatır. "Güney, Amerikan İç Savaşı'nı kazanabilir miydi?" tartışmasında olduğu gibi bu konudaki spekülasyonları anlamsız ya da değişimci yanlılık ve nostalji olarak görmek yanıltıcıdır. Geçmiş ve dolayısıyla bugün, bireylerin geçmişte karşı karşıya kaldığı seçenekler göz ardı edildikçe asla anlaşılamaz. Yalnızca tarihin akışının önceden belirlendiğini ve aşikâr olduğunu değil, aynı zamanda geçmişin fatihlere ait olduğunu ve hem günümüze hem de geleceğe sahip olmaları gerektiğini düşünmek yanlıştır. Bu da özellikle askeri tarih için geçerli bir olgudur.

Piers Mackesy, karşı ayaklanma olasılıklarının altını çizmiş ve İngilizlerin Güney'de bastırılabileceğini iddia etmiştir. Buna ilaveten, Fransızları etkileyen sorunlara da dikkat çekmiştir – ki bu konu Dan Baugh'un sonraki çalışmasında da ele alınmıştır.[17] Mackesy, Fransa savaştan çekilseydi, 'isyancıların' 1781'de içinde bulundukları durumda sahradaki nizami birlikleri muhtemelen daha fazla destekleyemeyeceklerini de söylemiştir. Bu ise, Mackesy'nin iddiasına göre, isyanların bastırılmasını

17) D. Baugh, "Why did Britain lose command of the sea during the war for America?", J. M. Black ve S. Woodfine (yay. haz.), *The British Navy and the Use of Naval Power in the Eighteenth Century* (Leicester, 1988), s. 161-3.

kolaylaştıracaktı.[18] Mackesy sözlerini, "bence İngilizler biraz daha dayanabilselerdi savaşı kazanabilirlerdi"[19] diyerek sonlandırmıştır. Ancak, Mackesy'nin özellikle Güney Carolina kıyılarının pasifleştirilmesi konusundaki iddiaları New England için geçerli değilmiş gibi görünmektedir. Buna ilaveten, örneğin 1776'da mümkün olabilecek bir pasifleştirme eylemi yıllarca süren politikleştirme ve sert çatışmalardan sonra pek uygulanamadı. Bununla birlikte, iç kesimlerdeki koloniler etkisiz hale getirilip kral yandaşlarının hâkimiyeti altına alınsaydı, New England kıyılarının ablukaya alınması ile Aşağı Hudson hattının kontrol edilmesi (Kanada değil, New York merkezli kuvvetler tarafından) New England'daki direnişin sürmesini güçleştirebilirdi (İngiliz işgaliyle değil, politik iradenin kaybedilmesi ile).

Avrupa dünyası *bünyesindeki* denizaşırı isyanların, diğer bir deyişle yerli halktan ziyade Avrupalı kolonicilerin çıkardığı isyanların bir safhası olarak görülen Amerikan Devrimi, Avrupa'nın Yeni Dünya üzerinde doğrudan uyguladığı politik kontrolün sonlanmasına neden olan bir dizi zaferin ilki olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa devletlerinin Avrupalılaştırılmış kolonilerde 1775-1835 arasındaki dönem boyunca sergiledikleri başarısızlık ile aynı dönemde Avrupalı olmayan halkları yenerek –ki bunun en belirgin örnekleri, Okyanusya ve Hindistan'daki İngilizler, aynı zamanda 1830'dan itibaren Cezayir'deki Fransızlar ve Doğu Antiller'deki Hollandalılardır– daha çok toprak üzerinde hâkimiyet kurmaları arasında belirgin bir çelişki var gibi görünebilir. Amerika'nın, örneğin Ohio bölgesinde ve Florida'daki Amerikan yerlilerini yenerek yayılmasının (Avrupa veya en azından Avrupalılaştırılmış dünyanın yayılmasının bir yönü olarak) konuya dahil edilmesi, bu değerlendirmeyi güçlendirilebilir.

Eğer böyle bir değerlendirme benimsenecekse, Avrupa askeri sisteminin en önemli etken olduğu sonucuna varılacaktır: Bu sistem Avrupalılaştırılmış isyancı koloniler değil fakat bu sistemden yoksun halklar karşısında zafer kazanılmasını garanti etti. 1791'de Toussaint L'Ouverture (1743-1803) liderliğinde San Domingo Adası'nda çıkan köle ayaklanması ilginç bir değişimdir. Ayaklanma ve takip eden savaşta Afrika'nın yankıları oldu ve ayaklanmada Avrupa uygulamaları ile devrimci Fransız

18) S. Mackesy, *Could the British have won the War of Independence?* (Worcester, Mass., 1976), s. 23-4.

19) *A.g.e.*, s. 28.

ideolojisinden faydalanıldı. Toussaint adanın İspanya'ya ait olan kısmını 1800'de ele geçirmiştir. Kısmen Toussaint'ın 1802'deki müzakereler sırasında ihanete uğraması nedeniyle, kuvvetleri Charles Leclerc komutasındaki Fransızlar tarafından yenilgiye uğratıldı, ama Toussaint'ın halefi Jean-Jacques Dessalines Fransızları 1803'te geri püskürterek 1 Ocak 1804 tarihinde bağımsız Haiti Devleti'ni kurdu. Dessalines kendini İmparator I. Jacques ilan etti, ancak iki yıl sonra suikasta kurban gitti. İngiliz Batı Hindistan Alayları ile yaşanan deneyimler, özellikle sıtma hastalıklarına daha çok direnç gösterebildikleri için Siyahların Karayipler'de Avrupalılardan çok daha iyi savaşçılar olduğunu ortaya koydu[20] ve bu Haiti'de de gözlemlendi. Adadaki çatışma hem ideolojik etkenlerin gücüne hem de kolonileri etkileyen diğer taahhütlerin rolüne de işaret etti.

Genellikle, Avrupa kuvvetini Avrupalı olmayanlar karşısında artırarak nispeten az sayıda askerin çok daha kalabalık orduları yenmesini olanaklı kılan askeri altyapı ve teknikler Avrupalılaştırılmış yerleşimciler karşısında aynı etkiyi yaratmadı. Sonuç olarak, askeri imkân ve kabiliyet bakımından herhangi net bir üstünlük veya aşikâr bir fark olmaksızın, savaşlar her zaman var olan diğer faktörlerden etkilendi: birincisi, savaşın alışılmış yönleri, özellikle kararlılık, moral, liderlik ve çarpışma kalitesi; ikincisi, uzak mesafelerde savaş açma konusunda yaşanan lojistik sorunlar, özellikle etkin biçimde hâkimiyet kurmayı ve kuvvet sevk etmeyi amaçlayan imparatorluk gücü ile hızla etkin bir askeri altyapı kurmaya çabalayan isyan arasındaki zıtlık; üçüncüsü, çatışmanın yıpratıcı doğası, özellikle de çatışma, isyanlar ve iç savaş üzerinde yoğunlaştığında gerçekleşen askeri ve politik yıpranma. İlk önce İngiltere'nin ve sonra İspanya'nın yenilmiş olması bu üç faktörün Avrupa'nın Avrupalılaşmış koloniler tarafından yenilgiye uğratılmasını olası kıldığını gösterebilir; oysa milenyumun ortasında, on beşinci yüzyıldan başlayarak Avrupalıların Avrupalı olmayanlar karşısında gösterdiği başarı Avrupa savaşları terimi ile özetlenen teknolojik, örgütsel ve diğer öğelerin belirleyici olduğu sonucuna götürebilir.

Ancak bu çözümleme genişletilebilir. Öncelikle, on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupalı güçlerin karada ezici bir askeri üstünlüğü olduğu kesinlikle net değildir. Örneğin, verilen kayıplar ve İngilizlerin 1803'te Hindis-

20) C. L. R. James, *The Black Jacobins: Toussaint L'Overture and the San Domingo Revolution* (Londra, 1980); D. S. Geggus, "The Haitian Revolution", F. W. Knight ve C. A. Palmer (yay. haz.), *The Modern Caribbean* (Chapel Hill, N.C. 1989), s. 21-50; L. D. Langley, *The Americas in the Age of Revolution* (New Haven, 1996), s. 102-35; R. N. Buckley, *Stives in Red Coats: The British West India Regiments, 1795-1815* (New Haven, Conn. 1979), s. 104.

tan'da Marathalar karşısında aldıkları zafer sırasında karşılaştıkları güçlükler böyle bir üstünlüğün olmadığına işaret etmektedir. İkinci olarak, hem İngilizler hem de İspanyollar, isyancı kolonicilerle yaptıkları savaşlarda böyle bir incelemenin ortaya koyacağından daha fazla başarı gösterdiler. Bu durum ise hem sahradaki çatışmalar, örneğin Huaqui (1811) ve İspanya'nın Yukarı Peru (Bolivya) ile Rancagua'yı (1814) yeniden fethetmelerini sağlayan –ki bu da Şili'nin alınmasına yol açtı– Sipe Sipe (1815) zaferleri, hem de aslında iç savaşın gerçekleştiği dönemde İngilizlere ve İspanyollara yerli halkın destek vermesi konularında geçerli oldu. Üçüncü olarak, devrime ayak direyen güçlerin sergilediği *eski rejim* askeri metotlarının uygulanabilirliği ve esnekliği devrimci kuvvetlerin er geç kazanacakları iddiasını haklı çıkarmaktadır. İspanyollar, Yarımada Savaşı'nda etkili olan kumandanları kuvvetlerine kattılar.

Dördüncüsü, Amerikan yayılması Amerikan yerlilerinden çok zayıf komşuların zararınaydı. Amerikalılar, 1790-1820 yılları arasında eski kuzeybatıdaki Amerikan yerlilerinin ve 1812 Savaşı'ndan sonra da Florida'daki Amerikan yerlileri ve Maroon topluluklarının elinden toprak aldı, ama aynı şeyi Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları döneminde Güney Körfez'deki güç kaybetmiş İspanyollara da yaptılar. İyi korunmayan Baton Rouge 1810 yılında gayrı resmi bir Amerikan kuvveti tarafından ele geçirildi ve daha sonra yağmalandı. Andrew Jackson 1818'de başarıyla Florida'yı işgal etti ve bir sonraki yıl burası İspanyollar tarafından terk edildi. Böylece, Amerika Birleşik Devletleri, Körfez kıyılarındaki çıkarlarını sağlama almak için Avrupa ulusunun zayıflığından faydalandı. Amerikalılar, 1812 Savaşı sırasında Kanada'yı da kuşatmak için girişimde bulundular, ancak İngiliz Kanada onları geri püskürtecek kadar güçlü çıktı.

İspanyollar, askeri problemlerden ziyade politik problemler nedeniyle güç kaybetti. Bunların en önemlisi de Fransa'nın kıta İspanyası'na arka arkaya vurduğu darbelerden kaynaklanan sorunlardı. Latin Amerika'daki Kral yandaşları (İspanyol destekçiler) çok kötü biçimde parçalandı ve bölünmüşlükleri İspanya'nın tutarsız politikalarını etkiledi. Sivil ve askeri yetkililer, büyük şehir veya taşra yöneticileri sık sık çatıştılar. Yeni Granada'da genel vali ile başkumandan şiddetli bir rekabet içine girdi. Mali sıkıntılar kraliyet ordusunu yerel ekonomiye bağlı kıldı – ki bu da nüfusun omuzlarına büyük bir yük bindirdi. Zorla alınan borçlar ve kuşatmalar 'insanların gönlünü ve aklını çelmenin' en iyi yolu değildi. İspanya'dan gönderilen kraliyet kuvvetleri de özellikle sarıhumma ve

dizanteri ile darbe aldı ve yerli halkı askere almak zorunda kaldılar ve bu da yeni politik sorunlara yol açtı. New Granada 1816'da kraliyet ordusuna kucak açmışken, 1819'a gelindiğinde bağımsız bir Küba için her yerde sesler yükselmeye başladı.[21]

İspanya herhangi bir teknolojik avantaja sahip değildi. Aksine, diğer Avrupalı güçler İspanya'yı askeri bakımdan geri kalmış olarak görüyordu. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki silah satıcıları, ayaklanmacıları büyük oranda desteklediler. İspanya hükümetleri Amerika'daki kuvvetlerine nispeten az sayıda silah tedarik etti. Kral yandaşlarının kullandığı silahların çoğu yerlilerden tedarik edildi. Üstüne üstlük, çeşitli ayaklanmacı gruplar silahlar açısından biraz üstünlüğe sahipti. Örneğin, Kolombiya'da cumhuriyetçiler Kolombiya ve Venezüella arasındaki geniş ovaları ele geçirmiş olan *Llanero* kovboylarının binicilik becerilerinden faydalandılar. *Llanero*'lar çok iyi mızrak kullanıyorlardı ve kralın yandaşları atlı *Llanero* saldırılarına tatmin edici bir şekilde karşı koyamadı. Bir süvari birliği saldırısı da ayaklanmacıların Şili'deki Chacabuco Çarpışması'nda (1817) zafer kazanmalarında önemli oldu.

Teknolojik değil fakat politik faktörler çok fazla önem teşkil ediyordu. İspanyol- Amerikan bağımsızlık savaşları teknolojik avantajın uzun süredir belirleyici bir rol oynadığı İspanyol fetihlerinin bir tekrarı değildi. Ancak o zaman, üçüncü bölümde de belirtildiği gibi, fetihlere bu biçimde bakılması da sorgulanabilir.

İngiltere örneğinde etkileyici olan şey, askeri gücün çeşitliliği ve çok katmanlılığıdır. 1740 ile 1783 arasında İngiliz Devleti Jacobusçu ayaklanmasını bastırdı; Avrupa kıtasında Fransızlara karşı çok iyi mücadele verdi; Fransız denizaşırı imparatorluğunun büyük bir kısmını fethetti ve İngiliz İmparatorluğu'nun Savaşı (1775-83) olarak tanımlanabilecek olan bir mücadelede Fransa, İspanya ve Hollanda'nın o sırada darbeler almakta olan ama yıkılmayan İngiliz dünyasını parçalama girişimlerini bertaraf etti. 1783 ile 1815 arasında İngiliz Devleti, en dinamik Hindistan kuvvetleri olan Mysore ve Marathaları yendi; 1798'e tarihlenen İrlanda ayaklanmasını bastırdı ve devrimci ve Napoléoncu Fransa'nın meydan okumasına karşı koyarak, sonunda Napoléoncu Fransa'yı yendi.

21) G. A. Smith, "Storm over the Gulf: America's Destiny Becoming Manifest", *The Consortium on Revolutionary Europe: Selected papers, 1994* (Tallahassee 1994), s. 510-16; S. Clissold, *Bernardo O'Higgins and the Independence of Chile* (1968); J. Lynch, *The Spanish American Revolutions 1808-1826* (2. basım, Londra, 1973); T. Anna, *The Fall of the Royal Government in Mexico City* (Lincoln, Nebraska, 1978).

Bu durum ise askeri bakımdan zayıf veya katı bir devlete işaret etmemektedir. Aksine, İngiltere kara ve deniz gücünü birleştirmede diğer herhangi bir devletten üstündü. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na ilişkin anlatımlarda bu başarı genellikle küçümsenir, çünkü Cornwallis'e 1781 yılında denizden destek sağlanamamasına odaklanılır ve genellikle Amerikalıların denizden ciddi bir saldırı başlatamamış olması, Amerikalı akademisyenlerin savaşa ilişkin genel çalışmalarında donanma boyutuna dikkat edilmemesine neden olmuştur. Portekizliler ve Doğu Asyalılar örneğinde olduğu gibi, on altıncı yüzyılda yapılmayan savaşlar askeri durumun genel izlenimini şekillendirmiştir.

Askeri boyut politik etmenlerden ayrı tutulamaz. Kazanmaya olan kararlılık askeri imkân ve kabiliyet söz konusu olduğunda çok fazla önem teşkil etmiştir. Sadece bu sebeple bile, Amerikan Bağımsızlık Savaşı birkaç yıl daha uzasaydi neler olurdu diye sormak anlamsız olacaktır. İngilizler askeri bakımdan 1782'de savaşmaya devam etti ve hatta Napoléoncu Fransa ile daha uzun bir süre ara vermeksizin savaşmış olmalarına rağmen, bu politik açıdan pek fazla başarı getirmedi. Daha önce gerçekleşmiş olan çatışmaların aksine artık yalnız kalan İngiltere, ittifak politikalarının zorunlulukları ile problemlerini ve müttefikler çatışmadan çekildikçe yalnız kalma tehlikesini düşünmek zorunda kalmadı – İngiliz hükümeti, bunun yerine, düşmanlarının arasındaki parçalanmalardan çıkar sağladı. Ancak zafer kazanılamaması morali çökertti. Yedi Yıl Savaşları'nda şevkle çarpışmalarını sağlayan ve 1759-61 yılları arasında Fransa'ya ve 1762'de İspanya'ya karşı kazanılan zaferlere benzer bir olay gerçekleşmedi. Bunun yerine, Hindistan, Afrika, Batı Antiller, Akdeniz, kendi karasuları ve Kuzey Amerika'da zafer kazanılamaması morali zayıflattı. Ayrıca bu durumun hem Cornwallis'in risk alarak Virginia'ya yürümesine neden olan fırsatçılık hissine, hem de Yorktown ve Akdeniz üssü Minorka'nın 1782'de kaybedilmesi gibi engellerin abartılarak, genel inanışa göre, Fransız Devrimi'nde ve Napoléon Savaşlarında olduğundan daha fazla biçimde barış yapılması için baskı oluştuğuna dair endişelere yol açtığı iddia edilebilir.

1775-8 yıllarında alınan yenilgilere ve Kuzey Amerika'daki engellere göğüs gerilebildi. Bunlar en az Yorktown kadar ciddiydi: Mart 1776'nın sonunda On Üç Koloniden hepsinin üzerindeki hâkimiyetin kaybedilmesi, 1775 sonunda Amerikalıların başlangıçta başarılı olan Kanada işgali, Saratoga'daki (1777) teslim oluş, Philadelphia'nın terk edilmesi (1778). Ancak 1781-2 yıllarında iç politika ve coğrafi durum farklılaştı:

Yukarıda bahsedilenlerden herhangi biri, muhtemelen Yorktown'ın ardından yaşanana benzer bir politik değişime neden oldu.

İngilizler için seçilecek en iyi yol, 1775 öncesinde kolonicilere Carlisle Komisyonunun 1778'te öne sürdüğü koşulları veya savaş sırasında İrlanda'ya tanınan yasama özgürlüğüne benzer bir hak önererek devrimden kaçınmak olurdu: Bu önlemlerden her ikisi de hükümetin esnekliğini kaybettiği anlamına gelmektedir. Devrim bir kez patlak verdiğinde ve Kral yandaşları ilk başta verilen mücadelelerde başarısız olup böylece kraliyetin On üç Koloni üzerindeki hâkimiyeti tanınmadığında, İngilizler için en iyisi muhtemelen kayıplarını azaltmak olurdu. Çatışmadan 'galip çıksalardı' konumlarını korumak için çok büyük bir kuvvet konuşlandırmak zorunda kalacaklardı ve böylece İngiliz Devleti'nin askeri ve mali kaynaklarını kullanmada aşırıya kaçacaklar ve Kuzey Amerika'da yeni baskılar oluşturarak uzlaşma olasılıklarını tehlikeye atabileceklerdi.

Bu iddia üzerinde çok fazla durulmamalıdır. 1746'dan sonra İskoçya ve 1798'den sonra İrlanda başa çıkılmaz hâkimiyet sorunlarına sebebiyet vermediler ve İngiliz hükümeti Amerika'nın pek çok bölgesinde yardım almak için yandaşlarına dönebilecekti. Yine de gerginlik olacaktı ama nihayetinde tüm bu gerginlikler çözümlenecekti. İngiliz tarihinde belirleyici bir rol oynayan dönem olan 1775 ile 1785 yılları arasında İngiltere iki büyük tehditle karşı karşıya kaldı. Birincisi Amerikan Devrimi ve ikincisi de devrimci ve Napoléoncu Fransa ile yapılan savaşlardı. Bu ikisinden de uzakta olması ve hükümet, finans ve askeri alanlarda yaşanan yeniden canlanma dönemi ile bunlardan ayrılması İngiltere'yi şanslı kıldı. Amerika 1812'ye kadar İngiltere'ye bir daha meydan okumadı ve o zamana dek 1795-8 ve 1805-11 yılları arasında karşılaşılan tehditler bertaraf edilebildi, Fransız donanması yenilgiye uğratıldı ve Napoléon Rusya'ya saldırdı. Ancak İngilizler, Amerikalıların İngiltere'ye karşı kaynaklarını daha önce kullanmayacaklarını bilemezlerdi. Eğer İngiliz İmparatorluğu'nun hâlâ bir parçası olsalardı, 1790'lar veya 1800'lerde burada yapılacak başka bir devrim gerçekten de çok ciddi olabilirdi.

İkincisi, büyük sayılarda inşa edilen savaş gemileri Fransa ile müttefiklerinin ve daha sonraki çatışmalarda da Fransa'ya bağımlı ülkelerin donanmalarını yenmek için kullanıldı. Bu ilk mücadele yaşanmasaydı, İngiliz donanması hem küçük hem de yaşlı ve denize pek dayanıklı olmayan gemilerden oluşur ve ölümcül sonuçlar doğurabilirdi; oysa Fransa donanmasının Amerikan savaşının bir sonucu olarak büyük sayılarda gemi inşa ettiği de doğrudur.

Yenilginin faydalarından bahsetmek çelişkili görünebilir, fakat bu, tarihin, özellikle de askeri tarihin istemeden elde edilen sonuçlarını hatırlatır. İngilizler devrimi engelleyebilseler başarılı olabilirlerdi ve iyi bir askeri çözüm Aralık 1776'da ortaya kondu. Bu tarihten sonra zaferler kazanmak mümkündü ve gerçekten kazanıldı, fakat muhtemel bir zafer bunların dışında kaldı; İngilizler 1780'de New Jersey'e doğru başarıyla ilerleyebilseydi bir hezimet yaratabilirlerdi, ama Amerikan tarafında yaşanan problemler her ne olursa olsun, zafer kazanmak giderek imkânsız görünmekteydi. O günkü koşullara bakarak bu muhtemelen istenmedi, fakat 1770'lerde İngiliz devlet adamları bağımsız bir Amerika'nın İngiliz dünyasını devirmek için Fransa'ya katılmayacağını bilemezlerdi.

Yeni oluşan Amerika kolonileşmeden ilk ve en çok uzaklaşan ülkelerden biri oldu ve Avrupa mirası, bağımsızlığı ve yayılma için yeni fırsatların bileşiminden en iyi faydayı sağladı. Kanada'nın kararlılığı karşısında 1812-14 yıllarında yapılan Anglo-Amerikan Savaşı sırasında Kanada'yı işgal edememesine rağmen, Amerika Birleşik Devletleri 1815'te New Orleans'taki İngiliz saldırısına başarıyla direndi ve İspanya'yı yenerek 1810'larda Meksika Körfezi boyunca da yayıldı. New Orleans'ta alınan zafer Andrew Jackson'ın başkanlık kariyerinin temelini oluşturdu ve Amerikan ulusçuluğunun gelişmesinde çok fazla önem teşkil etti – ki bu, kimlik ve gurunun önemli bir kaynağıydı. Amerika şiddet mezhebi içinde şekillenen bir ulustu ve otoritenin sorgulanması, kimliği için hayati öneme sahipti.

İngiliz Emperyalizmi

Yine de gücün yayılması ve on sekizinci asrın son yıllarında küresel ilişkilerin değişmesi bakımından dönemin en önemli gelişmesi, İngilizlerin 1792'de Tipu Sultan'a kabul ettirdiği koşullardı. İngilizler sadece önemli ölçüde toprak elde etmediler, aynı zamanda müttefiklerinin de –Marathalar ve Haydarabad Nizamı– toprak kazanmalarından sorumlu oldular. Kısacası, Hindistan hükümdarları ile ilişkiler giderek daha çok İngiliz buyruğu altında kuruldu.

İngilizler, bazı açılardan, örneğin Lodiler ve Moğolların daha önce yaptıkları ve Afganların yüzyılın ikinci yarısında yapmaya çalıştığı gibi, sadece Hindistan zenginliğini ve topraklarını ele geçiren, diğer bir Hintli olmayan halktı. Ancak, Hindistan değerlerini benimseme konusunda

daha önceki fatihler kadar istekli olmadılar[22] ve anavatanlarının uzaklığı kendilerine özgü kimliklerini korumalarını sağladı.

İngilizlerin veya diğer Avrupa güçlerinin ve halklarının askeri faaliyetlerinin Avrupa dışındaki tüm bölgelerde etkili olduğunu düşünmek yanlıştır. Japonya ve Çin hâlâ dışa kapalı ülkelerdi. Ruslar, Çinlilerin kendilerini Amur bölgesinden çıkarmalarına henüz bir karşılık vermemişlerdi. Örneğin, Borneo'da bulunan İngiliz yerleşim alanı Balambangan 1775'te yerel bir ayaklanma ile yok edildi.

Genellikle, Avrupalı güçler taahhütlerinde kısıtlı hareket etme gereği duyuyorlardı. Bu nedenle, İngilizler, 1790'ların başlarında (modern Malezya'daki) Kedah prensinin Siyam karşısında yardım taleplerine cevap vermeme kararı aldı. Oysa, İngilizler 1786'da böyle muhtemel bir destek sözü vererek Pinang'ı ele geçirmişlerdi.[23] 1782 yılında, daha sonra I. Rama (1782-1809) unvanını alan dinamik bir Siyamlı general olan Chakri, Siyam tahtını ele geçirdi ve Birmanya ve Kuzey Malay hükümdarları üzerindeki Siyam baskısını sürdürdü. Birmanyalılar, 1785 ve 1786 yıllarında, İngiltere'nin Güney Asya'da konuşlandırabileceğinden çok daha büyük bir kuvvetle, zorunlu askere alınan 200.000 adamla Siyam üzerinde seferler düzenledi. Ancak başarısız oldu ve bu kuvvetin yaklaşık yüzde 40'ını hastalık ve firarlar nedeniyle kaybetti.[24] 1790'lar ve 1800'lerde Siyam, Kamboçya ve Kuzey Lao devletleri üzerindeki etkisini artırdı ve Birmanya'da yeniden toprak elde etti. İngiltere ise bu çatışmayı kontrol etmedi ve etkilemedi.

İngiltere'nin ihtiyatlı davranması yalnızca yerel kuvvetlerin gücü değil, aynı zamanda bölgesel yayılma konusunda kaygılı olunduğunu gösteriyordu. 1790'da, radikal olduğu söylenemeyen Fife kontu, "dominyonları genişletmekle değil, elimizdekileri yönetmekle ilgileniyorum" diyordu. İki yıl sonra, kraliyet konuşmasının bir taslağı muhalif politikacılara gösterildiğinde, bunlardan biri olan Lord Loughborough, Başbakan William Pitt'e (Genç) yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Ele geçirilen tüm bu toprakların toprakları genişletmekten ziyade sahip olduklarımızı korumak konusundaki önemi ve askeri operasyonlarımızdaki amacın fetihler değil güvenlik olmasına ilişkin görüşler, çoğumuz için memnuniyet vericidir."

22) A. C. Bayly, "The British Military-Fiscal State and Indigenous Resistance. India 1750-1820", L. Stone (yay. haz.), *An Imperial State at War. Britain from 1689 to 1815* (Londra, 1994), s. 324-49.

23) R. Bonney, *Kedah 1771-1821* (Oxford, 1971), s. 100.

24) N. Tarling (yay. haz.), *Cambridge History of Southeast Asia*, s. 580.

Temmuz 1786'da Hindistan İdare Kurulu, Gizli Yönetim Kurulu Komitesi'ne resmi politikanın önceliklerini açıkça belirten birtakım talimatlar gönderdi: "İster yerel kuvvetlerin bugünkü durumunda isterse gelecekte kendi aralarında yapılabilecek herhangi bir devrimde benimseyeceğimiz prensip, halihazırda elimizde bulunan topraklardan memnun olduğumuz ve başka topraklar edinmek için savaşa girmeyeceğimizdir."[25] Kurul buna bir ihtar da eklemiş ve herhangi bir yerli prens Avrupa'nın desteğini kabul edecek olursa, İngiltere'nin düşman yerli hükümdarları destekleyeceğini ancak bunun da savunma gereği konulan bir hüküm olduğunu söylemiştir.

Mayıs 1790'da toplanan Fransız Ulusal Meclisi'nde *'evrensel monarşi'*[26] peşinde olmakla suçlanan İngiltere, bölgesel yayılmacılık konusunda aşırı tedbirli davrandı ve bu İngiltere'nin askeri sistemini hem yansıtıyor hem de etkiliyordu. Bu, ayrıca on sekizinci yüzyıl Avrupa deniz kuvvetleri için de geçerliydi. Okyanus aşırı ticareti yaymakla şüphesiz ilgilenirlerken, bölgesel hâkimiyeti genişletme ve başka büyük yükümlülükler üstlenme konusuna karşı ilgisiz kaldılar. Ancak, saldırgan İngiliz resmi görevlileri ve tüccarları söz konusu politikanın savunmacı yönüne ayak uyduramadılar. Göçün getirdiği karmaşaya rağmen, ulusal politika ile kavgacı korsanların girişimleri arasında benzer bir zıtlık Amerika Birleşik Devletleri'nde de oluştu.[27] Buna ilaveten, 1788'de Avustralya'da ve 1789'da Andaman Adaları'nda olduğu gibi, hiçbir yerel devlet tanınmasaydı İngiltere daha cesur davranıp kıraç veya çöl olarak kabul edilen topraklara ilişkin yerleşik kanılardan fayda sağlayabilirdi.[28]

İlk önce devrimci sonra da Napoléoncu Fransa'nın dirayeti ve hırsları açığa çıktıkça ve Fransa karşısında yenilgiye uğramaları veya bağım-

25) Fife to William Rose, 7 Mayıs 1790, Aberdeen, University Library 2226/131/817; Loughborough to Pitt, 9 Aralık 1792, PRO. 30/8/153 f. 71. B.E. Kennedy, "Anglo-French Rivalry in India and in the Eastern Seas, 1763-93: A study of Anglo-French tensions and of their impact on the consolidation of British power in the region" (Doktora tezi, Australian National University) s. 183.

26) *Archives Parlementaires de 1787 a 1860: Recueil complet des debuts legislatifs et politiques des chambres francaises* (27 cilt, Paris, 1879-1913), XV, 528.

27) R. C. Stuart, *United States Expansionism and British North America, 1775-1871* (Chapel Hill, N.C. 1988), s. 5.

28) W.E. Washburn, "The Moral and Legal Justifications for Dispossessing the Indians", J. M. Smith (yay. haz.), *Seventeenth Century America: Essays in Colonial History* (Chapel Hill, N.C. 1959), s. 24-32; A. Frost, "New South Wales as terra nullius: the British denial of Aboriginal land rights", *Historical Studies*, 19 (1981), s. 513-23.

sızlıklarını kaybetmeleri daha önce Fransa karşıtı olan imparatorluk güçlerini donanmaları ve kolonileri konusunda endişeye sürükledikçe, ileri savunma, 1793'ten itibaren bölgesel toprak ediniminde İngiltere için büyük önem kazandı. Fransa, 1795'te Birleşik Eyaletleri (Hollanda) işgal edip İngiltere'nin koloni üslerini ele geçirmesine yol açtı: Malakka, Trincomalee, Galle, Padang ve Cape Kolonisi aynı yıl ya ele geçirildi ya da işgal edildi. Napoléon'un 1798'de Mısır'ı istila etmesi yalnızca Doğu Akdeniz'deki mevcut durumu değil, aynı zamanda Hindistan'a giden yolları da tehdit etti. Fransızlar, beş yıl içinde Hindistan, Batı Antiller ve 1801'de İspanyollardan alınan Louisiana'ya sefer düzenleme planları yaptılar. Fransızların ve Rusların niyetlerine ilişkin endişeler İngiltere'nin Yakındoğu'ya daha fazla ilgi göstermesine neden oldu. İşte bu yıllarda 'ileri savunma' açıkça görülebilir,[29] ve yine bu yıllarda bölgesel toprak edinimine odaklanıldı, oysa bu İngiltere ve diğer Avrupa güçleri arasında daha önceki barış yıllarında da bir faktördü (1784-92). Fakat imparatorluğun temel dürtüsü, hem güç ve toprak edinmek hem de korku salmak için savaşmaktı. Bu yüzden, ancak İngiltere'nin Fransa ile savaşa girdiği yıl olan 1793'ten itibaren ileri savunma yeniden önem kazandı. Bu değişimin gerçekleşeceği, Üçüncü Mysore Savaşı (1790-2) sırasında bir fetih haline gelen savaşı hükümetin ve halkın desteklemeye karşı gösterdiği istekle Hindistan'daki İngiliz politikasında önceden belli oldu.[30]

Pasifik

Dolayısıyla, Avrupalıların tüm dünyada bölgesel hâkimiyet kurma amacıyla yola çıktıklarını düşünmek yanlış olmasına rağmen, Avrupa'nın etki alanı dışında kalan bölgelerin çapı giderek azalmaktaydı. On seki-

29) C. de La Jonquiere, *L"Expedition d'Egypte, 1798-1801 I* (Paris, 1900); F. S. Renaut, *La Question de la Louisiane, 1796-1806* (Paris, 1918); G. Blainey, *The Tyranny of Distance* (Melbourne, 1966), s. 70-98; I. Murat, *Napoleon et le reve americain* (Paris, 1976); M. E. Yapp, *Strategies of British India: Britain, Iran and Afghanistan 1798-1850* (Oxford, 1980); E. Ingram, *Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia, 1797-1800* (Oxford, 1981); S. Mackesy, *War without Victory. The Downfall of Pitt, 1799-1802* (Oxford, 1984), s. 144-7; S. Förster, *Die machtigen Diener der East India Company. Ursachen und Hintergründe der britischen Expansions-politik in Slidasien, 1793-1819* (Stuttgart, 1992).

30) S. J. Marshall, "'Cornwallis Triumphat': War in India and the British Public in the Late Eighteenth Century", L. Freedman, S. Hayes ve R. O'Neill (yay. haz.), *War, Strategy and International Politics* (Oxford, 1990), s. 60-74.

zinci yüzyıl Avrupalıların Pasifik'i çoğunlukla savaş gemileriyle keşfettikleri çağ olmuştur. Fransa, 1784-9 yılları arasında, Hint ve Pasifik okyanuslarına on defa deniz seferi düzenleyip Süveyş'ten Kore'ye kadar Asya kıyılarının haritasını çıkardı. La Pérouse'un 1785-8 arasında yaptığı sefer Avrupalıların ne kadar ilgili olduklarını gösterdi. Pasifik'e ulaştıktan sonra, Macau'ya geçmeden önce, ilk olarak Alaska'dan Monterey'e uzanan Amerika kıyılarını takip etti; bu rotayı takip ederken Hawaii Takımadaları'nda bulunan ve kendisinin Necker Adası ismini verdiği yere ulaşan ilk Avrupalı oldu – ki bu da Avrupalıların dünyanın geri kalanını 'keşfederek' ve isimlendirerek kendilerine mal etme sürecinin bir kısmıdır. La Pérouse, 1787'de, Kore, Sakhalin, Hokkaido ve Kamçatka kıyılarını takip ederek Kuzeybatı Pasifik'i keşfe çıktı. 24 Ocak 1788 tarihinde İngilizlerin bir sürgün kolonisi kurmak için buraya gelmelerinden altı gün sonra Botany Körfezi'ne ulaştı. La Pérouse'un seferlerinde bilimsel amaçlar rol oynasa da, İngiltere ile rekabetten kaynaklanan politik ve ekonomik çekişme de çok önemliydi.[31] Keşifler, özellikle de denizlerin haritalarının çizilmesi, askeri rekabet ve kapasitenin bir yönünü oluşturuyordu.

İngilizlerin kurduğu üsler şunlardı: 1785 yılında Hindistan'a açılan 'Orta Boğaz'daki Diego Garcia, 1786'da Malaya açıklarındaki Pinang, 1788'de Avustralya'daki sürgün kolonisi Botany Körfezi ve 1789'da Andaman Adaları'ndaki donanma üssü Cornwallis Limanı. İngilizler, imparatorluklarına Güneybatı Pasifik'teki Lord Howe Adası (1788), Chatham Adası (1791) ve Pitt Adası'nı (1791) da kattılar. Kaptan Lever, Kermadec Adaları ve Penrhyn Adası'nı; Kaptan Gilbert ve Kaptan Marshall kendi isimlerini alan adaları keşfettiler; ve Teğmen John Shortland, 1789'da, Guadalcanal ve San Cristóbal kıyılarını keşfe çıktı. Kumandan George Vancouver, Yeni Zelanda kıyılarının bir kısmını araştırdı; Chatham Adası'nı keşfetti ve Snares Adaları'nın haritasını çizdi.[32]

31) G. Williams, *The Expansion of Europe in the Eighteenth Century: Overseas Rivalry, Discovery and Exploitation* (Londra, 1966); S. Chapin, "Scientific Profit from the Profit Motive: the Case of the La Perouse Expedition", *Actes du XII Congres International d'Histoire des Sciences XI* (Paris, 1971), s. 45-9, ve "The Men from across La Manche: French Voyages, 1660-1790", D. Howse (yay. haz.), *Background to Discovery. Pacific Exploration from Dumpier to Cook* (Berkeley, 1990), s. 113; C. Gaziello, *L'Expedition de La Perouse 1785-1788* (Paris, 1984).

32) J. C. Beaglehole, *The Exploration of the Pacific* (3. basım, Londra, 1960), s. 318-22, ve *The Discovery of New Zealand* (2. basım, Oxford, 1961), s. 72-3.

İspanyollar, Meksika ve Filipinler'deki üslerinden Pasifik'i keşfetme konusunda oldukça aktif biçimde hareket ettiler,[33] ancak İspanya'nın yenilgiye uğrayıp fethedildiği ve daha sonra ülkeyi kurtarmak için yeniden savaştığı Fransız devrimci ve Napoléon Savaşları nedeniyle bu süreç sona erdi. Aynı şey Fransa için de geçerliydi. 1791'de D'Entrecasteaux komutasında başlatılan Fransız seferi ile Avustralya'nın etrafı dolaşıldı; D'Entrecasteaux Adaları ile Solomon Adaları keşfedildi, fakat Fransızlar savaşlar nedeniyle Güneybatı Pasifik'te imparatorluklarına hiçbir şey katamadılar.

İngilizler, Fransızların aksine, donanma güçlerinin erişebildiği yerler söz konusu oldukça okyanus aşırı Avrupa dünyasında önemli ölçüde toprak edindiler. Ele geçirilen bazı topraklar yapılan nihai barışlar ile geri verilse de, 1815 Viyana Kongresi, Seylan (Sri Lanka), Seyşeller, Mauritius, Trinidad ve Tobago, St. Lucia ve Cape Kolonisi 'ada karalarını', Essequibo ve Demerara'yı (İngiliz Guyanası) İngiltere'ye kazandırdı.

Ruslar, bu dönem boyunca denizcilikte daha büyük bir etkinlik gösterdiler. 1799'da Rus-Amerikan Şirketi kiralandı. Ruslar, deniz yoluyla dünyanın etrafını ilk kez 1804-6 yılları arasında dolaştı. 1812'de California'da bir Rus üssü olan Ross Kalesi inşa edildi ve 1815'te şirketin bir çalışanı olan George Sheffer'ın kendi girişimiyle Hawaii neredeyse alındı.[34] Rus donanma saldırıları ve 1780'lerden itibaren Hokkaido ile Sakhalin açıklarında uygulanan 'gambot diplomasisi', bazı Japon yorumcuları, Japonya'nın bir donanmaya ve kıyılarda ağır silahlara ihtiyaç duyduğuna ikna etti.[35]

Daha doğuda, Ruslar, Aleut Adaları halkı ve Alaska Eskimoları karşısında ilerleme kaydetmiş olmalarına rağmen, Tlingit Hintlileri Ruslar için yenmesi güç düşmanlardı.[36] Ruslar, örgütlü bir direnişle ilk kez 1760'lı

33) M. E. Thurman, *The Naval Department of San Bias: New Spain"s Bastion for Alta California and Nootka 1767 to 1798* (Glendale, California, 1967); W. L. Cook, *Flood Tide of Empire: Spain and the Pacific North-west, 1543-1819* (New Haven, Conn., 1973); S. Saavedra ve diğerleri, *To the Totem Shore: The Spanish Presence on the North-west Coast* (Madrid, 1986).

34) R. A. Pierce, *Russia's Hawaiian Adventure, 1815-1817* (Berkeley, 1965); J. R. Gibson, *Feeding the Russian Fur Trade: Provisionment of the Okhotsk Seaboard and the Kamchatka Peninsula, 1639-1856* (Madison, Wisc. 1969); G. Barratt, *Russia in Pacific Waters, 1715-1825* (Vancouver, 1981), ve *Russia and the South Pacific, 1696-1840* (Vancouver, 1988-90); A. V. Postnikov, *The Mapping of Russian America* (Milwaukee, 1995).

35) C. Totman, *Early Modern Japan* (Berkeley, 1993), s. 482-93.

36) Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia*, s. 151-2.

yılların başında Doğu Aleut Adaları'na vardıklarında karşılaştılar. Ilmnak'daki tüccarların 1761'de öldürülmesiyle Fox Adaları'nda etkili bir direniş başladı. Ancak, beş yıl sonra Ohotsk'tan gelen tüccar Ivan Soloviеf ardı ardına adalara saldıran bir filoyu örgütledi. Toplar Aleut köyleri üzerinde etkili oldu ve direniş kırıldı. Katliam ve Avrupa hastalıkları Aleut nüfusunda ciddi bir azalmaya neden oldu. Aleut Adaları'ndaki Kodiak halkının kitlesel biçimde din değiştirmesi 1794'te başladı.

Tlingitler, 1790'lardan Alaska 1867'de ABD'ne satılana kadar, Ruslara karşı koydu. İngiliz ve Amerikan ateşli silahlarını ellerinde bulundurmaları Tlingitleri daha güçlü düşmanlar kıldı ve Rus kürk avcıları ile bunların merkezlerine sık sık saldırı düzenlediler. Sitka'daki yerleşim alanı New Archangel, (Rus tarafından 20, Aleut tarafındansa verilen 130 kayıpla) 1802 yılında Tlingitler tarafından yok edildi; 1804'te yeniden kuruldu: Rus savaş gemilerinin adayı uzun süre bombardımana tutmasının ardından yeninden ele geçirildi. Ancak, bir sonraki yılda Yakutat'taki Rus üssü saldırıya uğradı ve 1818 yılında Ruslar bölgeye bir savaş gemisi göndermek zorunda kaldılar. Daha güneyde, Ross Kalesi yakınında yaşayan Pomolar Rusların bölgeye gelişine şiddetle tepki verdiler, fakat hastalıklar ve Rus ateş gücü nüfuslarını azalttı.

Donanma Gücü

1490'lardan itibaren olduğu gibi, Avrupa askeri imkân ve kabiliyetinin en çarpıcı yönü deniz gücüydü. Savaş gemisi filoları karmaşık, fevkalade endüstriyel ve lojistik kaynaklarla ayakta tutulan güçlü askeri sistemlerdi – ki bu, Amerikan devrimcilerine ait ve böyle bir altyapıdan yoksun Kıta donanmasının çok zayıf olmasının bir nedeniydi. On sekizinci yüzyılın sonunda ana Avrupa güçleri hâlâ daha büyük filoları ellerinde bulundurabiliyorlardı. 1775 ile 1790 arasındaki yıllarda çok büyük sayıda gemi suya indirildi: İngiliz, Fransız ve İspanyol gemilerinin toplam taşırma suyu miktarı 550.000'den 730.000 metreküpe yükseldi. Örneğin İspanya, yüksek kalitede üretilen 74 silahlı ve iki güverteli gemilerin yanı sıra, 112 ve 120 silahlı devasa üç güverteli gemileri de suya indirdi. Fransız donanması 1790'da, 1775'e göre yüzde 60, İngiliz donanması yüzde 40, İspanya donanması ise yaklaşık yüzde 30 daha büyüdü ve 1792-1815 arasındaki dönemde süregelen çatışmalar (Fransız Devrim Savaşları ve Napoléon Savaşları) bu güçlerin donanma sıralamasında çok önemliydi.

Rus donanması 1790'da, 1773 yılına göre yüzde 130 daha büyüdü ve bu büyüme 1780'lerde gerçekleşti.[37]

Bu muazzam donanma büyüklüğü Avrupalı olmayan güçlerinkini on beşinci yüzyılda olduğundan daha çok gölgede bıraktı. Ummanlılar ve Berberi devletleri gemi inşa etmeye devam etti, ama bunu hiçbir yerde aynı hızda yapamadı. Doğu Asya güçleri bir donanma iktidarına sahip olmadı. Fakat Türkler 1790'dan itibaren büyük bir donanma inşaatı programı başlattı, dolayısıyla Türkiye on dokuzuncu yüzyılın başında dördüncü büyük donanma kuvvetine sahip oldu.

Fransız Devrim Savaşları ve Napoléon Savaşları boyunca Avrupa donanma gücüne ve dolayısıyla da okyanus aşırı amfibi kapasite ile askeri potansiyele odaklanıldığı için durum değişti. Fransızlar tarafından kuşatılmalarıyla birlikte İngilizlerin saldırılarına uğramaları, Danimarka, Hollanda ve özellikle de İspanya donanmalarının büyük bir kısmının yok olmasına neden oldu.[38] Napoléon'un, imparatorluğunun son yıllarında özellikle Fransız Devrim Savaşları'nın ilk dönemlerinden beri Fransa'nın elinde bulunan Anvers'te aktif bir inşaat programı yürütmesi Fransız savaş gemilerinin sayısında bir artış sağlamış olmasına rağmen, Fransız donanması İngilizler karşısında ardı ardına yenildiği için büyük bir darbe aldı. Napoléon, İngiltere'ye karşı kıtanın gemi inşaatı endüstrisini tamamen kullandı. Örneğin, on savaş gemisi ve birkaç firkateyn Venedik'te, daha az sayıda gemi ise Napoli ve Trieste'de yapıldı. En azından Akdeniz'de Fransızlar tarafından başlatılan gemi inşaatı projeleri gelecek yıllarda bölgenin donanma gücü dengesini etkiledi. Avusturyalılar, 1832'de başlangıçta Fransızlar tarafından Venedik'te inşa edilen bir firkateyni denize indirdiler.

Ancak, diğer donanmaları kuşatan problemlerin bariz etkisi ve İngiliz donanmasının gelişimi öyle büyük oldu ki, Gibbon'ın Avrupa sistemi içinde var olmasını olası görmediği egemen güç denizlerde Yedi Yıl Savaşları'nda olduğundan daha net bir biçimde yeniden doğdu. İngiltere 1790'da tüm dünyadaki donanma kuvvetlerinin yüzde 29'una sahipken, bu oran 1810'da yüzde 50'ye ulaştı. İngiltere'nin ticaret gemiciliği de gelişerek İngiltere'nin dünyanın önde gelen donanma gücü olmasını mümkün kılan ticari insan gücü ve ticaret zenginliğinin yeterli miktar-

37) J. Glete, *Navies and Nations. Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500-1860* (Stockholm, 1993), s. 276.

38) J. Habron, *Trafalgar and the Spanish Navy* (Annapolis, 1988).

da olmasını sağladı. James Oglethorpe, *The Sailors Advocate* (Londra, 1728) isimli kitabında şöyle yazar;

> Ticaretimiz ve gücümüz birbirleriyle o kadar ilişkili ki, ya birlikte ayakta kalacak ya da birlikte çökecekler. Bizden daha güçlü bir ulusun bize düşman olduğunu ve ticaretimizin yok olduğunu farz edin; işte bu gücümüzün sonudur, çünkü para donanmanın desteği ve ticaret zenginliğin kaynağıdır.[39]

İngiltere, donanma gücü sayesinde, 1796 ve 1798'de İrlanda hariç, istila girişimlerini engelleyebildi ve Napoléon'un 1806-13 yılları arasında Kıta Sistemi ile uygulamaya çalıştığı ticaret ablukasını bozup önleyebildi. İngilizler, cephelerde de ciddi bir tehlike ile karşılaşmadan savaşlarla başa çıkabildiler. Böylece, Fransa ile yapılan savaş, 1799 Dördüncü Mysore Savaşı'nda Tipu Sultan gibi Hintli düşmanlarla yaşanan çatışmalar ve 1812-14 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan savaş ile birleştirilebilir. Her ikisinde de İngiliz takviye birlikleri güven içinde hareket edebilmiş ve İngiltere'nin düşmanları politik işbirliği içinde olsalar bile ortak herhangi ciddi bir askeri tehdit oluşturmadı. Buna ilaveten, İngiliz donanması, savaş gemilerini tüm denizlerde hızla hareket ettirmenin mümkün olmadığı bir dönemde birkaç alanda birden saldırılar düzenleyebilecek kadar büyüktü. Örneğin, İngiliz savaş gemileri 1812-15 yılları arasında İspanya kıyılarındaki operasyonları desteklerken, diğer gemiler Kuzey Amerika'daki amfibi operasyonlarda yer alarak Kanada'yı takviye etti ve Baltimore, Washington ve New Orleans'a saldırdı.[40]

İngiliz donaması düşman donanmalara kıyasla daha güçlüydü. İngiliz ateş disiplini Fransızlarınkinden daha iyi olmasına rağmen İngiliz donanmasının düşman donanmalardan daha güçlü olması, gemilerin silah sistemi bakımından üstün olmasından çok, İngiltere'nin bir donanma devleti olarak sergilediği güç ve yaygın denizcilik ve topçuluk özellikleri, becerikli ve kararlı kaptanlar, güçlü liderlik ile etkili ve küresel bir donanma altyapısı meselesiydi. İngiliz donanmasının sahip olduğu kaynaklar ve güç, kirlenme ve gemi kurtçuklarıyla uğraşmada tersanelere duyulan ihtiyacın azaltılması için savaş gemilerinin zeminini bakır ile kaplama

39) J. S. Bromley (yay. haz.), *The Manning of the Royal Navy. Selected Public Pamphlets 1693-1873* (Londra, 1974), s. 71.

40) J. R. Elring, *Amateurs, to Anns! A Military History of the War of 1812* (Chapel Hill, N.C. 1991).

kararını aldıkları 1779'da fazlasıyla ortaya kondu.[41] İngilizler, en büyük savaş gemisi filosuna sahip olmaları bir yana, küçük gemiler konusunda da lider konumdaydılar. Örneğin, firkateyn sayıları 1790'lar ve 1800'lerde büyük oranda arttı.[42]

İngiliz donanması, Avrupalıların dünya nüfusunun bir azınlığı olmaktan çıkıp büyümelerini (1800'de, 900 milyonun yaklaşık 190 milyonu) ve ordularını yerkürenin her yerinde konuşlandırmalarını sağlayan askeri imkân ve kabiliyet türünün en iyi örneğini teşkil etti. Cornwallis'in Üçüncü Mysore Savaşı'nda yaptığı gibi, sistemli planlama ve İngilizlerin 1815'te Sri Lanka Krallığı'nın Kandy şehrini ele geçirmesini sağlayan ve bağımsızca hareket edebilen kollarca yürütülen ortak operasyonlar, sadece Avrupa toplumlarına özgü değildi. Çin askeri faaliyetleri çok daha fazla örgütlenme gerektiriyordu, fakat Amerika Birleşik Devletleri hariç olmak üzere, Okyanusya, Afrika ve Yeni Dünya'da devlet ile askeri örgütlenmenin bu çapta ve bu denli karmaşık şekilde hareket edebilmesi mümkün olmadı. Hem savaş alanında hem de savaş alanı dışında askeri imkân ve kabiliyet konusunda kaydedilen gelişmelerle birleştiğinde, modern dönemin ilk yıllarında birkaç askeri sistem birlikte var olduysa da, bu eksiklik nedeniyle on dokuzuncu yüzyıldaki hâkim askeri sistem Avrupa askeri sistemiydi.

Tropik Ortamlar

Ancak, donanma gücü İngiltere'nin karada savaş kazanmasını sağlamadı. Avrupalılar tüm gelişmiş silahlarına rağmen dünyanın pek çok kısmına güven içinde seferler düzenleyemediler: Tropik hastalıklar Afrika'dan Batı Antiller'e kadar birlikleri kırıp geçirdi ve bu hastalıkların, özellikle de 1790'larda Karayipler'de harekât yapan İngiliz kuvvetleri üzerinde yıkıcı bir etkisi oldu.[43] İngilizler 1803'te Kandy Krallığı ile giriştiği savaşta kötü arazi şartları, lojistik problemler ve gerilla saldırıları nedeniyle engellendiler. Genel hastalık sorununa ilaveten, savaş alanında

41) R. J. B. Knight, "The Introduction of Copper Sheathing into the Royal Navy, 1779-1786", *Mariner's Mirror*, 59 (1973), s. 299-309.

42) S. Webb, "The Frigate Situation of the Royal Navy 1793-1815", *Mariner's Mirror*, 80 (1996), s. 38.

43) M. Duffy, *Soldiers, Sugar and Seapower. The British Expeditions to the West Indies and the War against Revolutionary France* (Oxford, 1987).

gösterdikleri yetkinlik, dünyanın diğer yerlerinde sergiledikleri kadar kendiliğinden zafer kazanmalarına yetecek ölçüde olmadı.

Yine de, yerel çevre koşullarıyla ilgili yaşadıkları problemlere rağmen, Avrupalılar ve Güney Afrika'daki Hollanda kökenli Güney Afrikalılar ve Avrupa soyundan gelen Amerikalılar ile Latin Amerikalılar gibi bu ortamlarda savaşmaya alışkanlık kazanmış Avrupa kökenli halklar önemli ölçüde ilerlediler. Örneğin, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda yerliler ile Avrupa kökenli Amerikalılar arasında Brezilya'da oldukça fazla savaş yapıldı. Amerikan yerlileri, özellikle de Mura kabilesi, Cabanagem ayaklanması boyunca çok iyi çarpışmalarına rağmen, Avrupa kökenli Amerikalılar 1756'daki Caibaté Muharebesi gibi planlı muharebelerin yapılmamasına karşın savaşların çoğunu kazandı. Ele geçirilmesi güç Canoerio, on dokuzuncu yüzyılın başında Tocantins Irmağı boyunca gerilla taktikleri uyguladı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl Brezilya kauçuk patlaması boyunca Amerikan yerlilerinin katledilmesinin yanı sıra bazı Kaiapó kabileleri ve 1780'lerde Rio Branco'da 'isyan çıkaran' kabileler vahşice bastırıldı.[44]

Mısır

1775-1815 yılları arasındaki dönem boyunca Avrupalılar savaş alanlarında muhteşem zaferler kazandılar. Bunlardan belki de en çarpıcı olanı, Napoléon 1798'de Mısır'ı istila ettiğinde yaşandı. Bazı açılardan muharebeler Osmanlıların 1517'de aldığı zaferin, özellikle de ağır süvari birliklerinin yenilgiye uğratılmasında ateş gücünün kesin sonuçlar verdiği Ridaniye zaferinin bir tekrarıydı. 1798'de Shubra Khit ve Piramitler Çarpışması olarak bilinen Embabeh Savaşları'nda Napoléon, Avrupa savaş alanlarında sık sık kullanılan hat düzenini kullanmadı. Bunun yerine, Rumyantsev'in 1770'de Türkler karşısında yaptığı gibi, piyadelerini kare şeklinde konuşlandırdı. Bu da imparatorun sıkı düzendeki piyadelerinin ateş gücü ile daha hareketli süvariler tarafından önden veya arkadan saldırıya uğradığında tehlikeye düşmeyecek birlik düzeni taktiğini birleştirmesini sağladı. Muharebelerde Fransız topları ve alaybozan tüfeği ateşi süvari saldırılarını geri püskürtüp düşmanın ağır kayıplar vermesi-

44) A. J. Hemming, *Amazon Frontier. The Defeat of the Brazilian Indians* (2. basım, Londra, 1995).

ne neden oldu. Bu muharebeler piyadelerin süvariler karşısında aldıkları muazzam zaferlerdi ve uzun süren savaş deneyimi sınırlı olan ve özellikle Avrupa tarzı çatışmaları tanımayan Mısır askeri sisteminin ne kadar zayıf olduğunu ortaya koydu. Fransızlar, Sadiman (1798) ve Tabor Dağı (1799) savaşlarını da kazandılar. Tabor Dağı Savaşı'nda birliklerin kareler şeklinde konuşlandırılması savaşın sonucunu belirledi: Türkler karşısında 17'ye 1 kalan Fransız kuvveti, Napoléon tarafından destek almadan önce sekiz saat boyunca Türklere geçit vermedi.

Avrupalı olmayan kuvvetler hareket kabiliyetlerine dayalı durumlarda daha fazla etkinlik gösterdiler. İster savaş alanında isterse kalelerde olsun, savunma pozisyonlarında ateş gücü ve Avrupa birliklerinin taktik esneklikleri karşısında zayıf kaldılar. Böylece, Napoléon, 1799'da Filistin içlerine doğru ilerlerken El Ariş ve Yafa kalelerini hiçbir güçlükle karşılaşmadan aldı. Napoléon, 1799'un Mart ayı ile Mayıs ayı arasında başarıyla kuşattığı Akra'da başarısız oldu ve bu yenilgiye ateş gücündeki eşitlik nedeniyle uğradı. Napoléon'un deniz yoluyla gönderilen kuşatma silahları İngiliz savaş gemileri tarafından ele geçirildi ve sahra topları yetersiz kaldı. Akra pek çok topu olan güçlü bir kaleydi ve İngiliz savaş gemileri ile desteklenen bir Fransız *émigré* (göçmen) albay tarafından beceriyle savunuldu.

Akra'da başarısız olan Napoléon Mısır'a doğru geri çekildi, ama daha sonra İngilizler tarafından gemiyle Mısır'a gönderilmiş olan bir Türk kuvveti karşısında başka bir zafer kazandı. Ebu Kir Savaşı'nda (1799) ateş gücü ile taktik kontrolü birleştirdi. Fransızlar, süvarilerin saldırıya geçmelerini sağlamak üzere bir alan açmak için topları kullanarak istihkâm hatlarına başarılı biçimde saldırdılar. Türk ordusu ağır kayıplar vererek dağılırken Fransızların kayıpları çok azdı.[45]

Yine de, tüm zaferler böyle kolay elde edilmedi ve Avrupalılar ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldılar. 1807'de, Alexander Fraser komutasındaki 5.000 İngiliz askeri Mısır'a gönderildi. İyi korunmayan İskenderiye kolayca ele geçirildi, ama Reşid'i kuşatmak üzere gönderilen bir müfreze, şehrin dar sokaklarına hücum etme girişimleri başarısız olduktan sonra Mehmet Ali'nin Arnavut askerleri karşısında ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı ve İngilizler Mısır'ı boşalttılar. Yetersiz istihbarat ve kararlı

45) J. Herold, *Napoleon in Egypt* (Londra, 1961); M. Barthorp, *Napoleon's Egyptian Campaigns, 1798-1799* (Londra, 1978); R. L. Tignor (yay. haz.), *Napoleon in Egypt. Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation, 1798* (Princeton, 1993).

direniş Fraser'ı engelledi ve, geneline bakıldığında, İngilizler Mısır'a kararlı bir saldırı düzenleyebilmeleri için gerekli olan kaynaklardan yoksun kaldılar; oraya gönderilen birliklerin sayısı azdı. Yine de, İngilizlerin başarısızlığı Hindistan'da edinilen deneyimden de açıkça anlaşılan şeyin altını çizmiştir; iyi idare edilen, motive edilmiş ve ateşli silahlar kuşanmış Batılı olmayan kuvvetler yenmesi güç düşmanlar haline gelebiliyordu.

Hindistan

İngilizler, 1790 ile 1815 yılları arasında Hindistan'da sayısız savaşa girdiler, ama bu savaşlarda kendilerine üstünlük kazandıran olgu, düşmanlarına ayrı ayrı saldırma becerileri ve böylece Hintli askerlerini etkin biçimde kullanabilmeleriydi. Sık sık rastlandığı gibi, Avrupalı olmayan halklar arasındaki bölünmeler büyük önem teşkil ediyordu. 1792'de Cornwallis'in Tipu Sultan'a karşı düzenlediği harekât Maratha ve Haydarabad süvarileri tarafından desteklendi. Cornwallis, Kuzey Hindistan'da Oudh ile iyi ilişkiler kurdu.[46] Buna ilaveten, Hindistan örneğinde, İngilizlerin Avrupa askeri varlığının tekelini ellerinde bulundurabilmeleri karşı bir bölünme olmamasını sağladı.

1790-2 arasındaki Üçüncü Mysore Savaşı'nın ardından 1794'te İkinci Rohilla Savaşı yapıldı ve bu savaşta Cornwallis'in halefi Başkumandan Sir Robert Abercromby küçük bir kuvvetle Gholam Mahommed komutasındaki çok daha büyük bir ordu ile çarpışarak Battina Savaşı'nı kazandı, ancak zaferin elde edilmesi kolay olmadı. Bu savaş İngilizleri tatmin eden bir barış anlaşmasının yapılmasına yol açtı. Dördüncü Mysore Savaşı'nda (1799) Tipu Sultan'ın başkenti Seringapatam'a başarılı bir hücum düzenlendi ve Tipu savunma yaparken hayatını kaybetti. Bu ise Mysore'u artık bağımsız bir güç olmaktan çıkardı.

Dört yıl sonra, daha geniş çaplı ve ciddi bir çatışma olan İkinci Maratha Savaşı İngilizlerin bir kaç cepheye 60.000 asker yığdığı batıda ve Kuzey Hindistan'da patlak verdi. 1803'te bir dizi ciddi çarpışma yaşandı. Daha sonra I. Wellington dükü (1769-1851) olan Sir Arthur Wellesley, Assaye Savaşı'nda (23 Eylül) 4.500 asker, 17 top ve 5.000 güvenilmez Hintli süvariyle birlikte Avrupalı subaylar tarafından eğitilen fakat pek

46) R. B. Barnett, *North India Between Empires. Awadh, the Mughals, and the British 1720-1801* (Berkeley, 1980) s. 229.

çoğunun İngilizlere sığınması ve geri kalanlarının da ordudan ihraç edilmesi nedeniyle güç kaybetmiş olan 10.000 piyadenin yanı sıra 30.000 süvari (ancak muharebede süvariler çok az yer aldı) ve 100'ün üzerinde toptan oluşan bir orduya karşı başarıyla mücadele verdi. Alman bir paralı asker olan Pohlmann'ın düzenlediği büyük toplar hızla ilerledi, iyi mevzilendirildi, İngiliz silahlarını etkisiz hale getirdi ve ağır kayıplar verilmesine neden oldu. Wellesley, buna karşılık olarak, Hindistan'da harekât yaparken gerekli olduğuna inandığı şeyi yaptı: ani saldırı. Assaye'de kazandığı başarıda süngü hücumu büyük rol oynadı – ki bu hücum tarzı soğuk çeliğe güvenerek ilerleyen birlikleri yok etmek için ateş gücü savunmasına dayalı Avrupalı orduların bildik görünümüne neredeyse hiç uymayan bir manevradır. Boston yakınlarında 1775'te yapılan Bunker Hill Savaşı ile kıyaslandığında, verilen kayıplar İngiliz kuvvetinin dörtte birini oluşturuyordu. Süngü hücumu Anthony Wayne komutasındaki Avrupalı Amerikan kuvvetlerinin Fallen Timbers Çarpışması'nda (1794) Amerikan yerlilerini yenilgiye uğratmalarında da çok önemli bir rol oynadı. Bu zafer Amerikan yerlilerinin kuzeybatıdaki mevzilerinin yarılmasını ve Avrupalı Amerikalıların bölgeye yayılmasını sağladı. Amerikan yerlileri gıdasız kaldı ve kısmen de gafil avlandılar.[47]

İngilizlerin 29 Ekim'de Argaon'da (Argaum) aldıkları zafer sırasında verdikleri kayıplar daha azdı, fakat ilk İngiliz hücumunu kontrol altına alan Maratha topçuları yine etkiliydi. Wellesley hafif toplarla desteklenen ikinci bir saldırı ile nihayet başarıya ulaştı. Bu zafer ve Wellesley'in hareket kabiliyetini koruması ve üstünlüğü elinde tutması o yılın Aralık ayında tatmin edici bir barış anlaşması yapılmasını sağlamada yararlı oldu. Son zamanlarda yapılan bir çalışma, "Maratha toplarının İngiliz toplarına göre pek çok açıdan daha gelişmiş olduğunu", fakat Marathaların "komuta yapılarının karmakarışık olduğunu" ve düzenli ödemelerin yapılmamasının disiplin ve kontrolü bozduğunu ortaya koydu.[48] Kısa-

47) Hızlı saldırının değeri hakkında bkz., J. Weller, *Welling-ton in India* (Londra, 1921), s. 192. Fallen Timbers hakkında bkz. S. D. Nelson, "Anthony Wayne's Indian War in the Old Northwest, 1792-1795", *Northwest Ohio Quarterly*, 56 (1984), s. 131. ve "General Charles Scott, the Kentucky Mounted Volunteers, and the Northwest Indian Wars, 1784-1794", *Journal of the Early Republic*, 6 (1986), s. 248. Savaş hakkında daha genel bir bakış açısı için bkz. W. Sword, *President Washington's Indian War: the Struggle for the Old Northwest, 1790-1795* (Norman, Oklahoma, 1985).

48) J. Pemble, "Resources and Techniques in the Second Maratha War", *Historical Journal*, 19 (1976), s. 375-404; R. G. S. Cooper, "Wellington and the Marathas in 1803", *International History Review*, 11 (1989), s. 36-8.

cası, askeri teknoloji değil, diğer askeri-politik etkinliğe ilişkin faktörler önem teşkil etti. Wellesley'in savaş alanında üstünlüğü ele geçirmesi İngilizlerin başarı elde etmesi bakımından da hayatiydi.

İngilizler Kuzey Hindistan'daki operasyonlarda da zaferler kazandılar. Buradaki İngiliz kuvvetlerini Wellesley gibi cesur bir general olan ve Fransız subaylarından oluşan kuvvetleri Delhi'de (11 Eylül 1803) ve Leswari'de (1 Kasım 1803) yenilgiye uğratan Bengal'deki Başkumandan General Gerard Lake (1744-1808) komuta etti. Delhi'de İngilizler 838, Marathalar ise 7.000 ölü ve yaralı verdiler. Bir sonraki yıl Ferruhâbad Savaşı'nda (17 Kasım) Casvant Rao Holkar'ı yenilgiye uğrattı ve 1805'te teslim olmaya zorladı. Wellesley gibi Lake de, hareket kabiliyetinin önemli olduğuna yürekten inanıyordu. Gerçekten de, İngilizler, ancak stratejik hareket kabiliyeti yoluyla ve pek çok yönden saldırı düzenlemek için denizlerdeki hâkimiyetlerini kullanarak Maratha süvarilerine karşı koymayı becerebildiler[49] ve böylesine geniş bir alana yayılabildiler.

Bu, kıyı kalelerini ve Avrupalı düşmanların ticaret üslerini kontrol etme safhasından uzaklaşınca Avrupa'nın denizaşırı savaşlar sırasında yaşadığı önemli harekât problemlerinden biri oldu. Lake, hafif kuvvetler geliştirmekle ilgileniyordu: atlı topçular, yerli hafif süvariler ve yerli savaşçı piyadeler. Kısaca, Hint savaş metotlarına bir karşılık geliştirmek istedi. Durum, İngilizlerin barutlu silahlar ve taktiklerle sergilediği etkinliğin kaçınılmaz bir zafer getirdiğini öne sürebilecek olan iddiadan çok daha karmaşıktı. Böyle bir yorum muharebelere aşırı bir önem yüklemektedir.

Avrupalı ve Hintli insan gücünün, becerilerinin ve kaynaklarının birleşmesi Güney Asya'da o zamana dek görülmemiş bir imparatorluk devletinin yaratılmasını sağladı ve bu bölgede yeni bir güç şekli oluşturdu. Ordu, hem kuzeyde hem de Dekkan'da olmak üzere Hindistan çapında başarılı faaliyetlerde bulundu ve buna ilaveten İngiliz gücüne çok önemli amfibi bir unsur katıldı. İngiliz gücü etkileyici biçimde büyüdü. İngilizlerin kontrolündeki, çoğunluğu Hint yerlilerinden oluşan ordu, 1763'te 18.200, 1782'de 115.400, 1805'te 154.500 ve 1820'ye gelindiğinde yaklaşık 230.000 asker gücündeydi. Bu orduya bakmak pahalıya mal oluyordu ve bakım maliyeti Doğu Hindistan Şirketi'nin endişe duymasına ve şirket ile vali generalleri ve Wellington'ın abisi Wellesley markizi Richard gibi kumandanlar arasında gerginliğe neden oldu.

49) Weller, *Wellington*, s. 275-6; G. J. Bryant, "The Cavalry Problem in the Early British Indian Army, 1750-1785", *War in History* 2 (1995), s. 20-1.

Yine de, İngilizler bu çabayı göstermekten vazgeçmedi, çünkü benzeri görülmemiş askeri sistemleri yine benzeri görülmemiş bir ekonomik sistem ile desteklenebildi. İngiliz idâresindeki verimli Hint topraklarından –Bengal ve Karnataka– elde edilen kaynaklar, ödemeler ve bazen koruma ücreti adı altında diğer bölgelerden toplanan katkılar ve İngilizlerin kârlı ticari ilişkiler kurmalarını ve bunları kontrol etmelerini sağlayan küresel ticaret sistemi ile birleştirildi.

Bu kaynaklar 1800'lerde en güçlü Hint kuvvetlerini yenebilecek bir orduyu destekledi. Napoléon Savaşları boyunca Hindistan'dan Sri Lanka, Mısır, Mauritius ve Cava Adası'na seferler düzenlendi. Batı Antiller'deki önde gelen Hollanda mevzisi Cakarta'nın 1811 yılında alındığı seferde 5.344 İngiliz askerinin yanı sıra 5.770 Hintli de bulundu. Dört yıl sonra Sir Robert Brownrigg, 900 İngiliz ve 1.800 Hintli askerle beraber Sri Lanka'nın Kandy Krallığı'nı işgal etti. Böylece, İngiltere'nin Hint ordusu Avrupa yayılmasında tekrar tekrar şahit olunan şeyin büyük çaplı ve sistematik bir örneğini oluşturdu: Avrupa dışındaki harekâtlarda karşılaşılan demografik ve coğrafi problemleri ortadan kaldırmak için Avrupalı olmayanlarla işbirliği yapma veya bunları kuvvetlerine katma. Kuzey Amerika'daki İngilizler, Angola'daki Portekizliler ve Hindistan'da İngilizlerin Maratha hafif süvarilerini kullanmaları örneğinde olduğu gibi, bazı durumlarda bu, İngilizlerin yoksun olduğu askeri imkân ve kabiliyeti sunan kuvvetleri kullanma örneğini oluşturdu. Ancak, Hintli asker alayları söz konusu olduğunda İngilizler Hintlileri kendileri gibi savaşmak üzere yetiştirdi – ki bu askeri sistemlerine duydukları güvenin işaretiydi. Cornwallis, 1790'da şöyle yazmıştır:

> Bu kolordularda hizmet edecek olan subayların hayatlarının ilk dönemlerinde olmaları ve kendilerini tamamen Hindistan'a hizmet etmeye adamaları halkın iyiliği için kesinlikle gereklidir; dilin çok iyi bilinmesi ve Hintli askerlerin gelenekleri ile dini önyargılarına özen gösterilmesi ise çok önemlidir.

Cornwallis öngörüsü ile şunu da eklemiştir: "Yerel birliklerimiz içinde muhalefet oluşması bu ülkedeki varlığımız için ne kadar da tehlikeli olacaktır,"[50] fakat 1857 yılındaki Hint ayaklanmasına kadar böyle bir isyan gerçekleşmedi.

50) Cornwallis to Dundas, 4 Nisan 1790, PRO. 30/11/151 f. 40.

Avrupa Yayılması

Avrupalılar, 1775-1815 yılları arasındaki dönemde ateşli silahlar kuşanmış Avrupalı olmayan kuvvetler (Avrupa soyundan gelenler hariç) karşısında yenilgiler almış olsalar da, büyük zaferler de kazandılar. Mısır ve Hindistan'da kazanılan ve halihazırda bahsi geçenler dışında önemli zaferler arasında, İngilizlerin 1812'de Cava Sultanı Yogyakarta'nın *kraton*'una (kraliyet ikametgâhı) çok daha büyük garnizonu ve sayısız topuna rağmen hücum etmeleri[51] ve 1787-92 ile 1806-12 yılları arasında Rusların Türklere karşı kazandığı zaferler yer aldı. Rus ordusunun yetersiz destek hizmetlerini de içeren eksiklikleri bu orduyu etkili olmaktan alıkoymadı. Ruslar, 1806-12 arasında Moldovya ve Eflâk'ı istila edip Tuna Irmağı'nın güneyinde operasyonlar düzenlediler ve Kutuzov'un Rusçuk'ta (1811) aldığı zaferin sonucunda Besarabya'yı ele geçirdiler. Benzer biçimde, Avusturyalılar, 1789'da Türkleri yenmelerini sağlayan[52] ve Türklerin süvari üstünlüklerini, özellikle de dama tablası şeklinde tertiplenmelerini sağlayan dörtlü piyadeler ile başa çıkabilmek için taktik tertipler geliştirdiler.

Ruslar, Kafkaslar'da da toprak ele geçirdiler. 1783'de, başlıca Gürcistan devleti Kartli-Kaheti hükümdarı II. Erekle, Rus himayesi altına girdi ve Rus birlikleri Tiflis'e girdi. 1784'te, Rusya ve Doğu Gürcistan'ı bağlayan askeri yol Daryal Geçidi tamamlandı.

Bu gibi adımlar yerleşik toplumların askeri imkân ve kabiliyetlerinin tipik ve önemli bir yönü oldu; bu toplumlar lojistik ve dolayısıyla harekât potansiyellerini değiştirecek büyük işlerin altına girebildiler. Yol, kanal, liman ve tersane yapımı bunun önemli örnekleridir. Bunlar on dokuzuncu yüzyılda demiryolu sistemlerinin geliştirilmesi ile birleştirilmiş ve bu süreç teknik ilerleme, plan yapma becerisi, bir sisteme karşı duyulan istek ve sistemi oluşturmak için gerekli kaynakları bir araya getirdi. Fransızların Cherbourg'da 1783'te inşa etmeye başladığı yapay

51) S. Carey (yay. haz.), *The British in Java, 1811-1816: a Javanese Account* (Oxford, 1992).

52) G. F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion* (Boulder, 1976), ve "Chaos and Corruption: the Comte de Langeron's Critique of the 1787-1792 Russo-Turkish War", *Studies in History and Politics*, 3 (1983-4), s. 73-83; A. Balisch, "Infantry Battlefield Tactics in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on the European and Turkish Theatres of War: the Austrian Response to Different Conditions", *Studies in History and Politics*, 3 (1983-4), s. 53-60.

liman örneğinde de olduğu gibi, zaman zaman bu gibi planlar sırasında ciddi engellerle karşılaşıldı, ancak çevreyi ve hayatın parametrelerini değiştirmek için sürekli ve giderek artan girişimler askeri imkân ve kabiliyet için önemli oldu.

Ancak, Ruslar başlangıçta Gürcistan'daki varlıklarını sürdüremediler. Türkiye ile girdikleri savaş Rus birliklerinin 1787'de buradan çekilmesine neden oldu ve II. Katerina, Erekle 1791'de İran saldırılarına maruz kaldığında, birlikleri buraya geri göndermeyi reddetti. 1795'te İran süvarileri Gürcistan'ı istila etti ve Tiflis'i yağmaladı.[53] Yine de, Ruslar 1796'da Derbent'i ele geçirdi ve 1801'de Gürcistan'ın büyük bir kısmını topraklarına kattı. 1812'de baş gösteren bir Gürcü ayaklanması başarısızlıkla sonuçlandı.

Ruslar, donanma imkân ve kabiliyetlerini de geliştirdiler. II. Katerina, I. Petro'nun hükümdarlığı döneminde gelişen Rus donanma gücünü canlandırdı ve böylece Rusya'yı Batlık ve Akdeniz'de ya korku duyulacak ya da bel bağlanacak bir güç haline getirebildi. 1783'te Kırım'ın alınmasının ardından, özellikle Sivastopol olmak üzere, deniz üsleri geliştirildi. Rusya'nın Karadeniz filosu 1788'de Özi'nin ele geçirilmesinde önemli bir rol oynadı ve 1791'de, Varna'nın güneyindeki Kaliakra Burnu Savaşı'nda olduğu gibi, 1790-1 arasında Türk düşmanlarını ezici bir üstünlükle yendi. Karadeniz giderek bir Rus denizi haline geldi. Bu coğrafi koşullar 1800'lere kadar sürdü.[54] Rusların İyonya Adaları üzerinde kısa bir süreliğine hâkimiyet kurması da dâhil olmak üzere, 1799 ile 1807 arasında Akdeniz'de boy göstermeleri dönemin uluslararası ilişkilerinde büyük rol oynadı. Doğu Akdeniz'deki Amerikan filosunun hemen hemen aynı boyutta bir Sovyet filosu tarafından takip edildiği Arap-İsrail Yom Kippur Savaşı'na (1973) kadar, Akdeniz'deki Rus varlığı kıyas götürür bir stratejik öneme sahip olmadı.

Batılılaşma

Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar arasındaki askeri değişim, on sekizinci yüzyıldan çok 1775-1815 arasındaki dönemde doğrudan bölgesel sonuçlar doğurdu. Bu gelişmeler birkaç Avrupalı olmayan gücün kuvvetlerini

53) Lang, *Georgian Monarchy*, s. 182-5, 203-6; Atkin, *Russia and Iran*, s. 29-30, 37.
54) N. E. Saul, *Russia and the Mediterranean, 1797-1807* (Chicago, 1970).

batılılaştırmaya çalışmasına neden oldu. 1777'de Kırım Han'ı olan Şahin Giray, bundan böyle Tatar klanlarının iyi niyetlerine bel bağlamamak için emirlerine uyacak düzenli bir ordu kurmaya çalıştı. 20.000 askerden oluşan bir ordu kurmayı isteyen Şahin zorunlu askerliği getirdi: Buna göre, her 50 haneden bir asker ile hanenin bu askere temin edebileceği silahları ve atları aldı. Askerler Batılı askeri kıyafetleri giymek ve Rus tarzında talim yapıp örgütlenmek zorunda bırakıldı. Şahin, bir barut fabrikası ile dökümhane kurma planlarına da başladı.

Şahin'in Batılılaşma politikaları 1777'de bir isyana yol açtı ve Rusların askeri desteği sayesinde ancak 1778'de kontrolü yeniden ele geçirdi. Rus tarzı bir ordu kurma girişimlerine devam etti, fakat bu sefer emri altında sadece 1.000 muhafız vardı. Silah satın almaya da çalıştı ve 1781'de 30 top ve havan edindi. Ancak, Şahin'in planları 1783'teki Rus işgali ve bir isyan nedeniyle yarım kaldı – ki bu isyanda ordusunun güvenilmezliği de ortaya çıktı.[55]

III. Selim, Türk ordusunda değişiklikler yapmaya çalıştı. *Nizam-i Cedid* (yeni ordu düzeni) ismini verdiği yeni bir kuvvet kurdu ve bu kuvveti Avrupa hudutlarında örgütleyip silahlandırdı. Fakat 1807'de yeniçerileri baştan yaratmaya uğraştığı sırada tahttan indirilmesi, Selim'in yeni kuvvet modeli Nizam-ı Cedid'in dağılması[56] ve II. Mahmut'un 1810'larda yeniçerilere hükmetme konusunda başarısız olması, Türk askeri reformunun oluşmamasına neden olan kökü derinlerdeki ideolojik, politik ve sosyal engellerin varlığını ortaya koydu. Askeri gelişmeler rol oynamış olmasına rağmen, Türk İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılda ayakta kalabilmesini, imparatorluğun çökmesi durumunda ortaya çıkacak uluslararası sonuçlardan endişe duyan Avrupalı güçlerin müdahalesi ve diplomatik baskısına borçlu oldu. Örneğin, 1807'de Fransız danışmanlar, Türkleri Rusya ile aralarındaki savaşta arabulucu olmaya zorlayan bir İngiliz filosunu önlemek için topları mevzilendirme konusunda Türklere yardım ettiler. Buharlı gemilerin icadından önceki o yıllarda, İngiliz donanması ters rüzgârlar nedeniyle de engellendi. Samuray sınıfının değişmesini ve bürokratikleşmesini sağlayan barışın yüzyıllarca sürdüğü Japonya'da, askeri yönden modernleşme için neredeyse hiçbir baskı oluşmadı.[57]

55) A. W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783* (Cambridge, 1970), s. 86-8, 117, 126.

56) S. Shaw, "The Origins of Ottoman Mili-tary Reform: The Nizam-i Cedid Army of Sultan Selim III", *Journal of Modern History* 37 (1965), s. 291-5.

57) M. Jansen (yay. haz.), *Warrior Rule in Japan* (Cambridge, 1995).

Askeri değişim Hindistan'da ise başarıyla karşılandı. Bu ise hem Mysore hem de Maratha kuvvetleri için geçerliydi. Mysore hükümdarı Haydar Ali'nin kuvveti ağırlıklı olarak süvarilerden oluşsa da, bir topçu kuvveti ve dökümhaneler kurmak için Fransız uzmanlardan faydalandı. Marathalar Avrupalı orduların piyade ve topçu birleşimlerini giderek daha fazla taklit etmeye başladı. On sekizinci yüzyılın ortasında Avrupalılar tarafından Hindistan'a getirilen yeni silahlara karşılık olarak Maratha orduları daha da büyüdü ve profesyonelleşti. Böylece karadan uzakta yaşama temeline dayanan bir strateji artık uygulanabilirliğini kaybetti. Askeri gelişmeler yönetime ilişkin sonuçlar da doğurdu; buna ilaveten, yeni piyade ve topçu birlikleri pahalıya mal oldu. Bu ise gelir yönetimi, bankacılık ve kredilerde gelişmeler kaydetme yolunu açtı. Hem Maratha hem de İngiliz kuvvetlerinin daha etkin hale gelmesi önce lojistik sonra ise finans sistemleri üzerinde ağır yükler oluşturdu.

Sindhia Mahadaci, Maratha süvarilerini desteklemek için Avrupa hudutları boyunca piyadelerini ve topçularını eğitmede en kararlı Maratha lideri oldu. 1784'te görevlendirdiği bir Fransız, Benoit de Boigne, başlangıçta 2.000 askerlik bir kuvveti eğitti, ama 1790'da imzaladığı yeni bir kontrata göre, çok daha büyük bir kuvvet yetiştirmesine olanak sağlayan büyük bir personel emrine verildi. Avrupa metotları ile yetiştirdiği kuvvetler 1793 yılında 130 topa sahip 27.000 askere ulaştı ve toplar düşman kalelerinin askeri etkinliğini bertaraf etmek için kullanıldı. Alaybozan tüfeklerinin yanı sıra barut ile mermiler ve toplar, İskoçyalı Sangster isimli bir adam tarafından kurulan beş fabrikada imal edildi. Subay kolorduları ise neredeyse tamamen Avrupalılardan oluşuyordu. 1794'te ölen kumandanları Sindhia ve 1797'de ölen Tukoji Holkar sayesinde, 1780'ler ve 1790'lar boyunca Racasthan üzerinde hâkimiyet kurabildiler, bu ise askeri gelişim için gerekli kaynakların elde edilmesini sağladı. Nihayetinde, orduları İngilizler tarafından 1803-4 yıllarında yenilgiye uğratıldı, fakat bunlar kısmen de olsa teknolojinin yanı sıra Avrupa askeri tekniklerini benimseyen kuvvetler olarak örnek teşkil ettiler.[58]

58) B. S. Lenman, "The Weapons of War in Eighteenth-Century India", *Journal of the Society for Army Historical Research*, 46 (1968), s. 33-43; S. Bidwell, *Swords for Hire: European Mercenaries in Eighteenth Century India* (Londra, 1971); Gordon, *Marathas*, s. 168; M. Turlotte, "La Mission Militaire Française auprès des Nababs du Mysore a La fin de l'ancien regime", *Revue Historiques des Armees*, sayı: 190 (March 1993), s. 4-5; G. Bodinier, "Les officiers français en Inde de 1750 a 1793", S. Decraene (yay. haz.), *Trois Siecles de presence française en Inde* (Paris, 1994).

Resim 51: Kaptan Robert Gray'in Boston merkezli *Columbia* gemisi ile bazı Kwakiutlar (Amerikan yerlileri) arasında Queen Charlotte Sound'daki bir muharebe, 1792. Avrupalı ve Avrupa-Amerikalı tüccarlar Pasifik Kıyısı'na ve daha çok Pasifik'e ateşli silahlar getirdiler. Bu silahların gelişi ise hem Hawaii hem de Yeni Zelanda'da savaşları değiştirdi.

Gurkalar, İngiliz asker kaçaklarını, kendilerine İngiliz talimlerini ve Avrupa tarzı alaybozan tüfeklerini nasıl ürettiklerini öğretmeleri için kullandılar. Nasıl top döküldüğünü de öğrendiler ancak savaş sırasında taktik açıdan bir Avrupa kuvveti gibi hareket etmediler. Sih klanlarını birleştiren ve 1799'da Pencap'a Sih hâkimiyeti getiren Ranjit Singh, 1803'te Sih süvarilerine destek vermek için Batı modeline dayalı bir düzenli piyade ve topçu kolordusu kurmaya başladı. 1807'de Lahor'da silah üretimi için fabrikalar kurdu.[59]

Ateşli Silahların Yayılması

Ateşli silahlar genel olarak yayılmaya devam etti. Bu silahlar Kuzey Amerika'nın kuzeybatısına Avrupalı ve Amerikalı tüccarlar tarafından 1780'ler-

59) J. Pemble, *The Invasion of Nepal. John Company at War* (Oxford, 1971), s. 26-8; S. Barua, "Military Developments in India, 1750-1850", *Journal of Military History*, 58 (1994), s. 610-11.

de getirildi ve ateşli silah ticareti yapmak istemeleri Amerikan yerlilerini yaylar ve okları bırakıp bunları kullanmaya itti, oysa yaylar ile okların ve yerlilerin savaşma tarzlarının limitleri ateşli silahları geleneksel silahlara göre üstün kılacak kadar büyük değildi. Yay ve okun kullanılması kabileler arasında yapılan ticaret yoluyla arttı ve bunları kullanmada hızla ustalaşan Amerikan yerlileri bu silahları hem birbirlerine hem de beyazlara karşı kullandılar.

Gerçekten de, daha doğuda, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusunda, Amerikan yerlilerinin savaşları karmaşıktı. Savaş alanı manevralarında yarım ay pozisyonundan başlayarak kanatlarda ustaca hareket ettiler. Kanatlardaki bu hareketler ateş gücü ile birleştirildi ve ilerleme veya geri çekilme için kullanıldı. Amerikan yerlilerinin askerleri disiplinliydi ve kabiliyetli subaylar tarafından komuta ediliyorlardı. Amerikan yerlilerinin askeri kabiliyeti dini inançların yeniden uyanması ile ortaya çıkan ortak kimlik duygusunun oluşması ile gelişme gösterdi. Amerikan yerlilerinin topraklarına yapılan Avrupa-Amerikan seferleri, örneğin John Sullivan'ın 1778'te İrokilere karşı yürüttüğü harekât, genel olarak başarısızlıkla sonuçlandı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı boyunca Amerikan yerlileri ne çok iyi savaştı ne de yenilgiye uğradılar. Ancak, ekonomileri sarsıldı ve giderek artan çatışma baskısından zarar gördüler.[60]

Ateşli silahlar Yeni Zelanda'ya Avrupalı tüccarlar tarafından getirildi ve daha sonra on dokuzuncu yüzyılda yapılan kabileler arası savaşlarda Maoriler tarafından yaygın olarak kullanıldı. Ateşli silahların yarattığı etki, Maori şefi Hongo Hika'nın 1820'de alaybozan tüfekleri ve çift namlulu bir silah almak üzere İngiltere'ye gitmesi ile ortaya kondu.[61] I. Ka-

60) R. Fisher, "Arms and men on the north-west coast, 1774-1825", *British Columbia Studies* (Londra, 1976), s. 3-18; J. B. Townsend, "Firearms against native arms: a study in comparative efficiencies with an Alaskan example", *Arctic Anthropology*, 20 (1983), s. 1-33; J. R. Gibson, *Otter Skins, Boston Ships, and China Goods: the Maritime Fur Trade of the Northwest Coast, 1785-1841* (Montreal, 1992), s. 220-4; T. L. Connelly, "Indian Warfare on the Tennessee Frontier, 1776-1794: Strategy and Tactics", *East Tennessee Historical Society's Publications*, 36 (1964), s. 3-22; L. V. Eid, "The Cardinal Principle of Northeast Woodland Indian War", W. Cowan (yay. haz.), *Papers of the Thirteenth Algonquian Conference* (Ottawa, 1982), s. 243-50, ve "A Kind of Running Fight": Indian Battlefield Tactics in the Late Eighteenth Century", *Western Pennsylvania Historical Magazine*, (1988), s. 147-71; G. E. Dowd, *A Spirited Resistance: The North American Struggle for Indian Unity 1745-1815* (Baltimore, 1992); C. G. Galloway, *The American Revolution in Indian Country: Crisis and Diversity in Native American Communities* (Cambridge, 1995).

61) A. W. Crosby, *Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe, 900-1900* (Cambridge, 1986), s. 236-7.

mehameha, en çok Avrupa gemilerinin sık sık uğradığı Hawaii Adası'nın batı kıyısında hâkimiyet gösterdi ve Avrupalıları nişancı ve gemi bakımcıları olarak kullandılar. 1793'te Güney Afrika'da Hollanda kökenli Güney Afrikalılar ile çarpışan Xhosalardan bazılarının da ateşli silahları vardı. Hindi-Çin'de Nguyen Anh (1762-1820), Koçin Çin'i ele geçirmek için Fransız tüccarların yardımı ile 1789-92 yıllarında birliklerini Avrupa metotlarına göre eğitmek üzere Fransız danışmanlar tuttu. 1801'de, Hue'de Tay Son kardeşlerin başkentini ele geçirerek devam etti ve 1802'ye gelindiğinde tüm Vietnam, tarihinde ilk defa, tek bir hükümdarın yönetimi altında birleşti. Nguyen Anh, kendisini İmparator Gia Long olarak ilan etti.[62] Bunun oluşmasında pek çok etken rol oynamış olmasına rağmen, bu durum Avrupa askeri tekniklerinin değerli olduğunu gösterdi.

Taklitçilik güçlü bir görece kapasite hissini de yansıtıyordu. Bu her zaman bir 'tarafsızlık' veya 'bilimsel gözlem' meselesi olmadı. Ateşli silahlara sahip olmak çok büyük bir önem teşkil ediyordu. Hem büyük hem de pratik anlamda değerli olan atlar için rekabet edildi; oysa ateşli silahlar söz konusu olduğunda bu durum bölgeye ve savaşçıya göre farklılık gösteriyordu. Afrika'daki savaşların karmaşıklığı ateşli silahların oynadığı rolde herhangi bir kalıp veya teleoloji olduğunu varsayma tehlikesini ortaya çıkarır. Bu, Edward Quin'in çizdiği ve dünyanın büyük bir kısmını örten, bulutlar ve karanlığın Avrupalıların önünde yavaş yavaş dağıldığı *Dünya Haritaları Serisinden Tarihi Atlas* (Londra, 1830) isimli atlasında sunulan Avrupalıların kartografi bilgisinin artışına paralel olarak ateşli silahların yayılması meselesi değildi. Bundan ziyade, ateşli silahlar Afrika ve diğer yerlere getirilmiş olsa da, bazı bölgelerde diğerlerine nazaran çok daha az etkiliydi. Buna ilaveten, ateşli silahlar kolaylıkla veya zorla sürekli yayılmaktan çok bazı toplumlar tarafından istenmedi. Bu toplumlara örnek olarak on yedinci yüzyılda Japonya ve Afrika devleti Bornu verilebilir. İkisi de ateşli silahları reddetmekten ötürü herhangi bir sorun yaşamadı, ancak on yedinci veya on sekizinci yüzyılda bu ülkeler yayılmacı bir politika izlemedi. Usman dan Fodio ve Fulani tarafından modern Kuzey Nijerya'nın Hausa eyaletlerine karşı başlatılan *Cihad*'ın (kutsal savaş) başarılı kuvvetlerinin başlangıçta ateşli silahları yoktu ve bu kuvvetler temelde seyyar piyade kuvvetleri, özellikle de 1804'teki Tabkin

62) S. Pluchon, *Histoire de la Colonisation Française. I. Le Premier Empire Colonial* (Paris, 1991), s. 760-4.

Kwotto Savaşı'nda olduğu gibi, ateş güçlerini yerleşik güçlerin süvarilerini yenmek için kullanabilen okçulardan oluşuyordu. Bunun ardından ateşli silahları değil de süvarileri benimsemeleri hareket, manevra ve ani saldırıya dayalı taktikler geliştirmelerini sağladı. Hausa'nın istihkâmı güçlü mevzileri yalnız kaldı ve isyancıların eline düştü. Böylece, 1808'e gelindiğinde, tüm büyük Hausa eyaletleri düştü. 1808'de Gobir başkenti Alkalava koordineli ve üç yandan kıskaç saldırısı karşısında düştü[63] ve bu durum ateşli silahların ve/veya 'Avrupa tarzı savaşların' karmaşık saldırı stratejileri için bir önkoşul olmadığını ispatladı. *Cihad*, Sokoto Caliphate isimli yeni bir devletin kurulması ile sonuçlandı.

Avrupa'daki Askeri İmkân ve Kabiliyet

1775 ile 1815 yılları arasında Hindistan, Madagaskar ve Kuzey Amerika'nın Büyük Düzlükleri gibi dünyanın bazı bölgelerinde, ateşli silahların kullanımının arttığı dönemde Avrupa savaşları da tüm hızıyla devam etmekteydi. 1792'de, Fransız Devrimi'nin arifesinde Avrupa askeri sistemleri on beşinci yüzyıldaki duruma göre farklılık göstermekle birlikte, temelinde on sekizinci yüzyılın ilk dönemlerindekine benzer bir haldeydi. On beşinci yüzyılın sonu ile kıyaslandığında hem piyadelere hem de ateş gücüne büyük önem verilmekteydi: Kargılı askerler gitmiş ve ağır süvariler eski önemini kaybetmişti. Türklerin dahil olduğu operasyonlar istisna olmak üzere hem silahlar hem de taktikler önemli ölçüde standart hale getirildi. Karma düzenden ziyade çizgisel taktikler ve yaylım ateşi vurgulanıyordu. Hem kalelerde hem de savaş alanlarında kullanılan topların sayısı oldukça arttı. Tek başına küçük İngiliz adası Guernsey'in Ağustos 1780'de Fransız saldırılarından korunmak için konuşlandırılmış 253 adet topu vardı. Yedi Yıl Savaşları'nda ağır silahların savaş alanında kullanılması en çok topçu bölükleri şeklinde artış gösterdi. Bu ise Fransız Devrim Savaşları ve Napoléon Savaşları sırasında daha da ileriye taşındı.

Yedi Yıl Savaşları'nın ardından devrim döneminin yeniliklerini belirleyen taktik tartışmaları ortaya çıktı. Bunlar önemliydi, fakat dönemin demografik ve ekonomik değişimleri daha da büyük önem teşkil ediyordu. Avrupa'nın büyük kısmında on yedinci yüzyılın başından beri yaşa-

63) Smaldone, *Warfare in the Sokoto Caliphate*, s. 26-37.

nan demografik durağanlık döneminden sonra, nüfus 1740'ların başından itibaren hızla artışa geçti. Kıtanın nüfusu 1700'de 118 milyondan bir asır sonra muhtemelen 187 milyona ulaştı. Toprak kazanılması 1719'da 15 milyon olan Rus nüfusunu 1800'de 35 milyona çıkardı – ki bu rakam Rusya'yı toprak istila etme yoluyla nüfusu 1700'de 19 veya 20 milyondan 1789'da 27 milyona çıkan Fransa'nın önüne geçirdi. Böyle bir büyüme hükümdarların büyük ordular kurma ve bunları sürdürmelerini sağladı. On sekizinci yüzyılda Rusya'daki toplam nüfus artışının yaklaşık yüzde 35'i yeni toprakların alınmasına bağlanabilir. Rusya'nın yıllık ortalama nüfus artışı 1762-82 arasındaki dönemde yüzde 1,02 ile en yüksek orana ulaştı ve bir asırlık dönem boyunca hazır ordusundaki asker sayısı yaklaşık 200.000'den 450.000'e çıktı.[64]

Büyük ordulara bakmak için ekonomik gelişme de önemliydi. Avrupa'nın çoğu kısmında tarımda nitel olarak çok az bir gelişme kaydedilmesine rağmen, özellikle cephe toprakları Macaristan ve Avusturya ile Rus imparatorluklarına katılan Ukrayna'da üretim arttı. Tahıl üretimi her iki bölgede de gelişti ve ekonomik gelişmeleri daha önce Türk hâkimiyeti altındayken sergiledikleri durumdan gözle görülür şekilde farklıydı. Rusya için step topraklarındaki ekonomik gelişmeler Baltık eyaletlerinin ele geçirilmesi kadar önemliydi, çünkü bu Rusya'nın elindeki kaynakları artırarak politik bakımdan güçlenmesini sağladı. On sekizinci yüzyılın ortasında, hükümetin Avusturya ordusu için Macaristan ürünlerini almaya yönelik isteği arttıkça Macaristan tarımı için yeni pazarlar doğdu.

Avrupa'daki endüstriyel büyüme de büyük miktarlarda silahın üretilmesi için temel oluşturarak ve silahlanmada hızla yeni gelişmelerin kaydedilmesini mümkün kılarak önemli oldu. Metalürjide gelişmeler kaydedildi ve demir ve çeliğin eritilmesi için odun kömürü yerine kok kömürü kullanıldı. Bu da endüstriyi odun ikmaline bağımlı olmaktan kurtardı. Yolu İngiltere açtı ama teknoloji yayıldı. Liège'de bulunan ana cephane merkezinde yüksek kaliteli demirin üretimi için 1770'de kok kömürü kullanılmaya başlandı. 1776'dan itibaren Prusya madencilik bölümünün başkanlığını yapan Friedrich von Heinitz, ilk Prusya kok kömürü ocaklarını inşa etti. Canlı metalürji endüstrileri İngiliz ve Rus askeri faaliyetlerinin temelini oluşturdu ve büyük ölçüde talep oluştu. 1760'da İngiliz askeri

64) A. Kahn, *The Plow, the Hammer, and the Knout. An Economic History of Eighteenth-Century Russia* (Chicago, 1985), s. 7-8.

Resim 52: İngiliz donanma gücü altyapısının çok güçlü bir parçası olan Woolwich Tersanesi, Nicholas Pocock (y. 1741-1821). Pocock, donanma çarpışmalarını resmettiği bir dizi eserinde İngiliz zaferlerinin kroniğini çıkaran bir kişi olarak hareket etti.

faaliyetlerinin merkezi olmayan fakat daha sonra Amerikan yerlileri ile çatışmaya giren Güney Carolina'ya gönderilecek olan mühimmat 36.000 alaybozan tüfek fişeği ve bilyesi ile 3.600 çakmaktaşı içeriyordu. Tam bir dünya savaşı olan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda, İngilizlerin diğer pek çok yükümlülüğünün olduğu 1780'de, Tümgeneral Vaughan'ın St. Lucia'daki kuvveti 1.500 kürek, 800 kazma, 800 savaş baltası, 500 el arabası, 600.000 alaybozan tüfek fişeği, 200.000 çakmaklı tüfek, 2.400 top mermisi, 12.000 fıçı barut, 50 ton alaybozan tüfek bilyesi, 366 alaybozan tüfek fişeği kutusu ve araba üzerinde dört hafif altılı top talep etti. 1809'da, Martinique'de 46 İngiliz topu beş gün içinde 4.000 atış yaptı ve 10.000 mermi kovanı kullandı.[65] Bu gibi gereksinimler üç yüzyıl öncesine göre oldukça artmıştı ve merkez üslerinden çok uzaktaki büyük kuvvetler tarafından talep ediliyordu.

Yine de, Avrupa ekonomileri bu gibi gereksinimleri karşılayabildi. 1780'ler Avrupa için büyük donanma inşaatları çağı oldu ve bu arada 1787-92 yılları arasında savaşlar ve askeri açıdan yapılan hazırlıklar Av-

65) PRO. WO. 34/84 f. 44, 34/126 f. 86-7; R. N. Buckley (yay. haz.), *The Napoleonic War Journal of Captain Thomas Henry Browne 1807-1816* (Londra, 1987), s. 87.

rupa askeri imkân ve kabiliyetinin önemli özelliklerini ortaya çıkardı. 1786'da Fransızlar, bu dönemde standartlaştırmanın açıkça belli olduğunu kanıtlar biçimde, filoları için standart gemi inşaatı şekilleri geliştirdiler. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından Fransızlar, bakır mahfazalıma ile kısa ve hafif gülle gibi İngiliz donanması yeniliklerini kendi bünyelerine de dahil ederken, 1788-90 yıllarında Doğu Baltık'taki İsveç-Rusya savaşında her iki tarafın da diğerinin donanma kapasitesine ulaşmak veya bunları yok etmek için uğraştığı görüldü;[66] bunlar Gibbon'ın rekabetçi taklit yoluyla ilerleme örnekleridir. Takımada firkateyn filosunu geliştiren İsveçli gemi tasarımcısı Fredrik Henrik af Chapman (1721-1808) Fransa ve İngiltere'de eğitim gördü.

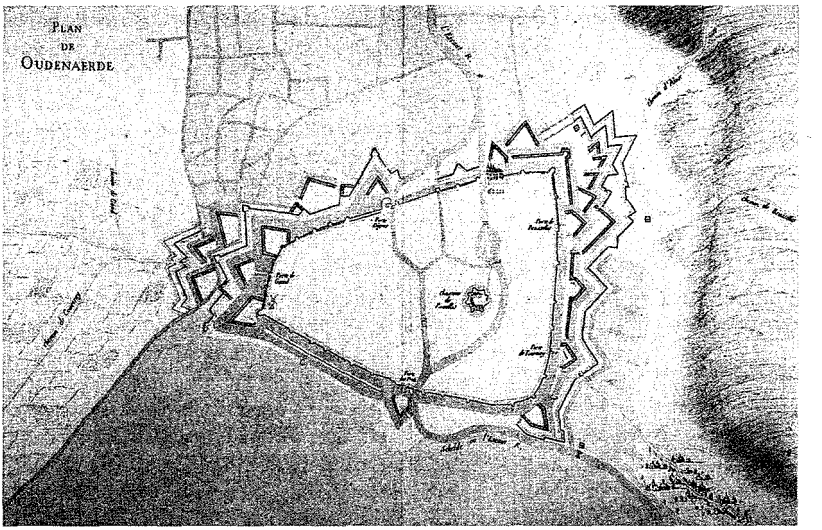
Bu faaliyetlerin devrimci savaş biçimini geçersiz kılmak üzere olduğu tutucu bir ortamda gerçekleştiğini düşünmek yanlış olacaktır. Rumyantsev ve Suvorov komutasındaki Ruslar, Türklere karşı verdikleri ve hiç de katı bir tutuculuk sergilemedikleri savaşlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm bulabildiler. Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra Prusya metotlarında çok az değişiklik gözlenirken, II. Frederik, 1768'de yeni ve esnek taktikleri, özellikle de açık düzen ilerlemeyi dikkate aldı.

Savaşta aldıkları başarısızlık karşısında teorik ve pratik anlamda en çok deneme yapan ülke Fransa'ydı. Guibert, Napoléon'u da etkileyen *Etai General de Tactique* (Paris, 1772) isimli eserinde, hareket ve kuşatma manevralarının altını çizip operasyonların hızını artırmak için karadan uzakta yaşamak gerektiğini savunuyor ve istihkâma bağımlı kalmayı eleştirip vatansever yurttaş ordusunun kurulmasını teşvik ediyordu. Fransa'da, tüm silahların özelliklerini barındıran ve dolayısıyla bağımsız hareket edebilen bir birlik şeklindeki bölünme kavramı geliştirildi. Böyle bir birlik hem ayrı bir kuvvet olarak hem de stratejik bir plana uygun biçimde hareket eden koordine bir ordunun parçası olarak hizmet edebildi. Bölünme sistemi 1759'dan itibaren gelişti ve 1787-8 yıllarında ordu yönetimi bölünmüş kollar şeklinde düzenlendi.[67]

Fransa'da değişik savaşma metotlarına da ilgi gösterildi. Bu ise Saxe gibi yazarlar tarafından öne sürülen ilk fikirlerin gelişimidir. Saxe, 1732'de yazdığı fakat ölümünden sonra yayımlanan *Mes Réverien* isimli eserde,

66) E. Karppinen (yay. haz.), *The War of King Gustavus III and the Naval Battles of Ruotsin-salmi* (Kotka, 1993).

67) S. T Ross, "The Development of the Combat Division in Eighteenth-Century French Armies", *French Historical Studies*, 1 (1965), s. 84-94.

Resim 53: Oudenaarde Krokisi: 1667 ve 1674'te Fransızlar tarafından kolayca ele geçirilen ve 1708'de Müttefiklerin Fransa'yı yendiği alan olan Oudenaarde Schelt üzerindeki bir geçidi koruyordu. Nehirler ve kalelerin konumları arasındaki yakın ilişkiye bir örnek teşkil ediyordu.

sadece ateş gücüne bağımlı kalınmasını eleştirmiş ve bunun yerine ateş gücü ile baskın taktiklerinin birleştirilmesini savunmuştur:

> Öldürmekten çok gürültü çıkarmaya yarayan küçük silahların önemsiz olduğu fark edilmeye başlandı (...) barutun çarpışmalardaki etkileri daha az korkutur hale geldi ve barut genel kanıya karşın artık daha az can almakta. Tüm bir yaylım ateşi ile dört askerin bile öldürülemediğine şahit oldum; ancak tek bir hücum düşmanın ilerleyişini engellemek ve intikam almak için bu kadar korkunç olsa ve aynı anda süngülerle saldırı yapılsa büyük sayılarda asker yok edilebilir ve zaferler kazanılabilir.

Saxe, "hali hazırdaki emir komuta ile ateş açma metodundan hoşnut değildi, çünkü bu metot askeri kısıtlı bir pozisyonda kalmaya zorluyor ve isabetli nişan almasını engelliyordu"; bunun yerine bireysel açılan ateşi tercih ediyordu. Saxe, baskın taarruzlarını desteklemesine ve geleneksel ince hata karşın yeni tertiplenmeler üzerinde durmasına rağmen, kolonlara ilişkin sorunlardan da bahsetmiştir:

> Eğer olursa, saflar ister engebeli arazide yürüyerek isterse düşmanın toplarıyla bir kez dağıldığında –ki bu durumda düşman yağmalayıp geçecektir– bunları yeniden düzene sokmak imkânsız olacaktır; böylece saflar hareketsiz bir kitle haline dönüşecek, düzen kalmayacak ve tamamen bir kargaşa yaşanacaktır.

Kolonlar gerçekten de Fransız devrim savaşında çok daha etkiliydi, fakat Saxe, taktikler ve strateji bakımından yeni fikirler ortaya attığı için önemlidir. Saxe'ın gözlemleri Rumyantsev ile Suvorov'un taktik yeniliklerinde hayat buldu, ama bu iki lider fikir üretmek için Saxe'a bağımlı kalmadılar.

Böyle düşünen tek kişi Saxe değildi. Ateş gücü ile çizgisel taktiklere eskiden beri verilen öneme kıyasla diğer iki Fransız yazar, Folard ve Mesnil-Durand, kolonlar halinde saldırıya geçen bir kuvvetin yaratacağı şoku ve ağırlığı vurguluyorlardı. 1778'de düşman sistemlerini denemek için tasarlanan manevralar bu zıtlığı sonuca bağlayamadı, fakat 1791'de çıkarılan yeni taktik el kitabı her ikisini de birleştirmeyi başardı.[68]

O dönemin en iyisi olan ve Avusturya ağır silahları ile Yedi Yıl Savaşları sırasında hizmet veren Jean de Gribeauval (1715-89), 1765'ten itibaren Fransız ağır silahlarını standart hale getirdi ve 1776'da Ağır Silah Müfettişi olarak atandı. Standart tanımlamalar kullandı: 4, 8 ve 12 ağır top ve 8 toplu bataryalar içinde 6 parmaklık (inç) havan topları. Hareket kabiliyeti güçlü ve daha büyük tekerlekler, daha kısa variller, daha hafif toplar ve daha iyi döküm metotları ile artırıldı. Atış isabeti, daha iyi görüş kuvveti, atış talimi tahtaları ve eğim işaretlerinin getirilmesi ile geliştirildi. Ateş oranı önceden paketlenmiş atımlar sayesinde yükseldi. Atlar ardı ardına değil, çiftler halinde koşuldu. Gribeauval'ın reformları sayesinde devrimci Fransa Avrupa'daki en iyi ağır silahlara sahip oldu.

Fransa 1763 ile 1792 arasında yapılan Avrupa savaşında yer almadığı için *eski rejim* ordusunun yeni fikirleri benimseyip benimsemediği, Devrimin oluşturduğu özel koşullar kıyas yapmayı güçleştirene dek anlaşılamadı. Pek çok önemli açıdan devrimci Fransa'nın ordusu devrim öncesi değişikliklerin bir ürünü oldu. Bir önceki başkumandanı XVI. Louis idam edilmiş olsa bile Gribeauval'ın silahları standart kaldı. Bun-

68) R. Quimby, *Background of Napoleonic Warfare: the Theory of Military Tactics in Eighteenth-Century France* (New York, 1957); J. Chagniot, *le Chevalier de Folard* (Paris, 1997).

ları kullanmak üzere ders alan Napoléon da Guibert'in eserlerini okudu. Düzenli ordu firarlar ve göç nedeniyle bozuldu, fakat 1792'de alınan başarılarda önemli bir rol oynadı.[69] Bunlar sık sık devrimcilik arzusuna atfedilmiştir, fakat askeri imkân ve kabiliyete de dikkat çekilmelidir.

1792-1815 arasındaki Avrupa savaşı iki bakış açısı altında sunulabilir. Bir tarafta, devamlılığın, aslında tutuculuğun altı çizilebilir. Devrim çağında bundan bahsetmek bir paradoks gibi görünebilir; çünkü, en önemlisi, Avrupa'daki başarılı devrim karşıtları kısmen kendileri değişim yarattıkları için var olabildiler. Yine de, bir yargıya varmak için on dokuzuncu yüzyıldaki bağlam ele alınacaksa, o zaman 1792-1815 arasındaki dönemde değişimden ziyade devamlılığın altı çizilebilir; alışıldık askeri süreçleri takip edebilmek için *matériel* ve fonlar olarak henüz yeterince büyümemiş insan kaynaklarının kullanıldığı iddia edilebilir. Hafif piyadelerin kullanılması Napoléon savaşlarının belli bir özelliğiydi, fakat daha önceki çatışmalarda beklendiğinden daha fazla ortaya çıkmıştır: büyük ordular, hareket etme stratejisi, kuşatmalardan ziyade muharebelerin tercih edilmesi, ağır silahlara daha fazla önem verilmesi. Bu bağlamda, Napoléon bir yenilikçiden çok planlamacıydı.

Fakat politik ve sosyal bağlamlar çok önemli olarak değerlendirilecekse, o zaman devrim ve Napoléon dönemi, silahlar ve donanma çatışmaları üzerinde yoğunlaşıldığı takdirde, daha çok bir sapma olarak görünecektir. Zorunlu askerlikle kurulmuş ve kolordular şeklinde tertiplenmiş büyük ordular Batı Avrupa'da yeni bir gelişimdi.

Muhtemelen en büyük taktik farklılık savaşların çapı ve bunun sonucunda karşılaşılan örgütsel, eylemsel ve lojistik problemlerdi. 16-19 Ekim 1813 tarihinde Leipzig'de 560.000 asker 'Ulusların Savaşı'nda çarpıştı ve 1813 harekâtı sonradan Alman genelkurmayı tarafından modern savaşların önemli bir safhası olarak görüldü. 1866'daki Königgrätz Çarpışması'na kadar en fazla sayıda asker burada çarpıştı. Napoléon, yarım milyon askerle birlikte, 1812'de Rusya'yı işgal etti ve Borodino Çarpışması'nda Ruslar Fransız ilerleyişini durdurmaya çabalarken 233.000 asker ile 1.227 top konuşlandırıldı. 1815'te Waterloo Savaşı küçük çaplı bir savaş oldu, ama Prusyalılar hariç olmak üzere, savaşta 140.000 asker yer aldı ve Wellington, Napoléon'un düşmanlarının 450.000 asker konuşlan-

69) S. F. Scott, *The Response of the Royal Army to the French Revolution. The Role and Development of the Line Army 1787-1794* (Oxford, 1978).

dırarak ezici bir üstünlük sağlayana dek saldırıya geçmemeleri gerektiğini iddia etti.[70]

Ayrıca, bu dönemdeki savaşlar temelde, hâlâ bir 'aynısının daha fazlası' meselesi olsa bile, özellikle on dokuzuncu yüzyıldaki bakış açısı ile değerlendirildiğinde önemli nitel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bunun bir nedeni, birliklerin ve subayların çatışmalar boyunca edindikleri harekât deneyimleridir – ki bu, ister büyük sayılarda isterse savaş alanında olsun, talimlerin bir sonraki yüzyıla göre daha az yapıldığı bir dönemde önemli bir gelişmeydi. Bu, ayrıca, askeri metotlarda bütüne etkisi muhteşem boyutlarda olan küçük nitel iyileşmeler meselesidir. Özellikle toplarda önemli değişiklikler olmasına rağmen konu yalnızca yeni silahlardan ibaret değildi. Çakmaktaşları 1778'den itibaren İngiliz donanmasında toplara uyarlanıp daha hızlı, güvenilir ve kontrollü ateş olanağı sağladı. Boş bir silindir şeklinde ve mermi ile patlayıcı dolu şarapnel yine ilk defa İngilizler tarafından 1804'te kullanıldı. Balonlar –ilk kez savaş alanında keşif yapmak için 1794'te kullanıldı–, roketler[71] ve ilk pervaneyle yol alan araçlar olan denizaltılarda[72] da ilerlemeler kaydedildi.

Bu dönemdeki harekâtlar söz konusu olduğunda, hafif süvarilerin geliştirilmesi yukarıda bahsedilenlerin hepsinden daha fazla önem teşkil ediyordu. Ateş açma disiplininin yerleştirilmesi de özellikle İngiliz donanması ve piyadeleri için önemliydi. Böylece, Gibbon'ın analizine bakarak Avrupa askeri sistemlerinin etkinliğinin Avrupalı olmayan halklarla ilişkili olarak arttığı iddia edilebilir, çünkü bu dönemde sık sık yapılan savaşlar ile halihazırda etkin olan askeri uygulamaların ince ayarları yapıldı.

Bu dönemdeki savaşlar en geniş anlamıyla Avrupa devletlerinin askeri etkinliğinin gelişmesinde önemliydi. Dolayısıyla, büyük oranda kaynak, savaşlara ve ulusal insan gücünün büyük bir kısmının kullanıma hazır hale getirilmesine aktarıldı ve savaş döneminin uzunluğu ve askeri hazırlık nedeniyle refah sürekli kılındı. Fransızlar, Ocak 1794'te yaklaşık 800.000 askeri aktif görev için hazırladı. Napoléon, 1800-11 yılları arasında 1,3 milyon, yalnızca 1812-13 arasında ise bir milyon kişiyi askere aldı. Benzer şekilde, büyük miktarlarda mühimmat üretildi. Fransızlar, 1793-

70) Wellington to Lord Stewart, later 3rd Marquis of Londraderry, 8 Mayıs 1815, BL. Loan 105 ff. 9-10.

71) F. Winter. *The First Golden Age of Rockets: Congreve and Hale Rockets of the Nineteenth Century* (Washington, 1991).

72) A. Roland, *Underwater Warfare in the Age of Sail* (Bloomington, Indiana 1978).

Resim 54: *Napoléon Alp Dağlarını Geçerken*, Jacques-Louis David. David, 1798'de Napoléon ile tanıştıktan sonra ateşli bir Bonapart taraftarı oldu. Askeri cesaret Napoléon'u cezp etmekteydi ve o da bunun propaganda yapmak için değerli olduğunun farkındaydı. Bunun gibi resimler ve David'in arkadaşı Antoine Gros'un yaptığı *Arcole Köprüsündeki Napoléon* isimli resim Napoléon efsanesi için çok önemli simgelerdi.

4'te yaklaşık 7.000 yeni top ve havan topu dökerken, Fransız devrim askerlerine silah sağlama ihtiyacı Grenelles'te günde 600 kilo barut üreten büyük bir barut fabrikasının kurulmasına yol açtı. Ağustos 1813'te Napoléon'un alaybozan tüfek fişeği stoku 18 milyona ulaşmıştı.[73]

Saldırının lojistik temeli yetersiz olmasına ve Fransızların kırsal alanı yağmalamakla yetinmek zorunda kalmalarına rağmen, 1805'te Napoléon'un 194.000 askeri ve yaklaşık 300 topu Kuzey Fransa'dan Güneybatı Almanya'daki Avusturyalılara saldırmak için hızla doğuya götürebilmesinde olduğu gibi, muazzam miktarlarda üretilen kaynaklar hızla ve etkin biçimde konuşlandırılabildi. Daha iyi yollar ve daha iyi yapılan haritacılık, birliklerin daha hızlı hareket ettirilmesini sağladı.

Hiçbir Avrupalı olmayan devlet önde gelen Avrupa güçleri ile boy ölçüşecek metalürjik imkâna sahip değildi. Buna ilaveten, karada veya denizde Avrupa ateş açma disiplini için son derece önemli olan silahların standart hale getirilmesine başka hiçbir yerde rastlanmadı veya,

73) J. Lynn, "Towards an army of honor: the moral evolution of the French army 1789-1815", *French Historical Studies*, 16 (1989), s. 177; G. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon* (Bloomington, Indiana, 1978), s. 122-3; J. R. Elting, *Swords around a Throne: Napoleon's Grande Armée* (New York, 1988), s. 263.

rastlansa bile, bu gelişme aynı derecede olmadı. Denizlerde, Avrupalıların inşa edip bakımını sağlayabildiği ve ağır silahlarla kuşatılmış savaş gemileri ile kıyaslanabilecek hiçbir şey yoktu.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı boyunca Kuzey Amerika'daki silah endüstrisinin hızla gelişmesi böyle bir kapasitenin oluşma hızına ve aynı zamanda bu kapasitenin oluşmasının Avrupa (bu bağlamda bakıldığında Avrupa-Amerikan) endüstriyel bağlarının bir yönüne işaret etmektedir. 1775'te Hartford ve Rhinebeck'te barut imalathaneleri kuruldu. Fredericksburg, Virginia ve Providence'te silah tesisleri kuruldu. Easton, Doğu Bridgewater, Lancaster, Principio, Springfield ve Trenton'da dökümhaneler inşa edildi. Kıta Ordusu Levazım Dairesi Başkanı Nathanael Grene, 1777'de Philadelphia'nın savunulmasına gerekçe olarak buradaki endüstrilerin ordu için önemli olduğunu söylemiştir;[74] bu ise Avrupa stratejisinin ortak bir özelliğinin ilk örneğiydi: endüstriyel kapasiteyi korumak.

Bağımsız Amerika Birleşik Devletleri ihtiyaçlarını karşılayacak derecede silah üretebilmek zorunda kaldı. Amerika'nın 1816'ya kadar hiç savaş gemisi olmamasına rağmen, 1799'da savaş gemileri inşa etmek için Washington Tersanesi kuruldu. Yine de, 1800'lerde bu tersane tarafından üretilen küçük gemiler Kuzey Afrika'nın Berberi devletlerine karşı saldırılar düzenleyebildi – ki bu hiçbir Avrupalı olmayan devletin boy ölçüşemeyeceği bir askeri faaliyetti. On dokuzuncu yüzyılda Ruslar, ABD'den savaş gemileri satın aldı; bunların arasında ikinci büyük ebatlı Rus buharlı savaş gemisi olan *Kamchatka* da bulunmaktadır.[75] Daha sonra *Fulton* ismi verilen ilk buharlı savaş gemisi *Demologos* (Halkın Sesi) 1814'te Amerika'da Robert Fulton tarafından inşa edildi. 30 top taşıyan bu gemi New York Limanı'nı koruması için üretilmişti. Ancak, 1812-14 yılları arasında yapılan Anglo-Amerikan Savaşı'nda, Amerikalılar İngilizlerin donanma gücü ile başa çıkamadı ve bunun yerine korsanlığa bel bağladılar. İngilizler ABD'yi engelledi ve Chesapeake ve New Orleans üzerine saldırılar düzenlediler.

Bu nedenle, sürekliliğe vurgu yapılırken, Avrupalıların 1775-1815 yılları arasındaki dönemin mücadelelerine cevaben yaptıkları değişiklik-

74) R. K. Showman (yay. haz.), *The Papers of General Nathanael Greene II* (Chapel Hill, N.C. 1980) 135.

75) Saul, "The Impact of the Napoleonic War upon Russian Priorities on Naval Develop-ment", W. B. Cogar (yay. haz.), *New Interpre-tations in Naval History* (Annapolis, 1989). s. 55.

leri, sarf ettikleri çabadaki küresel yeterliliği ve bunun potansiyel yönlerini de değerlendirmek uygun olacaktır. Bunlar sosyal refah gibi meselelerde sınırlı bir rol oynamayı benimseyen devletlerin askeri imkân ve kabiliyete odaklanan toplum alanlarında ne derece bir rol oynadığını da yansıtmıştır. Bu durum Avrupa devletleri ile sınırlı kalmadı, ama görece daha etkin olmaları hem hükümetin ısrarlı müdahalelerine hem de planlama ile ölçme ve zaman ve mekânın anlaşılması ve kontrol edilmesinin geliştiği bir kültürün oluşmasına dayanıyordu. Bu kültürel ve psikolojik tutumlar ve usuller, Avrupalıların teknolojik değişikliklerden fayda sağlamasını ve askeri eylemleri daha iyi inceleyip sistematik hale getirmelerini, yeni fikirleri tartışmaya açmalarını ve savaşı politik ve sosyal bağlamları içinde ele almalarını sağladı.[76] Avrupalı güçler 1792-1815 arasındaki uzun süren Avrupa iç savaşıyla meşgul olurken, bu güçlerin Fransız kuvvetlerinin meydan okumasına ve bunun kullanılmasına cevap veren silahlı kuvvetleri[77] ve ardından 1848'te ayyuka çıkan politik kargaşa ve bunun sonucunda Avrupa devletlerinin küresel askeri imkân ve kabiliyeti, bu durumun doğurduğu sonuçlarla kısıtlı kaldı. Fakat, bu durum yüzyılın ilerleyen dönemlerinde değişti.

76) S. Paret, *Yorck and the Era of Prussian Reform* (Princeton, 1966); C. White, *The Enlightened Soldier: Scharnhorst and the Militarische Gesellschaft in Berlin, 1801-1805* (New York, 1989); K. Alder, *Engineering the Revolution: Arms and Enlightenment in France 1763-1815* (Princeton, 1997).

77) W. O. Shanahan, *Prussian Military Reforms 1786-1813* (New York, 1945); R. Glover, *Peninsular Preparation: the Reform of the British Army, 1795-1809* (Cambridge, 1963); D. E. Showalter, "Hubertusberg to Auerstadt: The Prussian Army in Decline?", *German History* 12 (1994), s. 321-33; Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaries: the Archduke Charles and the Austrian Army, 1792-1814* (Bloomington,Indiana, 1982); G. J. Evelyn, "'I learned what one ought not to do': The British Army in Flanders and Holland, 1793-95", ve S. Mackesy, "Abercromby in Egypt: the Regeneration of the Army", A. J.Guy (yay. haz.) *The Road to Waterloo. The British Army and the Struggle Against Revolutionary France, 1793-1815* (Londra, 1990), s. 16-22 ve 101-10.

7
On Dokuzuncu Yüzyıl

Ben Kaptan Corcoran,
Size denizlere nasıl hükmettiğimizi,
Ahmak Gallileri, Saksonları ve Keltleri
nasıl korkuttuğumuzu öğreteceğim.
Bunların Avrupa'yı sallayan saldırıları,
Maxim silahı ve Nordenfeldt ile nasıl uğraştı
(veya gerektiğinde nasıl uğraşacak)
Onu da öğreteceğim.
Eğer kartlarınızı denizciler gibi oynayacaksanız,
Yelkenlerinizi çözün ve hız kesin
Direklerden inin – artık onlara ihtiyacınız kalmayacak.
Artık gönüllü milisler de olmasak,
Dümendeyiz ve ateşi besliyoruz.
Kömür ile kokkömürü sayesinde,
Gemilerimizi asla karaya oturtmuyoruz!

Kaptan Sir Edward Corcoran R. N.,
Gilbert ve Sullivan'ın *Utopia Limited* adlı eserinden (1893), I. sahne

*Hız, Buhar ve Kaynatılmış Süt**

Napoléon sonrası on dokuzuncu yüzyıl boyunca, 1815'te zaten aşikâr hale gelmiş olan askeri değişim süreci daha yoğun ve daha etkili biçimde devam etti. Afrika'daki bölgesel hâkimiyet konusunda ve Doğu ve Güneydoğu Asya'da 1815-1900 arasındaki döneme damgasını vuran etki konusunda meydana gelen ciddi değişiklikler göz önüne alındığında, savaşlardaki yeni gelişmelere bakmak ve bunların çok önemli olduğunu söylemek cezp edicidir. Yararlı olmasına rağmen bu yaklaşım dönemin daha önceki süreçlerin devamından ne derecede etkilendiğini hafife almaktadır. Yeni olan şey, Avrupa (ve Avrupa-Amerikan) askeri hâkimiyetinin tüm dünyada ve pek çok farklı arazi ve iklim koşullarına sahip karalarda ne derece uygulanabileceğiydi.

* Evaporated milk: Taze sütün kaynatılarak içindeki su oranının % 60 oranında azaltıldığı, dolayısıyla daha kıvamlı ve içilirken de suyla karıştırılarak içilen süt. Bu işlem sütün kolay bozulmasını önlediği için, kaynatılmış süt buzdolabından önce çok yaygın olarak kullanılıyordu. (y.n.)

Hastalık ve taşıyıcılarıyla ilgili bilgilerdeki değişiklikler, lojistikte kaydedilen bilimsel gelişmeler ve haberleşmedeki devrimin bunda büyük payı vardı. Bunlardan ilki kayıp oranını düşürdü ve hayatta kalan birliklerin etkinliklerini artırdı: Örneğin, Avrupalı birliklerin Tropiklerde daha başarılı olmasını sağladı. Lojistikteki gelişmeler de Tropiklerde önemliydi, ama daha da fazla önem kazandı.

Hem hastalıkların kavranmasında hem de mühendislikte kaydedilen gelişmeler, hastalıkla mücadelede önemli hale geldi. Mikrop teorisi ve tedavi etmekten ziyade mikropların önlenmesine dikkat edilmesi, temiz su, yeterli beslenme ve lağım arıtmanın zeminini oluşturdu. Sağlık mühendisliği çok büyük bir fark yarattı ve tropik ilaçlar ile hijyen 1870, 1880 ve 1890'lı yıllarda hızla gelişti. 1821'de İranlıların Bağdat'a ilerlemesi bir kolera salgını nedeniyle durduruldu. 1837-8 yıllarında Fransızların Meksika'daki Veracruz'u denizden ablukaya almaları sarıhumma yüzünden mahvoldu; fakat yüzyılın ilerleyen dönemlerinde tropiklerdeki ablukalar kolaylaştı. Sıtma, sarıhumma ve kolera artık öldürücü hastalıklar değildi. Ama sivrisineklerin sıtma ve sarıhumma virüslerini taşıdıkları ancak yüzyılın sonunda keşfedildi.[1] 1836-47 yılları arasında Hindistan'ın Madras Başkanlığı'nda görevli İngiliz birlikleri arasındaki ölüm oranı binde 41,50'ydi. Hindistan'daki oran ise 1909-13 yılları arasında binde 4,87 idi. Benzer biçimde, tıbbi hizmetler de gelişti; böylece, örneğin 1877-8 arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda hastalık ve yaralanmalar nedeniyle kaybedilen personel sayısı Kırım Savaşı'ndaki (1854-6) kayıp sayısının yaklaşık üçte biri kadardı.[2]

1840 ve 1860'lı yıllar arasında konserve et, süt tozu, kaynatılmış süt ve margarinin icat edilmesi erzakların dayanıksızlığını ve hacmini değiştirdi.[3] Hastalıklara karşı kaydedilen ilerleme gibi icatlar, karada ol-

1) J. A. de Moor, "Warmakers in the Archipelago: Dutch Expeditions in Nineteenth Century Indonesia", J. A. de Moor ve H. L. Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War. Essays on Colonial Wars in Asia and Africa* (Leiden, 1989), s. 63; M. Harrison, "Tropical Medicine in Nineteenth-Century India", *British Journal for the History of Science*, 25 (1992), s. 299-318.

2) President and Council at Fort St George to Court of Directors, 31 Temmuz 1760, IO. H/Misc/96, s. 56; S. D. Curtin, *Death by Migration: Europe"s Encounter with the Tropical World in the Nineteenth Century* (Cambridge, 1989); B. Menning, *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914* (Bloomington, Indiana, 1992), s. 82.

3) J. Keegan, *A History of Warfare* (Londra, 1993), s. 305.

duğu kadar denizlerdeki savaşlarda da önemli oldu. Erzak ikmalleri arasında daha uzun süreli harekâtlar yapmayı kolaylaştırdı ve böylece kuvvetlerin daha çok araziye yayılmasını ve çarpışmalara daha fazla zaman ayırabilmelerini sağladı. Mekanik su damıtma da önemli oldu.

Fakat bu değişikliklerin yarattığı etkiyi abartmaya gerek yoktur. Güney Afrika'daki Güney Afrika Savaşı'nda (1899-1902) çarpışan İngiliz ordusu ve 1900-1 yıllarında Filipinler'i bastırmaya çalışan Amerikan ordusu yine de hastalıklardan ötürü çok zor zamanlar yaşadı. İngilizler tifo yüzünden 13.000 askerini kaybederken Boerlerin öldürdüğü İngiliz askeri 7.000 idi: Lord Roberts, bağırsak humması nın yarattığı etki nedeniyle 1900'de Bloemfontein'de ordusunu yaklaşık iki ay boyunca dinlendirdi. İki yıl önce, Küba'daki Amerikalılar hastalık nedeniyle İspanyollar ile yaptıkları savaşta kaybettiklerinden üç kat daha fazla adam kaybetmişlerdi. 1890'larda Madagaskar'daki Fransızlar sarıhummadan büyük zarar gördüler. Ancak, kayıpların oranı on sekizinci yüzyıldakine göre farklıydı: O dönemde ölüm oranları daha düşüktü ve ordular artık eriyip gitmiyordu.

Gelişmeler sadece Tropiklerle sınırlı değildi. Tıbbi bilgi ve uygulamalar büyük oranda arttı. Anestezi askeriyede ilk defa 1847'de kullanıldı ve harekât sonrası oluşan enfeksiyonların –tetanos, kangren ve septisemi– görülme oranı azaldı. Tıbbi tedaviler (kısmen, atların çektiği ambulanslar sayesinde) daha hızlı, profesyonel ve önceden kestirilebilir hale geldi.

Haberleşmede kaydedilen gelişmeler de çok önemliydi. Yeni buhar ve demir teknolojileri denizde ve karada büyük fırsatlar yarattı; bunların göze en çok çarpanları buharlı gemiler ve demiryollarıydı. Askeri harekâtlar yaygın demiryolu sistemi ve ardından mekanize kara transferinin geliştirilmesine kadar askerlerin yürüyüş hızına bağlıydı; ama bu gelişmeler sayesinde birliklerin hareket etmeleri artık yorucu olmaktan çıktı.

Fakat demiryollarına verilen önem askerleri demiryolunun bittiği noktalara bağlayarak yeni bir askeri kısıtlama getirdi. Buna ilaveten, sefer alanlarında levazım ikmali yapabilecek kadar şanslı kuvvetler hariç olmak üzere, o dönemdeki harekâtlar yük hayvanları ve araçlarına da bağlı kaldı. Demiryolu lojistiği değiştirdi. Amerikan İç Savaşı (1861-5) hem demiryolunun hem de telgrafın önemli olduğunu ortaya koydu. Prusya demiryolu ağının kurulması ve bunun seferberlikler için kullanılması, Prusya'nın Almanya'nın birleşmesine yol açan zaferleri kazanmasını

sağladı, ancak yegâne etken bu değildi.[4] Denizde, buhar gücü gemileri rüzgâr kuvveti ve yönüne bağımlı olmaktan kurtardı, hatta kömür istasyonlarının varlığı artık önem kazandı ve yayılmacı güçlerin stratejilerinde yoğun olarak yer aldı. Buharlı gemiler ve demiryolu kuvvetleri konuşlandırma maliyetinin azalmasını sağladı. Bu ise silahlarda kaydedilen teknolojik gelişmeler kadar önemliydi. Buna ilaveten, azalan taşımacılık maliyetleri kolonilerden daha fazla fayda sağlamayı mümkün kıldı.[5]

Haberleşme, komuta ve kontrol kapasitesinde de devrim yarattı. 1794'te Fransa'da kullanılmaya başlayan sistem Napoléon tarafından Venedik, Amsterdam ve Mainz'e kadar uzatıldı. Semafor 196 farklı işaret kombinasyonu kapasitesine sahipti ve dakikada üç işaret gönderebilecek hızdaydı; şifreli mesajlar kullanılabiliyordu. Hava güzel olduğunda Paris ile Lille arasındaki 150 mil (241 km.) mesafe üzerinden sadece beş dakikada bir işaret gönderilebiliyordu.[6] Yine de, semafor sisteminin sınırlı olduğu taraflar da vardı: sis, kötü hava ve karanlık, mesajların iletilmesini imkânsız hale getiriyordu ve seyyar semafor istasyonlarının olmayışı diğer bir engeldi. Napoléon döneminde pek çok emir ve rapor neden oldukları problemlere rağmen halen atlı ulaklar veya gemilerle iletiliyordu. Bu sorunlardan en büyüğü talimatların gerçekten iletilip iletilemediğinin anlaşılması ve çabuk cevap alınamamasıydı.

1899'da bir İtalyan, Guglielmo Marconi, telsiz (radyo) kullanarak Manş Denizi üzerinden mesajlar iletti ve böylece haberleşmede sabit bağlantılara dayanmayan yeni bir teknolojik gelişim safhası başladı. Marconi, 1901'de Atlantik'in 3.000 mil öte tarafına radyo sinyalleri gönderdi. Seyrek şekilde ayrılmış birlikleri kontrol ve koordine etmeye ihtiyaç duyan İngiliz donanması, Marconi'nin en iyi müşterisi oldu. Radyo ağları kuruldu. Almanlar, 1912-14 yılları arasında kolonileri içinde bir radyo istasyonu ağı kurdu: Bu koloniler Duala, Windhoek, Dar es-Sa-

4) D. Showalter, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology and the Unification of Germany* (Hamden, Connecticut, 1975), s. 38-46. Prusya'nın karşıtı Avusturya'nın zayıflıkları için bkz. G. Wawro, "An 'Army of Pigs': The Technical, Social, and Political Bases of Austrian Shock Tactics, 1859-1866", *Journal of Military History*, 59 (1995), s. 407-34 ve *The Austro-Prussian War: Austria's War with Prussia and Italy in 1866* (Cambridge, 1996).

5) Daha genel bir görüş için bkz. D. R. Headrick, *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century* (Oxford, 1981).

6) Elting, *Swords around a Throne*, s. 103-6; M. van Creveld, *Technology and War. From 2000 BC* (New York, 1989), s. 154-6.

laam, Kamina, Qingtao, Yap, Apia, Rabaul ve Nauru'dur. Telsiz kulelerinin kuşatılması veya tahrip edilmesi Birinci Dünya Savaşı'nın ilk safhalarında Avrupa dışındaki topraklarda rol oynadı. 1914'te İngiliz donanması Alman kablo hatlarını kesti ve Dar es-Salaam'daki telsiz kulesini top ateşine tutarak Alman Doğu Afrika'ya (şimdiki Tanzanya) saldırı yapmaya başladı. Diğer donanma birlikleri aynı yıl Almanya'nın Pasifik'teki telsiz kulelerini yok etti.[7]

Denizde Buhar

Teknolojik değişiklikler savaşları, özellikle de deniz savaşlarını, hızla etkiledi. 1819'da inşa edilen ve İngiliz donanmasındaki ilk buharlı gemi olan *Comet*, savaşçılar için bir yedekleyen gemiydi ve ilk gemiler hızlarının yavaşlığı, çok fazla kömür tüketmeleri ve kapladıkları alan da dahil olmak üzere yandan çarklı olmaları nedeniyle pek verimli değillerdi.

Ancak, donanma operasyonlarında buhar gücünün potansiyeli hızla geliştirildi. General Sir Howard Douglas, *On Naval Warfare under Steam* (*Buharın Altındaki Deniz Savaşları Hakkında*, Londra, 1858) isimli kitabının giriş bölümünde, "buharın tüm denizci ulusların cenkçi donanmalarında motive edici bir güç olarak kullanılmasının deniz savaşlarında yaşanan çok büyük ve ani bir değişim olduğunu" iddia eder. Artık sakin sularda manevra yapabilen ve ters rüzgârlara karşı yol alabilen her bir savaş gemisinin filo çarpışmasındaki harekât serbestliği büyük oranda genişletildi.

Buna ilaveten, kıyı mevzileri söz konusu olduğunda, buhar savaş gemilerinin manevra kabiliyetini artırdı; bu arada uzun menzilli toplar ve zırh tabakası bu gemileri kıyı kaleleri karşısında daha etkili kıldı. Buharlı gemiler, İngiliz donanma filosu Kasım 1840'ta Akra'yı bombardımana tuttuğunda ve Canton aşağısındaki Pearl Irmağı'nı savunan kalelerde Ocak 1841'de gedik açan İngiliz savaş gemilerini mevzilere çektiğinde, yararlı oldu. 'Avrupa' dünyası içinde, bundan farklı olarak, Vicksburg'deki çok iyi takviye edilmiş Konfederasyon mevzisi, Farragut'un Birlik filosu tarafından 1862 yılında Mississippi'den bombalandığında zayıf düşmedi. Artan manevra kabiliyeti hem kıyıya yakın yerler ve tehlikeli sularda

7) D. R. Headrick, *The Invisible Weapon. Telecommunications and International Poli-tics 1851-1945* (New York, 1991), s. 117, 130, 141.

araştırma yapmayı hem de limandaki düşman filolarına saldırmayı ve yok etmeyi kolaylaştırdı; dolayısıyla limanların ve tersanelerin çok iyi takviye edilmesini sağladı. Buhar gücü yeni hassasiyetler ve fırsatlar doğmasına da yol açtı. İngiliz hükümetleri Fransız buharlı gemilerinin işgaline karşı İngiltere'nin savunmasız olduğunu düşünüyorlardı.

Gemilerin nehirlerde ve kötü hava koşullarında iş görme becerisi de arttı. Buhar sahilden uzak bölgelerde yapılan denizcilik için son derece önemliydi. Bu, 1824-5 arasında yapılan Birinci Burma Savaşı'nda, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 60 beygir gücündeki buharlı gemisi *Diana*'nın hızla akan Irrawaddy üzerinde operasyon yapmasını sağladığında örneklendi. *Diana* yelkenli gemileri çekti ve Burma savaş teknelerini yok etti, ayrıca İngilizlerin nehrin 400 mil yukarısına doğru ilerlemesinde çok önemli oldu. Bu ise Burmalıların müzakere yapıp İngiliz şartlarını kabul etmelerine neden oldu. Demir gemiler eski tahta gemilerden daha yararlıydı: Tropik parazitlerden çok daha az zarar görüyordu, alevlere karşı daha dayanıklıydı, daha hafif ve daha güçlüydü. Gambotlar Amerikan İç Savaşı'nda, örneğin Şubat 1862'de Orta Tennessee'deki kritik seferde Cumberland ve Tennessee nehirlerindeki Birlik tekneleri büyük rol oynadı. 1877'de Ruslar, Türklere karşı verdikleri mücadelede Tuna Nehri'ni geçmek için buharla yol alan büyük sandallar kullandılar. Hasar ve teknik sorunlara maruz kalmalarına rağmen, Fransızlar Batı ve Ekvatoral Afrika'daki, Hollandalılar ise Borneo'daki nehirlerde buharlı gambotlar kullandılar. Fransızlar, 1894 yılında Timbuktu'ya ilerlediklerinde iki gambot kullandılar ve 1898'de beş İngiliz gambotu Kitchener'i Yukarı Nil üzerindeki Faşoda'ya götürdü. Portekizliler, gambotları Limpopo ve Zambezi ırmakları üzerinde kullandılar.

Buharlı gemiler kötü hava koşullarıyla da başa çıkabiliyordu. 1840 yılında Ümit Burnu'nun sert kış rüzgârları arasında Çin'e doğru yol alan, demirden yapılma *Nemesis* isimli bir İngiliz buharlı gemisi, Macau'ya varan bu tip gemilerin ilk örneğiydi. Ancak aynı yıl iki küçük savaş gemisi Şili'den denize açılıp Pasifik'i geçti.[8] 1842'de omurgaları demir dökme, *Guadalupe* ve *Montezuma* isimli buharlı firkateynler Meksika için İngiltere'de üretildi.

8) C. J. Barlett, *Great Britain and Sea Power 1815-1853* (Oxford, 1963), s. 199-200; G. S.Graham, *The China Station. War and Diplomacy 1830-1860* (Oxford, 1978), s. 140-4; Headrick, *Tools of Empire*, s. 20-57; A. S. Kanya Forstner, "The French Marines and the Conquest of the Western Sudan, 1880-1899", *Imperialism and War*, s. 150.

1815'ten sonra buhar teknolojisinin donanma savaşlarında devrim yaratma süreci gelip geçici bir değişim olmadı. Aksine, her biri kendi kronolojisine ve yayılma şekline sahip bir dizi icat yapıldı. Bunlar arasında, 1820'lerdeki çarklar ve daha güçlü donanma silahları, 1840'lardaki pervane ve 1860'dan itibaren pervane ile zırhın birleştirilmesi vardır ve bunların ardından karşılığında çok daha kalın demir dökme zırhların yapıldığı çok daha ölümcül silahlar geliştirildi.[9]

1820'lerin başında Albay Henri-Joseph Paixhans, büyük mermileri ateşlemek ve bunlara büyük bir geminin yan tarafını delip içeride patlayacak büyüklükte bir ilk hız sağlamak için gerekli olan patlayıcıların çıkardığı sese karşı sabit durabilecek bir top ve top kundağı inşa etti. Paixhans, gülle yerine patlayıcı mermi kullandı. Getirdiği yenilikler 1824'te başarıyla sergilendi ve yarattıkları etki *Nouvelle Force Maritime et Artillerie* (1822) ve *Experiences faites sur une Armée Nouvelle* (1825) gibi yayınlarıyla arttı. Dokuz yıl sonra, Sardinyalı Giovanni Cavalli, etkili bir silah olan namlusu yivli tüfeği yaptı. Fransızlar, 1837'de, Paixhans mermili topunu her savaş gemisine yerleştirdiler; bir sonraki yıl, İngilizler, mermili topu standart teçhizatlarının bir parçası olarak benimsediler. Bu gibi gelişmeler de zırhlı savaş gemilerinin yapımına yol açtı.[10]

Anglo-Fransız rekabeti yeni teknolojilerin geliştirilmesini tetikledi. İngilizler, 1879'dan itibaren buharlı torpido tekneleri yapımında öncülük ettiler. Fransızlar da karşılık verdi. Bu şekilde, pek çok alanda görüldüğü gibi, güçler teknolojik liderliklerini sürekli kılıp geliştirdikçe, bir buluş diğerini tetikledi.

Buharlı gemilerle ticaret hem karada hem de denizde hareket kabiliyetini artırdı. Buna ilaveten, düşmanın ticaret faaliyetlerini yok etmek için buharlı savaş gemilerini kullanma olasılığı Amerikan İç Savaşı'nda Konfederasyon Donanması Sekreteri olan Stephen Mallory'nin aklına geldi ve dolayısıyla İngiltere'de üretilen hızlı hücum teknelerinden sipariş etti. İngiliz ve Fransız tersanelerinde yapılan ve Konfederasyon'a bağlı

9) D. K. Brown, *Before the Ironclad: Develop-ment of Ship Design, Propulsion and Armament in the Royal Navy, 1815-1860* (Londra, 1990); A. Lambert, *Battleships in Transition: the Creation of the Steam Battle-fleet, 1815-1860* (Londra, 1984), *The Last Sailing Battle-fleet. Maintaining Naval Mastery 1815-1850* (Londra, 1991), ve *Steam, Steel and Shellfire: The Nineteenth Century Naval Technical Revolution* (Londra, 1992); C. I. Hamilton, *Anglo-French Naval Rivalry, 1849-1870* (Oxford, 1993).

10) R. Luraghi, *A History of the Confederate Navy* (Londra, 1996), s. 55-8.

eyaletlerin parasını ödeyemediği gemiler, en sonunda Danimarka, Prusya ve hatta Japonya gibi ülkelerin donanmalarında yer aldı.

Sanayileşme

Silahlanmadaki gelişmeler büyük miktarlarda ve standart üretim yapabilme becerisi ile paraleldi. 1798'de Amerikalı Eli Whitney değiştirilebilir parçaları olan alaybozan tüfekleri üreterek silahların seri imalata geçirilmesinde öncülük etti. Silah imalatı sanayileşmede büyük rol oynadı; çünkü, en önemlisi, talebin çapı ve bazı silahların büyüklüğü yeni imkânlar ve süreçlerin oluşmasını gerektiriyordu. Sanayileşme hem Avrupa içindeki savaşlar hem de Avrupa gücünün denizaşırı hamilikleri için daha fazla silahın üretilmesini sağladı. Ağaç omurgalı demirle kaplanmış gemiler ve daha uzun mesafeli silahlar gibi yeni teknolojilerin benimsenmesi tüm silah sistemlerinin gerçekte veya görünüşte rafa kaldırılmasını ve dolayısıyla bunların yerine yenilerinin konma ihtiyacına neden oldu; bu, sadece sanayi kapasitesinin değil, aynı zamanda politik ve mali açıdan hazır olmanın sınanmasıydı.

Mermi ateşi ve mermileri erimiş demir ile doldurabilen ocakları denizde taşıyabilen demir omurgalı gemiler, ağaçtan yapılma gemilerin sonunu getirdi. Mermili silahların amacı, yivli mermileri nispeten yavaş bir hızda atıp, bunların düşman gemisinin gövdesine girmesini, sonra da patlamasını ve hatta mümkünse gemiyi batırmasını sağlamaktı. Top gülleleri sadece geçip gidiyor, insanları öldürüyor ama gemileri nadiren batırıyordu; çünkü açtığı delik kolayca yamanabiliyordu. İngilizler, kaybedecekleri şey çok olduğu, yani dünyadaki en büyük ağaçtan yapılma yelkenli gemi filosuna sahip oldukları için, deniz savaşlarındaki yeni teknolojiye ayak uydurmaya isteksizdiler.

On dokuzuncu yüzyıldaki sanayi teknolojisinin ve seri üretim toplumu için entelektüel ve kurumsal oluşumların yaygın etkisi, Amerikan İç Savaşı'nın (1861-5)[11] ve bunun ardından Avrupa içinde (ve Avrupa-Amerika) yaşanan çatışmaların özelliğiydi. Gemi yapımı maliyetinin düşmesi Avrupa'nın denizaşırı bölgelerde güç sergilemesini kolaylaştırdı. Avrupalılar bilgiyi toplama, sistemleştirme ve bilgi uygulamalarından

11) E. Hagerman, *The American Civil War and the Origins of Modern Warfare. Ideas, Organization, and Field Command* (Bloomington, Indiana, 1988), s. xi, xvii.

Resim 55: Fitilli alaybozan tüfeği, Güney Hindistan, on sekizinci yüzyıl. Çakmaklı tüfekler Avrupa'ya kıyasla Asya'da daha az ve daha yavaş benimsenmiştir. Bu da, Avrupa silahlı birimlerinin savaş alanında avantaj sahibi olmalarını sağlamıştır. Çakmaklı tüfekler hafif, emniyetli, ateşlemesi kolay ve hızlı silahlardı. Bu tüfeklerdeki barut çakmağın çelik bir tabakaya çarparak çıkardığı kıvılcımlarla ateşleniyordu.

da fayda sağladılar. Böylece, örneğin derinlikler, akıntılar ve buz koşulları hakkındaki bilgiler donanma operasyonlarının etkinliğini artırdı.

'Modernleşme'

Bu gelişmeler Amerikan/Avrupalılardan Avrupalı olmayanlara, endüstriyelden endüstriyel olmayan toplumlara kadar herkesin görece askeri imkân ve kabiliyetini geliştirdi. Kurumsal askeri eğitim gibi 'modernleşmenin' diğer ilişkili yönlerini ve Avrupa silahlarını benimsemek için girişimler yapılmasına rağmen bu gelişmeler diğer yerlerde aynı oranda gerçekleşmedi. Bu, 1815'ten itibaren Mısır'da etkileyici bir askeri sistem geliştiren Mehmed Ali örneğinde görüldü. Bu sistem, 1816 yılında Kahire'de kurulan bir subay eğitim kursu ile 1820'lerde zorunlu askerliğin getirilmesini içeriyordu. Devletin ilk sürekli bölümü bir savaş bakanlığıydı. Nispeten iyi donanımlı Mısır kuvvetleri, Osmanlı hâkimiyetine direniş gösteren Yunanlılara karşı 1824'ten itibaren başarılı harekâtlar yaptılar; Osmanlılar ise Nizip'te Mısırlılar tarafından 1839'da ağır bir yenilgiye uğratıldı.[12] Türkiye'de II. Mahmut (1807-39) III. Selim'in reformlarını uygulayıp 1826'da yeniçerileri bastırdı.

Dünyanın diğer yerlerinde benzer bir süreç Sih ve İran kuvvetlerini etkiledi. 1822'de Sih lider Rancit Singh pek çok Avrupalı subay topladı. Bunlardan ikisi Fransız ordusunun geri kalanı için örnek oluşturan ve

12) D. B. Ralston, *Importing the European Army. The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-Euro-pean World, 1600-1914* (Chicago, 1990), s. 85-93; K. Fahmy, *All the Pasha"s Men. Mehmed Ali, his army and the making of modern Egypt* (Cambridge, 1997).

Fauj-i Khas ismi verilen bir nizami piyade ve süvari birliği yetiştirdi. 1835'e gelindiğinde, düzenli ordu tugay hatlarında örgütlendi ve çakmaklı tüfekler kuşandılar. 1839 yılında Rancit öldüğünde orduda, 60.000-65.000 nizami asker de dahil olmak üzere, yaklaşık 150.000 askeri bulunmaktaydı. Subayların çoğu Avrupa tarzı talimlere ve taktiklere göre yetiştirilen Sihlerdi.[13] 1845-6 yıllarında yapılan Birinci Anglo-Sih Savaşı'nda, Sihleri yendikten sonra İngilizler Lahor Antlaşması uyarınca Sihleri ordularındaki asker sayısını azaltmaya zorladılar.

İran'daki Veliaht Prens Abbas Mirza (1833) Avrupalı subaylardan oluşan bir ordu kurdu ve Rusların 1804-13 ile 1826-8 savaşlarında aldıkları zaferlere karşılık olarak *Nizam-ı-Cedid*'i (yeni ordu) eğitti. Bu ordu 1813'e gelindiğinde 24.000 asker ile 20 topa sahipti. Ordunun iki Avrupalı subayı Claude August Court ve Paolo di Avitabile, Rancit Singh komutası altında başarılarını sürdürdüler. Diğer İran prensleri de Avrupalı yetişmiş birlikler kurdular. Bâb da (Şirazlı Mirza Ali Muhammed) böyle bir kuvvete sahipti ve bu kuvvet 1810'ların ortasında kendisi için, Yûsuf Khân isimli Rus bir firari tarafından oluşturulan bir top garajına bağlıydı. Yusuf, pirinç top üretimi için bir dökümhane ve barut üretimi için bir fabrika da kurdu. Ancak, bu önlemlerin getirdiği başarı kısıtlıydı. Bâb'ın yenilikleri 1826-8 yıllarında Ruslar karşısında yenilgi alınmasını engellemedi; 1838'de İranlıların Herat'ı kuşatmalarıyla başa çıkılamadı ve gözlemciler yeni birlikleri İran kumandanları tarafından komuta edilen geleneksel atlı eratları pek etkileyici bulmadılar.[14]

Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde, özellikle Japonya'da, sanayide başka benzer girişimlerde bulunuldu. Ancak 1840'ta askeri açıdan Avrupalılaşma süreci coğrafi nedenlerle engellendi; hatta 1860'da bile, değişim için daha fazla çaba gösterilmesine rağmen, değişimin kapsamı sınırlı kaldı. Sonuç olarak, Avrupa silahları ve teknikleri 1815'ten itibaren daha etkili hale geldikçe, diğer halklar Avrupalılarla rekabet edecek veya onlara direnecek kapasiteden yoksun kaldılar. Bu da özellikle topraklar açısından ciddi bir meseleydi, çünkü Avrupalıların, özellikle de Batı Avrupalı-

13) J. S. Grewal ve I. Banga (yay. haz.), *Civil and Military Affairs of Maharaja Ranjit Singh* (Amritsar, 1987); J. M. Lafont *French Administrators of Maharaja Ranjit Singh* (Delhi, 1988) ve *La Presence française dans le royaume sikh du Penjab* (Paris, 1992); S. Barua, "Military Developments in India, 1750-1850", *Journal of Military History*, 58 (1994), s. 610-12.

14) S. Avery, G. Mambly ve C. Melville, *The Cambridge History of Iran. VII. From Nadir Shah to the Islamic Republic* (Cambridge, 1991), s. 158-9, 169, 171.

ların, toprak kazanılmasına karşı resmi ve popüler tutumlarında bariz bir değişimin oluşmasında rol oynadı. Farklı halklara hükmetme ve toprakları koruma ihtiyacı, görevi ve hakkına inanma Avrupalılar (ve Avrupalı-Amerikalılar) arasında önem kazandı. Bu nedenle, 1492 yılında Granada'nın fethedilmesinden sonra İspanya'da olduğu gibi, fırsat ve görev birbirine yaklaştı.

İngiliz Yayılması 1815-45

1815'ten sonra Kıta Avrupa'sı politikasında nispeten sınırlı bir rol oynayan Britanya örneğinde fırsatların olduğu aşikârdır. İngiliz savaş gemileri, denizciliği ve 1824'ten itibaren de birlikleri Portekiz monarşisini destekledi ve bu durum 1826-7 yıllarında İspanya tarafından desteklenen bir ayaklanma ile hükümet tehdit edildiğinde doruğa ulaştı. Üstün İngiliz topçuluğu sayesinde Sir Edward Codrington komutasındaki Anglo-Fransız-Rus filosu, 20 Ekim 1827'de Yelkenli Savaşları Çağı'nın en büyük sonuncu savaşı Navarin Deniz Savaşı'nda Osmanlı ve Mısır filolarını hezimete uğrattı. Ancak, İngilizler kıta politikasına dahil olmak konusunda genellikle çekimser kaldılar. 1815 Kutsal İttifakı'na ne katıldılar ne de karşı çıktılar ve Fransız birlikleri 1823 yılında İspanya'da gerçekleşen liberal devrimi bastırmaya yardım etmelerine rağmen, burada veya diğer bölgelerde liberal bir mücadele başlatmak için hevesli olmadılar. Yarımada Savaşı yaşam öykülerinde veya diğer kitaplarda tekrar tekrar anlatılmış ama İngiliz birliklerinden kesinlikle bahsedilmemiştir.

İngiltere kıta politikasına ne fazlaca müdahale etti ne de görüldüğü üzere buna ihtiyaç duydu. Avrupa'nın çatışmalarına odaklanmamak İngiltere'nin yayılmasına ve diğer bölgelerde savaşmasına fırsat tanıdı. Avrupa'daki denge dışarıda fırsat sağladı. 1835 yılının hemen ardından diğer Avrupa devletlerinin ancak birkaç koloni edindiği otuz yıl boyunca, İngiliz İmparatorluğu pek çok kıtada yayıldı. İngilizler, 1818'de Batı Hindistan'daki Maratha dominyonları, Khadki (1817), Sitabaldi (1817), Mahidpur (1817), Koregaon (1818) ve Satara'da (1818)[15] zaferler kazandılar. Burma'nın elinden alınan topraklar Arakan ve Tenasserim, 1831'de Mysore, amfibi saldırı ile ele geçirilen Karaçi ve Umarkot (1843) ile Mir-

15) D. H. A. Kolff, "The End of an *Ancien Régime*. Colonial War in India 1798-1818", de Moor ve Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 22-49.

pur Has'daki (1843) İngiliz zaferlerinin ardından 1843'te alınan Sind gibi büyük toprakların elde edilmesiyle Hindistan en önemli yayılma alanı oldu. İngilizler tüm Hindistan çapında strateji ve lojistik planlama ve sürdürme konusunda becerikli olduklarını ortaya koydular. Ayrıca potansiyel düşmanların işbirliği yapamaması da işlerine yaradı. Böylece Nepal; Çin, Bhutan, Marathalar ve Sihlerden 1814'te yardım talep ettiğinde kimse karşılık vermedi.

İngilizler Malakka ve Singapur'u ele geçirerek Malay Takımadaları'nda da yayıldılar ve 1839'da Aden'i istila ettiler – ki bu kent ilk defa Avrupalı bir gücün eline geçmiş oldu. İngilizlerin 1839-42 yılları arasında yapılan Afyon Savaşları sırasında Amoy, Zhoushan Takımadaları, Kanton, Ningbo, Şangay ve Zhenjiang'ı amfibi kuvvetleriyle alması, Çin'in 1842'de imzalanan Nanjing Antlaşması ile Hong Kong'u teslim etmesine yol açtı. İngiliz savaş gemileri Qasimi Araplarının korsanlıkları olarak değerlendirdikleri şeyi durdurmak için Basra Körfezi'ne doğru ilerledi. Arjantin ve Amerika'nın Falkland Adaları'ndaki çıkarları 1832-3 yıllarında İngilizlerin bu adaları tekrar işgal etmesi ile engellendi.[16] Güney Afrika'da İngilizler Burun Kolonisi'nden başlayarak kıtanın içine doğru yayıldılar. 1840'ta İngilizlerin Mehmed Ali'ye karşı yaptığı donanma harekâtı –Sidon ve Beyrut'u işgal edip Akra'yı bombardımana tutarak alması– Mısır'ın kuzeye doğru yayılmasını sınırladı. İngilizler, diğer güçler için özellikle denizcilik teknolojisi bakımından örnek oluşturdular. Böylece, İngiltere ve Hollanda'daki tersaneleri iki yıl boyunca ziyaret ettikten sonra mühendis Mikhail Grinval'd, Rusya'nın ilk buharlı firkateyni *Bogatyr*'i inşa etmek için 1835'te Rusya'ya döndü.[17]

1815-45 Yıllarındaki Dünya

Fransızlar 1830'da Cezayir'i, 1842'de Pasifik'teki Markiz Adaları ve (hamilik ilan edilen) Tahiti'yi ve 1844'te Batı Afrika'daki Gabon'u işgal ettiklerinde ikinci (devrim sonrası/Napoléon) koloni imparatorluklarını

16) C. F. Davies, *The Blood-Red Arab Flag. An Investigation into Qasimi Piracy 1797-1820* (Exeter, 1997); B. Gough, *The Falkland Islands/Malvinas. The Contest for Empire in the South Atlantic* (Londra, 1992), s. 89-104.

17) N. E. Saul, "The Impact of the Napoleonic War upon Russian Priorities on Naval Development", W. B. Cogar (yay. haz.), *New Interpretations in Naval History* (Annapolis, 1989), s. 56.

başlatmalarına rağmen, hiçbir Avrupa devleti İngilizlerin okyanus aşırı bölgelerde aldıkları topraklarla kıyas kabul edecek kazançlar elde etmedi. Fas Sultanı Mevlay Abdurrahman'ı Cezayir'deki muhalefeti desteklemekle suçlayan Bugeaud idaresindeki Fransızlar, Cezayir'den yola çıkarak 1844'te Fas'ı işgal etti ve III. Abdülkadir (Isly) Savaşı'nda Sultan'ın kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.

Ruslar, Orta Asya'da toprak edinmekten çok Polonya'daki direnişçi isyana önem verdiler, ama Kafkaslar ve çevresinde Türkleri ve yerli halkları yenerek ilerlediler ve Kazakistan'da da toprak ele geçirdiler. 1828-9 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar, Anapa, Akhaltsikhe, Kars ve Erzurum'u aldı[18] ve Edirne Anlaşması (1829) ile Türkler Çerkez kıyılarındaki mevzilerini terk ettiler. Yine de, birliklerin sadakati, donanma ablukası, kale inşaatları ve hem sindirme hem de zalim taktikler uygulama girişimlerine rağmen Rusların Çerkezleri boyunduruk altına alma çabaları pahalıya patladı. Ancak, Ruslar Kafkas halkları arasındaki etnik ve dinsel parçalanmalardan çıkar sağladılar. Çeçenistan ve Dağıstan 1859'a, Çerkez toprakları ise 1864'e kadar işgal edilemedi.

Ruslar, 1822'de Orta Kazakistan Aşireti'nin topraklarını istila edip, buranın örgütlenmesini ve liderliğini yeniden yapılandırdı ve 1824-31 yılları arasında inşa edilen bir dizi kaleye dayalı Rus yönetim sistemini getirdiler. Yeni takviye edilmiş topraklar –Ilek ve New Line– en iyi otlakları Rus hâkimiyetine kattı. Kazaklar ayaklanıp Rus kalesi Akmolinsk'i (1838) ele geçirdiler, fakat direnişleri parçalanmalar nedeniyle zayıfladı: Ruslar, sırasıyla Büyük Orda'nın (1846) bağlılığını kazanıp Hokand ile ittifak yaparken, isyancılar Büyük Aşirete Hokand hanını püskürtmesi için yardım etmek zorunda kaldılar. Hokand Hanlığı'na sadakat gösteren Kırgızlar daha sonra isyancıları yok etti. Bu arada, Rus kalelerinin ve çiftçilerinin amansız ilerlemeleri devam etti. Bir önceki yüzyılda Büyük Orda'yı büyük oranda kontrol eden ve Orta Orda üzerinde kayda değer bir etkisi olan Çinliler artık bölgeye müdahale edebilecek kadar güçlü değildi.[19] Ruslar Türkistan'a da yayıldı. 1839'da Rus kervanlarını soymak için Hive Hanlığı'na karşı başlatılan bir saldırı başarısız oldu, ama bundan sonra 1840'ta, Aleksandrovskiy ile başlamak üzere, kaleler inşa edildi.

18) W. E. D. Allen ve S. Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921* (Cambridge, 1953), s. 23-45.

19) Stebelsky, "Frontier in Central Asia", s. 154-5.

Kuzey Amerika'da Amerikan yerlileri arka arkaya yenilgiye uğradılar. Krikler 1813'te saldırıya uğradı ve Tallasahatchee ile Talladega savaşlarında yenildiler. Bir sonraki yıl, Andrew Jackson, Krik kuvvetinin merkezlerine saldırdı ve Horseshoe Bend'deki istihkâm kamplarına baskın düzenledi, ama kazandığı zaferi yerli savaşçılarına borçlu oldu. Yerliler Florida'daki Seminole savaşlarında da (1817-18, 1837-43) yenilgiye uğradılar. Birinci savaşta, Andrew Jackson, 1818 Florida işgali sırasında bir Aşağı Krik kuvvetinden yardım gördü. İkinci savaşta ise hükümet büyük sayılarda birlikler konuşlandırdı. Sayıca az olan Seminoller genellikle açık arazide savaşmaktan kaçındı ve nihayetinde Everglades'in erişilmez kesimlerine sığındı. Bunun ardından da hükümet savaşı sonlandırdı. Avrupalı Amerikan yerleşim cephesi Mississippi'nin batısına doğru da kaydı ve bu hareket eski kuzeybatıda bulunan ve Kanada'daki İngilizlerle yakın ilişki içindeki kabilelerin yenilmesi ile mümkün oldu. Bunlar, Tippecanoe Çarpışması (1811) ve 1812'deki savaş sırasında, 1813'te Thames (Londra yakınında, Ontario) Savaşı'nda Şavnilerin ve Black Hawk kabilesinin Bad Axe Nehri'nde hezimete uğratılmasıyla hızla sona eren Illinois ve Wisconsin'de 1832 yılında yapılan Black Hawk Savaşı'nda Black Hawk, Sauk ve Fox halklarının yenilgileriydi. Boer ateş gücü Natal'da 1838'de yapılan Blood River Savaşı'ndaki araba konvoyuna yapılan Zulu saldırısını sonlandırdı.

1815-45 arasındaki dönemde Avrupalılar, Latin Amerikan Kurtuluş Savaşları hariç, pek fazla yenilgi almamış olmalarına rağmen, İngilizler bütün bir İngiliz-Hint tümenini 1842 yılında Afganistan'ın felaketle sonuçlanan tahliyesi sırasında kaybettiler ve Ruslar 1842 ile 1845 yıllarında Kafkaslar'da yenilgilere uğradılar. 1842'de İngilizlerin başına gelen felaket alınan kötü kararlar, Afganistan'ın politik durumunu doğru değerlendirememe ve 'General Winter' nedeniyle gerçekleşti. Waterloo'da çok iyi çarpışmış olan Kâbil'deki yaşlı, güçten düşmüş ve hazırlıksız kumandan Tümgeneral William Elphinstone, geri çekilmek veya olduğu yerde kalmak konusunda tamamen kararsızdı. Nihayet gitmeye karar verdiğinde kış geldi ve (o zamana kadar morali çökmüş) ordusu karla kaplı geçitleri aşmaya çalışırken ciddi lojistik problemlerle karşılaştı. Kâbil'e 116 mil (186 km.) uzaklıktaki Jalalabad'da bir İngiliz garnizonu beklemekteydi ve kıta ilk gün sadece beş mil yürüyebildi. Ghilzni kabilesi üyeleri, İngilizleri pusuya düşürdü, ama bu olay savaşta arazi ve komutanın önemine işaret eden klasik bir örnekti. Oysa, 1878-9 yıllarında daha sonra Lord unvanı alan Sir Frederick Roberts, Kâbil dışında ku-

şatmaya uğradı fakat kalması gerektiğinin farkına vardı; güçlü bir mevzi hazırladı; kış için yiyecek depoladı ve hayatta kaldı. Sierra Leone Valisi Albay Sir Charles McCarthy komutasındaki küçük bir İngiliz kuvveti, tüm cephanesini bitirmiş olduğu için çok daha büyük bir kuvvet olan Asanti ordusu tarafından 1824'te hezimete uğratıldı. Valinin kellesi ise bir savaş ganimeti oldu. Afrika'nın diğer bölgelerinde, Güney Mozambikli Gaza Nguni 1834'te bir Portekiz ordusunu ezip geçti ve Zulular bir önceki yıl Lourenço Marques'i yağmalamışlardı.

Rusların Fransız, İran ve Türk orduları karşısında yüzyılın ilk yarısında gösterdikleri başarı ile Çeçenistan ve Dağıstan'ı almalarının uzaması[20] arasındaki zıtlık halkın muhalefeti karşısında askeri gücün sınırları ve askeri kapasite ve imkân ile başarı için tek bir hiyerarşik yöntem benimsemenin hatalı olduğunu gösteriyordu. Buna ilaveten, Amerikalılar, özellikle 1830'larda Florida'nın Seminole bölgesini boyunduruk altına almada güçlükler ve yenilgilerle karşılaştılar. Seminole, 1835'te İkinci Seminole Savaşı'nın ilk safhalarında pek çok muharebe kazandı. Everglades'te kendilerini koruyabildiler.

Hollandalıların Sumatra'daki Palembang üzerine düzenledikleri seferler 1819'da bozguna uğratıldı ve 1821'de ilk önce geri püskürtülseler de sonunda zafer kazandılar. Ayrıca, Sumatra Adası'nda Hollandalılar, Lintau'da (1823) aldıkları ağır yenilgi de dahil olmak üzere pek çok mağlubiyetten sonra, yalnızca Padri Savaşı'nı (1821-38) kazandılar. 1825'te başlayan Cava Savaşı beş yıl süren zorlu çatışmalardan sonra Hollandalılar tarafından başarıyla sona erdirildi. Hollandalıların birlikleri sayıca az olsa da, Yogyakarta sultanı gibi Endonezyalı müttefiklerinden fayda gördüler. Başlangıçta, Hollandalılar, istihkâm üsleri ağı geliştirdi; buradan yerli nüfusu denetleyen seyyar kollar gönderdiler ve isyancı mevzilerinin güçlenmesini engelleyip isyancılara saldırdılar.[21] Ne var ki, 1831-2 yıllarında, 1830'da Hollanda yönetimine karşı ayaklanan Belçika'yı yeniden fethedemediler.

Fransızlar, 1832'de *cihad* ilan etmiş olan Abdülkadir (1807-83) komutasındaki ateşli silah kullanabilen birliklerin Cezayir'de 1840'lardan iti-

20) M. Gammer, "Russian Strategies in the Conquest of Chechnia and Daghestan, 1825-1859", M. B. Broxup (yay. haz.), *The North Caucasus Barrier. The Russian Advance towards the Muslim World* (Londra, 1992), s. 58; M. Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar. Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan* (Londra, 1994).

21) M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indone-sia since* y. *1300* (2. basım, Basiugstoke, 1993), s. 140, 142, 116-17.

Resim 56: *İnce Kırmızı Hat*, Robert Gibb (1881). Bu eserde Balaklava Savaşı'ndan bir olay resmedilmiştir. Resim William Howard Russell'a ait savaş alanı sevkıyatını konu alır. Resim, Rus süvarilerini 93. Kuzey İskoç birliklerine olduğundan çok daha yakın göstermektedir, çünkü İskoçlar ellerindeki Minié tüfekleri ile düşmanı püskürtmüş ve 600 yard (548 m.) uzaklıktan ateş açmışlardır.

baren gösterdikleri güçlü direnişle karşılaştılar. İyi komuta edilmeyen bir Fransız kolu Sidi-Brahim'de (1845) hezimete uğradı. Fransız yerleşim alanları için toprak ele geçirilmesi Fransızların var olan güç yapısına uyum sağlamalarını zorlaştırdı. Başlangıçta, Afrika Ordusu'nun Fransız kumandanları bildik taktikler uygulamaya çalıştılar: Napoléon Savaşları'ndaki taktikler, yani toplu manevra ile büyük kollar ve bir cephe oluşturan kışlaların bölgeleri ellerinde tutması. Ancak, bu politika General Bugeaud tarafından 1840'larda, Fransızlar daha değişken bir strateji benimsedikçe değiştirildi. Bu stratejide hızla ilerleyen kolların ve süvari birliklerinin Cezayirlilere saldırdığı saldırgan bir strateji için birlikleri serbest bırakmak amacıyla pek çok kışla terk edildi. Bu taktikler çok büyük bir kuvvet ile de desteklendi: 1846'ya gelindiğinde, Fransızların Cezayir'de düzenli ordularının üçte birini oluşturan 108.000 hazır askeri vardı; 25-30 Cezayirliye karşı bir askerin düştüğü ve Abdülkadir'in komutasındakinden sayıca çok daha fazla olan bir güçtü. Cezayirliler, 1847'de teslim oldular. Daha batıda İngiliz donanması Faslı korsanlarla başa çıkmada zorlandı; bunun en önemli nedeni, korsanların alaybozan tüfeklerinin İngilizlerin tüfeklerine göre daha iyi olmasıydı.[22]

22) C. R. Pennell, "Dealing with Pirates: British, French and Moroccans, 1834-56", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 22 (1994), s. 63.

Bu dönemle ilgili edinilen izlenim, muharebelerde ve seferlerdeki Avrupa-Amerikan etkinliğinin, güçlüklere rağmen, giderek arttığıdır. Bunun başka bir kanıtı, İngilizlerin Afyon Savaşı'nda kazandığı zaferdir. Bu ise kısmen Avrupalı küçük birliklerin Avrupalı olmayan rakiplerinin daha büyük birlikleri karşısında kazandıkları bir zafer sayesinde gerçekleşti. Ancak, daha da önemlisi, bu, bir Batı Avrupa devletinin Çin'e açtığı ilk savaştır ve Çin'de Çinliler karşısında kazanılan ilk Avrupa zaferidir. Buna ilaveten, Cava Adası hâkimiyet altına alındı ve, daha küçük çapta olsa da, Hindistan merkezli İngiliz gücünün yayılması gibi, Hollanda gücünün yayılması için de bir temel oluşturmaya başladı. Her iki devlet de varlıklarının İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından kontrol edildiği dönemde olduğundan daha dolaysız bir rol üstlendi. Donanma kuvvetleri de etkin biçimde kullanıldı. Denizden yapılacak bir bombardıman tehdidi 1824'te Cezayir Dayısı'nı (Vali) İngiliz taleplerine teslim olmaya itti; şehir 1816 yılında Anglo-Hollanda filosu tarafından zaten bombalanmış ve bu Hıristiyan kölelerin alınmasını sona erdiren bir anlaşma ile sonuçlanmıştı. İngiliz donanma bombardımanı ve Akra'nın ele geçirilmesi, Mısır kuvvetlerinin 1840'ta Suriye'den kovulmasında büyük bir darbe oldu. Bir topçu mermisi tesadüfen ana cephaneliğin havaya uçmasına neden oldu, ama tüm operasyon Batı gücünün modernleşen ve bir imparatorluk inşa etmekte olan Mısırlılar karşısındaki etkileyici bir gösterisiydi.

Silahlar

Yüzyılın ilk birkaç on yılı boyunca piyade silahlarındaki temel yenilikler hep Avrupalılar tarafından gerçekleştirildi. Avrupa, atış hızını ve emniyetini geliştirdi. 1807'de İskoç ruhban sınıfı üyesi Alexander Forsyth, ateşli silahlar için ateşleyici olarak barut yerine cıvalı patlayıcıların patentini aldı. Cıva patlayıcıları, çakıldığında ateş alıyordu: Harici ateşe, dolayısıyla da patlamaya gerek kalmıyordu. Cıva patlayıcısı ile kaplı tüfek kapsülünün kullanılması emniyetli ve her türlü hava koşulunda kullanılabilen bir ateşleme sistemi yarattı. Joshua Shaw, 1822'de metal tüfek kapsülünün seri üretimini yaptı. Bu sistemde, atış deliğine yerleştirilen kapsül asıl barutu ateşliyordu. Bu tür darbeli tüfekler Avrupa ordularında, örneğin Avusturya ordusunda 1836'dan itibaren kullanılmaya başlandı. Ateş almamadaki azalma ateş gücünde büyük bir artışla sonuçlan-

dı. Ancak, hükümet desteğinin olmayışı, Forsyth'in icadının kullanılması ve geliştirilmesini geciktirdi ve 1815'e kadar pek etkili olmadı.

Darbeli kapsülün ardından, Kaptan Calude Minié'nin tüfeğin içinde sıkı bir kapak yaratmak ve bu sayede yüksek ilk hız elde etmek için ateşlendiğinde genişleyen yarı silindir kurşun mermisi (1849) ve Johann von Dreyse'nin 'iğneli' tüfeği geldi. Minié mermisi hızlı ateş etme ve isabet ettirme için yapılmıştı ve 1851'de İngiliz ordusu tarafından kullanılmaya başlandı.

Minié mermisi tabanında demir bir tıkaç içeriyordu ve namlunun çapından biraz daha dar olarak dökülüyordu. Namlu ağzına takıldığında kolayca aşağı kayabiliyordu. Silah ateşlendiğinde barut demir tıkacı merminin altına itip, bunun genişlemesini sağlıyordu. Bu sayede, bu şekilde yapılan atışlar isabetli oluyordu. Minié mermisinin bir sonraki şekli boş bir tabana sahipti ve bununla demir tıkaca gerek kalmadı. Barut dıştaki bir darbeli kapsül ile ateşleniyor ve bu sistem Minié mermisi ile daha isabetli atışlar yapılmasını sağlıyordu.

Savaşlar 1845-75

1845'ten sonraki otuz yıl boyunca daha önce bahsedilen eğilimler devam etti ama Avrupa ve Avrupa-Amerikan dünyasında uzun süren bir savaş dönemi de yaşandı. Bu çatışmalardan ilki 1848'teki milliyetçi ayaklanmalar ve ardından gelen Alman (1864, 1866, 1870-1) ile İtalyan (1848-9, 1859-61, 1866, 1870-1) birleşmesiydi. İkincisi ise Meksika-Amerika Savaşı (1846-8) ve daha sonra Amerikan İç Savaşı idi. Ağır kayıplar verildi. Yalnızca Amerikan İç Savaşı'nda bir milyonun üzerinde insan öldü veya yaralandı. Bunun bir nedeni de, yeni ateşli silahların, özellikle de darbeli-çakmak tüfeklerin (*percussion-lock rifle*) kullanılmasıydı – Gettysburg'deki Pickett'ın Hücumu'nda (1863) olduğu gibi, yanaşık düzen saf ve kıta saldırıları bu silah karşısında zayıf kalıyordu.

1840'larda geliştirilen darbeli-çakmak tüfeklerin yivli namlularından ateşlenen mermiler, alaybozan tüfeklerinin düz namlularından ateşlenen mermilere oranla hem daha emniyetli bir mermi yoluna sahipti hem de çok daha fazla etkililerdi. Darbeli-çakmak tüfeği ile Minié mermisinin bileşimi ölümcüldü. Piyadelerin etkin ateş gücü menzili arttı ve yanaşık düzendeki piyadelere yapılan saldırılarda kayıp oranı büyük ölçüde yükseldi. 1854-6'daki Kırım Savaşı'nda Rus kollarına düzenlenen sal-

dırılarda İngilizler ve Fransızlar ağır kayıplar verdi. Bu savaş gazete haberleri sayesinde hem halk hem de askeri gözlemciler tarafından takip edildi. Böylece, Amerikan Savaş İdaresi, İç Savaş'ta ismi öne çıkacak ve 1861'de Birlik Başkumandanı olarak atanacak George B. McClellan gibi Amerikan ordusu subaylarının raporlarına dayanan *1854, 1855 ve 1856 Avrupa Savaş Sanatı Raporu* (3 cilt, Washington, 1857-61) adında bir rapor yayımladı.

Alman ve İtalyan birleşme savaşlarındaki çok çetin geçen dört muharebede, özellikle Avusturyalılar karşısında Solferino'da alınan Fransa-Piemonte zaferinde (1859) ağır kayıplar verildi ve gelişmiş topların nasıl bir etki yarattığı görüldü: Yeni Fransız yivli namlulu toplar, Avusturya yapımı düz namlulu toplardan çok üstündü ve yüksek isabet oranı ile bu silahların çoğunu yok etti. On yedinci yüzyılın ortasında geliştirilmesine rağmen, bu topların üzerindeki optik görüş araçları ancak on dokuzuncu yüzyılın ortasında yaygın hale geldi. 1859'da demiryolları her iki tarafta da kuvvetlerin sevk edilmesi ve konuşlandırılması için kullanıldı; Fransızlar, demiryolu ile İtalya'ya 130.000 asker sevk etti.

Ancak, yere yatarak doldurulabilen ve dakikada dört ile yedi atış yapabilen uzun menzilli arkadan dolma Prusya yapımı Dreyse *Zündnadelgewehr* veya 'iğne' tüfek (iğne şekilli mili nedeniyle böyle isimlendirilmiştir) ile kıyaslandığında, ağızdan dolma tüfekle dakikada bir ile üç atış yapılabiliyordu. Gaz kaçağı problemi nedeniyle, Dreyse yalnızca arkadan ateşlenebiliyordu. İlk kez Prusyalılar tarafından 1849'da Baden ve Hessen'de Alman devrimcilere karşı kullanılan arkadan dolma tüfekler, Prusyalılar tarafından 1864'teki Danimarka Savaşı'nda ve 1866'daki Avusturya Savaşı'nda ölümcül bir silah olarak kullanıldı. Her iki çatışma da, Duppel (1864) ve Sadowa/Königgrätz (1866) ile birlikte Prusya için muhteşem zaferler getirdi. Prusyalılar, tüm askerlerini avcı olarak yetiştirmelerine rağmen, Sadowa'da önemli olan şey, atışların isabetinden ziyade yoğunluğuydu. Yere yatarak tüfeklerini doldurup ateşleyen askerler siperleri etkin biçimde kullanabildi; bu da kazılan siper sayısını artırdı.

Prusya'nın 1866'daki başarısı diğer Avrupalı güçlerin arkadan dolma tüfekleri benimsemesine ve seyrek asker hatlarına yoğunlaşmasına ve böylece piyade ve top ateşlerine karşı daha dayanıklı ve kollar ile saflardan daha dağınık olan uzatılmış düzenleri kullanmalarına neden oldu. Fransızlar, 1866'da gaz sızdırmayan ve Prusya'nın iğne tüfeğinden daha uzun menzilli *chassepot* tüfeğini kullanmaya başladılar; ama Prusya'nın Worth'teki aptalca cephe saldırısında ağır kayıplar verileceğine işaret

eden gelişmiş piyade silahlarına rağmen, Fransızlar, Fransa-Prusya Savaşı'nı (1870-1) kaybettiler. Bu da, halen namludan dolma toplar kullanan Fransızlara kıyasla Prusya toplarının üstünlüğünü yansıtmıştır ve ayrıca Prusyalıların daha ağır hareket eden Fransız ordularına kıyasla daha iyi manevra yapabilen dağınık kuvvetleri kullanmadaki becerisinin de kanıtı olmuştur.

Prusya stratejisi ve taktikleri, yüzyılın ortasında namlulu silahlarda kaydedilen gelişmeler ve, 1859'da İtalya'da, 1864'te Danimarka'da ve 1865'te Virginia'da görüldüğü gibi, savunmaya pek çok avantaj sağlayan çatışmaların büyüklüğüne (ama bu Avusturyalılar, Danimarkalılar ve Konfederasyon Ordusu'nun yenilmesini engelleyemedi) ters düşüyordu. Bir yıpratma savaşı yerine, Prusya Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, demiryolları da dahil olmak üzere, endüstriyel çağın pratikliği ile sürekli saldırıya dayalı Napoléon fikirlerini birleştirdi.[23] Cephe saldırısı yerine, düşman kuvvetlerini kuşatmayı ve düşmanı, manevra kabiliyetine yeniden kavuşması için bu gibi saldırılara mecbur etme yolunu seçti. Prusya'nın zaferi Alsace-Lorraine ile Fransa'dan da önemli miktarda bir tazminat almasını ve Almanya'daki hegemonyasını Berlin'den yönetilen bir Alman emperyalizmine dönüştürmesini sağladı – ki bu Büyük Frederik'in amaçladığından çok daha büyük bir başarıydı.

Bu türden çatışmalar Avrupalı kuvvetlerin sadece küçük bir kısmının Avrupalı olmayan halkları yenerek yayılma taraflısı olmalarını sağladı. Diğer Avrupalı güçlere karşı yeni zırhlı savaş gemileri kullanıldı veya kullanılması planlandı; Avusturyalıların 1866'da Adriyatik Denizi'ndeki Lissa Çarpışması'nda kendilerininkinden çok daha büyük İtalyan donanması karşısında aldıkları zafer bunun bir örneğiydi. Buharla işleyen zırhlı savaş gemilerinden oluşan iki filonun dahil olduğu bu savaş, 1805 yılında yapılan Trafalgar'dan beri ve 1905'teki Tsuşima Savaşı'ndan önce verilen en büyük deniz savaşıydı. 1860'larda Adriyatik Denizi'nde İtalya ve Avusturya[24] arasındaki gibi silah yarışları Avrupalı güçler arasında gerçekleşti. Benzer biçimde, Amerikalılar, İç Savaş'ta Amerikan yerlilerine karşı verdikleri savaşta olduğundan daha fazla birlik konuşlandırdı.

23) D. J. Hughes (yay. haz.), *Moltke on the Art of War* (Novato, California, 1993), s. viii; Wawro, *Austro-Prussian War*, s. 13-25; M. Howard, *The Franco-Prussian War* (Londra, 1961).

24) L. Sondhaus, *The Habsburg Empire and the Sea: Austrian Naval Policy, 1797-1866* (West Lafayette, Indiana, 1989).

Latin Amerika

Latin Amerikalı güçler okyanus aşırı genişlemeye katılmadılar: Özellikle deniz kuvveti ve finansman gibi kaynaklardan yoksundular, böyle bir geleneğe sahip değildiler ve Avrupa ile ABD'nin ekonomik etkisi altındaydılar. Bunun yerine, ulusçuluk tutkuları, Latin Amerika içinde 1864-70 yıllarında Paraguay'a karşı verilen Üçlü Müttefik Savaşı (Arjantin, Brezilya ve Uruguaylı *koloradolar*) ve Şili, Bolivya ve Peru'nun Şili'nin kuzeyindeki Atacama Çölü'nün zengin nitrat kaynakları üzerinde söz sahibi olmak için çarpıştığı Pasifik Savaşı (1879-83) gibi çatışmalara neden oldu. Sayıca üstün Şili, zırhlı savaş gemilerinin Perulu zırhlı savaş gemisi *Huascar* karşısında Punta Angamos açıklarında aldığı zafer (1879) sayesinde kazandı, Lima'yı ele geçirdi (1881) ve Bolivya'nın Pasifik kıyı şeridini topraklarına kattı.[25]

Bu Güney Amerika çatışmaları büyük savaşlardı. Paraguay Savaşı'nda, pek çoğu 1866'daki vahşi muharebelerde olmak üzere 330.000 insan öldü ve Paraguay enkaz haline geldi: Müttefikler 1866'da başkent Asunción'u istila etti ve Paraguay lideri Francisco Lopez 1870'de öldürüldü; bu da düşmanlıkların sona ermesini sağladı. Piyade taktikleri genellikle cephe saldırıları üzerine kuruluydu ve çetin arazilerde yapılan harekâtlarda lojistik kapasite önemli rol oynuyordu. Avrupa silahlarının var olması da önemliydi.

Üçlü Müttefik Savaşı boyunca birlikler savaşa yönlendirildikçe akıncı Yerli kabileler Arjantin'in büyük çiftliklerine baskınlar düzenlediler. Savaş sona erdikten sonra hükümet üstünlüğü yeniden ele geçirip demiryolları ile bağlantılı kaleler inşa etti ve 1877'deki birkaç çarpışmada Yerlilerin yenilgiye uğradığı ve kabile topraklarının ele geçirildiği büyük bir saldırı başlattı.

Amerikan İç Savaşı

Amerikan İç Savaşı (1861-5) strateji, taktikler ve lojistik bakımından Napoléon Savaşları'ndan farklıydı. Demiryolları Kuzey'in çok büyük demografik ve ekonomik kaynaklarının harekete geçirilmesini sağlayarak ve özellikle de muharebelerde rol oynayarak fark yarattı. Trenlerle

25) W. F. Sater, *Chile and the War of the Pacific* (Lincoln, Nebraska, 1986).

Resim 57: *Fredericksburg Savaşı, 13 Aralık 1862.* Carl Rochling tarafından resmedildi. Ambrose Burnside komutasındaki Birlik kuvvetlerinin Robert E. Lee komutasındaki Konfederasyon Ordusu'nun güçlü mevzilerine saldırısı savunma için kullanılan ateş gücünün potansiyelini ortaya koyan ve pahalıya patlayan bir örnekti.

ulaştırılan istihkâmlar Konfederasyon Ordusu'nun Bull Run Çarpışmaları'nda (1861) zafer kazanmasını sağladı. Atlanta, Chattanooga, Corinth ve Manassas gibi demiryolu kavşakları stratejik açıdan önem kazandı ve harekâtların hedefi haline geldi. Ayrıca, demiryolları için tasarlanan setler gibi insan elinden çıkma arazi özellikleri muharebelerde rol oynuyordu. Kuzey'in demiryollarına bağımlı olması Güney'in hem demiryollarına hem de telgraf tellerine saldırmasına yol açtı.

Savaş alanında, ateş gücü, özellikle de Enfield gibi yeni, çok güçlü tüfekler o zamana dek Kuzey Amerikan çatışmasında görülenden çok daha ölümcül oldu. Amerikan silah üretimi çağdaş standartlarla kıyaslandığında çoktan gelişmişti. Kırım Savaşı'nın ardından İngilizler silah üretiminde kullanılan Amerikan makinelerinden elde ettiler: Ordu Donatım Kurulu, Colt ve diğer üreticilerden donatımı geri getirmeleri için bir teftiş takımı gönderdi. Meksika Savaşı'nda Colt'un makineli tüfeğin kullanılmasının ardından 1862'de patenti alınan ilk, el çevirmeli çok namlulu makineli tüfek olan Gatling silahı Amerikan İç Savaşı'nda kullanıldı. 1861'de Amerikan ordusunda kullanılan standart piyade silahı Model 1855 Minié mermisi atıyordu ve namlu çıkış hızı saniyede 950 ayaktı (289 m/s). 1863'te Birlik süvarilerinin çoğu Doğu Tennessee'yi geçmek için kullandıkları arkadan doldurma ve seri ateş edebilen karabi-

nalar [*kırmalı kısa tüfek*] ile donatıldı ve 1865'e gelindiğinde bazı piyadelere de bu tüfeklerden verildi.

Savunmada ateş gücü sayesinde hazır mevzilere yapılan toplu cephe saldırıları daha pahalıya mal oldu ve başarısızlıkla sonuçlandı; örneğin Birlik, İkinci Manassas (1862) ve Fredericksburg (1862) çarpışmalarında, Konfederasyon ise Corinth (1862) ve Stones Nehri (1862-3) savaşlarında bunu deneyimlediler. İç Savaş sırasında tüfek ateşi ile verilen kayıpların çoğu siperlerin arkasından açılan isabetli savunma ateşinden kaynaklandı. Her iki taraf da, Antietam (1862) Çarpışması'nda birbirleriyle savaşmanın bir sonucu olarak, siper kazmanın önemli olduğunu anladı. Süngüler ve fişekli tüfeklere istihkâm veya topların tercih edilmesiyle daha az önem verilir oldu – ki bu da gelişmiş güçler arasında ileride gerçekleşecek savaşların karakterine işaret ediyordu. Ağır kayıplar ve Ulysses Grant'in Mayıs 1864'teki ilerleyişinden itibaren çatışmanın neredeyse hiç durmadan devam etmesi Virginia'daki savaşa yeni bir boyut kattı. Bu, daha küçük bir ordusu olan Güney için büyük sıkıntılar yarattı. Siperler önemli hale gelmesine rağmen, William Sherman'ın 1864'teki 'Georgia üzerinden Yürüyüşü' ve süvariler daha büyük rol oynadıkça Virginia, batı ve güneyde savaş daha devingenleşti.[26] Güney, yiyecek sıkıntısı dahil olmak üzere ciddi ekonomik problemler de yaşadı. İç Savaş'ta 'Avrupa' bağlamında çatışmanın bir aracı olarak yıkıp geçme eylemine sıkça rastlanıyordu: Sherman, 'düşman bir halkla' savaştığını ve sivil toplumun iradesini yok etmek, 'Georgia'yı inletmek!' için yola çıktığını düşünüyordu. 1865'te Güney Carolina yok edildi.

Denizde zırhlı gemiler önemli rol oynadı, ama bu, her iki tarafın da gemileri mevzilendirebilmesiyle ve David Farragut'un Birlik filosu Ağustos 1864'te Mobile Körfezi'nden kolaylıkla geçtiğinde, her iki tarafın da zırhlıları olmasıyla önemini yitirdi. Örneğin, tarihteki ilk zırhlı gemi çarpışması olan *Monitor* ve *Merrimac* (Konfederasyon tarafından *Virginia* olarak yeniden isimlendirildi) arasında 9 Mart 1862'de Hampton Roads'da yapılan düello sonuç vermedi. Zırhlı gemilerin kullanılması bunların Avrupa'daki üretimini artırdı: Bu da Avrupa-Amerikan ve

26) G. McWhiney ve S. D. Jamieson, *Attack and Die. Civil War Military Tactics and the Southern Heritage* (Tuscaloosa, 1982); R. E. Beringer, *Why the South Lost the Civil War* (Atina, Georgia, 1986); J. M. McPherson, *Battle Cry of Freedom. The Civil War Era* (Oxford, 1988); E. J. Hess, "Tactics, Trenches and Men in the Civil War", S. Förster ve J. Nagler, (yay. haz.) *On the Road to Total War. The American Civil War and the German War of Unification, 1681-1871* (Cambridge, 1977), s. 481-96.

Avrupa dünyası arasındaki yayılmanın bir örneğiydi. Başarılı ilk torpido botu saldırısı 1864'te Albemarle Sound'da (Kuzey Carolina) yapıldı ve Birlik bu saldırıda bir fırlatma mekanizmasına oturtulan zıpkın torpidosuyla (*spar torpedo*) Merrimac'e benzeyen ve Konfederasyon'a ait silahlı bir gemi olan *Albemarle*'yi batırdı. Aynı yılın ilk aylarında *Hunley* Charleston Limanı'nda Birlik'in ufak torpido muhribi *Housatonic*'i batırıp patlamanın şiddetiyle kendisi de yok olduğunda, ilk etkili denizaltı saldırısı yapıldı. *Hunley*, Konfederasyon'un *Davids* olarak bilinen ve Birlik'in donanması Goliath ile çarpışmak üzere tasarlanan birkaç pervaneli gemisinden biriydi. Amiral Samuel F. du Pont, 1863'te Charleston'a yapılan bir saldırıda Birlik'in dokuz zırhlı gemisini komuta etti, fakat bunlar mayınlarla engellendi ve gemilerden beşi kıyı bataryaları nedeniyle büyük hasar aldı.[27] Büyük Birlik'in donanma kuvvetleri nihayetinde hayatta kalabildi. Ocak 1865'te o zamana dek görülmemiş büyüklükte bir filo olan ve 58 Birlik savaş gemisi ile yürütülen amfibi bir harekât ile Fisher Kalesi ele geçirildi ve böylece Konfederasyon'un en büyük limanı Wilmington kapatıldı.

Gibbon'ın Avrupalı güçler arasında taklit yoluyla rekabet modelinde olduğu gibi, Amerikan İç Savaşı sırasında askeriye ve donanma kapasitesinde muhteşem boyutlarda bir büyüme kaydedildi. Böylece, 1861'deki Birinci Manassas/Bull Run Seferi'nde yenilmiş olan Birlik kuvvetlerini Potomac Ordusu olarak yeniden örgütleyip disiplinli, donanımlı ve büyük bir ordu yarattı. Yine de, örgütlenme ve kaynaklar, ehil liderlikten yoksun kalındığı için yetersizdi. Kasım 1861'de Genelkurmay Başkanı olan ve yeni orduyu örgütleyen George McClennan'ın kararsız, sakıngan ve savunma odaklı tutumu, Konfederasyon'un 1862-3 yıllarını kapsayan dönemin büyük kısmında doğudaki cephede üstünlüğü ele geçirmesini sağladı. Buna karşın, Grant, kazanmak için neyin gerekli olduğunu biliyordu.

Avrupa Yayılması 1845-75

Avrupalı ve Avrupalı/Amerikan güçler arasındaki savaşlara rağmen, Avrupalı olmayan devletlerle savaşarak yayılma da sürdü. Bunun en önemli

27) S. R. Wise, *Gate of Hell: Campaign for Charleston Harbor 1863* (Kolombiya, Güney Carolina, 1994).

nedeni, toprak kazanmak için en iyi konuma sahip iki Avrupa gücü olan Britanya ve Rusya'nın, kısa süren (1854-6) Kırım Savaşı bir istisna olmak üzere, bu dönemde Avrupa çatışmalarına katılmamış olmasıydı.

Hindistan, 1840'ların sonundan itibaren yine İngiliz yayılmasının temelini oluşturdu. Buradaki seferler İngilizlere Avrupa dışında yapılan harekâtlar için hayati öneme sahip deneyimler kazandırdı ve Hindistan ordusu karada İngilizlerin önde gelen stratejik rezervi oldu. Kaşmir 1848'te derebeylik yapıldı. Birinci (1845-6) ve İkinci (1848-9) Anglo-Sih Savaşları'nda etkili ateşli silahlar ve toplar kuşanmış Sih kuvvetlerine karşı verilen bir dizi zorlu mücadelenin ardından kazanılan İngiliz zaferi ile Pencap 1849'da istila edildi. Sih Savaşları daha fazla sayıda ve daha ağır toplara önem verilmesine neden oldu.[28] Sihler, ciddi bölünmeler nedeniyle zayıf düştü.

Aşağı Burma, 1852'de İngilizler tarafından istila edildi, ama 1857'ye kadar 'sindirilemedi'; Nagpur, Hansi ve Berar 1853'de ve Oudh 1856'da ele geçirildi. Hintlilerin 1857-9 yıllarındaki ayaklanması, İngilizler ve, özellikle Sihler ve Gurkalar olmak üzere, sadık Hindistan birlikleri tarafından, İngilizlerin Napoléon Savaşları'ndan o zamana dek ve 1899-1902'deki Güney Afrika Savaşı'ndan önce görülmüş en fazla asker konuşlandırması ile vahşice sonlandırıldı. Bu uzun çatışmada alınan zafer İngilizlerin itibarı ve Hindistan'daki güçleri açısından çok önemli olarak değerlendirildi. İsyancılar arasından çıkan sayısız eğitimli topçunun varlığı ile mücadele şiddetlendi. Bu topçular Enfield tüfeklerine de sahiptiler. Hindistan askeri insan gücünün önemli rolü ayaklanmanın patlak vermesi ile ortaya çıktı; bu da İngilizlerin Hintli askerlerinden hayvan yağı ile yağlanan yeni Enfield tüfekleri için yeni fişekler kullanmalarını talep etmesiydi – ki bu, dini nedenlerden ötürü yaygın olarak kabul edilemez bir önlemdi.[29]

Yerlilerin direnişi Avustralya'da ve, daha kolay ve tamamen olmasa da, 1860-72 yılları arasında Yeni Zelanda'da bastırıldı. Titokowaru ve Te Kooti'ye bağlı Maoriler bombalanması veya hücum edilmesi zor siperler ve *pa* (kale) sistemleri kullandı ve İngilizlerin ağır kayıplar vermesine

28) B. S. Nijjar, *Anglo-Sikh Wars, 1845-1849* (Yeni Delhi, 1976); H. Sstrachan, *From Waterloo to Balaclava, Tactics, Technology and the British Army, 1815-1854* (Cambridge, 1985) s. 124-5.

29) J. Pemble, *The Raj, the Indian Mutiny and the Kingdoms of Oudh 1801-1858* (Hassocks, 1977); R. Mukheriee, *Awadhin Revolt, 1857-1858* (Delhi, 1984).

neden oldular.[30] Afrika'da Cape Kolonisi 1847'de istila edilen İngiliz Kaffravia'nın alınmasıyla genişledi; Natal ise 1845'te zaten ele geçirilmişti. 1861'de ise Lagos istila edildi. İngilizler, 1873-4 yıllarında Batı Afrika'nın askeri bakımdan en güçlü halklarından biri olan Asanti halkına karşı Garnet Wolseley ile yürüttükleri iyi örgütlenmiş ve başarılı seferde Gatling silahları ve yedi librelik toplar kullandılar. Başta Fantiler olmak üzere diğer Afrikalı halklardan da yarar sağladılar. Asanti halkı İngilizlerin arkadan dolma tüfekleri –Asanti halkının alaybozan tüfekleri ile açtıkları ateş ancak küçük yaralanmalara sebebiyet verdi– karşısında savunmasız kaldı ve ilerlemekte olan İngiliz tümeninin çevredeki bitki örtüsüne sürekli ateş açmasıyla Amoafu'da (1874) yenilgiye uğradı. Asanti başkenti Kumasi ele geçirildi ve yakıldı.[31] 1864 yılında yapılan bir önceki sefer hastalık nedeniyle başarıya ulaşamadı.

Fransızlar, buharlı gemilerle birbirine bağlanmış etkili bir nehir kıyısı kalesi zinciri geliştirip 1854'ten itibaren Senegal Vadisi'ndeki güçlerini sağlamlaştırdılar.[32] Fransızlar, Cezayir'de de hâkimiyetlerini genişlettiler ve Hindi-Çin, Somali ile Fildişi Sahili'nde bölgesel varlık göstermeye başladılar. 1853'te Yeni Kaledonya'yı istila ettiler.

Hollandalılar, Doğu Antiller'de –Borneo, Selebes Adası, Bali, Sumatra, Yeni Gine– toprak ele geçirdi, ama bu süreç yavaş ilerledi. Bunun bir nedeni harekât problemleri –lojistik, hastalıklar ve yerel direniş–, diğeri ise sınırlı politik irade ve kaynaklardı.[33] Hollandalılar, İngilizlere ve Fransızlara nazaran, emperyalizme pek fazla önem vermedi ve daha az asker ayırdı: Elbette Cezayir'deki Fransızlar ve Hindistan'daki İngilizler ile kıyaslanabilecek başka bir şey yoktu.

30) P. Adams, *Fatal Necessity. British Intervention in New Zealand 1830-1847* (Auckland, 1977); J. Belich, *The New Zealnd Wars and the Victorian Interpretation of Racial Conflict* (Auckland, 1986).

31) B. Keegan, "The Ashanti Campaign 1873-4", B. Bond (yay. haz.), *Victorian Military Campaigns* (Londra, 1967), s. 163-9; D. Killingray, "The British and Asante 1870-1914", de Moor ve Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 158-67; I. Wilks, *Asante in the Nineteenth Century*, (Cambridge, 1975).

32) D. Robinson, *The Holy War of Umar Tel. The Western, Sudan in the Mid-Nineteenth Century*, (Oxford, 1985), s. 330.

33) J. A. de Moor, "Warmakers in the Archipelago: Dutch Expeditions in Nineteenth Century Indonesia", de Moor (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 50-71, özellikle 70-1; M. Brossenbroek, "The Living Tools of Empire: The Recruitment of European Soldiers for the Dutch Colonial Army, 1814-1909", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 23 (1995).

Amerikan yerlilerinin Kuzey Amerika'daki yayılma hızı Amerikan İç Savaşı'nın bu süreci kesintiye uğratmasının ardından devam etti. Amerikan yerlileri birlik ruhundan yoksun olmaları ve zayıf Meksika idaresinin el değiştirmesi ile yeni filizlenen Amerika Devleti'nin ısrarlı toprak talepleri ve askeri faaliyetleri nedeniyle sıkıntı çekti. Yine de, asıl önemlisi, Avrupalı-Amerikalıların demografik ağırlığı ile bunların hâlihazırda yerleşmiş oldukları yerlerden Amerikan yerlilerinin yaşadığı yerlere göç etmeyi istemeleriydi.

Demiryolu yalnızca Amerikan birliklerini hızlandırmada değil, aynı zamanda Amerika kıyıları ile iç bölgeleri arasında ekonomik bağlantılar kurarak yerleşim alanlarını dünya ekonomisinin gereklilikleriyle bütünleyerek büyük bir rol oynadı. Bu ise hem sığırcılığın hem de madenciliğin (örneğin, gümüş) gelişmesi için önemliydi. Böylece, on sekizinci yüzyılda Ukrayna'daki Ruslar örneğinde görüldüğü gibi, politik-askeri kontrolün yayılması yerleşim ve ekonomik sömürü ile birlikte yer almak zorundaydı. Ancak tüm Amerikan kabileleri Avrupa-Amerikalılarla savaşmadı. Örneğin, Ute, Crow ve Pavni kabileleri genellikle barışçıldı ve aslında orduya gözcüler verdiler. İç Savaş gazisi Nelson Miles, Siu kabilesine ve Custer'ın Little Bighorn'da aldığı yenilgiden sonra Kuzey Cheyenne'e saldırdığında, Crow kabilesinden destek aldı.[34]

Kırım Savaşı Rusların Avrupa'daki Türk İmparatorluğu'na ilişkin hırslarını dizginlemesine rağmen, Rus sınırı 1845 ve 1875 yılları arasında büyük oranda genişledi. Kırım Savaşı 1853'te başlayan bir Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kaynaklandı. İngilizler ve Fransızlar karşısında Kırım'da yenilgiye uğrasalar da, Ruslar iyi savaştılar ve düşmanlarını savaşın başındaki amaçlarını terk etmeye zorladılar. 1853'te Eflak ve Moldova'dan sürülmelerine karşın Türkler karşısında daha fazla başarı gösterdiler. Tahta bir Türk filosu şaşırtılıp topçu mermisi kullanan Rus savaş gemileri tarafından 30 Kasım 1853'te Sinop'ta yok edildi. 4.400 Türk'ten 3.000'i hayatını kaybetti. Kafkaslar'daki ana Türk ordusu 1854'de Kurudere'de ve Kars'ı almak için yaptığı hücum girişiminden sonra 1855'te yenilgiye uğradı ve Ruslar şehri aldı.

Daha doğuda Rusya ve Çin arasındaki dengelerin değişmesi Rusya'nın 1858'de Amur bölgesini ve 1860'da Ussuri bölgesini almasını sağladı.

34) W. H. Leckie, *The Military Conquest of the South Plains* (Norman, Oklahoma, 1963); S. L. A. Marshall, *Crimsoned Prairie: the Wars Between the United States and the Plains Indians during the Winning of the West* (New York, 1972).

1860 tarihli Pekin Antlaşması uyarınca yeni bir sınır çizildi. 1860'da Ussuri bölgesinde Vladivostok kuruldu ve bu Rusya'ya Pasifik'te bir liman kazandırdı. Ruslar, Orta Asya'da önemli ölçüde ilerledi. 1864-5 yıllarında Türkistan'a karşı bir kale hattı inşa edildi ve artık dış müdahalelere uğramayan Kazakistan giderek daha fazla Rus idaresi altına girdi ve 1868 kanunları ile yerleşime açıldı. Genç Kazakistan Aşireti'nin 1869'da çıkardığı isyan bastırıldı.

Ruslar, 1840'larda Türkistan'da Siriderya'ya kadar ilerledi ve 1850'lerde Hokand Hanlığı'nı yenerek toprak kazandı. 1860'ların ilk yıllarında, 1865'te Türkistan'da düzenlenen fetih gibi büyük çaplı fetihler yapıldı. Hive (1873)[35] gibi 1865'te Taşkent ve 1868'de Semerkant ele geçirildi. Hokand (1866) ve Buhara yenilgiye uğratılıp Buhara ve Hive Rusya himayesi altına alındı. Rusya, denizaşırı bir imparatorluk yaratan Britanya ve Fransa'dan farklı olarak, kendi sınırlarını genişleterek bir imparatorluk haline geldi. Rus yayılmasında Hanlıkların birlik olmayışının rolü büyüktü. Buhara dahi isyanlarla zayıfladı.

Japonya

Yine de, bu dönem büyük değişikliklerin habercisiydi. Bazı Avrupalı olmayan güçler Avrupa teknolojisi, askeri teknikleri ve kurumlarını benimsemek için büyük çaba sarf ediyordu. Bunların en önemlisi de Japonya idi. Dışarıdan gelen baskı, özellikle de Tuğamiral Perry'nin 1853'te ve 1854'ten itibaren yaptığı seferler, ülke içindeki tepkilerin bir sonucu nedeniyle olsa da, Japonya'yı değiştirdi: Çin üzerinde daha fazla baskı oluştu, ama ülke içindeki ortam Batılılaşmayı pek kolaylaştırmadı. Tokugava Şogunluğu 1867'den itibaren ordusunu Fransız hatları boyunca göre yeniden düzenlemek için büyük çaba sarf etmeye başladı.[36] Çoşu gibi halihazırdaki beylikler askeri reformlar gerçekleştirdi ve bunun sonucunda 1866'da şogunluğun ordusu yenilgiye uğratıldı. Ardından 1868'de bir iç savaş çıktı ve İmparator Meici'nin sözde yeniden yapılandırması sırasında Tokugava Şogunluğu devrildi.

Bu dönemde yaşanan sivil şiddet Batı silahlarının üstünlüğünü gösterdi ve politik değişim yeni bir askeri düzen getirilmesini ve bu düzenin

35) Stebelsky, "Frontier in Central Asia", s. 155-63.
36) Ralston, *European Army*, s. 149.

savunulmasını kolaylaştırdı. Askeri hizmetin ayrıcalıklı, kast doğası yerine, 1869'da başlatılan zorunlu askerlik geldi. Biri geleneksel diğeri ise Avrupalı ve modern olan iki sistem Satsuma'nın güneybatı beyliğinde patlak veren bir samuray ayaklanması ile 1877'de çatışma içine girdi. Bu da kılıçlar ve fitilli tüfekler kuşanmış büyük sayılardaki samuray kuvvetini askere alınmış köylülerden oluşan yeni kitle ordusu ile karşı karşıya getirdi. Bazı açılardan Memlûkların 1517'de Osmanlılar karşısında ve 1798'de Napoléon Savaşları'nda yenilgiye uğramasının bir tekrarı gibi, bireysel askeri beceri ve cesaret örgütlenmiş, disiplinli bir ordu kuvvetine yenik düştü. Zorunlu askerlik küçük ve bazen de Batılılaşmış düzenli ordu ile çok farklı biçimde silahlanmış ve genellikle kabile ruhuna sahip zorunlu askerler arasındaki ayrımı –ki bu ayrım Türkiye, İran ve Çin'i etkiledi– ortadan kaldırarak çok önemli bir süreç oldu.

Japon askeri gelişimi eğitim politikaları ve endüstrileşme ile desteklendi ve planlamanın kurumsallaştırılmasıyla daha da arttı. 1874'te Ordu Bakanlığı içinde planlar ve harekâtlar geliştirme bürosu Sambokyoku kuruldu ve bu ilk Kurmay Subayları Bürosu ve ardından da Genelkurmay Karargâhı oldu.[37] Japonya ordusunun örgütsel değişimi kurumsal bir profesyonelleşme ve aynı zamanda denizaşırı harekât kapasitesinin oluşturulması ile ilişkiliydi. 1880'lerde tümen sisteminin yaratılması sayesinde ordu ağır silahlar kuşanmış ve statik bir garnizona bağımlı ülke içi güvenlik kuvvetinden seyyar bir kuvvete dönüştürüldü.

Avrupa tarzı bir donanma da geliştirildi. Fransız ve daha sonra Alman modelleri ve askeri misyonları Japonları etkiledi; donanma, savaş gemileri ve eğitimde İngiltere'yi örnek aldı. Böylece, 1905'te Tsuşima Adaları'nda Rus filosunu yenilgiye uğratan Heihachiro Togo, eğitim almak üzere 1871'de İngiltere'ye gitti. Hem ordu hem de donanmanın gelişmesi sayesinde Japonlar amfibi kapasiteye de sahip oldular.

Japon askeri faaliyetleri küresel askeri ilişkilerde daha önemli bir tema haline gelecek Avrupalı ve Avrupalılaşan askeri güçler arasında artan çatışmaların önemini de ortaya koydu. İmparator Maximilian'ın 1860'larda Meksika'yı alma girişiminde yenilgiye uğraması Avrupa askeri gücünün Avrupalılaşmış bir güç karşısındaki eksikliklerinin bir örneğiydi. Avusturya İmparatoru I. Franz Joseph'in küçük kardeşi Maximilian, Cortes'in

37) R. Hackett, *Yamagata Aritomo in the Rise of Modern Japan*, 1838-1922 (Cambridge, Mass. 1971), s. 81-2; M. ve S. Harries, *Soliders of the Sun. The Rise and Fall of the Imperial Japanese Army* (New York, 1991), s. 43, 47.

1519-21 yılları arasında elde ettiği kadar başarıya ulaşamadı, ama mesele karmaşıktı: Müdahale yanlış yönetildi ve güçlü bir ulusal tepkiyle karşılaşıldı. Birkaç geleneksel muharebenin yapıldığı uzun bir gerilla savaşı gerçekleşti ve Fransızların desteği hem yetersiz kaldı hem de sürdürülemedi. III. Napoléon, Maximilian'ı Meksika tahtı teklifini kabul etmeye ikna etti, fakat Amerikan İç Savaşı'ndan sonraki Amerikan baskısı Napoléon'u kuvvetlerini geri çekmeye zorladı ve Maximilian yenilgiye uğrayıp 1867'de vurularak öldürüldü.

Japonya'da askeri değişim için oluşan baskı Avrupalı ve Amerikan donanma gücünün yüzyılın ortasında bu ülkeyi ticarete açmak için şiddet kullanmasından kaynaklandı. Buna ilaveten, Japonya'nın kuzeyindeki Sahalin Adası ve Kuril Adaları için Japonya ve Rusya arasında bölgesel bir çatışma ortaya çıktı. Diğer Avrupalı güçlerin muhtemel hırslarından duyulan endişe ve fırsatlar Rusya'nın 1853'te Sahalin'i işgal etmesine yol açtı; böylece Japonların buradaki varlığı sona erdi. Başlangıçta Sahalin üzerinde iki ülkenin ortak hâkimiyet kurması ve Kuril Adaları'nın parçalanması, ardından da 1876'da yapılan bir antlaşma uyarınca Rusya'nın Sahalin'i Japonya'nın ise Kuril Adaları'nı almasıyla mesele çözüme bağlandı.[38] Bu antlaşmalar askeri gelişimin ve bölgesel yayılmanın güçlü kuvvetlere sahip devletler arasındaki çatışmaların ne derece büyük olduğunu gözler önüne serdi. Daha az askeri güce sahip halklar ve hükümetler tarafından sağlanan tampon bölgeler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş işgal edildi. Dünya Avrupalı güçler tarafından giderek daha fazla sınırla bölündü ve bu sınırlar güç kullanarak çizildi.

Çin

Japonya gibi Çin de Batılılaşma sürecinden etkilendi, fakat politik bağlam çok farklı gelişti ve Batı örneklerine düşmanca tepki verildi. Çin'in 1860'da yaklaşık 30.000 İngiliz ve Fransız askerine teslim olması, Asya'nın on dokuzuncu yüzyıldaki pek çok askeri başarımının 1945 dönemi sonrası ile kıyaslandığında en sert çelişkisiydi. Bunun ardından İngilizler, Kowloon Yarımadası'nı almak için Hong Kong'da yayılma gösterdiler. Ancak, Çin ordusu teknolojik bakımdan Avrupalı kuvvetlerden

38) G. A. Lensen, *The Russian Push towards Japan: Russo-Japanese Relations, 1697-1875* (Princeton, 1959), s. 426-7, 442-5.

geride olmasına rağmen, bu Avrupalı güçlerin kazandığı muhteşem zaferleri açıklamaya yetecek kadar büyük bir fark değildi. Bunun yerine, liderlerin ülkeyi kendi arkalarında birleştirememeleri önemliydi. Çinliler iyi savaşabiliyordu; Doğu Çin istihkâmları İngiliz ateşini yutarken, İngilizler 1859'da Hai Irmağı'nın ağzında Çinlilerin açtığı ateşin kendilerininki kadar isabetli olduğunu gördüler ve İngiliz savaş gemileri Çin toplarının saldırısı karşısında ağır hasar aldı. İngilizlerin Taku'ya varmaları sonuçsuz kaldı, ama liman bir sonraki yıl düştü. Kanton ise zaten 1857'de işgal edilmişti.[39]

1860'larda Taiping devrimi ile savaşmak için alınan paralı askerler –Amerikalı maceracı Frederick Townshend Ward tarafından örgütlenen Filipinli Yabancı Tüfek Kolordusu, Fransızlarca kumanda edilen Asla Mağlup Olmayan Ordu ve komutası İngilizlere bağlı olan Her Zaman Zafer Kazanan Ordu–[40] Batılı askeri örneğin önemli bir yönünüydü. Asla Mağlup Olmayan Ordu'nun Fransız topları Zhejiang (1863) ve Hanzhou'daki (1864) Taiping mevzilerini yardı ve Charles Gordon kumandasındaki Her Zaman Zafer Kazanan Ordu Suzhou'da (1863) aynı etkiyi gösterdi, fakat toplar yeterli olmadı: Mevziler yarılınca hücum yapılması gerekti. Bu kuvvetler bir ilham kaynağı olarak ve birçok Çinli lidere de tehdit oluşturarak yüzyılın sonuna doğru Batı tarzı orduların kurulmasını sağladı. Yenilen Taiping kuvvetleri ise binlerce küçük silah edinmelerine rağmen,[41] kargılı askerler, mızraklı balta kuşanmış adamlar ve çakmaktaşlı tüfeklere bel bağladılar.[42]

İran ve Türkiye

İran'ın Kaçarlı Hanedanı silahlı kuvvetlerini modernleştirmek için nispeten az bir çaba sarf etti ve Japonya, Türkiye ve hatta Çin ile kıyaslandığında, bu ülkede 1848-1922 yılları arasında orduyu Batılılaştırmak için sınırlı bir girişimde bulunuldu. Bunun yerine, Etiyopya'da olduğu gibi,

39) Graham, *China Station*, s. 373-7.

40) R. J. Smith, *Mandarins and Mercenaries: "The Ever-Victorious Army in Nineteenth Century China* (Millwood, New York, 1978).

41) Needham, *Military Technology: The Gun-powder Epic*, s. 466.

42) W. J. Hail, *Tsêng Kuo-Fan and the Taiping Rebellion* (New Haven, 1927), s. 125; S. A. Leibo (yay. haz.), *A Journal of the Chinese Civil War 1864*, yazarı Prosper Giquel (Honolulu, 1985), s. xiv, 11, 47-8.

geleneksel biçimde çarpışan kabile kuvvetleri küçük düzenli ordudan sayıca çok üstündü. İran'da reform girişimlerini kısıtlayan güçlü bir muhafazakârlık doğdu ve Türkiye, Çin ve Etiyopya'dakinin aksine, yabancı düşmanlarla sınırlı çatışmalar yaşandı. Yine de, 1878'de Rusya'yı ziyaret eden Şah Nasir al-Din Rus Kazak kuvvetlerinden etkilendi ve bundan sonra 1879'da kurulan İran Kazak Tugayı'nın yetiştirilmesi için Rus subaylarını kullandı. Benzer biçimde, Tahran'daki ilk modern polis kuvveti Avusturyalı bir subayın tavsiyeleri alınarak 1879'da kuruldu. Rus etkisinin bir aracı olan ve Muhammed Ali Şah'ın 1908'deki bir darbede ulusal hükümeti bastırmak için kullanılan Kazak Tugayı, Şah için önemli bir destek kaynağıydı.[43] Türkler, çok etkili bir silah olan arkadan doldurma Peabody-Martini tüfeğini benimsediler ve 48 adet Krupp çelik top alarak 1870'ler boyunca ordularını modernleştirdiler. Tuna Nehri üzerindeki zırhlı gemileri de dahil olmak üzere, buharlı gemilerden oluşan bir donanmaya sahip oldular. Ancak, 1869'da ve 1873'te Açe Sultanlığı'nın Hollandalılar karşısında Türklerden yardım alma talepleri sonuçsuz kaldı. Muhteşem Süleyman çağı çoktan geride kalmıştı.[44]

IV. Rama (1851-68) ve özellikle de V. Rama (1868-1910) hâkimiyeti altındaki Siyam'da ordu, iletişim sistemleri ve finansmanda kayda değer değişiklikler gerçekleştirdi ve bir nebze modernleşme sağlandı. Siyam İngiliz (Burma, Malay Takımadaları) ve Fransız (Hindi-Çin) yayılmacılığının ortasında olmaktan çıkar sağladı ve tampon devlet olarak görev yaptı.

Avrupa Yayılması 1875-1900

On dokuzuncu yüzyılın son 25 yılında Avrupalı ve Avrupa-Amerikalı güçler, başta Afrika olmak üzere dünya topraklarının çoğu kısmını paylaştılar. Bunu yapmak için de, hem 1896'da Fransızlar tarafından ele geçirilen Madagaskar gibi ateşli silah kullanan büyük sayıda silahlı kuvveti bulunan gelişmiş devletleri, hem de Britanya, Almanya ve Hollanda arasında bölüştürülen Yeni Gine gibi bu gibi kuvvetlerden yoksun halklarla

43) *Cambridge History of Iran*, VII, 177, 191-2, 198, 205; A. Amanat, *The Pivot of the Universe. Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831-1896* (Londra, 1996).

44) B. Langentsiepen ve A. Güleryüz, *The Ottoman Steam Navy, 1828-1923* (Aldershot, 1995).

savaşarak oları yenilgiye uğrattılar. 350 yıllık 'Avrupa'-Amerikan yerlileri çatışmasının son büyük çarpışmasında Siu kabilesi Yaralı Diz'de (1890) yenilgiye uğratılarak Amerikan yerlilerinin direnişi bastırıldı. Bir asayiş operasyonuyken savaşa dönüşen bu çatışma Minikancu Siularını silahsızlandırma girişimi sırasında ortaya çıkan bir çekişmeden kaynaklandı. Sayıca az olan Siular, Yedinci Süvari Birliği tarafından dört Hotchkiss topu ile açılan ateş nedeniyle adamlarının çoğunu kaybetti.[45]

Çatışmanın başka bir boyutunda ise, Fransa ve Çin arasında 1883-5 yıllarında yapılan ve Fransızların Hindi-Çin'e yayılmasından kaynaklanan savaş Fransızların zaferi ile sonlandı ve ardından da Tonkin Fransızların eline geçti. Diğer yerlerde, Avrupa gücüne tarih boyunca ayak diremiş bölgeler ele geçirildi: İç bölgelerde sert gerilla direnişi sürse de Sumatra'daki Açe Sultanlığı 1873-4 yıllarında Hollandalıların eline geçti ve Hollanda'nın baş düşmanı ancak 1903'te teslim oldu. Umman 1891'de İngiliz himayesi altına girdi. İngilizler, 1900'de dünyanın beşte birini ve 400 milyon insanı; Fransızlar ise 15.540.000 kilometrekarenin 2.590.000 kilometrekaresini ve 52 milyon insanı içine alan imparatorluklara sahip oldular.

Ancak, Avrupa yayılması sırasında önemli yenilgiler ve kayda değer güçlükler de yaşandı.[46] Bunlar arasında Little Big Horn'daki 'Custer'ın Kara Direnişi' Çarpışması (1876); düşüncesizce komuta edilen ve sayıca az olan Amerikan kuvvetinin Siular karşısında yenilgiye uğraması; Zulu kabilesinin Isandhlwana'da (1879) İngilizleri yenmesi; Fransızların Hindi-Çin'deki Lang Son'da (1885) ve Yen The Massif'te (1892) yenilmesi; Jules Ferry'nin politik kariyerini sona erdiren Lang Son'daki yenilgi; Timbuktu (1895) yakınlarında bir kuvvetin şok gece saldırısı neticesinde verilen Fransız kayıpları ve İtalyanların Adova'da (1896) Etiyopyalılar karşısında yenilgiye uğraması vardı. Isandhlwana'da 20.000 askerden oluşan bir Zulu kuvveti (581'i düzenli asker olan) 1.800 askerlik bir İngiliz kuvvetini yendi. İngilizlerin yalnızca iki adet yedi librelik topu vardı ve kampları siperlerle çevrelenmemişti. Zulular İngiliz kanatlarını çevirdi ve düşmanlarının cephanesiz kalmasından faydalandı, ancak İngi-

45) R. M. Utley, *The Last Days of the Sioux Nation* (New Haven, 1963), ve *Frontier Regulars: The United States Army and the Indian, 1866-1891* (New York, 1973); R. K. Andrist, *The Long Death: The Last of the Plains Indians* (New York, 1964).

46) M. Crowder (yay. haz.), *West African Opposition: the Military Response to Colonial Occupation* (Londra, 1971).

liz Martini-Henry tüfekleri sayesinde Zulular çok fazla kayıp verdiler.[47] Tüfek kullanmak istemeyen Zulular, göğüs göğse çarpışmadıkları için İngilizleri korkak olarak nitelendirdiler. Fransızlar, Timbuktu yakınlarında yalnızca 82 asker kaybederken, sayıları az ve kötü komuta edilen İtalyanlar Adova'da 10.000 kayıp verdiler.[48] İtalyanlar, Etiyopya kuvvetinin kuşatma taktiklerini kullanmasıyla bir İtalyan kolunun yok edildiği 1887 yılında, Asmara'nın kuzeyindeki Dogali'de 430 asker kaybetmişlerdi. Eyüp Han tarafından komuta edilen ve İngiliz Enfield tüfekleri ile üç tane 14 librelik namlulu Armstrong topu da dahil olmak üzere 30 adet topa sahip 11.000 asker gücündeki bir Afgan kuvveti, 1880'de 2.500 asker gücündeki bir İngiliz tugayını, 962 askerini öldürerek Maivand'da yenilgiye uğrattı: İngiliz topları etkisiz hale getirildi ve askerler beş saat sonra geri çekildi.[49]

Isandhlwana ve Adova, yayılanların ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca yayılmış olanların yalnızca Avrupalı ve Avrupa-Amerikalı devletler olmadığını hatırlatır. Afrika'daki Mısır hâkimiyeti güneye doğru kaydı. Mehmed Ali, 1818'de Kızıl Deniz'deki Massava ve Suakin'i ve 1820'de Nübye'yi (Kuzey Sudan) işgal etti. Mısır, 1811, 1815 ve 1818 yıllarında Arabistan'a da seferler düzenledi. 1898'de İngiliz-Fransız çatışmasına sahne olan Faşoda, 1855'te bir Mısır üssü olarak kuruldu ve 1860'ların ortasında burada güçlü bir kale inşa edildi.[50] 1871'de Equatoria (Güney Sudan), 1874'te Darfur (Batı Sudan) ve 1874'te (daha sonra İngiliz Somaliland olan) Harrar, Mehmed'in torunu İsmail'in komutasındaki Mısır kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Toplar Mısır kuvvetlerinin 1820-1 yıllarında Doğu Sudan'daki Shayqiyya karşısında aldıkları iki önemli zaferde hayati öneme sahipti. Mısır ordusu 1875'te 60.000 askere sahipti ve Remington tüfekleri, Gatling makineli silahları ve 80 mm.'lik Krupp toplarıyla modern silahlar kuşanmıştı. Ancak, 1879-81 yılları arasın-

47) J. S. C. Laband ve P. S. Thompson, *Field Guide to the War in Zululand and the Defence of Natal 1879* (Pietermaritzburg, 1983), s. 54-7. Ateşli silahların rolünün abartılmamasına ilişkin bir uyarı için bkz. J. J. Guy, "A Note on Firearms in the Zulu Kingdom with Special Reference to the Anglo-Zulu War, 1879", *Journal of African History* 12 (1971), s. 557-70.

48) R. H. Rainero, "The Battle of Adowa: a Reappraisal", de Moor and Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 188-200.

49) B. Robson (yay. haz.), "The Kandahar Letters of the Reverend Alfred Cane", *Journal of the Society for Army Historical Research*, 69 (1991), s. 206, 211-12.

50) R. Hill, *Egypt in the Sudan, 1820-81* (Oxford, 1959); D. L. Lewis, *The Race to Fashoda. European Colonialism and African Resistance in the Scramble for Africa* (Londra, 1988), s. 3-4.

daki politik istikrarsızlık ile sarsıldı ve Wolseley komutasındaki İngilizler tarafından 1882'de Tel el Kebir'de bozguna uğratıldı. Başlangıç olarak, bir İngiliz süvari bölüğü, İskenderiye yakınındaki kaleleri susturdu.

1816-28 yılları arasında reisleri olan Saka'nın emrindeki Zulular, yüzyılın ikinci çeyreğinde Güney Afrika'daki diğer halkların *Mfecane* (Sorunlar Zamanı) döneminde göç etmesine liderlik ederek faal oldular. Avrupa metotlarını uygulamaktan uzak olan Shaka, hafif fırlatma *assegais* (mızrak) yerine ağır bir saplama mızrağı olan *i-klawa*'yı getirip hızlı saldırılar ve şok taktiklerin üzerinde durarak Zulu taktiklerini değiştirdi. Zulular, etkili subayları sayesinde cesur ve disiplinli birliklerini hilal şeklinde başarıyla tertiplediler. Shaka, yenilmiş halkları Zulu kabilesine katılmaya zorladı.[51]

Birkaç tane güçlü ama ömrü kısa devlet yaratıldı. İlk önce, 1848'den itibaren Hacı Ömer ve daha sonra 1870'ler ve 1880'lerde Fransızların 'Sudan'ın Napoléon'u olarak isimlendirdikleri Touré Samory, yukarı Nijerya'da devletler kurdular. Hacı Ömer'in *cihadında* yer alan süvari seçkinleri Tukulör İmparatorluğu'nu yarattı, ama Fransızların hareket kabiliyeti ve ateş gücü 1850'lerde üstün geldi. Malinke halkının lideri Samory, Avrupa tarzı eğitim almış ve büyük bir milis kuvvet tarafından sağlanan modern silahlar kuşanmış profesyonel birliklere güveniyordu. Ateşli silahların bir kısmı Sierra Leone'de bulunan İngilizlerden satın alınmış, ama aynı zamanda Samory'nin kendi atölyelerinde de üretilmişti. Samory, Fransız cephaneliğine tüfeklerin ve topların nasıl yapıldığını öğrenmeleri için daha önce ajanlar göndermişti.[52] Samory'nin kuvvetleri değişken ve sık sık gerillalar gibi çarpıştılar – ki bu da Fransızların Batı Sudan'ı işgal etmesini geciktirdi. Merinaların Hova Krallığı 1880'e gelindiğinde Madagaskar'ın büyük kısmını işgal etmişti.

Kendisini Mehdi olarak isimlendiren Muhammed Ahmed İbnü's-Seyyid Abdullah, 1881'den itibaren Sudan'ın büyük bölümünü ele geçirdi ve bunun için Hicks Paşa'nın Avrupa kumandasındaki Mısır ordusunu 5 Kasım 1883'te yapılan Şeykan Çarpışması'nda yendi; Hartum'u ele geçirdi; 1885'te 'Çinli Gordon'u öldürdü ve Mısır'ın çok büyük bir alanı kapsayan imparatorluğunun dayandığı iletişim hatlarını kesti. Mehdiler, Batı

51) I. Knight, *The Anatomy of the Zulu Army: from Shaka to Cetshwayo, 1818-1879* (Londra, 1995).

52) M. Legassick, "Firearms, Horses and Samorian Army Organisation 1870-1898", Journal of African History, 7 (1966), s. 95-115.

tüfekleri (*jihadiyya*) kuşanmış piyadeleri olmasına rağmen, mızraklı askerleri önemli gördüler. Bu da Şeykan'da çok önemli bir rol oynadı. Mehdi, 1885'te tifo nedeniyle hayatını kaybetti ve halefi Abdullah bin Muhammed Etiyopya'ya saldırdı: Hıristiyanlar gibi Etiyopyalılar da köktendinci Mehdiler için baş düşman oldular. 1887 yılında Tana Gölü yakınlarında bir Etiyopya ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Yaklaşık 100.000 askerden oluşan bir Mehdi ordusu aşağı yukarı aynı sayıdaki bir Etiyopya ordusunu İmparator Yohannes vurularak öldürülünce 1889'da Gallabat'ta yendi.[53]

Daha uzun süre ayakta kalan devletler de genişledi. Askerleri ateşli silahlar kuşanmış Dahomey hükümdarı Gezo (1818-58), Oyo Krallığı'nı yendi; 1823'te bu krallığa vergi ödenmesine son verdi ve 1750'lerdeki bir Dahomey saldırısına başarıyla direnmiş olan kuzeydoğudaki Mahi'yi işgal ederek Dahomey'i son noktasına kadar (1830'lar ile 1840'larda) genişletti. Dahomey, iç bölgelerdeki halklara Avrupa ateşli silahlarının satışını engellediği için Mahi politik açıdan parçalandı ve oklar ile yaylarla savaştı.[54]

Etiyopyalılar, II. Tevodros, IV. Yohannes ve II. Menelik isimli üç imparator sayesinde başarılı bir ordu kurdu. Bu ordu 1860'larda 15.000'den daha az askere sahipken bu sayı 1896'da 150.000 askere çıktı – ki bu askerlerden hemen hemen yarısı modern silahlar kuşanmıştı. Tevodros (1855-68) ulusal bir ordu kurmaya çalıştı; büyük sayılarda alaybozan tüfeği ithal etmeye çalıştı ve top ile havan topları döktürmeyi amaçladı. Askeri gelişim, kendisinden sonra gelenler için olduğu gibi, Tevodros için de modernleşmenin odağıydı,[55] ama Korgeneral Robert Napier komutasındaki bir İngiliz sefer kuvvetini geri püskürtemeyince intihar etti. Napier, İngiliz rehineleri kurtarması emredilen bir Hindistan kuvvetini komuta etti. Napier'in kuvveti, metodolojik şekilde planlanan bir harekât yaparak Kızıl Deniz'den dağların içine doğru ilerledi; Arogee Çarpışması'nda Etiyopyalıları yendi ve Magdela Kalesi'ne hücum ederek rehineleri kurtardı.[56]

53) S. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898* (2. basım, Oxford, 1970).

54) Kea, "Firearms on the Gold and Slave Coasts", s. 201; Law, "Warfare on the West African Slave Coast", s. 124-5.

55) Pankhurst, *Ethiopia*, s. 286-7; D. Crummey, "Tewodros as reformer and modernizer", *Journal of African History*, 10 (1969), s. 457-69; R. A. Caulk, "Firearms and Princely Power in Ethiopia in the Nineteenth Century", *Journal of African History*, 13 (1972).

56) F. Myatt, *The March to Magdala: The Abyssinian War of 1868* (Londra, 1970); D. G. Chandler, "The Expedition to Abyssinia, 1867-81, Bond (yay. haz.), *Victorian Military Campaigns*, s. 105-59.

Etiyopyalılar, İtalyanlara karşı direnişlerinde daha fazla başarı gösterdiler. Gundet (1875) ve Gura'da (1876) Mısır karşısında alınan zaferler sayesinde toplar alındı ve 1880'e gelindiğinde Etiyopyalı bir topçu kuvveti yetiştirmiş olan topçular tutsak edildi. Fransız ve Rus danışmanlar, 1890'larda Etiyopya toplarını geliştirerek İtalyanların 1896'da Adova'da yenilgiye uğratılmasını sağladılar. Etiyopyalılar, savaşta Hotchkiss makineli topları kullandılar, ama zafer kazanılmasının asıl nedeni, İtalyanların zayıf taktikler gütmesi, en önemlisi de eşgüdümlü harekâtlar yapamamalarıydı. II. Menelik, 1881'den itibaren Şeva topraklarını Etiyopya dağlarından başlayarak güneye doğru genişletti ve 1889'da Etiyopya imparatoru olduktan sonra daha çok toprak aldı. Adova'daki zafer Etiyopya'ya Afrika'daki özgürlük mücadelesinin lideri unvanını kazandırsa da, komşu Somalililer bu imparatorluğa farklı bir gözle baktılar. Etiyopya, Somaliland'in bölüştürülmesinde İtalyanlar, İngilizler ve Fransızlara resmi olarak katıldı ve Ogaden bölgesini aldı – ki bu toprakların alınması 1970'ler ve 1980'lerde iki devletin ilişkilerini zehirledi.[57]

Ancak, Avrupa askeri teknolojisinin Afrika'da yayılması genellikle sınırlıydı. Ateşli silahlar şevkle benimsenmesine rağmen tekerlekli top arabaları pek etkili olmadı. Buna ilaveten, Avrupalılardan alınan veya taklit edilen silahlar, Avrupa standartlarına kıyasla, her zaman askeri amaçlar için veya etkin biçimde kullanılmadı. Örneğin, Zinder kralı Tenimu (1851-84) topları, barutu ve top mermilerini yerel olarak üretti ve tekerlekli top arabaları yaptı, fakat bu arabalar elverişli olarak kullanılmadı ve toplarla sadece selamlama atışları yapıldı.[58]

Ruslar Türkleri 1877-8 yıllarında Asya'da yenilgiye uğratarak İstanbul'un 15 km. içine kadar girmelerine rağmen, Türkler çok çetin ve iyi bir mücadele verdiler. Böylece, Ruslar Kars ve Plevne'yi başarıyla kuşattı, ama kuşatma hem çok uzun sürdü hem de pahalıya mal oldu ve Ruslar Erzurum ve Batum'u alamadılar. Türkler, 1876'da Sırpları ve 1897'de sayıca az Yunanlıları yendiler. 1915 yılında ise İngilizler Çanakkale Boğazı'na girmeye çalıştıklarında onları da yenilgiye uğrattılar.

Uzakdoğu'da, Japonya, 1894-5'teki Çin-Japon Savaşı'nda Çinlileri karada ve denizde ağır yenilgiye uğratarak 1874'te başarısızlıkla sonuçla-

57) J. Dunn, "'For God, Emperor, and Country!' The Evolution of Ethiopia's Nineteenth-Century Army", *War in History*, (1994), s. 278-99; H. G. Marcus, *The Life and Times of Menelik II: Ethiopia, 1844-1914* (Oxford, 1975).

58) R. Law, "Wheeled Transport in Pre-Colonial West Africa", Africa, 50 (1980), s. 255-7.

nan bir saldırı düzenledikleri Formosa'yı (Tayvan) ve bunun sonucunda da P'enghu Adaları'nı aldılar. Japon donanması, daha yavaş ve yeterince manevra yapamayan Çin donanması karşısında Yalu Irmağı Çarpışması'nı (1894) kazandı. Japon kuvvetleri lojistik ve taşıma açısından yaşanan problemlere karşın Kore'yi geçip Mançurya içlerine doğru ilerledi ve Arthur Limanı ile Weihai gibi önemli üsleri ele geçirdi, ama Rusya, Almanya ve Fransa'nın baskısı karşısında toprak almayı sınırlandırmak zorunda kaldı.[59]

Afrika ve Asya'daki asıl konu, on sekizinci yüzyılda Hindistan'da olduğu gibi, Avrupalı güçlerin yıpranmış devletler ve gelişmemiş toplumların pasif dünyası içine yayılması değil, askeri kuvvetleri ve hastalıkları kontrol almaları sayesinde o zamana kadar olduğundan daha çarpıcı Avrupalıların dinamik bir dünyanın giderek daha fazla önem kazanan bir yönü olmalarıydı. Bu toplumlar yıpranmış, ilkel, gelişmemiş veya zayıf olmadıkları için Avrupalıların büyük alanları fethedebilmeleri müthiş bir askeri başarıyı temsil ediyordu. Bu, lojistik ve ateş gücünün bir karışımı, en önemlisi de 1883'te kullanılmaya başlayan Maxim topları sayesinde gerçekleşti. Hilaire Belloc şunu gözlemlemiştir:

> "Her ne oluyorsa, Maxim topuna onlar değil de biz sahip olduğumuz için oluyor."

Oysa, Afrika'nın büyük kısmında arkadan dolma tüfeğin kullanıldığından bahsetmiş olsa daha uygun olurdu.

Lee Metford, Kropatschek ve 1886 model Lebel gibi şarjörlü tüfekler İngiliz Martini-Henry ve Fransız Gras gibi tek atımlık arkadan dolma topların yerini aldı. İngilizler Afrika'da makineli silahlar kullandı, ama Fransızlar bu silahları tercih etmedi ve Almanlar da bu konuda ağır hareket ettiler. Afrika'da Boerler, 1837 yılında Bandebeleleri yendi, İngilizler, 1879'da Gingindlovu, Khambula ve Ulundi'de Zulu kabilesini yenilgiye uğrattı ve Samory 1898'de Fransızlar tarafından ele geçirildi. Gingindlovu, Khambula ve Ulundi'de toplarla desteklenen piyadelerce açılan ağır savunma ateşi, Zulular İngiliz hatlarına varamadan onları durdurdu ve İngiliz süvarileri geri çekilmekte olan Zululara ağır kayıplar verdirdi. İngilizler, 1873-4 ve 1895-6 yıllarında Batı Afrika'nın Asanti halkı

59) S. Lone, *Japan's First Modern War: Army and Society in the Conflict with China 1894-1895* (Londra, 1994).

üzerine başarılı harekâtlar düzenlediler ve 1896'da Zimbabve'deki Matabeleland ile Mashonaland halklarını yendiler. Bir sonraki yıl İngilizlerin telgraf ve buharlı gemiler sayesinde yaptığı hızlı saldırıda Benin düştü. Nijerya'daki Yoruba halkı yenildi; İngilizler, burada yetişmiş Batı Afrika Cephe Kuvveti'nden faydalandılar.

Fransızlar, Senegal ve Cezayir'de mevzileri yarmak ve daha sonra bunlara hücum etmek için top kullandılar. Seyyar, hafif bir havan topu olan Treuille de Beaulieu şarjörlü dağ topu, Fransızlar tarafından ilk kez 1857'de Cezayir'de sınandı. Toplar, özellikle de daha güçlü patlayıcılar kullanan 95 mm. kuşatma topları, Tukulör kalelerinin 1890-1 arasında Fransızlar tarafından ele geçirilmesinde önemli bir rol oynadı ve 1903'te İngilizler topları Kano'nun duvarlarında bir saat içinde gedik açtı. Yine de, Fransızların Batı Afrika'nın büyük kısmını ele geçirmesinde toplardan ziyade süngüler önemliydi ve Fransızlar kolonilerde makineli silahlar kullanmadılar. Bu silahlar taşınıp işlemez hale gelebildi ve mitralyöz gibi ilk silahlar ağırdı. 1891'de Fransızlar tarafından yakalanan Samory'nin *sofa*'larından biri, kendisine Lebel tüfeği gösterilip Yarbay Humbert'in bunun ne olduğunu sorması üzerine, "Bu bana dokunursa sonumu getirir," diyerek cevap verdi. Ardından bir top gösterildiğinde ise, "Bu çok gürültü çıkarır ama asla kimseyi öldürmez," dedi.[60]

İngilizler, Tel el Kebir'de önceden bir bombardıman yapmaksızın Mısır'ın toprak tabyalarına saldırdılar. Wolseley, çok saldırı yaparak avantajlı konuma geçmeyi tercih etti ve piyadeleri süngüleriyle saldırıya geçirdi. İngilizler, Hindistan'daki dağlık arazide toplarını kullanmakta güçlük çektiler ve sahra topları, her ikisi de İkinci Afgan Savaşı'nda kullanılmış olan binalar ve siperler karşısında pek etkili olmadı. En iyisi seyyar burgulu toplardı. Bunlar hafif, mangalar arasında taşınabilen ve ateşlemek için birbirine vidalanabilen silahlardı. 1896'dan itibaren, geniş açılı havan topları, örneğin Kitchener tarafından Omdurman'da kullanıldı.

Belçikalılar 1890'larda Kongo'daki direnişi kırmak için Krupp 75 mm. topları ve makineli silahları kullanırken, daha doğudaki Almanlar Krupp

60) L. Barrows, "The Impact of Empire", s. 71, 81, ve C. Badesi, "West African Influence on the French Army of World War One", G. W. Johnson (yay. haz.), *Double Impact: France and Africa in the Age of Imperialism* (Westport, Conn., 1985), s. 96-7; Fotstner, "The French Marines and the Conquest of the Western Sudan, 1880-1899", de Moor ve Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 138, 150; Badesi, *From Adversaries to Comrades-in-arms: West Africans and the French Military, 1885-1918* (Waltham, Mass., 1979), s. 20; Lewis, *Road to Fashoda*, s. 68-70.

toplarını Unyamwezi karşısında kullandılar.[61] İngilizler, Sudan'ı fethettiler. 1896'da Dungula alındı; 1898'de Atbara'da ilerlemekte olan İngiliz birlikleri topları olmayan Mehdiler karşısında silah üstünlüğü sağladı; İngiliz topları, makineli silahları ve tüfekleri Omdurman'da (1898) saldırıya geçmiş Mehdileri yok etti ve İngiliz ordusundaki Sudan tugayı bunda büyük rol oynadı. Son olarak, Um Debreika'daki bir süvari kuvveti Mehdi'nin yerine geçen Halife Abdullah bin Muhammed'i 1899'da yenilgiye uğrattı ve öldürdü. Orada bulunan Churchill Omdurman hakkında şöyle yazmıştır: "Bu makinelerle ilgili bir meseleydi."[62]

Ruslar, Tepe (1881) ile Aşkabat ve Merv'i (1884) alarak Orta Asya'da yayılmaya devam ettiler ve arkadan dolma tüfekler kuşanmış, çoğunluğu Orta Asyalı birliklerden oluşan bir Rus kuvveti Penjah'da (1885) Afganları yenilgiye uğrattı. Hokand 1876'da Türkistan içine çekildi. 1881'de yenilgiye uğrayan Tekeler, Hive (1855) ve İran (1861) saldırılarını bertaraf etmişlerdi. Daha önce 1879'da yapılan bir Rus saldırısı da geri püskürtülmüştü.

Asya ve Afrika'ya denizaşırı yayılmanın ilk dönemine kıyasla (Amerika olmamasına rağmen) bölgesel hâkimiyete artık daha fazla önem verilmeye başlandı. Bağımsızlık hükmetmekten daha hayatiydi ve jeo-politika kâr etmekten üstün tutuluyordu. Piyasa arayışları da önemli olmasına rağmen emperyal yayılmanın büyük bir kısmı 1880'den itibaren diğer Avrupalı güçlerin asıl veya görünürdeki planlarına verilen tepkiden doğdu. Sırasıyla Güney Afrika ve Nijerya'ya İngiliz hâkimiyetini getiren Cecil Rhodes ve Frederick Lugard gibi emperyalistler hem ticaret hem de büyük güç rekabetinin yandaşlarıydılar.

Kıta Avrupa'sı 1885'den 1903'e kadar etkili bir güç dengesi veya politik çıkmaz içinde kaldı: Fransa ile Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya karşı yer aldı ama savaş çıkmadı. Böylece, Avrupa dışına yayılmak için hem teşvik oluştu hem de fırsat doğdu ve giderek artan askeri profesyonellik ile imkân ve kabiliyet giderek büyüyen bir emperyalist askeri misyon fikri ile etkileşti. Askeriye ulusal ve uluslararası politikada büyük bir etken haline geldi ve sık sık önemli roller üstlendi.

Büyük güçler aralarındaki rekabeti değiştirdi, bunun için de rekabetin güvenlik içinde ve büyük kaynaklar ayırmadan sürebildiği yerkürenin Avrupalı olmayan bölgelerindeki nüfuzlarını ve güçlerini artırdılar.

61) *A.g.e.*, s. 157, 196, 201-2.
62) I. H. Zueto, *Karari: the Sudanese account of the battle of Omdurman* (Londra, 1980).

Gerçekten de, nispeten az sayıda asker gönderilerek çoğunlukla yerli askerlere güveniliyordu. 1898'deki İspanya-Amerika Savaşı büyük 'Avrupalı' güçlerin birbirleriyle doğrudan bir çatışmaya girmeden amaçlarının peşinden koşmaları bağlamında alışılmadıktı. 1904-5 tarihli Rus-Japon Savaşı gibi, İspanya-Amerika Savaşı'nda da Avrupa güç politikaları ile müttefiklikler yoluyla kısıtlanmayan ve bunun yerine toprak seçeneklerinin uluslararası askeri rekabet ve bölgesel yayılma nedeniyle sınırlandığı bir dünyada bir konum kazanmak için gücün gerekli olduğuna inanan tek bir muharip (Japonya, ABD) olması önemlidir. Ancak, Amerika genellikle Avrupalı güçlerle çatışmaya girmedi. Alaska işgal edilmedi, Ruslardan satın alındı. 1814'ten sonra Kanada sınırı meselesi de dahil olmak üzere birçok soruna karşı İngiltere ile savaşa girmekten kaçınıldı. Amerikan İç Savaşı boyunca büyük bir ordu kurmuş olan Amerikan hükümeti orduyu terhis etti.

Avrupalı güçler birbirleriyle doğrudan çatışmaya girmek yerine rakiplerini etkisiz kıldılar. 1884-5 yıllarında yapılan Berlin Koloni Güçleri Kongresi'nde geliştirilen 'etkili işgal' doktrini işgal sürecini hızlandırdı. Rusların, Türk İmparatorluğu ve Fransızların Kuzey Afrika üzerinde planlar yaptığından şüphelenen İngilizler, Kıbrıs ve Mısır'a girdiler. Oysa İngilizlerin 1882'deki Mısır işgali bölgedeki tehlikeli istikrarsızlığa karşı bir tepki olarak gerçekleşen emperyalist yayılmanın klasik bir örneğiydi – ki bu işgalde tehlikeli olarak görülen şey Arap Paşa'nın ulusalcı ayaklanması neticesinde Süveyş Kanalı'na (ve Avrupalı tahvil sahipleri) karşı oluşan tehditti. Fransızların amaçlarına ilişkin endişeler İngilizlerin Mandalay'ı (1885) fethetmelerine ve çoğu kısmı, örneğin Shan ve Wa eyaletleri ile Kareni, sadece sınırlı bir hâkimiyet altında olmasına rağmen Yukarı Burma'yı (1886) almalarına neden oldu. Rusların Orta Asya'daki başarısı İngiliz Hindistan'ın 'kuzeybatı sınırını' güçlendirip daha da ileriye taşıma çabalarına ve Güney İran ile İran Körfezi'nde İngiliz nüfuzunun artmasına yol açtı. İngilizlerin kuşatma altındaki Kandahar'ı kurtardığı ve sonunda Eyüp Han'ı yenilgiye uğrattığı (1880) İkinci Afgan Savaşı'ndaki (1878-81) harekâtların ardından, İngilizler kaleler ve kışlalar kurdu ve nihayet 1893 yılında sınır bölgesi ele geçirildi.[63]

Piyasa arayışları ve hammadde, örneğin palmiye yağı, bulma isteği gibi ekonomik faktörler de rol oynamasına rağmen, Fransa ve Almanya'nın Afrika'da yayılması İngilizlerin karşı önlemler almasına yol açtı.

63) B. Robson, *The Road to Kabul - The Second Afghan War, 1878-1881* (Londra, 1986).

1885'te Sudan'ı terk eden İngilizler, Fransa'yı etkisiz kılmak için burayı 1896'da yeniden işgal ettiler. 1887-8 yıllarında Gambia'nın iç bölgelerinin istila edilmesi, 1896'da Sierra Leone'nin himaye altına alındığının bildirilmesi, 1900'de Kuzey ve Güney Nijerya'nın himaye altına alınması[64] ve bir isyanın bastırılmasının ardından, 1901'de Asanti'nin alınmasıyla İngilizler Batı Afrika'da hızla yayıldılar.

Almanya, 1884'te Togo, Kamerun, Güneybatı Afrika ve Batı Yeni Gine, 1885'te ise Tanganika üzerinde hamilik iddia etti. Almanya'nın Doğu Afrika'daki hamleleri 1890'larda Uganda'da İngiliz hâkimiyetinin oluşmasına yol açtı. Kıyı Kenya 1890'ların ilk yıllarında işgal edildi, buranın Arap hükümdarları Hindistan'dan gelen İngiliz askerleri tarafından yenilgiye uğratıldı.

Fransızlar, 1882-96 arasında Tonkin'e yerleşmek için 500 milyon altın frank harcayarak Hindi-Çin'i işgal ettiler.[65] Annam 1883'te, Laos ise bundan on yıl sonra Fransa'nın himayesi altına girdi. 1881'de Tunus ve 1892-4 arasında Dahomey de dahil olmak üzere Kuzey ve Batı Afrika'nın büyük bir kısmını fethettiler. Fransızlar, Afrika ve Senegal'de daha önce çarpışarak edindikleri deneyimlerden faydalandılar. Avrupalı birlikleri iyi donanımlı ve eğitimli Afrika hafif piyadeleri, özellikle de 1850'lerde ayrı bir kuvvet olarak örgütlenen *Tirailleurs Senegalais* tarafından desteklendi.[66] Madagaskar 1894-5 yıllarında fethedildi, Antananarivo ise 1895'te düştü.[67]

Belçikalıların Kongo Bağımsız Eyaleti (modern Zaire), Belçika Kralı I. Leopold için Francis Dhamis komutasındaki *Halk Kuvveti* tarafından fethedildi. Ancak, Kongo'yu işgal edebilmek için uzun yılların geçmesi gerekti. Shaba 1891'de başarıyla işgal edildi, fakat 1892'de Doğu Kongo'nun büyük bir kısmı Svahili kuvvetleri tarafından istila edildi ve Te-

64) D. J. M. Muffett, *Concerning Brave Captains* (Londra, 1964); O. Ikime, *The Fall of Nigeria. The British Conquest* (Londra, 1977).

65) C. Fourniau, "Colonial Wars before 1914: the Case of France in Indo-China", de Moor ve Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 85.

66) A. S. Kanya-Forstner, *The Conquest of the Western Sudan. A Study in French Military Imperialism* (Cambridge. 1969); R. Betts, *Tricouleur: The French Overseas Empire* (1978); G. W. Johnson (yay. haz.), *Double Impact: France and Africa in the Age of Imperialism* (Westport, Conn., 1985); W. A. Hoisington, *Lyautey and the French Conquest of Morocco* (Basingstoke, 1995); B. Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa, 1830-1914* (Londra, 1998).

67) J. S. Gallieni, *La Pacification de Madagascar 1896-1899* (Paris, 1900); Y. G. Paillard, "The French Expedition to Madagascar in 1895", de Moor ve Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 168-88.

telalar 1893'te başkaldırdı. Yaka isyanı 1906'ya kadar bastırılamadı.[68] İtalyanlar 1885'te Eritre'ye yerleştiler; 1891'de Etiyopya'yı himayelerine aldıklarını ilan ettiler ve bu reddedilince Eritreli *askari*'leri (destek kuvvetler) kullanarak 1895'te burayı işgal ettiler. Portekizliler, Angola ve Mozambik'in büyük kısmını aldı. Pasifik emperyal güçler arasında paylaşıldı.

Bu eylemlerin hepsi üstün silahlar, tıptaki ilerlemeler ve yerel düşmanlıklar gibi çeşitli etkenler sayesinde gerçekleştirilebildi. Avrupalı kuvvetler, özellikle de İngilizler, Avrupa dışındaki halklarla savaşarak ve anlaşmalar yaparak kazandıkları büyük deneyimleriyle Afrika'da savaşmaya geldiler. Bu deneyimler askere alma, eğitim ve yerel zorunlu askerler ile müttefik kuvvetlerinin kullanılması, lojistik beceri ve kıyı ve nehir gemileri ile yapılan birleşik harekâtları içeriyordu. Pek çok durumda yerel düşmanlıklar önemliydi. Böylece, Portekizliler, Krallığa karşı kendi halkının ayaklanmış olmasından yararlanarak Güney Mozambik'teki Gaza Krallığı'nı 1895'te yenebildiler. Portekizliler, Gaza hücumlarını durdurmak için muharebeler sırasında Kropatschek şarjörlü tüfeklerini kullandılar.

Buharlı gemilere kömür sağlanması için gerekli olan küresel üs ağları da Avrupa yayılmasında destekleyici bir rol oynadı; ama bu üsler yirminci yüzyılda petrol kömürün yerini alıp denizdeki savaş gemilerine petrol gemileri ile yakıt ikmali yapılabilince önemini kaybetti. Böylece, Martinik, Guadeloupe, Dakar, Libreville, Diégo-Suarez (Antsiranana), Ubuk, Saygon, Kwangchowan, Yeni Kaledonya ve Tahiti Fransız üsleri oldu. 1898'deki İngiliz üsleri arasında ise şunlar yer alıyordu: Wellington, Fiji, Sidney, Melbourne, Adelaide, Albany, Cape York (Avustralya), Labuan Adası (Kuzey Borneo), Singapur, Hong Kong, Weihai (Çin), Kalküta, Bombay, Trincomalee, Colombo, Seyşel Adaları, Mauritius, Zanzibar, Mombasa, Aden, Cape Town, St. Helena, Ascension, Lagos, Malta, Gibraltar, Halifax (Nova Scotia), Bermuda, Jamaika, Antigua, St. Lucia, Trinidad, Falkland Adaları ve Esquimalt (İngiliz Kolombiyası). Bu gibi üsler askeri kaynakların –asker, mühimmat, gemiler– intikal ettirilmesinde düğüm noktalarıydı – ki bu da emperyal başarının önemli bir yönüydü. Böylece, Hollandalılar, 1837-40 arasında Batı Afrika'nın Altın Kıyıları'nda yetiştirilen zorunlu askerleri Doğu Antiller'e taşıdılar. 1860'da Çin'deki Taku Kaleleri'ni saran Anglo-Fransız kuvvetleri Sinho yakınla-

68) S. Hinde, *The Fall of the Congo Arabs* (New York. 1969).

rında Moğol atlılarının saldırısına uğradı, fakat Armstrong toplarından destek alan Sih süvarileri –ki bu emperyal insan gücü ile İngiliz gücü tarafından desteklenen yerel endüstrinin bir bileşenidir–[69] Moğol atlılarını bozguna uğrattı. İngilizler 1867-8 yıllarında Etiyopya'yı başarıyla işgal ederken Hindistan'dan getirdikleri askerleri kullandılar. Portekiz 1541'de Etiyopya'ya destek vermek için 400 alaybozan tüfekli asker gönderirken, Napier 1867'de burayı 13.000 asker ile istila etti. Etiyopyalıların silah sayısı azdı, çakmaktaşlı tüfekleri, ister namludan dolma isterse daha yakın zamanda üretilen arkadan dolma olsun, İngiliz tüfekleri kadar etkili değildi.[70] Aden, Kıbrıs ve Malta'ya da Hindistan'dan kuvvetler gönderildi. Malay Takımadaları'ndaki 1875 tarihli Perak Ayaklanması bastırıldı.

Napier'in kariyeri imparatorluğun çapını yansıtmaktadır. 1810'da Colombo'da doğan Napier, Bengal Mühendisleri'nde görev aldı; Sih Savaşları'nda hizmet etti ve 1849-56 yılları arasında Pencap'taki kanallar, yollar ile kamu binalarının inşaatından sorumlu oldu. 1857'de Hint İsyanı sırasında ağır şekilde yaralanan Napier, 1860'da Çin'de hizmet etti ve 1870-76 yılları arasında Başkumandan olarak görev yaptı.[71]

Bir Dünya Gücü Britanya

Avrupa'nın denizaşırı üsleri ve emperyal yayılma Avrupalı güçlerin düzenlediği ve onların çıkarına işleyen küresel bir ekonomi ile destekleniyordu. Bu da İngiltere örneğinde açıkça görüldü, çünkü İngiltere önde gelen küresel tüccardı. İngiltere'nin Çin'e karşı uygulamalarında da görüldüğü gibi,[72] ticaret çıkarlarının korunması için güç kullanılıyordu ve ticaret yoluyla edinilen kâr gücün korunmasını sağlıyordu. Bu da başarılı yayılmanın temelini oluşturuyordu. Bu temel elde edilebilir ticari kâr ile savunma yapmanın yükünü azaltmak arasındaki ilişkiydi.

Önde gelen buharlı gemi üreticisi İngiltere, 1860 ile 1914 arasında dünya nakliye tonajının yaklaşık üçte birine sahipti. 1890-1914 arasında dünya gemilerinin hemen hemen üçte ikisini suya indirdi ve dünya

69) Graham, *China Station*, s. 399.

70) D. Bares, *The Abyssinian Difficulty* (Oxford, 1979).

71) H. D. Napier, *Field Marshal Lord Napier of Magdala* (Londra, 1927).

72) J. Y. Wong, *Deadly Dreams. Opium, Imperialism and the 'Arrow' War (1856-1860) in China* (Cambridge, 1996).

Resim 58: *On Dokuzuncu Yüzyılda Tyneside Üzerinde Demir ve Kömür.* William Bell Scott tarafından resmedildi. İngiliz endüstriyel kapasitesinin bir kutlamasıdır. Önde gelen Tyneside girişimcisi William Armstrong (1810-1900) Elswick Ordu donatım Şirketi'ni dünyanın en büyük mühendislik ve silahlanma teşebbüsü haline getirdi. 1887'de suya indirilen *HMS Victoria* için üretilen 110 tonluk ve yaklaşık 44 ayak uzunluğundaki Armstrong arkadan doldurmalı silahlar dünyanın en büyük ve en güçlü toplarıydı. Arjantin, Şili, İtalya ve Japonya gibi birkaç yabancı güç için de savaş gemileri üretildi.

deniz ticaretinin yarısını taşıdı. John Masefield 1903'te yayımlanan *Cargoes* isimli şiirinde, 'Nineva kadırgası', 'heybetli bir İspanyol kalyonu' ve son olarak da İngiliz ihracat mallarını taşıyan 'kirli İngiliz kosteri' ile deniz ticaretinin üç çağını anlatıyordu. İngilizler tarafından suya indirilen savaş gemileri arasında Çin, Japon, Osmanlı ve İran donanmaları için indirilen gemiler vardı. Japonlar, ilk savaş kruvazörlerini 1910'da İngiltere'ye sipariş ettiler. İngilizler, savunma için (İngiltere'ninki de dahil olmak üzere) Avrupa-Amerikan emperyalizminden yardım isteyen devletler için inşaatlar yaptılar. İngilizler, Osmanlı donanması için inşa edilmekte olan *Sultan Osman* ve *Reşadiye* isimli iki büyük savaş gemisi de dahil olmak üzere İngiliz tersanelerinde yapılan tüm yabancı savaş gemilerine 1914'te el koydular. Savaş gemilerinin çoğu Tyne Irmağı üzerinde ve Northumberland'de inşa edildi. Tyne üzerindeki çalışmalar ise William Bell Scott tarafından resmedildi. Scott, resminde bölgenin tarihindeki çağdaş dönemi ve "On Dokuzuncu Yüzyılda Northumberland Halkı Demir ve Kömürle Neler Yapılabileceğini Dünyaya Gösterdi" deyişini taşımıştır. 1861'de yapılan bu eserde, Tyne üzerinde bulunan ve William Armstrong'a ait cephane fabrikasınca üretilen 100 poundluk ve 7 inçlik arkadan dolma top ve top mermileri resmedilmiştir.

Küresel ekonomi, iletişim ve finans alanında kaydedilen gelişmeler ile bu yüzyıl boyunca daha da büyüdü. İletişim ticaret ve askeri imkân ve

kabiliyet için önemliydi. Bu ise sadece demiryolları değil, denizcilik rotalarının gelişmesinde de geçerliydi. Denizcilik rotaları dünya kıyılarının haritasını çıkarmak ve 1869'da açılan Süveyş Kanalı ile kazıları 1881'de başlayan ama ancak 1914'te açılabilen Panama Kanalı açısından önemliydi. Süveyş Kanalı üzerinden 1913'te 20 milyon ton üzerinde mal taşındı. Batı Avrupa ile Hindistan arasındaki rota üzerinde önemli bir bağlantı yaratıldı. 1898'de güçlü bir İspanyol filosu Süveyş Kanalı üzerinden Manila'ya gitmek üzere Cádiz'den açıldı. Aynı yıl Amiral George Dewey'in Amerikan gemilerinden oluşan filosu Hong Kong'dan Manila'ya telgraf ile sipariş edildi.[73] Panama Kanalı Amerikalıların savaş gemilerini Atlantik'ten Pasifik'e daha hızlı taşımasını sağladı. Yeni rotalar askeri taahhütler de gerektirdi. Bu nedenle, İngilizler 1906'da Mısır'ın Sina sınırı konusunda Türklere meydan okudu ve Birinci Dünya Savaşı boyunca kanalın Türklere karşı korunması İngilizler için önemli bir hedef oldu.

Denizcilik deneyimi ve ticari zenginlik İngiltere'nin donanma gücünü korumasını sağladı. Kırım Savaşı (1854-6) İngiltere'nin Napoléon Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasında karıştığı tek kara çatışmasıydı. Çatışma İngiltere açısından idari becerisizlik, ağır insan gücü kaybı ve bir dizi yanlış askeri kararlarla –ki bunlardan en ünlüsü Hafif Tugayın 1854'te Balaklava'daki Ruslara karşı hücum etmesidir– tanımlandı. Hafif Tugayın kaybedilmesi ve İngiliz yaralılarına Florence Nightingale'in bakması, savaşın en çok İngilizlerin oynadığı rol açısından hatırlanmasını sağladı, ama Fransız müttefikleri Kırım'da çok daha büyük bir askeri varlık gösterdi.

Rus ordusu da bu çatışmada pek bir başarı sağlamadı.[74] İngiltere, bu savaşta Doğu Asya'daki Kamçatka kıyılarına kadar uzanan Rus kıyılarına düzenlenen donanma saldırıları ile gücünü dünyaya nasıl taşıdığını gösterdi.[75] İngiliz donanması da teknolojik ilerlemelerle desteklendi: 1854'te Batlık Denizi'ne gönderilen savaş gemilerinin hepsine buhar motorları monte edildi ve bu gemiler Isambard Kingdom Brunel'in top arabası tasarımlarından da faydalandı. İngilizler ve Fransızlar, bu on yılın

73) I. Smith, *The Spanish-American War. Conflict in the Caribbean and the Pacific 1895-1902* (Harlow, 1994), s. 176.

74) J. S. Curtiss, *The Russian Army under Nicholas I, 1825-1855* (Durham, North Carolina, 1965) ve *Russia's Crimean War* (Durham, N.C., 1979).

75) A. Lambert, *The Crimean War: British Grand Strategy against Russia 1853-1856* (Manchester, 1991).

sonunda ilk demir zırhlı savaş gemilerini suya indirdiler: Zıhlı firkateynler *Warrior* (1860) ve *La Glorie* (1858) – zırh kaplaması dört buçuk inç kalınlığında ve tonajı 6.109 olan birinci geminin omurgası demir olduğu için (demir kaplama değil tamamen demirden yapıldığı için) daha önemliydi ve genellikle daha güçlüydü. Aslında su geçirmez alt kompartımanları ile tamamen demirden yapılma ve denizde seyredebilen omurgası demirden yapılma ilk gemi *Warrior* gemi tasarımda çığır açtı. *La Gloire* ise metal tabakalarla tutturulmuş tahtalardan ibaret bir gemiydi ama Fransızlar demir işletmeleri olmamasından ötürü demir sıkıntısı yaşadılar.[76] Buharlı gemilerin çoğu gibi bu iki gemi de yelken donanımına sahipti.

Daha önce Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda yaşandığı gibi, İngiltere'nin bu dönemde yaşadığı en zor denizaşırı çatışma, Avrupa soyundan gelen halklarla girdiği çatışmaydı. Güney Afrika'nın Afrikalı cumhuriyetleri Oranj Bağımsız Devleti ve Transvaal ile mücadele etti: 1880-1 ve 1899-1902 tarihli Anglo-Boer Savaşları. İngilizler birinci savaştaki Majuba Dağı Muharebesi'nde (1881) yenilgiye uğradı ve Boerlerin bağımsızlığını tanımaya zorlandılar. İkinci savaş ise İngilizlerin öngördüğünden çetin geçti, çünkü Boerler dumansız, uzun menzilli Mavzer şarjörlü tüfekleri ve stratejik saldırılar ile taktik savunma mevzilerini başarılı biçimde kullanıp düşmanın ağır kayıplar vermesine neden olurken, başlangıçta sayıca az olan İngilizler kötü biçimde komuta edildiler. İngiliz topları açık arazide kullanıldı, çünkü menzil sağlamanın tek yolunun bu olduğu düşünülüyordu; düşman piyadeleri ve Boerlerin elindeki gelişmiş tüfeklere rağmen açtıkları ateş göz ardı edildi. Dolayısıyla, topçular vurularak öldürüldü. Buna ilaveten, Magersfontein'de olduğu gibi, siperlerin kullanılması topçu ateşini faydasız kıldı. Eğitim el kitapları genellikle pek yararlı olmadı. İngilizler, Aralık 1899'da Stormberg, Magersfontein ve Colenso'da yenilgiye uğradılar ve Mafeking, Kimberley ile Ladysmith'teki mevzileri kuşatıldı. Bir sonraki ay Spion Kop'ta mağlup oldular. İngiliz ordusunun Kuzeybatı Hindistan cephesinde öğrendiği siperler ve isabetli atışlar Güney Afrika'da kullanılmamış gibi görünmüştür. Teorik olarak, İngilizlerin hareket ve ateş açma taktikleri bakımından daha becerikli olmaları gerekirdi ve bunun tam tersi hareket etmelerinin nedeni kötü komutanlar ve cephe alaylarının dağ savaşları için geliştirilen belirli taktik becerileri yaymadaki beceriksizlikleriydi. Fakat çok

76) Hamilton, *Anglo-French Naval Rivalry*, s. 94.

az kayıp verildiği için ordunun büyük kısmının cephe saldırılarına karşı umarsız bir tavır takınmaları da bu yenilgide rol oynadı. İngilizler, daha önce, örneğin 1878-81 yıllarında yapılan Afgan Savaşı'nda nispeten az kayıp vermişlerdi. Ancak, Pathian halkının 1897-8 yıllarında Kuzeybatı Cephesi'nde çıkardığı ayaklanma sırasında modern tüfekler kullanması, Hindistan ordusunun dağ savaşlarına ilişkin bir eğitim sistemi geliştirmesine yol açtı.[77] Boer ateş gücü, taktiklerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirdi. İngilizler, uygun bir siper alma, sürekli top ateşi ve toplarla koordine edilmiş piyade hücumları kullanımını geliştirdiler.

Lord Roberts ve Genelkurmay Başkanı ve bir sonraki başkan Kitchener'in etkin liderlikleri ile 1900'de bu durum değişti ve İngiltere'nin orduya 200 milyon sterlin ayırması ve 400.000 asker konuşlandırması ülkenin hem ekonomik hem de emperyal sistemlerine ilişkin kanıtlar oldu. Avustralya ve Yeni Zelanda gibi diğer koloniler de asker gönderdi. İngiltere'nin hiçbir ülke tarafından tehdit edilmeden Güney Afrika limanları üzerinde hâkimiyet kurması gücünü artırdı ve yabancı müdahaleleri mümkün kıldı; Boerler ABD'yi ve Japonya'yı önce İspanya sonra da Rusya için yenilmez bir düşman kılan donanma gücünden ve kıyı şeridinden yoksundular. Donanma, tekerlekler üzerindeki donanma topları ile doğrudan İngiliz ordusuna destek verdi. Buna ilaveten, limanlardan başlayarak ülkenin iç kısımlarına kadar giden demiryolları Güney Afrika'ya getirilen kaynakların konuşlandırılmasını kolaylaştırdı – ki bu da İngilizlerin Kuzey Amerika'daki Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında yaptıkları harekâtlarla açıkça çelişiyordu. Fakat demiryollarını daha kullanışlı yük trenleri ile desteklemek gerekiyordu.

Bloemfontein'den Johannesburg ve Pretoria'ya yapılan başarılı bir ilerleyiş ile Boer cumhuriyetleri 1900'de ele geçirilince, Boer kuvvetleri, atlı piyadelerinin İngilizlere karşı tehdit oluşturduğu dağınık harekâtlarına yoğunlaştılar. O zamana kadar sayıca artan İngilizler ise buna karşılık olarak yaygın bir istihkâm sistemine bağlı kaldılar. Bu istihkâm sistemi dikenli tellerle çevrili siperler ve küçük mevzilerden oluşan korugan sistemi, kavrulmuş toprak politikaları ve Boerlerin şartlı teslimiyetlerine yol açan 1902 tarihli Vereeniging Antlaşması'nı sağlayan misillemeler üzerine kuruluydu.[78]

77) T. R. Moreman, "The British and Indian Armies and North-West Frontier Warfare 1848-1914", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 20 (1992), s. 58-9.

78) I. Pakenham, *The Boer War* (Londra, 1979); S. Warwick (yay. haz.), *The South African War: The Anglo-Boer War 1899-1902* (Londra, 1980).

Boerler, 1901-2 yıllarında düşmanı yorma stratejisini veya yenilmekten kaçınarak kazanmayı denemişlerdi. Bu, Charles Lee tarafından savunulan bir stratejiydi ve nihayetinde Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Washington tarafından da benimsendi. Büyük ihtimalle de, sayıca çok az olan Konfederasyon güçlerinin İç Savaş'ta benimsemiş olmaları gereken bir stratejiydi.[79] Böyle bir strateji İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerilla hareketleri tarafından büyük bir başarı ile gerçekleştirilecekti, ama on dokuzuncu yüzyılda, bunu gerçekleştirecek olanların 1895-8 yılları arasında İspanya'ya karşı direnen Kübalı isyancılar olacakları tahmin edilemedi. Kübalı isyancılar, 1895'te, İspanyol kuvvetlerini gerilla saldırıları ile baskına uğratmanın ve kendilerini klasik saldırılara açık hale getirecek alanları elde tutmamanın en iyi yol olduğuna karar verdiler.[80]

On Dokuzuncu Yüzyılın Sonundaki Askeri Gelişmeler

Karada ve denizde rekabet Avrupalı güçlerin birleşik askeri gücünün artmasını da sağladı, ama bu güç büyük çapta sadece Birinci Dünya Savaşı'nda kullanıldı ve sonrasında da güçlerin kendi sonlarını getirdi. Askeri imkân ve kabiliyette yaşanan değişikliklerin hızı ana güçlerin endüstriyel temelinin esnekliği sayesinde artarken, endüstrileşme süreci sosyal bölünmeleri körükledi ve savaşa içte yaşanan krizlerin çözümü olarak bakmaya sevk eden bir durum yarattı. Yeni kavramları alıp bunları nispeten hızlı bir biçimde yeni ve gelişmiş silahlara çevirmek mümkün oldu. Böylece, Ruslar, 1900'de Putilov demir işletmelerinden 1.000 adet hızlı ateş alan sahra topu sipariş etti. Prusya, 1866 ile 1905 yılları arasında her piyade kolordusuna 144 adet çok güçlü sahra topu verdi.

Çelik üretimi metotları, özellikle de Bessemer çelik dönüştürücüsü ve Gilchrist-Thomas basit çelik işleme süreci sayesinde çelik silahlar yapılabildi. Sonuç olarak, çelik üretimi 1870'lerden itibaren çarpıcı biçimde arttı. Sanayici Alfred Krupp, 1850'lerden itibaren Prusya, Rusya ve 1868'de Krupp'un bir teklifini geri çeviren Fransa'yı yenmesi için 1870-1'de Prusya'ya yardım eden Belçika veya Türkiye gibi diğer güçler için

79) A. T. Nolan, "Confederate Leadership at Fredericksburg", G. Gallagher (yay. haz.), *The Fredericksburg Campaign* (Chapel Hill, N.C., 1995), s. 43-4.

80) R. Schwartz, *Lawless Liberators. Political Banditry and Cuban Independence* (Durham, North Carolina. 1989), s. 238.

ürettiği arkadan dolma toplarda çelik kullandı. Tüfekler ve toplarda sürekli yenilikler yapıldı; bunlara daha etkili biçimde yanan ve mermilerin menzili ve hızında artış sağlayan dumansız barut ve fişekleri hızla besleyebilmek için fırlatma hareketini kullanan ve seri atış yapabilen tüfeklerin ortaya çıkmasını sağlayan şarjör sisteminin geliştirilmesi de dahildi.[81] Dumansız barutun diğer iki büyük avantajı ise, piyadelerin kendi açtıkları ateş nedeniyle savaş alanındaki görüş alanının kapanmaması ve düşmanın ateşin nereden açıldığını anlamak için oldukça fazla çaba sarf etmesini gerektirmesiydi. Fişekle beslenen arkadan doldurma tüfekler arasında Fransız Lebel (1886) ve Alman Mavzer (1889) vardı. İngilizler, Enfield, Snider ve Martini-Henry tüfeklerini başarıyla benimsedikten sonra, birliklerini Lee-Metford şarjörlü tüfekleriyle donattılar. Spitzer veya konik kuyruklu merminin geliştirilmesi daha küçük, aerodinamik açıdan daha dengeli ve uzun menzilli merminin gelişini sağladı. Buna kıyasla, süvariler ordularda ve askeri planlamada daha az rol oynar hale geldi, ama bu sürece karşı direniş de gösterildi. 1866 ve 1870'de Avusturyalılar ve Fransızların Prusya piyadeleri ve toplarına karşı yürüttüğü ağır süvari saldırıları kan dökülmesiyle yenilgiye uğratıldı.

Ekonomik büyüme ve imparatorlukların varlığı askeri faaliyetler için daha fazla kaynak ve gelir getirip yüksek oranlardaki barış zamanı harcamalarının askeri hazırlıklara sarf edilmesini sağladı. Örneğin, Rusya, 1907-13 arasında hem ordu hem de donanma için büyük harcamalar yaptı ve bu nedenle savunma harcamaları 1908'de 608,1 milyon ruble iken 1913'te 959,6 milyona ulaştı – ki bu rakam enflasyonun çok üzerindeydi. Rus hükümetinin savunma harcamaları 1907'de yüzde 23,2'den 1913'de yüzde 28,3'e çıktı – ki bunun bir nedeni, donanmanın genişletilmesi programıydı.[82]

Hükümetler rakiplerinin harcama planlarını yakın takibe aldıkça[83] diğer devletlerle yaşanan bütçe rekabeti genellikle askeri harcamalarda büyük bir rol oynar hale geldi. İngilizler, on dokuzuncu yüzyılda, Rusya'nın Büyük Oyun ve diğer krizlerdeki devlet harcamalarını dikkatle incelediler. Büyüyen Rus askeri gücü Almanya'da önleyici bir savaş için

81) Menning, *Bayonets before Bullets*, s. 104, 107.

82) K. Neilson, "Russia", K. Wilson (yay. haz.), *Decisions for War, 1914* (Londra, 1995), s. 102: D. G. Hermann, *The Arming of Europe and the Coming of World War One* (Princeton, 1996).

83) K. D. Moll, *The Influence of History upon Seapower 1865-1914* (Stanford, 1968), s. 37-40.

baskıların artmasına neden oldu.[84] Ruslar, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Almanlardan daha fazla harcama yaptı. 1906-14 arasında Genelkurmay Başkanlığı yapan Helmuth Moltke'nin 1913-14 yıllarında savaş için baskı yapmasının altında yatan bir neden, Rusların stratejik demiryolları ağı ile birleşen askeri harcamalarıydı. Moltke, Almanya'nın Rusya ile daha sonra savaşa girdiği takdirde yenileceğinden endişe duyuyordu.

Yalnızca silahların yayılması değil, aynı zamanda çatışmalar için yapılan hazırlıklarda da hem stratejik hem de taktik planlama yapıldı. Bunun herkesçe bilinen bir örneği, bir saldırıyla Fransa ordusunun kuşatılmasını içeren 1905 tarihli Alman Schlieffen Planı'dır ve aynı strateji Fransa'nın müttefiki Rusya'ya karşı da kullanıldı. Avusturya-Prusya ve Franko-Prusya savaşları gazisi Mareşal Alfred von Schlieffen 1891-1906 arasında Genelkurmay Başkanlığı yaptı ve Avrupa orduları daha profesyonel ve kurumsallaşmış bir hal aldı. Prusyalılar, 1866'da Avusturya ve 1870'de Fransa karşısında alınan zaferlerle itibar kazanan genelkurmay akademisinde genelkurmay çalışmaları ve eğitimi sistemini geliştirdi ve bu da diğer yerlerde kopyalandı. Fransa'ya bir kurmay subay okulu katmak için 1878'de *École Supérieure de Guerre* kuruldu. Bu kurum koloni savaşlarından ziyade özellikle Napoléon Savaşları olmak üzere Avrupa'daki çatışmalara odaklandı. O zamanlar etkili bir gazete olan *Manchester Guardian* yazarı ve daha sonra Oxford'da ilk Savaş Tarihi Profesörü olan Spenser Wilkinson, 1890'da *The Brain of an Army* (Bir Ordunun Beyni) isimli kitabını yayımladı: Bu kitapta Alman modeline dayalı bir İngiliz genelkurmayı oluşturulması için çağrı yapıldı ve İngiliz genelkurmayı 1904'te kuruldu.

Kurmay subaylarının eğitimi Prusya ordusuna düşmanlarının sahip olamadığı bir bütünlük sağladı ve büyük sayılardaki askerinin ve rezervlerinin seferber edilebilmesini mümkün kıldı. Bu da, ilk konuşlandırmayı hızla sürdürme ve böylece stratejik üstünlüğü ele geçirmek için 1866 ve 1870'de kısmen demiryolu ağının etkin biçimde kullanılması sayesinde gerçekleşti. Fransızlar, buna ayak uyduramadılar.[85] Genelkurmaylar diğer yerlerde de oluşturuldu; örneğin 1882'de İtalya'da ve 1903'de ABD'de genelkurmaylıklar kuruldu, ama hiçbiri Alman modeli kadar etkin ve bağımsız olmadı.

84) N. Ferguson, "Germany and the Origins of the First World War: New Perspectives", *Historical Journal*, 35 (1992), s. 733.

85) A. Bucholz, *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning* (1991).

Acil durum planlaması geliştirildi ve silah yarışı ile etkileşim içine girildi. Schlieffen Planı gibi askeri planlar politikaları etkiledi. Gelecekte daha hazırlıklı olabilmek için askeri kurumlar ve yayınlarda harekâtlar uzun uzadıya incelendi, ama bu her zaman faydalı olmadı. 1908-11 arasında Askeri Operasyonlar Başkanı olan Yarbay Louis Loizeau de Grandmaison gibi askerlerin Fransızların Prusya karşısında 1870'deki yenilgisini hatalı biçimde değerlendirmeleri *offensive à l'outrance* doktrinin, yani ne pahasına olursa olsun saldırmak fikrinin oluşmasına yol açtı. 1914'te Fransızların Almanya karşısında peşine düştüğü bu fikir ağır kayıplar verilmesine ve yenilgiye yol açtı. Fransızlar, 'saldırının ruhu'nu Alman gücü karşısında gerekli buldular. Bu aynı zamanda Alsace-Lorraine'i Almanya'dan geri almanın tek yolu gibi görünüyordu.[86] Bu nedenle, politik amaçlar stratejilerin ve taktiklerin şekillenmesinde rol oynadı.

Ancak, ne pahasına olursa olsun saldırmak fikrini yalnızca Fransızlar benimsemedi. 1870-1 arasındaki çatışma nihayetinde Birinci Dünya Savaşı sırasında yüksek kumanda konumlarına sahip olan bir subaylar kuşağı, örneğin 1906-16 arasında Avusturya Genelkurmay Başkanı olan Franz Conrad von Hötzendorf ile Fransız ve Rus genelkurmay başkanları ve Almanlar tarafından 'derslerde' detaylı biçimde ele alındı. Prusya harekâtları ABD kurmay okullarında da incelendi.[87] Prusya'nın zaferi Clausewitz'in o zamana kadar nispeten gizli tutulan *Savaş Hakkında* (1832) isimli çalışmasının uluslararası çapta tanınmasını sağladı.[88] Bu çalışma *École Supérieure de Guerre* tarafından kullanıldı. Zafer 1880'lerden itibaren Japonya ve Türkiye'nin Alman askeri danışmanlar tutmasını da sağladı. 1904-5 yıllarındaki Rus-Japon Savaşı boyunca Mançurya'daki Japon kuvvetlerinin komutanlığını yapan Mareşal Iwao Oyama, Franko-Prusya savaşında gözlemci olarak görev aldı. Avusturya'nın Prusya stratejilerini taklit etmedeki kararlılığı 1914'te Rusya ve Sırbistan'a karşı korkunç saldırıların düzenlenmesine yol açtı.[89] Askeri planlamacılar, tüm

86) A. Gat, *The Development of Military Thought: the Nineteenth Century* (Oxford, 1992), s. 114-72; D. Porch, *The March to the Marne* (Cambridge, 1981); G. Krumeich, *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War* (Leamington Spa. 1984), s. 22.

87) T. Travers, *The Killing Ground: the British Army, the Western Front and the emergence of modern warfare, 1900-1918* (Londra, 1987); M. Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra, 1995).

88) C. Bassford, *Clausewitz in English: the reception of Clausewitz in Britain and America, 1815-1945* (Oxford, 1994).

89) G. E. Rothenberg. "The Austro-Hungarian Campaign Against Serbia in 1914", *Journal of Military History*, 53 (1989), s. 134.

Avrupa'da saldırı harekâtları için detaylı projeler hazırladı ve bunlar zafer elde etmenin tek yolu olarak kabul edildi.[90]

Yaşlı Moltke'nin kendisi bile 1871'den sonra stratejik saldırıların potansiyeli hakkında şüpheye kapılmaya başladı.[91] Ardından da, seferberlik ve konuşlandırmanın birbiriyle olan dinamik ilişkisi ile savaş planlarının bir kriz patlak verdiğinde savaşı bir 'zaman çizelgesine' bağlayarak durdurmayı güçleştirdiği iddia edildi. Ama 1914 krizinin gelişimini etkileyen politikacıların rolü üzerine vurgu yapılması bu yorumu geçersiz kılmıştır.[92]

Tüm kıta orduları İkinci Anglo-Boer Savaşı'na (1899-1902) gözlemciler gönderdi, fakat ardından bu savaşı sadece başka bir koloni savaşı mı (dolayısıyla da çağdaş düşüncelere göre Avrupa'nın ders alabileceği bir kaynak olmadığı) yoksa Avrupa kökenli iki rakibin arasındaki bir savaş mı olduğu konusunda ciddi görüş ayrılıkları yaşandı. Almanya ve Avusturya yorumcuları, "Hollanda kökenli Güney Afrikalıları savaşçılar olarak nitelendirip övmelerinin yanı sıra benzersiz bir düşman olmalarının da altını çizip Boerlerin ırk özelliklerine" istinaden o zamanlar revaçta olan Darwin dilini kullandılar. Kıtanın çoğu askeri uzmanı bu çatışma ile Avrupa savaşları arasında pek bir ilinti kurmadı. Pek çok analizci, Boerlerin uzun menzilli nişancılıkları gibi faktörleri ve Kıta'daki büyük güçler arasında gerçekleşen çatışmalarda Boerlerin 1900-2 yıllarındaki direnişçi gerilla savaşlarının tekrarlanmayacağını (doğru olarak) gözlemledi.

Ancak, bu savaş Birinci Dünya Savaşı'ndaki savaş alanlarında dolaysız top ateşi, dumansız barut, uzun menzilli tüfek ateşi ve kamuflaj gibi önemli sonuçlar doğurdu. Yine de, iddia edilenlere göre, Güney Afrika Savaşı [İkinci Anglo-Boer Savaşı] sırasında makineli silahların savaş alanına hâkim olması beklenirken, bu gerçekleşmedi. Ancak bu silahlar

90) P. M. Kennedy (yay. haz.), *The War Plans of the Great Powers 1880-1914* (Londra, 1979); J. Snyder, *The Ideology of the Offensive: Mil-itary Decision Making and the Disasters of 1914* (Ithaca, N.Y., 1984); Rothenberg, "Moltke, Schlieffen, and the Doctrine of Strategic Envelopment", S. Paret (yay. haz.), *Makers of Modern Strategy* (Princeton, 1986), s. 296-325; G. A. Tunstall, *Plan-ning for War Against Russia and Serbia* (Boulder, 1993).

91) Rothenberg'in yazdığı önsöz, Hughes (yay. haz.), *Moltke*, s. ix; A.J. Echevarra, "A Crisis in War Fighting: German Tactical Discussions in the Late Nineteenth Century", *Militargeschichtliche MiHeilungen*, (1996), s. 51-68.

92) A. J. P. Taylor, *War by Timetable: How the First World War Began* (Londra, 1969); M. Trachtenberg, *History and Strategy* (Princeton, 1991), s. 72. 96, 98.

toplar ve tüfeklerle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda yaygın olarak kullanıldı. Bu zıtlık Gatling silahının icat edilmesinin ardından bir süre kötü bir şöhrete sahip olmasından kaynaklanıyordu. Savaşlar arasında 1900'lerin telle bağlı ilk uçaklarından 1914-18 arasında kullanılan hızlı, kullanışlı uçaklara geçilmesi gibi teknolojik sıçrama yapıldı.

Kamuflaj 1900'lerden itibaren daha yaygın olarak kullanıldı. Savaş alanında korunma ve gizlenme sağladı ve aynı zamanda kamuflajlı üniformalara geçiş ile savaşa ilişkin yeni, fonksiyonel bir görüş getirdi. İngiliz ordusu kamuflajlı üniformaları ilk kez Hindistan İsyanı'nda kullandı, fakat bundan sonra gelenekler yeniden su yüzüne çıktı. Yine de, bu gibi üniformalar Etiyopya, Yeni Zelanda ve Sudan'da benimsendi. İngilizler, Güney Afrika Savaşı'nın ardından ana rengi olarak rütbe nişanları için bile haki yerine Boer nişancılarının kolayca tespit edebildiği kırmızıyı seçtiler. Alman ordusu 1910'da Prusya mavisini bırakıp toprak yeşilini kullanmaya başladı; Hözendorf, Anglo-Boer Savaşı hakkında bir makale yazarak ordusu için İngilizlerin Güney Afrika'daki deneyimlerine dayanan bir kamuflaj üniformasını savundu. 1909'a gelindiğinde, Avusturya-Macaristan düzenli piyade birlikleri mavi yerine turna balığı grisi renginde üniformalar giydi. Ancak, Avusturya-Macaristan süvarileri bu modaya direndi ve mavi ceketler ile kırmızı pantolonlar giyerek 1914'te savaşa girdiler. Fransızlar da aynı şekilde tepki verdi, ama 1915'te ufuk mavisini ve 1918'de genel olarak haki rengi kullanmaya başladılar. Avusturya-Macaristan'daki kaynak sıkıntısı 1914'te ikinci ve üçüncü saflardaki piyadelere yeni üniformalar verilmesini engelledi; bu nedenle de Ruslar –sadece dürbünlerinden bakarak– hangi Avusturya-Macaristan piyadesinin düzenli, hangisinin yedek olduğunu anlayabildiler.

Donanma Teknolojisi

Yeni teknoloji ve yeni silah sistemleri askeri hazırlığın maliyetini de yükseltti. Denizde büyük zırhlı savaş gemileri, kruvazörler, torpidobot muhripleri ve denizaltılar gibi bir dizi yeni gemi tipleri geliştirildi. Silahlar ve silahlanma arasındaki yarış, savaş gemilerinin ağırlık ve manevra sorunu 1870'lerin ortasından 1890'ların başına dek silahlarda bir devrim yapılmasına neden olarak Almanya'da Friedrich Krupp'un nikelçelik levhanın patentini almasıyla sonuçlandı. Demir donanmanın ardından 1870'lerden itibaren demir-çelik donanma ve 1890'lardan itibaren

de nikel-çelik savaş gemileri geldi. Bunlar fazladan ağırlık olmadan korunma getirerek daha büyük gemilerin inşa edilmesini sağladı – ki bu da gemi yapımı endüstrisi ile çok fazla harcama gerektiren bir süreçti: zırhlı savaş gemileri çok pahalıydı.

1860'lardan, (Alfred Thayer Mahan'ın çalışmalarından destek alan) savaş gemisi taraftarları 1890'larda galip gelene kadar, zırhlı gemilerin artan maliyetleri ve boyutları kruvazör ve torpidobotları savunanlarının ekmeğine yağ sürdü. Amiral Aube ve Fransız *Jeune École* savaş gemisi karşıtlarına her donanmada en azından biraz destek bulan ideolojik bir görüş sundu. Savaş gemileri yerine daha az kömür tüketecek ve manevra kabiliyeti yüksek, deniz geçitlerini koruyabilecek ve düşmanların ticaretine saldırabilecek zırhsız hafif kruvazörler için baskı yaptılar.

Bazı yorumcular, torpidolar karşısında savaş gemilerinin bir geleceği olup olmadığını sorguladılar. Motorlu modern torpido 1864 yılında Avusturya'da icat edilen ve sıkıştırılmış hava ile hareket eden, başında patlayıcı madde bulunan küçük bir araçtan geliştirildi. Bu araç 1868'de Avusturya donanması tarafından kullanılmaya başlandığında saatte on altı kilometre hız yapabiliyordu. Britanya ve pek çok Avrupalı güç bu aracı üretme hakkını satın aldı. Buna ilaveten, İngilizler, yeni güçlü Armstrong arkadan dolma silahları güvenilmez buldukları için, bir süreliğine ağızdan doldurma toplara bile döndüler. Amerikalılar İç Savaş filosunu terhis edip 1870-1'de Fransızlar yenilince, 1880'lerin ortasına kadar hiçbir ulus İngilizleri tehdit etmedi ve İngilizler, bu arada, denizcilikteki öncülüklerini korudular. Buhar, demir zırh ve arkadan dolma topların daha önce ortaya çıkmalarına karşın, okyanusta yol alabilen (hepsi buharlı) savaş filosu 1890'lara kadar geliştirilemedi ve bu zaman süreci içinde pek çok deneme yapıldı ve kayda değer başarısızlıklar gözlemlendi. Büyük güçler arasında çatışma yaşanmaması deniz savaşı teknolojilerinin ve teorilerinin yeterince denenmemesine yol açtı.

İngilizler, 1890'larda *Magnificient* gemisi sınıfından savaş gemileri inşa etti. İlk gemiler dumansız barut kullanan büyük toplar taşıyan gemilerdi. İngilizler, yeni bir zırhlı savaş gemisi sınıfının ilk örneği ve Sir Charles Parsons'ın 1884'te icat ettiği dünyanın deniz türbin motoru ile seyreden ilk büyük gemisi HMS *Dreadnought*'u 1906'da suya indirdiler. Bir yılda tamamlanan geminin inşaatı İngiliz gemi yapımı endüstrisinin ne kadar etkin olduğunu yansıttı. Daha gelişmiş teçhizat daha iyi eğitilmiş subaylar ve denizcilere ihtiyaç duyulmasına yol açtı ve dolayısıyla yeni okullar açıldı ve eğitim metotları geliştirildi. Amerikalılar, Newport'ta bir Donan-

ma Savaş Okulu kurdular ve donanma stratejisi uzmanı Alfred Thayer Mahan (1840-1914) 1885'ten itibaren burada dersler verip iki kez de okulun müdürlüğünü yaptı. Bu okul donanma faaliyetlerinin devamını sağlamak için önemliydi ve bu da kariyer koşullarını ve yapılanmalarını getirdi.

Makineli aletler, metalürji ve patlayıcılarda kaydedilen gelişmeler daha uzun menzilli ve daha iyi patlayıcıların kullanıldığı silahların üretilebilmesini sağladı. Optik telemetrenin geliştirilmesi atış isabet oranını artırdı. Teknolojik değişimin asıl etkisi, devlet maliyesine ciddi bir yük bindiren rekabet avantajını korumak için aletleri sık sık yenileme ihtiyacını doğurmasıydı. On dokuzuncu yüzyılda, savaş gemilerine geçmişe oranla daha az ihtiyaç duyuldu. Örneğin, *Dreadnought* devrimi, her bir deniz gücü bu pahalı, yeni savaş gemisinden edinmek için birbiriyle yarışınca maliyetlerin katlanmasına yol açtı.[93] Benzer şekilde, karadaki teknolojik değişim, fırsatlar kadar problemler de yarattı.[94]

Hem diğer Avrupalı güçlerin tehditlerine karşı koymak hem de asıl çatışmayı önlemek için, bunları sindirmek amacıyla daha büyük donanma imkân ve kabiliyetine ulaşıldı. Deniz gücü dengesi yüzyılın son yıllarında önemli ölçüde değişti ve geleneksel Britanya, Fransa, Rusya sıralaması, Almanya, ABD ve Japonya'nın ortaya çıkmasıyla bozuldu. İtalya ve Avusturya-Macaristan bile küresel dengede rol oynayacak kadar büyük donanma güçleri geliştirdiler. Yine de, Whitehead torpido kullanarak yapılan ilk başarılı saldırı, Türklerin Batum'daki liman koruma gemisinin büyük motorlu bir sandaldan fırlatılan iki torpido ile Ruslar tarafından Ocak 1878'de batırılması olmasına rağmen, bu denge Avrupa odaklıydı. Torpido kullanarak yapılan ilk başarılı gündüz saldırısı 1884'te Fransızların Fuzhou'da iki Çin savaş gemisini batırması ile gerçekleşti.

Ancak, 1890'lara kadar en güçlü donanmalar bile Avrupa dışındaki duraklarda bayraklarını gösterebilmek için tam armalı buharlı gemiler kullandı. Donanmalar ülke sularında ve kolonilerde/denizaşırı durak-

93) D. M. Schurman, *The Education of a Navy: the Development of British Naval Strategic Thought, 1867-1914* (Malbar, 1984); J. T. Sumida, *In Defence of Naval Supremacy: Finance, Technology and British Naval Policy 1889-1914* (Boston, 1989); R. Walser, *France's Search for a Battle Fleet: Naval Policy and Naval Power, 1898-1914* (New York, 1992); L. Sondhaus, *The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism* (West Lafayette, Indiana, 1994); M. N. Vego, *Austro-Hungarian Naval Policy, 1904-1914* (Portland, Oregon, 1996); S. A. Knight, "The Evolution and Processes involved in the Manufacture of Armour Plate up to the Great War", *Journal of the Ordnance Society*, 5 (1993), s. 58-61.

94) Menning, *Bayonets before Bullets*, s. 2.

larda herkesin görebileceği büyüklükte kuvvetler bırakmak konusunda bir ikilemde kaldı: Bu da savaşta pek değerli olmayan zırhsız gemiler ve gambotlar karmaşasını yarattı.

Yine de, kıyıya yakın bölgelerde ve nehirlerde seyreden buharlı gemiler bu gibi duraklarda önemli rol oynayabildi. Nehir gemileri Yangtze, Nijer ve Nil Nehri gibi Çin ve Afrika nehirlerinde çok önemliydi. Avrupa'nın nispeten küçük savaş gemileri de kıyıya yakın sularda sık sık benzer bir rol oynuyordu. Üç İngiliz savaş gemisi 1849'daki iki muharebede Çin'in 23 adet korsan yelkenlisini yok etti ve bunlardan biri aynı yıl İngilizler arasında hiçbir kayıp verilmeden yaklaşık 1.200 top taşıyan 58 korsan yelkenlisini yok etmeye devam etti.[95] Benzer şekilde, küçük gambot kuvvetleri Avrupa'nın Melanezya[96] ve İngiliz Kolombiyası'ndaki çıkarlarını güçlendirerek kanoları ve köyleri acımasız harekâtlarla yok etti.[97] Britanya'nın Avustralya kolonileri 1882'de gambot tedarik etti; bu da İngiliz koloni donanmalarının çıkış noktası oldu.

Avrupa Askeri İmkân ve Kabiliyeti

Donanma kaynaklarının Avrupa sularındaki çatışmalar üzerinde yoğunlaştırılması Avrupalı güçlerin gelişmiş kara imkânları için de geçerliydi. Avrupa dışında ana istihkâm mevzileri kuruldu, ama bunlar genellikle kıyı kesimlerde konuşlandırıldı ve amaçları donanma üslerini ve limanları diğer Avrupa güçlerinin saldırılarından korumaktı. Böylece, muhtemel bir Rus saldırısını engellemek için Avustralya'daki Sydney Limanı'na bir kale dikildi; Aborijinlere karşı yapılan savunmada kıyas götürecek bir harcama yapılmadı.

Avrupa dışındaki savunma mevzileri için yapılan harcamalar Avrupa'daki istihkâmların toplam maliyeti ile kıyaslandığında en az düzeyde kaldı. İngilizler, olası bir işgale karşı koruma sağlamak amacıyla 1850'lerde Manş Denizi kıyı şeridinde, özellikle de Portsmouth yakınında kaleler

95) G. Fox, *British Admirals and Chinese Pirates 1832-1869* (Westport, Conn., 1940), s. 107-8.

96) A. Preston ve J. Major, *Send a Gunboat! A Study of the Gunboat and its Role in British Policy, 1854-1904* (Londra, 1971); V. Rodman ve M. Cooper (yay. haz.), *The Pacification of Melanesia* (Ann Arbor, 1979).

97) B. M. Gough, *Gunboat Frontier: British Maritime Authority and North-West Indians, 1846-1890* (Vancouver, 1984).

inşa ettiler.[98] Geleneksel istihkâmların etkinliği, özellikle yivli, çelik, arkadan dolma silahların geliştirilmesi ve yeniden yerleştirmeyi ortadan kaldıran gelişmiş pnömatik geri tepme mekanizmaları olmak üzere, toplarda kaydedilen gelişmelerden etkilendi. Bunlar da, Henry Brialmont (1821-1903) tarafından tasarlanan ve Anvers, Liège ve Namur'u çevreleyen ve çok iyi korunan yapışık kaleler gibi, derinlemesine savunma sağlayan daha büyük kale yapılarının oluşmasına yol açtı. Fransızlar, 1871'den sonra başka bir savaş olduğu takdirde doğudan gelecek olan Alman saldırılarını engellemek için uzun bir savunma kemeri yarattılar: Fransızlar ticaret yapabilmek için o zamana kadar olduğundan daha az alana sahipti. Fransa'daki Belfort ve Verdun gibi askeri üsler istihkâm mevkileri ile çevrelendi.

Siperlerin savunma potansiyelini kavrayamayan Rusya gibi güçler kaleler ve hareketsiz kale toplarına çok fazla, sahra toplarına ise az yatırım yaptı.[99] Siperler kolaylıkla kazılabiliyordu ve dolayısıyla savunma sistemi olarak kalelerden daha devingendi; bu arada sahra topları da daha fazla hareket kabiliyeti sağlıyordu. Cepheleri korumak için kalelere ve mevzilere bel bağlama stratejisinin akılsızlık olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktı: Anvers, Liège ve Namur Avusturya'nın 305 mm. ve Almanya'nın 420 mm.'lik ağır havan topları ile yapılan bombardımanın ardından düştü. Verdun'daki beş köşeli Douaumont Kalesi 1916'da Almanlar tarafından ele geçirildi, ama altı ay bile geçmeden Fransızlar tarafından geri alındı.

İngiltere önde gelen koloni gücü olmasına rağmen askeri fikirlerini koloni savaşlarındaki deneyimlere değil, Napoléon harekâtları ve Alman Birleşme Savaşları'nın değerlendirmelerine göre şekillendirmişti.[100] Fransa da aynı yolu izledi. Yüzyılın başında İngiliz askeri düşünürleri Amerikan İç Savaşı ile de oldukça fazla ilgilendiler.

Yine de, Avrupa devletlerinin askeri oluşumları Avrupa güç politikalarına göre şekillendirilmiş olsa bile, bunun sonucunda ortaya çıkan kuvvet önceki yüzyıllara kıyasla daha fazla hareket kabiliyetine sahipti ve Avrupa dışına daha kolay taşınabildi. 1885'te Eritre'yi işgal eden İtal-

98) M. S. Partridge, *Military Planning for the Defense of the United Kingdom 1814-1870* (Westport, Conn., 1989); A.T. Patterson, *Palmerston's Folly: the Portsdown and Spithead Forts* (Portsmouth, 1985).

99) N. Stone, *The Eastern Front: 1914-1917* (1975), s. 148-9.

100) H. Strachan, "The British Army and 'Modern' War: the Experience of the Peninsula and of the Crimea", J. A. Lynn (yay. haz.), *Tools of War: Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445-1871* (Urbana, 1990), s. 213.

yanlar, buradaki varlıklarını sağlamlaştırmak için telgraf telleri, buharlı gemiler, dikenli teller, elektrikli mayınlar kullanıp, köprü, yol ve kale inşaatları yaptılar.[101] Buharlı gemiler, demiryolu ve telgraf, kuvvetlerin intikal ettirilmesi ve geri getirilmesini kolaylaştırarak her bir devletin Avrupalı ve okyanus aşırı askeri yapılarını birleştirdi. Bu ise, hava gücü birliklerinin ve levazımın intikal ettirilmesinde daha büyük rol oynamasıyla, 1945'ten sonra daha çok dile getirilen bir süreç oldu. Ancak, karışık demiryolu ölçekleri, yetersiz demiryolu araçları ve kötü örgütlenme ciddi problemler yaratmasına rağmen, sürecin başlama noktası ve etkileri on dokuzuncu yüzyıla dayandırılabilir.

1885'te Saskatchewan'daki Métilerin isyanı ile karşı karşıya kalan Kanada hükümeti, Kanada Pasifik Demiryolu üzerinden batıya binlerce milis göndererek zafer getiren ezici bir üstünlük elde etti. Hükümet bunun ardından demiryolları için yeni bir ödenek çıkardı ve demiryolları aynı yıl tamamlandı.[102] Emperyal güçler iletişim ağları kurmayı da amaçladı ve bunu politik ve askeri bakımdan güç kazanma olarak değerlendirdiler. Ruslar, 1896'da Çin'i, Mançurya'dan geçerek Vladivostok'a ulaşan bir demiryolu için rıza göstermeye zorladı ve bu Çin Doğu Demiryolu 1897-1904 arasında inşa edildi. Ruslar, Lüda'da inşa ettikleri limanlar ve Liaodong Yarımadası üzerinde kendilerine kiralanan Arthur Limanı ile Mançurya'da donanma faaliyetleri de gösterdiler. Kitchener komutasındaki İngiliz ordusu da 1896'da Sudan'ı işgal edip Vadi Halfa'dan Ebu Hamad'a kadar çölü geçen bir demiryolu inşa etti. Bu demiryolu 1898'de Atbera'ya kadar getirildi ve Sudan'daki İngiliz kuvvetlerine levazım sağlanmasında ana rolü oynadı.

İngilizler, 1900'e gelindiğinde Hindistan'da 200.000 mil (322 km.) uzunluğunda bir demiryolu inşa etmişlerdi,[103] ki bu da, Avrupa'dan koloni deneyiminin önemli bir rol oynadığı[104] Avrupalı olmayan dünyaya yapılan, ama yapılması da gerekli olan,[105] teknoloji transferinin bir yönünü

101) Dunn, "For God, Emperor and Country", s. 295.

102) R. Beal ve R. Macleod, *Prairie Fire: The North-West Rebellion of 1885* (Edmonton, 1984).

103) I. J. Kerr, *Building the Railways of the Raj 1850-1900* (Oxford, 1995).

104) R. MacLeod ve D. Kumar (yay. haz.), *Technology and the Raj: Western Technology and Technical Transfers to India 1700-1947* (Londra, 1995).

105) Headrick, *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism* (New York, 1988); I. Inkster, "Prometheus Bound: Technology and industrialization in Japan, China and India Prior to 1914 - A Political Economy Approach", *Annuals of Science*, 45 (1988), s. 399-426; T. Morris-Suzuki, *The Technological Transformation of Japan from the Seventeenth to the Twenty-First Century* (Cambridge, 1995).

oluşturuyordu. Demiryolları; jeo-politika, strateji ve lojistik bakımından daha önemli bir rol oynar hale geldi. Hindistan'daki İngilizler, 1897'de Kuzey-Batı Cephesi'ndeki Wazirilere karşı trenlerle birlikler taşıdılar. Üç yıl sonra Çin'de gizli örgütün Tianjin ve Pekin arasındaki hattı tahrip etmesi başkentteki elçiliklere yardım girişimlerinden vazgeçilmesine neden oldu. 1900'de Pasifik'in öte tarafında isyan alanı üzerinde bir demiryolu inşa edilmesi, kolera, kızamık ve boğmacanın da etkisi olmasına rağmen, Mayaların Meksika'ya karşı uzun zamandır süre gelen direnişlerinin kırılmasını sağladı. 1904'teki Anglo-Amerikan Venezüella Krizi boyunca Kanada'nın işgal edilmesi korkusu yakındaki Amerikan demiryolunun gözetlenmesine yol açtı. Rusya'da Trans-Sibirya Demiryolu'nun kapasitesi ve Baykal Gölü çevresindeki tamamlanmamış kısmı, 1904-5 yılları arasındaki savaşta Rusya'nın Japonya'yı yenilgiye uğratma çabasında önemli oldu; bu demiryolu ile ayda yaklaşık 35.000 asker taşınabildi. Ruslar, Kırım Savaşı'ndaki konumlarına yeniden düşmemeye kararlıydılar; o zamanlarda demiryollarının olmayışı takviye kuvvetlerin ve levazımın taşınmasını sınırlıyordu.

Almanların Berlin-Bağdat demiryolu projesi Avrasya'da yeni bir jeopolitik eksen oluşturmak için tasarlandı. Fransızlar, 1898'den itibaren Afrika'da ve Hindi-Çin'de geniş çaplı demiryolu inşaatları başlattılar. "Emperyal düşüncenin geometrik temeli olarak"[106] tanımlanan demiryolu, emperyalizmin akıllarda büyüyen coğrafyası kadar harekâtların desteklenmesi için çok önemliydi. Ancak, demiryolları harekâtlarda doğrudan kullanılmadı. Avrupa hâkimiyeti altına girmeyen Afganistan'da hiçbir demiryolu inşa edilmedi.

Kuvvetlerin konuşlandırılması ve takviye edilmesinde esneklik kazanılması savaş alanında muhakkak başarı getirmiyordu. Başarı kazanılması Avrupalı kuvvetlerin artan ateş gücü imkânlarına bağlıydı; bunun bir örneği de, 1898'de Omdurman'da Mehdi kuvvetlerini yenen İngilizler idi.[107] Sudan'daki İngiliz bölüğü 1.500 yardadan (1372 m.) etkili olan Martini-Henry veya Remington tüfekleri kuşandıkları takdirde 100 yardalık (91 m.) cepheden dakikada on atış yapabildi. Fişekli tüfekler, Gatling, Nordenfeldt ve Fransız Mitrailleuse gibi çok namlulu makineli

106) R. Betts, *Tricouleur. The French Overseas Empire* (Londra, 1978), s. 28, 134.

107) M. W. Daly, *Empire on the Nile: the Anglo-Egyptian Sudan 1898-1934* (Cambridge, 1987).

silahlar, Maxim gibi tek namlulu makineli silahlar, dom dom kurşunları,[108] ve Fransız 75 mm. topu gibi etkili geri tepme mekanizmasına sahip hızlı atış yapabilen topların kullanılmaya başlamasıyla ateş gücü arttı. Böylece, Omdurman'da Sudanlıların kayıpları 31.000'i bulurken Anglo-Mısır birlikleri yalnızca 430 kayıp verdi. Ulundi'de İngilizlerin Zulu kabilesi karşısında ve 1903'te Burmi'de Sokoto (Nijerya'da) ordusu karşısında aldığı zaferlerdeki kayıpların oranı benzer biçimde çarpıcıydı. İkinci zaferde Halife ve iki oğlu öldürüldü ve Kuzey Nijerya'daki direniş son buldu.[109]

Patenti Amerika'da Hiram Maxim tarafından 1884'te alınan Maxim silahı geri tepme enerjisi kullanıyordu ve hem güvenilirdi hem de kolaylıkla taşınabiliyordu. Su ile soğutulan tamamen otomatik bir silahtı. 1912'de İngiliz ordusu tarafından uyarlanan Vickers-Maxim makineli silahı dakikada 250 atış yapabiliyordu.[110] Bu gibi silahlar pek çok nişancının açtığı ateş ile eşdeğerdi. Mükerrer/otomatik bir silah olan makineli silah, endüstrinin savaşa uyarlanmasının bir metaforuydu.

1885'teki Berlin Konferansı'nın Afrika'ya modern silahların ihraç edilmesini yasaklama kararı göz ardı edilmesine rağmen, politik koşullar ve var olan kaynaklar ihracatı kısıtladı. Pek çok Afrikalı asker açık arazide tüfeklere karşı pek de etkin olmayan geleneksel silahlar kuşanmıştı. Afrika ateşli silahları, örneğin tek atımlık arkadan dolma tüfekler, genellikle modası geçmiş silahlardı. Avrupa gelişmelerine karşılık olarak bazı Afrika devletlerinin ellerindeki silahlar gelişmesine rağmen Afrikalıların kullandığı barut ve toplarda da eksiklikler vardı.[111]

İletişim sistemleri ve ateş gücü Avrupa askeri gücünün karadaki yayılmasında önemliydi, ama kolonilerdeki çatışmalar için uygun taktiklerin ve stratejilerin geliştirilmesi de önemliydi. Bazı koloni çatışmaları 'küçük savaşlar' olmaktan ziyade, (hepsi değilse de) Avrupa askeri sistemlerinin ve metotlarının test edildiği büyük savaşlardı. Avrupa'daki çatışmalarda (ya da Amerikan İç Savaşı'ndaki çok önemli harekât bölgelerinde) dene-

108) E. M. Spiers, "The Use of the Dum Dum Bullet and Colonial Warfare", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, (1975), s. 3-14.

109) D. Featherstone, *Colonial Small-Wars, 1837-1901* (Newton Abbot, 1973); L. James, *The Savage Wars. British Campaigns in Africa, 1870-1920* (New York, 1985); H. Whitehouse, *Battle in Africa, 1879-1914* (Fieldhead, 1987); R. H. Dusgate, *The Conquest of Northern Nigeria* (Londra. 1985).

110) Menning, *Bayonets before Bullets*, s. 108.

111) Kanya-Forstner, "Trench Marines", s. 151-2.

yimlenenlerden çok farklı mesafe ve kuvvet-alan oranlarına ilişkin faktörlere uyum sağlama ihtiyacı doğdu. Bu da, yavaş hareket eden mevzi savaşlarından ziyade hafif piyadelerden oluşan hareketli kollara önem verilmesine neden oldu. Bugeaud'un 1841-7 yılları arasında Cezayir'de, Louis Faidherbe'nin 1850'ler ve 1860'larda Senegal'de ve Joseph Gallieni'nin 1890'larda Hindi-Çin ve Madagaskar'da yürüttüğü gibi, Fransız harekâtları ile diğer Avrupalı kuvvetlerin ilerleyişinde buna rastlanıyordu.[112] Avrupa kuvvetleri muharebede yaylım ateşi, kale düzeni, piyadelerin süvarilere karşı verdiği geleneksel karşılık olan sıkı düzen hatlara güveniyorlardı. Bu teknikler Afrika'daki savaş alanlarında etkili oldu, ama Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da pek işe yaramadı.

Gerçekten de, koloni savaşlarına, Avrupa'nın 1914'teki savaşa hazırlanmasını geriletmiş olarak bakılabilir. Afrika'daki çalılık savaşı ortası boşluk kare düzenine ve yaylım ateşine hayat verdi ve soğuk çeliğin şok etkisine olan inancı sağlamlaştırdı. Kale düzenleri Zulular gibi kuşatma kuvvetlerine karşı değerli oldu. Topların değerinin küçülmesi –ki bunun bir nedeni, ağır topların koloni çatışmalarında önemli bir rol oynamayışıydı– ve hatta makineli tüfeği Avrupalı piyadelerin saldırılarını püskürtmekten ziyade 'vahşileri' korkutmak için daha kullanışlı görmek gibi eğilimler de ortaya çıktı. Buna ilaveten, mızraklı süvariler de dahil olmak üzere geleneksel süvariler koloni savaşlarında ortaya çıktı ve süvarilerin *arme blanche* olarak yararına inanılmasıyla İngilizlerin et-Tellü'l-Kebir'de Mısırlılara karşı aldığı zafer (1882) gibi zaferler sürdürüldü. Güney Afrika Savaşı'nda sınırlı bir etkiye sahip olmasına rağmen, İngiliz süvarileri ani taktiklere bağlı kaldı.

Emperyalizm ve Darwincilik

Savaş alanında alınan zaferlerin yanı sıra, on dokuzuncu yüzyıl emperyalizminin temelinde yatan büyük politik irade, engeller karşısında bile ısrarcı davranma kararlılığını doğurdu. En çok ırkçı ve kültürel küstahlıkla

112) C. E. Callwell, *Small Wars: their Principles and Practice* (Londra, 1896); J. Gottman, "Bugeaud. Gallieni, Lyautey: the Development of French Colonial Warfare", E. M. Earle (yay. haz.), *Makers of Modern Strategy* (Princeton, 1944), s. 234-59; Hoisington, *Lyautey*, s. 7-8; H. L. Wesseling, "Colonial Wars and Armed Peace, 1870-1914: a Reconnaissance", *Itinerario*, 5 (1981), s. 61-3; D. Porch, *The Conquest of Morocco* (New York, 1983), s. 184-8.

ilişkilendirilen veya böyle ifade edilen bir görev duygusu Avrupa emperyalizminin ve mülteci Avrupalıların emperyalizminin özelliğiydi. Başarılı emperyalizm ise bu küstahlığın 'kanıtı' olarak sunuluyordu. Popüler kültürün aşırı milliyetçilikle ifade edilmesi bu macera ve taahhüt anlayışını yansıtıyordu.[113]

Israrcılık, görev duygusu ve Avrupa dışındaki emperyalizmi biçimlendiren ırkçı/kültürel küstahlık, Avrupa dünyasındaki stratejik ve taktik düşünceleri de etkiledi ve bu sıradan vatandaşın giderek büyüyen askeri ve donanma harcamaları ve (İngiltere hariç) barış zamanında askere alıma rıza göstermesi ile daha da fazla gözler önüne serildi. 1870'lerin doğal rekabet edebilirlik fikrini öne süren Sosyal Darwinciliği ve sonrası saldırıya dayalı askeri planlamaya gösterilen ilgiyi artırdı ve Clausewitz'in yeniden canlanması ile aynı zamana rastladı. Clausewitz özellikle İngiltere'de Darwinci gözlerle okunup Sosyal Darwincilik görüşlerini destekledikçe iki olgu birbiri içine geçti. Akademisyenler, bilim adamları, sanatçılar, rahipler ve entelektüeller de yayılma ve çatışma için mantık geliştirmede önemli rol oynadılar. Savaş halkların yenilenmesi ve çöküşten kurtuluş olarak değerlendiriliyordu. Pek çok entelektüel milliyetçiler konusunda ikna oldu; milletler arasında birlik fikrine pek fazla değer verilmedi. Muzaffer irade kavramı Romantizm ile uluslararası ilişkileri birbirine bağladı.[114] Ne gelirse Tanrı'dan gelir inanışı gibi, Almanya ve diğer yerlerdeki Binyılcılık teolojisi bu ruhsal dünyaya katkı sağladı. Böylece, eğitimli seçkinler savaşın ahlaki bir değeri olduğuna inanır oldular. Bu da özveri temaları ve dirimselcilik fikirlerine odaklanan bir 'rasyonellikti'. Buna ilaveten ve yine aynı amaca hizmet ederek, sanayiciler silahlanma programlarının ekonomik ve sosyal menfaati için baskı yaptılar.

Saldırı yapma moda olduğundan, Clausewitz'in savunma savaşına ilişkin bölümü [*On War* (Savaş Hakkında) kitabının en uzun bölümü] büyük oranda göz ardı edilmiş; bazı çevirilerde ise bu kısım büsbütün atlanmıştır.

113) W. H. Schneider, *An Empire for the Masses: the French Popular Image of Africa, 1870-1900* (Westport, Conn., 1982); T. G. August, *The Selling of the Empire: British and French Imperialist Propaganda, 1890-1940* (Westport, Conn., 1985); D. Geyer, *Russian Imperialism: the Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860-1914* (Leamington Spa, 1987); W. R. Katz, *Rider Haggard and the Fiction of Empire: a Criti-cal Study of British Imperial Fiction* (Cambridge, 1989); J. Richards (yay. haz.), *Imperialism and Juvenile Literature* (Manchester, 1989); J. Mackenzie (yay. haz.), *Popular Imperialism and the Military* (Manchester, 1990).

114) R. N. Stromberg, *Redemption by War, the Intellectuals and 1914* (Lawrence, Kansas, 1982).

Strateji ve taktik uzmanları, saldırıları sürdürmek ve savaş alanında daha da öldürücü silahlar kullanarak zafer kazanmak için daha da büyük ordular kurulması için çağrıda bulunuyor ve zorunlu askerlik ile dünya çapındaki askeri talimlerin mümkün kıldığı çok sayıdaki destek kuvvetlerin önemini vurguluyorlardı. Daha büyük ordular için yapılan baskı nüfus ve doğum oranları konusunda, özellikle de Almanya'dan daha düşük bir doğum oranına sahip olan Fransa'da endişe duyulmasına neden oldu. Fransız zorunlu askerlik sistemi ile daha da kötüleşen bu nüfus durumu Fransızların Franko-Prusya savaşı boyunca düşman kuvvetlerin Fransızlara karşı sayı üstünlüğüne sahip olmasına yol açtı. Devasa Rus ordusu ile ittifak kurmak Fransız politikacıları için hayati öneme sahip bir konu olmaya başladı. 1900'de, destek kuvvetler hariç bir milyondan fazla askeri ile Rus ordusu, 1826 ile 1912 yılları arasında yüzde 25 daha fazla büyüdü.[115] İngiliz gönüllü hizmet geleneğine bağlı İngiliz askeri düşünürleri zorunlu askerlik olmadan gelecekteki bir kitle ordusu ile nasıl savaşılacağı ikilemine düştüler.

Amerikan İç Savaşı İngiltere'yi büyülemişti. Camberley'de eğitim gören ordu adaylarının Albay George Francis Robert Henderson'ın yazdığı *Stonewall Jackson and the American Civil War* (Stonewall Jackson ve Amerikan İç Savaşı, Londra, 1898; 3. baskı, Londra, 1902) isimli kitabı okuyup Stonewall Jackson'ın yürüttüğü 1862 tarihli vadi harekâtının ayrıntılarını bilmeleri bekleniyordu. Bu harekâtta seyyar Konfederasyon kuvveti iyi bir manevra yaparak kendisinden daha büyük olan Birlik kuvvetini yenilgiye uğrattı. Henderson, 1862 tarihli Fredericksburg harekâtına ilişkin bir çalışma da yayımladı.

Polonyalı banker Ivan Bloch, *Future of War* (Savaşın Geleceği, ilk basım 1897, New York, 1899) isimli kitabında modern askeri teknoloji ile endüstriyel gücün bileşiminin Büyük Avrupa Gücü savaşlarını mümkün olamayacak kadar yıkıcı bir hale getirdiğini ve böyle bir savaş patlak verirse savaşın ancak taraflardan biri açlık ve devrime boyun eğdiği takdirde biteceğini öne sürmesine rağmen, yalnızca birkaç Avrupalı düşünür orduların genişlemesi ve askeri metotlardaki değişikliklerin gelecekteki herhangi bir savaşta neden olabileceği korkunç kayıpları öngörmüştü. Daha önce Friedrich Engels, Amerikan İç Savaşı'nın gelecekte Avrupa ülkeleri arasında ortaya çıkacak olan savaşın muhtemel tahrip oranına

115) W. M. Pintner, "The Burden of Defense in Imperial Russia, 1725-1914", *Russian Review*, 43 (1984), s. 247, 249.

işaret ettiğini iddia etmiş ve bunun da var olan devlet ve sınıf hegemonyalarını zayıflatıp devrim yapılmasını olası kılacağını düşünmüştü. Ancak, kitle savaşlarından ders almayan subay kolorduları ile profesyonel ordu liderlerinin bulunduğu Kıta'da Amerikan İç Savaşı'nın Avrupa askeriyesi üzerinde yarattığı etki kayda değer görülmedi. 1864-5 yıllarının kış aylarında Virginia'daki Petersburg'da yapılan muharebede görülen siper savaşının ayırıcı özelliği ancak 50 yıl sonra fark edilebildi.

Siper alan Türk tüfekli askerlerinin Rus cephe saldırılarında düşmanın ağır kayıplar vermesine yol açtığı 1877 tarihli Plevne Savunması'nda da aynı duruma rastlandı. İkinci Plevne Savaşı'nda Rus erlerinin yüzde 23'ü kaybedildi.[116] Benzer şekilde, Türkler, 1877'de Şipka Geçidi'nde ateş hattı ile korunan Rus mevzilerine düzenledikleri saldırılarda ağır kayıplar verdiler. Plevne'ye hücum etmek için arka arkaya yapılan denemeler, top ateşi ile siperlerin yok edilmesinde yaşanan güçlükler, makineli silahların ve büyük miktarda mühimmatın kullanılması da dahil olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı hakkında önceden fikir verdi. Plevne ancak kuşatılıp açlıkla yüzleşince teslim oldu, fakat Ruslar doğrudan piyade saldırılarının sınırlarını anlayamadılar. Fakat doğrudan saldırının tercih edilmesi yalnızca kültürel bir görkemli eylem tercihinden kaynaklanmıyordu, aynı zamanda Rus lojistik sınırlarını ve karşı saldırıları önlemek için üstünlüğü elde tutma ihtiyacını yansıtıyordu. Plevne düştü ve Türkler savaşı kaybetti.

Amerikalılar, İç Savaş deneyimine rağmen saldırıya önem vermeye devam ettiler. Savaş alanında Amerikan yerlilerine karşı hizmet verme ne İç Savaş'tan sonraki yıllarda çok daha ölümcül hale gelen ateşli silahlar ne de büyük sayılardaki askerle başa çıkma konusunda eğitim sağladı. Bunun yerine, muazzam ateş gücü desteği veya dolaysız yaklaşımdan ziyade moral ve ruhani özellikler vurgulandı. Ancak, Amerikalıların zayıf da olsa Avrupalı bir düşmanla karşı karşıya geldiği 1898 tarihli İspanyol-Amerikan Savaşı yüksek hızda dumansız mermiler ateşleyebilen şarjörlü tüfekler ve siperlerin önemine işaret etti. Alman-İspanyol Mavzer tüfekleri de özellikle etkiliydi.[117] Bu savaş ordudan çok yeni gelişen güçlü Amerikan donanması için aşikâr bir zaferdi.[118] 1894'te, hâlihazırda güçlü olan

116) Menning, *Bayonets before Bullets*, s. 64.

117) S. D. Jamieson, *Crossing the Deadly Ground: United States Army Tactics, 1865-1899* (Tuscaloosa, 1994); Smith, *Spanish-American War*, s. 215.

118) M. R. Shulman, *Navalism and the Emergence of American Sea Power, 1882-1893* (Annapolis, 1995); W. R. Herrick, *The American Naval Revolution* (Baton Rouge, 1966).

Amerikan donanması Brezilya'daki iç savaşı büyük oranda etkiledi ve İngiliz nüfuzuna bir darbe indirdi.[119]

Avrupa emperyalizminin en parlak çağı, Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki büyük askeri açığı yansıtıyordu, ama Birinci Dünya Savaşı'na dek Avrupa'nın pek çok kısmında görülen hızlı demografik büyüme gibi birkaç etkenden kaynaklanan politik-kültürel değişikliklerin de ürünü oldu. Bu politik-kültürel değişiklikler Avrupa'nın okyanus aşırı toprak hâkimiyetini vurguluyordu. Avrupa demografik yayılması böyle bir hâkimiyeti somutlaştırma ve yerli direnişine temel oluşturabilecek kara ve halk kimliğini yıpratmada büyük rol oynadı. Bu da en çok Güneydoğu Asya adaları, Kanada ve Kazakistan ile ABD ve Brezilya gibi bağımsız devletlerde görüldü. Uzun mesafeli Avrupa göçleri buharlı gemiler ve demiryolları ile oldukça kolaylaştı.

1898'de Fransa ve İngiltere arasında Güney Sudan'a ilişkin çıkarları ve buraya konuşlandırılan küçük düşman kuvvetler nedeniyle patlak veren Faşoda Krizi[120] gibi gerilimler yaşanıyordu. Ama Avrupa emperyalizmi, güçlerin ister Avrupa'da isterse denizaşırı bölgelerde düşmanlıklarını savaşa taşımadan okyanus aşırı toprakları ele geçirme konusunda yoğun bir rekabet içine girmelerine neden olan uluslararası kritik durumu da yansıtıyordu. İngilizler, telgraf hatlarını kontrol edebilmeleri sayesinde bilgileri kendi istedikleri gibi yönlendiriyor[121] ve Avrupa sularındaki büyük donanma güçleriyle anlaşmazlığı savaşmadan çözüyorlardı.

Ancak, düşmanlık tehditlerinden genel olarak kaçınılıyordu. Bu nedenle, 1850'lerde ticaretlerine Japonya'yı dahil etmek isteyen güçler çatışmaktan ziyade rekabet ettiler. Çin'deki yabancı karşıtı Boxer Ayaklanması çoğunluğu Japon askerlerinden oluşan ve 1900'de Pekin'i işgal eden uluslararası bir kuvvet tarafından bastırıldı. Bu kuvvet hızlı ateş eden Krupp toplar kuşanmış Çinlilerin baskısı altındaki kuşatılmış elçilikleri kurtarmak için zamanında yetişmişti.

İşbirliği veya daha ziyade anlaşmazlıkların uzlaşma ile çözüme ulaştırılması arayışı bir dizi Avrupa müzakeresinin yapılmasına neden oldu: Anglo-Hollanda Sumatra Antlaşması (1871), Berlin Kongresi (1884-5)

119) S. C. Topik, *Trade and Gunboats. The United States and Brazil in the Age of Empire* (Stanford, 1996), s. 145-54.

120) G. N. Sanderson, *England, Europe and the Upper Nile, 1882-1899* (Edinburgh, 1965); D. L. Lewis, *The Race to Fashoda: European Colonialism and African Resistance in the Scramble for Africa* (1987).

121) Headrick, *Invisible Weapon*, s. 85.

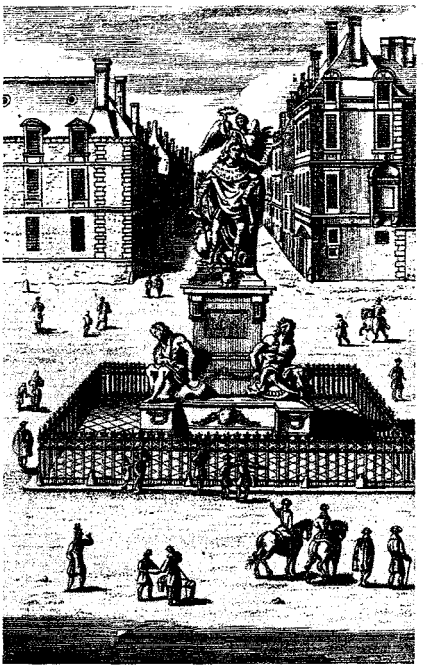
ve 1886 ve 1890 tarihli Anglo-Alman anlaşmaları gibi müzakereler ile Eski Dünya'nın büyük bir kısmı ve Yeni Dünya'nın bazı bölgeleri Avrupalı güçler arasında paylaşıldı. İngiltere ve Fransa 1887'de Hebridler'deki çıkarlarını korumak üzere karışık bir komisyon oluşturmayı kararlaştırdı ve Almanya ile İngiltere 1885'te Yeni Gine ve Pasifik'teki yayılma alanlarını sınırlama konusunda anlaşmaya vardı. Bu işbirliği Avrupa sisteminin güçlü bir yönünü, yani devletlerin birbirlerini tehdit olarak algılamasına yol açan korkuların yanında uzlaşma anlaşmalarının yapılması için mekanizmaların ve geleneklerin de olduğunu gösteriyordu. Gerçekten de, on dokuzuncu yüzyılda sürekli çatışmalar olmaksızın rekabet eden imparatorlukların muazzam ölçüde genişlemesi bu sistemin ne derece güçlü olduğunu ortaya koydu. Sistemin yirminci yüzyıldaki çöküşü Avrupa gücünün kötü sonunu getirdi.

8
Savaş ve Devlet 1450-1900

Savaş, nedeni, süreci ve devlet kurmanın bir sonucu olarak hem tarihçiler hem de politika bilimcileri arasında tarihe yerleşmiş ve şimdilerde moda olan bir yaklaşım biçimidir: Savaş devlet kurmak ve devlet kurmak da savaş demektir. Savaş, sosyoekonomik eğilimler veya ülke içindeki olaylara veya yapısal ve politik gelişmelere odaklanan, organik veya ayrı ayrı bölümler şeklindeki bir anlatım yerine, uluslararası ve ülke içindeki alanları ilişkilendirmeyi ve devlet kurmakla –çağdaş politik toplumun merkezi, yapısal bir özelliği– kronolojik detayları, yani çatışmaların detaylarını sıraya koyan açıklayıcı bir model ortaya koyar.

Şiddetin Devlet Tekelinde Olması

Savaş ile devlet arasındaki ilişkinin pek çok yönü bulunmaktadır. Devletin savaşları idare etmedeki etkinliğini artırmak için genişlemesi, özellikle askeri değişimi desteklemek için gerekli olan yönetim örgütlenmesindeki değişiklikler, politik toplum düzeni ve ekonomik politika ana

Resim 59: Marshal Feuillade'ın yaptırdığı ve Paris'teki Place des Victoires'da bulunan XIV. Louis heykeli. Avusturya elçisi 1686'da Fransa dışişleri bakanına yaptığı şikâyetinde, "Monsr. de la Feuillade'ın hayalinin aksine, imparatorun elleri zincirlenmiş bir kölenin konumunda olmadığını" söyledi. Bunun ise yeni heykelin altında bulunan ve zincire vurulmuş bir köleyi temsil eden figürlerden birine dikkat çekilmesi için uygun olacağını düşündü.

konudur. Önemli olan başka bir nokta ise, devletin örgütlenmiş şiddetin ne derece bir dışavurumu olduğudur. Bu, hükümetlerin, vatansız korsanlar ve paralı askerler pahasına böyle bir şiddeti tekellerinde bulundurma hırsıyla yakından ilişkilidir. Gerçekten de, şiddetin tekelleşmesi, işlevselden ziyade meşrutiyetçi bir hükümdarlık anlayışının yaygınlaşmasıyla devlet olmanın tanımı haline gelmiştir.

Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılda, o döneme kadar Avrupa sisteminde yaygın olan uygulamaların sayısında bir azalma gerçekleşmişti. Askeri girişimcilik, paralı asker tutma veya olma azaldı ve bu devletler arasındaki ilişkiler kadar devletler ile devlet olmayan oluşumlar arasındaki ilişkileri de etkiledi. Yabancı yardım ve doğrudan asker alma sübvansiyon ile dolaylı asker toplamanın yerini aldı. Kırım Savaşı İngiliz hükümetinin savaşta hizmet etmeleri için Avrupalı yabancı paralı askerlere görev verdiği son savaştı.[1]

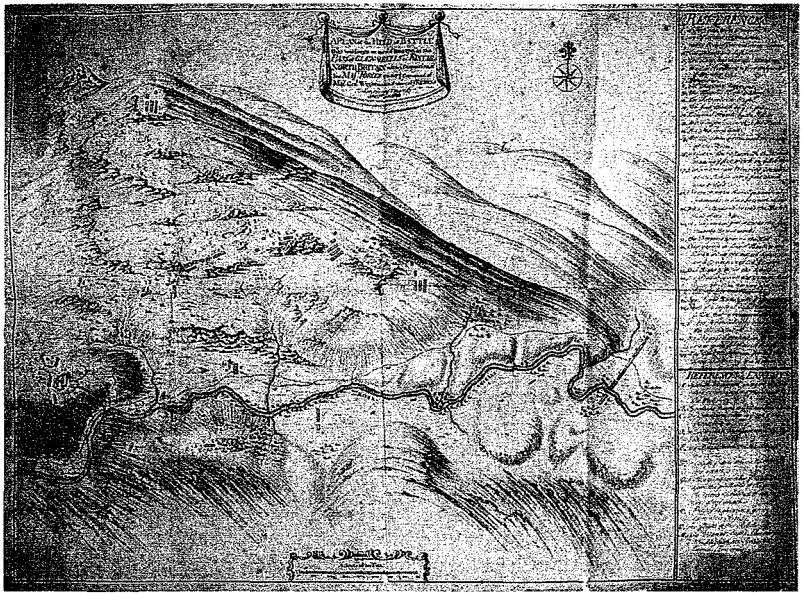
1) C. C. Bayly, *Mercenaries for the Crimea: the German, Swiss and Italian Legions in British Service, 1854-1856* (Montreal, 1977).

Kuzey Afrika'nın hükümetçe desteklenen ve hükümeti destekleyen Berberi korsanları gibi, hükümet izniyle çalışan korsan gemileri ve İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası gibi bölgesel güce sahip ticari şirketler, çoğunlukla on dokuzuncu yüzyılda yavaş yavaş tasfiye edildi. Bu gibi uygulamaların bırakılması tamamen devletin kontrolü altında olmamalarından ötürü, neden oldukları devlet içi çatışmaları ateşlemeleri dolayısıyla gerçekleşti. Ayrıca, bu uygulamaların kaldırılması yapılanların bir sistem, yani açıkça tanımlanmış bir örgüt ve detaylı yönetim kuralları ile devletçe yönlendirilen sistemler açısından bakıldığında, akılcılık yoluyla kendilerini tanımlayan devletler ve toplumlar için anakronik olduğunu da yansıtıyordu. Şirketlerin bölgesel ve askeri rollerine son verildi. Böylece, 1882'de İtalyan hükümeti Kızıl Deniz'in ağzına yakın Eritre'de bulunan ve 1870'de Rubattino Buharlı Gemi Şirketi tarafından satın alınmış olan Assab'daki kömür madenciliği üssünü devraldı. Bu ise İtalyanların Güney Nijerya'yı ve şirketin ordusu Nijerya Kraliyet Jandarma Teşkilatı'nı kontrol etmesini sağladı.

İstisnalar da oldu, ancak bunlara pek rastlanmadı. Burma'da yerlilerden oluşan bir gönüllü süvari birliği kurmuş olan, günümüzdekilere benzer bir maceracı ve Birinci Burma Savaşı gazisi James Brooke (1803-68) Sarawak'daki bir isyanın bastırılmasına yardım etti ve Brunei prensi tarafından buranın valiliği ile ödüllendirildi (1841). Bu ise kendisine ve halefleri olan yeğeni ile yeğeninin oğluna Sarawak'ın 'beyaz racaları' denmesini sağlayan bölgesel konumlarının temelini oluşturdu: Yeğeninin oğlu 1946'ya dek Sarawak'ı İngiliz Krallığı'na teslim etmedi.

Devlet tarafından örgütlenmeyen şiddet, özellikle korsanlık ve toprak ele geçirmek için özel girişimlerle düzenlenen seferler on dokuzuncu yüzyılda büyük oranda ortadan kaldırıldı. Sarawak'ta korsanların bastırılmasında asıl rolü oynayan kişi Brooke olmasına rağmen, bu, devletlerin gücü tekelleştirme becerilerini hem yansıttı hem de geliştirdi.[2] Yine de, Avrupa güçleri, özellikle de Britanya, Çin açıklarında, Doğu Antiller'de, İngiliz Kolombiyası açıklarında, Pasifik'te ve Basra Körfezi'nde korsanları bastırmak için büyük çaba sarf etti. 1819'da Bombay'dan hareket eden İngiliz donanma gücü Basra Körfezi'nde bulunan Resü'l-Hayme'deki

2) N. Tarling, *Britian, the Brookes and Brunei* (Oxford, 1971), ve The Burthen, *The Risk and the Glory: a biography of Sir James Brooke* (Oxford, 1982); J. E. Thomson, *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe* (Princeton, 1994).

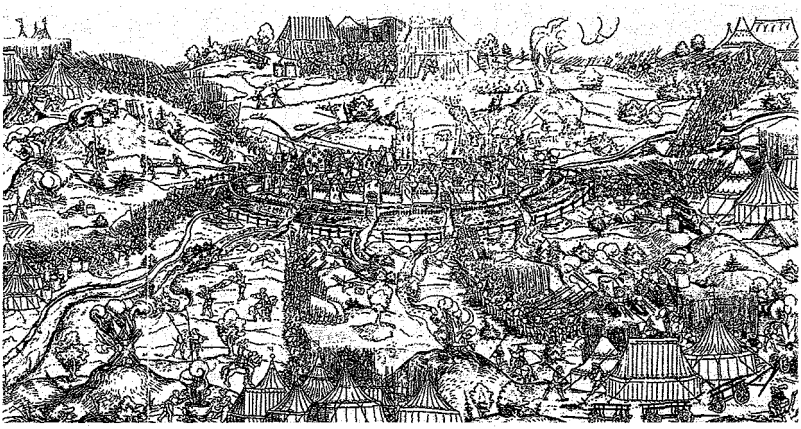
Resim 60: Glen Shiel Çarpışması, 10 Haziran 1719. İngilizlerin Kuzey İskoçya'da İspanyol-Jacobusçu kuvvetine karşı aldığı zafer. Avrupa savaşları tek tip değildi. İngiliz ve Jacobusçu kuvvetleri arasında büyük farklılıklar vardı. Glen Shiel Çarpışması'nda havan topu ateşi ile desteklenen hükümet kuvvetleri üstünlüğü ele geçirdi ve Jacobusçuların kanatlarına başarıyla saldırdı. Savunmada kalmalarına rağmen, kararlılıktan yoksun oldukları için Jacobusçular dağıldılar.

Qasimi korsan üssünü yok etti ve filolarını enkaza çevirdi. Bu ise 1820'de korsanlığı sona erdiren bir anlaşmasının imzalanmasını zorunlu kıldı. İngilizlerin 1839'da Aden'i ele geçirmesinde yerel korsanlığı bitirme arzuları büyük rol oynadı.[3]

Köle ticaretinin yasaklanması ve yasaklamaları yaymak ve uygulamak için ardından alınan önlemler, önce devlet tarafından yönlendirilen ve daha sonra devletle ilişkisi olmayan şiddetin sona erdirilmesi için tasarlanan girişimlere önemli örneklerdi. İngiliz donanması köle ticaretine, özellikle de Afrika'dan Doğu Asya'ya yapılan köle ticaretine karşı faaliyet gösterdi ve bu yıkıcı ticareti durdurmak için şiddet uyguladı.[4]

3) G. Fox, *British Admirals and Chinese Pirates, 1832-1869* (Londra, 1940); B. M. Gough, "Pax Britannica: Peace, Force and World Power", *Round Table*, 314 (1990), s. 173-4.

4) R. Howell, *The Royal Navy and the Slave Trade* (New York, 1987).

Resim 61:Erhard Schoen tarafından resmedilen *Münster Kuşatması*, 1535. Bu ağaç oyma sayısız kargılı asker ile top bataryalarını birleştiren bir ordunun Anabaptistler elindeki Münster'i kuşatmasını göstermektedir. Münster'in istihkâmları henüz modernize edilmemiş olduğu için şehir düştü ve Anabaptistler öldürüldü.

Avrupalı güçler hem Avrupa sınırları içinde hem de kolonilerinde, denizde ve karada askeri gücü tekellerine almaya çalıştılar. Kazakların devlet kontrolünde hem Ukrayna hem de Güney ile Güneydoğu Avrupalı Rusya'dan azar azar getirilmesi (y. 1650-1800), bir şiddet tekelini kuran devletin önemli bir örneğiydi.[5] 1860'ta Giuseppe Garibaldi'nin Sicilya ve Napoli'yi almak için kullandığı kırmızı gömlekli gönüllü kuvveti İtalyan ordusuna katıldı ve 1862'de, o zamanlar bir Papa devleti olan Roma'yı ele geçirmek için bir ordu kurduğunda İtalyan ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı.

Şiddetin tekelleşmesi, içteki pasifleşme ve dolayısıyla toplumların kontrol edilmesiyle de bağlantılıydı. Bu, ağırlığı ve çapı büyük oranda değişiklik gösteren, yavaş ilerleyen ve 1945'ten sonra terörün ve devlet otoritesini tehdit eden diğer şiddet olaylarının tırmanmasıyla birlikte zorlanan ve kısmen tersine döndürülen bir süreçti. Ancak, Avrupa devletleri partizan grupların içteki politik hedeflere ulaşmak için örgütlü şiddet uygulamalarını engellemeye uğraşıyorlardı. Kan davalarına karşı da adımlar attılar. Devletin faaliyetleri şahsi alanda o kadar ısrarcı değildi, fakat

5) J. Glete, *Navies and Nations. Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500-1860* (Stockholm, 1993), s. 477-81; S. Longworth, *The Cossacks* (Londra, 1969).

Resim 62: *Harap Olmuş Brederode Kalesi ile Uzaktaki Haarlem Manzarası*, 1655. Jan van der Croos tarafından resmedildi. Hem topların fazla sayıda hem de bağımsız hükümdarların askeri kuvvetlerinin büyük olması sayesinde pek çok Ortaçağ istihkâmları demode olmuştu. Buna ilaveten, Breda gibi yeni istihkâm mevzileri cephe bölgelerinde toplandı. Breda, 1625'te İspanyolların eline geçti ve 1637'de yeniden alındı.

düello yapmayı yasaklayan veya en azından sınırlayan ve silah sahibi olmaya kısıtlamalar getiren önlemler alındı.

Bunlardan sonuncusu sosyal uzmanlaşmanın ve savaşın profesyonelleşmesinin önemli bir yönüydü. Eğer silah sahibi olmaya kısıtlama getiren adımlar zorunlu askerlik ve askeri rezervlerin mevcudiyeti üzerinde önemle durulduğu on dokuzuncu yüzyılda atılsaydı, bu yine de hükümetlerin kitleleri askere alma ve bunun sonuçlarını kontrol etme kararlılığının altını çizmiş olurdu.

Genellikle, savaş alanında kullanılabilecek silahlar ile kişisel silahlar arasında bir ayrım vardı. Bunlardan ilki devlet tekelindeki silahlardı. Bu durum ise, ilk gelişim dönemlerinden itibaren toplar ve on sekizinci yüzyılda kullanılan çakmaktaşlı silahlar için söz konusuydu. Av tüfeklerinin ve diğer kişisel silahların siviller arasında yaygınlaşması büyük bir askeri sonuç doğurmadı. En gelişmiş istihkâmların çoğu on altıncı yüzyılda, hepsi ise on sekizinci yüzyılda merkezi hükümet kontrolü altına alındı: Böyle istihkâmları sürdürmek için gerekli kaynaklara sadece devletler

sahipti. Savaş topları, İskoçya'da, 1456'da Kont Douglass'ın Threave'deki kalesinin 'büyük bir bombardıman' karşısında teslim olması gibi, boyun eğmeyen şehirler ve aristokratların kalelerine karşı kullanılıyordu.

Avrupa'nın dışında silahların ve istihkâmın kontrol edilme şekli büyük oranda farklılık gösteriyordu. Örneğin, Amerikan yerlileri arasında önemli ölçüde bireysel kontrol varken Çin'deki durum farklıydı ve Japonya'da ise daha az kontrol vardı. Bireylerin silah sahibi olması Gibbon tarafından barbar olarak ilan edilen toplumların bir özelliğiydi ve askeri karakterleri açısından gerçekten önemliydi. Böyle bir mülkiyetin ve kabile otoritelerinin elindeki sınırlı kontrol bu gibi toplumlarca savaşın Avrupalılaştırılmasını imkânsız kılıyordu. 'Barbarlar' militarize olmuş ama bireyci olarak tanımlanabilir; 'medeniler' ise savaşın yarattığı ve silahların, elbette savaş alanında kullanılan silahların, merkezden örgütlendiği devletlerin üyeleri olarak tanımlanabilir.

Avrupa koloni hâkimiyetinin yayılması, Avrupa'nın silah sahibi olma ve silahların kullanılması konusundaki görüşleri ile uygulamalarının yayılmasını da gerektirdi. Bu ise Avrupalılaşmanın pek de kabul görmeyen bir yönüydü. Bu yön, ayrıca, pek çok koloni gücünün temsilcilik doğasıyla ve düzenli ordunun bir parçası olmayan yerel askeri birliklerin kullanılmasıyla uyuşuyordu.

Avrupa içinde yüksek oranda rekabetçi ve kavgacı uluslararası sistem bir hükümet değişikliğine gidilmesi için baskıların artmasına yol açtı,[6] ama bu durum Avrupa ile de sınırlı kalmadı. On altıncı ve on yedinci yüzyıldan birkaç önemli örnek vermek gerekirse, Ekber (1556-1605) hâkimiyetindeki Moğol Hindistan, Bayinnaung (1551-81) hâkimiyetindeki Burma, Agung (1613-45) hâkimiyetindeki Mataram, I. Abbas (1587-1629) hâkimiyetindeki İran ve ilk iki Büyük Vezir, Köprülü Mehmed Paşa (1656-61) ile Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (1661-76) idaresindeki Osmanlı İmparatorluğu da uluslararası hırsların etkileşimi, gelişmiş askeri imkân ve kabiliyeti, özellikle sürekli kuvvetlerin geliştirilmesi ile yönetim reformunu ortaya koydu. Ancak, böyle bir 'reform' bürokratik merkezleşmeden daha çok sosyal açıdan güçlülerle uzlaşmaya odaklanmıştı; bu-

6) B. M. Downing, *The Military Revolution and Political Change. Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe* (Princeton, 1993); B. D. Porter, *War and the Rise of the State. The Military Foundations of Modern Politics* (New York, 1994); T. Ertman, *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe* (Cambridge, 1997).

nun nedeni ideolojik gerilimleri, yasal güçlükleri, yönetim kısıtlamaları ve politik problemleri olması değildi. Yeni bir uzlaşmaya varma çabası merkezileştiriciydi, yani bölgesel elit tabakanın dikkatini merkeze yönlendirmişti, ama merkezi olmamıştı.

Silahlı kuvvetlerin büyüklüğüne ve silahlarının gelişmişliğine öncelik tanıyan rekabetçi askeri sistemler merkezci hükümdarların konumunu sağlamlaştırırken, bu gibi ordular ve donanmalar tarafından idare edilmeyen diğer uluslararası ve askeri sistemler bu gibi hükümdarların kontrolü altına girmedi. Hükümdarlar yabancı paralı askerler tuttuğunda uzlaşma gerekli değildi.

Savaş ve Hükümet

Ancak, daha güçlü bir hükümet sadece savaşın doğasından kaynaklanan bir etken değildi. Politik ve dini kültürler bireylerin rolü kadar önemliydi. Örneğin, Açe Sultanlığı'ndaki (Kuzeybatı Sumatra) kraliyet otoritesi, her ikisi de soylular sınıfını korkutan Şah Alaeddin (1589-1604) ve İskender Muda (1607-36) isimli iki sultanın hâkimiyeti döneminde büyük oranda arttı. İskender Muda yeni bir ordu kurmakla sorumlu yeni bir soylu sınıfı yarattı ve başkenti kontrol etmek için Türklerin yeniçerilerine benzeyen ve yabancı kölelerden oluşan paralı ve sürekli bir ordu kullandı. Bu durum rekabetçi bir uluslararası durumu veya savaşın doğasındaki değişiklikleri değil, hükümdarların hırslarını yansıtıyordu. İskender Muda'nın politikalarına karşı bir tepki oluştu, fakat içteki durum ne olursa olsun, 1647-50 yılları arasındaki bir Hollanda kuşatması Hollandalıların Açe'nin refahını borçlu olduğu biber ve kalay üreticisi önemli Batı Sumatra sömürgelerini ele geçirmelerini sağladı.[7]

Teknolojik gelişmenin aşikâr nesnelliği nedeniyle askeri tarih söz konusu olduğunda, teleoloji çekicidir. Ancak, bu gelişimin doğası sorgulanabilir ve askeri tarihteki diğer faktörlerin de üzerinde durulabilir. Askeri imkân ve kabiliyet konusunda yönetimin geliştirilmesine ve daha genel olarak ateşli silahlardan ziyade çeşitli bağlamları ile birlikte devletin doğasına odaklanılacaksa, askeri tarih süreci oldukça karmaşık bir hâl alacaktır. Rekabet eden güçler rekabet eden sistemlerdir; sonuç ola-

7) A. Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680. LI. Expansion and Crisis* (New Haven, 1993), s. 256-7, 266.

Resim 63: *Spurs Muharebesi.* Bu muharebe adını Fransızların 1513'te VIII. Henry'nin süvarilerinden hızla kaçmasından almıştır. Fransızlar, ilerleyişleri engellendiğinde okçu ateşine maruz kalmışlar ve bu nedenle geri çekilmiş ve nihayetinde de dağılmışlardır. Bu muharebenin çıkış noktası kuşatma altındaki Therouanne'ye ikmal yapma girişimi olmuştur. Asıl rolü İngiliz okçuları oynamış olsa da, bu resimde süvari çarpışmalarına odaklanılmıştır.

rak da savaş potansiyeli ile savaşın etkisi önceden var olan hem yönetimsel hem de sosyal yapılar tarafından şekillenecektir. Buna ilaveten, devletin doğası meselesi toplumların karakteri ve kültürleri konusunda daha geniş çaplı bir araştırma gerektirir. Herhangi bir devlet kaynak yaratma konusunda ne kadar etkin olursa olsun, bu, ister savunma isterse de yayılma için olsun, halkının mahrumiyeti kabul etmeye ve amaçları için ölmeye ne kadar istekli olduğunu açıklamaz ve yine de bu durum devletin askeri karakteri ve kapasitesi için önemli olmuş ve olmaktadır.

Bu dönemde en etkin biçimde küresel çeşitlilik gösteren devletler (1450-1900) Batı Avrupalı devletlerdi. Bu toplumların kaynaklarını denizcilik girişimleri için örgütlemeye karşı gösterdiği şevk ve becerileri, bilinmeyen dünyaya karşı duydukları merak, elde ettikleri bilgiyi kabul etmekten çok sorgulama istekleri ile birleşmişti. Bu düşünme ve hareket serbestliği özellikle kâşiflerce ortaya konuyordu: Hükümetten destek istemiş ama hükümet tarafından engellenmemişlerdi. Yine de, bireylerin geliştirdiği küresel bağlar, ancak kaynakları ve kurumsal desteğiyle birlikte sürdürülebilir bir askeri gerçek haline gelebilirdi. Batı Avrupa hükümetlerinin böyle bir hedef belirlemenin önemli olduğuna karar vermeleri, mekân ve tüm devletlerce paylaşılmayan yeni gelişmelerin kabul edilmesi hakkındaki görüşleri yansıtıyordu.

Hükümetler sadece hedefler belirlemedi, aynı zamanda politik parametreleri değiştirerek ve kaynak ayırarak bu hedefleri gerçekleştirdi. Bu amaçla, bazı devletler, on dokuzuncu yüzyıl hariç, daha önceki standartlarda olmasa da uzaklara erişebilen faaliyet gösterme ve nüfuz etme şekillerini koruyan etkileyici bürokrasiler geliştirdi; oysa diğer yerlerde savaş, özel girişimler ve yerel nüfusun ödeme yapmasıyla daha ilkel askeri düzenlemelere dönmeyi tetikleyebildi. On yedinci yüzyılın ilk dönemlerinde, Avrupa ordularının finans, ikmal ve kontrol sistemlerinin Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) yarattığı yükü kaldırmak konusunda yetersiz olduğu doğru olsa da, çok zayıf bir görüntü çizmek yanlış olacaktır. Küresel standartlarla kıyaslandığında Avrupa askeri yönetimi iyi gelişmişti ve yüzyıllardır böyleydi; buna ilaveten, ordu yönetimindeki aksaklıklara ilişkin anlatılanlar pek çok uzman gemisinin kullanıma konmasının amiralliklerin gelişmesini sağladığı denizdeki durumu anlamak için yararlı değildir.[8]

Avrupa savaş krallığı, uygulamaları ve toplum düzeni, büyük oranda kâtiplere bağlıydı ve on altıncı yüzyıldaki kısmen serbest ticari fetihler safhasının ardından bu, özellikle denizaşırı faaliyetler için geçerliydi.

8) Eksiklikler için bkz. örneğin, Mallet, "Art of War", s. 551-2; D. Potter, *War and Government in the French Provinces: Picardy 1470-1560* (Cambridge, 1993), s. 158; J. B. Wood, *The King's Army. Warfare, Soldiers and Society during the Wars of Religion in France, 1562-1576* (Cambridge, 1996), s. 305-10; R. W. Stewart, "Arms and Expeditions: the Ordnance Office and the Assaults on Cadiz (1625) and the Isle of Rhé (1627)", M. Fissel (yay. haz.), *War and Government in Britain, 1598-1650* (Manchester, 1991), s. 126; S. W. Bamford, *Fighting Ships and Prisons: the Mediterranean Galleys of France in 313 the Age of Louis XIV* (Minneapolis, 1973); D. Parrott, "French Military Organization in the 1630s: the Failure of Richelieu's Ministry", *Seventeenth Century French Studies*, 9 (1987), s. 156-67, "The Constraints on Power: Recent Works on Early Modern European History", *European History Quarterly*, 20 (1990), s. 101-3, ve "The Military Revolution in Early Modern Europe", *History Today*, sayı 42 (Aralık 1992), s. 25. Çok farklı bir görüş için bkz. M. E. Mallett ve J. R. Hale, *The Military Organization of a Renais-sance State: Venice, c. 1400-1617* (Cambridge, 1984), s. 101-52; C. C. Sturgill, "Money for the Bourbon Army in the Eighteenth Century: the State within the State", *War and Society*, 4 (1986), s. 17, 23; T. Hayter (yay. haz.), *An Eighteenth-Century Secretary at War. The Papers of William, Viscount Barrington* (Londra, 1988), s. 11, 18; J. S. Wheeler, "The Logistics of the Cromwellian Conquest of Scotland 1650-1651", *War and Society*, 10 (1992), s. 1-18, ve "English Financial Operations during the First Dutch War", *Journal of European Economic History*, 23 (1994), s. 329-43; M. J. Braddick, "An English Military Revolution?", *Historical Journal*, 36 (1993), s. 965-75; R. W. Unger, "Admiralties and Warships of Europe and the Mediterranean, 1000-1500", R. W. Love (yay. haz.), *Changing Interpretations and New Sources in Naval History* (New York, 1980), s. 42.

Resim 64: İspanyol ordusunun Brugge Kanalı yakınındaki yenilgisi, 31 Ağustos 1667. Halihazırda Portekiz ile savaş halinde olan ve daha büyük Fransız kuvvetlerinin saldırısına uğrayan İspanyollar, başarılı bir direniş gösteremediler. Ana kale Lille üç gün sonra düştü. Fransız ilerleyişinin 1667'deki hızı elverişli koşullar oluştuğunda Avrupa çatışmalarının kararlı olduğuna işaret ediyordu.

İçteki tartışmalardan etkilense de, Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 'merkezi ve sistemli otorite yapısı' bu şirkete on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda pek çok yerel devletin sahip olmadığı bir süreklilik kazandırdı. Avrupa'da savaş açmasına rağmen, İspanya 1620'ler ve 1630'larda tüm dünyada çatışmalara girdi ve bürokrasisi filolara sürekli ikmal yapılmasında kayda değer bir çeviklik, bağlılık ve yaratıcılık sergiledi. Özel yükleniciler ve kamu görevlileri beraberce verimli biçimde çalıştı: Orman yasası ile kereste stoklarını koruma amaçlanıyor; denizcilere ve askerlere besleyici yiyecekler ve iyi sağlık hizmeti vermek için uğraşılıyordu. Hata yapan filo komutanları ile bürokratlara ciddi disiplin uygulanıyordu.[9]

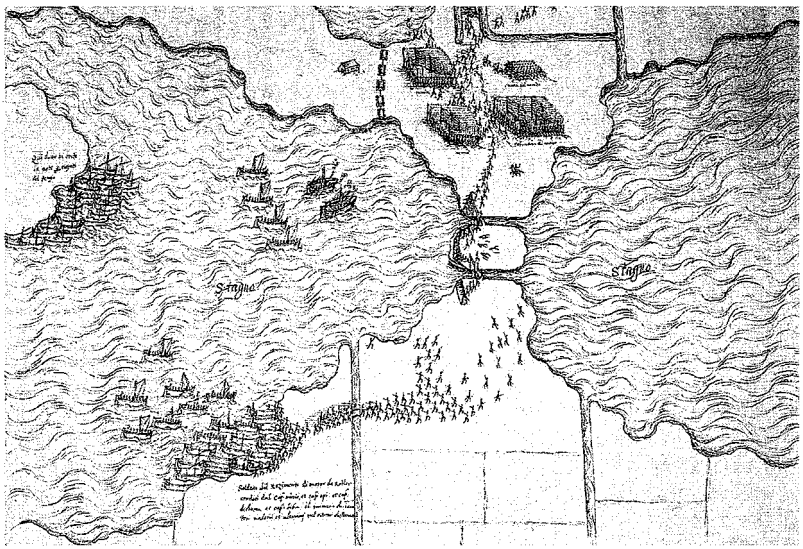
Bunlardan sonuncusu, devletin savaşı kontrol etmesinin önemli bir yönüdür: disiplinin uygulanması ve kabul görmesi. Savaşçı elit kültürü,

9) Reid, *Europe and Southeast Asia: The Mili-tary Balance* (Townsville, 1982), s. 8; C. R. Phillips, *Six Galleons for the King of Spain. Imperial Defense in the Early Seventeenth Century* (Baltimore, 1992).

şövalyeler subay oldukça değişime uğradı. Bu da atalara ait politik ve sosyal ayrıcalıkların devamını sağladı, fakat bunların savaş alanındaki teknik açıdan farklı rolleri daha tahmin edilebilir ve disiplinli bir tepki verilmesini gerektirdi. Hem subaylık hem de generallik daha profesyonel hale geldi veya profesyonelleşme on yedinci yüzyıla kadar Avrupa savaşlarının bir özelliği olan otonom kuvvetler ile olduğundan daha fazla bürokratikleşme ve disiplin gerektirdi ve bundan sonra diğer yerlerdeki orduların da tipik bir özelliği haline geldi. Oliver Cromwell gibi başarılı Avrupalı generaller sık sık detaylara aşırı bir önem veriyor, özellikle de zorunlu askerlik, talim veya kuvvetlerin örgütlenmesi üzerinde duruyorlardı. Silahların etkin biçimde kullanılabilmesi için talime büyük önem verilmesi gerekiyordu, çünkü farklı tiplerdeki birlikler ancak talim ve disiplin sayesinde muharebe taktiklerinde bir araya gelebiliyordu. Örneğin, ilk silahşorlar piyade ve süvari saldırılarına karşı zayıftı ve dolayısıyla göğüs göğse mücadeleye karşı koruma sağlayan kargılı askerler gibi birliklerle birleşmeye ihtiyaç duyuyorlardı: Teknolojideki gelişmeler sınırlı şekilde kullanılıyordu.

Avrupa devletleri okyanus aşırı genişleme ile geliştirilen bir geniş çaplı kaynak merkezinden de fayda sağlayabildiler. Avrupa içinde sık ormanlar ve bol mineral kaynakları bulunuyordu; her ikisi de donanma inşaatlarında ve metalürji için önemliydi. Avrupalılar muhtemelen diğer yerlerde olduğundan çok fazla miktarda ucuz metale sahipti: Çivi şeklindeki bu metallerden bazıları Avrupa gemilerini bir arada tutmak için kullanıldı. Buna kıyasla, Hint Okyanusu gemilerinin kalasları birbirine iplerle tutturulmuştu ve dolayısıyla bu gemiler ağır silahların geri tepmelerine ve denizdeki güçlü rüzgârlara karşı zayıf kalıyordu. Ortaçağ'ın sonunda Avrupa'nın su ve rüzgâr değirmenleri, demir ocakları ve mekanik saatleriyle dünyadaki en gelişmiş sanayi teknolojisi ve örgütlenmesine sahip olduğu da iddia edildi.[10] Böyle bir iddia Çin'in başarılarını olduğundan değersiz gösterebilir, ama Avrupa en azından o dönemin en gelişmiş sanayi sistemlerine sahipti ve üstünlük sergilemeye devam etti. Yeni fikirlere nispeten açık olmanın yanı sıra, bu ekonomik güç Avrupalıların barut veya gemi tasarımı gibi diğer yerlerde geliştirilen teknolojileri benimseme ve geliştirmelerini de sağladı.

10) W. H. McNeill, "European Expansion, Power and Warfare since 1500", Moor and Wesseling (yay. haz.), *Imperialism and War*, s. 17-18; D. Landes, "The Foundations of European Expansion and Domin-ion: An Equilibrium Model", *Itinerario*, 5 (1981), s. 52-3.

Resim 65: Hollanda Savaşı, 1572. Bu çizim Gaspar de Robles için yapıldı. Hollanda Savaşı yoğun olarak kara savaşlarını ele alan çalışmalarda çok sık göz ardı edilen bir çatışma tipi olan amfibi operasyonları içeriyordu. Hollandalıların denizlerdeki üstünlüğü Hollanda ve Zeeland'de kendilerine büyük bir avantaj sağladı. Hükümet izniyle çalışan ve Deniz Dilencileri isimli bir Hollanda korsanları kuvveti 1572'de Zeeland'in Brill ve Flushing şehirlerini kuşattı. Alba dükü bu mevzileri geri alamadı ve Hollandalılar 1574'te Middleburg'u ele geçirdiler.

Avrupa, modern bürokratik ideoloji standartları ile kıyaslandığında, sınırlı olduğu pek çok nokta bulunmasına rağmen hükümet sistemi açısından da dünyanın geri kalanına liderlik etti. Bunlar da teknolojik ve bilimsel gelişim ile uygulama sürecini etkiledi.[11] Buna ilaveten, Avrupalılar uluslararası finans konusunda çok ilerideydi ve bu da on altıncı yüzyılda İspanya, on yedinci yüzyılda Birleşik Eyaletler ve on sekizinci yüzyılda Britanya gibi devletlerin faaliyetlerini uluslararası bir kredi sistemi ile kısmen finanse etmelerini sağladı.

Çatışma gelişmeye yol açtı. Örneğin, on yedinci yüzyılın ilk yarısındaki Hollanda donanma harekâtları, beş amiralliklerinin otonom doğaları nedeniyle etkilendi, fakat yüzyılın ikinci yarısında Britanya ve Fran-

11) D.C. Goodman, *Power and Penury. Government, Technology and Science in Philip II's Spain* (Cambridge, 1988).

sa ile yapılan savaş sonucunda donanma faaliyetleri ve yönetimi daha iyi koordine edildi. Ayrıca, Hollanda donanması yeterince adama sahipti: İşçi piyasasındaki denizci tedariki ve savaş dönemindeki düzenlemeler eldeki ve gerekli tüm savaşçıların her daim denize açılabilmelerini ve kalifiye ve istekli subaylar tarafından kumanda edilmelerini sağladı. Ekonomik çıkarların korunması ve Avrupa'daki politik durum, sürekli olarak Hollandalı hâkim sınıfı güçlü bir donanmaya sahip olduklarından emin olmaya zorladı.[12]

Eğer Avrupa'nın tutumu (okyanus aşırı faaliyetler Avrupalı devletler tarafından başlatıldığı için) okyanus aşırı faaliyetleri belirlediyse, tüm dünya ölçeğinde bakıldığında, Avrupa içindeki çatışmalar pek farklı değildi, ama birkaç rekabet eden devletin yakınlığı önemliydi. Kuvvetlerin kullanılmasının pahalıya mal olduğu ise aşikârdır. Britanya'nın 1649-52 yılları arasında İrlanda'daki muhalefeti bastırması ve burayı alması 6,8 milyon pounda mal oldu. Avrupa devletleri arasındaki sonu gelmez rekabet hükümet yapılarına ağır bir yük bindirdi ve yalnızca geleneksel bir amaç olan toplum kaynaklarını kullanmayı değil, aynı zamanda bu kaynakları ve ekonomik süreçler ile toplumsal yapıların refah yaratan doğasını anlamaya veya takdir etmeye itti. Bu da refahı artırmak için önlem almanın temeli olarak görüldü.

Bu tavır ve tutumlar bazen merkantilizm veya kameralizm olarak on yedinci yüzyıl bağlamında tanımlanır. Bunlar planlama, bilgi ve laik gelişim nosyonunu gerektiriyordu: Bu da dünyanın koşullarını iyileştirmek için insanların kapasitesi ile onlara duyulan ihtiyaç ve devlet eylemi ile gerçekleştirilebilecek bir ilerlemedir. Avrupalı devletlerin amaçları ve uygulamalarına karşı takınılan tavırlar on altıncı ve on yedinci yüzyılda büyük oranda değişti. Devletin toplumu iyileştirmek ve kaynaklarını artırmak için yasal ve yönetimsel kuralların düzenleyicisi olduğu fikri yani kameralizm teorisi ve politikası gelişti. Bu iki hedef doğrudan ilişkili olarak da kabul ediliyordu. Profesyonel subay kolordularının desteklediği mutlak egemenlikle temsil edilen devlet için merkezi bir rol öngörülüyordu. Devletin yasama alanı küresel olup hüküm altındakilerin töreleri kadar bunların ekonomilerini de kapsıyordu çünkü hüküm altındakilerin ekonomiye katkıları törelerine bağlıydı. Bu açıdan bakıldığında denklem şöyle kurulmuştur: disiplinli kültür, zengin kaynaklar, güçlü askeriye.

12) J. R. Bruijn, *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Columbia, South Carolina, 1993).

Düzenleme fikirleri uygulamada her zaman başarılı olmadı, fakat on sekizinci yüzyıl Avrupa Aydınlanması'nda hükümet ve devletin amaçlarına karşı tutumların hedeflere ve kısmen de on altıncı ile on yedinci yüzyıl hükümetlerinin politikalarına temellendirilen tedbirle oluşturulduğunu gösterdi. Bunlar da Ortaçağ Avrupa şehirleri tarafından kabul edilen yasamanın esasını getirdi: Avrupa'da planlama ve düzenlemelerin sürekliliği önemliydi. Avrupa'nın geniş kentsel gelişimi devlet otoritesinin ve kaynakların ve dolayısıyla da askeri gücün yayılmasını sağladı.

Ancak, siyah-beyaz bir resim çizmemek ve kameralizm ile geleneksel kurumlar ve görüşler arasındaki anlaşmazlığı abartmamak gerekir, çünkü kameralistlerin bu gibi kurumlar vasıtasıyla çalışmayı amaçladıkları açıktır. Avrupa merkez hükümetleri gücü tekellerine almak yerine yasaları düzenleyen ve uygulayan küçük kurumları bir araya topladı. Benzer biçimde, bağımsızlık sorun yaratan bir terimdir: Modern Avrupa bağımsızlığının ilk dönemi –teorik olarak hem karşı konulamaz hem de sınırlı olan– terimin bugünkü anlamından farklıydı.[13]

Avrupa hükümetinin potansiyeli, özellikle de halkın refahını en üst düzeye getirmek için toplumun kaynaklarını harekete geçirme potansiyeli, nasıl tanımlanırsa tanımlansın giderek daha çok anlaşıldı. Güçlü ve merkezi yönetim için oluşan baskının hem sosyal yapı hem de yönetimi öncelikle yasal teamül açısından algılama alışkanlığının büyük oranda etkilediği imtiyazları ile hakları yansıtan bir sistemin oluşturduğu geleneksel hükümet görüşleri ile çakışan küresel çapta etkileri oldu. Avrupalı hükümdarlar yasal teamüldeki kraliyet mutlakçılığının geleneksel temeller ve çıkarcı sosyal düzenin yerine yeni bir hükümet fikrini kabul etme konusuna gösterdikleri istek açısından farklılık gösterdiler. Potansiyel olarak monarşinin mekanik/üniter/doğal yasa kavramı ile geleneksel/sakral/ortak/itirafçı yasa kavramı arasında bir zıtlık oluştu. Fakat bu durum Avrupa'da ancak on sekizinci yüzyılın ortasında ortaya çıktı. Daha önce bunlardan ilki, Deli Petro yönetimindeki Rusya hariç olmak üzere, kontrol altındaydı: Ortak ve aracı kurumlar Avrupa'da genellikle yoktu.

Modern Avrupa hükümet şeklinin ilk zamanlarında yapılan reformların çoğu alışkanlıklar bağlamında ele alındığında anlaşılabilir; yeni prob-

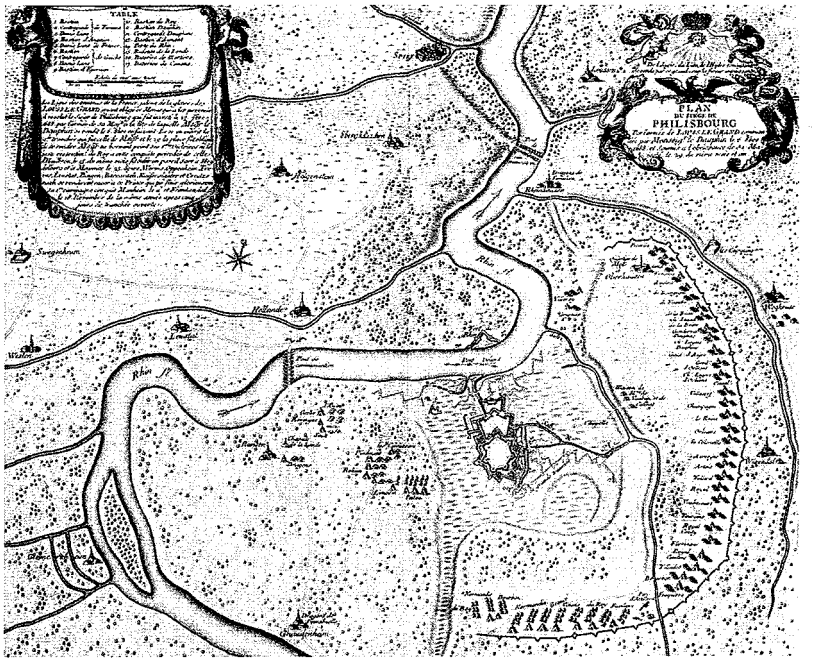
13) M. Raeff, *The Well-Ordered Police State. Social and Institutional Change through Law in the Germanics and Russia, 1600-1800* (New Haven, 1983); R. Axtmann, *The Formation of the Modern State: the Debate in the Social Sciences*", M. Fulbrook (yay. haz.), *National Histories and European History* (Londra, 1993), s. 21-45; G. Burgess, *Absolute Monarchy and the Stuart Constitution* (New Haven, 1996).

Resim 66: *XIII. Louis'in La Rochelle Kuşatması.* Claude Lorrain tarafından resmedildi. Fransa'da önde gelen Huguenot (Protestan) kalesi kuşatıldı ve açlığa mahkûm edilerek 1627-28 arasında teslim olmaya zorlandı. İngilizlerin yardım girişimi 1627'de bertaraf edildi. Böylece, komşu İspanya'nın standartları ile kıyaslandığında, dönemin Fransız kraliyet ordusu nispeten küçük ve zayıf olmasına rağmen krallığın askeri, politik ve dini otoritesine karşı oluşan önemli bir tehdide son verdi.

lemlere getirilen çözümler ve var olan uygulamaların daha iyi işlemesi için yapılan girişimler daha iyi işledi. Yine de, hükümdarlar yerel yönetimin ve sosyal açıdan güçlü olanların, özellikle de aristokrasinin rızası, desteği ve inisiyatifine bağlı kalmış olsalar da, saldırgan dış politika izlemek için yenilmez ordular ve donanmalar yetiştirme becerisi politik yönetim yapılarının ve politik uygulamaların gücünü yansıtıyordu.

Avrupalı hükümdarlar hükümet çarkını savaş ve dış politika kaynağı olarak gördüler ve hükümetin giderek savaşlarda karşılaşılan askere alma gibi idare sorunları ile başa çıkabileceğini umdular. Böylece, Avrupa devletinin büyüyen rolü yavaş yavaş ilk zamanların yarı bağımlı askeri girişimcilerinin yerini aldı. Gerçekten de yönetim ve yasama reformunu politik ve mali geçmişten ayırmak yanlış olacaktır. Devletler, askeri kuvvetler (kara ve deniz) ve toplumlar arasındaki ilişki on sekizinci yüzyılda bir önceki yüzyıla göre farklılık gösteriyordu, ama önemli süreklilik öğeleri de vardı.

Resim 67: Orta Rhône, Philippsburg üzerindeki ana Emperyal kalesinin kuşatılması, 1688. Fransız topları düşman topları karşısında üstünlük sağlayıp kaleyi çevreleyen surlar bir hücum ile yıkıldıktan sonra, Dauphin komutasındaki büyük bir Fransız ordusu tarafından alındı. Dauphin bu sayede ününe ün kattı.

Savaş masraflarını karşılamak, entelektüel görüşler veya politik kültürdeki değişimler fırsat yarattıkça reformun hızını artırma konusunda önemliydi. Ancak, savaşın kültürel yanı da mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Meydanlardaki savaş ayinleri ve seremonileri elitlerin sosyal rollerinin tanımlanmasında ve elitler arasındaki uyumun sürdürülmesinde önemli bir rol oynadı. Ritüeller ve seremonilerde geleneklere bağlı kalındı ve bunlar hükümdarın feodal hiyerarşide baş olma rolünün altını çizdi.

1740-90 arasındaki dönem boyunca pek çok önde gelen Avrupa devletinin, özellikle de Avusturya, Prusya ve Rusya'nın yönetimini tanımlamak için kullanılan aydınlanmış mutlakıyetçilik terimi, hükümet amaçları ve politikaları hakkında yapılan iki farklı vurguyu kapsamaktadır. Bunlardan birisi toplumun amacı –Aydınlanma– hakkındaki yeni fikirlerin yarattığı etkiyi belirtir ve ülke içindeki reformlara karşı nispeten

idealist bir yaklaşım üzerinde yoğunlaşır. İkinci yaklaşım savaşın rolünü, en çok da savaşa hazırlıklı olmak için devletin imkânlarının en iyi seviyeye getirilmesine duyulan ihtiyacı vurgular. Bu nedenle, örneğin, Deli Petro'nun Rusya'daki reform programı 1700-21 arasındaki Büyük Kuzey Savaşı'nda İsveç ile girilen zorlu mücadelenin doğurduğu bir sonuçtu. Ama Yekaterina'nın (Büyük) 1775'teki reformları 1768-74 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı ve Rusya'nın Güneydoğu Avrupa sınırlarında yaşayan yabancılaşmış halkların çıkardığı Pugaçov sınır isyanı ile ortaya çıkan kaynakları harekete geçirme ve kontrol etme sorunlarının doğurduğu bir sonuç olarak açıklanmaktadır. 1750'lerin ilk yıllarındaki Avusturya politikaları, Prusya'nın Silezya'yı ele geçirmesi ve bu bölgenin Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-63) geri alınması için girişimde bulunulmasının sonucunda şekillendi. Savaşın ardından çatışmadan kaynaklanan mali yükler ile başa çıkmak ve savaşın başka bir kaçınılmaz safhası için hazırlıklı olmak amacıyla Avrupa'da yaygın girişimlerde bulunuldu.

Genellikle kıta Avrupası'nın devletleri militarizeydi (ve buna uygun sosyal bir kültüre sahipti) ve dolayısıyla askeri koşullardaki değişimlere karşı duyarlıydılar; oysa Batı Avrupa'da Doğu Avrupa'ya kıyasla serflik, işgücü kontrolü ve askere alma daha az bir oranda gerçekleşti. Askere alma beraberinde getirdiği düzenlemeler ve bilgi toplamayla birlikte devlet ve Doğu Avrupa halkı arasındaki ilişkiyi değiştirmede önemliydi.

Uluslararası ilişkilerdeki başarısızlık asker zihniyetini gereken oranda benimseyememe ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada, asker zihniyeti ile etkin bir politik hükümet sistemi, militarize olmuş bir sosyal kültür ve militarist bir toplum düzeni kastedilmektedir. 1772-95 arasında bağımsızken parçalanan Polonya politik hükümet sisteminden yoksunken, Bourbon Fransa tarafından 1747-8 yıllarında işgal edilen ve 1795'te devrimci Fransa tarafından ele geçirilen Birleşik Eyaletler (Hollanda Cumhuriyeti) militarize olmuş bir sosyal kültürden yoksun olarak görülebilir. Polonya, her biri Polonya standartlarına göre merkezileşen bir monarşi olan Avusturya, Prusya ve Rusya'ya kurban gitti. 1650'ler ve 1660'larda kraliyet gücünü artırmaya yönelik girişimlere karşı gösterilen direniş daha etkin bir Polonya ordusunun geliştirilmesi için politik desteğin oluşmasını engelledi.[14] Polonyalı mal sahiplerinin köylüler üzerindeki

14) R. I. Frost, "The Polish-Lithuanian Commonwealth and the 'Military Revolution'", M. B. Biskupski ve J. S. Pula (yay. haz.), *Poland and Europe: Historical Dimensions* (Boulder, 1993). s. 46-7.

hâkimiyetlerine bölünmüş güçlerde de rastlanıyordu, fakat Polonya'nın aksine bunların sosyal yapıları ve politik uygulamaları askeri güç amacına hizmet ediyordu.[15] Bu bölünmeler, Avrupa'da Türklerin geniş toprakları Avusturya'ya verdiği 1718 yılından itibaren en önemli bölge paylaşımı ve Türklerin yenilmesi ile elde edilen topraklar (1718, 1774, 1792) istisna olmak üzere, İspanya İmparatorluğu'nun 1713 tarihli Utrecht Barış Anlaşması ile bölünmesinden itibaren en önemli parçalanmaydı.

Ancak, savaş ve reform diyalektiği askeri zayıflığa neden olabilecek gerilimler de yarattı. II. Joseph'in 1780'lerde Avusturya'daki reform girişimleri ve aynı dönemde Franz'ın reform süreci ve içeriği ile devleti güçlendirme çabaları bu açıdan değerlendirilebilir. Aslında, Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra vergi temelli İngiliz imparatorluk sisteminin genişletilmesi için verilen uğraşlar da bu bakımdan ele alınabilir: Bunlardan sonuncusu, özellikle de 1765-6 yıllarındaki Pul Yasası krizinde, Amerikan kolonileri ile ilişkilerde ciddi bir hasara neden oldu. 1750'den sonra hükümdarlar geleneksel görüşleri terk etmeye o zamana dek olduğundan daha fazla hazırdı – ki bu, askeri teknolojideki değişiklikler değil, farklı bir ideoloji nedeniyle oluşan bir değişimdir.

Britanya

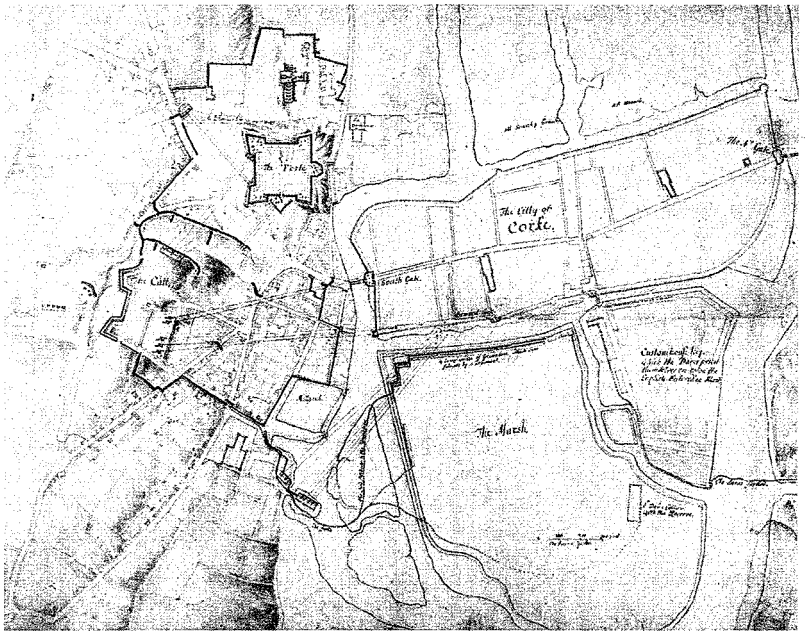
Britanya, diğer büyük Avrupa güçlerine kıyasla pek çok önemli açıdan, en önemlisi de çizdiği imaj ile, açıkça farklıydı. Britanya elbette on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca tüm dünyanın en güçlü donanması ile yenilmez bir askeri güç idi. İngiliz Devleti gücünü etkin biçimde kullanabilmekteydi: 1762'de İngiliz kuvvetleri hem Havana hem de Manila'yı ele geçirdi. Buna ilaveten, İngiliz Adaları'nı da hâkimiyeti altına alabildi. I. Charles'ın yakalayamadığı başarı, yani İngiliz Adaları üzerinde güvenli askeri kontrol, Parlamentonun önde gelen generali ve Yeni Tarz Ordusu İskoçya'yı fetheden ilk ordu olan Oliver Cromwell tarafından gerçekleştirildi. Bu kontrol daha sonra III. William tarafından 1689-92 arasında güçlendirildi ve Hannover Hanedanlığı tarafından devam ettirildi.

15) R. Hellie, *Enserfment and Military Change in Muscovy* (Chicago, 1971); C. B. Stevens, *Soldiers on the Steppe: Army Reform and Social Change in Early Modern Russia* (De Kalb, Illinois, 1995).

Yine de, Britanya'da askeri gücün sosyal bağlamı Avrupa'nın geri kalanına göre farklılık gösteriyordu; bunun en önemli nedeni de donanmanın büyük rolü, İngiliz ordusunun küçük olması ve askere alma sisteminin olmayışıydı. 1690'dan sonra ordu finansmanı Kraliyete değil Parlamentoya bağlıydı. Avusturya, Prusya ve Rusya ile kıyaslandığında, Britanya militarist olsa da militarize olmuş bir topluma sahip değildi.

Askeri yönden istisnacılığı vurgulamak akıllıca olmayacaktır. Aksine, İngiltere askeri harcamalarının büyük kısmını donanma ve koloni kuvvetlerine ayırmasıyla Avrupalı diğer Atlantik güçleriyle daha fazla benzerlik gösteriyordu. Bunlar, ordu birliklerinde sık sık rastlandığı gibi, kendilerini aristokratların mal sahipliğiyle (kontrol, aslında aristokrat kumandanlar tarafından mülkiyet) kurulan bir kontrol ağına teslim etmeyen, bundan ziyade devlet tarafından kontrol edilen Brest, Cádiz, Havana ve Portsmouth'taki büyük donanma üsleri gibi teşebbüsler veya Doğu Hindistan Şirketleri gibi kurumsal ve ortak bir kontrol mekanizmasıydılar. Donanma altyapısı ve daha sonra endüstriyel kapitalizm İngiltere'de ve Britanya'nın büyük kısmında 'savaşçı' aristokrasinin değerini düşürdü; Jacobusçuluğun aldığı yenilgi Kuzey İskoçya'da bu sürecin oluşmasına olanak tanıdı. Buna ilaveten, aristokrasinin askeri kuvvetteki büyük rolü kokuşmayı ve yetersizliği davet ettiği ve ayrıca aristokratların devletin aldığı kararlara rıza gösterme olasılıkları olduğu sürece, Avrupa'nın büyük kısmında orduların aristokrasinin mal sahipliğiyle birleştirilmesi devletin şiddet tekellerinin etkin biçimde genişlemesi için bir engel teşkil etti.

Savaş ve reformun, reformlara yol açan savaşın oldukça basit diyalektiği kıta devletlerinin yanı sıra Britanya'ya da uygulanabilir. Böylece, savaş zamanında artan Britanya iç borçlarının ardından savaş sonrası önemli yeniden düzenlemeler geldi. 1689-97 ve 1702-13 yılları arasında –Britanya'nın Dokuz Yıl Savaşları'na ve İspanya Veraset Savaşı'na katıldığı dönemler– yapılan kapsamlı savaşlar en azından üç yılda bir parlamento seçimlerinin yapılmasını, İngiltere Merkez Bankası'nın ve 1964'te birleştirilmiş iç borcun temellerinin atılmasını, 1707'de İskoçya ile imzalanan Birlik Kanunu'nu ve politik aritmetiğe, yani istatistikler vasıtasıyla sosyal inceleme ve planlamaya ilgi gösterilmesini sağlayan 1694 tarihli Triennial Yasası gibi adımlar atılmasına yol açtı. Savaş zamanı ve 1743-8 arasında Britanya'nın da katıldığı Avusturya Veraset Savaşı'nın ardından gelen çöküşü, sosyal savaş sonrası reform girişimleri dönemi izledi. Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-63) ardından imparatorluk ilişkilerinin, en

Resim 68: Cork Kuşatması, 1690. İrlanda'da II. James ve III. William arasında verilen savaş sırasında, daha sonra Marlborough dükü olan John Churchill komutasındaki bir İngiliz seferi Cork'a saldırdı. Cork, yüksekten yapılan bombardıman karşısında istihkâmlarında gedikler açılınca ve Jacobusçuların inşa ettiği surlar aşılınca teslim oldu.

önemlisi de mali sorumlulukların 1765 yılının Pul Yasası gibi önlemlerle yeniden düzenlenmeye çalışıldığı bir dönem geldi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) İrlanda ile yeni anayasal düzenlemelere gidilmesine neden oldu ve ardından İngiliz Hindistan hükümetinin yeniden örgütlenmesi, parlamento reformu ve William Pitt'in (Genç) mali yenilenme ve yeni ticari ilişkilerine dair yeniden düzenleme girişimleri oldu.

Bu bağlamda Fransız devrimci-Napoléon dönemine savaş diyalektiğinde yeni bir safha ve devlet gelişimi olarak bakmak mümkündür. Britanya gelir vergisini getirdi (1797), İrlanda ile parlamento birliği kurdu (1800-1), ilk nüfus sayımını yaptı (1801), yeni yaratılan Harita Dairesi ile ülkenin haritasını çıkardı ve köle ticaretini sona erdirdi. Bu hamleler sosyal devrim yaratmadı, fakat 1790'ların önde gelen muhafazakâr polemikçisi Edmund Burke'ün düşündüğü ve savunduğu organik değişim modeline pek uymadı. Bunun yerine, ayrı ayrı her biri değişim için alınmış

Resim 69: Jan Wyck tarafından resmedilen *Boyne Muharebesi*, İrlanda'nın 1 Temmuz 1690'da III. William'a verilmesine neden olan bir savaştı. II. James'in sayıca az ordusu Boyne dışına itildi, düşman tarafından çevrildi ve ağır baskı altındaki Jacobusçular geri çekilmeye zorlandı. Beş gün sonra Dublin düştü.

birer karar oldu ve toplu olarak da yeni bir politik aritmetik çağını temsil etti. Britanya istatistik öncesi çağdan uzaklaşmakta ve bilgiyi yayma ve kontrol etmenin hükümet faaliyetleri ve reform heyecanının temelini oluşturduğu bir döneme yaklaşmıştı.

Reform ve Savaş

Kronolojisi ve detayları farklı olsa da Kıta'da benzer süreçler yaşandı. Napoléoncu girişim yeniden yapılandırılmamış bir *eski rejim* değil, Fransa'nın gelişmelerini yutan devlet şekilleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Avrupa'nın pek çok kısmında politik yapıların ve yönetim uygulamalarının modernleştirilmesi Fransız işgali veya modellerinin, ya da Fransızlara muhalefet etmek için yeni politika ve yönetim stratejileri geliştirme ihtiyacının etkisi altında kaldı. Napoléon'a karşı 1806'da alınan yenilginin ardından Prusya ordusunda ve toplumunda yapılan değişiklikler bariz bir örnektir, ama bu değişiklikler yalnızca Prusya ile sınırlı kalmadı ve Prusya Fransız fikirlerini reddederken devrim öncesi dönemin aydınlanma reformları kayda değer biçimde kabullendi. Clausewitz'in yorumları Napoléon tehdidinin etkisini yansıtıyordu.

'Reform' ve gelişmiş askeri imkân ve kabiliyet arasında basit bir ilişki olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Politika ve yönetimde yaşanan karışıklıklar ve parçalanmalar sık sık reforma eşlik etti ve bürokratik sürekliliğin olmaması donanma gücü açısından ciddi bir sorun yarattı. Bu nedenle, Fransız Devrimi son dönemlerde büyümekte ve örgütleme ve inşaat alanlarında gelişmekte olan bir donanmayı karışıklığa sürükledi. Devrim Toulon'daki Akdeniz filosunun 1793'te İngilizlere teslim olmasına ve Brest filosunun ayaklamasına neden oldu. Devrimci Kamu Güveliği Komitesi merkez hükümetin donanma üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmak ve cumhuriyetçi bir donanma yaratmak için terör estirdi. 1793-4 yıllarında Brest'e gönderilen Jeanbon Saint-Andre, ulusun temsil edilmediğine dair iddiaları susturarak filo içindeki asayişi ve donanmaya bağlılığı yeniden sağladı. Yerel yönetimlerin bağımsızlığı gibi denizcilerin dolaysız demokrasisinde ifade edilen popüler bağımsızlık fikri de engellendi. Jeanbon Saint-Andre, donanmayı dikkate değer biçimde geliştirdi; örneğin donanmaya katılan askerlerin yeterli eğitim almalarını sağladı.

Yine de, Brest filosu 1 Haziran 1794'te, Şanlı 1 Haziran Savaşı'nda İngilizler tarafından yenilgiye uğratıldı. Fransızlar yedi savaş gemisini ve ölüm, yaralanma veya esir düşme nedeniyle 5.000 askerini kaybederken, İngilizler 1.100'den az bir kayıp verdi ve tüm gemileriyle birlikte Portsmouth'a geri döndüler. Bu savaş İngiliz topçuluğunun süregelen üstünlüğünü ve Fransız mürettebatının deneyimsizliğini ortaya koydu. Ardından da pek çok kaptan görevden alındı veya tutuklandı. Yalnızca Robespierre'in güçten düşmesi iki kaptanı giyotinden kurtardı. Fransız donanması yönetimi zayıflık sergiledi ve liderlik konusunda fikir ayrılıkları doğdu ve Devrim sayesinde mesleki anlaşmazlıklar ideolojik önem kazandı. Yenilgilere rağmen donanma Cumhuriyet'in savaş amaçlarını yalnızca Britanya'yı tehdit etmeye devam ederek ileriye götürdü, fakat inşaat malzemesi, para ve denizci eksikliği donanmayı büyük ölçüde zayıflattı. 1790'larda yaşananların da ortaya koyduğu gibi, donanmalar etkin yönetim gücüne ihtiyaç duyuyordu.[16]

Reform tezinin rekabet ve savaş baskısı altında ne derece geliştirilebileceği net değildir. Uluslararası rekabet sadece Avrupa ile sınırlı kalmadı. Napoléon Mısır'ı işgal etti ve İran ile müzakereler yaptı. Dolayısıyla, modern-

16) W. S. Cormack, *Revolution and Political Conflict in the French Navy 1789-1794* (Cambridge, 1995).

leşmeye ilişkin incelemelerin uluslararası bağlamda ne kadar ve en iyi ne şekilde genişletilebileceği açık değildir. III. Selim zamanında Türkiye'deki reform politikaları, Maratha liderlerinin Avrupalılaştırılmış askeri sistemler geliştirme çabaları veya ABD'de federal kurumların yaratılması ve yayılması konusundaki baskı, örneğin ulusal bankanın devlete daha iyi mali destek verebilmesi için yapılan tahrikler de ele alınmalı mıdır?

ABD'ye bakıldığında, bu ülkenin çetin bir rekabetin yaşandığı uluslararası ortamdan çok uzak olmasının güçlü silahlı kuvvetler ve politikalar ile devlet faaliyetleri ve askeri merkezileşmeden uzak durmasını sağladığı iddia edilebilir. Böylece, ABD Bolingbroke ve John Stuart Mill gibi belli başlı İngiliz politika düşünürlerinin Britanya için hayal ettiklerinin bir yönünü temsil ediyordu: Bu, uluslararası bağımlılıklardan kaçınabilme becerisi sayesinde hükümetin yetki ve güçlerinin sınırlandığı ve denetim ve denge mekanizmaları ile engellendiği bir devlettir. Amerikan yerlileri karşısında alınan yenilgilerin askeri reformu tetiklemesine rağmen, 1790'larda olduğu gibi, Amerikan yerlileri Amerikan güç odaklarına tehdit oluşturacak bir konuma sahip değildi ve 1820'lere gelindiğinde Mississippi'nin doğusunda sergiledikleri güç sınırlıydı. Amerika'nın Amerikan yerlileri karşısında elde taşınabilen silahlar konusundaki liderliği kısıtlıydı, ama Amerikalılar daha fazla sayıda adama ve düzenli bir ordu geliştirmeye olanak sağlayan sosyoekonomik sisteme sahip olmaktan yarar sağladılar. Talim, disiplin ve etkin harekât teknikleri geliştiren ordu, Amerikan yerlileri ile yaşadıkları çatışmalar sırasındaki yetersizliğini giderebildi.[17]

Savaş ve Kaynaklar

Savaş tüm dünyada kaynak gerektiriyordu ve erken modern dönemdeki ana eğilim askeri maliyetlerin artırılması yönündeydi.[18] Bu ise karada ve denizdeki ateşli silahlara sahip kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu yeni teçhizatlara, topların etkinliğini sınırlamak için gerekli olan istihkâm değişikliklerine ve silahlı kuvvetlerin on altıncı yüzyılda yaygın olarak karşılaşılan büyümesine ve, en önemlisi, bir sonraki 150 yıl boyunca da olmak

17) R. D. Hurt, *The Ohio Frontier. Crucible of the Old Northwest, 1720-1830* (Bloomington, Indiana, 1996).

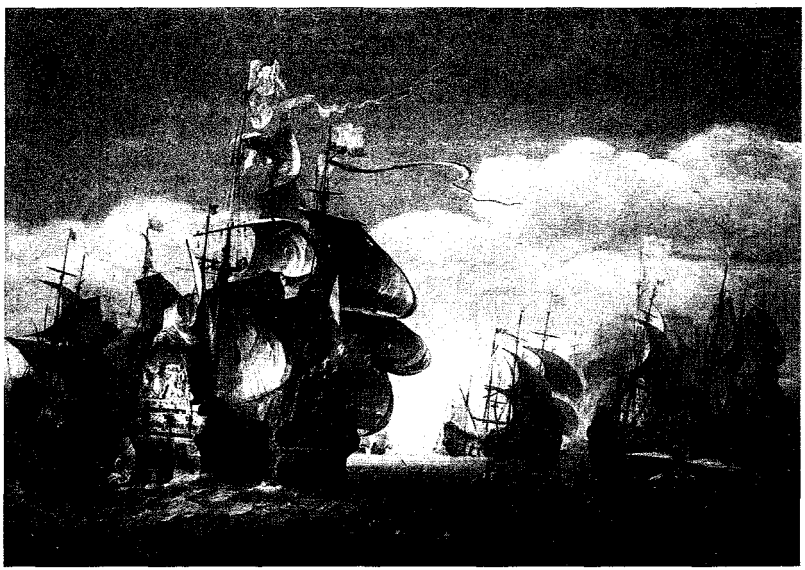
18) W. Reinhard, "Power Elites, State Servants, Ruling Classes, and the Growth of State Power", Reinhard (yay. haz.), *Power Elites and State Building* (Oxford, 1996), s. 10-11.

üzere, nüfus durağanlığına bağlıydı. Bu artış hem kara hem de deniz savaşları için geçerliydi. Güney Asya ticaretine doğrudan erişimi olmasından ve Yeni Dünya altın külçelerinin kârından fayda sağlayan Avrupa ekonomik sistemi üzerinde baskı yarattı, fakat bu sistem yüksek büyüme oranlarına sahip olmadı.

Savaş veya askeri imkân ve kabiliyet giderek kapitalizm ve devletin kesişmesi meselesi haline geldi. 1694'te kurulan İngiltere Merkez Bankası gibi kurumlarda odaklanılan ve sembolize edilen kaynakları düzenleme becerisine bağlıydı. Böylece, erken modern dönemin askeri-mali birleşimini on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların askeri-endüstriyel tesisleri takip etti. İşgücü, tasarruf, yeterlilik ve birikimi vurgulayan bir ekonomik sistem kapitalizm ve ticarete değer verilmeyen Çin gibi büyük ve yerleşik bir devlet karşısında avantaj sağladı. Avrupa silahlı kuvvetlerinin Asya'dakilere göre çok daha üretken bir endüstriyel sistem tarafından henüz desteklenmediğine ilişkin iddia[19] sorgulanabilir. Buna ilaveten, Avrupalı kuvvetler en azından on sekizinci yüzyılda daha etkin mali sistemlerce desteklenmiş gibi görünmemektedir ve endüstri sistemleri büyük sayılarda savaş gemisi üretme ve bakımını sağlamaya daha iyi uyum sağlamış gibi durmaktadır. Kaynaklar yalnızca Avrupa kuvvetlerinin yaratılması için değil, aynı zamanda bunlar üzerinde politik ve yönetimsel kontrolü sürdürmek için çok önemliydi. Örneğin, 1581'de Alençon dükü Hollanda'daki Cambrai'yi ele geçirdi, fakat o dönemde maaş almayan ordusu dağıldı.

Yine de tüm bu gerekli ve büyük harcamalara gücü yeten veya gücü yetmeye zorlananlar sadece Avrupalılar değildi. Örneğin, on altıncı yüzyılda Güney Hindistan'da Aliya Rama Raja (1542-65) idaresindeki Vijayanagar eyaleti, askeriyenin modernleşmesi için yapılan harcamaları piyasaya sürdüğü para ve gümrük gelirleri ile birleştirdi. Güney Hindistan'da Golkonda şahı Sultan İbrahim Kutup, bölgede yeni keşfedilen bir zenginlik kaynağı olan pırlanta tekeli sayesinde 1560'lar ve 1570'lerde bir topçu kolordusunu finanse etti. 1530'larda Batı Hindistan'daki Gucerat hükümdarı Şah Bahadır, devletinin denizcilik servetini yeni toplarla donatılmış büyük bir orduyu finanse etmek için kullandı. Hindistan, bazıları benzer büyüklüğe ve güce ve belki de kültürel açıdan ortak etkilere sahip ve askeri açıdan birbirlerine tepki olarak gelişen bir eyaletler

19) S. J. Marshall, "Western Arms in Maritime Asia in the Early Phases of Expansion", *Modern Asian Studies*, 14 (1980), s. 13.

Resim 70: *Lowestoft Muharebesi*, 3 Haziran 1665, Hendrik van Minderhout tarafından resmedildi. York dükü, daha sonra II. James olan Amiral James komutasındaki İngilizler, bayrak gemisi bir patlamada yok edilen Jacob van Wasseaer-Obdam'ı yendi. Bu gibi filo faaliyetleri Avrupa sularındaki deniz savaşlarının bir özelliğiydi, ama ancak bir yüzyıl sonra Avrupa dışındaki Avrupa donanmaları arasında yaygın hale geldi.

topluluğunu içerdiği için, belirli bir ölçüde Avrupa'nın bir varyantı olarak görülebilir. Ancak, Avrupa'da Moğolların on yedinci yüzyıl hegemonyasına eşit bir şey yoktu.

Ne yazık ki, potansiyel askeri harcamalara ilişkin küresel hiçbir gösterge bulunmamaktadır ve bu nedenle belirli devletlerin savaş için kaynak yaratmadaki yeterliliklerini değerlendirmek mümkün değildir. Bu yeterlilik yalnızca hükümet etkinliği değil, aynı zamanda devlet ve savaşa karşı takınılan sosyo-kültürel tutumlarla da ilgiliydi. Kısacası, devletin kudreti, baskının yanı sıra rıza açısından ele alınmalıdır. Eğer devlet bir noktada hükümdarların çıkarlarını yansıtan politikaları uygulamak için kaynak yaratma yolu olmuşsa,[20] kaynaklara katılım sağlamaya gösterilen istek kısmen vatanseverlik ve din gibi ideolojik etmenlere bağlıydı. Ayrıca, şehir konseyleri gibi, ister temsilci isterse oligarşik olsun, aracı kurulla-

20) C. Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", S. B. Evans ve diğerleri (yay. haz.), *Bringing the State Back in* (Cam-bridge, 1985).

rın canlılığı da önemliydi. Bu kurullar arabuluculuk yapabiliyor ve merkezi hükümet ile yörenin çıkarlarını merkezi bürokrasiler ve onların yerel temsilcileri tarafından yapılamayacak şekilde bağdaştırıyordu. Bu ise yerel soyluların gönüllülük temelinde bir araya getirilmesi ile başarıyla kaynaştırıldığı emperyal/çoklu monarşilerde son derece önemliydi. Hükümdarlara karşı parlamento şeklindeki geleneksel ikilik modeli sorgulanabilir.[21]

Politik Uyum

Aslında, uzlaşma yalnızca Avrupa devletleri arasındaki iç politikada değil, aynı zamanda Hıristiyan Avrupa'nın bölgesel genişlemesinde bir terim olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle, örneğin on beşinci yüzyılda Fransızlar Picardy'e ilişkin menfaatlerini uzlaşma yoluyla elde ettiler. Kuvvetin Fransız hâkimiyetini yaymadaki rolünün yanı sıra barışçıl yollarla yerel saygınların pek çoğununun kazanılması da önemliydi. Bu saygınların sürekli yerel gücü kraliyete 'yakınlıklarının' bölgeye yayılması ile tamamlandı.[22] On altıncı yüzyılda ideal kral olarak tanımlanarak sürekli övgü alan 'Halkın Babası' XII. Louis (1498-1515), saldırgan bir dış politika ile Fransa içinde istikrarı birleştirdi. Kral, danışmanlık meclisleri kurdu ve aslında pek çok parlamento yarattı ve soyluların gücü ile hâkimiyetini azaltacak aktif bir politikadan kaçındı. Louis, soylular grubunu bir tehdit olarak görmüyordu.[23]

Bu uzlaşmacı etmenler 1560'dan 1648'e kadar en şiddetli halini alan dini ve iç savaşlar dönemi boyunca Avrupa'da sert biçimde eleştirildi. Dini ayrılıklar Hıristiyan güçleri arasında ve içindeki çekişmeleri yoğunlaştırdı: Gerçekten de, daha önce sosyal ve ideolojik uzlaşmanın başlıca kaynağı olan din, Hıristiyan Avrupa içindeki şiddet kültüründe önemli bir rol oynar hale geldi.[24]

21) R. J. W. Evans ve T. V. Thomas (yay. haz.), *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Londra, 1992); N. Henshall, *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy* (Harlow, 1992) ve "Early Modern Absolutism 1550-1700: Political Reality or Propaganda", R. G. Asch ve H. Duchhardt (yay. haz.), *Der Absolutismus ein Mythos?* (Köln, 1996), s. 25-53.

22) Potter, *War and Government in the French Provinces: Picardy, 1470-1560.*

23) F. J. Baumgartner, *Louis XII* (Stroud, 1994).

24) H. G. Koenigsberger, *Mars and Venus: Warfare and International Relations of the Casa de Austria* (Portsmouth, 1994), s. 19-22.

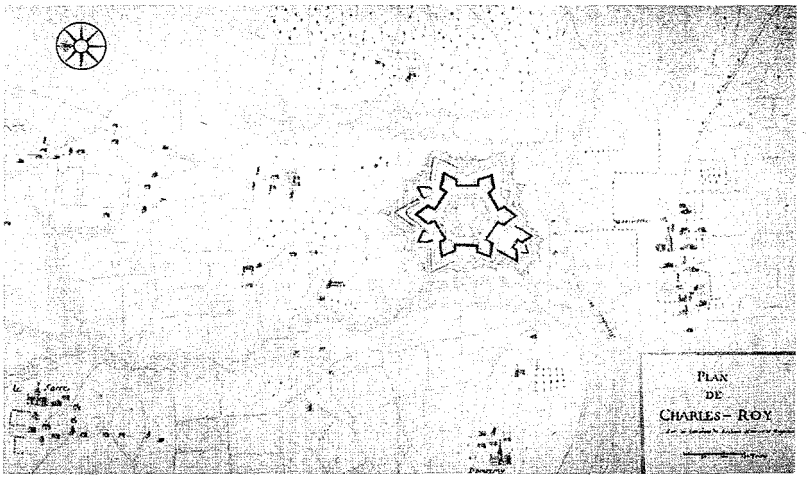
Bu dönemde ülke içinde yaşanan gerilimler savaşın Kraliyet ile soylular arasındaki bağları zayıflatan politik ve mali baskılar yaratma rolünü yönlendirdi ve şiddetlendirdi. Bu baskılar askeri imkân ve kabiliyeti de harap etti. Örneğin, I. Charles (İngiltere ve İskoçya kralı) İskoçya'daki muhalefeti Westminster Parlamentosu'nun desteği olmaksızın bastırmaya çalıştı. İngiliz ordusu kötü hazırlanmış, konuşlandırılmış ve yetersiz mali durum nedeniyle lojistiği mahvolmuştu. Sonuç olarak, 1639 ve 1640'da İskoçların saldırısına uğrayan ordu çöktü. Aynı şekilde, Uzakdoğu'daki dini ayrılıklar da önemliydi, oysa on altıncı yüzyılda Japonya ve on yedinci yüzyılda Çin içindeki ciddi ve uzun süreli uzlaşmazlıklar kamuda bir çöküş yaşanması için bu gibi ayrılıkların şart olmadığını gösterdi.[25]

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa içinde özellikle de dinle ilişkili olan gerilimler çözüldükçe politik yapılar, kültür ve uygulamalardaki uzlaşma öğeleri hükümetlere daha fazla destek verilmesini sağladı. Aslında, bu yüzyılda 1660'dan başlayarak önde gelen Avrupalı güçlerin büyük askeri gücü, sosyal kapsamı sınırlı olsa da bu işbirliğinin bir ürünü olarak kabul edilebilir.[26] Bu dönem boyunca toprak edinmeye çalışan hükümdarlar ve hükümetlerin bunu genellikle yerel soyluların desteğiyle başarmaya çalışması önemlidir. Dolayısıyla, Fransa kralı XIV. Louis, savaşarak aldığı Artois ve Franche-Comté'un farklı kimliklerini korudu; III. William, İskoçya ve İngiltere'nin farklı kiliselere sahip olmaları gerektiğini kabul etti ve Rusya kralı Deli Petro, 1710'da Estonya ve Livonya'yı istila ettiğinde yerel Alman Protestan soylularının ayrıcalıklarını garanti altına aldı.

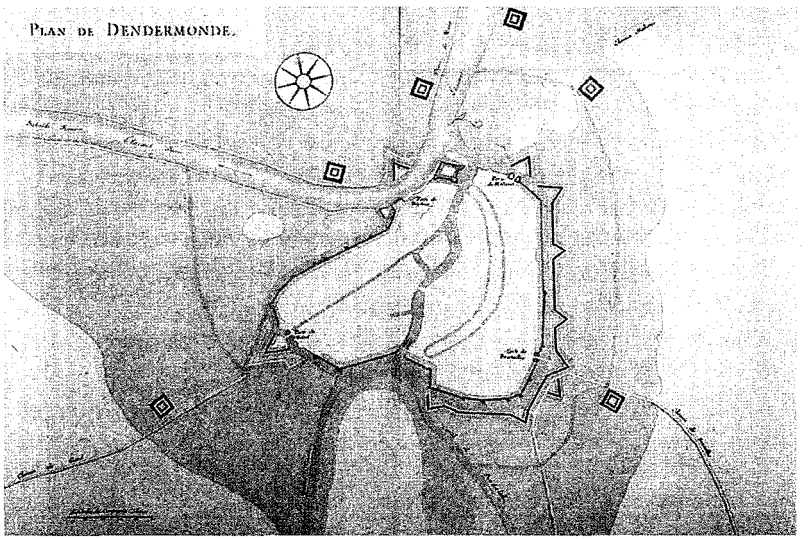
Aristokrasi hükümdarların kurduğu yeni düzenli orduları kumanda etti ve bunu orduların kurulmasına ilişkin başlangıçta duyulan endişelere rağmen yaptı. Silahlı kuvvetler sosyal elitlerin işgücü üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırdı. İnsanların en çok toplandığı ve geleneksel sosyal kontrol şekillerinden en uzak şehirler politik kontrol altına alındı. Paris

25) Fissel, *The Bishops' Wars. Charles I's campaigns against Scotland, 1638-1640* (Cambridge, 1994); M. E. Berry, *The Culture of Civil War in Kyoto* (Berkeley, 1994).

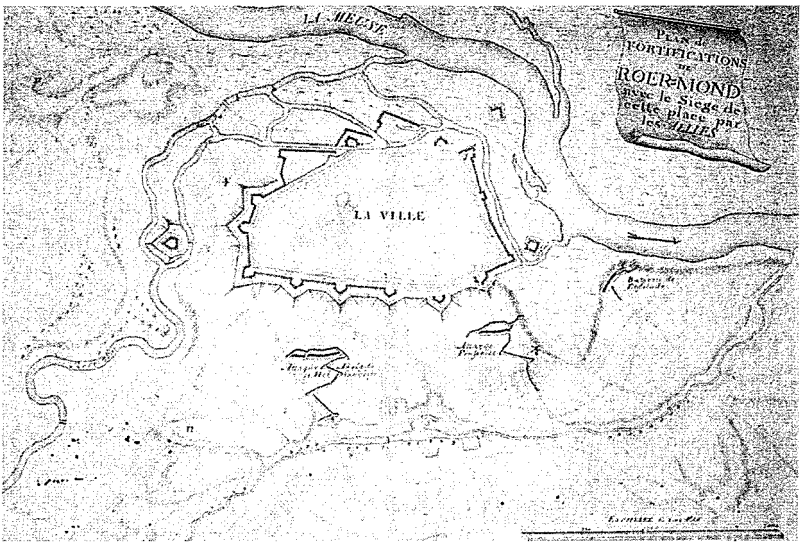
26) C. Storrs ve H.M. Scott, "The Military Revolution and the European Nobility, 1600-1800", *War in History*, 3 (1996)," s. 1- 41. Avrupa'nın pek çok kısmındaki duruma karşın 1660'dan sonra monarşinin güçlendiği ve askerlikte aristokrasinin nispeten azaldığı Danimarka için bkz. G. Lind, "Military and Absolutism: the Army Officers of Denmark-Norway as a Social Group and Political Factor. 1660-1848", *Scandinavian Journal of History*, 12 (1988), s. 221-43.

Resim 71: Charleroi Krokisi. 1667, 1677 ve 1693'te Fransızlar tarafından ele geçirilen Charleroi Sambre'nin kontrol edilmesi için çok önemliydi. 1693 kuşatması Vauban tarafından ustaca planlandı. Vauban'a göre, "sistemli kuşatmasının başarısı XIV. Louis'e Fransa'nın bin yıldır sahip olduğu en iyi hududu kazandıracaktı".

Resim 72: Dendermonde Krokisi. Scheldt savunma sisteminin bir kısmı olan Dendermonde, savunmayı güçlendirmek adına, nehir kıyısındaki çevresine dayanıyordu. Benelüks ülkeleri Avrupa'nın en büyük istihkâmına sahiplerdi ve kuşatma savaşı buradaki operasyonlarda büyük rol oynadı.

Resim 73: Stratejik avantaj ve kuşatma sanatı: Roermond'daki istihkâmların ve geçici kalelerin krokisi, 1702. O dönemde Marlborough dükü olan John Churchill komutasındaki Anglo-Hollanda-Alman kuvvetleri tarafından 7 Ekim 1702'de ele geçirildi. Bu kuşatma Marlborough'un Venlo, Roermond ve Liege'yi hızla ele geçirip Büyük Müttefiklere önemli bir stratejik avantaj kazandırdığı harekâtın bir parçası oldu. Fransızlar, 1672'de yaptıkları gibi, Almanya'dan Birleşik Eyaletler'i tehdit edemediler.

1588 ve 1648'de kraliyet kuvvetlerine karşı koyarak bunları şehirden çıkardı, fakat bu durum 1789'a kadar bir daha tekrarlanmadı. 1719'da Londra'da dokumacılar tarafından çıkarılan bir isyana cevaben yönetici kademesindeki bir memur, "Böyle acil bir durumda garnizonun en iyi kısmının yarım saat içinde silah altına alınabileceği Dublin'de olduğu gibi burada da kışlalarda Muhafızların olmasını dilemekten kendimi alıkoyamıyorum" diye yazıyordu.[27] Dublin'deki Kraliyet Kışlaları 1705-9 yılları arasında kuruldu.

Kraliyet ve soyluların işbirliğinin ve ittifakı güçlendirme vasıtaları olarak arabulucu kurumların dünyanın pek çok diğer bölgesinde ne kadar uygun olacağı açık değildir. Hükümdarlar ve halk arasındaki etnik ve dini ayrılıklar bazı bölgelerde büyük bir sorundu. Bu duruma Avrupa'nın

27) Charles Delafaye, Under Secretary of State to Earl Stanhope, 12 Haziran 1719, PRO. State Papers 43/61.

bazı kısımlarında, özellikle de Doğu Avrupa'da rastlanıyordu. Bu gibi ayrılıklar Moğolların on altıncı yüzyılda Kuzey ve on yedinci yüzyılda Güney Hindistan'da, Çin'deki Mançuların on yedinci yüzyılda gösterdiği ve Çinlilerin on sekizinci yüzyılda Sinkiang ve Tibet'te örneklediği gibi, başarılı fetihlerin yapılmasını engellemedi. Yine de, bunlar devletlerin bağlılığını zayıflattı ve yenildiklerinde dayanma gücü bırakmadı.

Hem soyluların hem de halkın yeni işgalcilerin taleplerini karşılama becerisi, örneğin Hindistan, hükümetin gücünü koruyan bir kitlesel uzlaşma gösterilmesine dönüşmedi, ancak soylular arasında böyle bir uzlaşma ve işbirliğine rastlanıyordu. Böylece, Hintli Racput soyluları, Akbar idaresindeki İslami Moğol hâkimiyetini benimsedi ve bu da birliklerin yetiştirilmesine kadar gitti.[28] Yine de, Moğol ve Çin imparatorluklarında on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda farklı etnik-dini gruplarca çıkarılan isyanlar oldu. Ancak, pek çok Avrupalı 'devletin', Britanya ile Rusya'yı da içine alan bir grup hariç, özellikle Avusturya'nın büyük Asyalı denklerinden daha fazla etnik homojenliğe sahip olduğunu iddia etmek güçtür.

Genel olarak 'Doğu' hakkında gerici olduklarına dair fikirler geliştirmek ve kurumları ile kültürlerini durağan olarak nitelendirip modernizm ile kapitalizme karşı düşmanca davrandıklarını söylemek konusunda dikkatli olmak gerekir; ama bu arada, aşikâr farklılıklarından başka, Avrupalı olmayan hükümetlerin eksikliklerini abartmak da aptallık olacaktır.[29] Gibbon, Timur İmparatorluğu'nun geçiciliği hakkındaki görüşlerinde hükümet yapıları yaratma veya sürdürme konusundaki başarısızlıklara başvurmuştu (VII. 70). Ancak, bu Osmanlılar, Moğollar ve Mançular gibi işgalciler için geçerli değildi. Aslında, Gibbon, Osmanlıları "Asya'nın gelip geçici hanedanlıkları" olarak niteledikleriyle kıyaslamıştı (VII. 78). Buna benzer bir devlet, Çungarların lideri Ba'atur tarafından 1640'da kurulan pan-Moğol konfederasyonuydu. Bu konfederasyon, en önemlisi resmi bir din ilan ederek –Tibet Budizm'i– birlik sağlamak için tasarlanan fakat 120 yıldan daha az bir süre ayakta kalan cesur bir ittifaktı.[30]

28) J. F. Richards, *The Mughal Empire* (Cambridge, 1993). s. 20-4; D. H. A. Kolf, *Naukar, Rajput and Sepoy: the Ethnohistory of the Military Labour Market in Hindustan, 1450-1850* (Cambridge, 1990).

29) J. Goody, *The East in the West* (Cambridge, 1996).

30) V. A.Ryazanovsky, *Fundamental Principles of Mongol Law* (Tientsin, 1937), s. 46-52.

Ancak, on yedinci yüzyılın sonunda Osmanlı Türkiye'si, Moğol Hindistan ve Mançu Çin herhangi bir Avrupa devletinin sahip olduğundan daha büyük nüfusları idare ettiler ve her bir devlet yüzyılın ortasında karşılarına çıkan ciddi sorunlarla başa çıkıp ardından güçlerini toplayabildiler. Avrupa'nın askeri ilerleme standartları ile kıyaslandığında eksiklikler olduğu aşikâr olmasına rağmen, tutucu olarak nitelendirilen sistemlerin dinamizmini küçümsemek kolaydır. Bu nedenle, örneğin, Ekber'in halefleri, Ekber'in alaybozan tüfekleri ve topları ile özellikle araştırma ve gelişmeye gösterdiği ilgiyi canlı tutmayı başaramadılar.[31]

Yine de, on yedinci yüzyıldaki bu dinamizm bir yüzyıl sonra azaldı, oysa Mısır'daki elit politikaları ve askeri topluma ilişkin yakın zamanda yapılan bir çalışma önemli değişim işaretlerinin göz ardı edilmemesine işaret ediyordu. Başarısızlıklarının yanında Osmanlı Türkiye'si, İran ve Kuzey Afrika Berberi devletlerinin her biri savunmada başarılıydı, fakat memleket yapıları ile politik süreçlerini yenileyemediler. Osmanlılar, Safeviler ve Moğollar on altıncı ve on yedinci yüzyılda cephe alanlarını emperyal amaçları ile ilişkilendirme konusunda ve bölgeler arası ticaret yollarının kontrolünde başarı sağlamış olsalar da, on sekizinci yüzyılda Afgan, Arap, İran ve Türkmen kabilelerinden zarar gördüler.[32] Silahlı kuvvetleri Avrupalıların giderek daha iyi becerdikleri standartlaştırma, intizam ve talimlerden yoksundu. Elitler ile elit olmayanlar, düzenli ve düzensiz ordular arasındaki farklar, Avrupalı olmayan kuvvetleri Avrupalı kuvvetlerden daha fazla etkiledi. Osmanlılar, gelecekte Balkanlar'da yapılacak savaş için daha güçlü bir ordu yetiştirmek amacıyla 1750'ler ve 1760'lar boyunca yaşanan barış dönemini gelir toplama ve rezervlerin geliştirilmesi ile geçirdi, ancak bu ordu Rus rakibi kadar etkin olamadı.

Buna ilaveten, Moğol Devleti çöktü: Eyalet valileri özerkleşti ve merkezdeki emperyal güç soylular tarafından ele geçirildi. Bundan ötürü 1739'daki İran işgaline zayıf ve bölünmüş bir tepki verildi ve aynı yıl anahtar rol oynayan bazı önemli Moğollar Karnal Savaşı'nda yer almayı reddettiler. Yenilgiye tepki olarak yeni bir imparatorluk merkez ordusu kurma girişimleri oldu, fakat 1743'te mali sorunlar nedeniyle bundan

31) H. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283-377; Richards, *Mughal Empire*, s. 142-3.

32) J. Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt. The Rise of the Qazdaglis* (Cambridge, 1997); J. J. L. Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire 1710-1780* (Leiden, 1995), s. 3.

Resim 74: XIV. Louis tarafından Mons'un Fethi, 1691. Büyük bir kuşatmanın ardı ardına açtığı ağır bombardıman altında kalan ve asker sayısı oldukça az İspanya garnizonunun teslim olması, zaferleri ile parıldayan bir krala yeni bir zafer kazandırdı. XIV. Louis şan şöhret sahibi olmak için zaferleri önemli bir kaynak olarak görüyordu. İçinde kralların hayat bulduğu ve rollerinin anlaşılmasını sağladıkları krallık ikonografisi, gösteri ve seremoni alanları, askeri başarıların altını çiziyordu.

vazgeçildi ve 1748'e gelindiğinde imparatorluk tamamen iflas etti.[33] Zaten, Haydarabat Nizam'ı 1724'te Moğol ordusunu yenilgiye uğratmış ve Dekkan üzerinde etkin bir hâkimiyet kurmuştu. Moğol Hindistan, bir yüzyılı aşkın bir süre önce Çin'in de yaptığı gibi, derebeyliklere bölündü. Bazı Hintli hükümdarlar, özellikle Haydar Ali ve Mysore kralı Tipu Sultan, bireysel olarak hareketlilik göstermelerine rağmen, on yedinci yüzyılın etkili Moğol hükümdarları Ekber, Cihangir ve Evrengzib'in sahip olduğu toplam güce erişemediler.

Emperyal İslami devletler –Osmanlı Türkiye'si, İran Safevi Devleti ve Moğol Hindistan– diğer İslam devletlerinin tehdidi ile karşı karşıya

33) M. Alam, *The Crisis of Empire in Mughal North India. Awadh and the Punjab 1707-1748* (Delhi, 1986), s. 50-3.

kaldı ve İran'daki Safeviler yerlerinden edildiler. İran ve Afganistan'daki halef devletler on sekizinci yüzyılda kayda değer bir güç sergilemelerine rağmen, babadan kalma otokrasi –Asya'nın büyük kısmındaki hükümet şekli– artan Avrupa baskısı bağlamında askeri rekabeti sürdürmeye yetecek derecede sürekli ve düzenli kaynak akışı sağlayamadı. Bu baskı 1750'lerden itibaren Hindistan'da giderek daha fazla önem kazandı. Artan baskı süreci sürekli olmasa da, 1683'ten itibaren Türkler ve 1723'ten itibaren İran için de önemliydi. Ayrıca, bu baskı on dokuzuncu yüzyıla kadar Çin, Burma, Siyam ve Hindi-Çin için büyük bir önem teşkil etmiyordu. Yine de, komuta yapıları arasındaki ilişki ile kaynakların kullanıma hazır hale getirilmesi Avrupalı olmayan toplumlar için artık elverişli olmadı.

Buna ilaveten, diğer yerlerde benzer süreçler yaşanmazken Avrupa'da 1660'dan 1760'a kadar süren çağda Newton bilimi ile askeri mühendislik, ağır silahlar ve askeri düşünce arasında önemli bir ilişkiye şahit olundu. Bu ise en çarpıcı şekliyle 1742 ile 1753 arasında Benjamin Robins ve Leonhard Euler'ın devrim yarattığı Avrupa balistiğinde örnekleniyordu. Robins, yüksek hızdaki mermilerde oluşan hava direncini keşfetmesini ve geliştirmesini sağlayan yeni aletler icat etti. Namlusu yivli tüfeklerin etkisini fark etmesi de diğer başarıları arasında oldu. Euler, 1753'te sesten yavaş atış hareketi denklemlerini çözdü ve sonuçlardan bir kısmını yayınlarda özetledi. Bu teorik ve deneysel ilerlemeler balistiğin gelecekteki gücünü büyük oranda artırdı ve topçuluğu bir sanattan, öğretilebilen ve öğretilmesi gereken bir bilime dönüştürdü.[34]

Emperyal Uyumun Sınırları

Christopher Bayly, 1780-1820 yılları arasında bir 'dünya krizi' yaşandığını, "Avrupa 'Devrimler Çağı'nın Asya ile İslam dünyasını ve Avrupa kolonilerini etkileyen genel bir krizin parçası olduğunu (...) Osmanlılar, İran, Moğolların büyük hegemonyaları ve Uzakdoğu monarşilerinin çöküşüyle uzun dönemli politik çatışmalar tetiklendiğinde Güneydoğu Asya'nın başa çıkılmaz bir hal aldığını" iddia etmişti.[35] Elbette, bu dö-

34) B. D. Steele, "Muskets and Pendulums: Benjamin Robins, Leonhard Euler, and the Ballistics Revolution", *Technology and Culture*, 35 (1994), s. 348-82.

35) C. A. Bayly, *Imperial Meridian. The British Empire and the World 1780-1830* (Harlow, 1989), s. 164-92, özellikle 164-5.

Resim 75: *Benelüks Ülkelerindeki Kraliyet Topları*, 1748, David Morier tarafından resmedildi. Avrupa savaş alanı toplarının sayısı, manevra kapasitesi ve kullanımı on sekizinci yüzyılda Avrupalı olmayan ordularda olduğundan çok daha fazla arttı. Topların hem piyadeler hem de süvariler ile taktik açıdan birleştirilmesi daha da geliştirildi ve bu da birliklerin Avrupa dışında konuşlandırılması durumunda Avrupalılara önemli bir avantaj sağladı.

nemde yaşanan çatışmalara müthiş miktarlarda cephane ve diğer kaynaklar harcandı ve dolayısıyla bu çatışmalar hükümetlere ve ekonomilere eşit bir tehdit oluşturdu. Cezayir'in 1816'da Hıristiyan kölelik sistemini sonlandırmak için tasarlanan nispeten kısa süreli deniz bombardımanı bile İngilizlere 40.000 top mermisine mal oldu.[36] Bayly'nin tanımladığı krizin iddia ettiği kadar yaygın olup olmadığı net değildir – krizin baştaki doruk noktaları İran, Burma ve Siyam'da görülebilirken, bu tanımlama Çin ve Japonya için geçerli değildir. Fakat Bayly'nin iddiası askeri gücün politik bağlamında önemli bir yöne, yani bir yanda imparatorluklar, emperyal yapılar ve hırslar ve diğer yanda diğer küçük devletler ve bunların politikaları arasındaki gerilime dikkat çeker. Fernand

36) C. N. Parkinson, *Edward Pellew, Viscount Exmouth, Admiral of the Red* (Londra, 1934), s. 419-72.

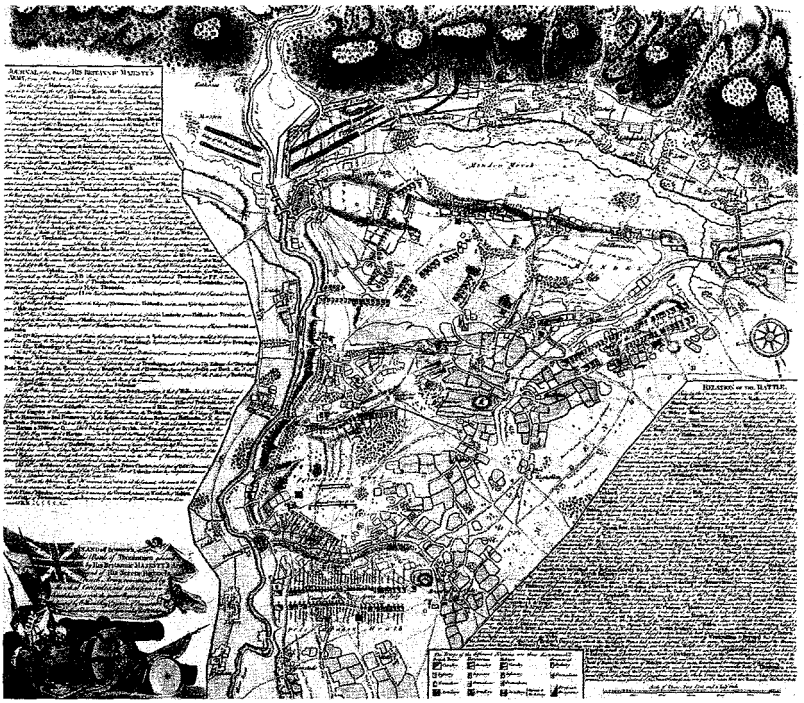
Braudel, böyle bir gerilimi emperyal on altıncı yüzyılın sonundaki İspanya ile Britanya, Fransa ve Toscana'yı kıyasladığında da fark etmişti.[37]

Eğer küresel –en azından yaygın– erişim, imparatorlukların bir özelliği, hatta bunları tanımlayan bir terim olarak kabul edilecekse, emperyal güce karşı herhangi sistemli bir değişim, böyle bir erişimi ve askeri gücün (imparatorluğun her yana uzanabilmesi yirminci yüzyılda Britanya ve Fransa'nın askeri gücünü zayıflatmasına rağmen) önemli olan ve olmuş erişim kapasitesini azaltacaktır. Bu nedenle, küresel veya en azından yaygın askeri gücün tarihi, bir bakıma gücü artıran ve yayan askeri beceri değil böyle bir gücün desteklenmesini engelleyen politik-sosyal-ekonomik faktörlerin tarihidir. Büyük çapta örgütlenmiş özerklik geleneklerinin veya güçlü bir ideolojinin olmaması durumunda emperyal güce karşı gösterilen direniş, birlik eksikliği nedeniyle sık sık ciddi biçimde zayıfladı.[38] Ancak, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren ulusçuluk ve yirminci yüzyıldaki uluslararası ideolojiler, özellikle de Komünizm, yalnızca Vietnam'daki Amerikalılar örneğinde olduğu gibi, bunun daha da yayılmasına karşı koydukları değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde ulusçuluğun nedeni olduğu gibi emperyal devletlerin iç ahengini tehdit ettikleri için emperyal askeri erişimini altüst etti. Sovyetler, 1990'ların başında ulusçuluktan kaynaklanan devlet parçalanmasının bir sonucu olarak 1979-89 arasında, Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırken yaşadığı başarısızlık sırasında kaybettiğinden daha fazla güç ve askeri kuvvet kaybetti.

On dokuzuncu yüzyıl öncesinde başka yıkıcı güçler de vardı. Din bunlardan en güçlüsüydü, çünkü kimlik duygusunun oluşturulması ve sürdürülmesi için çok önemliydi: Din hem yapı hem de vasıta, hem uygulama hem de söylev oldu. Yine de her devlette Kilise veya ulusal bir kurum olan eşdeğeri pek çok devletin çoğulcu doğasından ötürü gizil bir bölücüydü: kimlikler çeşitli, genellikle tutarsız ve atalardan kalmaydı. Top-

37) F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (2 cilt, Londra, 1966).

38) K. A. Rasler ve W.R. Thomp-son, *The Great Powers and Global Struggle 1490-1990* (Lexington, Kentucky, 1994) ve G. Modelski ve Thompson, *Leading Sectors and World Powers. The Coevolution of Global Politics and Economics* (Columbia. South Carolina, 1996) isimli eserler küresel çatışmalara ilişkin ve uzun bir dönemi kapsayan incelemeler içermektedir. Birlik eksikliği için bkz. M. Finley, *The Alost Monstrous of Wars. The Napoleonic Guerrilla War in Southern Italy, 1806-11* (Columbia, South Carolina, 1994), s. 133.

Resim 76: Minden Çarpışması, 1 Ağustos 1759. Büyük Frederik'in himayesindeki Braunschweig prensi Ferdinand komutasındaki Anglo-Alman ordusu, Broglie ve Contades komutasındaki Fransızları yenilgiye uğrattı. Bu savaşta Frederik'in ordusu 2.762, Fransızlar ise 7.000 kayıp verdi. Savaş, İngiliz piyadelerinin cesareti ve ateş disiplini sayesinde kazanıldı. Altı tabur emirlerin yanlış anlaşılmasıyla ve açık arazide ilerleyip iki Fransız hücumunu püskürterek altmış Fransız süvari taburunu yendi. Süvarilerden pek çoğu alaybozan tüfekleriyle açılan ateş, İngiliz hatlarına ulaşabilenler ise süngüyle öldürüldü. Bu hücumların ardından Fransız piyadeleri ilerledi, ama İngiliz top ateşi ile durduruldu. Daha sonra Fransız süvarileri İngilizlere yandan ve arkadan saldırdı, ancak arkadaki kanatların çark ettiğini gördüler. Fransızlar iyi savaşamadı: Planlamaları zayıftı ve topları yeterli değildi, ama İngiliz süvarileri de hücum etmedi ve zaferlerini sağlamlaştırmadılar.

luluğa katma yoluyla bir tanımlama süreci olarak görülen kimlik, dini aykırılıkla sorgulanıyordu.

Askeri kuvvet bu gibi dini kimlik duygularını yaymak için kullanılabildi, fakat on sekizinci yüzyılda bir krala veya devlete sadakat üzerinde yoğunlaşan laik ve kapsamlı kimlik görüşleri Avrupa'da giderek daha

çok benimsendi. Monarşik otoritenin olmadığı veya zayıf kaldığı Birleşik Eyaletler (Hollanda Cumhuriyeti) ve Britanya gibi 'liberal' devletlerin yanı sıra Prusya kralı Büyük Frederik (1740-86) ve Avusturya kralı II. Joseph (1780-90) gibi 'aydınlanmış despotlar' hoşgörüyü açıkça destekledi. Kimlik ve bağlılığa dair kapsamlı ve dinden uzak görüşler Amerika Birleşik Devletleri, devrimci Fransa ve 1791 Polonya Anayasası ile yönetilen Polonya gibi yeni devletlerin ideolojileri ve anayasalarında odak noktasını oluşturdu.

Ulusçuluk

Ulusçuluk sosyal açıdan kapsamlı ve kitlesel harekette ısrarlı olunmasını ima eden bir kavram olarak mantıken on dokuzuncu yüzyıl öncesindeki pek çok Avrupa devletine uyarlanamaz. Çünkü ciddi ideolojik ve entelektüel değişiklikler de yaşanmasına rağmen, önemli olan öncelikler o dönemde yaşanan değişimlerdi: daha güçlü devletler, gelişmiş haberleşme, ulusal eğitim sistemleri, kitlesel okuryazarlık, endüstrileşme, şehirleşme ve demokratikleşme.[39] Ulusal bilinç tüm Avrupa'da ulusçuluk şeklini aldı ve ulusçuluk ulusal bilince nazaran politik açıdan daha kuvvetli ve uyarıcı oldu. Ulusçuluk toplumun ritüel yanlarını yönlendirdi ve tamamladı. On dokuzuncu yüzyılda küresel çapta erkeklere oy hakkı sağlamanın ötesinde buna kucak açtı ve fayda sağladı.

Ulusçuluk askeri imkân ve kabiliyeti de doğrudan etkiledi. Askere alma sistemleri ulusçuluğu gerektirmemesine rağmen, Amerikan İç Savaşı'nda her iki tarafında büyük sayılarda asker çıkarması örneğinde de görüldüğü gibi, bunun sayesinde daha etkin kılındı. Konfederasyon 1862'de, Birlik ise 1863'te zorunlu askerliği başlattı. Zorunlu askerlik devrimci ve ulusçu ideolojilerce yasallaştırıldığı için ulusçuluk sosyal serflik tutsakları olmaksızın zorunlu askerliği kolaylaştırdı. Bununla siviller ve askerler arasındaki eski ayrımı ortak bir amaç haline dönüştürme

39) E. Kedourie, *Nationalism* (Londra, 1960), s. 1; E. J. Hobsbawm, "The Nation as Novelty", Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (2.basım, Cambridge, 1992), s. 14-45; J. C. D. Clark, *The Language of Liberty: Political Discourse and Social Dynamics in the Anglo-American World 1660-1800* (Cambridge, 1993), bölüm 1; J. Breuilly, *Nationalism and the State* (2. basım, Manchester, 1993). E. Gellner, *Nations and Nationalism (Oxford, 1983); A. Smith, The Ethnic Origins of Nations* (Oxford, 1986) diğer önemli çalışmalardır.

Resim 77: 1703'te John Churchill'in Bonn'u ele geçirmesini anmak için Hollandalılar tarafından dövülen madalyon. Kuşatmada yaklaşık 300 hafif veya mucit Menno van Coehoorn'un adını alan 'cohorn' havan topu kullanıldı. İlk kez bir yıl önceki Kaiserwörth kuşatmasında 74 adet kullanılan bu topların sayısındaki büyük artış Avrupa devletlerinin metalürji ve örgütsel kapasitesini ortaya koydu.

Resim 78: Blenheim Savaşı'nı anmak için dövülen madalyon. Bu gibi madalyonlar dönemin hükümetlerince uygulanan propagandaların çeşitliliğine kanıt teşkil ediyordu. Blenheim Savaşı ile Fransız kuvvetleri Almanya'dan çıkarıldı. Bu savaş Avusturyalı Habsburg Hanedanını kurtardı ve XIV. Louis'i savunma yapmaya mecbur bıraktı. *Eski rejim* Avrupa'da savaşların ne kadar belirleyici olduğuna işaret ediyordu.

arzulandı.[40] Cumhuriyetçilerin geleneksel olarak milis kuvvetleri paralı askerlere tercih etmesi, yabancı değil fakat disiplinli halk birlikleri istemesi[41] yeni bir politik bağlama oturtuldu. Ancak, zorunlu askerliğin, özellikle de ayrımcılık olarak kabul edilen muafiyet uygulamaları ile yapıldığında ilgi görmediği de oldu. Zorunlu askerlik 1863'te New York'a sunulduğunda büyük başkaldırılar ile karşılanırken, Konfederasyon kuvvetleri firarlardan büyük zarar gördü.[42]

Zorunlu askerlik, yine de, ulusçuluğa fayda sağladı. Genç erkekler etki altında kalabilecekleri yaşlarda devlet tarafından yönlendirilen askeri

40) H. Schulze, *States, Nations and Nationalism from the Middle Ages to the Present* (Oxford, 1996), s. 181.

41) D. Laven, "Machiavelli, Italianita and the French invasion of 1494", D. Abulafia (yay. haz.), *The French Descent into Renaissance Italy, 1494-95. Antecedents and effects* (Aldershot, 1995), s. 363-4.

42) J. W. Geary, *We Need Men: the Union Draft in the Civil War* (De Kalb, Illinois, 1991).

örgütlenme ve disipline maruz bırakıldı ve devlet yönlendirmesi merkezi hale getirildi: Askeri faaliyetlerin taşeronlara verilmesine ve aristokrasi kökenli subayların özerkliklerine son verildi veya en azından büyük oranda azaltıldı. Zorunlu askerlik, ister ülke içinde isterse dışında olsun, asker kiralamaktan daha ucuza mal oldu, fakat hükümet kontrolü altında bir talim ve otorite yapısı gerektiriyordu ve ordunun savaşa büyük oranda hazırlıklı olmasını sağlamıyordu – ki bu da Birinci Dünya Savaşı'nın cephe saldırı taktiklerinin oluşmasını mümkün kıldı.[43] Zorunlu askerliğin kapsamlı doğasının abartılmaması gerekmesine rağmen, bu özellikle Rusya'da toplumun askerileştirilmesini kolaylaştırdı.[44] Böylece, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sındaki büyük sosyal değişiklikler daha uzlaşmacı toplumların ortaya çıkmasını sağlamadı: Rekabet halindeki iktidar seçkinleri daha büyük ekonomik kaynaklar ile örgütlenmiş ve itaatkâr sosyal tutumları kullandılar. Avusturya, Fransa, Almanya ve Rusya büyük yedek ordular kurdu: Zorunlu askerler iki veya üç yıl hizmet verdi ve sonra yedek orduya katılarak savaş çıkması durumunda önemli sayılarda eğitimli askerin harekete geçirilebilmesine ve barış zamanında devletin askerlere para ödememesine imkân tanındı. Bu, ekonomik ve demografik büyüme ile birleşince orduların potansiyel boyutunu artırdı. Birlikler sık sık kendi mevzilerinden uzakta mevzilendirildi. Fransa ve İtalya'da gözlemlenen bu uygulama[45] seferberliği geciktirdi, fakat askerleri yerel kimliklerinden çekip alarak ulus bilincinin oluşmasını sağladı. Ayrıca, bu uygulama demiryolları ağlarının yaygınlaşması ile kolaylaştı.

Ulusçuluk ve on dokuzuncu yüzyılda kaynakların seferber edilmesindeki artıştan dolayı, savaşın askeri kuvvetlerden çok toplumlar arasında bir mücadele olduğu aşikâr hale geldi. Böylece, Amerikan İç Savaşı'nın önde gelen Konfederasyon generali Robert E. Lee, zorunlu askerliğin hararetli bir destekçisi oldu. Devlet haklarının Konfederasyon'un davası-

43) S. Paret, "Conscription and the End of the Old Regime in France and Prussia", *Clansewitz and the History of War: Essays* (Princeton, 1993), s. 53-74; A. Forrest, *Conscripts and Deserters: the Army and French Society during the Revolution and Empire* (Oxford, 1989); J. Lynn, "War of Annihilation, War of Attrition, and War of Legitimacy: a Neo Clausewitzian Approach to Twentieth-Century Conflicts", *Marine Corps Gazette*, 80, sayı 10 (Ekim 1996), s. 64-71.

44) D. Moon, "Peasants into Russian Citizens? A Comparative Perspective", *Revolutionary Russia*, 9 (1996). s. 65-7; V. R. Berghahn, *Militarism. The History of an International Debate 1861-1979* (Cambridge, 1984), s. 16.

45) J. Gooch, *Army, State and Society in Italy, 1870-1915* (Londra, 1989), s. 21-2.

na göre ikinci planda kalmasını savundu ve yeminli kurmaylarının bir üyesi olarak 'bağımsızlık güvence altına alına kadar ulusun tek görevinin savaşmak olması nedeniyle tüm ulusun bir orduya dönüştürülmesi, üreticilerin yiyecek sağlaması ve askerlerin savaşması gerektiğine' inandı.[46]

Amerikan İç Savaşı'nda kazanılan zafer ve on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki Avrupa savaşları –tüm ulus ve kimlik oluşturma savaşları– sadece askeri teçhizat değil aynı zamanda ve özellikle insan gücü şeklindeki üstün kaynaklar sayesinde gerçekleşti. Dış tehdidin olmayışı ABD'nin bu gelişmeye dâhil olmasa da bu daha büyük düzenli ordulara ve yedek kuvvetlere, Silahlı Ulus'a[47] odaklanılmasına yol açtı. Amerika İç Savaşı'nın çıkarılması için oluşturulan devasa kara ve deniz kuvvetlerinin terhis edilmesi yüzyılın en önemli askeri-politik gelişmelerinden biri oldu.

On dokuzuncu yüzyılda güç kullanımı giderek otoritenin, özellikle de devlet otoritesinin emrine sunuldu. Bu nedenle, İspanya'daki Karlist gerillaları 1839'da bastırıldı ve 1860'larda büyük bir ordu ve terör uygulaması Güney İtalya'daki köylü muhalefetini kontrol altına aldı. Bu sürece bireycilik geleneklerinin güçlü, kişisel silah mülkiyetinin de yaygın olduğu ABD'de bile rastlanıyordu. Dışa kapanan Batı'nın yerleşik düzene henüz geçmiş doğasına rağmen kanunsuzluk kontrol altına alındı ve bu, bu sürecin yirminci yüzyılın başında halen bir sorun olarak görülmesini sağladı. Örneğin, California'nın su kullanım hakkı için verilen 'Küçük İç Savaşı'nda Owens Vadisi'ndeki çiftçiler Los Angeles'e kadar uzanan su kemerini havaya uçurdu ve 1924'te su kemerinin ana kısmını ele geçirdiler. Üç yıl sonra su kemerinin bombalanması devam edince, Los Angeles taşınabilir hafif silahlar kuşanmış trenler dolusu nöbetçi gönderdi ve bu güç gösterisi etkili oldu.

Ulusçuluk kamu düşüncesinin ifade edilmesi ve güdümlenmesinin politik kültürde önemli bir rol oynar hale gelmesinde de önemliydi. Bu da savaş kararlarının alındığı ortamları ve savaşların yapılma şeklini etkiledi. Bu nedenle, 1895'te Küba'da başlayan ulusçu isyana karşı alınan İspanyol karşı saldırı önlemlerinin vahşeti Amerikan kamuoyunu öfkelendirdi ve bu da özellikle William Randolph Hearst'ın *New York Journal*

46) G. W. Gallagher, "Another Look at the Generalship of R.E. Lee", Gallagher (yay. haz.), *Lee, The Soldier* (Lincoln, Nebraska, 1996), s. 285.

47) M. Howard, *The Franco-Prussian War* (Londra, 1961), s. 455; M. S. Coetzee, *The German Army League. Popular Nationalism in Wilhelmine Germany* (Oxford, 1990).

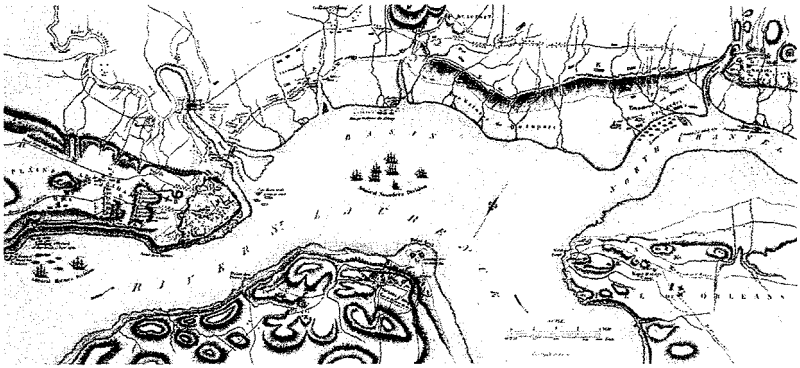
isimli gazetesi olmak üzere sarı basın tarafından istismar edildi.[48] Savaş, hanedancılıktan ziyade ulusçuluğun dışavurumu haline geldi. Bu ise özellikle Batı Yarımküre'nin cumhuriyetçi devletlerinde açıkça ortaya kondu,[49] fakat hanedanlıklar kitle politikasına ve hâkimiyetleri altındaki devletlerin giderek şehirleşen ve okuryazar hale gelen toplumlarına uyum sağladıkça Avrupa'da da görüldü. Ulusçuluk yabancı sayılan işgalcilere karşı destek toplamayı da kolaylaştırdı. 1875-84 savaşında Mısır'a karşı Etiyopya direnişinde ve 1882'de İngilizlere karşı Mısır direnişinde din ile vatanseverlik iç içe girdi.

Savaş ve reform diyalektiğinde giderek önem kazanan bir öğe olan ulusçuluk pek çok devleti etki altına aldı. Yenilgiler hem Avrupa içinde hem de dışında, örneğin Çin ve Japonya'da, değişim için politik baskıların oluşmasına yol açtı. 1850'de Prusya'nın Avusturya'ya düzenlediği seferde alınan yenilgi, daha sonra 1857'de Genel Kurmay Başkanı olarak atanan Moltke tarafından örgütlenen ordunun iyileştirilmesine zemin hazırladı. 1854-6 Kırım Savaşı'nda ortaya çıkan eksiklikler nedeniyle savaşçılar savaş sonrasında değişiklikler yapılması için baskı uyguladı. Rusya'nın Japonya karşısında 1904-5 yıllarında aldığı yenilgiyi bir reform dönemi izledi. Bu dönem boyunca 1905'te Devlet Savunma Konseyi kuruldu, askeri harcamalar artırıldı ve çok yeni ağır silahlar kullanılmaya başlandı. Türklerin 1912'deki Birinci Balkan Savaşı'nda yenilmesi askeri bir reform yapılmasını zorunlu kıldı; Alman askeri heyeti 1914'te geldi. Etki sahibi olmak ve anlaşmalar yapmak için rekabet halinde olan İngilizler bir deniz heyeti gönderdi.

Ancak, ulusçuluk tüm devletleri güçlü kılmadı. Fransa ve hatta Almanya ile İtalya ulusçuluk sayesinde yeni devletler kursalar da, ulusçuluk değişik kökenlerden gelen halklarına yeni ulus bilinçleri kazandırarak Avusturya-Macaristan gibi bazı emperyal devletleri zayıflattı. Öte yandan, bazı tarihçiler 1914 öncesinde ve sonrasında ülke içindeki ulusçuluğun Avusturya'ya ne derece zarar verdiğini sorgulamışlardır. Avusturya kuvvetleri, harekâtları Almanya istihkâmlarına ve kaynaklarına dayalı olsa da, 1918'e kadar savaşın güçlüklerine oldukça iyi şekilde direnebildi.

48) W. L. Kahrl (yay. haz.), *California Water Atlas* (North Highlands, California, 1978); J. Smith, *The Spanish-American War. Conflict in the Caribbean and the Pacific, 1895-1902* (Harlow, 1994).

49) R. W. Johannsen, *To the Halls of the Montezumas: the Mexican War in the American Imagination* (New York, 1985).

Resim 79: 1759'da General Wolfe'un yönettiği kuşatma sırasında İngiliz ve Fransız ordularının ana kamp alanlarını ve tahkimatlarını gösteren Quebec krokisi. Kuzey Amerika'daki ana Fransız üssü Quebec, 18 Eylül 1759 tarihinde İngilizlerin Abraham Ovası'nda beş gün önce kazandıkları zaferin ardından İngilizlere teslim oldu.

Yine de, ulusçuluk Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu, Rusya'nın Polonya'daki konumunu ve Britanya ile İrlanda arasındaki ilişkileri tehdit ederek Avrupa içindeki imparatorlukları zayıflatırken, Avrupa'nın Eski Dünya'daki konumunu zedelemedi. İngilizler 1857'de Hindistan'da büyük bir ayaklanma ile karşı karşıya kalmalarına ve Hollandalılara karşı isyanlar çıkmasına rağmen, Hindistan'daki İngilizler ve Doğu Antiller'deki Hollandalılar on dokuzuncu yüzyıl boyunca içten ve dıştan gelen baskılardan ve Latin Amerika'daki İberya hâkimiyetini paramparça eden yenilgilerden etkilenmediler.

Avrupa'da fazlaca önemsenen Kraliyet ile seçkinler arasındaki işbirliği şekli kolonilerde kısmen kopyalandı, ama yetki paylaştırılmaktan ziyade aktarıldı: Elbette, kolonilerin merkez idaresinde hiçbir yetki paylaşımı olmadı. Böylece, İngilizler, Fransızların Fas'ta bir ölçüde yaptıkları gibi, Hindistan'da ve daha sonra Nijerya'da yerel hükümdarlarla işbirliği yaptılar.[50] İngilizler, sosyal ve politik otoritenin var olan kalıplarını ve dini inançları yıkmak için birkaç girişimde bulundular. Dolayısıyla, İngiliz Hindistan'ın Kuzey-Batı Cephesi'ndeki kabile sistemine dokunulmadı ve liderleri ödemelerle ödüllendirilip İslam'a saygı gösterildi; 1857 Hindistan Ayaklanması kısmen yerel Hintli kuvvetlerce bastırıldı.

Büyük sayılarda Avrupalının göç ettiği yerleşim kolonilerinde koloni güçleri kendi savunmaları için bu kuvvetlere dayanır hale geldi. 1871'den

50) W. A. Hoisington, *Lyautey and the French Conquest of Morocco* (Basingstoke, 1995).

sonra Kanada'da Halifax ve Esquimalt kıyı mevkileri dışında hiçbir İngiliz üssü kalmadı, ama bu durum Kanada'yı kolonicilere bırakmaktan daha büyük bir meseleydi. 1871'e gelindiğinde, İngilizler, Amerikan İç Savaşı'nda ortaya konan sıra dışı çabaların ışığında Kanada'yı savunamayacaklarına ikna olmuşlardı. Amerika Birleşik Devletleri istese Kanada'yı alabilecek konumdaydı. Gladstone ve diğer İngiliz bakanlar savunma masraflarından tasarruf etmeyi ve imparatorluğun aşırı genişlemesini azaltmayı da hoş karşıladılar. İngilizler, 1900'lerdeki cephe anlaşmazlıklarının çözümlenmesinde Kanada çevresini vermek pahasına ABD'yi tatmin etmek zorunda kaldılar. Ancak, Kanada Batılı askeri teknolojiye ve çok büyük kaynaklara sahip bir devlet olan ABD'ye karşı savunmasızdı. On dokuzuncu yüzyılda dünyanın başka herhangi bir yerinde Avrupa gücüne denk bir tehdit yoktu.[51]

Emperyal misyon duygusu ve küresel erişim kapasitesinin bileşimi olan ulusçuluk, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa devletlerinin güç sistemleri olarak yurtdışında etkili olmalarını sağladı. Teknoloji ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi hem kontrol ettiler hem de bundan faydalandılar. Avrupa devletleri küresel çapta etkin olmalarından sadece ekonomik olarak çıkar sağlamadı, aynı zamanda askeri güç kazandılar. Merkez çevre ekonomik gelişme modeli askeriyeye de uygulanabilir ve aslında ikisinin yakın ilişki içinde oldukları da söylenebilir. Bu nedenle, örneğin erken modern dönemde İspanya, İtalyan, Alman, İrlandalı ve Hollandalı insan gücünden faydalanırken, on sekizinci yüzyılda Fransa, İrlandalı, Alman ve İsveçli insan gücünü kullandı. Destek anlaşmaları Britanya'ya kendi işgücünü daha özgürce kullanma fırsatını tanıdı ve Britanya için birlik yetiştiren devletleri, özellikle Hessen-Kassel'i etkiledi.[52] Böyle bir model 1746'daki Jacobusçu ayaklanmalarının bastırılmasından sonra Kuzey İskoçya'da ve yüzyılın daha sonraki yıllarında daha küçük çapta olsa da İrlanda'da, Britanya ordusuna yoğun biçimde asker alınmasına ve bunun yanı sıra yüzyılın ortasından itibaren, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ordusu için yerel asker alımının son derece yaygınlaşmasının sonuçlarına dikkat çekmek için on sekizinci yüzyıla yayılabilir.

51) J. M. Hitsman, *Safeguarding Canada, 1763-1871* (Toronto, 1968); H. Strachan, "Lord Grey and Imperial Defence", I. F. W. Beckett ve J. Gooch (yay. haz.), *Politicians and Defence: Studies in the Formulation or British Defence Policy* (Manchester, 1981). s. 8-10.

52) S. K. Taylor, *Indentured to Liberty. Peasant Life and the Hessian Military State, 1688-1815.* (Ithaca. N.Y. 1994); F. Redlich. *The Gentian Military Entrepreneur and his Work Force* (Wiesbaden, 1964-5).

On dokuzuncu yüzyılda Avrupalı güçler, Hollanda-Antiller Kraliyet Ordusu ve özellikle Britanya-Hindistan Ordusu gibi büyük ve etkili emperyal orduları yaratmak için bu modelden ve Asya-Afrika ulusçuluklarının zayıf yanlardan faydalanabildiler. Benzer şekilde, Irak'taki Osmanlı ordusu Constantinopolis'te eğitilmiş Türk subayları tarafından komuta edilen yerli erlerden oluşuyordu. İrlandalılar Britanya ordusuna nüfuslarının el verdiğinden daha fazla asker verdi; aslında 1830'da ordudaki İrlandalılar İngilizlerden fazlaydı.[53]

Ancak, silahlar konusunda olduğu gibi, kapasite boşlukları da zorluklar yarattı. Avrupalıların toplum, kimlik ve politik eylem fikirlerinin ve politikleştirme faaliyetlerinin küresel çapta yayılması yirminci yüzyılda emperyal güçlerin devrilmesini sağladı. 1855'te Hindistan Ulusal Kongresi; 1897'de Mısır Ulusal Partisi kuruldu. Emperyal güçlerin devrilmesi yalnızca Avrupa kavramları ile tanışılması meselesi değildi –yerlilerin kimlik görüşlerini ve pek çoğu köylünün boyun eğmeme kültürüne dayalı direniş eylemlerini azımsamamak gerekir[54]– fakat bu gibi kavramlar zayıflattıkları imparatorlukların içinde yayıldı. Bir imparatorluk projesi olarak kabul edilen 'modernleşmeyi' kontrol etmek güçleşti ya da, sonradan olduğu gibi, ABD 1945'ten sonra tarihinde hiçbir zaman olmadığı kadar büyük oranda militarize oldu ve güçlü devletler tarafından yapılandırılmış bir dünyada savunduğu demokratik uygulamaların zaman zaman tatsız sonuçları ile karşılaştı. Değişen politik tutumlar ve ideolojik uyum 1945'ten sonra eyaletler arası savaşların arttığı bir duruma neden oldu.[55] On dokuzuncu yüzyıldaki endüstrileşen devletlerin ayırıcı özelliği (insanlar ile kaynakların toplu olarak seferber edilmesi ve ulusçuluğun bileşimi),[56] Avrupalı olmayan ülkelere de yayıldı ve kolonilere hükmetme mantığı ile uygulamasının zayıflamasını sağladı. Emperyalizm ideolojik ve politik bakımdan çöktü ve bu etken dünyanın büyük kısmı üzerindeki Avrupa hâkimiyetinin çöküşünde ekonomik kaynaklar ve askeri kapasitedeki değişikliklerde olduğundan daha önemli oldu.

53) M. E. Yapp, *The Near East since the First World War* (Harlow. 1991), s. 77; E. M. Spiers. "Army Organisation and Society in the Nineteenth Century", T. Bartlett ve K. Jeffrey (yay. haz.), *A Military History of Ireland* (Cambridge, 1996), s. 355-7.

54) J. C. Scott, *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, 1985), s. xvi-xvii.

55) K. Holsti, *The State War, and the State of War* (Cambridge. 1996).

56) S. Forster ve J. Nader (yay. haz.), *On the Road to Total War. The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (Cambridge, 1996).

9
Yirminci Yüzyıl

Avrupa Gücü

1900'de Avrupa ve ABD dünyanın geri kalanından daha zengindi ve daha fazla enerji kullanarak yerkürenin ekonomisine hâkimdi. Endüstrileşmiş Avrupa ve Avrupa-Amerikan güçlerinin askeri gücü ve yerkürede istedikleri yere ulaşabilme becerileri yirminci yüzyılın başında başka hiçbir devlette yoktu. Dünya topraklarının pek çok kısmı bu güçlerin hâkimiyeti altındaydı ve bunların askeri güç kullanımları Amerika'nın Filipinler'i işgali gibi olaylarla örnekleniyordu. Konuşlandırılabilen kuvvetlerin çapı kadar sayısı ve karakteri de önemliydi. 1904 yılının soğuk bir Ocak gününde Londra'daki söz sahibi Kraliyet Coğrafya Topluluğu, Britanya'da jeopolitiğin öncülüğünü yapan Halford Mackinder'ın Avrasya'daki askeri mücadele ruhunun kısmen teknoloji sayesinde değiştiğini söyledi:

> Rusya Moğol İmparatorluğu'nun yerini alıyor. Finlandiya, İskandinavya, Polonya, Türkiye, İran, Hindistan ve Çin üzerindeki baskısı step halklarının merkezkaç saldırıları ile yer değiştiriyor (...) deve ve at binen adamlar artık yok (...) demiryolları bunların yerini alacak, ve sonra bu bölgenin bir ucundan diğer ucuna güç taşıyabileceksiniz.

Mackinder, gücünü demiryolları sayesinde Avrasya'da göçebelerden daha etkin biçimde kullanabilen bir güç merkezi görüyordu. Teknoloji gelişmiş ve aslında jeopolitik eksenler yaratmıştı; jeopolitik gerçekten de teknolojinin bir işleviydi. Ancak, teknolojinin hızla gelişmesini ve endüstriyel kapasitenin rolünü vurgulayan genç Leo Amery, Mackinder'ın yorumuna karşı çıktı. Amery, deniz ve kara ağları ile gücünün hava ile desteklenebileceğini söylüyordu:

> Bu coğrafi paylaştırmanın büyük bir kısmı mutlaka önemini kaybedecektir ve başarılı güçler en büyük endüstri temellerini atmış olanlar olacaktır. Bir kıtanın merkezinde veya bir adada bulunmaları önemli değildir; endüstriyel güce, icat yapma becerisine ve bilime sahip olan halklar diğer tüm güçleri yenebilecektir.[1]

Avrupa Kolonileşmesi

Yüzyılın ilk 20-30 yılında müzakereler yoluyla Avrupa hâkimiyetine verilen hudutlar genellikle Avrupalı güçlerin istediği bölgeler arasındaki hudutlardı ve bunun ardından yerli halklar üzerinde hâkimiyet kuruldu. Örneğin, 1904'te Hollandalılar ve Portekizliler Timor'un Doğu Antiller Adası'nı bölme ve hudutları belirleme konusunda anlaşmaya vardılar. Bunun ardından, Portekizliler 1912'de, bağımsız Timor soylularını baskı altına aldı ve Portekiz kanunları ile yönetim şeklini uygulamaya başladılar.[2] Hollandalılar, hududun kendi taraflarındaki bölgede hâkimiyet kurdular.

Avrupa hâkimiyetine karşı çıkarılan isyanlar bastırıldı. Almanlar, 1905'te, gerillalara karşı kavrulmuş toprak stratejisi kullanarak Alman Doğu Afrika'daki Maji Maji İsyanını bertaraf ettiler ve yaklaşık 250.000 Afrikalı hayatını kaybetti. 1907'de Güneybatı Afrika'dan Nama ve Herero'nun 1904'te başlattığı ayaklanma korkunç bir zulümle son buldu. Bu isyanı bastırmak Almanların 700 milyon mark parasına mal oldu ve bu

1) H. J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, 23 1904), s. 436, 443, 440. Amery'nin katkıları W.R. Louis, *In the Name of God, Go! Leo Amen and the British Empire in the Age of Churchill* (New York. 1992) isimli eserinde ele alınmıştır. s. 54-5.

2) J. Villiers, "The Estado da India in Southeast Asia", M. Newitt (yay. haz.), *The First Portuguese Colonial Empire* (Exeter, 1986), s. 61.

başarı hükümetin 1907 tarihli 'Hottentot seçimine' gitmesine neden oldu. Koloni zulmüne ve yanlış yönetime saldıran Sosyal Demokrat Parti, emperyalist hassasiyet karşısında büyük oranda oy kaybetti. Almanlar, her iki ayaklanmayı da bastırırken makineli tüfekler kullandılar. Sumatra'daki Hollandalılara karşı düzenlenen Açe direnişi, 1903'e gelindiğinde, çarpışmalar devam etmesine rağmen önemli ölçüde dindi. 1898-1904 yılları arasında Madagaskar'da ve 1915-16 arasında Tunus'taki Fransız karşıtı ayaklanmacılar, 1906'da Güney Afrika'da bulunan Natal'daki İngiliz karşıtı Zulu ayaklanması ve Fas'ın kuzeydoğusunda bulunan Beni Snassen'deki ayaklanma bastırıldı. Dolayısıyla, Avrupa emperyalizmi halkların itiraz etmeden teslim olmalarına bağlı kalmadı ama isyanlar bastırıldı. Benzer biçimde, Japonlar, Kore'de 1907-9 yılları arasında gerçekleşen bir gerilla ayaklanmasını bertaraf ettiler.

Avrupalıların o döneme dek birlik yolladığı bölgeler de dahil olmak üzere, Avrupa emperyalist gücünün hudutları da genişledi. 1900'de Fransızlar, Sahra Çölü'ndeki Tuat Vahası'nı kuşattı ve burası Fas'ın yüzyılı aşkın bir süre içinde Hıristiyan bir güce kaptırdığı ilk toprak oldu. Fransızlar kayda değer ölçüde toprak elde etmeye devam etti.[3] 31 Mart 1904'te, Tibet başkenti Lhasa'ya doğru ilerleyen Yarbay Francis Younghusband komutasındaki bir İngiliz kuvveti Guru'da silahlarını bırakmamakta direten Tibetliler üzerine ateş açtı. İki Maxim silahları, 4 topları ve etkili tüfekleri sayesinde İngilizler, kendileri hiçbir kayıp vermeden 700 Tibetliyi öldürdü. Younghusband, bundan sonra Lhasa'ya doğru ilerlemeye devam etti. Britanya emperyal devletinin kaynakları sayesinde bu ilerleme 10.000 ırgat (*coolie*), 7.000 öküz, 5.000 iğdiş edilmiş boğa ve 4.000 üzerinde Tibet öküzü ile kolaylaştı.

1905'te Ahaggar Tuareg Konfederasyonu'nun teslim olması Sahra Çölü'nde Fransızlara karşı gösterilen etkili direnişi sonlandırdı; beş yıl önce, In Rhar'ın Fransız toplarının surlarında gedik açmasıyla düşmesi Tidelkt direnişini kırdı.[4] Hollandalılar, Doğu Antiller'de daha fazla toprak alıp hâkimiyet kurdu. 1906'da Güney Bali'ye girdiler. Den Pasar'da ve daha sonra Paměscutan'da, iki *raca* ailesi dini törenlerle kendilerini ölüme hazırladı ve son savaşlarını (*puputan*) verdiler: Sadece hançer ve mızraklarla silahlanan aileler Hollanda ateş gücüne karşı ilerlerken hem

3) Hoisington, *Lyautey and the French Conquest of Morocco*, s. 22; R. E. Dunn, *Resistance in the Desert: Moroccan Responses to French Imperialism, 1881-1912* (Londra, 1977).

4) D. Porch, *The Conquest of the Sahara* (Londra, 1985). s. 220.

öldü hem de yaralılarını öldürdü. Hollandalılar, 1908'de Klungkung kralı Dewa Agung'a saldırdı ve o da kendisinin son savaşını verdi. 1905-6 arasında Bugiler, Makasarlılar ve Selebes Adası hâkimi Toracaların direnişleri kırıldı: Hollanda gücü hem gelişmiş devletlere (ilk iki örnek) hem de kafa avcısı Toracalara karşı etkiliydi. Borneo'da bulunan Banjarmasin'deki Hollanda yönetimine karşı gösterilen son direniş 1906'da sona erdi. Sumatra Adası'nda ise Djambi 1907'de kontrol altına alındı.[5]

İtalya 1911'de Trablusgarp ve Bingazi'yi Türklerin elinden aldı ve Libya'yı fethettiğini duyurdu. 34.000 askerden oluşan İtalyan donanması ve keşif kolorduları, Bingazi ve Trablusgarp gibi pek çok önemli kıyı mevzisini ele geçirdi, fakat iç bölgelerdeki Senusi kabilesinin kararlı direnişi karşısında genişleyip güçlerini sağlamlaştırma konusunda güçlük çekti. Bu durum, Afrika Boynuzu'nda İtalyanların daha önce yaşadığı deneyim gibi, Avrupa askeri yayılma tarihinde sık sık tekrarlanan bir durumdu. Türkler yenilmelerine rağmen Libyalılar savaşmaya devam ettiler. Libyalılar ilk önce geleneksel süvari saldırıları düzenledi, fakat Avrupa ateş gücü karşısında Asaba'da yenilgiye uğradılar (1913). Libyalılar daha sonra gerilla taktiklerine başvurdular. 1915'te 4.000 askerden oluşan bir İtalyan kuvveti Libyalı paralı askerleri kendilerine karşı cephe alınca büyük oranda yok oldu ve İtalyanlar kıyıdan çekildiler.[6] Bir önceki yıl Fas'taki El Herri'de bir Fransız kuvveti çok daha büyük bir kuvvet tarafından her yönden saldırıya uğradığında ağır kayıplar verdi. Aynı yılın ilk aylarında Fransızlar, El Bordj'da seri ateş açabilen tüfekler kuşanmış Faslılarla karşı karşıya geldiler. İtalya'nın Libya'yı işgal etmesi uçakların ve zırhlı silahların ilk kez kullanıldığı savaştı. 23 Ekim 1911'de bir Türk kampına el bombası atıldı. İtalyan hava bombardımanı birimi komutanı Giulio Douhet (1869-1930) tüm hava savaşlarının önemli bir teorisyeni oldu.

Rus-Japon Savaşı

Yine de, politik bilinçte bu hegemonya konumlarına tehdit oluşturacak değişimlerin önemli göstergeleri de oldu. Japonya'nın büyük bir askeri

5) Ricklefs, *Modern Indonesia*, s. 136-7, 139-40.

6) D. G. Herrmann, "The paralysis of Italian strategy in the Italian-Turkish War, 1911-1912", *English Historical Review*, 104 (1989), s. 332-56; J. Ellis, *From the Barrel of a Gun. A History of Guerrilla, Revolutionary and Counter-insurgency Warfare, from the Romans to the Present* (Londra, 1995). s. 156.

güç olarak gelişmesi, hem deniz hem de karada olmak üzere 1904-5 tarihli Rus-Japon Savaşı'nda çarpıcı biçimde ortaya çıktı. Bu savaş, Avrupalı ve Amerikalı askeri ataşeler tarafından dikkatle takip edildi. Örneğin, 1917'de Fransa'ya gönderilen Amerikan Keşif Kuvvetleri Komutanı John Pershing, Japon ordusu gözlemciliğini yaptı. Bu savaş, bir bakıma, Batı tarzı askeri örgütlenme şeklinde Avrupalılaştırmanın elde ettiği bir zaferdi. Japonlar, Avrupa askeri sistemleri ve askeri teknolojisini düşmanlarından daha etkin biçimde kullanarak başarı sağladı. Japon ordusu Alman ordusu, donanması ise İngiliz donanması model alınarak kuruldu. Arthur Limanı'ndaki Rus filosuna savaşın başında düzenledikleri baskın taarruzunda torpidolar kullandılar. Tsuşima Savaşı (1905) yirminci yüzyıldaki modern savaş gemileri arasındaki yıkıcı çarpışmaların tek örneğiydi. Her iki taraf da mayınlar yüzünden savaş gemilerini kaybetti. Bu savaşta savaş alanı telefonları ve elektrikli arama ışıklarının da kullanıldığı görüldü.

Yine de, kısmen Avrupa ırkçı görüşleri ve kısmen de ABD –Avrupa tarzı askeri imkân ve kabiliyete sahip Avrupalı olmayan büyük on dokuzuncu yüzyıl gücü– bu görüşlere meydan okumadığı veya Afrika ya da Asya'da aktif bir emperyalist politika izlemediği veya hiçbir önde gelen Avrupa ordusuna karşı savaş açmadığı için (1898'de İspanya'ya karşı açtığı kısa ve zaferle dönülen savaş zayıf bir imparatorlukla yapıldı), Japonların zafer kazanması bir şok etkisi yarattı. Japonlar, 1894-5 yıllarında Çin'e karşı aldıkları zaferin sonucunda askeri sistemlerine büyük güven duymaya başladılar ve Japon birliği 1900 tarihli Boxer Ayaklanmasını bastıran en büyük uluslararası güç oldu; fakat bunlar Avrupa'ya değil Çin'e karşı yapılan hamlelerdi.

Japonların Rusları yenmesinde diğer etkenler de rol oynadı. Rusya politik merkezinden 6.000 mil (9.656 km.) uzakta çarpışmış ve 1905'te hükümetin ilgilenmesi gereken bir ülke reformu olmuştu. Ruslar, tehditlerinde söyledikleri gibi, 1905 yılının ortasında yeni kuvvetleri savaşa göndermiş olsaydı Japonlar muhtemelen yenilmiş olurlardı. Ancak, Japonlar, sonraki yıllarda sadece Japonlara özgü bir savaşma becerisi yani *bushido* ruhu ile kültürel açıdan eşiz olduklarına ilişkin mitleri sağlamlaştırmak için bu zaferi kullandı. Rusya'nın yenilgisi Asya'nın diğer bölgelerinde Avrupa karşıtı hareketlere de hız kazandırdı. Hindi-Çin'deki Fransa'ya karşı Chieu komplosu bunun bir örneğidir.

Amerika'nın ekonomi ve donanma gücü açısından atağa kalkması, Japonya'nın Rusya'yı tehdit etmesinde olduğu gibi, Britanya için bir tehdit

oluşturdu, ama iki taraf da çatışmadan kaçındı. Bu da İngilizlerin Amerikalıların üstünlük iddialarına karşı çıkmada isteksiz davrandıklarını yansıtıyordu.[7] Buna ilaveten, Amerikalılar, Pasifik'ten çok uzakta olmalarına rağmen Japonlar kadar saldırgan değillerdi. Amerika'nın resmi emperyalizme karşı takındığı ilgisiz tavır, kısmen Amerika dış politikalarının Avrupa'nın diğer *eski rejim* devletlerininkinden farklı olması ve dolayısıyla resmi kontrolden ziyade gayri resmi kontrole dayanması gerektiğine ilişkin görüşün yaygın olmasına bağlıdır. Oysa, Amerika, Pasifik'te ve Karayipler'de doğrudan rol oynayarak Hawaii'yi (1898) ele geçirdi ve Haiti (1915) ile Dominik Cumhuriyeti'ni (1916) işgal etti.[8] 1898'de İspanya karşısında alınan zafere rağmen Amerikalılar büyük bir savaş için hazırlıklı değillerdi. 1900-2 yılları arasında Filipin ulusçuları Amerika'nın topraklarını yağmalamasına karşı bir gerilla direnişi başlattı ve bu da Amerika'nın ırkçılık ve kutsal amaç ideolojisine, karşı isyan metotlarını katmasına neden oldu. Tutsaklar öldürüldü ve 11.000 kişinin hayatını kaybettiği tutsak kampları kuruldu. Amerikalılar başarılı oldu, fakat 4.200 asker kaybetti ve 1902'de sona erdirildiğini duyurmalarına rağmen direniş devam etti.[9]

Japonya'nın kazandığı zafer Avrupalılaşmanın askeri bakımdan doğurduğu potansiyel sonuçlara işaret ettiyse, Avrupalılaşma ile ilişkili politik süreçlerin yayılacağına dair düşünceler de var oldu. Çin'deki Mançu İmparatorluğu'nun 1911'de çökertilmesi ve Türkiye'deki Genç [Jön] Türk Hareketi Birinci Dünya Savaşı öncesinde politik ve askeri sistemlerde meydana gelen önemli gelişmelerdi. Türkiye'de Sultan II. Abdülhamit'e karşı 1908'de ayaklanarak bir sonraki yıl ordunun Batı karşıtı katı Müslümanlarla ilişkili bir kesiminin çıkardığı ayaklanmanın bastırılmasının ardından Sultan'ı tahtından edenler Enver Paşa komutasındaki yabancılaşmış ordu mensuplarıydı. Türkler, Birinci Balkan Savaşı'nı kaybederek

7) S. F. Wells, "British Strategic With-drawal from the Western Hemisphere, 1904-1906", *Canadian Historical Review*, 49 (1968), s. 335-56; S. R. Rock, "Risk Theory Reconsidered: American Success and German Failure in the Coercion of Britain, 1890-1914", *Journal of Strategic Studies*, 11 (1988), s. 342-64.

8) D. Healy, *Gunboat Diplomacy in the Wilson Era: the U.S. Navy in Haiti, 1915-1916* (Madison, Wisc, 1976) ve *Drive to Hegemony: the United States in the Caribbean, 1898-1917* (Madison, Wis., 1988).

9) B. A. Linn, *The U.S. Army and Counter-insurgency in the Philippine War, 1899-1902* (Chapel Hill, N.C. 1989) ve "The Long Twilight of the Frontier Army", *Western Historical Quarterly*, 27 (1996), s. 157.

özellikle Kırklareli (1912) ve Lüleburgaz savaşlarında Bulgarlara karşı ağır yenilgiler aldı ve Avrupa imparatorluklarının büyük kısmını kaybettiler. Jön Türkler, 1913'te bir darbe ile gücü ele geçirdi ve Kumandan olarak görevlendirilen Enver, İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi Bulgarların elinden yeniden aldı. Birinci Balkan Savaşı'nda yaşanan başarısızlıkların ardından 1913'te Osmanlı ordusunda reform gerçekleştirilmenin amaçlandığı askeri bir göreve liderlik etmesi için bir Alman, Otto Liman von Sanders, Enver'e yardım etti. Sanders, 1913 yılının sonunda Osmanlı ordusunun genel müfettişi olurken, Enver ise 1914'te Savaş Bakanlığı görevine getirildi. Diğer Avrupalı olmayan güçler de Avrupa silahlarından tedarik etmeye çalıştılar. Etiyopya İmparatoru'nun 1902'deki yaklaşık 100.000 asker gücündeki ordusu incelendiğinde, seçme birliklerin makineli silahlar ve topçu ateşi kullandıkları görüldü.

1904-5'te gerçekleşen Rus-Japon Savaşı Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-18) bazı yönlerine ışık tuttu ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki askeri fikirlerin şekillenmesinde etkili oldu. Japon topçuları Tsuşima Savaşı'nda (1905) daha önce görülmemiş mesafelerden Rus savaş gemilerine isabetli atışlar yaptılar. Bu da, pek çoklarının savaş gemileri ile gelecekte yapılacak çarpışmaların uzak mesafelerle yapılacağını (haklı olarak) düşünmesine yol açtı ve zırhlı 'büyük toplu' savaş gemilerinin yakında *Dretnot* gibi olacağı görüşünü sağlamlaştırarak 1914'ten önceki yıllarda ateş kontrolüne daha fazla dikkat edilmesine neden oldu. Güçlü savaş gemisi filoları inşa edildi. Bu biraz da Newport'taki Donanma Savaşları Okulu'nda 1885'ten itibaren donanma tarihi ve stratejileri hakkında dersler vermiş olan Alfred Thayer Mahan'ın yarattığı etkiyle ilişkilidir. Mahan'ın *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783* (1890) (Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi 1660-1783) isimli kitabında toplanan ders anlatımları ve diğer çalışmaları denizin kontrol edilmesinin önemini vurguluyor ve düşmanın savaş filosunun yok edilmesini bunun bir yolu olarak görüyordu. Mahan'ın görüşleri büyük oranda yayıldı ve büyük gemilerin inşa edilmesi sürecine ivme kazandırdı – ki bu, Avusturya gibi genellikle denizlerde güçlü olduğu düşünülmeyen bazı devletler de dahil olmak üzere, pek çok devleti etkileyen bir süreç oldu. Amerika Birleşik Devletleri bir savaş gemisi filosu yoluyla denizlerde saldırgan bir kontrol kavramı geliştirdi ve savaş zamanında bir saldırı filosunun inşa edilmesi için baskı yaptı. Amerika bir askeri endüstri kompleksi ile Pasifik'teki büyük bir filoyu devamlı kılabilmek için

Panama yoluyla Atlantik'ten Pasifik'e kadar korunan üsler zinciri de geliştirdi.[10]

Rekabetçi taklitçilik her şeyin hızını belirliyordu. İngilizlerce inşa edilen *Dretnot* o zamanların en hızlı ve en ağır silahlandırılmış gemisiydi ve Almanların güçlü savaş gemileri inşa ederek karşılık vermesine yol açtı. 1904'te kurulan Avusturya Donanma Birliği, Avusturya donanma bütçesinin artırılmasında ve İtalya ile bir donanma yarışını başlatan *Dretnot* inşası programında yararlı oldu. Japonlar, *Dretnot* tipi ilk iki gemilerini 1909'da suya indirdiler. *Dretnot*'ların gelişiyle gemi inşaatları nispeten durağan bir sürece girdi. 1914 tarihli USS *New York* (BB-34), 1914 tarihli *Texas* (BB-35) ve 1916 tarihli *Nevada* (BB-36), 6 Haziran 1944'teki Normandiya Çıkartması'na katıldı. *Texas* isimli geminin on adet 14 inçlik topu dakikada 1 ½ atış yapabiliyordu ve zırhları delen her topçu mermisi 1.500 libre (680 kg.) ağırlığındaydı.

Karada tüm büyük Avrupa ordularının gözlemcileri, bir harekâtın Birinci Dünya Savaşı'nda görülecek olan etkilerine şahit oldu: dikenli teller ve makineli tüfeklerle siper savaşı, dolaylı top atışları, gizli mevzilerden atış yapan toplar, karanlık çöktüğünde de durmayan bir çatışma ve Manş Denizi'nden İsviçre cephesine veya Birinci Dünya Savaşı'nda Baltık'tan Karadeniz cephesine uzanan hattın sadece bir kısmı uzunluğunda olsa da devamlı ön cepheler. Saldırı yanlısı olanlar Rusların savunmada kaldıkları için kaybettiğini iddia ederken, Japonlar üstünlüğü ele geçirip makineli tüfekler ve çabuk atış yapabilen toplar ile desteklenen kuvvetlere, 1905'te Arthur Limanı ve Mukden'de yapıldığı gibi, önden saldırılar yapmaya başladılar ve verdikleri çok ağır kayıplara rağmen ayakta kaldılar. Aslında, Liaoyang Savaşı'nda (25 Ağustos ile 3 Eylül 1904 arası) Ruslar, arka arkaya üç kez daha büyük bir Japon kuvvetinin saldırısına uğradı ve hepsini geri püskürttüler, fakat kumandanları Aleksei Kuropatkin yenildiğine inanarak geri çekildi. Amerikan İç Savaşı'nda savunmanın saldırı karşısındaki taktik üstünlüğü, Birinci Dünya Savaşı'nın daha sonra göstereceği gibi, bir problem olarak kabul edilmedi. Rus-Japon Savaşı'nı gözlemleyenler en son teknolojiye rağmen önden yapılan saldırıların hâlâ uygulanabilir ve süngünün hâlâ geçerli olduğunu söylediler. Japon piyadelerinin cesareti ve gece saldırıları gibi yenilikçi taktikleri herkesi etkiledi.

10) B. F. Cooling, *Gray Steel and Blue Water Navy: The Formative Years of America's Military-Industrial Complex, 1881-1917* (Hamden, Conn., 1979); W. R. Braisted, *The United States in the Pacific, 1897-1909* (Austin, Tex., 1958), ve *1909-1922* (Austin, Tex., 1971).

Dönemin Darwin temelli ırkçı tutumları göz önünde bulundurulduğunda, Avrupalı uzmanlara göre, Japon (yani 'Beyaz' olmayan) piyadeler böyle savaş koşulları atında zafere ulaşabildiyse, elbette Avrupa'nın üstün ırklarından gelen piyadeler de, daha büyük olmasa da, pek çoğunun canları pahasına benzer kahramanlık hünerleri sergileyecekti. 1914'ten önce hiç kimse genel bir Avrupa savaşının uzun süreceğini tahmin etmezken, Birinci Dünya Savaşı hakkında anlatılanların içindeki efsanelerden biri, ordu liderlerinin ağır kayıplar vermeyi beklemediğine dair bir klişedir. 1905'ten itibaren Rus-Japon Savaşı'ndan öğrenilen dersler temel alınarak ordu komutanları üçte bir oranında kayıp vereceklerini düşünüyorlardı. Bu beklenti insan gücü gereklilikleri hakkında düşünülenleri çarpıcı biçimde değiştirdi ve tüm ülkelerin 1914'ten önce ordularının çapını büyütmek için yapılan programlara hız kazandırdı. Askeri hazırlığın artırılması amacıyla silahlanma artışı bu programlara dahil edildi.[11]

Rus-Japon Savaşı gerçek bir teknolojik başarı örneği değildi: Felaketle sonuçlanabilecek bir yenilgiyi göze aldılar, çünkü politik hırsları yapabileceklerinden fazlasına kalkışmalarına neden oldu. Kuropatkin, Japonları Mançurya içlerine kadar çekip sayıca ezici Rus üstünlüğünü sergileyerek istediği gibi savaşabilseydi Japonlar yenilgiye uğrayabilirlerdi. Kuropatkin, en önemlisi Sandepu'da (26-27 Ocak 1905) başarıya zaman zaman düşünüldüğünden daha fazla yaklaştı. St. Petersburg'daki politik zayıflık Rusların yenilgisinde önemli bir etkendi.

Birinci Dünya Savaşı

Genellikle, Birinci Dünya Savaşı (1914-18) çok fazla askerin çarpıştığı Fransa ve Belçika'da bulunan Batı Cephesi'nin siper savaşı açısından hatırlanır. Bu savaşta kayda değer sayıda insan boşu boşuna hayatını kaybetti, elbette büyük bir toprak kazanımı da olmadı. Bu savaş askeri faydasızlığın ve yetersizliğin örneği olarak görüldü. Avrupalı güçler ve kolonileri o dönemden itibaren daha önce görülmemiş oranda çaba sarf etti ve o dönemde farkında olmadıkları bir güç birliğini temsil eden

11) E. M. Spiers, "Haldane's Reform of the Regular Army: Scope for Revision", *British Journal of International Studies*, 6 (1980), s. 79-80; D. Stevenson, *Armaments and the Coming of War. Europe 1904-1914* (Oxford, 1996).

ordular ve donanmalar konuşlandırdılar. Bu kuvvetler etkin biçimde hareket edebilen savaş makineleri ile birleştirildi, ama 1914'te yıldırım savaşı[12] ile hızla kazanılması beklenen zafer alınamadı ve ardından da mutlak zafer hayalleri suya düştü. *Yıldırım savaşı* kavramı mekanize savaşın öncesinde oluşturuldu ve aslında Almanların geleneksel kuşatma ve yok etme operasyonu kavramlarına dahil edildi. Alman ve Avusturya-Macaristan Genel Kurmayları, Birinci Dünya Savaşı'nda bu açılardan düşünerek demiryolu taşımacılığına ve cebri yürüyüşe güvendiler.

Savaşın patlak vermesinin yarattığı heyecan ve çabucak sona ermesinden doğan genel güvenin ardından, Batı Cephesi'nde Ekim 1914'e gelindiğinde bir eşitlik ortaya çıktı. Büyük kuvvetlerin nispeten küçük bir alanda yoğunlaşması, siper mevzilerinin savunma gücü (mevzilerin gücü özellikle dikenli tellerle çevrili olmaları ve makineli tüfeklerinin ateş hızı ile çapı, çabuk atış yapabilen topları ve beton istihkâmları sayesindedir) ve düşman hatları yarılsa bile toprak ele geçirmede yaşanan güçlükler, savaşın son haftalarında Alman mevzisinin düşmesine kadar buradaki durumun esasen bir çıkmazda olduğunu ortaya koydu. Almanlar yine de Kasım 1918'de gediksiz bir cepheyi koruyabildiler. Sayıca yerel üstünlüğün büyük başarılara dönüştürülmesinin kolay olmadığı böylece ispatlandı. Düşmanın siperleri yarılabildi, fakat bu gibi başarıların devamını getirmek güç oldu; o zamana dek uçaklar ve motorlu araçlar saldırılarda etkin biçimde destek sağlayamadı. Başarının tek yolu süvarilerdi, ama bunların da potansiyeli sınırlıydı.

Almanlar, 1914'te Schlieffen Planı üzerinde bir değişiklik yaparak Belçika ve Fransa üzerinden açık bir cepheye doğru ilerlemeye başlayınca, büyük sayılardaki askere yiyecek ve mühimmat ikmali nedeniyle yavaşlamak zorunda kaldı ve bu da Fransızlara yeniden toplanma, karşı saldırıya geçme ve Almanya'nın planını suya düşürme fırsatı verdi. Hızla elde edilen askeri bir zaferin olmayışı ve Fransa'nın güçlü bir koalisyon üyesi olması, Prusyalıların askeriyeleri sayesinde 1886 ve 1870-1'de kazandıkları başarıları mümkün kılan bir düşmanın politik çöküşünün 1914'te tekrarlanmasını engelledi.

Birinci Dünya Savaşı'nın öldürücü silahları, makineli tüfeklerden ziyade toplardır; tahminlere göre, top atışları savaş alanındaki ölümlerin

12) Bu terim biraz da anakronistik biçimde kasten kullanılır; genellikle de Almanya'nın 1939-41 arasında yürüttüğü harekâtlarda geçer. Daha genel bir bakış açısı için bkz. Raudzens, "Blitzkrieg Ambiguities: Doubtful Usage of a Famous Word", *War and Society*, 1 (1989), s. 77-94.

yüzde 70'ine neden oldu. Avrupalı güçlerin en kuvvetlisi veya en sanayileşmişi olmayan İtalyanlar, Ekim 1915'te Üçüncü Isonzo Savaşı'nda Avusturyalılara saldırmak için 1.200 top kullandılar. İngilizler ise Nisan 1917'de Arras yakınındaki saldırılarında 2.879 top –cephe boyunca sekiz metrede bir tane– kullandılar.[13] Topçu bombardımanları, özellikle de saldırıların başında, Almanların Fransızların elindeki Verdun'a 1916'da saldırdıklarında olduğu gibi, korkunç kayıplar verilmesine neden oldu. İngiliz ordusunun savaş alanında verdiği kayıpların yüzde 58'i toplar ve havan toplarından ve yüzde 39'dan biraz azı ise makineli tüfekler ve tüfek mermilerinden kaynaklandı. Piyadelere dağıtılmayıp bölüklerin konuşlandırılmasıyla bir arada tutulan Alman makineli tüfekleri, 1916'da Somme'de yavaşça ve yanaşık düzende ilerleyen İngiliz birlikleri için yıkıcı sonuçlar doğurdu. Siper harbini öngörmemiş olan Fransızlar, savaşın başında ağır silahlardan yoksun olmalarına rağmen, 75 mm.'lik sahra topları dakikada 15 atış yapabildi ve 98.425 metrelik bir alanda etkili olabildi. Almanların 150 mm.'lik havan topları ise dakikada beş atış yapabiliyordu. Havadan indirilen şarapnel mermileri topçu ateşinin öldürücü özelliğini artırdı. Çelik kaskların yaygınlaşması pek bir koruma sağlamadı. Saldırıya ağırlık veren meslektaşlarına karşı çıkan General Petain, "ateş gücü öldürür" özdeyişinin babası oldu. Örneğin, İngilizler tarafından Neuve-Chapelle ve Loos'ta (1915), Somme'de (1916) ve Arras ile Passchendaele'de (1917), İtalyanlar tarafından Isonzo'da (1915), Fransızlar tarafından Champagne'de (1915) ve Almanlar tarafından Verdun'da (1916) düzenlenen saldırılar, daha önce görülmemiş kayıplar verilmesine yol açtı. Bu gibi cephe saldırıları Atlantik'in öbür tarafında, Meksika Devrimi sırasında devrimci General Francisco Villa tarafından da kullanıldı. Bu saldırı türü Villa'ya 1914 yılında Torreón'da zafer kazandırdı; fakat söz konusu taktik, 1915'te Villa'nın siperler, dikenli teller ve makineli tüfeklerin saldırıyı püskürttüğü bir savaşta, Álvaro Obregón karşısında yenilmesinde olduğu gibi, orada bile pahalıya patladı ve başarısızlıkla sonuçlanabildi.

Birliklerin ve ateş gücünün mevcut alana oranı Batı Avrupa'da çok daha yüksekti ve bu gibi metotlar çok daha pahalıya patlıyordu. 1917'de Müttefiklere katılarak savaşa giren Amerikalılar, Batı Cephesi'nde insan kalabalıklarının düşman üzerine salınmasıyla saldırılar düzenlediklerinde bunu fark ettiler. Yine de, bazen bu gibi saldırılar şaşırtıcı şekilde

13) A. Livesey, *The Viking Atlas of World War I* (Londra, 1994), s. 74, 124.

başarılı da olabiliyordu. İngilizler 1915'teki muharebeler sırasında başlangıçta başarı elde ettiler, fakat üst kademe komutanlar tereddüde düşünce bu başarılarından da oldular. Birlikler bir kez ilerleyince yeniden örgütlenmek, güç toplamak ve zafer peşine düşmek zordu: Telsiz iletişimi 1917 sonunda geliştirilene kadar kontrol ve haberleşme sınırlı kaldı.

İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve İtalyan generalliklerinin yaratıcılıktan uzak, önyargılı fikirleri ve sürekli saldırılarla düşmanı yıpratma stratejileri işe yaramadı. Pek çok general farklı yaklaşımları benimsemede yavaş kaldı. Almanların 1916'da Verdun'a düzenledikleri saldırı Fransızların ağır kayıplar vermesinden başka bir şeye neden olmadı. Hiçbir stratejik amaca hizmet etmedi ve Almanların da neredeyse aynı sayıda asker kaybetmelerine yol açtı.

Verdun saldırısı, İngilizlerin 1916'da Somme'ye yaptıkları saldırı gibi, Batı Cephesi'nde yapılan daha önceki muharebelerden daha geniş çaplıydı. Bu da savaşçıların birlikleri yetiştirmede ve kaynak toplamada, özellikle de kumandanlara cepheyi yarmak için baskı yapmanın yanı sıra büyük sayılarda askeri aynı bölgede uzun bir süre tutabilme becerileri konusunda sergiledikleri başarıyı yansıtıyordu. Ancak, Doğu Avrupa'da kuvvet-alan oranı daha düşüktü ve Almanların 1915'te Rusları yenerek gösterdikleri gibi, düşman hatlarını yarmak ve hızla ilerlemek kolaydı.

Savaşta yaklaşık 9 milyon asker hayatını kaybetti. Yaralı oranları yüksekti. Fransız tarafından 18 ile 27 yaş arasındaki tüm genç erkeklerin yüzde 27'si savaşta öldü. Avusturya tarafından konuşlandırılan 8 milyon askerden 1.106.000'i hayatını kaybetti. Sonuç olarak, bu savaş şekli savaşın yalnızca yıkıcı ve barbar yönünü değil, boşuna olduğunu da gösteren etkili bir örnek oldu. Wilfred Owen ve Siegfried Sassoon gibi bazı önde gelen savaş şairlerinin sert eleştirileri büyük ilgi topladı. 1914-18 arasındaki bozgunun ardından zafer kazanan güçler anlaşmazlıkları savaşmadan çözmeye çalıştılar. 1919'da uluslararası barışın korunması amacıyla Uluslar Birliği kuruldu.

Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın bir hiç uğruna yapıldığı düşüncesinden doğan dehşet hissi, Avrupa askeri sisteminin etkinliğini gölgede bıraktı. Birinci Dünya Savaşı, Batı Cephesi'nde 1915-17 arasında oluşan çatışmanın doğasına rağmen, silah sistemlerindeki benzerlikler nedeniyle ortaya çıkan bir kördüğüm değildi. Almanlar Rusları yenerek Rusya topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdi ve zaferleri Rusya'daki Çarlık rejiminin 1917'de çökmesinde önemli bir rol oynadı. Almanlar, Belçika'yı da işgal etti (1914). Sırbistan'ın havadan bombalanmasında

(1915) Merkez Güçler Avusturyalı-Alman-Bulgar askerlerden oluşan bir ordu kullandı ve Bulgarlar ordunun en büyük kısmını oluşturdu. Alman mareşaller Sırbistan ve Romanya işgallerini komuta ettikleri için, bu zaferler (özellikle 1916'da Romanya'nın alınması) askeri tarih araştırmalarında genellikle 'Alman' zaferleri olarak kayda geçti – ki bu Avusturyalı askeri tarihçilerinin hiç de hoşuna gitmemektedir. Her iki fetih de modern orduların düşmanı hezimete uğratarak zafer kazanabilme becerilerini ortaya koydu: Büyük kuvvetler çetin topraklarda beceriyle konuşlandırıldı ve koordine edildi.

Daha sonra, *yıldırım savaşı* olarak isimlendirilen taktikler 1916'da kullanılmaya başlandı. Ele geçirilen bir Fransız kılavuzuna ve Rus General Brusilov'un 1916'da Avusturyalılara karşı yürüttüğü başarılı baskın taarruzuna dayandırılarak geliştirilen sözde (Almanlar tarafından olmasa da) Hutier taktikleri, ilk defa 1917'de Almanlar tarafından Riga'daki Doğu Cephesi'nde ve daha sonra Avusturyalılar ve Almanlar tarafından Kobarid'deki İtalyan Cephesi'ne karşı kullanıldı. Avusturyalılar ve Almanlar, makineli tüfekler ve hafif silahlarıyla hızla ilerlediler ve ilerlerken İtalyan direnç noktalarından kaçınıp, İtalyan savunmasının bütünlüğünü ve haberleşme ağını yok ettiler. Almanlar hıza değil, sürekli saldırı yaparak düşmanı yıldırmaya önem verdiler. İtalyanların çöküşü Birinci Dünya Savaşı'nda taarruzların etkinliğine işaret etti. İtalyanlar yaklaşık olarak 600.000 asker kaybetti ve 80 mil (129 km.) kadar geri çekildiler. İtalya neredeyse savaşın dışında bırakıldı. Almanlar bu taktikleri ilk kez 30 Kasım 1917'de Batı Cephesi'nde kullandılar ve İngilizlerin yakın zamanda tank kuvvetlerini ilk kez kullanmaları sayesinde ele geçirdikleri Cambrai yakınındaki toprakları geri aldılar. Taktiklerle ilgili bu yeni yaklaşım genellikle 1918'de benimsendi ve 1914'ten beri Batı Cephesi'nin yaşadığı çıkmazı değiştirdi. Alman 'fırtına birlikleri' yaylım ateşi koruması altında dağınık birlikler halinde ilerledi ve Müttefik siperlerini yardı.

Avrupa askeri sisteminin etkinliği Avrupa dışında da ortaya kondu; aslında bu bir dünya savaşıydı. Müttefikler, özellikle de İngilizler, Alman Doğu Afrika hariç tüm Alman kolonilerini hızla istila etti ve bu arada İngilizler Türklerin elindeki Mezopotamya (modern Irak) içlerine doğru ilerleyip 1917-18 arasında Türkleri Filistin'den çıkararak Basra Körfezi'ndeki petrol kaynaklarını korudular. Bu harekâtta süvariler de önemli rol oynamasına rağmen, İngilizler hem tank hem de uçak kullandılar. Ruslar, Kuzey İran'ı 1915'te işgal etti: İran tarafsızlığını koruyamadı ve Türk, İngiliz ve Rus kuvvetlerinin hepsi ülkede operasyonlar yaptı.

Bunlara kıyasla, Türkler, Kafkaslar'da Ruslar karşısında yenilmelerine rağmen İngilizler karşısında çok iyi çarpışarak 1915'te Çanakkale Boğazı'nı zorlama girişimlerini bertaraf ettiler ve aynı yıl Bağdat'a doğru ilerlemekte olan bir İngiliz kuvvetini daha iyi manevra yaparak Kut'ta teslim olmaya zorladılar – ki bu yenilgilerin her ikisi de Avrupa kuvvetleri için büyük yenilgilerdi. Müttefiklerin tarafında çarpışan Japonlar, 1914'te Almanya'nın Çin üssü Qingdao'yu ve Pasifik'teki Alman üslerini ele geçirdiler, Avustralya'dan gelen Britanya konvoylarına muhafızlık ettiler, Alman akıncılarını avlayıp 1917'de Müttefiklere destek vermek için Akdeniz'e savaş gemileri yolladılar. Qingdao'daki Almanların sayısı Japonlara kıyasla 13'e 1'den azdı ve Japonların birleşik operasyonlarına karşı savaşamadılar.

İngilizler karasularında hâkimiyetlerini korudular ve böylece abluka ve işgallerden korunabildiler, İngiliz kaynaklarının taşınabilmesini olanaklı kılan ticaret ağlarını ellerinde tutabildiler ve Almanya'yı ablukaya alabildiler; fakat bu abluka Almanya'nın kıtadaki pozisyonu ve gerekli olan tüm kaynakları Avrupa içinden sağlayabilmesi nedeniyle pek etkili olmadı. İngilizler ve Fransızlar, imparatorluğun desteğinden denizde ve daha çok da karada fayda sağladılar. Fransızlar, Batı Cephesi'nde Afrikalı birlikler konuşlandırdılar. 800.000'den fazla Hintli asker savaşta İngilizler için savaştı, böylece İngilizler ülkede bir garnizon kurmak zorunda kalmadı ve bu en önemli koloni büyük bir insan gücü kaynağı haline geldi. İngilizler, Batı Cephesi'nde önemli ölçüde Kanada kuvvetinin yanı sıra çok fazla sayıda Hintli asker kullandılar. Çanakkale Boğazı'ndan geçme girişiminde önemli rol oynayan Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri Batı Cephesi'ne de gönderildi. İmparatorluk güçleri diğer bölgelerde de önemli oldu. Güney Afrikalı birlikler 1915'te Güneybatı Afrika'nın fethedilmesinde büyük rol oynadı. Hintli birlikler 1914'te Basra'yı ele geçirip İngilizlerin Güneybatı İran'daki petrol çıkarlarını korudu ve bir sonraki yıl Mezopotamya içlerine doğru ilerledi. 1907'den itibaren İngiliz donanmasının daha fazla petrol kullanması Ortadoğu hakkındaki stratejik endişeleri artırdı. Bu durum ise petrolün kara ve hava taşımacılığında daha yaygın olarak kullanıldığı İkinci Dünya Savaşı'nda daha etkili oldu.

Emperyal gücün doğası 1914'te İngiliz ve Fransız savaş gemilerince desteklenen Gurka ve Hint birlikleri Türklerin Süveyş Kanalı'na yaptıkları saldırıları bertaraf etmeleri ile ortaya kondu. İmparatorluk olmasaydı İngilizler Ortadoğu'da taarruzlar yapamayabilir, Alman kolonileri kar-

şısında sadece donanma kullanır ve zorunlu askerlik işlemini 1916'dan önce başlatmak zorunda kalırdı. Asya'da bir düşmanın var olmayışı emperyal kuvvetlerin işini kolaylaştırdı, ama İkinci Dünya Savaşı'nda durum tamamen farklılaştı.

Almanya 1918'de yenilgiye uğradı; bunun birinci nedeni ordusunun Batı Cephesi'nde savaşı kaybetmesi, ikinci nedeni baş müttefiki Avusturya-Macaristan'ın çöküşü ve üçüncü nedeni ise askeri, ekonomik ve ülke içindeki sorunların giderek kötüleşmesiyle yüz yüze kalan Almanların savaşma isteklerini kaybetmeleriydi. Topyekûn bir savaş için gerekli olan kaynakların hazırlanmasında yaşanan gerginlik Alman toplumunun üzerinde oluşan baskıyı giderek artırdı ve 1918 baharındaki taarruzun başarısızlıkla sonuçlanması ile gerginlik yoğunlaştı. Bu taarruz, Alman Genelkurmay Başkan Yardımcısı Erich Ludendorff'un söz verdiği gibi zafer getirmeyince, ordu moral açıdan çöktü.

Batı Cephesi çok önemliydi. 1914, 1916 ve 1918'de Alman taarruzlarının engellenmesi Müttefiklerin kazandığı zaferin önemli bir önkoşulunu oluşturdu ve 1918'de Almanlar güçlerini yoğunlaştırdıkları harekât alanından büyük oranda geri çekildiler. Bu da, ilerlemede büyük rol oynayan İngilizler ve müttefikleri için zafer kazanılması anlamına geldi. İngilizler, Almanların Mart-Nisan aylarındaki ilerlemelerinin ardından hızla toparlandılar. Almanlar, bu ilerlemede hem insan kalabalıklarının düşman üzerine salınmasıyla yapılan cephe saldırılarını hem de fırtına birliklerinin daha esnek taktiklerini kullandı, ancak sadece kaynaklarını tüketip Müttefik takviye kuvvetleri tarafından engellendiler. Almanlar, Rusya'nın çöküşü ile özgür kalan Doğu Cephesi'nden gelen kuvvetleri kullanarak toprak kazandılar, ama düşmanlarının savaşma becerisini yok edemediler.[14] Haziran 1918'de Kuzey İtalya'da bulunan Piave'ye yapılan son Avusturya taarruzu da başarısızlıkla sonuçlandı.

Temmuz-Kasım 1918 arasında İngilizler ve biraz da Fransızlar ile Amerikalılar Almanları yendikleri bir dizi saldırı başlatarak Eylül 1918'de Almanya'nın ana savunma sistemini aştı. Tanklar bu ilerleyiş esnasında ilk kez İngilizler tarafından Somme Çarpışmaları'nda 15 Eylül 1916'da

14) T. Lupfer, *The Dynamics of Doctrine: the Changes in German Tactical Doctrine during the First World War* (Leavenworth, Kansas, 1981); B. Gudmunsson, *Stormtrooper Tactics* (New York, 1989); R. Paschall, *The Defeat of Imperial Germany 1917-1918* (New York, 1989), s. 128-62; M. Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra, 1996).

ve Fransızlar tarafından bir sonraki Nisan ayında kullanıldığı dönemdekinden daha önemli bir rol oynadı ve İngilizlerin tankları topluca kullanması Almanları şaşırttı. 8 Ağustos 1918'de, 430 kadar İngiliz tankı Amiens yakınlarındaki Alman hatlarını yardı. Tanklara makineli tüfeklerle ateş açıldı ama bir yararı olmadı; tanklar dikenli telleri yerle bir edip siperleri geçebildi. 1918'de Almanlar da tank kullandı, ama ne bu tankların sayısı İngilizlerinki kadar çoktu ne de İngilizler kadar etkin biçimde kullanıldı: Bazıları İngilizlerden ele geçirilen bu tanklar bahar muharebelerinin sonucunu etkilemedi. Endüstrileri bu tanklardan yeterli sayıda üretemedi. Almanlar, genel olarak, silah sistemlerindeki üstünlüklerini kaybettiler. Örneğin, İngiliz topçuluğu Alman savunmasında büyük hasara neden oldu. Tankların muharebelerde kullanılması hızla uygunsuz hale gelse de ve İngilizler Ağustos'tan sonra zırh kullanılmasına tepki verseler de, siper harbinin geçit vermezlik özelliği yitirildi.[15]

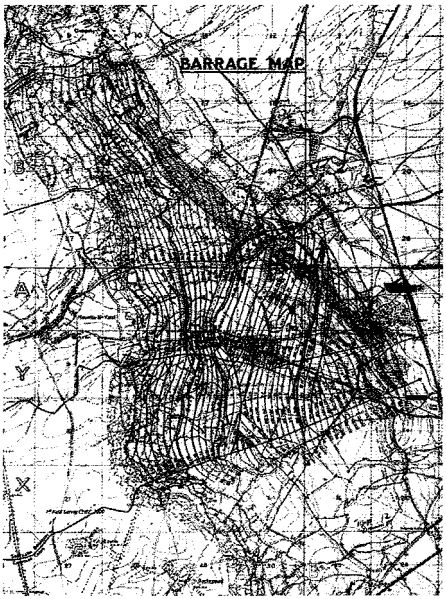
1917'den itibaren gelişen Amerikan müdahalesi de önemliydi. Amerikan askeri düzeni, 1898 tarihli İspanyol-Amerikan Savaşı'nın ortaya çıkardığı ve Amerika'nın çatışmaya hazırlanmak için önünde pek çok yıl olması nedeniyle yaşanan hazırlıksızlık ve idare yetersizliklerinden kurtuldu. Nisan-Ekim 1918 arasında 1.600.000'den fazla Amerikan askeri Atlantik'i geçti ve Mart 1918'de, yani dört ay sonra, Almanların Batı Cephesi'ndeki 300.000'lik asker üstünlüğünü Müttefiklerin 200.000'lik asker üstünlüğüne dönüştürdü.[16] Bu ise o zamana dek okyanus aşan en büyük taarruzdu. Amerikalılar taze birliklerdi ve savaş devam etseydi düşmanı hezimete uğratabilirlerdi. Amerikalılar hava ve deniz savaşlarına da önemli katkılarda bulundular.

Amerikan birlikleri Batı Cephesi'nde önem teşkil etmelerine rağmen, Amerikan mali kaynakları ve endüstri kapasitesi daha da önemliydi.[17] Başa çıkılamayan Alman denizaltı savaşları nedeniyle Amerika

15) S. Bidwell ve D. Graham, *Firepower. British Army Weapons and Theories of War, 1904-1945* (Londra, 1982); J. Terraine, *White Heat. The New Warfare 1914-18* (Londra, 1982); T. Travers, *The Killing Ground: the British Army, the Western Front, and the Emergence of Modern Warfare, 1900-1918* (Londra, 1987) ve *How the War Was Won: Command and Technology in the British Army on the Western Front, 1917-1918* (Londra, 1992); S. Griffith, *Battle Tactics of the Western Front: the British Army's Art of Attack, 1916-18* (New Haven, 1994) ve (yay. haz.), *British Fighting Methods in the Great War* (Londra, 1996).

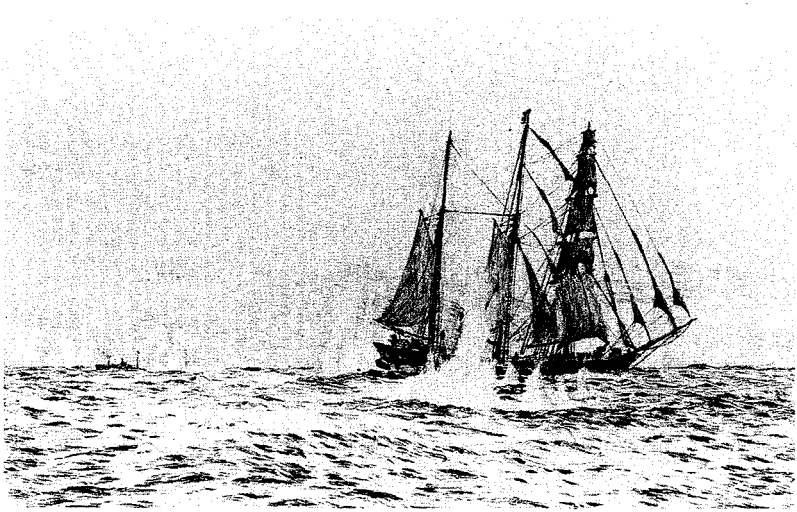
16) D. Trask, *The AEF and Coalition War-Making* (Lawrence, Kansas, 1993); G. Martin, "German Strategy and Military Assessments of the American Expeditionary Force, 1917-18", *War in History*, 1 (1994), s. 178.

17) K. Burk, *Britain, America and the Sinews of War* (Londra, 1985).

Resim 80: Baraj ateşi haritası. Vimy Ridge, Nisan 1917. Etkili bir baraj ateşi Kanadalıların Batı Cephesi'ndeki bu mevziyi almalarını sağladı. Kanadalılar, 1.130 top konuşlandırdılar – ki bu sayı bir yıl önce Somme Çarpışmaları'nda kullanılandan iki kat fazla top anlamındaydı.

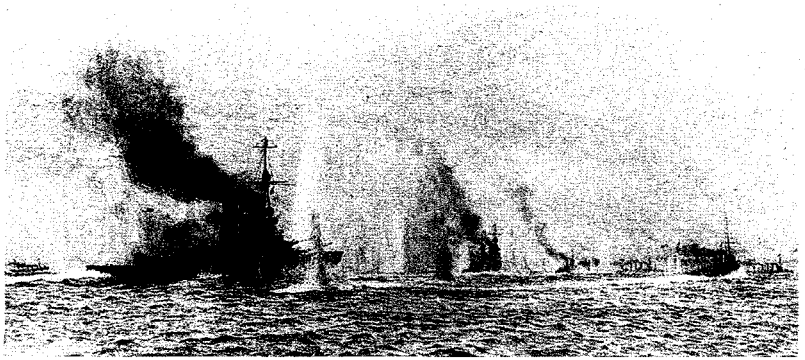
savaşa 1917'de girdi, ama endüstriyel kaynakları ve teknolojisi başından itibaren Müttefiklerin hizmetine sunuldu. Bunlar önemliydi, çünkü 1914'te ne Britanya ne de Fransa Almanya'nınkine eşdeğer bir endüstri sistemine sahipti. İmalat aletleri, seri imalat tesisi ve mermi parçaları da dahil olmak üzere, daha fazlası için Müttefikler ABD'ye bağımlı kaldı. Bu nedenle, 1915-16'da ABD'den ve Kanada'dan alınan mermiler Batı Cephesi'ndeki Britanyalılar için gerekli oldu. Bunların taşınabilmesi için, diğer nedenlerle de olduğu gibi, Atlantik'i boydan boya geçen yollar Müttefiklerin savaşma çabaları için önemli hale geldi. Ancak, 1917'ye gelindiğinde, Britanya'nın mühimmat üretimi artmış ve bir savaş ekonomisi hazırlanmıştı. Bizzat Alman endüstri kapasitesi de Merkez Güçler için önemliydi. Örneğin, Türkler Alman cephanelerine bel bağladılar ve iki güç arasındaki haberleşmenin iyileştirilmesi 1915'te Sırbistan'ın işgal edilmesinin bir nedeni oldu. Avusturyalılar ise sınırlı bir endüstri kapasitesine sahipti ve mühimmat üretimleri savaşan diğer Avrupalı ülkelerin üretiminden geriydi. Satın alma da önemli olmasına rağmen, gelişmiş silahların Avrupa içinde hızla yayılması savaş öncesi ve savaş dönemi ittifak sistemleri sayesinde meydana geldi. 1914'te Sırplar, Fransız ve Rus tüfeklerinin yanı sıra Almanya'dan satın alınan etkili Mavzer tüfekle-

Resim 81: *Bir U-bot ile çarpışan HMS Merope.* William Wyllie tarafından resmedildi. *Merope* denizaltıların yüzeye çıkmasını ve bunları topçu ateşi ile batırmayı sağlamak için savunmasız gibi görünen bir 'Q' gemi idi. 'Q' gemileri, gizli toplarını sonradan ortaya çıkaran gemilerdi.

rine ve aynı zamanda 328 modern Schneider Creusot sahra topuna sahiptiler. Karadağ'ın İtalyan yapımı ağır silahları vardı.

Yeni ve son teknoloji özellikle uçaklar, denizaltılar, tanklar ve gaz açısından savaşta önemli bir rol oynadı. Denizaltılar ve uçaklar, her birinin potansiyeli 1914'te kumandanlar tarafından büyük ölçüde azımsanmasına rağmen, savaşlarda hızla kullanılmaya başlandı ve operasyonların gidişatını hemen etkiledi. Amiral Tirpitz bile denizaltıları çok sonra kullandı. Yine de, 1914 denizaltı saldırıları tehdidi Büyük Britanya Donanması'nı Kuzey Denizi'nden çekilmek zorunda bıraktı. Denizaltılar menzilleri, denize dayanıklılıkları, hız ve konforlarındaki artış ile torpidoların isabet oranı, menzili ve hızındaki gelişmelerden ve denizaltılar karşısında kullanılan silahların etkin olmamasından avantaj sağladı; öyle ki, denizaltılar 1914'te 45 deniz milinde 7.000 yarda yol alabiliyordu. Kasım 1916'da Almanlar tek bir denizaltıyı kurtarmak için bütün bir büyük gemi filosunu riske attılar. Bir sonraki Şubat ayında sınır tanımayan bir denizaltı savaşı başlatıp Müttefik ticaretine, özellikle de İngilizlere ağır kayıplar verdirdiler. Bu kayıplar aslında İngilizlerin denizaltı saldırılarına nasıl karşılık vereceklerini bilmemelerinden kaynaklandı.

Resim 82: 1916 tarihli William Wyllie resmi, *Jutland Savaşı*. Ünlü denizcilik ressamı bu eserinde *Tiger*, *Princess Royal*, *Lion*, *Warrior* ve *Defence* isimli gemileri resmetti. *Lion*, Vekil Amiral Beatty'nin komutasında bulunan ve savaşın ilk safhasında Almanların büyük zarar verdiği kruvazör filosunun bayrak gemisiydi.

Uçaklar denizde de etkili oldu. Temmuz 1918'de Britanya, bir uçak gemisinden kaldırılan kara uçakları ile ilk saldırıyı yaptı ve bir sonraki ay Almanya deniz uçakları altı kıyı motorbotundan oluşan tüm bir donanma kuvvetini yok etti. Bir sonraki ay 20 uçak taşıyabilen ve bacasız HMS Argus isimli düz güverteli bir uçak gemisi İngilizler tarafından hizmete kondu, ama türünün ilk örneği olan bu gemi Ekim 1918'e kadar seyir tecrübesi edinmedi.[18]

İlk kez 1915'de Almanlar ve daha sonra aynı yıl İngilizler tarafından kullanılan gaz (örgütlenmiş ilk kullanımı İkinci Ypres Savaşı'nda gerçekleşti) zaman zaman ölümcüldü, ama psikolojik açıdan kayda değer bir etki göstermesine rağmen denizaltı savaşı kadar etkili olmadı. Gaz, 1915'te Loos'ta İngilizlerin de başına geldiği gibi, rüzgârla geri püskürtülebiliyordu. Solunması (ki bu önceki klorlu gaz saldırılarında ölümü de getirdi) ve temas edilmesi halinde zarar veren hardal gazı ilk kez Almanlar tarafından Passchendaele'de kullanıldı.[19] Hardal gazı, hepsinden önemlisi, kurbanlarını yakıp vücutlarının su toplamasına neden olarak güçten düşürüyor ve bu gaz karşısında yaşanan tıbbi ve destek hizmetlerine ilişkin problemler de çözümlenemiyordu.

18) S. G. Halpern, *A Naval History of World War I* (Londra, 1994), s. 334, 442-4.

19) D. Richter, *Chemical Soldiers: British Gas Warfare in World War I* (Lawrence, Kansas, 1992).

Ancak, uçaklar, tanklar ve özellikle denizaltılar önemli olmasına rağmen, asıl önemlisi teknolojilerin oldukça eski kalmasıydı: Makineli tüfek ve çelik toplar çatışmanın şekli ve sürecinde büyük bir rol oynadı. Telsizde kaydedilen gelişmeler kara, deniz ve havada önemliydi. Mesajların telsiz operatörü ile iletilmesi metodundan sürekli dalga sistemine geçirilirken, tek yönde sinyal gönderen teçhizatlar konumlamada ve seyrüsefer güvenliğinde fayda sağladı. Denizde mayın setleri su üstünde ve altındaki araçların kullanımını sınırladı: Müttefikler, Almanya ve Avusturya kuvvetlerinin harekât menzilini sınırlamak için Manş Denizi, Kuzey Denizi ve Otranto Boğazları'nın tümüne muazzam setler yapıldı. 1915'te İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na girme girişimleri, üç savaş gemisi batırılıp, üç tanesi de ağır hasara uğratılarak, mayınlarla engellendi. Savaşın sonunda manyetik mayınlar geliştirildi ve İngilizler tarafından döşendi. Mayıs 1917'de İngilizlerin muhafız takımını devreye sokması denizcilik kayıplarını büyük oranda azalttı ve daha çok Alman denizaltısının batırılmasına neden oldu: Mayınlar diğer silahlara oranla daha fazla denizaltı batırmış olmalarına rağmen, muhafız takımları Alman saldırılarının kuvvetini sınırlamada mayınlardan daha etkiliydi.

Pek göze çarpmayan gelişmeler de önemliydi. İngilizler Stokes havan topu gibi yeni silahlar geliştirdiler ve 1918'deki ilerleyişlerinde yararlandıkları daha etkili topçu teknikleri buldular. Alev makinesi, bu silahı daha sonra müttefikleri Avusturya'ya tanıtan Almanlar tarafından ilk kez 1914'te kullanıldı. Teknolojik ilerlemeler geniş çapta yayıldı ve kopyalandı. Bu ise tanklar, gaz ve hava savaşları için geçerliydi; örneğin, Fokker tarafından Almanlar için geliştirilen ve Almanların vurarak düşürdüğü Fransız uçağı modeline göre yapılan senkronize veya 'darbe dişlisi' sistemi Müttefiklerin uçaklarında uygulandı.

Savaş seferberliğine ilişkin politikalar ve stratejiler açısından vatan cephesinde de bir çıkmaz yaşandı. Hem askerlerin hem de mühimmatın intikal ettirilmesi önemliydi; Fransızlar ve Almanların 1916'da Verdun için girdikleri on aylık rekabetleri boyunca 37 milyon top mermisi ateşlendi. Topların bu şekilde kullanılması saldırı maliyetlerinin artmasına yol açtı. Top mermileri 1915'te Britanya'da politik bir mesele haline geldi ve Fransa'da ciddi bir sorun oluşturdu. Savaşın sonunda Woolwich'deki İngiltere Kraliyet Tophanesi 80.000 kişiyi işe aldı. Hükümetler ekonomik etkinliği artırmak ve kaynakların savaşa aktarılmasını sağlamak için düzenleme yapma güçlerini kullandılar – ki bu Avrupa ağır sanayinin savaş öncesi krizi ile başa çıkabilmesini sağlayan bir hamle

oldu. Kapasite fazlasından kaçınmak için silahlara aşırı bir ilgi gösterildi. Düşman topraklarının ele geçirilmesi ise başka bir çözüm sundu. Savaşın ilk safhalarında bile hükümetler kaynakların intikal ettirilmesi için savaş öncesi uygulamaların bırakılması gerektiğini düşündüler. Almanlar 4 Ağustos 1914'te savaş finansmanı kanunlarını yasalaştırdılar. İngiliz hükümeti demiryollarını (1914), kömür madenlerini (1917) ve un değirmenlerini (1918) kontrol altına aldı; 1915'ten itibaren güçlü bir Mühimmat Bakanlığı geliştirildi ve 1917'de Yiyecek Üretim Departmanı kuruldu. Ülke tarım komiteleri ulusal tahıl üretiminde yüzde 30'luk bir artış olmasını sağlamaya çalıştı. Savaş için sarf edilen çabalar yalnızca hükümet yönetiminin değil, askeri yönetimin de genişlemesi ile arttı.[20]

Fransa'da mühimmat üretimi müteşebbislere bırakılmasına rağmen hükümet ekmek fiyatlarını kontrol altına aldı ve önemli endüstrilere kaynak akışını devlet denetimindeki konsorsiyum yönlendirdi. Hükümet tarafından yönetilen bir kimya endüstrisinin yanı sıra ayakkabı endüstrisi de kuruldu.[21] İngiliz ablukası etkisini gösterdikçe, Ocak 1915'te Almanya'da ekmek karneye bağlandı. Ana Alman endüstrileri hükümet kontrolü altına alındı ve kamu mülkü olmamasına rağmen ekonomi halk tarafından kontrol edildi. Karne uygulaması yaygınlaştı.[22] Buna kıyasla, endüstriyel üretim ve taşımacılık 1915'te ciddi zorluklar yaşadığı için Rus ekonomisi kötü şekilde yönetildi. Kurulan Savaş Endüstrileri Komiteleri pek fazla buluş yapamadı ve 1916'da tekeller Rusya'daki kömür ve petrol üretimini ele geçirdiler. Rusya top mermisi sıkıntısına düştü.[23] Endüstrilerin kontrol edilmesi hem burada hem de diğer yerlerde politik bir mesele halini aldı. Genel olarak, kaynakların, üretimin ve toplumun kitlesel yönetimi önem kazandı. Savaş devletlere güç veriyor ve savaş

20) G. J. De Groot, *Blighty: British Society in the Era of the Great War* (Harlow, 1996); J. Sumida, "British Naval Administration and Policy in the Age of Fisher", *Journal of Mil-itary History*, 54 (1990), s. 22, ve "Forging the Trident: British Naval Industrial Logistics, 1914-1918", J. A. Lynn (yay. haz.), *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* (Boulder, Col., 1993), s. 217-49, ve "British Naval Operational Logistics", *Journal of Military History*, 57 (1993), s. 447-80.

21) J. F. Godfrey, *Capitalism at War: Industrial Policy and Bureaucracy in France 1914-1918* (Leamington Spa, 1987).

22) G. Feldman, *Army, Industry, and Labour in Germany, 1914-1918* (1966).

23) L. H. Siegelbaum, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1915-1917: a Study of the War-Industries Committees* (New York, 1984); N. Stone, "Organizing an Economy for War: The Russian Shell Shortage, 1914-1917", G. Best ve A. Wheatcroft (yay. haz.), *War, Economy and the Military Mind* (Londra, 1976).

öncesi politikaların yarattığı engelleri ve zorunlulukları ortadan kaldırmalarını sağlıyordu. Bu durum özellikle mali açıdan böyleydi: Artık hükümetler gerekli olduğunu düşündükleri miktarda vergi alabiliyor ve borçlanma yapabiliyordu. Savaşın ilk yılında Britanya'daki gelir vergisi ikiye katlandı. Savaş hem devlet gücü hem de modernleşme için bir katalizör haline geldi.

Zorunlu askerlik sistemleri iki farklı referandumda Avustralya tarafından reddedilmesine rağmen, bu sistemi uygulamayan ülkelere de getirildi: Britanya (1916), Kanada (1917) ve ABD'de (1917). Küresel askeri eğitim ve hizmet hem savaşlar için hem de ulusal kimliğin asıl ifadesi için çok önemli olarak kabul edildi.[24] Savaş için sarf edilen çaba hükümet tarafından yönlendirilen veya desteklenen propagandalarla desteklendi. Bu da 1916'da, moral düşüp çatışmaya karşı muhalefet yaygınlaştıkça, daha da önemli bir hal aldı. Savaş kadının ekonomi ve toplumdaki rolünün büyümesine yol açtı ve bu Britanya'daki Kadın Kara Ordusu gibi örgütler ile gerçekleştirildi. Daha çok kadın işe yerleştirildi ve yeni roller üstlendi. Bu durum silahlı kuvvetlere de yansıdı ve kadınlar erkeklerin savaş alanı görevlerini yerine getirebilmeleri için yardımcı görevler üstlendiler.

Savaş baskısı hem askeriye hem de toplum içindeki gerginlikleri tırmandırdı. Hemen herkes moral açıdan çöktü ve bazı isyanlar çıktı; 1917'de Fransız ve Rus ordularında durum çözülmez bir hal aldı. St. Petersburg garnizonunun grevcilere ateş açmayı reddetmesi, Çar hükümetinin 1917'deki çöküşünde etkili oldu. 1918'de Almanya ve Avusturya donanmalarında isyanlar çıktı ve Avusturya'nın Haziran 1918'de İtalya'ya düzenlediği son saldırının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından isyanlar ve toplu firarlar geldi.[25]

Yine de, 1917 öncesinde askeriyeye veya savaş biçimlerine muhalefetin yaygın ve sürekli olduğuna dair çok az işaret vardı. Aksine, milyonlarca insanın 1914'ün son dönemlerinden beri ağır kayıpların verildiği bir çatışma olduğu çok iyi bilinen bir oluşumda görev almaya ne kadar

24) J. W. Chambers, *To Raise an Army: the Draft Comes to Modern America* (New York, 1987); H. Cecil ve S. H. Liddle (yay. haz.), *Facing Armageddon* (Londra, 1996); J. Kocka, *Facing Total War: German Society, 1914-1918* (Cambridge, Mass., 1985).

25) M. Cornwall, *The Last Years of Austria-Hungary* (Exeter, 1996); R. Bessel, "Mobilization and demobilization in Germany, 1916-1919", J. Home (yay. haz.), *State, society and mobilization in Europe during the First World War* (Cambridge, 1997), s. 220-1.

gönüllü ve istekli oldukları dikkate değerdi. Endüstriyel iş gücü, sendikalar ve demokratik politikaların düzenlenmesi sayesinde savaş öncesi edinilen toplu taarruz alışkanlıkları bu istekliliğe disiplin ve düzenin de kabul görmesini sağlayarak katkıda bulundu, ama aynı şey sosyal düzenin hiçbir direnişle karşılaşılmadan yerleşmesini de sağladı. Ayrıca, pek çok insan savaşmak, bazıları ise ölmek istiyordu.

Savaş, genellikle, Avrupa'daki sosyal değişimin ana kuvvetiydi. Geleneksel görüşler sorgulandı ve sosyal uygulamalar yüksek enflasyon, yüksek vergiler, karne ve kadınların çalıştırılması ile sendikalılaşmanın yaygınlaşmasından etkilendi. Örneğin, İtalya'da enflasyon 1915-18 yılları arasında yüzde 300'den fazla arttı ve ulusal borç yüzde 500 katlandı. Soyluların ve orta sınıfın politik, sosyal ve ekonomik ayrıcalıkları kısıtlandı veya tehlikeye düştü ve birkaç önemli ülkenin istikrarı giderek bozuldu. Savaş, aynı zamanda, özellikle Almanya ve Macaristan'da olmak üzere, karşılanmamış toprak talepleri ve yenilenler arasında mal ve mülke el koyma anlayışı da getirdi.

1920'lerde Avrupa Dışındaki Dünya

Almanya ve müttefiklerinin yenilmesi, Avrupa ve Avrupa-Amerika'nın dünya üzerindeki hâkimiyetlerinin son haddine ulaşmasını sağladı. Almanya kolonilerinin yeniden dağıtılması Milletler Cemiyeti mandasındaki Japonya'nın toprak kazanmasını sağlamasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması 1920'de Milletler Cemiyeti mandasındaki Britanya'nın Filistin ile Suriye üzerinde ve Fransa'nın Lübnan üzerinde etkin bir hâkimiyet kurmasına neden oldu. 1914'te İngilizler Kıbrıs'ı ele geçirdi ve Mısır'ın hamisi oldular – ki bu iki ülke 1878'de ve 1882'den itibaren İngilizlerin hâkimiyeti altında olmuştu.

Fakat Avrupa'nın bu güçlü konumu kısa bir süre sonra emperyal güç ve askeri faaliyetlerin aşırı hale gelmesi konularında yaşanan bir kriz nedeniyle tehlikeye düştü. Savaş ekonomileri, kamu maliyesini ve Avrupa toplumlarını tüketti. Kaybedilen ve zarar gören yaşamlar ile kaynakların yanında Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki ilişkilerde de önemli değişiklikler yaşandı. Avrupa'nın kontrolü dışındaki, özellikle de ABD'ye ait para ve kaynaklara giderek daha fazla bağımlı hale gelindi – bu durum savaş için gerekli olan paranın borçlanma yolu ile sağlanması nedeniyle daha da kötüleşti. Ticaret yollarına zarar verilmesi de Avrupa ihracat

piyasalarının kaybedilmesine ve Asya ile Latin Amerika'da endüstriyel üretimin büyümesine yol açtı. Uzun süreli demografik genişleme sürecinin sonunda, geleceğe karşı güven kaybı şeklinde sosyal yorgunluk ortaya çıktı. Birinci Dünya Savaşı'nda çok fazla Avrupalı genç erkeğin hayatını kaybetmesi de bu durumu etkiledi. Dolayısıyla, uzun dönemde kullanıma hazır insan gücünde olduğu gibi, Avrupa içindeki ekonomik talep de zayıfladı.

Sömürgecilik bir keresinde Rusya'da sergilendi. Britanya, Fransa, Japonya ve ABD'nin anti-Komünist kuvvetler adına Rus İç Savaşı'na (1917-20) karışması başarısızlıkla sonuçlandı; bunun bir nedeni kendi ülkelerinde bu müdahalenin istenmemesi nedeniyle sınırlı kaynakların kullanılmış olmasıydı. Savaş sonrası terhisler ve Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan mali zorluklar müdahale olanaklarını kısıtladı; ordu içindeki huzursuzluk İngiliz hükümetinin terhis etme işlemlerini başlangıçta planladığından daha hızlı biçimde bitirmesine neden oldu. İngiliz Başbakanı Lloyd George, 1919-20'de Britanya'nın Savaş ve Havacılık Bakanı Winston Churchill'in talep ettiği müdahaleyi yapamayacağını söyledi.

Ancak, yabancı müdahaleler mücadelenin odak noktası olmadı. Müdahaleci güçler ortak amaçlar paylaşmıyor ve kararlılık göstermiyorlardı: Müdahalelere ayrılan kuvvetler aslında çok küçüktü. Anti-Komünist kuvvetlerin yenilgisi aralarındaki bölünmeler ile Komünistlerin azmini küçümsemeleri, Komünistlerin kararlılığı ile şiddet uygulamaları ve Moskova çevresindeki ana silah fabrikaları da dahil olmak üzere nüfusu yoğun önemli endüstriyel alanları ve demiryollarını kontrol eden merkezi konumları nedeniyle gerçekleşti. Komünistler, St. Petersburg ve Moskova'nın kontrolünü ellerinde tutarak hangi yönetim şekli süregelmekteyse bundan, en çok da Moskova'nın Kızıl Ordu yönetimini yönlendiren Savaş Komiserliği'nde kalan Çarlık öncesi subaylarından, fayda sağladı.

Komünistler, süvarilerin önemli rol oynadıkları, daha çok bir manevra savaşı olan çarpışmalarda Rusya topraklarının genişliğinden faydalanarak zaman kazanabildiler. İki taraf da pek stratejik beceri sergilemedi, bunun yerine düşmanlarla karşılaştıkları yerde savaşmayı tercih etti: Başarı ise genellikle saldırıya geçen tarafındı. Örneğin, Mikhail Frunze'nin Kırım'daki anti-Komünist savunmalarına karşı Kasım 1920'de yürüttüğü başarılı saldırı gibi, sabit mevzilere cepheden saldırılar düzenlendi. 1917'de subayların disiplin otoritesini tehdit ederek Çarlık ordusunun ahengini bozan Komünistler, 1918'de zorunlu askerlik uygulaması

ile kurulan büyük bir ordudan çok büyük fayda sağladılar; sayı üstünlükleri çok büyük önem teşkil etti. Moral ve lojistik, muharebelerde büyük bir rol oynadı.[26]

Sömürgecilik diğer yerlerde de problemler yarattı. Mısır (1919) ve Irak'taki (1920-1) isyanlar Britanya'nın sırasıyla 1922 ve 1924'te bu ülkelere bağımsızlıklarını vermesine neden oldu, ama Mısır İngilizler tarafından etkin biçimde kontrol edilmeye devam etti. İran'daki İngiliz hâkimiyeti çöktü (1921) ve Çanak Krizi'nde Türkiye ile çarpışma Londra'da politik bir krize neden oldu ve bu nedenle İngilizler çatışmadan çekildiler. Kanadalı yeni İngiliz Başbakanı Andrew Bonar Law, 1922'de "Britanya'nın dünyanın polisi olamayacağını" savundu.[27] Bu da Japonya ile 1902'de yaptığı ilk ittifakın sonlanmasından beri –ki bu ittifakın arka planında Britanya'nın o tarihten itibaren Uzakdoğu'da denetim sağlamak için Japonya'ya bağımlı olması vardı– İngiliz politikasının yön değiştirdiğini gösterdi. İngilizler, İrlanda ulusçuları ile 1919-21 yılları arasında girdikleri bir gerilla savaşı İngilizlerin İrlanda Bağımsız Devleti'ne bir dominyon statüsü vermesine yol açtıktan sonra, İrlanda'nın büyük bir kısmı üzerinde hâkimiyetlerini kaybettiler.[28]

Diğer Avrupa güçleri denizaşırı dominyonları kontrol etmede giderek büyüyen problemlerle karşı karşıya kaldı. İtalyanlar 1919'da Libya'nın özerk idaresini tanıdı. Dürzî kabileler Suriye'deki Fransızlara karşı ayaklanırken, Fransızlar ve İspanyollar Fas'ta direnişle karşılaştılar. Yunanlıların Ankara'ya doğru ilerleyişleri Kemal Atatürk tarafından Sakarya Savaşı'nda (24 Ağustos-16 Eylül 1921) engellendi ve Türkler Yunanlıları 1922'de Anadolu'dan sürdüler: İzmir 9-13 Eylül arasında Atatürk karşısında düştü. 21 Temmuz 1921'de, General Fernandez Silvestre'nin ordusu İspanyol Fas'taki Anual Savaşı'nda Abd el Krim tarafından yok edilince 10.000 İspanyol askeri öldü. Abd el Krim 25.000 tüfek ve 150 top ele geçirdi ve bu gücüne güç kattı. 1924'te hava desteğine rağmen bir İspanyol saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı ve İspanyollar Sidi Mesaaoud'da yenil-

26) B. Lincoln, *Red Victory. A History of the Russian Civil War* (Londra, 1990), s. 447; E. Mawdsley, *The Russian Civil War* (Boston, 1987); J. D. Smele, *Civil War in Siberia. The anti-Bolshevik government of Admiral Kolchak, 1918-1920* (Cambridge, 1996), s. 672-9.

27) K. O. Morgan, *Consensus and Disunity: the Lloyd George Coalition Government 1918* (Oxford, 1979), s. 342; B. Gökay, *Clash of Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923* (Londra, 1996).

28) C. Townshend, *The British Campaign in Ireland 1919-21* (Oxford, 1975).

giye uğradılar. Makineli tüfekler ve havan topları gibi modern ateşli silahlar kuşanmış gezgin Rif savaşçıları düşmanlarının kullanışsız ikmal rotalarına bağımlı kalmadılar. 1925'te Fransız Fas saldırıya uğradı ve Rif topçu bombardımanından sonra birkaç garnizon düştü. EKP (Endonezya Komünist Partisi) Hollanda hükmüne karşı Cava (1926) ve Sumatra'da (1927) çıkarılan bir isyandan sorumlu oldu. Suriye'de 1925-7 arasında çıkan ayaklanma Fransız valinin Jebel Dürzi bölgesine modernleşme reformları dediği şeyleri getirme girişimlerine karşı bir tepki olarak doğdu. Bunlar başarılı emperyalizmin çok önemli arabulucuları olan ileri gelenleri saf dışı bıraktı.

Ancak, koloni güçleri süregelen askeri üstünlükleri nedeniyle kontrolü yeniden ele almada genellikle başarılı oldu. Fas'taki isyan Franko-İspanyol kuvvetleri tarafından 1926'da bastırıldı – ki bu çatışma İspanyol subayı Franco ismiyle anıldı. Rif savaşçıları Franko-İspanyol topları karşısında savunmasız kalan istihkâmlar inşa etti ve düşmanları ezici bir güç ve arka arkaya saldırı yapabilme kapasiteleri ile karşılarında durdu. Bu zafer küçük, hafif silahlar kuşanmış, yer değiştirebilen birlikler sayesinde kazanılan bir zafer değildi.[29] Fransızlar Suriye'de, Hollandalılar ise Endonezya'da 1926-7 yıllarında kontrolü yeniden ele geçirdiler. Fransızlar, 1926'da Şam'daki Dürzi ilerleyişini engellemek için ağır silahlarla bombardıman yaptılar. Siviller üzerinde büyük bir vahşet uygulayıp 50.000'den fazla sivili muhtemelen öldüren İtalyanlar 1928-32 arasında Libya'ya boyun eğdirdi. Zırhlı vagon ve motorize piyade kollarının kullanımını, gaz bombalarının atılmasını ve destek olarak Libyalılar yerine Eritrelilerin kullanılmasını içeren taktiklerine nüfusun acımasızca baskı altına alınması da eklendi. Kuyular kapatıldı, sürüler katledildi, Libyalılar silahsızlandırıldı ve kamplara yerleştirildi.[30] Ancak, koloni güçlerine karşı direnişler ve isyanlar anti-emperyal anlayışı ve bazen de ulusçuluk ile ortaya çıkan ve Avrupa koloni imparatorluklarının karşı karşıya kaldığı daha genel sorunları açığa vurdu.

Bir koloni gücü olmasa da, Amerikalılar Karayipler ve Meksika'da yaygın ve büyüyen ticaret ile yatırımların desteklediği imparatorluk benzeri bir konuma sahiptiler. Her iki bölgede de kendi çıkarlarını korumak için müdahalelerde bulundular, ama Meksika'da ve Karayipler'in bazı kısımlarında, özellikle de Haiti'de ulusal direnişle karşılaştılar.

29) D. Porch, *The Conquest of Morocco* (New York, 1983), s. 204.
30) C. G. Segre, *Fourth Shore: the Italian Colonization of Libya* (Chicago, 1974).

Sovyetler Birliği 1920'de Bakü'de Doğu'nun Halkları Kongresi'ne ev sahipliği yaptı. Komünistlerin Endonezya'daki gibi anti-emperyalizmi kullanma girişimleri pek başarılı olmadı, fakat Komünizm Rusya'da bir merkezi olmasından fayda sağladı. Rus Komünistler, Rus İç Savaşı sırasında Rusya'da kontrol elde ettikten sonra, Çarlık döneminde Kafkaslar ve Orta Asya'da edinilen toprakların korunmasını da sağladılar. Sovyet kuvvetleri 1920'de Ermenistan'ı ve 1921'de Gürcistan'ı istila etti. Gürcistan'da 1924'te çıkan büyük bir ayaklanma bastırıldı. Türkistan'da bir hükümet kurmak için 1920'lerin başında Müslümanlarca başlatılan Basmacı isyanı, daha modern silahlara sahip ve ana şehirler ile demiryolları üzerinde kontrol avantajı olan Rus yerlileri tarafından bastırıldı. Zorunlu askerliğin uygulamaya konmasına karşı Orta Asya'da patlak veren yaygın bir Müslüman ayaklanması da, korkunç bir vahşet uygulanıp ağır kayıpların verilmesiyle 1916'da Çarlık hükümeti tarafından sonlandırılmıştı. Çarlık himayesindeki bağımsız Orta Asya Buhara ve Hive İslam devletleri 1920'de boyunduruk altına alındı. 1921'de, ilk önce Beyaz (anti-Komünist) ve daha sonra Komünist kuvvetleri Dış Moğolistan'da zapt edildi ve Sovyet yanlısı bir hükümet kuruldu. Böylece, Estonya, Litvanya ve Finlandiya gibi Çarlık hâkimiyeti altındaki bazı Avrupa topraklarını kaybetmesine ve 1920'de Varşova'ya ilerlemeleri engellenmesine rağmen, Sovyetler, o zamana dek Çin'in büyük oranda özerk olan büyük bir bölgesini ele geçirdiler. Bu ise teknolojik etkenlere, özellikle de Moğollar ve işgalcileri arasındaki ateş gücü farkına bağlanabilir, fakat yerel nüfusun az olması gibi diğer etkenler de rol oynamıştır. Ezici kuvvet, dağ köylerine karşı top kullanılması ve yerel partizanların desteği, Sovyetlerin 1920-1'de Dağıstan ve Çeçenistan'daki İslamcı ayaklanmayı bastırmasında çok önemliydi ve akabinde gerçekleşen 1924, 1928, 1929, 1936 ve 1940 ayaklanmaları sonlandırıldı.[31]

Savaşı politikanın diğer yollarla devam ettirilmesi ve tarihi sürecin kaçınılmaz bir kısmı olarak gören Komünistler,[32] örneğin geleceğin generallerinin yetiştirilmesi için çok güçlü bir okul olan Frunze Askeri Akademisi'ni kurarak silahlı kuvvetlerini modernleştirmeye de çalıştılar. Yine

31) M. Broxup, "The Last Ghazawat. The 1920-1921 Uprising", ve A. Avtorkhanov, "The Chechens and Ingush during the Soviet Period", M. Broxup (yay. haz.), *The North Caucasus Barrier* (Londra, 1992), s. 112-45, 157-61,183.

32) J. W. Kipp, "Lenin and Clausewitz: the Militarization of Marxism, 1915-1921", W.Frank ve S. Gilette (yay. haz.), *Soviet Military Doctrine from Lenin to Gorbachev, 1915-1991* (Westport, Conn., 1992), s. 64-78.

de, Sovyetler Birliği okyanuslarda varlık gösterebilecek güçlü bir donanma geliştirmedi. Büyük güçler denizlerde herhangi bir Sovyet tehdidi olmadığını bilerek donanma güçlerini istedikleri düzeyde tuttular.[33]

Çin

Sun Yat-sen ile Sovyet diplomat Adolph Joffe arasında yapılan 1923 tarihli bir anlaşmanın sonucu olarak, Sovyet danışmanlar aynı yıl Çin'e gitmeye başladı. Çinliler de, dönüşte Sun Yat-sen'in 1923 yılında kurduğu Wampoa Askeri Akademisi'ne kumandan olarak atanan Çan Kay-Şek de dahil olmak üzere, eğitim için Rusya'ya gönderildi. Ardından, Kuomintang (Milliyetçi Çin) kuvvetlerinin kumandanı olarak 1926'da başlayan ve bağımsız Çin derebeylerine karşı Guangzhou'dan (Kanton) kuzeye doğru yapılan 'Kuzey Seferi'ni komuta etti. Aynı yıl Yangtze'ye varıp Hunan'da Wu Peifu'yu ve Jiangxi'de Sun Ch'uan-fang'ı yenilgiye uğrattı. Çan, 1927'de Nanjing ve Şanghay'ı ele geçirdi ve kuzeydeki derebeyi Zhang Zuolin'i yendi. Çan'ın kuvvetleri 1928'de Pekin'i işgal etti ve 1929-30 yıllarında Shansai derebeyi Yen Hsi-shan ile Shaanxi derebeyi Feng Yuxiang'ı yendi.

Komünistler 1927 yılında Çin'de Kızıl Ordu'yu kurdular. Başlangıçta bu ordu şehirlerin kuşatılması politikası nedeniyle güçlükler yaşadı: Bu da Çan Kay-Şek komutasındaki Milliyetçi orduya hedefler sağladı. Böylece, 1927'de Komünistler hızla ele geçirmiş oldukları Shantou Limanı'ndan sürüldü ve Changsha'ya saldırdıklarında yenilgiye uğradılar. 1930'da Changsha'yı ele geçirmeleri yalnızca ağır kayıplar vererek geri çekilmelerine neden oldu.

Ancak, Kızıl Ordu kırsal kesimdeki saldırılara karşı koymada daha başarılıydı. Bu bölgelerde arazinin genişliği sayesinde zaman kazanabiliyor ve özellikle de Milliyetçiler köylülerin desteğinden yoksun oldukları için daha ağır hareket eden düşmanlarını sürekli olarak rahatsız edebiliyordu. Böylece, Çan Kay-Şek'in Aralık 1930, Şubat ile Temmuz 1931 ve Mart 1933'te Jiangxi üzerindeki Komünist hâkimiyetinin büyük bir kısmını ortadan kaldırmak için başlatılan 'Komünist çeteleri yok etme harekâtı' başarısızlıkla sonuçlandı. Bunlar büyük harekâtlardı: Çan Kay-Şek,

33) E. O. Goldman, *Sunken Treaties: Naval Arms Control between the Wars* (College Station, Venn., 1994).

dördüncü harekâtta 250.000 asker konuşlandırmıştı. 1933'te Çan, Hitler'in sunduğu Alman askeri danışmanların kendi stratejisi üzerinde değişiklik yapmasına ikna oldu. Ekim 1933'te başlayan beşinci harekâtta, baharda çok pahalıya patlayan cephe saldırıları yerine ablukaya ağırlık verildi. Komünistler geleneksel savaş usulleri ile bu stratejiyi önlemeye çalıştı ama başarısız oldu ve Ekim 1934'te Shaanxi'ye yapılan Uzun Yürüyüş'te Jiangxi'yi terk etmeye karar verdiler. Çan'ın oğullarından Chiang Wego Alman ordusu tarafından eğitildi ve Almanya'nın 1938'deki Avusturya işgalinde yer aldı.[34]

Emperyalizme Karşı Direniş

Emperyal güçlere karşı militan direniş 1930'larda da devam etti. Fransızlar, 1930'da Vietnam'da bulunan Yen Bai'deki bir ayaklanmayı bastırdı ve 1933'e gelindiğinde Faslı Atlas'ın kabilelerini etkisiz hale getirdiler. Moğolistan'daki Sovyet karşıtı isyan 1932'de sonlandırıldı. İngilizler, Malta'daki Milliyetçi Parti ve en önemli kolonilerindeki şiddet karşıtı Hindistan Ulusal Kongresi'nin giderek artan gücü ile engellenirken, 1931'de Yunanlı Kıbrıs milliyetçilerinin ayaklanmaları ve 1936-9 yılları arasında Filistin'de Arap şiddeti ile karşı karşıya kaldılar. İngilizler, kısmen bir süredir artan sayısız zayıflıkları nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı'ndaki gibi hızla Hindistan'ı terk ettiler.

Hindistan'ın bazı kısımlarında belirli sorunlar da çıktı. 1920'lerde 15.000 askerden oluşan ve 10.000 Peştu milisi tarafından takviye edilen sürekli bir garnizon, dağlık Kuzey-Batı Hindistan Cephesi'ndeki Vaziristan'da, buradaki 1919 isyanının bastırılmasının ardından görevlendirildi. Kabilelerin kullandığı etkili modern tüfekler İngilizlerin 1919-20 yıllarındaki kış aylarında ağır kayıplar vermesine neden oldu. Ipili Faqir komutasındaki isyan 1936'da devam etti ve İngilizler bir sonraki yıl bu isyanı bastırmak için 60.000 asker konuşlandırdı: Faqir'in maksimum gücü 4.000 askerden ibaretti ve askerler yerel olarak üretilen etkili tüfeklere sahip olmalarına rağmen toplar ve makineli tüfeklerden yoksundular. Yine de, İngilizler, hem kabileler arası düşmanlıklar ve mali teşvikler hem de sayı üstünlükleri ve ateş gücü sayesinde bölgeyi boyunduruk altına aldılar. İngilizlerin başarısı yeni yollarla sağlamlaştırıldı, ama Vaziris-

34) E. L. Dreyer, *China at War*, 1901-1949 (Harlow, 1995).

tan'daki gerilla direnişi 1943'e kadar devam etti.[35] İngilizler, 1938'de Filistin'de, 1936'da başlayan Arap ayaklanmasını bastırmak için 50.000 asker konuşlandırdılar.[36] Bunlar hava kuvveti ile desteklenen küçük kuvvetler tarafından bastırılabilecek isyanlar değildi.

Yine de, politik gerilimlere rağmen emperyalizm bir askeri sistem olarak giderek daha etkili şekilde işledi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda fethedilen bölgeler koloni gücü için asker sağlar hale geldi ve hem bunlar hem de uzun süredir hükmedilen bölgelerden gelen birlikler Avrupa savaş metotları ile eğitildi ve buna göre örgütlendi. O zamana kadar yerel müttefiklerin bağımsız orduları da benzer biçimde örgütlenmiş veya emperyal kuvvetlere dahil edilmişti. Birinci Dünya Savaşı boyunca 750.000, İkinci Dünya Savaşı'nda ise bir milyon Pencaplı Britanya'nın Hindistan ordusunda görevlendirildi. 65.000 Hintli asker Hindistan'daki ordunun ilk uzun süreli ve geniş çaplı denizaşırı savaşı olan Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybetti.[37] İklim Fransa'daki harekât kabiliyetlerini etkilese de, Hint ordusu Filistin'de ve Mezopotamya'daki ikinci harekâtta çok iyi savaştı. Savaşın sonunda Hint birlikleri Irak, Filistin ve Kafkaslar'da konuşlandırıldı ve 1920'de Irak'ta çıkan Arap isyanına karşılık olarak Hindistan'dan dört bölük gönderildi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 250.000 Batı Afrikalı asker Avrupa'daki Fransız ordusunda görev aldı. Bir milyonun üzerinde Afrikalı ve Hindi-Çinli asker Fransızlara cephe hattı birlikleri olarak, inşaat taburlarında veya çatışma sırasında fabrika muhafızları olarak hizmet verdi.[38] Yerel

35) T. R. Moreman, "The Arms Trade and the North-West Frontier Parhan Tribes, 1890-1914", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 22 (1994), s. 211; Fazal-ur-Rahim Marwat, *Abdul Karim Khan and Saved Wiqar Ali Shah Krakakhel, "Faqir of Ipi", Rahim and Krakakhel* (yay. haz.), *Afghanistan and the Frontier* (Peshawar, 1993), s. 235-73. Alan Warren'ın bu çatışma hakkındaki görüşlerinden çok fayda sağladım.

36) I. F. W. Beckett (yay. haz.), *The Roots of Counter-Insurgency- Armies and Guerilla Warfare 1900-45* (Londra, 1988).

37) I. Talbot, *Punjab and the Raj 1849-1947* (Riverdale, Md., 1988); S.L. Menezes, *Fidelity and Honour. The Indian Army from the Seventeenth to the Twenty-first Century* (Yeni Delhi, 1994); D. Omissi, *The Sepoy and the Raj. The Indian Army 1860-1940* (Basingstoke, 1994); J. Greenhut, *The Imperial Reserve: the Indian Infantry on the Western Front 1914-15*, *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 12 (1983). Hindistan'ın II. Dünya Savaşı'ndaki katkıları için bkz. S. Barua, "Strategies and Doctrines of Imperial Defence: Britain and India, 1919-45", *a.g.e.*, 25 (1997), s. 259-60.

38) C. Badesi, "West African Influence on the French Army of World War One", G. W. Johnson (yay. haz.), *Double Impact. France and Africa in the Age of Imperialism* (Westport, Conn., 1985), s. 93-104.

birlikler Fransızlara Dürzi isyanını bastırmalarında yardım etti ve Eritreliler, İtalyanlar 1935-6'da Etiyopya'yı işgal ettiklerinde, çarpışmanın çoğunu üstlendi. Fransızların Suriye ve Lübnan üzerindeki askeri kontrolü büyük oranda 1921'de 70.000 asker gücünde olan ve daha ziyade Afrika'dan gelen koloni birliklerinden oluşan *Armée du Levant* ve 1935'te 14.000 asker gücünde olan *Troupes Spéciales du Levant* ismindeki yerel askeri ve inzibat kuvvetleri ile Jandarma sayesinde sürdürüldü. Her ikisinde de Hıristiyanlar gibi nüfusun geri kalanı ile çatışmalar olması durumunda güvenilebilecek güçlü bir yerel azınlık özelliği bulunuyordu.[39] Böl, askere al ve yönet, emperyalist kontrolün en önemli biçimi ve hedefiydi. Fransızlar, Almanya konusunda duydukları endişeler yüzünden askeri kaynakları Avrupa dışındaki taahhütlerine ve donanmalarına aktarmasalar da, imparatorlukları askeri bakımdan hâlâ etkiliydi.[40]

Milliyetçi manevralar da başarı getirdi. Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nde 1920'lerde gerçekleşen gerilla manevraları, pusularının manevra özgürlüklerini kısıtladığını gören işgalci Amerikan deniz kuvvetlerinin elindeki kontrolün sınırlandırılabileceğini ispat etti. Amerikan bombardımanı, özellikle de gece kırsal alanlardaki gerilla hâkimiyeti karşısında tatmin edici sonuçlar doğurmadı. Ancak, Amerikalılar muharebede yenilgiye de uğramadılar ve 1922'de Dominik Cumhuriyeti'ndeki gerillalar şartlı teslim oldular. 1927'de Nikaragua'ya gönderilen Amerikan birlikleri, Augusto Sandino komutasındaki isyancı bir köylü ordusunu yenilgiye uğratamadı. Ardından Amerika'nın 1934'te Haiti'den geri çekilmesi, çatışmanın dinmeyeceğinin düşünülmesi sayesinde gerçekleşti;[41] Amerikalılar, Suriye'deki Fransızlarınki ile kıyaslanabilecek ölçüde kaynak ayırmak istemediler.

Askeri açıdan, Avrupalı ve Avrupa-Amerikalı güçler Japonya'nın da katılımıyla hâkim olmaya devam etti, ama Japonya 1920'lerde silahlar, örneğin tanklar gibi askeri yenilikler bakımından teknolojik olarak geri kaldı. Bu da Japonya'da 'ruhun' maddeden üstün olduğu görüşüne daha

39) S. S. Khoury, *Syria and the French Mandate: the Politics of Arab Nationalism, 1920-1945* (Princeton, 1987).

40) S. Kennedy, "Grand Strategies and Less-Than-Grand Strategies: a Twentieth Century Critique", L. Freedman, S. Hayes ve R. O'Neill (yay. haz.), *War, Strategy and International Politics* (Oxford, 1992), s. 230.

41) H. Schmidt, *The United States Occupation of Haiti, 1915-1934* (New Brunswick, 1971); B. J. Calder, *The Impact of Intervention: the Dominican Republic during the US occupation of 1916-1924* (Austin, Tex., 1984).

fazla önem verilmesine yol açtı. Avrupalı ve Avrupa-Amerikalı devletler hem gelişen geleneksel savaş, silah ve savaş gemileri ve ağır toplar gibi silah sistemleri teknolojilerini, hem de hava kuvveti ve içten yanmalı motorların tanklar ve kamyonlar şeklinde savaş alanında kullanılmaya başlamasının ardından gelen esnek seyyar kara kuvveti gibi yeni teknolojileri kontrol etti.

Hava Gücü

Yirminci yüzyıl savaşlarında yaşanan devrim niteliğindeki en büyük değişim, havacılığın gelişmesi sonucu ortaya çıktı. 1903'te Amerikalı Wright kardeşlerin ilk başarılı motorlu uçuşu, İngiliz basın baronu Lord Northcliffe'e "İngiltere artık bir ada değildir" cümlesini söyletti. Motorlu, kontrollü uçuş, H.G. Wells gibi yazarların yaratıcı edebiyatı ile hazırlanmış bir dünya üzerinde çok güçlü bir etki bıraktı. 1908'de Kont Zeppelin'in hava gemilerinden biri 240 mil uçtu ve 1909'da Louis Blériot Manş Denizi'ni ilk kez uçakla geçti.

Havacılık hızla uluslararası rekabet ve askeri çıkar meselesi haline geldi. 1909 ve 1913'de, savunmasız stratejik hedeflerin ve şehirlerin bombalanarak Britanya'ya yapılabilecek bir hava gemisi saldırısı konusunda ciddi şüpheler uyandı. Fransa, Almanya ve ABD hava gücünde liderliği ele geçirdi, fakat diğer devletler de buna cevap verdi. İngilizler, 1911'de bir hava müfrezesi, 1912'de ise Kraliyet Uçuş Kolordusu'nu kurdular.[42] 1910'da, bir Amerikan amirali olan Bradley Fiske, Filipinler'in savunmasının hava gücüne bırakılması gerektiğini teklif edebildi. Fiske, torpido taşıyabilen uçaklar geliştirmeye çalıştı.[43]

Uçaklar ilk kez Birinci Balkan Savaşı'nda (1912-13) kullanıldı: 1913'te, Türklerin elindeki bulunan ve Bulgarlar tarafından kuşatılan Edirne, bir uçaktan üzerine bomba atılan ilk şehir oldu. Bazı askeri liderler ve düşünürler, örneğin *École Supérieure de la Guerre* idarecisi General

42) R. Wohl, *A Passion for Wings: Aviation and the Western Imagination* (New Haven, 1994); A. Gollin, *No Longer an Island: Britain and the Wright Brothers, 1902-1909* (Londra, 1984) ve *The Impact of Air Power on the British People and their Government 1909-14* (Londra, 1989).

43) S. E. Coletta, *Admiral Bradley A, Fiske and the American Navy* (Lawrence, Kansas, 1980).

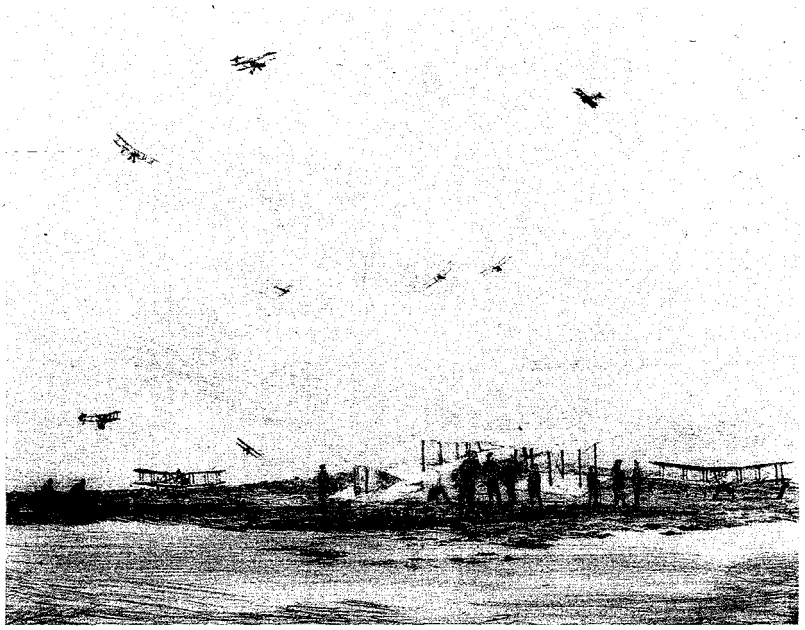
Ferdinand Foch, 1910'da hava gücünün savaşın yürütülmesinde ancak önemsiz bir yardımcı olacağını iddia etti, fakat diğerleri hava gücünün temel bir rol oynayacağını düşünüyordu. Askeri liderler ve okullar giderek kendilerini hava gücünü tanımaya zorunlu hissettiler. 1914'e gelindiğinde, Rusya 244, Almanya 230, Fransa 120 ve Britanya 113 olmak üzere, Avrupalı güçler silahlı kuvvetlerinde toplamda 1.000'in üzerinde uçağa sahipti.

Birinci Dünya Savaşı hava savaşlarında uçaklar ve hidrojenle doldurulmuş hava gemileri, özellikle de 1914'te Anvers, Liège ile Varşova'ya saldıran Alman Zeplinleri kullanıldı. 19-20 Ocak 1915'te Almanya Zeplinleri kullanarak ilk hava bombardıman saldırısını Britanya'ya karşı düzenledi. En büyük saldırı ise 13 Ekim 1915'te Londra'ya yapıldı. Ancak, Zeplinlerin verdiği maddi zarar nispeten az oldu. Savaş boyunca İngiliz adalarına yapılan toplam 51 Zeplin saldırısında (208 sorti) atılan 196 ton bomba 557 kişinin ölmesine, 1.358 kişinin de yaralanmasına neden oldu. İngiliz kaynakları, saldırlar nedeniyle mülklerin 1.500.000 sterlinlik bir zarara uğradığını tahmin ediyorlardı.[44] Siviller üzerine yapılan bu gibi saldırılar asıl savaş için bir hazırlıktı. Zeplinler uzun mesafe görevlerinde de kullanıldı. Bunlardan en uzunu, Bulgaristan Yambol'daki bir üsten 1917'de Alman Doğu Afrika'daki Alman kuvvetlerine levazım taşımak için gönderilen ve L59 Zeplininine adı verilen görevdi. L59 telsizle geri çağrıldığında Sudan'daki Hartum'a neredeyse varmıştı ve Yambol'a sağ salim döndü.

Uçaklar en çok havadan yapılan keşifler ve topların yerlerinin saptanmasında faydalıydı. Örneğin, Paris yakınlarındaki Almanya ilerleyişinin 1914'te yön değiştirdiği böyle saptandı. Fakat Eylül ve Ekim 1914'te 9 kiloluk bombalar taşıyan uçaklar Düseldorf'taki Zeplin hangarlarını vurmak için Anvers'ten kalkıp bir hava gemisini yok ettiğinde, İngiliz Kraliyet Donanması Havacılık İdaresi ilk etkili stratejik bombardıman saldırılarını düzenledi.[45] 1917'de, ikiz motorlu Alman Gotha bombardıman uçakları Kuzey Denizi üzerinde uçup Londra'ya yaptıkları saldırılarla Britanya'yı stratejik hava bombardımanına tuttu.

44) R. R. Muller, "Zeppelins", S. C. Tucker (yay. haz.), *The European Powers in the First World War, an Encyclopedia* (New York, 1996), s. 766.

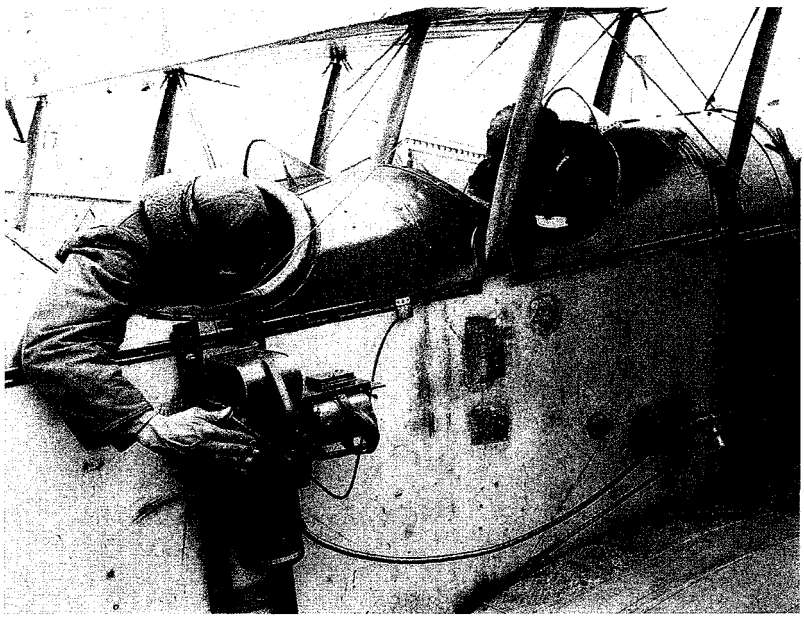
45) L. Kennett, *The First Air War, 1914-1918* (New York, 1991), s. 170. Daha genel bir bakış açısı için bkz. J. Morrow, *The Great War in the Air, Military Aviation from 1909 to 1921* (Washington, DC, 1993).

Resim 83: William Wyllie'nin 1918'te resmettiği *Marham Aeodrome* isimli eser. Wyllie'nin oğlu Harold, Kraliyet Uçuş Kolordusu'nda görev aldı. Uçakların çoğu F.E.26 modeli idi. Bir uçuş filosu kumandanı olan Harold, 1916'da şöyle yazdı: "Koruma için F.E. uçaklarının Martinsyde uçaklarıyla birlikte uçmaları cinayetten başka bir şey değildir. Fakat adamları uçurmak çok ucuzdur ve onları gönderenlerin özel hizmet madalyaları (DSO) vardır."

Uçakların askeri bakımdan etkinlikleri savaş boyunca büyük oranda artarak kundak mermileri ile hava gemilerini yok etmelerini ve kara hedeflerine başarıyla saldırmalarını sağladı. Böylece, 1917'de Alman uçakları Champagne'de hareket halindeki Fransız tanklarını yok etti ve İngilizler Filistin'e ilerlerken hava darbesi yaptılar. İkmal hatları sürekli saldırıya uğruyor ve bu 1918'deki Alman ve Avusturya ilerleyişlerini engelliyordu. Uçaklar karadaki harekâtların yapılmasını kolaylaştırdı ve denizde de denizaltılara karşı kullanıldı; bu da yeni bir silahın diğerine karşı kullanılmasıydı.

Uçaklar gruplar halinde uçmaya başladı ve tertiplenme taktikleri geliştirildi. Anthony Fokker'ın Almanlar tarafından düşürülen bir Fransız hava taşıtına bakarak geliştirdiği ve Almanlarca tarafından 1915'ten

Resim 84: Birinci Dünya Savaşı sırasında uçaklara monte edilen havadan keşif yapan fotoğraf makineleri. Hava gücü savaşlar üzerinde yalnızca kuvvetlerin taşınması değil, aynı zamanda gelişmiş komuta ve kontrol ile istihbarat açısından da etkili oldu. Bu makineler birliklerin ve teçhizatın konumunu içeren savaş alanlarının haritasını çıkarmayı sağladı.

itibaren kullanılıp İngilizler tarafından da kopyalanan senkronize vites, uçakların kendi pervanelerine zarar vermeden öne doğru ateş açabilmelerini sağladı. Bu, başlangıçta amaçlanan rolleri, yani keşifler için de çok yararlıydı. 1915'te Süveyş Kanalı'na doğru ilerleyen Türk kolları İngiliz uçakları tarafından tespit edildi.

Havadan fotoğrafların çekilmesiyle yapılan keşfin geliştirilmesi, haritaların eksiksiz çizilmesini sağladı. İngiliz Seferi Kuvveti (İSF) 1914'te Fransa'ya gönderildiğinde bir subay ve bir yazman harita çıkarmakla görevlendirildi. 1918'e gelindiğinde, İSF'nin araştırma örgütü yaklaşık 5.000 askere ulaşmıştı ve 35 milyondan fazla harita yaprağından sorumluydu. Ağustos 1918'de tam tamına 400.000 nüsha yalnızca on günde hazırlandı.[46]

46) J. S. Murray, "The Face of Armageddon", *Mercator's World*, 1, sayı 2 (1996), s. 30-7.

Uçak üretimi hızla arttı. 1914'te Farnborough'daki İngiliz Kraliyet Uçak Fabrikası ayda sadece iki uçak iskeleti üretebiliyordu, ama zanaatçı metotları seri üretimin gelişi ile hemen bir kenara itildi. Hava gücü, askeri imkân ve kabiliyet alanında bilimsel araştırmanın giderek büyüyen rolünün de örneğiydi: Araştırma amacıyla rüzgâr tünelleri inşa edildi; tamamen metalden üretilen uçaklar ve payandasız kanatlar geliştirildi. Motorların ebadı küçüldü ve güçleri arttı. Uçakların tırmanma hızı ve oranı yükseldi. 1918'de İngilizlerin 22.000 uçağı vardı ve aynı yılın Eylül ayında 1.500 uçaktan oluşan Franko-Amerikan-İngiliz birleşik kuvveti St. Mihiel Salient'teki Almanlara karşı gönderildi ve bu o zamana kadar görülmüş en büyük uçak tertiplenmesiydi.

Hava gücü, Avrupalı güçler tarafından yalnızca emperyal bağları kuvvetlendirip[47] jeopolitik ilişkileri tekrar yönlendiren yeni bir stratejik küresel ağ yaratmak için değil, aynı zamanda imparatorluğun sınırları içindeki ve dışındaki denetleme görevleri için de kullanıldı. Böylece, hava gücü, İngilizler tarafından hem Irak hem de Afganistan'daki direnişleri çözmek için, İtalyanlar tarafından ise Libya'da kullanıldı. İngiliz hava kuvveti 1919'daki Üçüncü Afgan Savaşı boyunca Jalalabad ve Kâbil'i, 1920'de Orta Irak'taki kabileleri ve 1928'de Irak ve Kuveyt'i tehdit eden Vahabi kabilesini bombaladı. İngiliz hava kuvveti İngilizlerin Somali toprağındaki uzun süreli direnişin 1921'de sona erdirilmesinde rol oynadı ve 1927-34 yılları arasında Yemen'e karşı başarıyla kullanıldı.[48] Hava gücünün Etiyopya'nın sivil anlaşmazlıklarında da bir rolü oldu: 1929'da emperyal kuvvetler bir Fransız'ın uçurduğu üst üste üç kanatlı bir uçakla dehşete düşmüş bir isyancı ordusunun üzerinde bombalama uçuşları yaparak ordunun dağılıp kaçmasına neden oldu.[49]

Etiyopya'da hava gücünün kullanılması, Birinci Dünya Savaşı'nda kaydedilen askeri 'ilerlemelerin' yayıldığını örnekledi. Bu, 1920'ler ve 1930'larda hızlı bir süreçti. İngilizler 1919'da General Denikin'in Rus İç Savaşı'ndaki anti-Komünist ordusu için bir tank kuvveti eğitti. 1928'de Etiyopya'daki bir darbenin engellenmesine yardımcı olması için bir tank

47) R. Higham, *Britain's Imperial Air Routes, 1918-1939* (Hamden, Conn., 1960); R. L. McCormack, "Imperialism, Air Transport and Colonial Development: Kenya 1920-1946", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 17 (1989), s. 374-95.

48) D. E. Omissi, *Air Power and Colonial Control. The Royal Air Force 1919-1939* (Manchester, 1990).

49) H. G. Marcus, *A History of Ethiopia* (Berkeley, 1994), s. 128-9.

ve Arabistan'da makineli tüfeklerle donatılmış Chevrolet kamyonları kullanıldı.[50] Birinci Dünya Savaşı'nın hava gücü gibi özellikleri 1920'lerin ortasında gerçekleşen iç savaşlar sırasında Çin'e getirildi.[51] Toprak ağalarının orduları Avrupa ordularının bürokratik düzeninden yoksun olsa da, trenler ve ağır silahlar da Çin'de yaygın olarak kullanıldı. 1920'lerde Yemen İmamı'na İtalyanlar tarafından, Arabistan Kralı İbn Saud ve Afganlara İngilizler tarafından uçaklar sağlandı. Afganlar, ellerinde yeterli makine ustası olmamasına rağmen savaşlar arası dönemde Sovyetler ve İtalyanlardan da uçaklar aldılar.[52]

Avrupa'da 1920'lerde sadece Avrupalı devletlerin hava saldırısı yapacağından korkuluyordu; aynı korku Avrupalı olmayan devletler için duyulmuyordu. Stratejik bombalamaya gösterilen ilgi Birinci Dünya Savaşı boyunca arttı, ama İngilizlerin Berlin'i bombalamak için geliştirdikleri Handley Page V/500 bombardıman uçağı kullanılamadan bu ilgi sona erdi. 1923'te muhtemel Fransız saldırılarına karşı Londra'yı korumak için bir hava savunma sistemi kurma planları yapıldı. İngilizler havadan bir öldürücü darbe yapılmasından korku duyuyorlardı: 1932'de eski ve sonraki Başbakan Stanley Baldwin'in sözlerine göre, "1930'larda bombardıman uçağının her zaman geleceğine inanılıyordu". Doktrini, teknolojisi ve örgütlenmesi ile birlikte hava savunması, 1920'ler ve 1930'larda önemli bir mesele haline geldi.[53] Tank savaşlarının önde gelen destekleyicisi İngiliz Albay Fuller, Londra'ya yapılacak hava saldırılarının halkın hükümeti teslim olmaya zorlamasına neden olacağını söyleyerek yanlış bir tahmin yürüttü.

Giulio Douhet ve William Mitchell gibi teorisyenler savaşın hava gücü vasıtasıyla kazanılabileceğini öne sürdüler. 1917'de İtalyan Merkez Havacılık Bürosu başkanlığına getirilen Douhet, *Il Dominio ell'Aria* (Havada Hâkimiyet, 1921) isimli eserinde, uçakların en iyi saldırı silahı olduğunu ve bunlara karşı koyacak etkili bir savunma sisteminin olmadığını

50) J. Zdanowski, "Military Organisation of the Wahabi Emirates (1750-1932)", R. L. Bidwell, G.R. Smith ve J. R. Smart (yay. haz.), *New Arabian Studies II* (Exeter, 1994), s. 137.

51) A. Waldron, *From War to Nationalism. China's Turning Point, 1924-1925* (Cambridge, 1996).

52) Omissi, *Air Power*, s. 129-31.

53) F. K. Mason, *Battle over Britain: a History of German Air Assaults on Great Britain, 1917-1918 and July-December 1940, and of the Development of Britain's Air Defenses between the World Wars* (New York, 1969); U. Bialer, *The Shadow of the Bomber: the Fear of Air Attack and British Politics, 1932-1939* (Londra, 1980).

iddia etti. Hava kuvvetlerinin ordu veya donanma komutasından çıkarılarak bağımsız olması konusunda baskı yaptı ve hava gücünün düşman haberleşme sistemlerine, ekonomisine ve nüfusuna saldırmak için kullanılabileceğini savundu. Amerikan Havacılık Teşkilatı Başkan Yardımcısı Mitchell de, 1919-25 arasında bağımsız hava gücü için baskı yaptı. Mitchell, hava gücünün savaş gemilerini modası geçmiş kıldığını iddia etti ve bu iddiasını kanıtlamak için 1921'de eski Alman savaş gemisi Ostfriesland'i 21,5 dakika boyunca bombalayarak batırdı. Mitchell, stratejik bombardıman ve büyük çaplı hava indirme harekâtlarıyla da ilgileniyordu.[54] Hava kuvvetlerinin oluşturulması, savaş örgütlenmesinde büyük bir kurumsal değişikliğe ve çok daha fazla harcama yapılamasına yol açtı.

Ancak, hava gücüne odaklanılması az bulunan kaynakların yanlış şekilde kullanılmasına neden oldu. Madrid ve Guernica'daki (1937) gibi sivil hedeflerin Hitler tarafından Franko'nun Ulusçularına 1936-9 İspanya İç Savaşı'nda yardım etmeleri için gönderilen Alman uçakları tarafından bombalanması, savaşın sonucunda önemli bir rol oynamadı. Fakat pek çok insanın içine gelecekteki bir savaşta stratejik bombardımanın düşmanı hezimete uğratacağına dair korku saldı.

Hava gücünün potansiyeli savaşlar arası dönemde farklı şekillerde artırıldı. Jet uçakları, roketler ve özellikle 1927'de Uzay Uçuşları Topluluğu'nun kurulduğu Almanya'da ve Sovyetler Birliği'nde uzay uçuşlarına gösterilen ilgi giderek arttı. Konstantin Tsiolkovsky (1857-1936) roket uçuşu teorisi geliştirirken –ki bu da bu tip uçuşlarda sıvı yakacak kullanımı sağladı– diğer çalışmalar Sovyet Katyusha çoklu roket fırlatıcısının geliştirilmesine yol açtı. Hava gücü hava indirme birliklerinin kullanılmasına olan ilgiyi de artırdı. Birkaç güç, özellikle Almanya, paraşüt ve planör indirme birimleri yetiştirdi. Hava taşımacılığında da gelişmeler kaydedildi: Sovyetler, 1935'te 14.000 tüfekli askerden oluşan bir bölüğü Moskova yakınlarından Uzakdoğu'ya taşıdı ve 1937-8 yıllarında paraşüt ile top ve tank bırakma üzerinde çalıştılar.

Denizde, 1910'lar ve 1920'ler boyunca kötü hava koşulları ve karanlıkta uçakların uçurulamaması ve kısıtlı yük ile menzil kapasitesi ve mekanik yetersizlik nedeniyle hava gücü sınırlı kaldı, fakat özellikle 1930'larda iyileştirmeler yapıldı. İngilizler olmasa da, Amerikalılar ve

54) G. Douhet, *The Command of the Air* (New York, 1942); A. F. Hurley, *Billy Mitchell* (New York, 1964); M. Smith, *British Air Strategy Between the Wars* (Oxford, 1984).

Japonlar deniz havacılığında ve kargo uçaklarında önemli gelişme kaydetti.[55] 1930'larda deniz topçu ateşinin havadan tespiti de geliştirildi.

1930'lar

Karadaki mekanize kuvvetlerin geliştirilip harekâtlarda kullanılması, özellikle de zırhlılar (tanklar), piyadeler ve süvarileri içeren karma silahların kullanıldığı harekâtlara ilişkin yeni taktikler hakkında tartışmaları da beraberinde getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın son safhalarında bir İngiliz albayı, J.F.C. Fuller, büyük çaplı bir tank saldırısına dayanan bir strateji olan 'Plan 1919'u planladı. Fuller'in ardından ordu eski askeri muhabiri Basil Liddell Hart, hızlı tank muharebeleri fikirlerini geliştirdi. Hart, özellikle cephe saldırısı içermeyen ilerleyişleri savundu, yani yıpratmayı değil manevrayı vurgulayan 'dolaylı yaklaşım'ın yandaşı oldu. Liddell Hart kendi yarattığı etkiyi abartmasına rağmen, bu fikirler İkinci Dünya Savaşı'ndaki *yıldırım savaşı* taktiklerini etkiledi. Bu taktikler mekanize muharebelerin ve 1917'de Almanlar tarafından uygulanan saldırı taktiklerinin gelişmiş haliydi.[56] İspanya İç Savaşı'nda (1936-9) Franko'ya destek vermek üzere gönderilen Alman kuvvetleri gerçekten de zırhlı kolonlar kullandı.

Ancak, İngiliz tankları İkinci Dünya Savaşı'nın ilk muharebelerinde pek işe yaramadı; örneğin, yetersiz destek alan tank bataryalarının Almanların tankları vurmak için kullandıkları silahlar karşısında savunmasız kalması[57] ve yanlış komutan seçimleri nedeniyle savaş alanında yeni-

55) G. W. Baer, *One Hundred Years of Sea Power. The U.S. Navy, 1890-1990* (Stanford, 1993), s. 139-44; G. Till, "Adopting the Aircraft Carrier. The British, American, and Japanese Case Studies", W. Murray ve A. R. Millett (yay. haz.), *Military Innovation in the Interwar Period* (Cambridge, 1996), s. 191-226.

56) B. H. Liddell Hart, *The Tanks, 1914-1939* (New York, 1959); B. Bond, *Liddell Hart: a Study of his Military Thought* (Londra, 1972); J. Erickson, *The Road to Stalingrad* (1. basım. 1975, Londra, 1993), s. 3-5, 26-7; A. J. Trythall, "Boney Fuller: The Intellectual General, 1878-1966" (Londra, 1977); J. J. Mearsheimer, *Liddell Hart and the Weight of History* (Ithaca, 1988); A. J. Smithers, *A New Excalibur. The Development of the Tank, 1909-1939* (Londra, 1988); H. R. Winton, *To Change an Army, General Sir John Burnett-Stuart and British Armoured Doctrine, 1927-1938* (Lawrence, Kansas, 1988); J. S. Harris, *Men, Ideas and Tanks: British Military Thought and Armoured Forces, 1903-1939* (Manchester, 1995); W. Murray, "Armoured Warfare. The British, French, and German Experiences", Murray ve Millett (yay. haz.), *Military Innovation*, s. 6-49.

57) Harris, *Men, Ideas and Tanks*, s. 306-7.

liklerin yapılması gerektiğinin anlaşılmamasıdır[58] gibi hatalı taktikler bunun bir nedeniydi. Savaş benzer teçhizata sahip kuvvetlere karşı birleşik harekâtlara (örneğin, tanklar ve piyadeler ile veya tanklar ve uçaklar ile) ihtiyaç duyulduğunu ortaya koydu.[59] Askeri tarihte sık sık rastlanıldığı gibi, birleşik kuvvetler ile bunların etkin biçimde kullanılmasını sağlayacak taktikler ile disiplin, salt teknolojik gelişmeden daha önemliydi.

1920'ler ve 1930'larda askeri düşünürler ateş gücü ve taarruzlardaki yeni imkânları ve kuvvet, alan ve zaman arasındaki yeni ilişkileri benimsemek zorunda kaldılar.[60] Bunu da, örneğin hava gücü ile zırhlıların en iyi ne şekilde işbirliği yapabileceğini düşünerek üç yönlü bir savaş alanı bağlamında yapmak zorundaydılar. Yine de, denizaltılarda olduğu gibi, bu yeni teknoloji ister saldırı isterse muhafızlık etme amacıyla olsun, emperyal harekâtlarından ziyade Avrupa askeri sistemlerini kullanan ana güçler arasındaki çatışmalar için tasarlandı ve en çok da bunlara uydu. Böylece, 1930'larda Almanlar ve Sovyetlerin hava destekli mekanize savaşlarla ilgili düşünceleri diğer Avrupalı güçlerle girdikleri çatışmalara odaklandı, ancak Sovyetlerin Japonya ile bir savaşa girme olasılığını da düşünmesi bir istisna olarak kaldı.

Yine de, yeni askeri teknoloji, İtalyanlar 1935-6 yıllarında Etiyopya'yı işgal ettiklerinde zalimce kullanıldı ve etkili olup başarı getirdi. Motorize kolonlar uçaklar tarafından desteklendi ve hardal gazı da kullanıldı. Bu yeni teknoloji Etiyopyalıların cesareti karşısında denge sağladı, çünkü İtalyan generalleri çoğunlukla beceriksizlik sergiliyordu ve dağlık, çetin arazide harekât yürütmenin doğurduğu lojistik problemler vardı – ki bu da İtalyanların yol yapımında çok fazla çaba sarf etmelerine neden oldu. İtalyanlar şanslıydı, çünkü Etiyopyalılar gerilla taktiklerine bağlı kalmak yerine çarpışmaya girdiler. Etiyopyalılar, 1936'daki Aradam Dağı Muharebesi'nde yenilgiye uğradılar. İtalyanların Adova'daki

58) Murray, "Armoured Warfare", s. 29, 45. İngiliz generalleri ile ilgili daha olumlu bir bakış açısı için bkz. D. French, "Colonel Blimp and theBritish Army: British Divisional Commanders in the war against Germany, 1939-1945", *English Historical Review*, 111 (1996), s. 1996-7.

59) J. M. House, *Towards Combined Arms Warfare: a Survey of Twentieth Century Tactics, Doctrine, and Organization* (Fort Leavenworth, Kansas, 1984).

60) Genellikle pek dikkat çekilmemiş bir bölgeye uyum sağlama ve değişim gösterme konusunun altını çizen bir çalışma için bkz. J. T. Sumida "'The Best Laid Plans': the Development of British Battle-Fleet Tactics, 1919-1942" *International History Review*, 14 (1992), s. 682-700.

yenilgi rezaleti de unutuldu. Sonradan yapılan gerilla saldırıları biraz etkili olmasına rağmen, İmparator Haile Selassie İngiliz ve İngiliz Milletler Topluluğu kuvvetleri 1941'de İtalyanları yenilgiye uğratana kadar Etiyopya'yı geri alamadı. Böylece, İtalyan teknolojisinin yanı sıra yerli stratejisi Etiyopya'da büyük rol oynadı. 1920'lerde Fas'ta olduğu gibi, rakamlar da önemliydi. İtalyanlar, neredeyse 1.000 kişinin çatışmada öldüğü yaklaşık 600.000 asker konuşlandırdı.[61]

İngilizler de Avrupa dışındaki topraklarda gerçekleşen kara çatışmalarında yeni teknoloji kullandılar. Vaziristan'da 1937'de çıkan ayaklanmayla başa çıkmak için konuşlandırılan kuvvetleri, esas olarak yol konvoylarına muhafızlık etmesi için kullanılan yaklaşık 50-60 adet zırhlı araç içeriyordu. Zırhlı araçlar bu sınırlı rollerinde oldukça etkiliydi. Bir avuç tank ise ara sıra açık alanda oraya buraya sürüldü, ama asıl çatışmaların gerçekleştiği dağlık arazinin yakınına bile ulaşamadı. Bu harekât Batı haberleşme sistemlerinin eksik yönlerini de ortaya çıkardı. Kabile üyeleri telgraf hatlarını kesti. İngiliz kuvvetlerinde telsiz henüz çok yeni kullanıldığı için, tugay seviyesinin altındaki çoğu mesajlaşma eski tip renkli bayraklar, helyograf ve atlı haberciler kullanılarak yapılıyordu. Sadece en büyük üsler ve karargâhlar güvenilir telsiz iletişimine sahipti. İngilizler uçakları da kullandı, ama uçakların getirdiği yenilik silindikçe ve kabileler bunların saldırılarını nasıl bertaraf edeceklerini öğrendiği için, uçakların etkinliği muhtemelen abartıldı.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki çatışma oranı ve yeni teknolojinin oluşturduğu tehdit, devletlerin 1920'ler ve 1930'larda askeri-endüstriyel kapasitelerine kayda değer oranda dikkat göstermelerine neden oldu. Ancak, yatırım politikaları alternatif taahhütler nedeniyle tehlikeye düştü; bunlardan en önemlisi de sosyal refah ve 1930'lardaki ekonomik çöküşlerin mali sonuçlarıydı. Böylece, askeri gelişim en çok otokratik olan ve güçlü temsilci kurumları ile politik fikir birliğinden yoksun devletler için kolaylaştı. Bu da Faşist İtalya, Nazi Almanya'sı, Komünist Sovyetler Birliği ve Japonya için geçerliydi.

Mussolini, İtalyan silahlı kuvvetlerinin gücü ele geçirip bunu sağlamlaştırması karşısında başarısız kalmasından fayda sağladı ve kuvvetlerin etkinliğini artırdı. İtalya'yı Akdeniz'deki doğal bir uçak taşıyıcısı olarak tanımlayıp hava gücünde ısrarcı davrandı ve gelişmiş askeri teknoloji-

61) A. Mockler, *Haile Selssie"s War: the Italian-Ethiopian Campaign, 1935-1941* (New York, 1985).

nin benimsenmesinin İtalya'nın uluslararası konumunu geliştireceğine inandı. Ancak, Mussolini uzun bir dönem boyunca Denizcilik Bakanı olmasına rağmen, silahlı kuvvetler üzerindeki kontrolü sınırlı kaldı. 1919 Faşist programı ile parti kontrolü altındaki halka ait ordunun temellerini oluşturacak olan Ulusal Milislerin kurulması ve tüm silah fabrikalarının ulusçulaştırılması için çağrı yapıldı, ancak Mussolini güç kazandığında bu program için çaba harcanmadı. 1938'de Mussolini kendisini imparatorluğun 'İlk Mareşal'i olarak atadığında –ki bu en azından III. Victor Emmanuel yani kralla eşit bir askeri rütbeydi–[62] Rus ve Macar orduları gibi travmatik bir devrim deneyimi veya Alman, Avusturyalı ve Macar kuvvetleri gibi yenilgi yaşamayan İtalyan silahlı kuvvetleri, Faşist hâkimiyeti altına alınmadı ve Kraliyete bağlılık göstermeye devam etti. Mussolini kıdemlilerin tayinleri üzerinde pek etkili olmadı.[63]

Buna kıyasla, hem Almanya hem de Sovyetler Birliği'nde 1930'larda kuvvete güvenen diktatörler, ulusal çıkarlar fikrinden ziyade kendilerine bağlı olduklarından emin olmak için kendi kurdukları silahlı kuvvetleri korkutmanın gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Böylece, Hitler, 1934'te Alman ordusuna bir kumandan olarak kendisine koşulsuz sadakat göstereceklerine dair yemin ettirdi ve 1938'de Savaş Bakanını ve ordu Başkumandanını görevden alıp kendisini Savaş Bakanı yaptı ve ordunun kontrolünü en üst düzeyde ele geçirdi. 1934'te Alman ordu üniforması, üzerine Nazi Partisi rozeti iliştirilerek değiştirildi.

Sovyetler Birliği'nde ise Stalin, daha büyük bir vahşet uygulayarak harekete geçip Sovyet ve Alman orduları arasında bir komplo keşfettiğini iddia etti. Kızıl Ordu'nun yetenekli kumandanı olan ve mekanize savaşlarla ilgilenen ve tank kolordularının oluşturulmasından sorumlu Mareşal Mikhail Tukhachevsky vuruldu, generallerin yarısından çoğu öldürüldü (Devrim sırasında bu rütbe kaldırıldı) ve subay rütbesindekiler tasfiye edildi: 35.000 üzerinde subay ya öldürüldü ya da ordudan atıldı. Böylece, alternatif bir politik güç temeli acımasızca yok edildi. 1937'de politik komiserlerin yeniden getirilmesi ile silahlı kuvvetlerin parti kontrolüne geçmesi zorla kabul ettirildi; bu komiserler askeri beceri sergilemediler. Arındırma işlemlerine rağmen, Ruslar 1939'da Mançurya-Moğolistan sınırında yapılan Nomonhan Savaşı'nda Japonya'yı ağır bir yenilgiye

62) S. G. Payne, A *History of Fascism 1914-45* (Londra, 1995), s. 235.

63) M. Knox, *Mussolini Unleashed, 1939-1941, Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War* (Cambridge, 1982), s. 16.

uğrattı. Ancak, becerikli subayların kaybedilmesi ve Stalin'in güvenebileceği ve pek çoğu Stalin'in görüşlerine karşı koymak istemeyen vasat adamların atanması, Sovyet ordusunun 1939-40 yıllarında Finlandiya'ya yaptığı saldırı sırasında kötü şekilde komuta edilmesine neden oldu.

Japon silahlı kuvvetleri üzerinde böyle sivil bir hâkimiyet kurulmadı. İmparatora sadakat gösterdiler, ama kendi fikirlerinin peşinden gitme eğilimindeydiler. Japonlar Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile olan çatışmalarında yenilgi yaşamamalarına rağmen, çatışmanın doğası Japon teçhizatı ile taktiklerini modası geçmiş gibi gösterdi ve bu da 1920'lerde Japon askeriyesini yeni bir askeri teknolojiye sahip olmak için yeni kaynaklar arayışına girmeye itti.[64]

Japon ordusu 1931-2 yıllarında beş ay süren bir harekât ile kuşattıkları Mançurya'yı sivil hâkimiyetinin dışında kalan askeri ve endüstriyel bir merkez olarak geliştirdi ve burayı Çin'de genişlemek ve Sovyetler Birliği ile Japon ordusu çevrelerinde çok korkulan olası bir savaşta daha fazla güç sahibi olmak için bir üs olarak kullandı. Japonlar, Mançurya'ya İngilizlerin bir yüzyıl önce Hindistan'da yaptığından daha fazla sermaye yatırımı yaparak burayı kömür ve demire dayalı ağır endüstrisi bölgesi olarak geliştirdiler. Askeri-endüstriyel bir tesis, endüstriyel kapasiteyi de içine almaya çalışan bir planlama sisteminin temeli olarak görev gördü. Savaş Bakanlığı, beş yıllık planlar hazırlaması ve orduya ekonomik meselelerle ilgili tavsiyelerde bulunması için bir danışmanlık kurumu olan Kokusaku Kenkyukai'yi [Ulusal Politikalar Araştırma Enstitüsü] kurdu.[65]

Yabancı müdahaleler ve dikkatlerini dağıtacak diğer çatışmalar olmamasını sağlayan bu kaynak merkezinin yardımıyla, Japonlar, Çin'de daha fazla ilerlediler. 1935'te Jehol istila edildi ve Japonlar 1937'de fetih yapmak üzere topyekûn bir savaş başlattılar. Şanghay ve Nanjing 1937'de, Guangzhou (Kanton) ve Wuhan 1938'de ve Hainan Adası 1939'da ele geçirildi. Fakat Japonlar Çin'in bütününü ele geçirecek kadar insan gücüne sahip değildi ve işgal edilen bölgelerde bile şehirler dışındaki alanlar-

64) L. Samuelson, "Mikhail Tukhachevsky and War-Economic Planning: Reconsiderations on the pre-war Soviet Military build-up", *Journal of Slavic Military Studies*, 9 (1996), s. 804-7; L. A. Humphreys, *The Way of the Heavenly Sword: the Japanese Army in the 1920s* (Stanford, 1995).

65) J. W. Morley (yay. haz.), *The China Quagmire. Japan's Expansion on the Asian Continent 1933-1941* (New York, 1983), s. 6-7; M. A. Barnhart, *Japan Prepares for Total War: the Search for Economic Security, 1919-1941* (Ithaca, New York, 1987).

da kontrolleri sınırlıydı. 1937'de Çin donanmasını yok etmek ve taşımacılık ağlarının kesişme noktaları olan şehirlere karşı ezici üstünlüğe sahip kuvvetler konuşlandırmak, güç ve alan oranının Japonlar için bir dezavantaj oluşturduğu kırsal kesimde savaşmaktan –özellikle düşman gerilla taktikleri uygularsa– çok daha kolay oldu. On altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'nın Asya ve Afrika'ya yayılmasında olduğu gibi, Japonlar için Pasifik'te Truk, Kwajalein ve Saipan gibi ada üsleri geliştirmek ve Çin'deki kıyı mevzilerini kontrol altına almak, bir anakaranın büyük kısmını ele geçirmekten daha kolay oldu. Japonlar yerli soyluları kendi imparatorluk sistemlerine dahil etmede başarısız oldular. Çin ile çatışmalar kısmen savaş için daha fazla kaynak üretmek üzere tasarlanan hükümet otoritesinin büyümesine neden oldu: 1938'de Ulusal Seferberlik Yasası kabul edildi.

Bolivya ve Paraguay arasında 1932-5 yıllarında gerçekleşen Chaco Savaşı'nda kaynaklar rol oynadı, fakat yenilen Bolivyalılar Paraguay'ın gücünün yetebileceğinden iki kat fazla harcadı, daha fazla bir nüfusa ve uçaklar da dahil olmak üzere en son silahlara sahip oldular. Ancak, Paraguaylılar politik ve askeri açıdan daha iyi yönetiliyordu, daha iyi haberleşme sistemleri vardı ve büyük oranda susuz, bodur çalılıklarla kaplı çetin arazide nasıl bir manevra savaşı yapılacağını biliyorlardı. Bolivya mevzileri çevrelendi ve Bolivyalılar büyük orduları ve toplu saldırı taktikleri için gerekli olan sudan mahrum kaldılar. Bolivya işgalci kuvvetleri yenilgiye uğratıldı ve Bolivya'ya geri çekilmeye zorlandı. Bu da Başkan Salamanca'nın 1934'te görevden alınmasına ve Chaco'nun kontrolünü Paraguay'a veren bir ateşkesin imzalanmasına yol açtı.[66] 1930'larda diğer yerlerde ezici kuvvet kullanarak cesur yayılmacılık girişimleri veya Almanya'nın 1938'de Çekoslovakya'yı yıldırması ve ardından Çek topraklarının Almanya, Macaristan ve Polonya tarafından kuşatılmasıyla oluşan tehdit, Almanya'nın 1938'de Avusturya'yı işgal etmesi ve 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u istila etmesinde olduğu gibi, toprakların ele geçirilmesine neden oldu.

Askeri hazırlık otokratik devletler için daha kolay olmasına rağmen, savaşlar arası dönemde Avrupa ekonomisindeki genel gelişme diğer devletlerin de ilgili endüstriyel olanaklara sahip olmasını sağladı. Özellikle de uçaklar ve arabalar gibi elektronik ve mühendislik malları gibi ileri

66) B. Farcau, *The Chaco War. Bolivia and Paraguay, 1932-1935* (Westport, Conn., 1996).

teknoloji ürünlerinin seri üretimi, askeri güç için bir kaynak ve beceri temeli sağladı.

İkinci Dünya Savaşı

İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-45) kaynaklar, kuvvet ve teknoloji yine birkaç gücün elindeydi ve bu güçler hem dünya çapında harekât yürütebiliyor hem de diğer bölgesel mücadelelerle çıkarlarını kendi görüşlerine dahil ediyorlardı. Böylece, Avustralya hükümetinin Japonya hakkındaki (1895'den itibaren dile getirdiği) endişelerine rağmen, Avustralya kuvvetleri 1941-2 yıllarında Kuzey Afrika'da kullanıldı. Savaşın sonunda bazı Latin Amerikan gerekçelerine göre bu bir formalite olsa bile, dünyanın büyük bir kısmı çatışmaya karıştı.

İkinci Dünya Savaşı, 1939'da Hitler Almanya'sı Polonya'yı hızla istila ettiğinde başladı; Stalin'in Sovyetler Birliği de ülkeye saldırarak Almanya ile işbirliği yaptıktan sonra, Polonya'dan kendi payına düşeni aldı. 370.000'i yedek asker olmasına karşın toplamda 3 milyondan fazla askere sahip bir devletin yenilgisine neden olan bir *yıldırım savaşında* Almanlar 10.000'den az ölü verdiler. Almanlar, uçaklar, tanklar ve diğer mekanize araçlar açısından Polonyalılara karşı sayıca üstünlük gösterdiler, bu üstünlüğü ellerinde tuttular ve çoğu piyadelerden oluşan Polonya ordusunun dağınık olması ile Polonya cephesinin uzun ve savunmasız olmasından çıkar sağladılar. Çatışmayı bir manevra savaşı şekline sokarak Polonyalıları çok büyük bir dezavantajın içine düşürdüler. Polonya hava kuvveti yok edildi ve bundan sonra Alman zırhlı kuvvetleri daha iyi manevra yapıp düşmanlarını dağıttılar; örneğin, büyük bir Polonya kuvvetini Poznan ve Lódz içinde ve yakınlarında kıstırdılar. Polonya ordusunun bütünlüğü bozuldu. Başarılı Alman harekâtı hızlı zırhlı ilerlemeden yana olan generallerin konumunu güçlendirdi; süvarilerin sonunun geldiğine de işaret etti. Polonya'nın 11 süvari taburu hiçbir katkı sağlamadı. Cesur direnişe karşın Alman zaferi çabuk ve tamdı. Polonya 1 Eylül'de işgal edildi, Varşova 27 Eylül'de teslim oldu ve son Polonya birlikleri 6 Ekim'de savaşmayı bıraktı.

İngiltere ve Fransa 1939'da Polonyalıları desteklemek üzere Almanya'ya karşı savaşa girdi, fakat destek sağlayamadı: 1939-40 Phoney Savaşı sırasında, askeri ve politik tedbirler ve yetersiz hazırlık nedeniyle Almanya'ya saldıramadılar. Buna kıyasla, sayıca üstün Sovyetler, 1939-40 yıllarında istihkâm edilmiş Mannerheim Hattı'nı yarmak için üstün top-

larını kullanarak Finlandiya'ya saldırdı ve bazı ciddi yenilgilerden sonra toprak kazandılar. Sovyetler, Komünist zulüm uygulayarak kayda değer bir direnişle karşılaşmadan, 1940'da Baltık devletleri Estonya, Letonya ve Litvanya'yı da işgal etti.

Almanlar, 1940'ta, İngiliz amfibi ve donanma kuvvetlerinin Norveç'teki müdahalesine karşı koymak için hava gücünü kullanarak o zamana dek tarafsız kalan Danimarka ve Norveç'i ele geçirdiler. Daha sonra Hollanda, Belçika ve Fransa'yı kaplayan ve Anglo-Fransız ittifakının askeri başarısızlığını acımasızca ortaya koyan bir Alman *yıldırım savaşı* ile Batı Cephesi alındı. Almanlar sözde geçilmez Ardenler Platosu'nu aşıp Meuse'u boydan boya geçince, Birinci Dünya Savaşı'nda savunmanın güçlendirilmesine ilişkin alınan dersleri temsil eden ve Almanya'ya yöneltilen güçlü bir istihkâm hattı olan Fransız Majino Hattı çevrildi. Almanlar, özellikle tanklar olmak üzere, mekanize kuvvetlerini ve hava güçlerini, en çok da Ju-87 (Stuka) pike bombardımanı yapan uçaklarını etkin biçimde kullandılar ve toplu olarak sayıca üstün kuvvetler karşısında stratejik üstünlüğü ele geçirdiler. Müttefikler Stuka'ya denk bir uçağa sahip değildi ve Alman hava kuvveti Fransız hava kuvvetine göre üstündü. Alman panzer (tank) bölükleri tankların silah özelliklerini maksimize eden birimler olarak harekâtlarda başarı sağladılar.[67]

Avrupa kıtasından kovulan Britanya –Dunkirk'ten çıkarılma süreci boyunca cesareti, becerisi ve şansı sayesinde ordusunun büyük kısmını kurtarabilmesine rağmen–, imparatorluğundan ve denizlerdeki hâkimiyetinden çok değerli bir destek gördü, fakat bu durum Alman hava gücü ve U-botları (denizaltılar) nedeniyle tehlikeye düştü. Britanya Muharebesi'nde Alman hava gücünün İngiliz radarları, giderek artan sayıdaki etkili savaşın uçaklar, becerikli kumanda kararları ve yüksek savaşma kalitesi ile köreltilmesi, Hitler'in Operation Sealion isimli planlı Britanya işgalini (1940) durdurmasına neden oldu. Ancak, Almanya'nın İtalyan müttefikince yapılan saldırının Yunanlılar tarafından geri püskürtülmesi ve aynı yılın kış aylarında İngilizlerin Kuzey Afrika'da İtalyanlara karşı kazandığı başarıların ardından, 1941'de Almanya Libya'ya saldırdı ve bu saldırı sayesinde Mısır'a doğru ilerledi. Daha sonra da hızla Yugoslavya ile Yunanistan'ı fethetti – ki Yunanistan'ın alınması İngiliz kuvvetlerinin Yunanistan ve Girit Adası'nda yenilmelerine yol açtı.

67) A. Horne, *To Lose a Battle: France 1940* (Harmondsworth, 1969); R. A. Doughty, *The Breaking Point: Sedan and the Fall of France, 1940* (Hamden, Conn., 1990).

Girit Adası'nın Mayıs 1941'de kaybedilmesi Britanya'nın tek başına aldığı son büyük yenilgiydi; sonraki yenilgileri güçlü müttefiklere sahipken gerçekleşti. Sovyetler Birliği'ne yapılan Alman saldırısı (Haziran 1941) ve Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan Japon saldırısı –ki bunun ardından Japonya'nın müttefiki Almanya Amerikalılara (Aralık 1941'de) savaş açtı– durumu tamamen değiştirdi. Almanlar Sovyet kaynaklarının desteğini kaybetti ve iki cephede savaşmak zorunda kaldılar. Özellikle 1942 yılının başında, Japonlar önemli ölçüde ilerledikçe Müttefikler ciddi darbeler aldı. 15 Şubat 1942'de Malaya'da kötü şekilde yönetilen bir harekâtın ardından 'ele geçirilemez' Singapur'un Japonlara teslim edilmesi İngilizlerin Asya'daki prestijini yerle bir etti: 130.000 İngiliz askeri mahkûm edildi. Malaya'daki İngilizler sayıları bakımından Japonlara göre oldukça üstündüler, ama Japonlar daha iyi komuta ediliyordu; ayrıca, stratejik ve hava üstünlüğüne sahiptiler. On iki gün sonra, Japonlar Cava Denizi'nde bir Müttefik filosunu yok etmek için torpidoları kullanarak beş gemiyi batırdılar. 29 Şubat'ta kaçan beş savaş gemisi daha güçlü Japon kuvvetleri tarafından yok edildi.

Japonların başarısı, yerkürenin jeopolitik olduğu kadar ırksal olarak yeniden biçimlendirilmesi tehdidi olarak görüldü. ABD'nin kaynaklarını Almanya karşısında değil fakat Japonya'nın ilerleyişini durdurmak için saldırı harekâtlarına aktarması konusunda ısrar eden Donanma Harekâtları Kumandanı Amiral Ernest King, Mart 1942'de Başkan Roosevelt'e yazdığı mektupta, "dünyanın beyaz olmayan ırkları arasındaki tepkilerden ötürü" "beyaz adamın ülkeleri" olan Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Japonya tarafından fethedilmesine ABD'nin izin veremeyeceğini söyledi.[68] Mayıs sonunda Japonlar, Hollanda Doğu Antiller'i, Burma'yı ve Filipinler'i fethetti. O yaz hem Çin'in hem de Rusya'nın çökmesi muhtemel görünüyordu.

Almanya U-botlarına karşı yapılan Atlantik Muharebesi, uçak gemileri ve uzun menzilli uçakların gelişiyle hava desteğinde kesin bir kazanç sağlandığı 1943'ün başına kadar kazanılamadı. Alman denizaltıları ticari gemiler ile uçak gemilerinden çoğunun kaybedilmesine neden olmasına rağmen Müttefiklerin denizcilik bağlantılarını kıramadı. Yine de, Sovyetler Birliği'nin ve ABD'nin katılımıyla Müttefik sistemi ekonomik olarak Almanya'dan çok daha güçlü hale geldi. Buna ilaveten, İngilizlerin Irak, Lübnan ve Suriye'yi Mayıs-Temmuz 1941'de fethetmesi, Ağustos 1941'den

68) M. A. Stoler, "The 'Pacific-First' Alternative in American World War II Strategy", *International History Review*, 2 (1980), s. 434.

başlayarak İran'ın Anglo-Sovyet kuvvetlerince işgal edilmesi ve İngilizlerin Mayıs-Kasım 1942 ayları arasında Madagaskar'ı fethetmesi, Alman ve Japon dünyalarının birbirinden uzak tutulmasını ve Müttefiklerin parçalanmamasını sağladı. Lübnan, Suriye, Madagaskar ve Fransız Kuzey Afrika, Hitler'in kabul ettiği ve merkezi 1940'ta Fransa'nın yenilmesinden sonra kurulan Vichy'de bulunan Fransız hükümeti tarafından yönetildi.

Alman ve Japon saldırıları 1942'nin sonunda köreldiği için, zafere giden uzun ve taşlı yol artık daha net görülebiliyordu: Amerika'nın Pasifik'teki bir mercan adası olan Midway'i ele geçirmeye çalışan bir Japon filosunu 3-5 Haziran 1942'de yenmesi ve Sovyetlerin Kasım 1942'de Stalingrad'daki Alman Altıncı Ordusu'nu kuşatması özellikle önemliydi. Japonların Avustralya'ya saldırı tehdidini attıracak Moresby Limanı'na doğru ilerleme girişimleri, 4-8 Mayıs 1942 tarihinde yapılan ve uçak gemisi birlikleri arasındaki ilk muharebe olan Mercan Denizi Savaşı'nda zaten durdurulmuştu. Almanlar Kuzey Afrika'da İngilizler tarafından da yenilgiye uğratıldılar: Mısır'a ilerleyişleri Temmuz ayında Gazala Hattı'nda durduruldu ve 1942'nin Ekim-Kasım aylarındaki El Alameyn Savaşı'nda geri püskürtüldü. Fransız Kuzey Afrika, Kasım 1942 tarihli Meşale Harekâtı'nda Anglo-Amerikan amfibi kuvvetleri tarafından başarıyla işgal edildi. Strateji uzmanları ve savaş alanı kumandanları Birinci Dünya Savaşı'na girerken meseleleri her bir cephede 'tek bir büyük muharebe' yaparak halletmeyi umuyorlardı, ama nihayetinde bunun böyle olmayacağını da gördüler. İkinci Dünya Savaşı'na girerken 'büyük muharebe' beklenmedi, ama yine de Midway, El Alameyn ve Stalingrad'da bariz dönüm noktaları yaşandı.

Müttefikler saldırılar düzenlemeye başladı. Almanya'nın koşulsuz teslim olması konusundaki ısrarları ve Hitler rejiminin fanatik doğası bunun bitirilmesi gereken bir savaş olmasını gerektirdi. Savaş kısmen Birinci Dünya Savaşı'na damgasını vuran karada, denizde ve havada yıpratma şeklinde gerçekleşti. Almanlar, Mayıs 1943'te Kuzey Afrika'da teslim oldu; İngilizler ve Amerikalılar Temmuz'da Sicilya'ya ve Eylül'de İtalya'ya girdiler. Hava, deniz ve karadaki muazzam kaynaklar, amfibi araçlar ile bunların eğitimleri ve uçak gemilerinin geliştirilmesi, amfibi harekâtları uygulanabilir kıldı. Ülkenin büyük bir kısmı halen Alman işgali altında olmasına rağmen, İtalya Eylül ayında koşulsuz olarak teslim oldu.

Japonlar Pasifik'teki önemli mevzilerinde 1943'te geri püskürtüldü ve bu nedenle Guadalcanal ile Yeni Gine'yi kaybettiler. Haziran 1944'te Amerikan Pasifik Filosu Mariana Adaları üzerine amfibi bir saldırı düzen-

ledi ve bu da Japon uçak gemisi kuvvetini hezimete uğratan deniz-hava mücadelesine yol açtı. Saipan düştü ve Japonya kabinesi 18 Temmuz'da görevi bıraktı. Japon Pasifik İmparatorluğu karşı konulamaz biçimde çöktü: Hava üstünlüğü olmadığından Japon donanma birimleri savunmasız kaldı ve Amerikalılar nereye saldırı yapacaklarına karar vererek 'münavebeli' ilerlemeyi uygun gördükleri Rabaul gibi üsleri etkisiz hale getirebildiler. Rabaul'daki büyük garnizon ve Norveç'te bulunan çok sayıdaki Alman kuvveti gibi kara birlikleri, stratejik üstünlükten yoksun bir güç için pek önemli bir katkı sağlamadı. Japonlar Burma'da karada yenildiler; muharebeleri başarıyla kontrol edebilen yüksek kalite birimler, üstün lojistik, hava gücü ve toplardan yararlanan daha iyi eğitilmiş bir Hindistan ordusu karşısında sadece kararlı saldırı taktikleri uygulamak artık yeterli olmadı.

Avrupa'da da üstünlüğü ele geçirmek çok önemliydi. Sovyet ilerleyişi, Ağustos 1944'te Romanya'nın ve bir sonraki ay da Bulgaristan'ın teslim olmasına yol açtı. Fransa ve Belçika'nın hızla liberalleşmesinin ardından, 1944 sonunda ilerleyişi engelleyen katı Alman direnişi gelmesine rağmen Anglo-Amerikan kuvvetleri Haziran 1944'te Normandiya'ya çıktı. Ardenler Platosu'ndaki bir Alman karşı saldırısı Bulge Muharebesi ile başarısızlığa uğratıldıktan sonra, Amerikan kuvvetleri 1945'in başında Ren Nehri'ni aşarak ilerledi. Sovyetler Berlin'e girdi ve Hitler intihar etti.[69] Almanlar, Mayıs 1945'te koşulsuz olarak teslim oldu. 1812-14 yıllarında Napoléon'a karşı yürütülen harekâtlarda olduğu gibi, Rus gücü önemli bir rol oynadı ve Doğu Cephesi'ndeki rakamlar Almanya'ya karşı açılan savaşta bu cephenin asıl savaş alanı olduğuna işaret etti. Ancak, Anglo-Amerikan başarısı da kayda değerdi, çünkü en önemlisi Japonya ile yapılan ve Japonların iki Amerikan atom bombasının atılmasından sadece birkaç gün sonra, Ağustos 1945'te teslim olmaları ile sonuçlanan bir çatışmanın yükünü kaldırdılar.

Hava Gücü

Teknoloji İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm çevrelerde savaşları önemli ölçüde etkiledi, fakat en yeni etki hava ile ilişkiliydi.[70] Bu ise, en önemlisi

69) J. Erickson, *The Road to Berlin* (Londra, 1983).

70) R. J. Overy, *The Air War 1939-1945* (Londra, 1987); H. Boog (yay. haz.). *The Conduct of the Air War in the Second World War: an International Comparison* (New York, 1992); Sir Arthur Harris, *Dispatch on War Operations*, (yay. haz.) S. Cox (Londra, 1995).

araçların haberleşmesi ve toplanması karşısında faydalı olan, uzun menzilli ağır silahlar sağlayarak sadece karadaki değil denizdeki çatışmaları da etkiledi.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar ve Sovyetler hava gücünün taktik kullanımına önem verdiler. Bu da Doğu Cephesi'nde uzun menzilli bombalamadan çok daha önemliydi. Aslında, Almanya stratejik bir hava silahına sahip değilken, Sovyet hava kuvveti büyük oranda ordunun bir uzantısıydı. Daha önce, Almanya dört motorlu bombardıman uçaklarının ('Ural' ve 'Amerika' bombardıman uçakları) geliştirilmesinde liderlik etmiş, fakat sadece prototiplerine sahip olmuştu. Bu konuda kaydedilen ilerleme, bombardıman uçaklarının destekçisi General Walter Wever'in ölmesinin ardından 1936'da durdu: İspanya İç Savaşı stratejik bombardıman uçaklarının gerekli olmadığını gösterdi ve Almanlar bunun yerine Franko kuvvetleri adına pike bombardımanı taktiklerini uyguladılar. Buna ilaveten, Almanlar hammadde ve motor üretim teknolojisi sıkıntılarından etkilendiler. Alman hava kuvveti *Luftwaffe* taktik bir hava kuvveti ve dolayısıyla sınırlı menzili olan uçaklarla Britanya Savaşı'nda çarpıştı – ki bu da savaşı kaybetmesinin ana nedeniydi.

Ancak, Alman kaynakları genel olarak ordunun ihtiyaçları için oluşturulan taktik kuvvet için harcandı. Bu da kaynak kullanımında yapılan seçimlerin rolünü ve dolayısıyla da sadece kaynakların miktarına ilgi gösterilmesi tehlikesini hatırlatır. Almanya *Yıldırım Savaşı* taktiklerini koşullar nedeniyle zorla kullanmadı; bu taktikler bir politika tercihini yansıtıyordu. Hava gücünün Doğu Cephesi'nde yalnızca destekleyici bir rolünün olması, bu gücün muazzam çaptaki kara harekâtlarındaki etkisinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yine de, bombardıman uçaklarının Normandiya Çıkartması öncesinde Fransa üzerinde stratejik bakımdan ve daha sonra Normandiya üzerinde taktik açıdan kullanılması, hava gücünün işe yaradığına dair net bir örnektir.

Japon bombardıman uçaklarının *Prince of Wales* ve *Repulse* gemilerini Malaya açıklarında 10 Aralık 1941'de batırıp Britanya'nın Japonya'nın Malaya'yı işgaline müdahale etme planlarını sona erdirdiğinde olduğu gibi, karadan kalkan uçaklar savaş gemilerinin kıyıya yakın sulardaki kontrolünü zayıflatabildi. Uçak gemilerinden kalkan uçaklar donanma faaliyetlerinde çok önemli bir hale geldi. Bunlar İngilizlerin Atlantik'te ve yakınındaki sularda Alman savaş gemilerini takip etmesini sağladı. Genel olarak, hava gücü Almanya denizaltı operasyonlarına karşı koymada ana rolü oynadı. Bu güç Japon uçak gemileri beş Amerikan savaş

gemisini 7 Aralık 1941'de Pearl Harbour'da batırdığında patlak veren Pasifik'teki bir savaşın yürütülme şekli, yani hem filolar arasındaki çatışma hem de amfibi saldırıların desteklenmesi açısından da çok önemli oldu.

Hava gücü, Almanya'nın 1940'ta Danimarka, Norveç, Belçika ile Hollanda'ya ve 1941'de Girit Adası'na düzenlediği saldırılarda ve Japonların Sumatra petrol sahalarını 1942'de ele geçirmesinde olduğu gibi, hem planör hem de paraşüt saldırıları olan hava indirme harekâtlarında da kullanıldı. Hava gücü kara ve deniz kuvvetlerine hava yolu ile ikmal yapılması ve bunların takviye edilmesi için fırsatlar da sağladı. Bu da yol ağlarının güvenilmez olduğu ve birliklerin ayrıldıkları yerlerde çok değerli oldu. Böylece, İngilizlerin 1944'te Burma'da ve Amerikalıların 1960'larda Hindi-Çin'de havadan tekrar tekrar ikmal yapmalarını kolaylaştırdı.

Hava yoluyla levazım ve takviye sağlanması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da önemli bir hal aldı. Örneğin, Komünistlerin 1946-9 tarihli Çin İç Savaşı'nda demiryollarını kesmesi, Ulusçuları 1948'te Mançurya, Changchun ve Mukden'deki ana üslerine levazımı hava yolu ile sağlamak zorunda bıraktı. Laos'taki Amerika destekli birlikler, 1964-72 yılları arasında CIA uçakları ile intikal ettirildi.[71] Havaalanları ise stratejik önemi olan noktalar haline geldi: 1968'te Çek hükümeti devrildiğinde Sovyet tankları Prag havaalanına uçuruldu. Hava gücünün lojistik kapasitesi kolayca abartılmasına rağmen, hava gücü sayesinde büyük sayılarda birlik gemilerden daha hızlı biçimde denizaşırı hareket ettirilebildi. Böylece, 1936'da Alman nakil uçakları, Franko'nun birlikleri Fas'tan İspanya'ya intikal ettirmesini kolaylaştırdı; 1950'de Kore'ye ulaşan ilk Amerikan birlikleri de hava yolunu kullandı ve 1965 baharında Dominik Cumhuriyeti'nde yaşanan kargaşaya tepki olarak ABD iki haftadan daha az bir sürede 23.000 askeri hava yoluyla Hispaniola'ya taşıdı. Sovyet uçaklarının etkinliği 1975'te Angola'da ve 1977-8 arasında Etiyopya'da sergilendi. Operasyon iyi yönetilmemesine ve Amerikan askeriyesinde, özellikle de kuvvetler arası işbirliğinde görev değişikliklerinin yapılmasına neden olmasına rağmen, 1983'te helikopterlerle taşınan Amerikan denizcileri ve ABD paraşütçü kuvvetleri Karayipler'deki Grenada Adası'nı işgal ettiler. İngilizler 1982'de Falkland Adaları'nı Arjantinlile-

71) W. M. Leary, "The CIA and the 'Secret War' in Laos: the Battle for Skyline Ridge, 1971-1972", *Journal of Military History*, 59 (1995), s. 507.

rin elinden alınca, hava yoluyla takviye yapılmasını kolaylaştırmak için büyük ve uzak mesafe uçaklarının inebileceği bir uçak pisti inşa etmeye başladılar.

Hava gücü, birliklerin karadan hızlı şekilde taşınmasında da faydalı olarak düşmanların yakında olma avantajlarını da ortadan kaldırdı. Böylece, 1947'de Hintliler hava yolu ile Keşmir'e birlikler gönderdiler. Otuz yıl sonra, Fas askerleri, Angolalı isyancıların işgaline karşı destek olmaları için Fransız nakliye uçakları ile Zahire'ye gönderildi.

Hava gücü İkinci Dünya Savaşı'nda düşmanların ekonomik gücünü ve sivillerin moralini çökertmek amacıyla da kullanıldı. Almanların Varşova (1939), Rotterdam (1940) ve Belgrat (1941) gibi savunmasız şehirleri şiddetle bombalaması, ağır sivil kayıpların verilmesine neden oldu. Britanya için ulusal bağımsızlığın korunması geleneksel olarak güçlü ve başarılı bir donanmaya sahip olmayı gerektirdi, ama 1940'ta yeni teknolojinin etkisi, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından yapılanlardan çok daha ciddiydi ve sonu gelmeyen Alman hava saldırıları önemsendi. Uçaklar ve V1'lerin gelişiyle füze saldırıları denizlerde hâkim olmanın, işgalleri hâlâ engelleyebilse bile, artık Britanya'yı korumayacağını ortaya koydu. Almanlar uzun menzilli silahlarla Manş Denizi'nin diğer yakasından Dover'ı da bombaladılar. Ülkenin savunma sahası bu nedenle genişletildi. Almanlar İkinci Dünya Savaşı'nda uzun mesafeler alabilen ağır bombardıman uçakları geliştirmemiş olsalar da, bombardıman uçakları Kuzeybatı Avrupa'daki Norveç gibi üslerden kalkarak Britanya'ya saldırdı; bu arada, saatte 3.000 mil (4.830 km.) hızla bir noktadan diğerine ilerleyebilen V2 füzeleri kayda değer bir uzaklıktan ateşlenebildi. 1944-5 yıllarında V2'ler ile bombalanan Britanya, stratejik açıdan artık bir ada olmaktan çıktı.

Amerika'nın uzun mesafeden bombalama yapabilmesi, Japonya üzerinde benzer bir etki yarattı. 1945'in ilk aylarında Japon şehirlerinin ve altyapısının sistematik şekilde harap edilmesi, pahalı bir işgalin ve çok daha uzun bir çatışmanın tek alternatifi olarak görülüyordu. Amerikan B-29 'Super Fortress' ve Almanya'ya karşı kullanılan, ağır bombaları olan British Lancaster gibi dört motorlu bombardıman uçakları ve özellikle Amerikan P-38'leri, P-47'leri ve P-51'leri (Mustang uçakları) gibi uzun menzilli savaşan muhafız uçaklarının gelişi ve seyir gereçlerinde kaydedilen gelişmeler ile daha kolay hale gelen stratejik bombalama, Japonya ve Almanya'da ağır sivil kayıpların verilmesine neden oldu. Rast gele bomba atan ve yüksekten uçan uçakların bomba isabet oranı sınırlı olma-

sına rağmen, stratejik bombalama Alman ve Japon lojistiklerinin ve haberleşmelerinin bozulmasında çok önemliydi ve harekâtların etkinliği açısından önemli sonuçları olan silah üretiminde bir artışın oluşmasını engelledi. Almanlar muazzam miktarda kaynağını uçaklara karşı savunma kuvvetlerine yönlendirdiler.

Piyadeler söz konusu olduğunda kabul edilemeyecek sayıda uçak mürettebatı kaybeden İngilizler ve Amerikalılar, Avrupa'da 21.900 bombardıman uçağı kaybetti; ama Almanya ekonomisi, özellikle de petrol endüstrisi, uçak üretimi ve haberleşme teknolojileri korkunç bir darbe aldı. Bu da doğrudan Müttefiklerin savaş gayretlerini artırdı. Örneğin, stratejik bombardıman sayesinde geliştirilen ama yapımı geciktirilen XXIII tipi yeni, daha hızlı bir U-bot Nisan 1945'e kadar harekâtlarda kullanılamadı – ki bu da Müttefiklerin denizlerdeki hâkimiyetini tehdit edemeyecek kadar geç bir zamandı. 1943'te Anglo-Amerikan bombardımanı İtalya endüstriyel kapasitesinin yüzde 60'ını kullanılmaz hale getirdi. Bombalama, hedeflerin ve başarının belirlenmesi için bilgi sağlayan uzun mesafe hava fotoğrafçılığı keşif görevi ile ilişkilendiriliyordu. Bu keşif şekli, Almanların, yüksekten uçan Dornier Do-215 B2'ler ve Heinkel He-111'ler ile uzun menzilli keşifler yaptıktan sonra 1941'de Sovyetler Birliği'ne düzenlediği saldırıda da görüldüğü gibi, kara harekâtlarının planlamasında da fayda sağladı.

İngilizlerin Hamburg ve Lübeck bombardımanı ve Amerika'nın Tokyo'ya yaptığı saldırılar gibi bölge bombalamalarının bir açıklaması, ağır kayıpların sivil nüfusu dehşete düşüreceği ve hükümetler üzerinde baskı yaratacağıydı. İngilizlerin 1943'te Hamburg'a düzenlediği tek bir saldırıda 30.000'in üzerinde insan hayatını kaybetti. Ancak, hava bombardımanı yoluyla sivil halkın moralini çökertme çabaları İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya veya Britanya'da boşa çıktı ya da Vietnam Savaşı'nda (1965-8) Kuzey Vietnam'a karşı yapılan saldırılar istenen etkiyi yaratmadı. Sir Arthur Haris komutasındaki İngiliz Bombardıman Kumandanlığı, Alman şehirlerinin bölge bombardımanına tutulmasının sınırlı bir etki yaratacağına dair istihbarat raporlarını göz ardı etti. İngilizlerin morali ve endüstriyel üretimi hava saldırılarından savaştan önce duyulan korkuya kıyasla çok az etkilendi: Savaştan önce büyük sayılarda karton tabutlar yapıldı ve havadan yapılacak gaz saldırılarına karşı yoğun bir hazırlık içine girildi, ancak bunlar gerçekleşmedi. Savaş boyunca hava saldırısı önlemleri, talim ve sığınıklar Avrupa ve Japonya'daki sivil yaşam için önemli hale geldi.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ağır hava saldırılarına etkili bir karşılık veremeyen Japon hükümetinin üzerindeki baskı yoğunlaştı. 1944-5 yıllarında Amerikan bombardıman uçakları Japonya'daki binaların yüzde 30'dan fazlasını harabeye çevirdi. Tokyo'nun yarısından fazlası ve Kobe harap edildi ve Tokyo üzerine 10 Mart 1945'te düzenlenen ilk büyük alçak irtifa saldırısında, Nagasaki'ye yapılan atom bombası saldırısında olduğundan daha fazla insan öldü (Hiroşima'daki sayı daha fazlaydı). 1945'te Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan ve tek seferde veya en nihayetinde radyasyon zehirlenmesi ile 250.000 insanın ölmesine neden olan atom bombaları, Amerikan hava gücünün yıkıcı potansiyelini gözler önüne serdi ve düşmanı dehşete düşürüp teslim olmaya zorlama sürecini hızlandırdı. Almanlar atom bombası araştırmaları yapmadılar, çünkü bu bombaları geliştirmenin çok fazla zaman alacağını düşünüyorlardı. Onlara göre savaş 'geleneksel' silahlar kullanılarak bu bombanın hazır hale getirilmesinden çok önce biter veya bitirilebilirdi – ki bu da teknolojik seçeneklerin geliştirilmesini engelleyen aşırı güvene bir örnekti.

Nükleer silahların kullanılmasının ardından, bir teknoloji ideolojisinin askeri tarihte neden daha büyük bir rol oynamaya başladığını anlamak kolaydır. Hitler'in soykırım politikaları, Sovyetlerin sözde düşman azınlıkları Kırım ve Kafkaslar'dan sürmesi ve savaş sonrasında 10 milyonun üzerinde Almanın Doğu Avrupa'daki vatanlarından kovulması, savaş ve jeo-politikada önemli bir etken olarak sivillerin gördüğü muamelenin diğer yönleriydi. Japon biyolojik savaş deneyleri savaş açma yollarının etkinliğini ve uygulanabilirliğini test etmeye yönelik arzuyu yansıtıyordu.

Teknoloji ve İkinci Dünya Savaşı

Hava gücünün güç politikaları açısından etkisi hiçbir devletin tek başına bir tekele sahip olmamasıyla sınırlı kaldı, ama aynı şey uzun menzilli füzeler için geçerli değildi. Ayrıca, denizaltılarda olduğu gibi, teknoloji ve endüstriyel kapasitenin büyük oranda ve hızla katkı sağladığı bir karşı önlemler alma arayışı da canlı tutuldu. Böylece, İngilizler, 1940'taki Britanya Savaşı boyunca Alman hava hamleleri hakkında bilgi sağlamak için ve Atlantik Muharebesi'nde denizaltılara karşı radar kullandılar. Teknolojinin insan kapasitesini ne kadar artırabileceği bol bol gözler önüne

serildi. Artık insanlar uçmakla kalmayıp gözün göremediğini de 'görebilmeye' başladılar.[72] Alman mesajlarının, istihbarat bilgilerinin toplanması ve değerlendirilmesindeki önemli gelişmelerden biri olan ULTRA sistemi ile engellenmesi ve deşifre edilmesi 1940'ta önem kazandı, fakat daha geleneksel bir bilgi toplama yolu olan Kraliyet Gözlem Kolordusu da önemli oldu. Sinyallerin engellenmesi de Amerikalılara fayda sağlayarak, örneğin Midway'de, Japonlar karşısında büyük rol oynadı.

Genellikle, İkinci Dünya Savaşı boyunca hava gücündeki gelişmelere karşı koymak için, uçaklara karşı kullanılan silahlar ve sistemler hızla geliştirildi. Savaş baskısı altında teknolojik ilerlemeler hızla uygulamaya kondu. Örneğin, 1943'te Almanlar, suya daldıklarında bataryalarını şarj etmelerini sağlayan ve böylece Müttefiklerin hava gücüne karşı savunmasızlıklarını azaltan *schnorkel* araçlarını monte etmek için denizaltılarını geri çağırdılar, bu arada Müttefikler ise daha güçlü sualtı bombaları, deniz radarı ve daha iyi sualtı ses tespit cihazlarını kullanıma soktular. Almanlar, 1943'te bir atışta üç muhafız gemisini batıran T5 ses güdümlü torpidoyu yarattı. Ancak, karşı önlemlerin alınması da uzun sürmedi.

Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında muhariplerin teknolojileri arasındaki benzerlikler önemli farklılıkları gizleyemez, fakat 1898'de Sudan'da veya 1919'da Kuzey-Batı Hududu veya Afganistan'daki düşmanlar tarafından kullanılan silahlar arasındaki zıtlıklarla kıyaslandığında, bunlar asgari düzeyde kaldı. Dünya savaşlarındaki teknoloji farklılıklarının sınırlı olması sonucunda kaynakların gücü ve endüstriyel merkezler ile kullanıma hazır silahların sayısına olan etkileri, zafer kazanmada ancak harekâtlar, strateji ve politikaya ilişkin görüşlerle birleştiğinde çok önemliydi. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı boyunca Müttefiklerin Atlantik üzerinden deniz bağlantılarını koruma konusunda gösterdikleri başarıda kaynaklar büyük rol oynadı. Oysa, Japonlar, aynı dönemde yeni deniz imparatorluklarının içindeki hatları korunmada başarısızdılar: Japonlar konvoyları koruma ve denizaltılara karşı yapılan savaşlarda da pek etkili olamadı ve bunlar için daha az kaynak ayırdılar. Buna ilaveten, Japonlar denizaltı savaşlarında da pek başarı gösteremediler; bunun bir nedeni, ticari gemilerden ziyade savaş gemilerine karşı kullanmak üzere, su üstü gemilerinin yanı sıra denizaltılarda torpido istifleme konusunda ısrarlı davranmalarıydı. Deniz ablukası Mihver devletleri karşısında işe yarar-

72) D. E. Fisher, *A Race on the Edge of Time: Radar - the Decisive Weapon of World War II* (New York, 1988).

ken, Müttefikler karşısında denizaltılara rağmen aynı etkiyi yaratmadı. Başlangıçta torpidolar konusunda yaşanan problemlere karşın, Amerikan denizaltıları 1.114 Japon ticaret gemisini batırdı ve Japonları 1944'te pek çok konvoy hattını terk etmeye zorladı. Japonlar, kayıplarını karşılamaya yetecek kadar gemi inşa edemedi, ticaretleri önemli ölçüde azaldı ve Japon emperyal ekonomisi dağıldı. Amerikalılar, böylece, denizaltı savaşlarının tarihteki en başarılı uygulayıcısı haline geldiler.

Yeni teknoloji saldırı ve savunma arasındaki dengeyi de değiştirdi. Hem hava muharebelerinde hem de karadaki mekanize savaşlarda saldırıların savunma karşısındaki taktik üstünlüğü kolayca ortaya çıktı. Bu da tank muharebelerinde aşikâr hale geldi ve Almanlara 1940'ta Belçika ve Fransa'yı işgal ettiklerinde büyük bir avantaj sağladı. Tanklar ülkenin bir ucundan diğer ucuna hareket ederek öncü birimleri yollara bağlama ihtiyacını azalttı. Aslında, 1940'ta Fransızların Almanlara göre daha fazla tankı vardı ve bu tanklar biraz yavaş olsalar da çoğunlukla daha çok silahlandırılmıştı ve daha etkili bir zırh korumasına sahipti. Fakat Fransızlar zırhlarına ilişkin etkili bir doktrin geliştiremediler. Tankları piyadelere destek olarak görmede ısrar ettiler ve buna uygun olarak da pek çok Fransız tankı zırhlı tümenler olarak kullanılmaktan ziyade seyyar top olarak kullanılmak üzere küçük gruplara bölündü. Taktikler ve harekât kontrolü ile koordinasyon, silahların teknolojik yeterliliklerinden daha önemliydi.

Silahlar ile yol ve köprü inşaatlarındaki gelişmeler sayesinde saldırıya geçen bir ordu, özellikle de Almanların Sovyetler Birliği'ni 1941'de işgal etmesinde olduğu gibi, tank birimleri açık kanatlar ile hareket edebilir ve destek beklerken destek topçular ile piyadelerin yavaş ilerlemesi nedeniyle engellenmezse, daha önce olmadığı kadar hızlı ilerleyebildi. Ancak, güçlü direniş karşısında, 1943-45 arasında Sovyetlerin yaptığı gibi, topçular ve piyadeler ile işbirliği yapıp bunları seyyar hale getirmek gerekli oldu.

Polonya ve Kuzey Fransa'daki önemli savaş alanı harekâtları nispeten küçük olmasına karşın, Almanlar Sovyetler cephesinin uzunluğu ve geçmek zorunda oldukları alan nedeniyle elverişsiz bir durumun içine düştüler. Mekanize olmayan ve çoğunlukla atlarla verilen lojistik destekleri yeterli olmadı. Amerikalılar ve İngilizler, 1944'te Normandiya'dan kaçmalarının ardından, lojistik desteğe ilişkin olarak aynı çapta olmasa ve bu denli korkunç sonuçlar yaratmasa da, aynı problemi yaşadılar. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Batı Cephesi'ne kıyasla, savaş ala-

nının büyüklüğü ve daha fazla harekât kabiliyeti, savunma ateş gücünün İkinci Dünya Savaşı'nda o kadar da yıkıcı olmamasını sağladı.

Ancak, bazı yorumcular 1939 ve 1940'taki ilk *yıldırım* harekâtlarının yarattığı korkunç dramın şok etkisi altında kaldılar ve bu nedenle Almanların arasında bile tutarlı bir doktrin yaratılmasından çok doğaçlamayı temsil eden Alman askeri metotlarının savaş üzerindeki etkisini abarttılar. Bazıları, Alman ordusunun 1940'ta Fransa'ya bir *yıldırım harekâtı* düzenlemek yerine ülkeyi boydan boya yürüyerek geçtiğini, esas unsurun saldırı için varını yoğunu ortaya koymaktan çok kaynakların taktik kullanımı olduğunu savunmuştur. Moral de göz önüne alınıyordu: İngilizler, zaman zaman yaptıkları gibi, karşı saldırıya geçtiklerinde Alman ordusunu büyük oranda yardılar. Fakat kötü biçimde kumanda edildiler ve pek çoğu savaşa gönüllerini de koymadı; orduyu Fransa'dan çıkarmak her şeyden öncelikliydi. Fransızların morali ise genel olarak zayıftı.

Yıldırım savaşının yarattığı psikolojik şok atlatılınca, tanklara karşı silahlar savaş alanına ulaştı, sonra da savunma 1941'de bile Kızıl Ordu ile başlayarak saldırılarla yeniden başa çıkabildi. Hızla gelişen zırhlar ile Sovyetler Birliği'ne Alman saldırısı düzenlendi, fakat Almanların ağır ilerleyen piyadeleri atlarla yapılan taşımacılığa bağımlı kaldı. Alman liderler aşırı bir kendine güven sergiledi ve Sovyetler kuvvetlerini yeniden toplamak için hızla yanıt verdiler. 1942'de Stalingrad'da saldırıya geçen Almanlar, muazzam ölçüde kaynak aktarılmasına rağmen durma noktasına geldiler. İkinci Dünya Savaşı, birincisinden pek de farklı olmadan, giderek uzayan bir yıpranma mücadelesine döndü; ve daha sonraki dönemde, 1967 Arap-İsrail Savaşı ve 1991 Körfez Savaşı'nda olmak üzere yalnızca iki *yıldırım* harekatı yapıldığı iddia edilebilir. Liddell Hart, Arap-İsrail Savaşı'ndaki İsrail stratejisini ve taktiklerini büyük ölçüde övmüştür.

Diğerlerine göre kötü silahların menzili ve etkinliği de İkinci Dünya Savaşı'nda iyileştirildi. İngilizlerin kullandığı Vickers makineli tüfek 4.000 yardalık (3.657 m.) bir menzile sahipti ve dakikada 500 atış yapabiliyordu. Telsiz ise kısa mesafe haberleşme için giderek daha fazla kullanıldı. Ordu araçlarına monte edilerek taktik esnekliğini ve harekât kontrolünü artırdı. Telsizler topların ve hava desteğinin daha etkin kullanılmasını ve radar bilgilerinin iletilmesini sağladı.

İkinci Dünya Savaşı 'Avrupalı' dünyadaki askeri yayılmanın rolünü de ortaya çıkardı. Bu ise, özellikle, müttefiklere mühimmat sağlandığı için Müttefikler tarafında böyle oldu – örneğin, İngilizler ve Amerikalı-

lar Sovyetlere mühimmat sağladılar,[73] ve İngilizlerin Amerikalılara radar hakkında bilgi vermelerinde olduğu gibi, teknoloji paylaşıldı. Anglo-Amerikan işbirliği atom bombasının geliştirilmesinde de aşikârdı. Ancak, düşmanların yenilikleri de kopyalandı. 1930'da, bir İngiliz hava kuvveti subayı olan Frank Whittle ilk kez 1937'de çalıştırdığı gaz türbini jet motorunun geliştirilmesine yol açan kuralların patentini aldı. Yine de, İngiliz jetini havada yenenler, 1939'da Almanlar ve 1940'da İtalyanlardı.

Devlet Gücü ve Kaynaklar

Birinci ve İkinci Dünya savaşları devlet gücünün gelişiminde muazzam ölçüde önemliydi. Savaş devletin rolünü ve hükümet düzenini oldukça güçlendirdi. Ulusal kaynakların harekete geçirilmesi ile devlet, ekonominin önemli bir kısmını kontrol etmeye başladı. Müthiş miktarda levazım üretmek, büyük sayılarda askeri yetiştirmek, eğitmek, giydirmek ve silahlandırmak, bu askerlerin yerine geçecek işçiler bulmak ve ekonominin çapını ve esnekliğini artırmak gerekti. Hem serbest ticaret hem de büyük ölçüde düzenlenmemiş endüstriyel üretim kontrol altına alındı. Ekonomik düzenleme ve zorunlu askerlik Birinci Dünya Savaşı'nda olduğundan daha hızlı ve kapsamlı biçimde uygulamaya kondu. Birinci savaştaki devlet müdahalesi deneyimi, bu tür müdahalenin İkinci savaşta daha etkili olmasını sağladı.

1939'da erkeklerin ve 1942'de kadınların zorunlu askerlik hizmetine alınmasının başlatıldığı Britanya'da, tayına bağlama çatışmanın ilk dönemlerinde uygulamaya kondu. Yiyeceklerin karneye bağlanması Ocak 1940'da başladı ve Yiyecek Bakanlığı kıt yiyecek ürünlerinin en iyi şekilde kullanılmasını sağlayan tüketim şekilleri ve reçetelerini teşvik etti; balina en çok tercih edilen yiyeceklerden biriydi. Kıyafetler ise 1941'de karneye bağlandı. Hükümet düzenlemeleri her yerde hissediliyordu ve Bakanlığın Adamları pek çok şeyi açıklayan bir terim haline gelmişti. Norveç'te alınan yenilginin ardından, Mayıs 1940'ta ulusal bir hükümet de kuruldu. Hükümet idaresindeki ihracat indirim politikaları Alman denizaltı tehdidinin bertaraf edilmesini kolaylaştırdı.

73) R. H. Jones, *The Road to Russia: United States Lend-lease to the Soviet Union* (Norman, Oklahoma, 1969).

İkinci Dünya Savaşı boyunca ABD dünyanın en güçlü ülkesi haline geldikçe kaynaklar, taahhütler ve federal hükümetin iddiaları oldukça büyüdü. Olağanüstü miktarlarda silah ve silah sistemleri üretildi ve ABD uluslararası gücünü önemli ölçüde artıran üretim odaklı bir politik fikir birliği yaratmak için 1930'larda yaşanan parçalanmaları aştı. Hem vergiler hem de hükümet harcamaları oldukça arttı.[74] Üretim tutumları ve teknikleri savaşa odaklandı. Amerikalılar, 186 milyon dolar değerinde müthiş miktarlarda mühimmat ve bunları intikal ettirmek için bir altyapı üretti.[75] ABD, 1941-5 yılları arasında 297.000 uçak ve 86.000 tank üretti. Toplam 1.421.000 tonluk petrol tankeri filolarının kaybedilmesine rağmen, Amerikan petrol tankeri filosunun tonajı 1942'de 4.620.000 iken 1945'te 12.875.000 tona ulaştı. Müttefik gücün küresel faaliyet alanı Amerikan gemi inşaatına bağlıydı. Savaş boyunca Müttefikler tarafından yapılan 42 milyon tonluk gemi inşaatının çoğu Amerikalılar tarafından gerçekleştirildi: Pek çoğu üretim hatlarındaki prefabrik parçaların kullanılmasıyla on gün kadar kısa bir sürede inşa edilen Özgürlük gemileriydi. Bütünü kaynaklı gemilerin yerine perçin çivisi kullanılarak yapılan gemiler geldi ve bu da üretimi hızlandırdı. Sosyal esneklik de sürece yardımcı oluyordu. 1944'e gelindiğinde, Amerikan gemi inşaatı endüstrisindeki işçilerin yüzde 11,5'i kadınlardan oluşuyordu. 1940'ta zorunlu askerlik yeniden uygulamaya konuldu ve Mayıs 1945'te zorunlu askerlerden oluşan ordu (hava gücü de dahil olmak üzere) her birine para ödenen, doyurulan, giydirilen, ev verilen ve örgütlenen hemen hemen 8,3 milyon asker içeriyordu. Bu ise ABD'nin daha önce vermediği bir yönetim mücadelesiydi.

Ruslar, 1920'lerin başından itibaren Alman hava saldırılarının dışında kalan bir alanda, Urallar'ın doğusunda veya bu dağlarda endüstriyel üretim ve madenciliği geliştirdiler. Ural metalürji endüstrisi özellikle önemliydi. Buna ilaveten, İkinci Dünya Savaşı boyunca sanayiler yaygın olarak Ural Dağları'na veya daha doğuya taşındı. Benzer biçimde, Amerikan uçak üretimi California'da büyüme gösterdi ve hem burada hem de Washington Eyaleti'nde gemi tersaneleri yapıldı.

Endüstriyel kapasitenin yanı sıra haberleşme ağlarında da önemli bir artış oldu ve endüstriyel gücün elde edilmesi ve askeri güçten fayda sağ-

74) M. Rupert, *Producing Hegemony. The Politics of Mass Production and American Global Power* (Cambridge, 1995).

75) J. K. Ohl, *Supplying the Troops. General Somervell and American Logistics in World War Two* (DeKalb, Illinois, 1994).

lanması için bunlara çok önem verildi. Böylece, Japonların Mançukuo'yu yaratmasının ardından, Pekin-Mukden demiryolu hattına büyük direkler dikildi ve askeriyeye özel bir telgraf hattı döşendi.[76] Haberleşmenin büyüyen rolü, bu hatlara saldırı yapılmasını savaş zamanında, örneğin erken modern dönem ve on sekizinci yüzyıl çatışmalarındakilerden çok daha fazla ana hedef haline getirdi. Bu gibi saldırılar hava gücü ve partizan (gerilla) faaliyetleri için önemliydi.

Ancak, her devlet aynı ölçüde etkin olamadı. Her iki dünya savaşında da Almanlar, düşmanlarının endüstriyel, mali ve demografik kaynakları ile başa çıkamayacakları için hızlı ve saldırıya dayalı bir savaşta kazanma ihtimallerinin yüksek olduğunu düşünüyor ve böylece ani saldırı, 'irade gücü' ve büyük bir düşmanı çatışmanın dışında itmek üzerine yoğunlaşıyorlardı. Fakat Müttefikler güçlerine ABD'yi de katıp üstün üretim kapasitelerini harekete geçirerek düşmanı askeri donanımla ezince, bunların hiçbiri işe yaramadı. Sonuç olarak, Almanlar, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Japonlar gibi kaybettiler.

Bu savaşta, Almanlar muazzam endüstriyel üslerini 1939'dan başlayarak uzun süren çatışma dönemi boyunca seferber ettiler – ki bu, endüstriyel kapasitenin yaygın olarak düşmanlıkların patlak vermesiyle başlayan savaş üretimine döndürülmesiydi. Ancak, özellikle 1939-41 yılları arasında pek çok güçlükle karşılaştılar. Almanların silah üretimleri en yüksek seviyeye ancak 1942'de Silah Bakanı olarak atanan Albert Speer'in yaptığı planların gerçekleştiği savaşın son döneminde, Eylül 1944'te ulaştı. Düşmanlarının aksine, Almanlar kadın işgücünden faydalanmadılar. Bunun yerine köleleri kullandılar – ki bu hem etkisiz hem de zalim bir politikaydı.

Ayrıca, Almanlar seri üretim tekniklerinden düşmanları kadar iyi şekilde yararlanmadılar, çünkü yığınlar halinde daha sınırlı sayıda silah üretmek yerine belli başlı silahların üretilmesi taleplerine öncelik tanıdılar.[77] Bu ise kısmen bir kültürü, yani on yedinci yüzyılın monarşik 'mutlakiyeçiliğini' yansıtıyordu. Bu kültürde gereksinimleri ve ekonomik potansiyeli ve müzakere olmaksızın gerektiği kadar üretim yapacağına dair basit bir beklentiyi ve düzeni anlamaya karşı bir isteksizlik vardı. Tek tek etkinliği sınırlı ama seri üretimi kolay silahlar yerine güçlü silahlar Al-

76) Harries and Harries, *Soldiers of the Sun*, s. 207.

77) R. J. Overy, *Why the West Won* (Londra, 1995). Jeremy Noakes'a tavsiyeleri için teşekkür ederim.

manları büyüledi – giderek daha da büyüyen tanklar ve silahlara döndüler. Hitler'in silah üretimi için kaynakların tahsis edilmesine ve daha sonra silahların kullanımına müdahaleleri kötü sonuçlar doğurdu. Örneğin, Me262'nin savaş uçağı olarak kullanılmamasını emrederek (oysa bu şekilde kullanıldığında çok etkili bir uçaktı) Almanların jet motorlu uçakları konusundaki liderliğini çöpe attı. Stalin gibi Hitler de küçük ve daha etkili savaş gemilerini ziyan edip zırhlılardan etkilendi.[78] Roketler de diğer bir tartışmalı Alman askeri politikasıydı. V2 beş dakikada 200 mil (322 km.) yol alabilmesine rağmen, o zamanlar var olan teknoloji bu roketlerin hedefi vurmasını sağlayacak kadar gelişmemişti. Roket programı ne uygun maliyetliydi ne de Almanların düşmanlarının psikolojisini anlamasına yarıyordu.[79] İngilizlerin yeni deşifre sistemi ULTRA'yı kullanmasında olduğu gibi, asıl mesele yeni teknolojinin etkisinden ziyade kullanımıydı.[80] Görünüşte pek etkili olmasalar da, İkinci Dünya Savaşı'ndaki gerçek teknolojik devrimlerin çoğu, özellikle de radar, 'mikro' düzeyde gerçekleşti ve bir fark yarattı.

Japonlar gibi Almanlar da ele geçirdikleri veya kendileriyle müttefik olan bölgelerin kaynakları –örneğin Kuzeydoğu Fransa'nın kömürü ile endüstrisi ve Romanya ile Hollanda Doğu Antiller'in petrolü ve işgücü– üzerinde hâkimiyet kurdu. Ancak, özellikle Sovyetler Birliği'nde olmak üzere, geri çekilen kuvvetlerin neden olduğu tahrip ve ardından gelen Müttefik saldırıları, yeterli ve esnek merkezi planlama eksikliği ve direnişi ve işgücünün işbirliği (örneğin, işçilerin Almanya'ya gönderilmesini de içeren zorunlu işçilik, ki bu Belçika'da olduğu gibi direnişle karşılandı) yapmamasını teşvik eden Mihver devletleri hâkimiyetinin zalim doğası nedeniyle bunların değeri azaldı.

Büyük sayılarda Alman birliği direniş faaliyetlerini sınırlamak veya olası direnişlerin oluşmasını engellemek için konuşlandırıldı. Buna ila-

78) T. R. Philbin, *The Lure of Neptune. German-Soviet Naval Collaboration and Ambitions, 1919-1941* (Columbia, S.C., 1994), s. xiv.

79) M. J. Neufeld, *The Rocket and the Reich. Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era* (Washington, D.C, 1995), s. 90.274-5, 278.

80) E. J. Drea, *MacArthur"s ULTRA: Code-breaking and the War Against Japan, 1942-1945* (Lawrence, Kansas, 1992); R. Bennett, *Behind the Battle. Intelligence in the War with Germany, 1939-45* (Londra, 1994). Daha genel bir bakış açısı için bkz. Raudzens, "War-Winning Weapons: the Measure-ment of Technological Determinism in Military History", *Journal of Military History*, 54 (1990), s. 403-33. Bu makale böyle bir kararlılığı eleştirmekte ve iki dünya savaşı üzerine yoğunlaşmaktadır.

veten, Almanların uyguladığı korkunç soykırım programları aksi takdirde savaşa aktarılabilecek kaynakları tüketti. Böylece, trenler askeri ikmal yerine kurbanları toplama kamplarına taşımak için kullanıldı. Benzer biçimde, pratikte sorunlar yaşansa ve 1939-41 yıllarında Almanların kazandığı başarılar bombanın gerekli olmayacağını ortaya koysa da, 'Yahudi fiziğine' karşı beslenen düşmanlık Alman atom bombası programını etkiledi.[81]

Bu nedenle, ideolojinin sonucu belirleyen bir rolü oldu. İttifak yönü genellikle her iki savaş için de çok büyük önem teşkil ediyordu ve ideolojik etkenler sıralamada kısmi bir rol oynasa da bu ittifaklar askeri tarihin teknolojiyle ilişkili olmayan yönlerini belirtiyordu.

Fetihler, bu ekonomilerin ve aslında Alman ve Japon ekonomilerinin en etkin biçimde işlediği ticaret sistemlerini bozan savaş gerçeği nedeniyle pek değerli değildi. Petrol kara, hava ve deniz savaşlarında hayati öneme sahipti. Özelikle Japonlar petrol sıkıntısı yaşıyordu, fakat petrol sıkıntısı Almanya'yı da etkiledi ve Hitler'in 1942'de Bakü'deki Sovyet petrol sahalarına ilerlemesine neden oldu. Almanların ele geçirdiği petrol sahaları savaştan önce kullanabildiği sahalardır. Bu nedenle Almanlar 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırdıklarında Estonya'yı istila ettiler, fakat Almanya 1935'ten sonra Estonya'nın yağtaşı sahalarından en fazla petrol alımı yapan ülkeydi. 1939 Nazi-Sovyet paktı ile Almanlar Sovyet hammaddelerine erişim sağladılar.

Buna kıyasla, Müttefikler, özellikle 1941'de Irak ve İran'ın işgal edilmesinin ardından tüm dünyanın petrol üretimini kontrol altında tuttular. Müttefikler batı yarımküre ile güney yarımkürenin büyük kısmı ile Batı Asya dahil olmak üzere dünya ekonomisinin büyük bölümüne hâkim oldu veya erişebildi. Latin Amerika'nın dahil oluşu, 1930'lardaki İyi Komşu Politikası'nda da örneklendiği gibi, ABD'nin yarımküredeki liderliğinin geliştiğine dair bir göstergeydi. Bu da savaş boyunca politik, ekonomik ve askeri işbirliği yapılmasını sağladı.

Kaynaklar, ekonomik merkezler ve iki tarafın yönetim tutumları arasındaki farklılıklar sonucunda silah üretiminde de büyük farklılıklar doğdu. Daha hızlı ateş eden silahlar, kullanılan mühimmatın miktarını çok büyük oranda artırdı. 1940'ın sonunda İngilizler Almanların ürettiğinden iki kat fazla savaş uçağı üreterek Alman hava saldırılarını bertaraf

81) M. Walker, *German National Socialism and the Quest for Nuclear Power, 1939-1949* (New York, 1989).

ettiler: Özellikle hızlı ve manevra yapabilen Hurricane ve Spitfire uçakları etkili oldu. 1942'de Amerikan ekonomisi tamamen savaşa tahsis edilmeden önce bile Müttefikler 58.000 tank ve 101.000 uçak; Mihver Devletleri ise 11.000 tank ile 26.000 uçak üretti. Sovyet tank üretimi 1943'te 29.000'e, aynı yıl Amerikan bombardıman uçağı üretimi de 29.365'e ulaştı. Büyük sayılarda Amerikan uçak gemilerinin inşa edilmesi Pasifik'teki hava, donanma ve kara savaşlarını değiştirdi. Sovyetler Birliği ve Amerikalılar yapımı, kullanımı ve tamir edilmesi kolay silahlar üzerinde yoğunlaştılar. Avrupa'daki savaş bitince, harekâtların çapı Sovyetlerin Japonya hâkimiyetindeki Mançurya'ya karşı 1945'te düzenlediği harekâtlar için konuşlandırdığı kuvvetlerin büyüklüğü ile gösterildi: 1,5 milyon asker, 4.370 uçak, 5.500 tank ve 28.000 parça top. Aynı yılın ilk aylarında Sovyetler Berlin'e saldırmak üzere 2,5 milyon asker gönderdi.

Müttefikler kaynakların miktarı açısından ezici bir üstünlük elde ettiler. Bu da savaşın yapılma şeklini pek çok yönden etkiledi. Örneğin, Amerikalılar Normandiya Çıkartması'nın ardından Fransa üzerinden ilerlerken direnişle karşılaştıkları köylere ve kasabalara hücum etmediler. Bunun yerine, durdular, hava desteği, ağır silahlar ve toplar getirterek ağır bombardıman başlattılar ve birkaç Amerikalı kayıp vererek ilerlemeye devam ettiler. Endüstriyel kaynakların önemi stratejik bombardımanı önemli kıldı ve galip güçlerin endüstriyel tesisleri ele geçirmeyi amaçlamasını sağladı. 1940'ta Fransa'ya saldıran Alman zırhlı bölüklerindeki 2.690 tanktan 381 tanesi, Almanların 1939'da Bohemya'yı yağmalayarak ele geçirdiği hafif T-38 tanklarıydı. Cakovice ve Kunovice'deki Çek AZNP-Avia fabrikaları devralındı ve Messerschmitt savaş uçaklarının yapımı için kullanıldı. Ayrıca, işçilerin morali de önem kazandı. Zafer elde etmek için silahların sayısı, özellikle savaş öncesi Polonya ve Rusya uçakları ve tanklarının çoğu gibi eski moda ise, tek başına yararlı olmadı. Ancak, savaş baskısı altında silahların etkinliği konusunda ilerleme kaydedildi.

Devletin propaganda üzerindeki kontrolü veya etkisi, kitlesel okuryazarlık ve radyolara sahip olma yolu ile halkın bilgiye daha çok ulaşabilmesini, devletin görüşüyle uyumlu ulusal görüşlerin oluşturulmasını sağladı. İkinci Dünya Savaşı yalnızca 'topyekûn bir savaş' olmadı; bu savaşa dahil olan nüfuslara da bunun bir topyekûn savaş olduğu söylendi. Böylece, örneğin BBC İngilizlerin savaş çabalarını desteklemede en önemlisi ortak bir amaç hissi yaratarak önemli bir rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki İngiliz propagandasının başarısından oldukça etkile-

nen Hitler Almanya'da propagandayı etkin biçimde kullandı, ama bu, insanların sadece çok uzun bir süre seferber olmasını sağladı.[82] Televizyon rol oynamadı, ama sinemalarda gösterilen kısa haberler önem teşkil etti.

Yirminci yüzyılda kitlesel medyanın gelişimi askeri metotlara ilişkin tartışmaların parametrelerini değiştirdi. Belirli silah sistemleri veya stratejilerin destekçileri hükümet politikası üzerinde etkili olabilmek için kamu platformlarına başvurdu. Bu, örneğin yüzyılın ilk dönemlerindeki donanma toplulukları ve havacılık heveslileri için geçerliydi. Britanya'da İngiliz İmparatorluğu Havacılık Topluluğu ve Lord Northcliff'in *Daily Mail* gibi gazeteleri hava gücünün geliştirilmesi için baskı yaptı.

İmparatorluğun Çöküşü

ABD, oldukça zayıf Sovyetler Birliği hariç olmak üzere, Avrupalı sömürge güçleriyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan tüm dünyanın hâkim ekonomik[83] ve askeri gücü olarak çıktı. Avrupalı güçler çatışmalarda ağır darbeler almakla kalmadı, aynı zamanda savaştan sonra Doğu Avrupa'nın çoğu kısmını kontrol eden ve Sibirya, Orta Asya, Kafkaslar ile Moğolistan'ı hâlâ elinde tutan bir Sovyet devleti ile çatışmak zorunda kaldı. 1944'te daha önce Moğolistan'ın derebeyliği olan ve o zamana dek sözde bağımsız 'halk cumhuriyeti' Tannu Tuva Sovyetler Birliği'ne katıldı.

Sömürgeler hızla kayıp verdi. İtalya Mussoli'nin Hitler ile yaptığı ittifak sonucunda sömürge imparatorluğunu kaybederken, İngilizler Hindistan (1947), Burma, Seylan ve Filistin (1948) ve Newfoundland (1949) üzerinde hâkimiyet kurduklarını ilan ettiler. Japonların geri çekilmesinden sonra Endonezya'ya dönen Hollandalılar, milliyetçilerin Cava ve Sumatra üzerindeki kontrolünü sınırlandırmalarına rağmen 1947'deki milliyetçi direnişi bastıramadılar. Ancak sömürge karşıtı Amerikan baskısı, İkinci Dünya Savaşı sonrası zayıflık, gerilla savaşları ve milliyetçi kararlılık, Hollandalıları 1949 yılında Endonezya'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda bıraktı.

82) S. Nicholas, *The Echo of War. Home Front Propaganda and the Wartime BBC, 1939-45* (Manchester, 1996), s. 269-74; R. D. Herzstein, *The War that Hitler Won: the Most Famous Propaganda Campaign in History* (Londra, 1979); N. J. Cull, *Selling War: The British Propaganda Campaign against American 'Neutrality' in World War II* (Oxford, 1995).

83) M. E. Porter, *The Competitive Advantage of Nations* (Londra, 1990), s. 305-6.

Yine de, Britanya halen büyük bir emperyal güçtü ve 1940'lar ile 1950'lerin sonunda Afrika, Malaya ve Ortadoğu'da böyle olmaya çalıştı. 1940'ların sonunda sömürgelere sınırlı bağımsızlık hakkı tanıma, Britanya'nın büyük bir güç olma konumunu korumak için tasarlanmış bir stratejiydi. Zorunlu askerlik devam etti. Ancak, 1950'lerin sonunda bir dizi kriz –1951 Abadan krizi, 1956 Süveyş krizi ve 1958'de İngiltere yanlısı Irak hükümetinin düşmesi– İngiliz gücünün sınırlarını ortaya koydu ve imparatorluğa karşı yeni bir tutum oluşmasına neden oldu. Bu tutum da sömürgelere hızla bağımsızlık tanınmasına ve günümüzün Avrupa Birliği olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma girişiminde bulunulmasını getirdi. 1957'de Gana ve Malaya'ya, 1960'da İngiliz Somaliland, Nijerya ve Kıbrıs'a bağımsızlık tanındı. Bunların içinde en önemlisi Kıbrıs'tı, çünkü daha önce Kıbrıs'ın 'asla' bağımsız olamayacağı söylenmişti ve yalnızca yarım milyonluk nüfusu ile Kıbrıs'ın bağımsızlığı Britanya İmparatorluğu içindeki küçük devletlere bağımsızlık tanınmasını haklı kılmıştı. İngilizlerin geri çekilmesi bir bakıma milliyetçi baskının üstesinden gelememelerine karşı verilen bir tepki doğurdu. Daha sonra bağımsızlık tanınan sömürgeler şunlardı: 1961'de Sierra Leone, Güney Kamerun ve Tanganika; 1962'de Jamaika, Trinidad ve Uganda; 1963'te Sabah, Sarawak, Singapur, Zangibar ve Kenya; 1964'te Malavi, Zimbabve ve büyük donanma üssü Malta; 1965'te Gambiya ve Maldivler; 1966'da Bechuanaland, Lesotho, Barbados; 1967'de Aden; 1969'da Nauru, Mauritius ve Svaziland; 1970'te Tonga ve Fiji; 1978'te Solomon Adaları, Ellice Adası ve Dominik; 1979'da Gilbert Adaları ve St. Vincent; 1980'de New Hebrides; 1981'de Antigua ve İngiliz Honduras; 1983'te St. Kitts ve 1984'te Brunei.

Fransızlar sömürgelerini ellerinde tutmak için büyük çaba gösterdiler ve bunu yapabilmek için ordularını genişlettiler ve bu Hindi-Çin (1946-54) ile Cezayir'de (1954-62) Fransa'nın kaybettiği çetin çatışmalara yol açtı. Oysa Fransızlar bu çatışmalar sırasında 1956'da Cezayir'de 400.000 asker konuşlandırdı ve işkenceler de dahil olmak üzere zorlu isyan karşıtı önlemlerle 1957'de Cezayirlileri kontrol altına aldılar.[84] Pek çok Cezayirli ve Hindi-Çinli asker 1950'lerde Fransa adına çarpıştı ve Portekizliler de sömürge birliklerinden oldukça faydalandı. Fransızlar, 1848'te Fransa'nın bir parçası olarak ilan edilen (ve böylece koloni olmayan) Cezayir üzerinde yoğunlaşmak için Tunus'a, burada 1952'den

84) A. Clayton, *The Wars of French Decolonization* (Harlow, 1994).

beri süregelen gerilla faaliyetleri şehirlerde sınırlı bir etki yaratmasına rağmen 1956'da bağımsızlık hakkı tanıdı. Fas'taki Fransız himayesi de 1956'da sona erdi; burada 1955'ten itibaren yaygın gerilla faaliyetleri oldu. Savaşta yenilmemelerine ve helikopter indirme birimlerini etkin biçimde kullanmalarına rağmen, maliyetli bir mücadele ile gerillaları bastıramayan Fransızlar, 1962'de istemeyerek Cezayir'e bağımsızlığını verdiler. Fransa, 1947-8 yıllarında bir isyanın bastırıldığı Madagaskar da dahil olmak üzere, Avrupa'daki pek çok toprağına 1960'da bağımsızlık tanıdı. Belçika 1960'da Kongo'yu terk etti ve Avustralya ile Yeni Zelanda sömürgelerini bağımsız kıldı: Papua Yeni Gine (1975) ve Batı Samoa (1962).

Avrupa emperyalizminin temelini oluşturan yabancı merkezlerin yapısı darbe aldı ve bunların yerine müttefiklerce teçhizatlandırılan üsler geldi. Böylece, Amerikalılar, 1949'da kurulan Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü'nün (NATO) altında Batı Avrupa'da bir üs yapısı geliştirdiler. *Marshall Yardımı** yoluyla ve dolaylı olarak *Bretton Woods*** sistemince kurulan mali istikrar ile sağlanan ekonomik destek, Batı Avrupa refahının artmasını ve bunun Amerikan sistemi içinde kalmasını sağladı. Pasifik'teki Amerikan üsleri, özellikle de Filipinler, Amerika'nın Doğu Asya'daki operasyonlarına destek verdi. Japonya ise Kore Savaşı'nda önemli bir Amerikan lojistik üssü olarak görev yaptı.[85]

Buna kıyasla, Avrupalılar sömürge topraklarında bulunan üslerinin kontrolünü kaybettiler. Bu durum ise artık Avrupa hâkimiyeti altında olmayan ve muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı savunmaya odaklanan Batı Avrupa askeri önceliklerini garanti altına alan Avrupa'daki Soğuk Savaş'ın bir ürünü olan Üçüncü Dünya'daki milliyetçiliğin yükselişinin

* Marshall Yardımı 1948-1951 arasında, Marshall Planı çerçevesinde Batı Avrupa ülkelerine yapılan eknomik yardımlardır. Bu yardımlar savaş sonrası Avrupa'nın kalkınmasında büyük ölçüde yararlı olmuşlardır. (ç.n.)

** Bretton Woods sistemi, II. Dünya Savaşı sırasında Temmuz 1944'te ABD'nin küçük bir kasabası olan Bretton Woods'da toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans konferansında ortaya çıkan iktisadi sistemdir. Bretton Woods uluslararası para idare sistemi, dünyanın önde gelen devletleri arasındaki ticari ve finansal işlemlerde uyulması gereken kuralları belirler. Bu sistem, dünya tarihinde ilk kez, bağımsız ulus-devletlerin kendi aralarında ortak bir parasal düzen üzerinde anlaşmaları sonucunda uygulamaya konulmuştur. (ç.n.)

85) J. A. Huston, *Outposts and Allies: US Army Logistics in the Cold War, 1945-1953* (Selinsgrove, Pennsylvania, 1988).

bir sonucuydu. Bu da özellikle İngiliz savunma harcamaları için önemliydi. Böylece, Avrupa içindeki rekabet süreci Avrupa askeri gücünün küresel rolünü zayıflattı. İngilizlerin 'Süveyş'in doğusundaki' askeri varlıkları, 1966'dan itibaren yaşanan sterlin krizlerine tepki olarak kuvvetlerin 1967'de Aden'den ve 1971'de Singapur'dan çekilmesiyle sona erdi.[86] Buna kıyasla, Sovyet saldırısını engellemek için Batı Almanya'da büyük bir kuvvet bulunduruldu. Ancak, Fransızlar, Cibuti gibi bazı eski kolonilerinde bulunan üsleri kullanma hakkını korudular.

Taktik hava desteği, helikopterler ve gelişmiş tüfekler ile donanmış Portekizliler, 1961'de Angola'da, 1963'de Gine-Bissau'da ve 1964'te Mozambik'te başlayan Afrika kolonilerindeki gerilla hareketlerine karşılık savaş verdiler ve bu savaş 1974'te Portekiz'de savaşa ilişkin askeri tatminsizlik nedeniyle meydana gelen solcu devrime kadar sürdü. Portekizliler, Angola'daki askeri yükümlülükleri nedeniyle Goa'daki asker sayısını 4.000'e düşürdüler ve Hintliler 1961'de bir gün içinde 71.000 asker ile Goa'yı aldılar. NATO'da Portekiz'in müttefiki olan Amerikalılar yardım çağrılarına karşılık vermediler.

Hem ülke içindeki politik kültürler hem de uluslararası ilişkilerin yapısı sömürgeciliğin oluşmasına pek olanak tanımadı. Savaşta moral önemliydi, ama emperyalizmin amacı ve ülke içindeki destek kaybedilince morali ayakta tutmanın güç olduğu da ortaya çıktı.

Gerilla Savaşları

Bu kitabın ana temalarından biri, askeri teknolojik avantajın sağladığı kuvvetin abartılmaması ihtiyacıdır ve bu temayı vurgulamak için sömürgelikten kurtulmak adına verilen savaşların başlangıcını ele almak uygun olacaktır. Bu durum Amerika'nın Vietnam Savaşı'nda bariz şekilde deneyimlediği gibi olduysa da, bundan çok daha önce açığa çıktı. İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiler ve bazen işgaller ile zarar görmelerine ve ekonomileri ve parasal kaynakları ciddi biçimde zayıflamış olmasına rağmen, Avrupa koloni güçleri düşmanlarından daha iyi silahlara sahipti. İngilizlerin nükleer bombası ve stratejik bombardıman uçakları olsa da,

86) D. R. Devereux, *The Formulation of British Defence Policy towards the Middle East, 1948-56* (1990); P. Darby, *British Defence Policy East of Suez 1947-1968* (Oxford, 1973); K. Pieragostini, *Britain, Aden and South Arabia: Abandoning Empire* (1991).

1955-9 yılları arasındaki acil durum sırasında Kıbrıs'ı kontrol etmede zorlandılar. Devletler arasında yapılan savaşlarda teknolojik avantajın önemi çok büyük bir farklılık gösteriyordu ve bir yanda devletler ile ordular öbür yanda gerilla kuvvetleri arasında böyle bir avantaj daha az rol oynuyordu. Devletler ile orduları ve gerilla kuvvetleri söz konusu olduğunda, teknolojik üstünlük sadece gerilla savaşlarına karşı koyma becerisi kazandırıyordu.

Buna karşılık olarak gerilla kuvvetleri ise daha geleneksel savaşma metotları benimsediklerinde avantajlarını koruyabildiler. Bu durum 1946-9 yılları arasındaki Yunan iç savaşında Komünist gerillaların yenilgiye uğratılmasını sağladı. Yunan ordusu 1947'de Amerika'nın desteği, 1948'de statik savunma politikalarının değiştirilmesi, belirli bölgelerdeki gerilla kuvvetlerinin sistematik biçimde yok edilmesi ve 1948'de Sovyetler Birliği'nden ayrılınca Yugoslavya Başkanı Tito'nun Komünistlere destek göndermeme kararı almasından fayda sağladı. Gerilla kuvvetleri çok iyi korunan mevzilere saldırdıklarında veya belirli alanları ellerinde tutmaya çalıştıklarında zayıf düşebildi. Böylece, 1946'da Fransızlar, Hanoi'de bir Viet Minh ayaklanmasını bastırdılar. Portekizliler, Angola başkenti Luanda'da çıkan 1961 tarihli bir isyanı ezip geçti, ama ardından gelen gerilla operasyonlarını bertaraf etmekte zorlandılar. 1940'lar ve 1950'lerin sonlarında yeterli yabancı yardım olmayışı Doğu Avrupa'daki, örneğin Arnavutluk'ta, Batılık cumhuriyetlerindeki 'Orman Kardeşliği' ve Bulgaristan ile Yugoslavya'da, Komünizm karşıtı gerilla hareketlerini ciddi biçimde zayıflattı.

Çin İç Savaşı

Ancak, Çin İç Savaşı'nda (1946-9) Mao Zedong'un liderliğindeki Komünistler, gerilla savaşlarından büyük çaplı geleneksel mevzi savaşlarına başarıyla geçiş yaptı. Bu durum, Milliyetçi kuvvetlerin sayıca daha fazla olmalarına, havadaki üstünlüklerine ve Milliyetçilik davaları için Amerika'dan aldıkları desteğe rağmen gerçekleşti. 1948'de Mançurya'daki Milliyetçi kuvvetler yok edildi ve Komünistler Orta Çin'in büyük bir kısmını fethettiler. Pekin, Nanjing ve Şanghay da dahil olmak üzere Çin'in geri kalan çoğu kısmı bir sonraki yıl ele geçirildi. Teknoloji zafer getirmedi: Komünistler silahlar açısından zayıf kaldı, özellikle de hava ve deniz gücünden yoksundular, fakat stratejik görüşleri, taktik becerileri,

ordunun morali ve politik liderlikleri üstündü. Milliyetçilerin davası halkın ve ordunun iyi yönetilmemesi ve beceriksizce oluşturulmuş taktikler nedeniyle, ayrıca savaş devam ettikçe ordunun moralinin çökmesi sebebiyle güç kaybetti. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren savaşçı sayısı ve savaşın yapıldığı alan bakımından en büyük savaş teknolojik üstünlüğe bağlı kalınmadan verildi. Milliyetçilerin elinde yalnızca, Amerikan Deniz Kuvvetleri tarafından korundukları ve düşmanlarının sınırlı hava ve donanma kapasitesi karşısında güç kazandıkları Formoza Adası (Tayvan) kaldı. 1947'de Tayvan yerlilerinin çıkardığı bir ayaklanma bastırıldı.

Kore ve Vietnam

Çinli Komünistler, geleneksel bir çatışma olan ve dünyanın en büyük gücü ile karşı karşıya kaldıkları Kore Savaşı'na (1950-3) müdahale ettiklerinde pek başarılı olamadılar. 1950'nin sonunda Amerika liderliğindeki koalisyonu Kuzey Kore'den sürmelerine ve Ocak 1951'de Seul'u ele geçirmelerine rağmen, Çin kuvvetleri, o yılın baharında Amerikan ikmal hatları kısaldıkça ve Çin'in insan kalabalıklarını düşman üzerine salarak yaptığı cephe saldırıları Amerikan ateş gücü karşısında zayıf düştükçe, durdu.[87] Çinliler, Mançurya merkezli Sovyet 'Grup 64'ün gelişmiş MIG-15 savaş uçaklarınca desteklendi. Savaş Amerikan askeri harcamalarında ciddi bir artışa gidilmesine neden oldu: Toplam hükümet harcamalarının bir kısmı olarak, 1950'de yüzde 30,4 iken 1954'te yüzde 65,7'ye çıktı.[88]

Çin tarafından desteklenen Viet Minh örgütü, Fransızları sınır garnizonlarından çıkardıktan sonra, 1951 ve 1952'de Kuzey Vietnam'da Kızıl Nehir deltasının açık arazilerindeki Fransız mevzilerine yapılan toplu saldırılarda, örneğin Vinh Yen (1951) ve Mao Khé (1951) ve Day River harekâtında (1951) yenilgiye uğradı. Yine de, Dien Bien Phu Çarpışması'nda 1954'te gerçekleşen mevzi savaşında Fransızları yenebildi. Dien Bien Phu, Fransız paraşütçülerinin Viet Minh'i büyük bir savaşa sürüklemek için Viet Minh ikmal hatları boyunca geliştirilmiş bir öncü üssüydü. Toplu piyade saldırıları sayesinde Viet Minh daha fazla kayıp verdi, Fransız müstahkem mevki uçak pistinin topçu bombardımanına

87) C. MacDonald, *Korea: The War Before Vietnam* (New York, 1986); W. Stueck, *The Korean War: An International History* (Princeton, 1995).

88) S. H. Lee, *Outposts of Empire. Korea. Vietnam and the Origins of the Cold War in Asia, 1949-1954* (Liverpool, 1995), s. 85.

Resim 85: Savaş alanında hava gücü. Vietnam Savaşı'nda helikopterler seyyar silah olmaları ve birlikleri taşımaları nedeniyle önemli rol oynadı. Hava gücünü sadece Amerikalılar kullandı ve bu kuvvetlerin erişebildiği mesafeleri büyük oranda artırdı. Bu fotoğrafta 18 Nisan 1968 tarihinde Khe Sanh'ta bir helikoptere koşan denizciler görülmektedir.

tutulması nedeniyle hava desteğini kullanmaktan kaçındı ve 55 gün süren kuşatmadan sonra düştü: Viet Minh'in elinde Çin İç Savaşı'nda Çinliler tarafından ele geçirilmiş Amerikan 105 mm. topu ve Çin uçaksavar silahları vardı. Üstün silahlarına rağmen kötü yönetilen Fransızlar, hem gerilla hem de geleneksel savaşta düşmanlarına karşı etkin biçimde savaşamadıkları için, sonunda Hindi-Çin'i terk ettiler. Fransızlar, 1949'dan itibaren Komünist Çinlilerin Vietnam'ın kuzeyindeki varlıkları nedeniyle pek çok sıkıntı yaşadılar. Çinliler, otomatik silahlar ve toplar tedarik ederek Viet Minh'in geleneksel bir ordu gibi hareket edebilecek bir kuvvete dönüşmesini sağladılar.

Vietnam parçalanmıştı ve Kuzey Vietnam'ın kontrolü Viet Minh'e bırakıldı. Viet Minh ise 1956'da Nhge An'da çıkan bir isyanı acımasızca bastırdı. Güney Vietnam'da Amerikan destekli bir hükümet kuruldu, fakat bu hükümet 1959'dan itibaren Vietkong'un çıkardığı ve açık ve yaygın bir Amerikan müdahalesine neden olan isyanla karşı karşıya kaldı. 1964'ten başlayarak Kuzey Vietnam ordu birimleri Güney'e sızdırılma-

ya başlandı. Amerikalılar ise 1965-73 yılları arasında hava gücünün Vietnamlı düşmanlarını yenemediğini anladılar; Kuzey Vietnam'ın bombalanması onları yollarından döndüremedi ve ikmal hatlarını bloke edemedi. Amerika 1966'da haftada 25.000'in üzerinde sorti yapıyordu; 1956-8 arasındaki Rolling Thunder operasyonunda Kuzey Vietnam'a 643.000 ton bomba atıldı. Hareket kabiliyetine ve hava gücüne dayalı bir savaş yapmak isteyen Amerikalılar, Huey ve Chinook helikopterlerini taktik açıdan sık sık kullandılar. Savaş süresince 2.300'ün üzerinde Amerikan helikopteri vurularak düşürüldü, fakat Amerikalılar muazzam miktarlarda silahı üretip konuşlandırabildiler. Ancak, Vietkong Amerikalıların helikopterleri kullanması ile nasıl başa çıkacaklarını öğrenirken, Amerikalıların başta kazandıkları zafer biraz kalıplaşmış taktikler benimsenmesine yol açtı.

Vietkong'un Amerikan mevzilerine düzenlediği saldırılar, örneğin 1965'te Plei Me'de ve 1968'teki Tet saldırısı ile Khe Sanh'ta ve A Shau Vadisi'ndeki saldırılar, genellikle kontrol altına alındı ve Vietkong, özellikle de 1968 tarihli Tet saldırısında ağır kayıplar verdi; fakat Amerikalılar kırsal alanı düşmanlarına bırakmak zorunda kaldılar. Vietkong kırsal alanın saklanmaya yarayan ağaçlık ve çalılıklarından faydalandı ve bu da üstün teknolojinin diğer yerlerde, denizde ve çölde sağladığı imkâna bariz bir tezat oluşturacak şekilde teknolojinin hedef alabileceği bir şey bırakmadı.

Ayrıca, isyan karşıtı politikalar Vietnam'ın bazı bölgelerinde işe yarasa da genellikle pek bir başarı sağlamadı. Uzlaştırma programına, Amerika'nın desteklediği ekonomik ve politik reformları içeren 'yürekler ve akıllar için savaş' da dahildi. Ancak bu reformların uygulanması yalnızca Vietkong'un direnişi ve yıldırması ile gerilla ve küçük birimlerin yaptığı operasyonlarının etkinliği nedeniyle değil, aynı zamanda Güney Vietnam hükümetinin isteksiz olması ve Güney Vietnam'da güvenilir bir politik merkezi bulunmayan Amerika'nın askeri bir çözüm araması nedeniyle zordu.[89] Mali ve ekonomik sorunlar da önemliydi ve 1968'de Başkan

89) R. A. Hunt, *Pacification. The American Strug-gle for Vietnam's Hearts and Minds* (Boulder, Col. 1995); E. M. Bergerud, *The Dynamics of Defeat. The Vietnam War in Hau Nghia Province* (Boulder, Col. 1990). Vietnam Savaşı hakkındaki sayısız kitabın arasında, askeri yönlerin Amerika'nın bakış açısı ile geniş olarak ele alındığı kitap: D. R. Palmer, *The Summons of the Trumpet: a History of the Vietnam War from a Military Man's View-point* (New York, 1984). Bu savaş J. Prados'un son zamanlarda yazdığı "The Hidden History of the Vietnam War" (Chicago, 1995) isimli kitabında kazanılamaz olarak değerlendirilmiştir.

Johnson'ın Vietnam'a 205.000 asker daha gönderilmesi talebini reddetmesine neden oldu.[90] Liderlik biçimleri politikalar nedeniyle farklılaştı ve Amerikalılar stratejik üstünlüğü kaybettiler.

Komünistler iyi yönetiliyordu, iyi örgütlenmişlerdi ve politik sistemleri ile kültürleri gösterdikleri çabayı sürekli kılmak için kaynakları harekete geçirip yönlendirmelerini sağlıyordu. Kuzey Vietnamlılar ve Vietkong, savaşın kazanılmasına imkân olmadığını düşünen Amerikalılara kıyasla kayıp vermeye daha çok razıydılar. Sınırlı savaş teorisi bir Batı kavramıdır ve Amerikan stratejisi Kuzey Vietnamlıların yapabileceği kadar kendilerinin de düşmanlarına kabul edilemez kayıpların verdirilebileceği varsayımına dayandırılmıştır.[91] Vietnam, güç belli çevrelerde ve koşullarda var olduğu için, önde gelen bir dünya gücü olmanın, örneğin sıralamada 60'ıncı olan bir devleti yenebileceği anlamına gelmediğini gösterdi. Görece gücü tanımlama sorunu dünya güçleri sıralamasının gerçekçi olmadığını ifade etmektedir.

Politik İrade ve Savaş Sonrası İhtilaller

1967-70 tarihli Nijerya İç Savaşı'nda askeri ateş gücü dengesi çok önemliydi. Ön cephelerle geleneksel savaş şeklini sürdüren İbolar, Federal düşmanlarının hava gücüne verecek bir karşılık bulamadılar ve zırhlı araçlar karşında da pek etkinlik gösteremediler. Çatışmanın ilk safhalarından sonra sayıca çok geride kaldılar. Viet Minh ve Vietkong'un aksine, İbolar yabancı kara bağlantılarından çabucak koparıldı ve bu da yiyecek ve mühimmat sıkıntısını artırdı. Buna kıyasla, 1958'de Batista hükümeti Küba'da Castro'nun gerilla kuvvetlerine karşı atağa geçtiğinde saldırı kötü biçimde yönlendirildi ve hem hava hem de yabancı desteğin-

90) R. H. Collins, "The Economic Crisis of 1968 and the Waning of the 'American Century'", *American Historical Review*, 101 (1996), s. 413, 417.

91) W. J. Duiker, *Sacred War: Nationalism and Revolution in a Divided Vietnam* (New York, 1995). Amerikalıların Kuzey Vietnam askeri kavramlarını anlama konusundaki başarısızlıkları için bkz. R. E. Ford, *Tet 1968. Understanding the Surprise* (Londra, 1995). Vietnam'ı sınırlı bir savaşın getirdiği kısıtlamalar bağlamında anlamak için bkz. R. Brown, "Limited War", C. McInnes ve G. D. Sheffield (yay. haz.), *Warfare in the Twentieth Century: Theory and Practice* (Londra, 1988), s. 177-84. Ayrıca bkz. M. McClintock, *Instruments of Statecraft: U.S. Guerilla Warfare, Counterinsurgency and Counter-Terrorism, 1940-1990* (New York, 1992).

den yoksun kaldı. Harekât başarısızlıkla sonuçlanınca hükümet kuvvetini ve üstünlüğünü yitirdi – ki bu da ölümcül sonuçlar doğurdu.

Politik irade 1948-60 yılları arasındaki Malaya Olağanüstü Hal döneminde ve 1963-5 arasında Malezya'yı destekleyen İngiliz kuvvetleri ile Endonezya arasındaki mücadelede büyük rol oynadı. Bunların birincisinde 6.000'i geçmeyen bir Komünist kuvvetini yenmek için 300.000 asker gerekiyordu. İngilizler helikopterleri etkin biçimde kullandı, yiyecek ikmalini dikkatle takip etti, yerli halkın büyük kısmını yurdundan etti ve gerilla karşıtı kuvvetleri kullandılar. Olağanüstü Hal'in kendilerini bağımsızlık için hamle yapmaktan caydırmasına izin vermediler. Düşmanları ise Çin ve Rusya desteğinden mahrum kaldı.[92]

Endonezya hükümeti 1963-5 arasında askeri saldırılarını sınırlandırdı ve Anglo-Malezya istikrarı ve ayrıca 1964'te helikopterlerin İngilizlerce etkin biçimde kullanılması, 1965'te Endonezya'daki hükümet değişikliğinin müzakerelere yol açmasına dek durumun kötüleşmesini engelledi. Endonezyalılar iyi silahlara, özellikle de anti personel mayınlar ile füzeatarlara sahiptiler. Fakat 17.000 askerlik İngiliz ve İngiliz Milletler Topluluğu kuvvetleri iyi komuta edildi, iyi eğitilmiş çok yönlü birliklere sahipti ve Singapur'daki iyi bir üs ile hem denizde hem de havada hâkimiyet sürmenin avantajından ve mükemmel istihbarat ile Britanya'da kayda değer bir iç direniş olmamasından fayda sağladı.[93]

Köylülerce desteklenen ve 1950-5 yılları arasında Filipinler'deki Luzon'a düzenlenen Komünist gerilla hareketinde politik ortam önemliydi. Hükümet Amerikan silahlarından yararlandı, ama köylüleri kazanmak için yapılan toprak reformu ve kırsal yerleşim programı ile ayaklanma karşıtı programları desteklendi. Umman'da Sultan, geniş Dofar bölgesinde 1965-75 yılları arasında kabile üyelerinin çıkardığı isyanı bastırdı; bu başarı kısmen yabancı yardımlar, özellikle de İngiltere ve İran yardımları ile, ama aynı zamanda 1970'de babasını tahttan indiren Sultan Kabus daha becerikli bir politikacı olduğu için elde edildi. Bolivya ve Kenya'da da ayaklanma karşıtı savaşlar kazanıldı. Aslında, bu savaş şeklinin maliyeti ve eksiklikleri 1970'ler, 1980'ler ve 1990'larda riski az, düşük maliyetli ve daha az insan gücü gerektiren teröre başvurulmasına neden oldu.

92) E. O'Ballance, *Malaya: the Communist Insurgent War, 1948-60* (Londra, 1966).

93) J. ve D. S. Small, *The Undeclared War. The Story of the Indonesian Confrontation 1962-1966* (Londra, 1971), s. 192-3.

Sivillerin Tutumu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşları etkileyen önemli bir kültürel değişim yaşandı. Komünist blok hariç olmak üzere, dünyanın en güçlü askeri devletleri sivillerin görüşlerinin daha büyük rol oynadığı bir ortamda politika yaptılar ve bu görüşler artık İngiliz hükümetinin 1956 Süveyş Krizi sırasında Mısır'a saldırdıklarında fark ettiği gibi, çatışmanın ahlaki değeri şöyle dursun, dünyanın büyük kısmına hâkim olma isteği üzerinde yoğunlaşmadı. Durum İngilizlerin 1882'de Mısır'a saldırdıkları sırada var olan duruma göre çok farklıydı ve bu farklılık teknolojik değil politiktir. Buna ilaveten, vatanın korunması için kayıp vermek kabul görürken, başka şeyler için hayatların kaybedilmesi hoş görülmedi. Aslında, bunun bir nedeni, 1945 sonrası savaşların ülke içindeki ortam ve savaş kültüründe değişikliklerin yaşandığı büyük güçlerin anavatanlarında veya bu topraklar için verilmemesiydi; savaşlar Fransa'da, ABD'de, SSCB'de ve Britanya'da değil, Cezayir, Vietnam, Afganistan ve Falkland Adaları'nda yapıldı. Savaş topyekûn olmaktan ziyade nüfusun çoğunluğu için bir izleyici sporu haline geldi ve halklar savaş için uzun süren sıkıntılara artık katlanmak istemedi.

Savaşın kaybedilmesi, en azından zaferin sağlanamaması, yüzyılın başında askerlerin ve halkın moralini çökertti. Bu durum özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda, örneğin Ruslar[94] ve 1917'de Fransızlar ile 1918'de Almanlar örneğinde görüldü. Çatışmaların sürmesine karşı halkın ve askeriyenin duyduğu düşmanlık İkinci Dünya Savaşı'nda çok daha küçük bir rol oynadı; bunun en büyük nedeni ise savaşın hem ideolojik açıdan hem de anavatanların korunması şeklinde sunulmasıydı. Savaş sonrası Britanya'da zorunlu askerlik sosyal refah için haklı bir karşılık ve Soğuk Savaş'ta ulusun kararlılığını göstermek için gerekli bir önlem olarak görülüyordu.[95]

Ancak, savaşa karşı çıkma süreci ve bunun askeri ile politik etkileri Amerika'nın Vietnam'a girmesi ile hızla göze çarptı ve daha sonra daha da dikkat çeker hale geldi. Çatışmanın süresi ve amaçların iyi belirlenmemesi nedeniyle Vietnam'a girilmesine karşı muhalefet oluştu. Amerikalı-

94) A. K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army: the Old Army and the Soldiers' Revolt, March-April 1917* (Princeton, 1980).

95) L. V. Scott, *Conscription and the Attlee Gov-ernments. The Politics and Policy of National Service, 1945-1951* (Oxford, 1993).

ların savaş alanında zafer kazanmasını engelleyen Vietkong Amerika'da politik baskıların oluşmasına neden oldu. Giderek destek kaybeden bir savaşta Amerika'nın büyük çaplı varlığını sürdürmek için gerekli olan zorunlu askerlik bu süreçte önemli bir rol oynadı. 1965-73 yılları arasında yaklaşık iki milyon Amerikalı askere alınmasına rağmen, Vietnam'a giden Amerikalıların büyük çoğunluğunu askere alınanlar değil gönüllüler oluşturuyordu ve 1969'a gelindiğinde Vietnam'daki Amerikan kayıplarının üçte biri askere alınanlar arasından çıktı.

Buna kıyasla, Fransızlar 1946-54 arasındaki Hindi-Çin Savaşı'nda silah altına aldığı askerleri göndermedi. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Fransız kanunu zorunlu askerlerin Fransa'nın bir kolu olarak görülen Cezayir dışında bir yerde kullanılmasını yasakladı. Bu da Hindi-Çin Savaşı'nda sömürge birliklerinin ve Yabancı Lejyonların savaşmasına neden oldu. Askere alınanlar 1956'dan başlayarak Cezayir'e gönderildi ve Amerikalıların Vietnam'a asker gönderdiğinde yaşadıklarına benzer sonuçlarla karşılaşıldı.

Askere alma Amerikalıların toplu bir yiğitlik gösterisiydi. 1958'e gelindiğinde, ister askere alınanlar isterse askere alınmaya ikna olan gönüllüler olsun, genç Amerikalı erkeklerin yüzde 70'i bir bayrak altında hizmet verdiler. Yine de, 1969'da Başkan Nixon, zorunlu askerliği kaldırarak orta sınıfın endişelerini dindirme ve yeniden seçilme ihtimalini artırma kararı aldı. Nixon'ın Amerikan kara birliklerini geri çekmesi savaşın 'Vietnamlaştırılması'nı gerektirdi. Bu da 1973'ten itibaren insan gücü maliyetlerini artıran ve askeriye ile özdeşleşmeyi azaltan gönüllüler kuvvetinin kurulmasına yol açtı.[96] Vietnam Savaşı dünyanın en kuvvetli askeri gücü ABD'de savaş karşıtı hislerin çok büyük oranda artmasına neden oldu. Savaşa karşı tepkiler yaygın olarak dile getiriliyordu ve 'zorunlu askerlikten' kaçış yaygınlaşmıştı. Aslında, 1992 ve 1996'da Amerikalılar Vietnam'da hizmet vermekten kaçınmış olmasına rağmen Bill Clinton'ı başkanlığa seçtiler. Savaş 1960'lardan itibaren Batı toplumlarının ortak bir özelliği olan saygının da azaldığına dikkatleri çekti. Kahramanlık karşıtı görüşler Birinci Dünya Savaşı'nın acı yönlerini ortaya koyan İngiliz filmi *Oh What a Lovely War!* ve 1972-83 yılları arasında televizyon ekranlarında yayınlanan ve Kore Savaşı'nı alaycı bir dille anlatan M.A.S.H. (Ordu Seyyar Cerrahi Hastanesi) gibi popüler sanatsal çalışmaları şekillendirdi. Revaçtaki İngiliz televizyon komedi serisi *Blackad-*

96) G. Q. Flynn, *The Draft, 1940-1973* (Lawrence, Kansas, 1993).

der, 1989'da Birinci Dünya Savaşı'nı faydasız, zalimce ve korkakça resmederek sona erdi. 1992'de Kanada Yayın Kuruluşu, Kanada'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki rolünü ağır biçimde eleştiren taraflı bir televizyon dizisini, *The Valour and the Horror*'ı (Büyük Kahramanlık ve Dehşet) yayma soktu. Buna ilaveten, askeri ve politik stratejiler gazeteciler tarafından serbestçe sorgulandı. 1990-1 tarihli Körfez Savaşı'nda, Amerika'nın dahil olduğu bir savaşta medyanın yorumları neredeyse anlık hale geldi.

Zorunlu askerliğin bırakılması pek çok Batı ülkesinde askeriyenin dünyanın geri kalanına kıyasla daha az rol oynamasını sağladı. Bağımsızlıklarını kazanmaya kararlı halklar önemli ölçüde kısa dönemli bir seferberlik yapmayı başarmasına rağmen, İsrail'in toplumcu özelliği, küresel zorunlu askerlik ve uzun yedek olma yükümlülüğüyle birlikte Silahlanmış Ulus yaklaşımı Batı'da başka hiçbir yerde görülmedi. Böylece, 1991'de yalnızca iki milyon Sloven'in arasından seçilen yaklaşık 70.000 asker, Slovenlerin bağımsızlık kazanmalarını engellemeye uğraşan Yugoslavlara karşı koymak için harekete geçti. Yugoslav ordusu çatışmanın yayılmasını önledi, ama Bosna, Hırvatistan ve Sırbistan'daki yaygın seferberlik acı ve sürekli bir savaşla birleşti.

Ancak, hayatta kalmak ve bağımsızlık kazanmak için savaşmak, diğer Batılı güçlerin karşılaştığı bir şey değildi. Giderek askeriyenin çok önemli ve, kısa dönemli ulusal veya insani nedenlerle olmadıkça, yabancı topraklara müdahale için değil fakat ulusal savunma kuvvetleri olarak var olduğu düşünüldü. İşgalci güçler kuvvetlerini geri çektikten sonra bile savaş sonrası Almanya ve Japonya'da militarizme karşı direniş hız kesmedi. Britanya 1957-63 arasında aşamalı olarak zorunlu askerliği sonlandırdı. 1960'lardan itibaren ulusal hizmetlere ilişkin şikâyetlerin arttığı Fransa[97] 1970'te zorunlu askerliği bir yıla indirdi ve 1996'da bu sistemin 2002'de sonlandırılacağını ilan etti. 1974'teki Portekiz darbesi ve ardından denizaşırı imparatorluğun terk edilmesini silahlı kuvvetlerin sayısındaki ciddi bir azalış izledi: 1974'te 200.000'in üzerinde asker varken, bu sayı 1991'de 40.000'e düştü. Portekiz ve diğer pek çok devlet askeri harcamalarda, özellikle de bunlar hükümet harcamalarının bir kısmı olarak görüldüğünde, kısıntıya gitti. Orduların küçülmesi nükleer bombaya

97) M. Howard, *War in European History* (Oxford, 1976), s. 142-3; B. Bond, "The British Experience of National Service, 1947-1963", R. G. Foerster (yay. haz.) *Die Wehrpflicht: Eintstehung, Erscheinungsfomen und politisch-militarische Wirkung* (Münih, 1994), s. 207-15; A. Horne, *The French Army and Politics 1870-1970* (Basingstoke, 1984), s. 89.

sahip olan güçlerin 1950'lerde askeri politikalarını nükleerleştirilmesine neden oldu.

Sovyetler Birliği gibi nispeten kontrol altındaki bir toplumda bile, 1980'lerde Sovyetlerin yaklaşık 15.000 askerini kaybettiği Afganistan'da verilen kayıplar konusunda eleştiriler yapıldı. 1990'lara gelindiğinde, Amerika'nın Somali'ye girdiği ortaya çıkınca, kayıplara karşı hassasiyet arttı. Endonezya ordusu 1975'ten itibaren Doğu Timor'daki sivil halkı katletmek için M-16 tüfekleri gibi Amerikan silahlarını kullandı, ama Somali ve diğer bölgelerdeki Amerikalılar bu gibi metotlara hazırlıklı değildi ve sivillerin öldürülmesi eleştirildi. Savaşı tanımlamak için kullanılan terminoloji –silahlı çatışına veya polis işi gibi terimler– savaşa destek vermek konusundaki isteksizliği yansıtmıştır. Sovyetler Birliği çökünce, 1994'ten beri Çeçenistan'daki Kafkaslar bölgesinin baskı altına alınması politikası ve bunun sonucunda verilen kayıplar konusunda Rusya'da karşıt sesler yükseldi.

Bu yumuşamış tutum Sovyetlerin 1921'de reform talep eden Batlık Donanması denizcilerini zalimce bastırmasından çok farklıydı: Donanmanın Braşov'daki merkezine saldırıldı, savunmacılar katledildi ve şöhretlerine kara bir leke sürüldü. Benzer biçimde, Avrupa Komünist hükümetleri 1953'te Doğu Almanya'da, 1956'da Poznan ve Polonya'da ve 1968-9 yıllarında Çekoslovakya'da yapılan gösterileri bastırmak için güç kullandılar, ama 1988-92 arasında Polonya ve diğer yerlerde aynı şeyi yapmadılar. 1956'da Sovyet zırhlarının kararlı şekilde kullanılması, Macaristan'daki halk direnişini kırdı. Sovyetler Birliği, hükümetin liberal Komünizmine engel olmak için Çekoslovakya'yı işgal etmek üzere 1968'de Bulgaristan, Macaristan ve Polonya kuvvetlerince desteklenen 250.000 asker gönderdi. Gürcistan (1989), Litvanya (1991), Moldova (1992) ve Çeçenistan'da (1994-) ulusçu baskılara direnmek için Sovyet ordusu kullanılsa da, 1989'da Doğu Avrupa'da değişim tahrikleri ile karşı karşıya kalıp Komünist hükümetler düşünce, durum tamamen farklılaştı.

Buna kıyasla, 1950-9 arasındaki fetih ve ardından yaygın gerilla direnişinin kırılıp Tibet'in ele geçirilmesi, Komünist Çin'de herhangi bir iç politika sorununa neden olmadı. 1980'ler ve 1990'larda Irak ve Burma'daki diktatörlük rejimleri, Kuzey Irak Kürtleri gibi muhalif azınlıklar üzerinde hâkimiyet kurulabilmesi için kayda değer bir kuvvet uygulamaya gönüllü oldu. Bir politika aracı olarak savaş düşüncesi Avrupa ve Kuzey Amerika'da artık daha az kabul görmesine rağmen, diğer pek çok bölgede durum böyle değildir. 1967-70 Nijerya İç Savaşı'nda, Nijerya

hükümeti düşmanlarını aç bırakarak teslim olmaya zorlamak ve Ilyushin 28'leri kullanarak İboların şehirlerini bombalamak konusunda tereddüde düşmedi. Endonezya ordusu 1952'de Güney Maluku Cumhuriyeti'ni baskı altına almak, 1963'te Batı Yeni Gine'yi (Batı İrian gibi) istila etmek, 1975'te Doğu Timor Demokratik Cumhuriyet'ini işgal etmek ve ardından Doğu Timor ve Irian'daki Özgür Papua Hareketi'nin bağımsızlık taleplerini bastırmak için güç kullanmaktan kaçınmadı.[98] Bunların hiçbiri de Endonezya'da kayda değer biçimde eleştirilmedi. Yaklaşık 200.000 Timorlu –nüfusun üçte biri– öldü. Çin 1980'ler ve 1990'larda baskıcı ve merkezden yönlendirilen harekât stratejileri ile Batı askeri sistemini şekillendiren profesyonelliği kendisine katmaya çalıştı; bu, diğer devletlerin taklit etmeye çalışmadığı muazzam bir insan gücü ile teknoloji ve örgütsel gelişmişliğin bir bileşimiydi.

Ordular ve Politikalar

Pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde ordular politik birliğin odağıydı. Bunun birkaç nedeni vardır. Sınırları emperyalist güçler tarafından belirlenen 'yapay' devletlerde sömürgeleşme sonrası ulusal ordular, bölünmeci kabileler/aşiretler için sık sık önemli bir alternatifti. Ordular radikal düşüncelere ve ulusal kimlik fikirlerine açıktı. Becerikli ve hırslı bireyler için sosyal seferberlik yolları da sundular. Pek çok devlette politika militarize hale getirildi.[99] Son olarak, ordular gücü ele geçirebiliyordu: Yönetim deneyimi, insan gücü, silahlar, haberleşme sistemleri ve araçlara sahiptiler.

Bu süreç emperyalizmin gerilemesi ile başlamadı. 1908-9 yılları arasında Jön Türkler, askeri kanatın değişim isteği sayesinde gücü ele geçirdiler; 1903 yılında yapılan askeri bir darbe, bir Sırp kralını tahttan edip diğerini tahta çıkardı. Yuan Shihkai komutasındaki askerler 1912'den itibaren Çin'de hâkimiyet kurdu ve ardından Çin uzun süren –özellikle de 1916-28 arasındaki yerel diktatörler çağında, Yuan'ın 1916'daki ölümünden sonra, ama özünde Komünistlerin 1949'da kazandıkları zafere kadar uzanan– bir iç savaş dönemine girdi. Ruslar tarafından eğitilen Per

98) Bond, *The Pursuit of Victory. From Napo-leon to Saddam Hussein* (Oxford, 1996); Ricklefs, *Modern Indonesia*, s. 233, 302.

99) J. S. Ikpuk, *Militarisation of Politics and Neo-Colonialism: the Nigerian Experience* (Londra, 1995).

Kazak Tugayı albayı Rıza Han, 1921'de isyanları bastırdı ve İran'da hâkimiyeti ele geçirdi. Daha iyi teçhizat, düzenli maaş ve başarı ile askerlerinin bağlılığını kazandığı yeni ulusal bir ordu kurdu ve direnişleri kırmak için bu orduyu kullandı. 1922-5 arasındaki harekâtlar tüm İran'da hükümetin gücünü hissettirdi. Bölünmüş kabileler yenilgiye uğradı ve Rıza Han 1923'te Başbakan, 1925'te ise Şah ilan edildi. Bundan sonra kabileler silahsızlandırılarak ve kabile üyelerini diğerleriyle çarpıştırmak için zorunlu askerlik getirilerek konumları zayıflatıldı. 1929 ve 1932'de büyük kabile isyanları bastırıldı: Kabile üyeleri düşmanlarının yeni yollarda gidebilen ve otomatik silahlar ve hükümet kuvvetlerinin gözlem uçakları tarafından desteklenen zırhlı araçlarının sağladığı hareket kabiliyeti karşısında zorlandılar.[100] 1919'da, ordunun desteklediği bir general olan Mustafa Kemal yabancı hâkimiyetine ve parçalanmaya karşı Türk ulusçuluğunun örgütlenmesini sağlayabildi. Yeni devletle bütünleşme aracı olarak ordunun genişletilmesi Iraklı milliyetçilerden 1920'ler ve 1930'larda destek buldu ve 1934'te zorunlu askerlik getirildi ve bu da subay kolordularının sosyal temellerini genişletti. 1933'te aşiretlerin elinde yaklaşık 100.000 tüfek varken, Irak ordusunun yalnızca 15.000 tüfeği vardı, ama ordu bölünmüş düşmanlarının askeri gücünü bozguna uğratabildi. Asurlular (Nesturi Hıristiyanları) 1933'te yenilgiye uğradı ve 1935'teki aşiret ayaklanmaları bastırıldı. Bir sonraki yıl ordu ilk darbesini yaptı.

Hükümetin ulusal çıkarları koruyamadığını düşünerek hiddetlenen Japon subaylar, 1930-1 yıllarında bir darbe ve askeri bir hükümet kurma planları yaptılar. Bunun yerine Mançurya'nın kontrolünü ele geçirmek daha kolaydı. Avrupa'da da askeri darbeler yapıldı: Örneğin, 1917 ve 1926'da Portekiz'de, 1923'te Bulgaristan'da ve 1926'da Yunanistan, Polonya ve Litvanya'da darbeler oldu. İspanya İç Savaşı 1936'daki bir darbeyle başladı; burada daha önce 1923'te de bir darbe yapılmıştı.

Askeriye Latin Amerika'da önemli bir rol oynadı. Örneğin, 1930'da Brezilya ordusu yeni başlamış bir iç savaşı sona erdirmek için başkanı görevden aldı ve seçilen başkanın resmen göreve başlamasını engelleyip yerine rakibi Getúlio Vargas'ı getirdi. Ordunun desteğini alan Vargas, 1932'deki Anayasal Ayaklanmayı ve 1935'teki Komünist ayaklanmaları bastırabildi.[101] Vargas, askeri güç kendisini ilk kez 1945'te ve daha sonra

100) A. Banani, *The Modernization of Iran, 1921-1941* (Stanford, 1961); S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran, 1910-1926* (Londra, 1996).

101) R. M. Levine, *The Vargas Regime: the Critical Years, 1934-1938* (New York, 1970).

1954'te görevden alana kadar Brezilya'yı yönetti ve ikinci kez koltuğundan olduğunda intihar etti.

Şile'deki ordu 1924'te başkanı görevden aldı ve 1927'de o zamanlar savaş bakanı olan eski bir Albay, Carlos Ibáñez ordunun desteğiyle başa geldi. 1934'te görevden aldıkları başkanın seçilmesini garanti etmek için, ordu 1932'de yeniden müdahalede bulundu. Askeri darbe köylülerin desteklediği El Salvador hükümetini 1931'de devirdi ve ardından gelen köylü başkaldırısı 1932'de katliamlarla bastırıldı. 1933'te Küba'da 'Çavuşların Başkaldırısı' isimli bir ayaklanma çıktı. Arjantin başkanı 1943'te patlak veren bir askeri darbede Grupo de Oficiales Unidos (Birleşik Subaylar Grubu) tarafından koltuğundan edildi,[102] aynı yıl askeri bir cunta Bolivya'da hâkimiyeti ele geçirdi.

Burma, Hindistan ve Endonezya gibi pek çok kavmi bir arada barındıran devletlerde ordu en etkili ulusal kurum oldu ve Burma'daki Monlar ve Karenler ile Hindistan'da Naga, Sih ve Keşmir halklarının yaptığı gibi, ayrılıkçı eğilimleri önlemek için hareket etti. 1984'te Hindistan ordusu ana terörist yuvası haline gelmiş olan kutsal Altın Armistar Tapınağı'na saldırdı. Güney Filipinler'de ordu ayrılıkçı bir Müslüman hareketine direniş gösterdi.

Bazen ordunun bu şekilde kullanılması, Sovyetler Birliği'nin Kuzey Kafkasya'da 1920'lerde uyguladığı geleneksel bir politika olan diğer grupların askeri güçlerini temizleme girişimleri ile ilişkilendirilir. Güney Yemen'de ulusal kuvvet olan ordu, genellikle özerk kabilelerin gücü üzerinde önemli bir kontrol aracı olarak görülüyordu ve kabileciliğe karşı önlemler alındı. 1969'da silah taşıma yasaklandı. Benzer biçimde, Umman'da 1970'den itibaren kabile milislerinin sayısı ordu yararı için azaltıldı. 1979'da Kuzey Yemen'de uygulamaya konan zorunlu askerlik ordu içindeki kabile öğelerini zayıflattı.

Genellikle, ordular devletlerin bütünlüğünü sürdürmek ve güçlendirmek için kullanıldı. 1930'ların sonunda İngiliz kaynaklı hafif bombardıman uçaklarını kullanan Afgan hava kuvveti, kara kuvvetlerine isyanları bastırma konusunda yardım etti.[103] Pek çok Çin şehrinin surları, Pekin'in dış surları da dahil olmak üzere, Komünistlerin İç Savaşı kazanmasının ardından yıkıldı. 1969'da Guyana'da ordu ve polis Rupununi bölgesinde meydana gelen Venezüella destekli ayrılıkçı bir ayaklanmayı

102) R. Potash, *The Army and Politics in Argentina, 1928-1945* (Stanford, 1969).
103) Omissi, *Air Power and Colonial Control*, s. 131.

bastırdı;[104] aynı yıl Arjantin'de ise ordu Kurtuba'daki bir isyanı bastırdı. 1990'ların sonunda Gürcistan ordusu Müslüman eyaleti Abhazya'daki ayrılıkçılığa karşı koymak için güç kullandı, ama Abhazya Ruslardan askeri destek gördü.[105] Sivil otoritelerin düzeni sağlayamadığı yerlerde askerler görevlendirildi; örneğin, İngiltere 1969'dan itibaren Kuzey İrlanda'da, Fransızlar Korsika'da ve Meksikalılar 1990'ların ortasında Guerrero ve Chipas gibi fakir güney eyaletlerinde bunu yaptılar.

Nijerya, Pakistan, Sri Lanka ve Sudan gibi belirli etnik ve dini grupların ordunun kontrolünü ele geçirdiği yerlerde, ordunun ayrılıkçılığa karşı direnişi de dahil olmak üzere yürüttüğü faaliyetler etnik şiddet ile ilişkilendirildi. 1946'da Şah, İran ordusunu Tebriz'e sokup burayı kana buladıktan sonra Azerbaycan ayrılıkçılığını bitirdi. Çoğunlukla Batı Pakistan'daki Pencap'tan gelen birlikleri barındıran Pakistan ordusunun Doğu Pakistan'daki Bengal milliyetçiliğini bastırma girişimleri 1970'de isyanın çıkmasına neden oldu.[106] Pakistan ordusu Belucistan'daki 1972-6 arasında süren ve özerklik ile kabile gücüne sınırlama getirilmesi çabalarından kaynaklanan bir kabile ayaklanmasını sona erdirmede çok başarılı oldu. Suriye'de Alevit hâkimiyetindeki rejim ve ordu 1982'de Sünni Müslümanların çıkardığı bir ayaklanmayı zalimce bastırdı.

Ayrıca ulusal çıkarlara ilişkin askeri görüşler, 1953'te İran'da, 1958 ve 1977'de Pakistan'da, 1960, 1971 ve 1980'de Türkiye'de, 1963'te Güney Vietnam'da, 1964'te Brezilya'da, 1967'de Peru ve Yunanistan'da ve 1973'te Şili ile Uruguay'da olduğu gibi, demokratik seçimle başa gelen hükümetlere karşı hamleler yapılmasına yol açtı. Demokratik olmayan hükümetlere karşı da darbeler yapıldı: 1952'de Mısır'da, 1958'de Irak'ta ve 1969'da Libya'da monarşik düzen yıkıldı; bununla birlikte, İran şahı, 1979'da silahlı kuvvetlerin desteğini almasına rağmen, bir devrim sonucunda tahttan indi. Gücün askeri gruplar tarafından ele geçirilmesi, 1960'tan sonra özellikle Afrika sömürgelerine bağımsızlıklarının tanınmasının ardından daha da yaygınlaştı. Aralık 1962 ile Mart 1966 arasında 11 Afrika devletinin hükümetleri orduları tarafından devrildi; bunların arasında Togo, Kongo (Brazzaville), Dahomey, Zangibar, Cezayir,

104) A. H. Young and D.E. Phillips (yay. haz.), *Mili-tarization in the Non-Hispanic Caribbean* (Boulder, Colorado, 1986), s. 129.

105) E. O'Ballance, *Wars in the Caucasus, 1990-1995* (Basingstoke, 1996).

106) H. Feldman, *The End and the Beginning: Pakistan 1969-1971* (Londra, 1975); H. Zaheer, *The Separation of East Pakistan: the Rise and Realization of Bengali Muslim Nationalism* (New York, 1994).

Kongo (Kinshasa), Orta Afrika Cumhuriyeti, Yukarı Volta, Nijerya ve Gana vardır. 1969'da Libya ve Sudan, 1971'de Uganda ve 1974'te Etiyopya bunları takip etti. Süreç devam etmektedir: Sierra Leone hükümeti 1997'de devrildi. Kendisini hiçbir zaman apolitik olarak nitelendirmeyen Endonezya ordusu[107] 1965'te başa geçti ve 1971'de Çin'de bir darbe girişimi oldu.

Pek çok hükümet askeri darbe tehdidine karşı ordu üzerinde kontrol sahibi olmak için başka kuvvetler oluşturdu. Böylece, bağımsızlığın alınmasından sonra ordunun büyüdüğü ve 1986'daki gibi politikacılar arasındaki mücadelelerde rol oynadığı Güney Yemen'de bir milis kuvveti oluşturuldu. 1970'lerde Suudi Arabistan'da orduya karşı bir denge unsuru olması için Ulusal Muhafızlar kuruldu. Askeriyenin politik ve yönetim rolü ile sözde askeri kuvvetler öyle bir rol üstlendi ve öyle bir kuvvet oldu ki, askeri eğitim kurumları ve süreçleri çok büyük politik öneme sahipti. Bu nedenle, 1957'de Endonezya Magelang'da Askeri Akademi kuruldu ve Ordu Mühendislik Akademisi askeri metotlara ilişkin eğitim vermekten fazlasını yaptı.

Silah Ticareti

Avrupalı olmayan devletler gelişmiş askeri imkân ve kabiliyete sahip oldukça, Avrupa dünyası içinde kayıplara ve yabancı halklara hükmetmeye karşı takınılan tavır giderek daha fazla önem kazandı. İngilizler, Fransızlar ve Hollandalıların on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Avrupalı rakiplerinin düşmanlarını silahlandırmaya istekli davranmalarında ve, 1945'ten sonra da olduğu gibi, Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya, Çin ve Küba gibi diğer Komünist devletlerin silah endüstrileri, Batı karşıtı hareketleri ve devletleri desteklemek için kullanıldı. Ana farklılıklar ise ideoloji ve kullanım oranındaydı. Seri üretime dayalı silah endüstrileri muazzam bir silah ihracatını karşıladı. Sonuç olarak da Batı'nın çıkarlarına karşı çıkan hareketler ve devletler daha kolay silah edinir hale geldi.[108]

107) H. Crouch, *The Army and Politics in Indonesia* (2. basım, Ithaca, 1988), s. 344. Pakistan için bkz. C. Dewey, "The Rural Roots of Pakistani Militarism", D. A. Low (yay. haz.), *The Political Inheritance of Pakistan* (Basingstoke, 1991), s. 255-60.

108) K. Krause, *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade* (Cambridge, 1995).

Askeri destek on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki yardım anlaşmalarının bugünkü şeklidir, ama ana farklılık ideolojik yönüdür. Destek gören modern müttefikin uluslararası alanda olduğu kadar *ülke içinde* de destek sağlayıcısının isteklerine göre hareket etmesi beklenir.

Kuzey Koreliler, Stalin'den satın aldıkları ve hafif silahlar kuşanmış düşmanları karşısında kendilerine avantaj sağlayan T34 ve Yak uçakları ile Haziran 1950'de Güney Kore'yi istila ettiler. Güney Kore'nin başkenti Seul ise bu *yıldırım harekâtı* karşısında hızla düştü. Eylül 1950'de Amerikan kuvvetlerince geri alındı. Aynı yıl Çin'de Sovyet Donanma Danışmanlığı Heyeti kuruldu. Sovyet eğitimi, ikmal sistemi ve gemi tasarımları Çin donanmasının geliştirilmesinde önem teşkil etti.[109] Viet Minh gemisi 1953'te Dien Bien Phu üzerine düzenlediği son saldırıda Sovyet Katyusha roketleri kullandı. Savaş o kadar büyük çaplı oldu ki, mevziinin 55 günlük kuşatılması boyunca Viet Minh 350.000 mermi attı. Yeni kurulan Castro hükümetine 1960 yılında büyük miktarlarda Çek yapımı küçük silah gönderildi. Çekler, İsrail ve Etiyopya gibi Komünist olmayan devletleri de silahlandırdı. Aslında, Çekoslovakya'daki Skoda'nın çalışmaları Komünist dünyasının ihraç silahlarının çoğunu karşıladı. Küçük Çek silahlarının ve biraz da uçağın sağlanması, 1948 yılında Arap komşuları tarafından saldırıya uğradığında İsrail için hayati öneme sahipti.[110] Kuzey Vietnamlılar ve Vietkong ise Çin ve Sovyetler Birliği tarafından silahlandırıldı. Sovyet uçaksavar füzeleri 1965-8 yıllarında Kuzey Vietnam'ı bombalayan Amerikan uçaklarının ağır kayıplar vermesine neden oldu. Benzer biçimde, Sovyetler Birliği ve Çin 1960'lardan itibaren Zimbabve, Namibya ve Güney Afrika'nın beyaz azınlık hükümetlerini devirmeyi ve Portekiz'i Afrika'daki kolonilerini terk etmeye zorlamayı amaçlayan gerilla örgütlerine de silah sağladı. Örneğin, 1966'da saldırılarına başlayan Güney Afrika Halkları Örgütü Sovyetlerden destek gördü. Sovyetler Birliği'nin Küba delegesi Angola'ya önemli sayıda kuvvet gönderip Güney Afrika müdahalesinin başarısızlıkla sonuçlanmasını sağladı.

Büyük miktarlarda modern silahın tedarik edilmesi, bölgesel çatışmaların daha da yıkıcı hale gelmesine neden oldu. Bu durum ise özellikle Amerika'nın 1960'ların sonundan itibaren İsrail'i ve Sovyetler Birliği'nin 1950'lerden itibaren bu devletin düşmanlarını silahlandırdığı Ortadoğu'da bariz biçimde ortaya çıktı. Sovyetler, 1955'te Çekoslovakya vası-

109) D. G. Muller, *China as a Maritime Power* (Boulder, Colorado, 1983), s. 18,19,29,38.
110) A. Ilan, *The Origin of the Arab-Israeli Arms Race* (Basingstoke, 1996), s. 153-74.

tasıyla Mısır'a 200 MİG-15 avcı uçağı, 50 Ilyushin-28 bombardıman uçağı ve yüzlerce tank sağlamaya karar verdi. 1956'da bir Mısır-Sovyet silah anlaşması ile 800 Sovyet danışmanın görevlendirilmesine karar verildi. 1967 tarihli Altı Gün Savaşı'nda, Mısırlıların kullandığı Sovyet T54 ve T55 tankları Sina Çölü'nde İsraillilerin kullandığı ABD Patton ve İngiliz Centurion tanklarınca yenilgiye uğratıldı. Ama bu zaferde İsrail'in harekât esnekliği, dolaysız yaklaşım stratejisini etkin biçimde kullanmaları, Mısır'ın geri bölgesini yarınca durumdan faydalanmaları ve savaşın başında Mısır hava kuvvetinin karadayken darmadağın edilmesinin ardından kazandıkları hava üstünlüğü de rol oynadı. Savaştan sonra, Sovyetler Birliği Mısır ve Suriye'nin teçhizat kayıplarını gidermek için hızla hareket geçti ve askeri danışmanlar sağladı. 1968'de ABD İsrail'e Phantom F4 jetleri verme kararı aldı.[111] Sovyet birlikleri 1970'de Mısır'a gönderildi.

Her bir tarafa sağlanan silahların kalitesi Arap-İsrail savaşlarında öyle bir rol oynadı ki, çatışmalar üreticilerin reklamlarına dönüştü. Böylece, 1973 tarihli Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e verilen Amerikan M48 ve M60 tankları, Sovyet T55 ile T62 tanklarından iki kat daha fazla menzile ve atış oranına sahipti ve bu saldırı harekâtlarının daha iyi yürütülmesini sağladı. Buna kıyasla, İsrail'in Amerikan yapımı uçakları ve tankları Sovyet karadan havaya (SAM 6) ve karadan karaya füzeleri karşısında savunmasız kaldı. Oysa İsrailliler en iyi tanksavarın başka bir tank olduğunu iddia etmişlerdi: İsrail'in tank kayıpları diğer tanklar karşısında yüzde 75 ve füzeler karşısındaysa sadece yüzde 25 idi. Hava kayıpları diğer uçaklar karşısında yüzde 5, geleneksel uçaksavar silahları karşısında yüzde 40 ve füzeler karşısında yüzde 55 idi. Amerikalılar savaş boyunca hava yoluyla ABD'den İsrail'e Asor'daki üsleri aracılığıyla mühimmat taşıdılar. Süper güçlerin 1973'teki silah tedarik şekli her iki tarafın da ne kaybetmesini ne de kazanmasını sağladı. 1990-1 yıllarındaki Körfez Savaşı'nda Iraklılar, 500 adet T-72 de dahil olmak üzere Sovyet tanklarına güvendiler.

Benzer şekilde, 1970'lerin başında Afrika Boynuzu'nda Sovyetler Birliği Somali'yi, ABD ise düşmanı Etiyopya'yı silahlandırdı. Sovyet silahları kuşanmış Somalililer 1977'de 50 MİG savaş uçağı ve bir Il-28 bombardıman uçak filosu ile Etiyopya'ya saldırdıklarında, SSCB Etiyopya'ya Ame-

111) S. Green, *Living by the Sword: America and Israel in the Middle East 1968-1987* (Londra,1988); A. Vitan, "The Soviet Military Presence in Egypt 1967-1972: A New Perspective", *Journal of Slavic Military Studies*, 8 (1995), s. 547-65.

rika ile ittifak olmaktan vazgeçmesi karşılığında silah vermeyi vaat etti ve bunu yaptı. 1977'nin sonunda 13.000 Kübalı ve 4.000 Güney Yemenli askerden oluşan Sovyet yedek kuvvetleri destek vermek üzere Etiyopya'ya intikal etti ve Yemenliler Sovyet tanklarının kullanımı hakkında Etiyopyalılara eğitim verdi. Daha önce bir Sovyet hava üssüne, haberleşme sistemlerine ve füze deposuna ev sahipliği yapan Somalililer, Sovyet desteğinden mahrum kalınca yenilgiye uğradı. 1970'lerin ortasında, Sovyetlerden askeri yardım gören diğer Afrika devletleri arasında Gine, Mali, Moritanya, Nijerya ve Uganda vardı.

Rakiplerinin yabancı güçlerce silahlandırıldığını gören devletler, bu yabancı güçlerin düşmanlarından ve ilgilenen diğer güçlerden silah tedarik etmeye çalıştı. Mısır cumhurbaşkanı Nasır, 1954-5 yıllarında kendilerine silah gönderen Fransa yerine 1955'te Çekler ile büyük bir silah anlaşması imzaladıktan sonra, İsrail Nasır'ın Cezayirli direnişçileri desteklemesine karşı çıkan Fransa'ya başvurdu ve Fransa 1967'ye kadar İsrail'e silah sağladı. Haziran 1956'da İsrail ile Fransa arasında imzalanan bir silah anlaşması İsrail'i daha kavgacı olmaya teşvik etti. Çin 1962 yılında kısa bir süre ve başarıyla Hindistan'da çarpıştığında, ABD Hindistan'a silah tedarik etti. Yemen'de Mısırlılar ve Suudi Arabistanlılar 1962-70 yılları arasındaki iç savaşta farklı tarafları silahlandırdılar. Ürdünlüler askeri danışmanlar ve Suudi Arabistanlılar kral yandaşlarına para gönderirken, Mısırlılar cumhuriyetçilere destek vermek için yaklaşık 60.000 asker gönderdi. 1980'lerde Hindistanlılar Sovyetler Birliği tarafından, rakipleri ise ABD tarafından silahlandırıldı.

Silahların yayılması, talimleri ve ortak tatbikatları kolaylaştırarak askeri işbirliğinin güçlenmesini sağladı. Bu, hem Amerikan silahları alan Endonezya gibi silahlı kuvvetler hem de Sovyetlerin silahlandırdığı diğer ülkeler için geçerliydi. Böylece, Doğu Avrupa'da kuvvetler Sovyet teçhizatı, üniformaları ve eğitimi aldılar. Pakistan ise askeri destek için hem Amerika'ya hem de Çin'e başvurdu ve her iki durumda da silah kaynakları ulusal politikanın belirlenmesinde rol oynadı.

Silah satışları etkiliydi ve bu askeri-endüstriyel tesisler için gelir elde etme baskısı ile birleşince geniş çaplı satışların yapılmasına yol açtı. Bu gibi tesisler daha önce silah ihracatçısı olmayan Arjantin, Brezilya ve İsrail gibi devletlerde geliştirildi.[112] 1996'da Kuzey Kore'nin Mısır'a Scud

112) S. P Cohen, *The Pakistan Army* (Berkeley, 1984), s. 134-41; A. Varas, *Militarization and the International Arms Race in Latin America* (Boulder, Colorado, 1985), s. 49.

füzeleri, seyyar fırlatma araçları ile füzelerin üretimi için gerekli olan malzemeleri sağladığı rapor edildi.

Devletler sömürgeci güçlerden kurtulup bağımsızlıklarını kazanınca, koloniciler askeri destek vermek için yarışmaya başladı. 1964'te gerilla direnişi ile karşı karşıya kalan Kongo ordusu Amerika ve Belçika'dan yardım aldı ve en sonunda Belçikalı paraşütlü askerlerden faydalandı. Nijerya İç Savaşı'nda Britanya, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve İspanya Nijeryalılara destek sağladı. Nijeryalılar, Sovyetler Birliği'nden Ilyushin 28 bombardıman uçağı ve MiG-17 savaş uçağı, Britanya'dan Saladin ve Saracen zırhlı araçları, uçakların bakımını yaptırmak için teknisyenler ve pilotların yanı sıra bombalar, tüfekler, havan topu, top mermisi ve el bombası edindiler. Askeri yönden modernleşme düşüncesi Batı karşıtı olmakla övünen devletleri bile Avrupa teknolojisini benimsemeye itti. Petrol fiyatlarındaki sürekli artış –ki bu Batı'nın zayıflıklarına bir kanıttı– Ortadoğu'da ve Endonezya ile Nijerya gibi devletlerde muazzam silah alımlarının yapılması için gerekli kaynağı sağladı. Ordu Endonezya'da petrol üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. 1973'te petrol fiyatlarındaki inanılmaz artış, İran şahına silah edinme programı için mali kaynak oluşturma fırsatı tanıdı.

1972'de Başkan Nixon, şahın Amerika'dan nükleer silahlar hariç her ne isterse almasına onay verdi. Şah da böyle yaptı ve iç istikrarı sağlayamayan ancak Arap komşularını korkutan bir askeri teçhizat deposu kurdu: 1978-9'da canları pahasına çarpışan direnişçiler karşısında birliklerin kullanılması yetersiz kaldı ve bir sonraki yıl şah tahttan indi.

Güç Kullanımı

Sömürgeci güçlerin ayrılması ile ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları, düzenli kuvvetler arasında gerçekleşen pek çok çatışmanın nedeni oldu ve daha gelişmiş silahlara ihtiyaç duyulmasına yol açtı. Böylece, örneğin 1963'te Fas ile Cezayir, 1963-7 yıllarında Kenya ile Somali, 1978'de Guyana ile Venezüella ve Uganda ile Tanzanya, 1985'te Mali ile Burkina Faso (Yukarı Volta) ve, daha şiddetli şekilde, 1948-9, 1965 ve 1984-5 yıllarında Hindistan ile Pakistan arasında sınır çatışmaları yaşandı.

Bu gibi sınır çatışmaları bazen isyan hareketleri ile iç içe geçti. Bulgarların Yugoslav ve Yunan karşıtı Makedonya İç Devrim Örgütü'ne destek vermesi, Yunanlıların 1925'te Güney Bulgaristan'a kuvvet göndermesi-

ne neden oldu. Libya 1980'lerde hem ülkenin kuzey kısmından toprak talep eden hem de tüm ülkenin kontrolünü ele geçirmeye çalışan himaye altındakilere destek vermek için Çad'a müdahalede bulundu. Libya'nın 1983'teki aleni askeri müdahalesine Zaire ve Fransa tarafından askeri bir karşılık verildi ve Libya'nın ilerleyişi durduruldu. Sovyet egemenliğinden kurtulunca, Ermenistan ve Azerbaycan, Azerilerin kontrolündeki Dağlık Karabağ ve Ermenistan'daki Nahçıvan yerleşim bölgeleri için savaşa girdi.

Sömürgelerin son bulduğu çağda Batı'nın doğrudan askeri müdahaleleri azaldıkça, Batılı güçler, müttefikleri veya himaye altındakileri, ister istikrar sağlayarak isterse Amerika'nın 1980'lerde Orta Amerikalı temsilciler vasıtasıyla Nikaragua'ya baskı yapmasında olduğu gibi, düşman rejimleri ortadan kaldırarak askeri amaçlarını gerçekleştirmeleri konusunda teşvik ettiler. 1973'te Amerikan hükümeti CIA yoluyla, Marksist Allende hükümetini devirdiğinde General Pinochet komutasındaki Şili ordusunu destekledi. Amerikan kuvvetleri ise bu meseleye doğrudan dahil olmadı.

Genellikle Latin Amerika'da algılanan Komünist tehdidi ABD ile Latin Amerikan askeri ve sıkıyönetim taraftarı yöneticiler arasında sıkı bağlar oluşmasına ve 1950'lerin ortasından itibaren de Latin Amerikan askeri kuruluşlarının Amerikanlaştırılmasına yol açtı. Bu kuruluşlar Amerikan görüşlerine göre yeniden yapılandırıldı ve pek çok subay ABD'de eğitim aldı.[113] Her ne kadar her biri belirli bölgesel sorumlulukları nedeniyle Amerikan askeri gücünün Soğuk Savaş tamamlayıcısı olsa da, önemli Japon donanmasının ve daha da önemli Alman ordusunun yeniden inşa edilmesi 1945 sonrası askeri tarihin ironilerinden biriydi.

Batılı güçlerin temsilciler kullanmasına ek olarak, Batılı olmayan güçler komşularının ilişkilerinde aktif bir askeri rol oynadılar. Örneğin, Suriye 1970'de Filistinli gerilla kuvvetlerine destek vermek için Ürdün'ü işgal etti ama başarısız oldu; Türkiye 1974'te Kıbrıs'ı işgal etti ve Hindistan 1987'de Tamil isyancılarına karşı Sri Lanka'ya yardım vermek için 100.000 asker gönderdi. Vietnam'ın 1978-9 yıllarında Kamboçya'yı fethetmesinde olduğu gibi, bu gibi müdahaleler hükümetlerin devrilmesine ve Tanzanya'nın Uganda cumhurbaşkanı Amin'i 1979'da devirmesine neden oldu. Vietnam, Tanzanya, İran ve Türkiye Batı silahlarından

113) S. C. Schmitter (yay. haz.), *Military Rule in Latin America. Function, Consequences and Perspectives* (Londra, 1973).

ve Batı denetiminin veya hegemonyasının bölgesel toprak hâkimiyeti ve politik çıkarlarını genellikle güç kullanarak korumasının yarattığı sıkıntıların ortadan kalkmasından fayda sağlayan devletlere örnek teşkil ettiler. Bu nedenle, Hindistan 1947'de Keşmir'e birlikler gönderdi, 1948'de Haydarabat Prensliği'ni devirdi, 1961'de Portekiz mülkü olan Diu ve Goa'yı işgal etti, 1971'de Doğu Pakistan'ı fethederek Bangladeş Devleti'ni kurdu, 1975'te Sikkim'i yağmaladı ve 1995'te Nepal'e gözdağı verdi.

Teknolojik Değişimin Hızı

Savaş teknolojisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da karmaşık bir hal aldı; bunun bir nedeni, jet uçakları, roketler, atom bombaları ve denizaltı bataryalarının su altında doldurulabilmesi gibi savaşın son safhalarında geliştirilen teknikler ve silahların daha da hassalaştırılmasıdır. Amerikalılar, Alman roket programının büyük bir kısmını Peenemünde'den Huntsville, Alabama'ya taşıdılar. Soğuk Savaş teknolojik değişim hızının artmasını sağladı. Rekabet 1940'lar ve 1950'lerde jet savaş uçakları gibi gelişmiş silahların üretilmesini ve edinilmesini hızlandırdı. Makinelerin ana rolü oynadığı silahlar, örneğin nişan için geliştirilen karmaşık otomatik sistemler, artık askerlikte fiziksel kuvvetten ziyade beceriyi önemli kıldı.[114] Bu da silahlı kuvvetlerin içyapısında, özellikle de komuta ve kontrol sistemlerinde çok büyük sonuçlar doğurdu. Bu gibi sistemler yeni değildir –Arthur Pollen 1900'lerde İngiliz donanması için geliştirdiği bir ateş kontrol sisteminin bir parçası olarak bir mekanik bilgisayar icat etti–[115] ama giderek yaygınlık kazandı. Bilgisayarlar 1960'lardan itibaren harekât çapını ve komuta ve kontrol seçeneklerini değişikliğe uğrattı. Ordu askerleri teçhiz ederken donanma teçhizatı kullanır düşüncesi, modern orduları tanımlayamayacak kadar sınırlı kaldı. Beceriye verilen önem hem birliklerin kalitesine hem de eğitimine daha fazla ilgi gösterilmesine yol açtı ve zorunlu askerlerden ziyade profesyonel gönüllü gücüne askeri destek verilmesini teşvik etti.

114) J. Pay, "The Battlefield since 1945", C. Mclnnes ve G. D. Sheffield (yay. haz.), *Warfare in the Twentieth Century: Theory and Practice* (Londra, 1988); G. Hartcup, *The Silent Revolution: Development of Conventional Weapons 1945-85* (Oxford, 1993).

115) J. T. Sumida, *In Defence of Naval Strategy: Finance, Technology and British Naval Policy 1889-1914* (Boston, 1989).

Silahlar ve silah teslimat sistemleri hem daha yıkıcı hem de daha etkili olmaya başladı. Örneğin, uçaklar serbest düşen bombalardan güdümlü bombalara geçti. 1990-1 yıllarındaki Körfez Savaşı'nda, bombaları hedefe ulaştırmak için termal görüntüleme lazer işaretleyici sistemleri kullanıldı. Pilotlar doğrudan atış yapabilmek için bombalarını lazer ışınının 'konisine' bırakmak zorunda kaldılar. Ancak, bombalar hedefe iki veya üç mil uzaklıktan ateşlendiği için karadan havaya füze saldırıları karşısında savunmasız kaldılar. Buna karşılık olarak, 1990'ların ortasında hedeften 300 mil (483 km.) uzaklıkta ve havadan ateşlenebilen Cruise füzeleri geliştirildi: Bunlar biraz daha güçlü ama pahalıydı. Lazer füzesavar savunma sistemleri de 1990'larda denendi.

Teknoloji silahlar kadar askerlik koşullarını da etkiledi. Örneğin, askeri tıp daha etkin hale geldi. Yaralıların helikopterlerle taşınması ameliyatların daha çabuk yapılmasını sağladı. Kan gruplaması kan naklinin yapılmasını mümkün kılarak kan kaybından ölümleri azalttı. Antibiyotikler ve anti bakteriyel sülfonamidler enfeksiyonlarla savaştı.[116]

Teknolojik değişim hız kazandı. Böylece, örneğin denizaltıların tasarımı, inşaat teknikleri, haberleşmeleri, silahları ve gözetleme sistemlerinde önemli gelişmeler kaydedildi. Silahlar çatışmaların fiziksel koşullarını değiştirebildi. Amerikalılar, Vietnam'da gerillaların yaprakların arkasına gizlenmelerini önlemek için *Agent Orange* gibi ağaçların ve bitkilerin yapraklarını döken kimyasallar püskürttüler. Savaş alanında, 1973'te Suriye tanklarının İsrail karşısında kullandıkları gibi, kızıl ötesi görüş araçları geceyi değiştirirken, yeni savaş başlıkları zırhların içine işleyebiliyordu ve lazerler ile sinir gazları konusunda yürütülen deneyler çatışmanın duyumsal doğasını tehdit eder hale geldi ve savunmasızlık konusuna yeni boyutlar kattı. Gerçek zamanlı, çoklu sensorlu keşif hem savaş alanında hem de gerilla harekâtlarında siperlerin niteliğini sınırlandırdı. Iraklılar, Kürt isyancılara karşı 1980'ler ve 1990'larda kimyasal silahlar kullandılar. Hafif malzemelerle yapılan deneyler yeniden zırh giyilmesi gerektiğini ortaya çıkardı.

Gelişmiş silahlar 1980'ler ve 1990'larda çatışma şeklini ve sürecini etkiledi. Büyük uçak gemilerine ihtiyaç duymayan dikine havalanan jet

116) R. A. Gabriel ve K. S. Metz, *A History of Military Medicine, II: From the Renaissance through modern times* (Westport, Conn., 1992). Daha genel bir bakış açısı için bkz. M. Harrison, "Medicine and the Management of Modern Warfare", *History of Science*, 34 (1996), s. 379-410.

uçakları ilk kez İngilizler tarafından 1982'deki Arjantin işgalinin ardından Falkland Adaları'nı (Malvinas) yeniden fethederken kullanıldı. Bu çatışma daha önce emperyalist olan bir gücün bir devlete karşı isyan mücadelesinden ziyade, onunla doğrudan ve açıkça savaşa girdiği nadir olaylardan birine örnekti. On dokuzuncu yüzyıl İngiliz yayılmasından kalan bir bölge için beklenmeyen bir savaşma ihtiyacı, muhtemelen İngiliz hükümetini hızla militarize hale gelen Çin'in Hong Kong'dan hızla ve tamamen çıkmasını sağlamaya teşvik etti; bu da 1997'de gerçekleştirildi.

Gelişmiş silahlar 1990-1 yıllarındaki Körfez Savaşı'nda da rol oynadı. Irak'ın karadan karaya Scud füzeleri Amerika'nın liderliğindeki koalisyon için sorun teşkil ediyordu ve Iraklıların biyolojik silahlar (savaş başlıkları) kullanma ihtimali konusunda korku duyuluyordu, ama sonunda ikisi de kullanılmadı. Amerikalılar, Irak füzelerine karşı uydu gözlem araçları ve Patriot füzeleri, Irak'ı bombalamak için Cruise füzeleri ile güdümlü bombalar kullandılar. Düşmanları savaştan çok az kayıp vererek çıkarken Iraklılar ağır kayıplar vererek yenilgiye uğradılar. Iraklılar Kuveyt işgallerini korumak için kendilerini emniyete alarak harekât kabiliyetleri ve üstünlüklerinden feragat ettiler. İran'la uzun ve kanlı bir savaşa girmiş olsalar da, bu savaş Körfez Savaşı'ndan çok farklıydı: İranlıların tankları ve, daha da önemlisi, hava üstünlüğü yoktu ve savaş Batı Kuveyt'in düzlük çölünde değil dağlık ve bataklıklarla dolu bir arazide yapıldı.

Körfez Savaşı herkesin hava gücünün etkisine duyduğu güveni Vietnam'daki bariz başarısızlıktan sonra yeniden canlandırmış gibi görünmüştür.[117] Radarla tespit edilme olasılığını en aza indiren B-2 Stealth bombardıman uçakları, dünyanın en çok savunulan şehirlerinden biri olan Bağdat'ı bombalamıştır ve bunu Amerikalıların Hanoi'de riske attığından çok daha az sayıda hava mürettebatını tehlikeye atmalarına karşın kayda değer bir keskin nişancılık ve hiçbir zarar görmeden yapmıştır. Ancak, Stealth bombardıman uçakları ve savaş uçakları, Tomahawk ve Patriot füzeleri ile lazer güdümlü bombalar, o zamanlar iddia edildiği kadar başarılı olmamıştır. Özellikle fazlaca övülen isabet oranları çatışma koşullarında pek fazla ortaya çıkmamıştır; bunun en göze çarpan örneği de, füze savaşlarında Suudi Arabistan'daki Amerikan üslerini Scud saldırılarından

117) J. F. Dunnigan ve A. Bay, *From Shield to Storm: High-Tech Weapons, Military Strategy and Coalition Warfare in the Persian Gulf* (1992). Bu kaynak Amerikan silahlarının etkinliğini abartmıştır.

koruyarak hayati bir rol oynayan Patriot füzeleri olmuştur. İngilizlerin uçak pistlerinde oyuklar açan bombaları da beklendiği kadar etkili olmamıştır.

Fazlaca övülen bazı modern silahların sınırlı etkileri ve isabet oranları iki misli önemli olmuştur, çünkü modern uçaksavar ve füzesavar silahlarının niteliği isabet oranlarına bağlıdır: Saldırıyı yürüten silahın hızı ve tahribat kapasitesi İkinci Dünya Savaşı'ndakinden çok daha büyüktür. Buna ek olarak, modern ileri teknoloji silahları pahalıdır. Her bir Tomahawk güdümlü nükleer füzesi bir milyon dolara mal olmaktadır. Nihayetinde de, devasa depolar yoktur ve geleneksel kuvvetlerin aralıksız geniş çaplı operasyonları sürdürebildiği dönem, İkinci Dünya Savaşı'ndaki duruma kıyasla çok sınırlıdır.

Gelişmiş silahlar hem nominal hem de reel bakımdan pahalı olmuştur. Endüstriyel seri üretim kapasitesi ve buna para ayırabilmek, sadece iki dünya savaşında değil, aynı zamanda Soğuk Savaş'ta da hayati öneme sahip olmuştur. Metal işleme süreçleri önemini korumuş ama gelişmiş elektronik mühendisliği o zamana dek görülmeyen büyüklükte bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın, özellikle de 1980'lerdeki füze yarışı ve bunların kullanılmasının yüksek maliyeti Sovyetler Birliği'ni iflasa sürüklemiştir.

Finans ve endüstriyel kapasite donanma gücünün değişen dengesi için de çok önemli olmuştur. 1914'ten önce Britanya, dünyanın ikinci büyük donanma gücü Almanya'nın tehdidini bertaraf etmek için (ama bu arada bir Anglo-Amerikan çatışmasının muhtemel olmadığını düşünerek Amerikan donanma gücünün yükselişini kabul etmiştir) daha önce görülmemiş oranda mali ve endüstriyel kaynakları harekete geçirmiştir. Ateşkesin ve Alman donanmasının İngilizlere teslim olmasının ardından Almanlar önemli bir deniz gücü olmaktan çıkmıştır; ama 1920'lerin başında İngilizler, dünyanın önde gelen endüstriyel ve finansal gücü olan Amerikalıların denizlerdeki denkliğini kabul etmiş ve her iki güç de Pasifik'teki Japon donanma gücünü tanımıştır: 1922 tarihli Washington Deniz Antlaşması ile 5:5:3 savaş gemisi oranı üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Amerikalılar, 1945'ten sonra dünya okyanuslarında tarihte hiçbir gücün yapamadığı oranda hâkimiyet kurmuştur: Teknoloji, filolarına İngiliz donamasının en güçlü olduğu zamanlarda bile yoksun kaldığı kuvveti ve kapasiteyi sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren İngiliz donanması yavaş yavaş, daha küçük bir güç olana dek gerilemiştir. 1982'de

Arjantin tarafından ele geçirilmesinin ardından Falkland Adaları'nı geri almak için gönderilen filo, Arjantin hava gücünün ve daha büyük oranda savaş gemilerinin yarattığı sıkıntılara karşın adaların yeniden ele geçirilmesinde başarıyla destek vermiş fakat geçici bir üstünlük sağlamıştır. Aynı dönemde, Japonlar tarafından 1905'te yenilgiye uğratılmasının ardından deniz gücü dengesinde önemli bir varlık gösteremeyen Rusya, 1950'lerdeki Sovyet donanma inşaatının başlatılmasından sonra hızla dünyanın ikinci büyük donanma gücü haline gelmiştir. 1980'lere gelindiğinde Çin üçüncü, Japonya ise dördüncü sıraya yerleşmiştir. Bu çapta donanma inşa etmek için yeterli parayı sağlayabilmiş ama aynı zamanda deniz gücünün Doğu Asya uluslararası ilişkilerinin rekabetçi ortamında önemli olduğunu da anlamışlardır. Ancak, Sovyet donanması 1980'ler ve 1990'larda yeni birimlerin maliyetini karşılayamadığı ve 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından etkilendiği için giderek eskimeye yüz tuttu.

Batılı ülkelerdeki silahların gelişmişlikleri ve yüksek maliyetleri, askeri ve kişisel silahlar arasındaki uzun dönemli dengesizliği şiddetlendirdi. Bu da askeriyenin daha da profesyonelleşmesi ile ilişkilendirildi. Askeriyede profesyonelleşme pek çok Batılı ülkenin zorunlu askerliği kaldırmasına ve bu nedenle de genel sosyal töreler ile askeriye arasında bir ayrılık doğmasına neden oldu. Hiçbir Batılı devlette komutanlar İsrail'de olduğu kadar sık politikaya atılmadı. Öte yandan, askeriyenin sosyal göreneklere uyum sağlaması için büyük bir baskı oluştu. Bu baskı hem homoseksüellerin ihraç edilmesi eyleminin sonlandırılmasına ilişkin politik baskıda –ki bu 1993'te ABD'de ve 1996'da İngiltere'de tartışma konusu oldu– hem de kadınların ön cephe birliklerine katılmasının yaygınlaşmasında görüldü. Böylece, örneğin 1996'da Fransa hava kuvveti kadınların savaşan pilotlar olmasına izin verme kararı aldı; bundan önce kadınların sadece nakliye uçakları ile geri hizmetlerde kullanılan helikopterleri uçurmalarına izin veriliyordu. Denizaltılara ve ön cephe ordu birimlerine ise alınmadılar.

Teknolojinin Sınırları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan kültürel değişiklikler ve silah tedarikindeki farklılıklar, Batılı ve Batılı olmayan devletler arasındaki çatışmaları Batılı devletler için daha problemli kıldı. Kayıplara gösteri-

len hassasiyet, çatışmanın bireysel karakter ve ulusun kaderi için yararlı olacağına dair inanışın terk edilmesi, kamuoyu görüşüne gösterilen ilgi, çatışmanın büyüyen maliyeti ve bunun yaratacağı ekonomik sonuçlar hakkındaki endişe bir araya gelince, hızla başarı kazanmaya daha fazla önem verildi. Bu da, eğer düşman, gücün etkin biçimde kullanılması ile hızla harap edilebilecek bir yapıya sahipse mümkün oldu, ama düşmanın yönetim yapısı gelişmemiş ve askeri altyapısı basitse durum farklılaşıyordu. Buna ilaveten, eğer düşman ağır kayıpların verilmesini kabul eden, hatta şehitliği idealize eden ideolojik ve kültürel bir bağlamda çarpışıyorsa, durum 'Batılı' güçler için çok güç bir hal alıyordu. Bu durum Japonlarm genel Batı askeri deneyiminin dışında kendilerini kurban etmeye gönüllü oldukları İkinci Dünya Savaşı'nda açıkça ortaya çıktı. Saipan ve Iwo Jima'da teslim olan her bir askere karşılık 120 Japon öldü – ki bu oran, düşmanlarınınkinden çok farklı bir orandır.[118]

Kayıp vermenin kabullenilmesi, hatta şehitliğe kucak açılması, 1980-8 arasındaki savaşta İran Batılı silahları ve askeri görüşleri ile Irak'ın saldırısına başarıyla direndiğinde ve Lübnan'da 1982 İsrail işgalinden sonra çok büyük oranda sergilendi. Eylül 1983'te Amerikan Altıncı Filosu Lübnan ordusuna destek vermek üzere küçük arabalar büyüklüğünde top mermileri kullanarak Beyrut yakınındaki tepelerde bulunan Dürzi mevzilerini bombaladı. Yine de bir sonraki ay ne Amerikalılar ne de Fransızlar hayatlarını vermeye hazır gerillalar tarafından sürülen kuvvetli patlayıcı maddelerle dolu kamyonların Beyrut'taki kumanda merkezlerini harap etmesini engelleyemediler. Kayıplar ve genel bir politik yetersizlik hissi sonucunda 1982'de Lübnan'a gönderilen Amerikan denizcileri 1984'te geri çekildiler. Bu denizcilerin Lübnan'daki varlığı 1958'deki Amerikan donanma müdahalesi kadar başarı getirmedi ve bu farklılık da bölgedeki gücün politik ve askeri çerçevesindeki değişiklikleri yansıtıyordu.

İsrailliler, teknolojik açıdan dünyadaki en gelişmiş Amerikan askeri donanımını kullanmalarına rağmen, ileri teknoloji silahlardan, özellikle de hava gücünden yoksun olan ama yine de sürekli baskı kurabilen, düşmanın ağır kayıplar vermesine neden olan ve karşı saldırılardan sağ çıkmayı başarabilen popüler İslamcı direniş hareketleri ile başa çıkmak konusunda sık sık güçlükler yaşadılar. İsrailliler, Lübnan'daki Suriye füze

118) M. ve S. Harries, *Soldiers of the Sun. The Rise and Fall of the Imperial Japanese Army* (New York, 1991), s. vii.

sahalarını, 1982'de burayı işgal ettiklerinde ortadan kaldırabildiler, ama hem Lübnan'da hem de İsrail işgali altındaki Gazze'de ve Ürdün'ün Batı Yakası'nda 'ileri teknoloji' sahibi olmayan düşmanları ile başa çıkmada zorlandılar. Hizbullah sözcüsünün Nisan 1996'daki ifadeleri ilginçtir: "Daha zayıf olduğumuz için teslim olmamız gerektiğini söylemeyin. İsrail o kadar da güçlü değil. Vietnamlılara bakın. Amerika daha güçlü olduğu için durdular mı?" Bu konuşma esnasında sözcü, sanki Batı silahlarının dünya çapındaki yayılmasını gösterir gibi, Amerikan M16 saldırı tüfeği taşıyan bir avcı uçağı ile korunuyordu.[119]

Ancak bu, yalnızca Amerika ve müttefikleri için bir sorun teşkil etmiyordu, çünkü Sovyetler 1979-89 arasında Afganistan'da[120] ve Etiyopyalılar 1980'lerde Eritre ve Tigre'de aynı sorunla karşılaştılar. Sovyetler, 1979'da Afgan hükümetini devirebildi; bunun bir nedeni de hava indirme birlikleriydi, ama bundan sonra gerilla direnişini kırmakta zorlandılar ve nihayet 1989'da kuvvetlerini geri çektiler. Gerillalar, özellikle gelişmiş Stinger karadan havaya füzeleri, roket fırlatıcıları, havan topları ve telsizler, Çin silahları, Suudi parası ve komşu Pakistan'ın desteği ile yabancılardan bol yardım alarak avantaj sağladılar. Stinger füzeleri Sovyet silahlı helikopterlerinin etkinliğini azalttı. Yine de, tek başına yabancı askeri yardımlar Afgan başarısını anlatmaya yetmeyecektir. Afgan toplumunun savaşçı ruhu ve politikasının bölünmeci doğası da ülkenin kontrol altına alınmasını güçleştirdi ve Sovyetler büyük şehirlerden başka bir yeri ele geçiremedi. Kara haberleşmesini konvoylarla sağladılar.

Suriyeliler, 1987'de Batı Beyrut'u işgal ettiler, ama kontrolü elde tutmak için yerel himaye altındakilerle ittifak halinde faaliyet gösterebilmek amacıyla kayda değer sayıda kuvvet konuşlandırmak zorunda kaldılar. Benzer biçimde, Ruslar da, Çeçenlerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda, genellikle düşünüldüğünden daha iyi bir iş çıkarmalarına rağmen Çeçenistan'ın Kafkas bölgesinde bağımsızlık kazanma çabalarını engellemek konusunda güçlük çektiler.[121] Aralık 1994'te bir istila hareketi başlatıldı ve başkent Grozni 1995'te düştü, ama bundan sonraki direniş kırılamadı. Çeçenistan başkanı Dzhokhar Dudayev (1944-96) ilginç bir askeri gelenekler bileşimi sergiliyordu. Sovyet hava kuvveti-

119) *The Times*, 15 Nisan 1996, s.10.

120) M. Galeotti, *Afghanistan. The Soviet Union's Last War* (Londra, 1995).

121) A. Raevsky, "Russian Military Performance in Chechnya: An initial evaluation", *Journal of Slavic Military Studies*, 8 (1995), s. 681-90.

nin içinden çıkan ilk Çeçen generaldi ve Estonya Tartu'daki stratejik nükleer bombardıman uçaklarının kumandanlığını yürütüyordu. Dudayev, Afganistan'da Sovyet hâkimiyetine direnen Afganlar olan Mücahitlere karşı yeni bir bombalama stratejisi geliştirdi. Yine de, Afganların ve Estonyalıların milliyetçiliğinden etkilendi ve Afganların gerilla taktiklerini benimsedi. Çeçenistan'da her insana silah bulundurma hakkı tanıyan bir kararname yayınladı.

Nisan 1996'da İsrail'deki Hizbullah hareketine karşı düzenlenen saldırılarda İsrail'in Amerikan Bell AH-1 Cobra silahlı helikopterleri ve düşmanlarının Sovyet Katyusha roketleri gibi Avrupa ve Amerikan teknolojisini kullanması, modern silah sistemlerinin dünya çapında ne oranda kullanıldığına işaret ediyordu. Daha önce Afgan isyancıları tarafından Stinger füzelerinin kullanılması, bir savaşın sonucunu belirleyen, nispeten gelişmemiş savaşçıların elindeki teknolojik bakımdan gelişmiş küçük silahlara örnekti. 1945'ten itibaren modern konvansiyonel silahlar yalnızca tahrip gücü bakımından muazzam bir gelişme kaydetmedi, aynı zamanda yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

Silahların ve taktiklerin dünya çapında ne oranda standart hale getirildiği sorularak teknolojinin rolü sorgulanabilir. Batılılaşmanın silahlar ve bunların küreselleşmesinin vurgulanması ile öne sürülen düşüncelerden daha sıra dışı olduğu kabul edilebilir. Batı tarzı üniformalar, savaş jetleri vb., Batı askeri imkân ve kabiliyeti konusunda yüzeysel bir izlenim yarattı, fakat bu genellikle Batı tarzı savaşların taklit edilmesi ve Batı tuzaklarının benimsenmesini de içeriyordu: Altta yatan temel prensipler aynen korundu. Böylece, Irak'ta İran ve Birleşmiş Milletler'e karşı verilen Körfez Savaşları'nda üniformalar ve teçhizat Batılı olmuş olabilir. Ancak, altta yatan ve belki de en temel savaş için örgütlenme ve savaş tutumları Batı'nın etkin askeri tutum standartlarından etkilenmedi. Örneğin, Iraklı subayların savaş alanındaki birliklerinin yanında kalamayışı ve askeriyenin hizmet becerisinden çok kabile ve aile bağlantılarına dayalı komuta yapısı, rejimin silahlı kuvvetlerinin gerçek renklerini paranın satın alabileceği jetlerden daha fazla ortaya koyuyordu.

Nükleer Silahlar

İsraillilerin Amerikalı patronlarının tutumlarını ve onlara mali açıdan ne derece bağımlı olduklarını gözden geçirmek zorunda olmaları, mo-

Resim 86: *Soluk At Üzerinde Ölüm, No. 1*, Benjamin West, y. 1787. İngiliz Kraliyet Akademisi'nin müdürlüğüne yükselen ve İtalya'da eğitim gören Amerikalı West, savaşın dramını, şanını ve terörünü resmetti. Eserleri arasında *General Wolfe'ün Ölümü* (1770), *Boyne Muharebesi* (1780), *La Hogue'da Fransız Filosunun Yok Edilmesi* (1780) ve *Lord Nelson'ın Ölümü* (1806) vardır.

dern askeriyenin küresel gücünü ve kalitesini göstermektedir. Çin teknolojisi nispeten geriydi ve en çok ihtiyaç duyulan veya arzulanan silah tedarikinin hem şimdi hem de öngörülebilir gelecekte başka yerlerden de –Avrupa veya ABD'den– temin edilebilecek olmasına rağmen İsrail'in Ortadoğulu düşmanlarının Çin tarafından silahlandırılabileceği endişesi de buna işaret etmektedir. Yine de, Çin'in rolü Avrupa ve Amerikan devletlerinin artık gelişmiş silah sistemlerinin üretim ve dağıtımını ellerinde tutamadıklarını vurgulamaktadır. Bu durum, özellikle Çin, Hindistan, Irak ve Pakistan gibi birkaç Asyalı gücün atom bombası geliştirmesi ve Çin'in gelişmiş nükleer denizaltı roketleri ve uydu programları ile de gözler önüne serildi. Atom gücüne ilk sahip olan güçler hep 'Avrupalıydı' – ABD (1945), Sovyetler Birliği (1949), Britanya (1952), Fransa (1960). Ama 1964'te Çinliler ilk atom bombalarını patlattı ve ardından da 1974'te Hintliler aynı şeyi yaptı.[122] Nükleer güce sahip ve sahip olmak üzere olanlar arasındaki rekabet de çok önemliydi ve nükleer silah edini-

122) D. Holloway, *Stalin and the Bomb: the Soviet Union and Atomic Energy, 1939-1956* (New Haven, 1994); J. W. Lewis ve X. Litai, *China's Strategic Seapower. The Pol-itics of Force Modernization in the Nuclear Age* (Stanford, 1995).

mini teşvik ediyordu. Çin'in elinde nükleer silah yokken Başkan Eisenhower, Kore Savaşı'nı sonlandırmak için nükleer bomba tehdidi savurabileceğini düşünmesine rağmen Amerikan nükleer silah tekeli dönemi çok kısa sürdü.

Sovyetler Birliği 1957'de ilk uydu Sputnik I'i yörüngeye fırlattı ve tüm dünyayı vuruş menzili içine alan, kıtalararası mesafe kat edebilen roketlerin neler yapabileceğini gösterdi. Pahalı roket teknolojisine yapılan yatırım nükleer başlıklı balistik füzelerin oluşturduğu tehdit sayesinde bir seçenek olarak ortaya çıktı.[123] 1957'den önce Sovyetler Birliği Britanya merkezli Amerikan bombardıman uçaklarının menzili içindeyken, ABD Sovyet nükleer saldırılarının menzili dışında kaldı ve Amerikalılar Rusların Avrupa'da veya başka bir yerde herhangi nükleer olmayan büyük bir kuvvet kullanımına karşılık kitlesel nükleer misilleme teorisini geliştirmeye hazırlandılar. 1948 tarihli Berlin krizi, Amerikan B-29 bombardıman uçaklarının Britanya'da konumlandırılmasına yol açtı. İngiliz Muhafazakâr milletvekili Brenden Bracken 1950'de şöyle yazmıştır:

> Başkan Truman'ın bir zile basarak Amerikan uçaklarının bombalarını yükleyip Londra'dan Moskova'ya uçması emrini vermesi ne şahane bir fikirdir! Uçakların yapacağı bu ziyaretin bedelini Washington değil Londra ödeyecektir. Ulusal egemenlikten vazgeçmek hususunda yapılan tüm bu konuşmalar, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Ship's Şirketi hakkında hiçbir şey bilmeden İngiltere'yi bir uçak gemisi olarak kullandığında anlamsızlaşmaktadır.[124]

Gelişmiş Sovyet imkânları 1957'den itibaren iki yönlü bir karşılık buldu. Batı Avrupa merkezli 'taktik' (kısa menzilli) nükleer silahların kullanılması yoluyla derecelendirilmiş nükleer misilleme görüşleri, ilk darbeden etkin biçimde kurtulma imkânına ilişkin bir politikanın geliştirilmesi ile tamamlandı. Bu da insanların kullandığı savunmasız bombardıman uçaklarının yerine Polaris füzeleri ile teçhiz edilen erişilmez denizaltıların ve güçlendirilmiş silolara dayalı kara roketlerinin getirilmesini gerektirdi. Amerikan nükleer silahlarının çeşitliliği ve gücü bu sayede

123) Neufeld, *Rocket and the Reich*, s. 275.

124) R. Cockett (yay. haz.), *My Dear Max. The letters of Brendan Bracken to Lord Beaverbrook, 1925-1958* (Londra, 1990), s. 112.

artırıldı. Amerikalılar, 1958'te ilk kıtalararası balistik füzelerini ve ardından 1960'ta ilk sualtı Polaris torpidosunu fırlattı. Denizaltılar hedefteki eyaletlerin yakınında üslendirilebildi. 1965'te Amerikan Savunma Bakanı Robert McNamara, ABD'nin bir Sovyet saldırısını önlemek için 'kesin yıkım' tehdidine bel bağlayabileceğini söyleyebildi. Bu ise nükleer güçlerin nükleer saldırı ve savunma imkânlarını artırmaya yönelik daha sonraki girişimlerini engellemedi. Örneğin, 1970'te Amerikalılar Minuteman III füzelerini konuşlandırdılar. Bunlar MIRV'ler (çoklu serbest nişan alan yeniden giriş araçları) ile teçhiz edildi ve böylece tek bir torpidonun vuruş kapasitesi büyük oranda arttı. Amerikalılar, 1977'de 'Gelişmiş Radyasyon Silahı' olan bir nötron bombasını test etti.

Bu gezegeni birkaç saniye içinde yok edebilme kapasitesi ve değişik yok etme yolları [fisyon (atom bölünmesi) ve füzyon bombaları] ve teknolojinin iletilmesinde yaşanan değişiklikler, askeri teknolojinin gücünü ciddi oranda farklılaştırdı. Nükleer silahlar birkaç güce büyük kayıplar verdirme imkânı tanıyordu, ama 1945'ten beri hiçbiri bunu yapmaya gönüllü olmadı. Bu da caydırma, halkın ve yabancıların görüşlerine ilişkin endişeler ve roket fırlatma sistemlerinin tüm alanlara saldırı yapabilecek olması arasındaki dengeyi yansıtmaktadır. Bu durum, genellikle uzaktaki güçlerin askeri planlarıyla ilgili gerilimleri artırdı ve bu arada roketlerin konuşlandırılmasına da odaklanıldı. Böylece, 1962'de Sovyetler Birliği Küba'da balistik füzeler konuşlandırmaya başlayınca ABD'nin bu ülke ile savaşa girmesine ramak kaldı. Amerikalılar Küba'ya bir saldırı yapmayı düşündüler ve daha fazla mühimmatın bölgeye sevk edilmesini önlemek için deniz ve hava ambargosu uyguladılar. Sovyetler Birliği füzeleri geri çekmeyi kabul etti,[125] ama emir, uygulama ve vuruş arasındaki farkın az olduğu ortaya çıktı. Buna ilaveten, nükleer silahların yıkım gücü arttı.

Atom bombasının ardından, ilk kez ABD tarafından 1951'de ve ardından 1953'te Sovyetler Birliği, 1957'de Britanya, 1967'de Çin ve 1968'de Fransa tarafından patlatılan hidrojen bombası geldi. Hidrojen bombası bir patlama ile hidrojen izotoplarının yeterince ısınmasını sağlayarak onları helyum atomlarına dönüştürüyor ve bu dönüşüm ile inanılmaz miktarda tahrip edici bir enerji ortaya çıkarıyordu. Bombalar emperyalizm döneminde ele geçirilen bölgelerde denendi ve yerel nüfusun görüşleri göz ardı edildi. Böylece, ilk Amerikan H-bomba testi Pasifik'teki

125) M. J. White, *The Cuban Missile Crisis* (Basingstoke, 1995).

Marshall Adaları'nda yapıldı, aynı testi Sovyetler, İngilizler ve Çinliler Sibirya'da, Christmas Adası yakınında ve Sinkiang'daki Lop Nor'da yaptılar. Fransızlar ilk A-bombalarını Sahra Çölü'nde patlattı ve Cezayir'in kaybedilmesinden sonra Pasifik'teki Muratoa Mercan Adası'nda bir test sahası kurdular.

1957'de prototip bir atom bombası ile bu bombayı üretmek için gerekli olan teknik bilgiyi sağlamak üzere Çin ile bir anlaşma imzalayan Rusya vasıtasıyla nükleer teknoloji Asya'ya yayılmaya başladı. Ancak, Sovyetler anlaşma şartlarını yerine getirmedi ve 1960'daki Çin-Sovyet bloğunun dağılmasından ve Sovyet teknik desteğinin sonlandırılmasından sonra, Çinliler bağımsız bir nükleer program başlattılar. Bu program Batı'da eğitim görmüş mühendisler, özellikle de Kore Savaşı'nın Çinli Amerikalılara karşı şüphe uyanmasına neden olmadan ve 1955'te sınır dışı edilmeden önce, 1940'ların büyük Amerikan roket programında rol oynayan Tsien Hsue-shen sayesinde yürütüldü. Tsien, Çin'de Çin Bilim Akademisi Mekanik Enstitüsü Müdürü olarak atandı ve ABD ve Britanya'da eğitim almış diğer yurttaşları ile Çin füze programını geliştirdi. Bomba programı üzerinde çalışanlar Britanya, Fransa ve ABD'de eğitim almışlardı.

Roket ve uydu teknolojisi sadece roketlerin uzun menzilli fırlatma sistemleri değil, aynı zamanda uyduların küresel iletişim şeklinde gelişmiş komuta ve kontrol kolaylıkları ile gözlem olanakları sağlaması nedeniyle önemliydi. 1970'ten beri komuta ve kontrol imkânlarında kaydedilen gelişmeler, en önemlisi de bütünleşmiş devreler ve parçaların minyatürleştirilmesi ile küresel ekonomi içinde gelişmeler yaşandı. On dokuzuncu yüzyılda Batılı olmayan toplumların küresel bağlamda yaşadığı bilgi eksikliği sorunları büyük oranda azaldı. Gelecekteki herhangi bir savaşta düşmanın bilgisayar ve iletişim sistemlerinin muhtemelen elektromanyetik vuruşlarla yok edilmesine öncelik verilmesi olasıdır.[126] Amerikan Savunma Departmanı'nın 3 Ocak 1997 tarihli Savaş-Savunma Konusunda Bilgiler başlıklı panelinde, Amerikan ekonomisi ve askeriyesinin bilgi sistemlerine yapılacak saldırılara karşı savunmasız olduğu

126) C. Gray, "The Changing Nature of Warfare?", *Naval War College Review*, 96, no. 2 (İlkbahar 1996), s. 14; A. Irvin, "The Buffalo Thorn: The Nature of the Future Battlefield", *Journal of Strategic Studies*, 19 (1996), s. 238-40, 245-6; L. W. Grau ve T. L. Thomas, "A Russian View of Future War: Theory and Direction", *Journal of Slavic Military Studies*, 9 (1996), s. 508-12.

ve halihazırdaki önlemlerin bu gibi saldırılar karşısında yetersiz kaldığı bildirildi.

Gelecek

Geleceği görmek her zaman zordur. Yine de bazı önerilerde bulunulabilir. Yakın zamanda nüfusun küresel çapta muazzam biçimde artması, çocuklar yaşlandıkça ve anne baba oldukça en az birkaç on yıl daha sürecektir. Bu da muhteşem kaynakların doğmasını sağlayacaktır; çünkü, en önemlisi, büyük bir kısmının şehirlere kayması dünya nüfusunun daha çok tüketim baskısına maruz kalmalarına yol açacaktır. Hindistan gibi ülkelerde kitlelerin televizyona erişimi yaygınlaşmakta ve reklamlar sayesinde bu baskılar kırsal alanlarda da giderek daha fazla görülmektedir. Temeli Amerika'ya dayanan, tüketime özenen toplum modeli diğer ülkelere de kolaylıkla sıçrayabilir. Ağırlıklı olarak genç şehirli grupların mal ve fırsatlara yönelik talepleri pek çok devletin, özellikle de yüksek büyüme oranları tutturamayanların iniş çıkışını artıracak ve politik yönetime ilişkin sorunları kötüleştirip mağduriyet ve yeniden paylaştırma politikasına olan ilgiyi tetikleyecektir. Dünya nüfusunun Avrupa ve Amerika'da yaşayanlar yüzdesi ve bunların küresel üretim ile tüketimdeki rolleri azalmaya devam edecektir. Bu, özellikle Avrupa'da göze çarpmaktadır. Avrupa ekonomik ve demografik büyüme oranları yirminci yüzyıl boyunca Amerika'nın büyüme oranlarından daha düşük olmuştur ve bu durum aynen sürecektir. Avrupa 1900'de dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'ine sahipken, bu oran 1995'te yalnızca yüzde 9 olmuş ve 1990'lara gelindiğinde Avrupa ekonomisi ABD veya Doğu Asya ile aynı düzeyde iş sahaları ve ekonomik büyüme oranları yaratamamıştır.

Küresel açıdan bakıldığında, petrol rezervlerinin tükenmesi büyük bir sorundur. Çin'in refahı ve giderek azalan yiyecek üretimi başka bir sorundur, ki bu durum Çin'in küresel yiyecek ürünlerinin başlıca tüketicisi olmasına neden olacak ve bölgesel çatışmalarda daha iddialı olma ihtimalini artıracaktır. Çin'in uluslararası toplumdaki çıkarlarını nasıl işleteceğini, dengeleyeceğini ve ilerleteceğini öğrenip öğrenmeyeceği (uzun dönemli bir konum edinmek isteyen güçlerin yapması gerektiği gibi) veya Cengiz Han ya da Napoléon'un aşırı merkezci hedefleri ve askeri yöntemlerini benimseyip benimsemeyeceği ve hegemonya karşıtı bir ittifak kurup kurmayacağı veya savaşa girip girmeyeceği, net değildir.

Buna ilaveten, henüz ortaya çıkan devletlerde sürekli bir politik (ve dolayısıyla) askeri istikrarsızlık gözlemlenmektedir.

Bu durum kaynaklara erişimin ve nüfus baskılarının büyük oranda değişiklik gösterdiği bir dünya ile etkileşecektir.[127] Kaynakları koruma ve artırmanın en mantıklı yolu uluslararası işbirliği olmasına rağmen, su gibi kaynakların yeniden paylaştırılması için yapılan tek taraflı girişimler nedeniyle ortaya çıkacak olan çatışmalar ve meydan okumalarla karşılaşılması muhtemeldir. Britanya ve İzlanda 1972-6 arasındaki Cod Savaşı'nda balık avlama sınırları için çarpışmış ve balık avlama diğer savaşların da patlak vermesine yol açmıştır. Günümüzde en aşikâr gerilim noktaları, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinde olduğu gibi, toprak, su ve petrol paylaşımının gerilime neden olduğu Ortadoğu'da ve Güney Doğu Asya açıklarındaki petrol zengini sulardadır. 1996'da Türklerin sulama ve hidroelektrik üretimi için Fırat Nehri üzerinde barajlar inşa etmesi ve Suriye'nin bunları kullanmasına izin vermemesi iki devlet arasında silahların çekilmesine yol açmıştır.

Bu gerilimlerin her nerede olursa olsun kaynak talepleri ve haset politikasının güçlü bir bileşeni olarak ortaya çıkması muhtemeldir. Bundan doğacak çatışmalar askeri etkinliği test edecektir. Konvansiyonel silahlarla yapılan çarpışmaların hızla çözümlenmesini sağlayacaktır: Modern silahların, özellikle roketler, uçaklar ve savaş gemilerinin hızı, menzili ve gücü, havada ve denizdeki çatışmaların uzamasını önleyecektir. Ancak, Batı'nın modern askeri sistemlerinin, özellikle de çatışma boyunca işgale uğrayan bölgelerin sosyal altyapısı çöktüyse, boyun eğmeyen halkların uzun süre jandarmalığını yapmaya hazır olup olmadığı belli değildir. Patlayıcılar ve iletişim sistemleri gibi teknolojik gelişmeler terörün potansiyel etkinliğini artırmıştır. Lübnan'daki İsrailliler ve Sri Lanka'daki Hintliler 1980'lerde teknolojik açıdan üstün kuvvetlerin etkin müdahalelerinin nerede sınırlandığını öğrenmişlerdir.

Yine de, hâlihazırda var olan modern silahların çeşitliliği öyle bir hal almıştır ki, herhangi bir devletin birkaç yüz mil uzakta bulunabilecek bölgelerdeki düşmanca gelişmeleri göz ardı etmesi güçtür. Batı Berlin'deki bir terörist saldırıda Amerikan askerlerinin öldürülmesine karıştığı belli olan Libya'ya karşılık vermek için Britanya merkezli Amerikan uçakları 1986'da Libya'yı bombalamıştır. İsrailliler 1981'de Osirak'taki Irak

127) N. Myers (yay. haz.), *The Gaia Atlas of Planet Management* (Londra, 1985); M. Kidron ve R. Segal, *The State of the World Atlas* (Londra, 1995).

nükleer tesisini bombalayıp Iraklıların nükleer silahlar ürettiğini iddia etmiştir: İsrailliler bu saldırıda Amerika'nın sağladığı F-16 uçaklarını kullanmışlardır. Genellikle, çevresel ve sosyal tehditler düşüncesi, Amerika'nın Latin Amerika'da narkotik ilaçların üretimini ve dağıtımını engelleme mücadelesinde olduğu gibi, uzak bölgelerde askeri çıkarların oluşmasına da yol açar. Ulusal çıkarlara ilişkin uzaklara erişen ve hatta evrenselci anlayış, Birleşmiş Milletler'in küresel iddiaları ve uluslararası problemlerin çözüme kavuşturulmasının komşu ülkeler ve diğer güçler için bir sorumluluk olduğu fikri ile etkileşmektedir. Asayişin vurgulanması endişeleri, güvensizliği ve müdahaleleri tetikleyecektir.[128]

Yirmi birinci yüzyıl, eski askeri tarihin yankılanması olacaktır. Büyük küresel devletler, özellikle göklere ve denizlere hâkim olmaları sayesinde güçlerini tüm yerkürede hissettirebilecekler ama iki tarafın ateş gücü arasında nasıl bir fark olursa olsun boyun eğmeyen halklar karşısında askeri ve politik hedeflere ulaşmakta zorlanacaklardır. Uzaktaki topraklar üzerinde hâkimiyet kurulmasına ilişkin yeni bir isteğin şekillenmesi ihtimal dahilinde değildir. Askeri teknoloji ve silah sistemlerinin kapasitesindeki yenilikler hızla yayılacak, ama bunların benimsenmesi kurumların özelliklerine,[129] kaynaklara ve kültürel, sosyal ve politik yenilikçiliğe bağlı kalacaktır.[130] 'Gelişmiş dünyada' ve bu dünyanın rakipleri arasındaki politik rekabet gelişmiş dünya ile bunlar arasındaki uyuşmazlıklar kadar önemli olacaktır. Ancak, ekonomi ve bilginin küreselleşmesi ile küresel çevre sorunları sayesinde potansiyel ve gerçek düşmanlara, barbar olarak görülen veya öyle yansıtılanlara karşı sınır çizilmesi fikri giderek daha çok sorgulanacaktır. Gibbon'ın söylediklerine bir kez daha bakacak olursak, teknoloji 'medeniyeti' korumak için engeller oluşturamayacaktır, çünkü insan toplumunun doğası öyle bir hal almıştır ki, bu engeller kolaylıkla aşılabilir.

128) R.H.Johnson, *Improbable Dangers: U.S. Conceptions of Threat in the Cold War and After* (New York, 1994); W. J. Durch (yay. haz.). *UN Peacekeeping, American Policy amid the Uncivil Wars of the 1990s* (Basingstoke, 1996).

129) J. A. Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000", *International History Review*, 18 (1996), s. 507. Bu kaynak, bu özelliklere ilişkin değerli bir çalışmadır.

130) Son zamanların önemli bir değerlendirmesi için bkz. S. P Rosen, "Military Effectiveness. Why Society Matters", *International Security*, 19 (1995), s. 5-31, özellikle s. 25-30, ve *Societies and Military Power: India and her Armies* (Ithaca, N. Y. 1997).

İsim Dizini

Abbas I, 93, 125, 150, 152.
Abbas II, 150.
Abbas, Mirza 289.
Abdülhamit I, 183.
Abdülkadir 292, 294-295.
Abercromby, Sir Robert 258.
Ahmed Han 174, 194.
Ahmednagar 150.
Albuquerque, Alfonso de 69, 73-74, 84, 207, 211-212, 214.
Alexis 163, 174.
Allende, Salvador 478.
Almeida, Francisco de 69.
Aloma, İdris 94.
Altan Han 51, 131.
Amaru, Tupac 205, 210.
Amery, Leo 393.
Amin, İdi 478.
Anson, George 218.
Arap Paşa 320.
Armstrong, William 324.
Atatürk, Kemal 416.
Aube, Amiral 334.

Babür 50-51, 59-61, 75, 93.
Baillie, William 224.
Baldwin, Stanley 428.
Barbaros, Hayrettin 84, 85.
Batista, Fulgencio 463.
Baugh, Daniel 239.
Bayezid II, 46.
Bayly, Christopher 168, 247, 348, 380-381.
Belloc, Hilaire 317.
Blake, Robert 120.
Blériot, Louis 423.
Bloch, Ivan 343.

Bonaparte, Napoleon 34, 167, 245, 249, 253-254, 256-257, 272, 275-277, 280, 283, 291, 299, 314, 367-369, 440, 491.
Bonar Law, Andrew 416.
Bonneval, Claude-Alexandre, Kont 183.
Bracken, Brendan 488.
Braddock, Edward 212.
Braudel, Fernand 382.
Brito, Philip de 77, 124, 125.
Brooke, James 349.
Brownrigg, Sir Robert 261.
Brunel, Isambard Kingdom 325.
Brusilov, Alexei 404.
Bugeaud, Thomas 292, 295, 341.
Burgoyne, Sir John 230, 239.
Burke, Edmund 367.
Burnside, Ambrose 301.

Castro, Fidel 463, 474.
Cavalli, Giovanni 286.
Cengiz Han 36, 50, 491.
Champlain, Samuel de 135.
Chapman, Fredrik Henrik af 272.
Charles I, İngiltere kralı 175.
Charles V, imparator 84-85
Charles VII, Fransa kralı 85, 107.
Charles XII, İsveç kralı 174.
Charles, Cesur, Burgonya dükü 107.
Christian IV, Danimarka kralı 154.
Churchill, John, I. Marlborough dükü 219, 367, 376, 385.
Churchill, Winston Spencer 415.
Clausewitz, Carl von 331, 342, 368.
Clinton, Bill 466.
Clinton, Sir Henry 230.
Clive, Robert 191-192.
Codrington, Sir Edward 290.
Coehoorn, Menno van 385.
Coote, Sir Eyre 191, 193.
Cope, Sir John 233.
Cornwallis, Charles, I. Marki 223, 225, 232, 235, 244, 250, 255, 261, 265.
Cortés, Hernán 66, 74-75, 85, 109.
Cromwell, Oliver 175, 358, 365.
Custer, George 306, 312.

David, Jacques-Louis 277.
De Soto, Hernando 58.
Denikin, Anton 427.
Dewey, George 325, 473.
Dhamis, Francis 321.
Douglas, Sir Howard 284.
Douhet, Giulio 395, 428-429.
Dreyse, Johann von 297-298.
Dudayev, Dzhokkar 485-486.
Dupleix, Joseph 191.

Eisenhower, Dwight 488.
Ekber 353, 378-379.
Elphinstone, William 293.
Engels, Friedrich 343.
Enver Paşa 397.
Erekle II 262-263.
Euler, Leonhard 380.
Eyüp Han 313, 320.

Faidherbe, Louis 341.
Faqir, Ipili 420.
Farragut, David 284, 302.
Fartuwa, Ahmad Bin 94.
Felipe II, İspanya kralı 72, 77, 83, 85, 89-90, 167, 216.
Felipe IV, İspanya kralı 116.
Felipe V, İspanya kralı 189.
Ferry, Jules 312.
Fiske, Bradley 423.
Foch, Ferdinand 424.
Fokker, Anthony 411, 425.
Folard, Chevalier Jean-Charles de 274.

Forsyth, Alexander 39, 129, 187, 251, 296-297.
Francis I, Fransa kralı 84.
Franco, Francisco 90, 178, 417.
Fraser, Alexander 257-258.
Frederick, Büyük, Prusya kralı 167, 182.
Frunze, Mikhail 415, 418.
Fuller, John 35, 179, 185, 428, 430.
Fulton, Robert 278.

Galdan 131.
Gallieni, Joseph 321, 341.
Gama, Vasco da 55, 82, 109.
Garcia, Diego 250.
Garibaldi, Guseppe 351.
Gates, Horatio 235.
Gibbon, Edward 13, 17-19, 21-25, 27-30, 32-33, 35-39, 44, 50, 97, 105, 107, 138, 145, 152, 163, 168, 173, 188, 215, 217, 253, 272, 276, 303, 353, 377, 493.
Giray, Devlet 106.
Giray, Murat 157
Gladstone, William Ewart 390.
Gordon, Charles 265, 310, 314.
Grandmaison, Louis Loizeau de, Yarbay 331.
Grant, Ulysses 302-303.
Gribeauval, Jean de 274.
Grinvald, Mikhail 291.
Gros, Antoine 277.
Guibert, Jaques, Kont 272, 275.
Guilmartin, John 30, 56, 69, 86, 156.

Hacı Ömer 314.
Harris, Sir Arthur 440.
Haydar Ali 28, 195, 224, 265, 379.
Hearst, William Randolp 387.
Heinitz, Friedrich von 270.
Henderson, George 343.
Henry VIII, İngiltere kralı 355.
Hicks Paşa 314.
Hideyoshi, Toyomoti 51, 56, 96, 104.
Hitler, Adolph 420, 429, 433, 436, 437, 439-440, 445, 452-453, 455-456.
Holkar, Jaswunt Rao 260, 265.
Howe, Sir William, General 239, 250.
Hötzendorf, Franz Conrad von 331.
Hsue-shen, Tsien 490.

Iyoas, Etiyopya imparatoru 203.

İbnü's-Seyyid Abdullah 314.
İskender, Büyük 45.
İsmail, İran şahı 45, 46.
İvan III, Moskova dükü 77.
İvan, Korkunç 54, 78-81, 106, 126.

Jackson, Andrew 242, 246, 293.
Jackson, Stonewall 45, 343.
Jaffir, Mir 192-193.
James II, İngiltere kralı 367-368, 372.
Joffe, Adolph 419.
Johnson, Lyndon 463.
Joseph II, imparator 35, 365, 384.
Juan, Jorge 218.

Kennedy, Paul 228, 332.
King, Ernest 438.
Kitchener, Herbert 285, 318, 327, 338.
Köprülü, Abdullah 200.
Köprülü, Mehmed 153, 353.
Krupp, Alfred 328.
Krupp, Friedrich 333.
Kuropatkin, Aleksei 399-400.
Kutup, Şah İbrahim 371.
Kutuzov, Mikhail, Mareşal 262.

La Pérouse, Jean, Kont, Jean, Kont 250.
Lancaster, James 91, 238, 278, 443.

Leclerc, Charles 241.
Lee, Charles 328.
Lee, Robert E. 301, 386-387.
Legaspi, Miguel Lopez de 76.
Leopold I, Belçika kralı 321.
Liddell Hart, Basil 430, 448.
Liman von Sanders, Otto 398.
Lloyd George, David 415.
Long, Gia 268.
López, Francisco 300.
Louis II, Macaristan kralı 58-59.
Louis XII, Fransa kralı 373.
Louis XIV, Fransa kralı 87, 114-115, 139, 160, 162, 374.
Louis XVI, Fransa kralı 274.
Ludendorff, Erich 406.
Lugard, Frederick 319.

Macartney, George 224.
McCarthy, Charles 294.
McClennan, George 303.
Macellan, Ferdinand 58.
Mackesy, Piers 12, 239-240, 249, 279.
Mackinder, Halford 38, 392-393.
Mahadaci, Sindhia 28, 265.
Mahan, Alfred Thayer 334-335, 398.
Mahmut II, 264, 288.
Mallory, Stephen 286.
Mann, Sir Horace 220.
Marconi, Gugliemo 283.
Masefield, John 324.
Maximilian, Meksika imparatoru 308-309.
McNamara 489.
McNeill 15, 20, 39, 136, 358.
Mehmed Ali 288, 291, 313.
Mehmed II 61.
Mehmed III 157.
Mehmed IV 159
Menelik II, 315-316.
Mesnil-Durand, François-Jean de, Baron 274.
Miles, Nelson 306.
Mill, John Stuart 370.
Minié, Claude 295, 297, 301.
Mir Ali Bey 71.
Mitchell, William 428-429.
Moltke, Helmuth von 299, 330, 332, 388.
Monson, George 192.
Montcalm, Louis, Marki 209.
Montecuccoli, Raimondo 157, 162.
Muda, İskender 113, 152, 354.
Muhammed Ali Şah 311.
Muley, İsmail 166.
Mullan, Mathew 219.
Mussolini, Benito 432-433.
Mustafa II 154.
Mustafa, Fazıl 154.

Nadir Şah 15, 166, 171-172, 182-183, 200, 201.
Napier, Robert 315, 323.
Napoléon III, 283, 309.
Narváez, Pánfilio de 67.
Nasir, al-Din, Şah 311.
Newton, Isaac 22, 380.
Nightingale, Florence 325.
Nixon, Richard 466, 477.
Northcliffe, Alfred, Lord 423.

Obregón, Álvaro 402.
Oglethorpe, James 254.
Orry, Jean 218.
Owen, Wilfred 403.
Oyama, Iwao 331.

Paixhans, Henri-Joseph 286.
Palakka, Arung 123.
Parakramabahu VI, 50.

Parker, Geoffrey 15, 30, 39, 63, 105, 106-107, 154, 160, 162.
Parsons, Sir Charles 334.
Patiño, José 184.
Perry, Matthew 201.
Pershing, John 396.
Petro, Deli 35, 132, 145, 159, 163, 174-176, 183, 185, 187-188, 218, 263, 361, 364, 374.
Pinochet, Augusto 478.
Piri Reis 70.
Pitt, William, (Genç) 247, 367.
Pizarro, Francisco 58, 75.
Pollen, Arthur 479.

Quin, Edward 268.

Raja, Aliya Rama 62-63, 73, 124, 371.
Râle, Sebastian 211.
Ralston, David 35, 36, 288, 307.
Rama I, Siyam kralı 247.
Rama IV, Siyam kralı 311.
Rama V, Siyam kralı 311.
Rhodes, Cecil 319.
Rıza Han 470.
Richards, Jacob 152, 163, 342, 377.
Richelieu, Louis, Mareşal, Dük 238-239.
Roberts, Frederick, Lord 282, 293, 327.
Roberts, Michael 15, 30, 106.
Robins, Benjamin 380.
Roosevelt, Franklin Delano 438.
Rumyantsev, Peter, Kont 185-186, 256, 272, 274.
Russell, William 295.

Sahib, Chanda 77-78, 191.
Samory, Toure 314, 317-318.
Sandino, Augusto 422.
Sangui, Wu 146.
Sassoon, Siegfried 403.
Saud, Abdulaziz Bin 428.
Saxe, Maurice de, Mareşal 35, 234, 272-274.
Schall, Adam 146.
Searles, Robert 207.
Sebastian, Portekiz kralı 87-90.
Selassie, Haile, Etiyopya imparatoru 432.
Selim I, 45-47.
Selim III, 264, 288, 370.
Seydi Ali Reis 70.
Shaw, Joshua 52, 264, 296.
Sheffer, George 251.
Sherman, William 302.
Shortland, John 250.
Silvestre, Fernández 416.
Singh, Rancit 207, 266, 288-289.
Skinner, William 230.
Slade, Sir Thomas 217.
Smith, Sidney 226.
Soares, Lopo 69.
Solovief, Ivan 252.
Speer, Albert 451.
Stalin, Joseph 433-434, 436, 452, 474.
Stefan, Batory 80.
Stuart, Charles Edward 248.
Suarez, Diego 322.
Sullivan, John 267, 280.
Sun Chuan-fang 419.
Sun Yat-sen 419.
Suvorov, Alexander 272, 274.
Süleyman, Muhteşem 41, 48, 59, 70, 77, 155-156, 311.

Şahin Giray 264.

Tahmasp I, 59, 61.
Tevodros II, 315.
Tilly, Charles 105-106, 372.
Timofeyevich, Yermak 127.
Timur 24, 31, 44, 50, 60, 377.

Tipu Sultan 222, 224, 246, 254, 258, 379.
Tirpitz, Alfred von 409.
Tito, Josef 459.
Titokowaru 304.
Togo, Heihachiro 308.
Tott, Baron François de 183.
Toussaint LOuverture 240.
Tökeli, İmre 153.
Truman, Harry 488.
Tsiolkovsky, Konstantin 429.
Tukhachevsky, Mikhail 433-434.

Uzun Hasan 42, 44, 61.

Vancouver, George 134, 250-251, 336.
Vargas, Getúlio 470.
Vassily III, Rusya kralı 77.
Vattel, Emmerich de 137.
Vauban, Sebastien le Prestre de 87, 139, 209, 375.
Veleso, Diego 77.
Verbiest, Ferdinand 148.
Vernon, Edward 207.
Victor III, Emmanuel, Sardinya kralı 433.
Villa, Francisco 402.

Ward, Frederick Townshend 310.
Washington, George 229, 233.
Watson, Charles 192.
Wayne, Anthony 259.
Wellesley, Arthur, I. Wellington dükü 258-260.
Wellesley, Richard, Marki 260.
Wells, H. G. 423.
West, Benjamin 487.
Wever, Walter 441.
Whitney, Eli 287.
Whittle, Frank 449.
Wilkinson, Spenser 330.
William III, İngiltere Kralı 163, 365, 367-368, 374.
Wolseley, Garnet 305, 314, 318.
Wright kardeşler 423.
Wu Peifu 419.

Yekaterina, Büyük 168, 364.
Yohannes IV, Etiyopya kralı 315.
Younghusband, Francis 394.
Yuan Shihkai 469.

Zedong, Mao 459.

SAVAŞ VE DÜNYA

Jeremy Black

Türkçesi: Yeliz Özkan

Küresel bir savaş tarihi yazma çabasının modern dönemdeki yegâne örneği elinizde tuttuğunuz kitap. Erken modern çağ ve savaş tarihi konusunda uluslararası bir uzman olan Jeremy Black, beş yüz yıllık bir tarih kesiti içinde tarihin yönünü belirlemiş savaşları çözümlüyor. Silahlar, taktikler, stratejiler ve savaşların gerisinde yatan siyasi, kültürel, dinsel ve ticari koşullayıcılar... Tarihteki büyük genişlemeler, büyük çöküşler, ittifaklar, anlaşmalar, göç ve fetihler bu kitabın irdelediği konular arasında. Şimdiye dek kabul gören yerleşmiş yorumlardan aykırı bakış açılarına dek konuyla ilgili tüm verileri çözümleyen Black, savaşı tarihsel ve sosyolojik bir olgu olarak ve bir sebep-sonuç bütünlüğü içinde soruşturuyor. Savaş deneyiminin tüm insanlığı etkileyen derin sonuçlarına dair ustaca bir araştırma.

32.00

KITAP

tarih

savaş tarihi, toplumbilim